İHSAN GÜNEŞ

BİRİNCİ TBMM'NİN DÜŞÜNCE YAPISI

(1920-1923)

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TARİH

İHSAN GÜNEŞ
BİRİNCİ TBMM'NİN DÜŞÜNCE YAPISI (1920-1923)

EDİTÖR
ÖZLEM ÇEKMECE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
BENGÜ VAHAPOĞLU

DİZİN
BORA BOZATLI

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI, TEMMUZ 1997
GENİŞLETİLMİŞ 3. BASKI: 1500 ADET, MART 2009

ISBN 978-975-458-090-7

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
(0212) 612 58 60
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

İhsan Güneş

Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı

(1920-1923)

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a.g.d	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.g.	: Adı geçen gazete
a.g.mk	: Adı geçen makale
a.g.tef	: Adı geçen tefrika
A.R.M.H.G	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu
A.S.D	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
A.T.T.B	: Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c	: Cilt
İ.T	: İttihat ve Terakki
İ.T.C.	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
kar	: Karşılaştır
S	: Sayı
s	: Sahife
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMG.C.Zb.	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM Zb. C.:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
U.S.	: United States
v.d	: Ve devamı
y.a.g.e	: Yukarıda Adı Geçen Eser
Ya. Ta.	: Yakın Tarihimiz

"Bizi yaşatmamak isteyenlere karşı yaşamak hakkımızı müdafaa etmek üzere toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi burada Ankara'da inikad etti."

16.7.1921

"Türkiye tarihinde daima yüksek bir mevkii muhafaza edecek ve ahfadın takdiratını kazanacak olan ilk meclisiniz milletin kendi mukadderatına bizzat vaziülyed olduğunu ilân etti. Hâkimiyet-i Milliye esaslarını düstur-u harekât ittihaz etti ve kuvvetli bir halk hükümetinin esasını vazeyledi."

13 AĞUSTOS 1923

Üçüncü Baskıya Önsöz

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorluklar birer birer çökerken yerlerini ulusçu ve demokratik devletler almaya başladı..

Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürgeleştirmek ve Türk ulusunu köleleştirmek isteyen Avrupa'nın emperyalist güçleri daha Mondros Mütarekesi'nin mürekkebi kurumadan Türk ulusu üzerine çullanmaya başladı. Yöneticilerin teslimiyetçiliğine, işbirlikçilerin bozgunculuğuna karşın Türk ulusu Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak hem sömürgecilere hem de onlarla işbirliği içinde bulunan teslimiyetçilere karşı varlığını, kimliğini ve bağımsızlığını koruma mücadelesini başlattı. Bu mücadelenin ana kuruluşu ise halkın katılımıyla oluşturulan Türkiye Büyük Millet Meclisi oldu.

"Kellesini torbaya koyarak" Ankara'ya gelen halk temsilcilerinin oluşturduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi olağanüstü bir çabayla işgalci güçleri yurttan attı ve "bir avuç Türk'ün yaşadağı ata yurdunda ulus egemenliğine dayalı kayıtsız koşulsuz yeni bir Türk devleti" kurdu.

Günümüzde her geçen gün yeni Türkiye Devleti'nin oluşum sürecine duyulan ilgi giderek artmaktadır. Bu ilgi zaman zaman bilimsel görüntü altında yeni Türkiye Devleti'nin kuruluş felsefesinin sorgulanmasına, hatta yanlış temeller üzerine oturtulduğu imajının verilmesine dek uzanmaktadır. Günümüzün bakış açısıyla değil, ülkenin ve zamanın koşulları gözönünde tutulduğunda yeni Türkiye Devleti'nin ne kadar doğru temeller üzerinde kurul-

duğu kendiliğinden ortaya çıkar. Objektif, önyargısız ve bilimsel bir yaklaşımla Yeni Türkiye Devleti'ni kuran Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi incelendiğinde kendinden öncekilerden değil sonrakilerin çoğundan daha dinamik daha üretken daha yurtsever ve daha bağımsızlıkçı olduğu görülür.

Bu çalışma, akademik yaşamımın ilk eseridir. 1982'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalına doktora tezi olarak sunulmuş ve 1985'te Anadolu Üniversitesi tarafından basılmıştı. Doktora tezi olduğu için az sayıda basılmış geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırılamamıştı. 1997'de Türkiye İş Bankası Kültür Yayını olarak basıldı ve kısa sürede bitti. Çeşitli kesimlerden aldığım olumlu izlenimler üzerine kitabın yeniden basılmasını düşündüm. Ancak araya giren idari görevlerim nedeniyle bu arzuyu yerine getiremedim. 2007'de Emre Yalçın Bey'in bu çalışmayı yeniden basma isteğini alınca çalışmayı yeniden gözden geçirmeye ve kimi eklemeler yapmaya karar verdim. Meclisin sosyolojik yapısını yeni veriler ışığında genişlettim, önceki baskılardaki eksiklikleri giderdim iki yeni bölüm ekledim, eğitim bölümünü genişlettim.

Bu eserin yeniden yayınlanmasındaki amaç, çağdaş dünyanın yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün "En büyük eserimdir" dediği ve genç kuşaklara emanet ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi düşünce temeli üzerine kurulduğunu belgeleri ile ortaya koymak ve bunu geniş kitleyle paylaşmaktır

Çalışmamın Atatürk'ün kurmuş olduğu Türkiye İş Bankası tarafından yeniden basılması beni ayrıca mutlu etmektedir. Bana bu mutluluğu tattıran İş Bankası Yayın Kurulu Editörü sayın Emre Yalçın başta olmak üzere Kurtuluş Savaşı koşullarının bugünkü kuşaklara aktarılmasında büyük pay sahibi olan Türkiye İş Bankası'nın değerli yöneticilerine, çalışmalarımı büyük bir özveriyle destekleyen eşim Yrd. Doç. Dr. Zeliha Güneş'e, meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Şaduman Halıcı'ya, Arş.Gör. Murat Burgaç'a içten teşekkürlerimi sunuyorum.

PROF. DR. İHSAN GÜNEŞ
ESKİŞEHİR, EYLÜL 2007

Giriş

a) Konunun Boyutları

Ulusal Kurtuluş Savaşlarının öncüsü, Türk Devrimi'nin kuramcısı, eylemcisi ve önderi Mustafa Kemal Atatürk'ü odak noktası alarak, Yeni Türk Devleti'ni araştırmayı amaçlayan çeşitli çalışmaların yayınlandığı görülmektedir. Ancak, dün olduğu gibi bugün de, büyük bir çoğunluğunun uzun bir araştırmaya dayanılmaksızın hazırlandığına inandığım bu çalışmalara bakarak Atatürk'ü, Atatürkçülüğü ve Yeni Türk Devleti'ni tanımanın olanaksız olduğu kanısındayım.

Yeni Türk Devleti'ni tanımak için, bu devletin kuramsal ve eylemsel temellerinin atıldığı Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve bu meclisin düşünce örgüsünün saptanmasını zorunlu görmekteyim.

Demokratik toplumların, özgür düşünce üretmesini sağlayan birer laboratuvar konumundaki meclisler, halkoyuna dayalı olarak oluşmaktadır. Bu nedenle de meclise gelen temsilciler tüm olumsuzluklara, baskılara, dayatmalara rağmen, yeni yeni düşünceler ortaya atabilmekte, ülkesini ve halkını bulunduğu konumdan daha ileri bir düzeye ulaştırabilecek öneriler sunabilmektedir. Özellikle kurucu, ihtilalci ve devrimci nitelikteki meclislerin, düşünce zenginliğine sahip olmaları, bunların düşünce örgüsünü karmaşık bir hale getirmektedir.

Böyle olduğu halde, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yönelik yapılan araştırmalarda, araştırmacıların daha çok meclisin kurucu yanı üzerinde durdukları ve bu konuda da birkaç yasayı temel aldıkları görülmektedir. Tüm araştırmalarda 20 Ocak 1921'de çıkarılan Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu önemli bir yer tutmaktadır. Kuşkusuz, Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda bu yasa önemlidir, fakat tümüyle belirleyici midir? Salt kuruculuk yönünden de konuya bakılsa, bir yasayla meclisin niteliğini ve düşünce örgüsünü açıklamak olanaksızdır.

Bilindiği gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurucu çalışması 23 Nisan 1920'de meclisin açılışıyla başlamıştır. Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu ise 8 ay 27 gün sonra çıkarılmıştır. Bu nedenle kuruculuk niteliği açıklanırken bu yasayla birlikte bundan önce çıkarılan ve temel yasa niteliğini taşıyan diğer yasalara da bakmak ve bu yasaların arkasındaki düşünce örgüsünü de saptamak gereklidir.

1921 Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu ulusal, çağdaş, demokratik, halkçı ve tam bağımsız yeni bir devletin kuruluşunu kanıtladığına göre, bu devletin sosyal, ekonomik, kültürel, politik v.b. yönlerinin belirlenmesi de zorunludur. Oysa bugüne kadar ortaya konan çalışmalarda bunlar yapılmamıştır. Bunun yanında meclisin ihtilalci ve devrimci yanı da yeterince bilimsel olarak aydınlatılmamıştır.

23 Nisan 1920'de toplanan meclis kuşkusuz bir ihtilal, bir devrim meclisidir. Toplanma nedenleri ve oluşum biçimi bunu açıkça göstermektedir. Ancak, bu meclisin, kuramsal bağlamda, üyelerinin tümü tarafından benimsenmiş bir ideolojisinden söz etmek zordur. Fakat, meclisin kapılarından içeri girip de meclis tartışmaları yakından incelendiğinde, milletvekillerinin büyük bir çoğunluğunun bir arayış içinde oldukları açıkça görülür. İşte bu arayış içinde olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, bir grup milletvekilinin savunduğu çağdaş düşünce akımlarını ve kendi ülkelerinin içinde bulunduğu somut koşulları içeren bir ideolojinin varlığı da dikkatimizi çeker.

Aydınlanma felsefesinin Fransa'da Burjuva Demokratik Devrimi'ni, Marksist felsefenin Rusya'da Sosyalist Devrim'i yarattığı gibi Anadolu İhtilali de ulusçu, halkçı, tam bağımsız, demokratik bir nitelik taşıyan Türk Devrimi'ni yaratmıştır.

Ben bu çalışmamda Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki düşünce örgüsünü kuramsal düzlemde değil, kurucu, ihtilalci ve devrimci üçgeni içinde ulusal, tam bağımsız yeni bir devlet oluşturma bağlamında ele alacağım.

b) Kaynakların Eleştirisi

Bugüne değin Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üzerine yapılan çalışmalar yeterli değildir. Yapılan çalışmalarda, meclis konusunda ortaya atılan tezler iki ana grupta toplanmaktadır: 1-Meclis tutucudur, 2-Meclis ihtilalci ve devrimcidir. Böylesine birbiriyle çelişen düşüncelerin ortaya çıkmasındaki neden, kanımca araştırmalarda kullanılan kaynaklardan ve yazarların ideolojik yaklaşımlarından ileri gelmektedir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni aydınlatmaya yönelik kaynakları üç grupta toplayabiliriz:

1. Anı niteliğindeki kaynak grubu,
2. Bunlara dayanılarak yapılan araştırmalar grubu,
3. Belgesel nitelikli kaynak grubu.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin düşünce yapısını saptamaya yönelik bir çalışmadan söz etmek olası değildir. Fakat çeşitli nedenlerle yapılan ve Türk Devrimi'ni açıklamaya yönelik olan tüm çalışmalarda meclisle ilgili düşüncelere rastlanılmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu anı niteliğindeki kaynak grubuna dayanılarak üretilmiş düşünceler olduğu için meclis konusunda yeterli bilgi verememektedir. Anıları eleştirmek konumuz dışındadır. Çünkü onların büyük bir kısmı elde kalan üç beş belgeye, bellekte kalan olgulara dayanılarak yazılmıştır. Olaylar ve bu olaylar karşısındaki tutum ve davranışlar zaman zaman objektif olarak, zaman zaman da çok sübjektif olarak yansıtıldığı için çoğu kez bilimsel içerikten yoksundurlar. Bu gerçek ortadayken araştırmacıların hâlâ bunlara dayanarak meclis konusunda savlar ortaya atması şaşırtıcıdır. Örneğin, Doğan Avcıoğlu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tutucu olarak nitelemektedir.[1]

Avcıoğlu, meclisin tüm çalışmalarını değil, birkaç toplantısını ve birkaç yasa önerisi tartışmasını göz önüne alarak böyle bir yargıya varmıştır.

Bilindiği gibi bu meclis, "salahiyet-i fevkaladeyi haiz" bir meclis olarak, seçimle oluşmuştur. Seçilenlerin içinde tutucu nitelikteki kişiler yok değildir. Hatta kimi zaman onların istemleri doğrultusunda da kararlar alınmıştır. Fakat, çoğu kez onların yardımıyla, çok büyük ve köktenci kararların alındığı da bir gerçektir. Verilen ödünle, elde edilenin analitik bir çözümlemesi yapılırsa kazancın çok daha fazla olduğu açıkça görülür.

Meclis neye göre tutucudur? Tutuculuğun ölçüsü nedir? Bunun açıklanması ve ilericiliğin de ölçüsünün belirlenmesi gerekir. Ayrıca böyle bir sav ortaya atılırken önceki meclislerin konumu da belirtilmelidir. Kaldı ki, önceki meclisler bir yana, sonraki meclislerin birçoğu bile bu meclisin yaptıklarını yapamamıştır. Bu nedenle Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ülke, zaman ve koşullar içinde değerlendirirsek, söz konusu yargının gerçekçi olmadığını açıkça görürüz.

Meclisin ilerici bir niteliğe sahip olduğunu savunan yazarların da, bu kurumun tek bir yönünü ele alarak genellemeler yaptıkları görülmektedir.

Samet Ağaoğlu, daha çok meclisin kurucu ve ihtilalci niteliği üzerinde durmuş ve yeni Türkiye'yi yaratan düşüncenin "*Kuva-yı Milliye Ruhu*"[2] olduğunu savunmuştur. Ağaoğlu, "Türk fikir adamının" 1919-1923 arasındaki dönemin "ideoloji ve felsefesini" yapamadığını, bunun da Türkiye'de "Türk İnkılabı" konusunda birbiriyle çelişen yaklaşımlar doğurduğunu belirterek, "inkılabımızın büyük beşiği olan milli mücadele yıllarının ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarihinden" ancak bazı olayların açıklamasını yapacağını, bunun da "milli hâkimiyet prensibinin büyük görünüşlerini" açıklamaya yönelik olacağını vurgulamıştır. Yazar, "Kuva-yı Milliye Ruhunu", ulusal egemenlik ilkesini açıklamaya yönelik olarak alırken, bu "ruhu" salt siyasal bağlamda ele almıştır. Yeni Türkiye'yi yaratan düşüncenin "Kuva-yı Milliye Ruhu" olduğunu belirtmesine rağmen "Bu kitap milli mücadele devrinin

ne bir tarihi ne de bir destanıdır. Okuyanların onda bulacakları, şimdi bize çok uzak kalan bir devrin bazı hatıralarıdır" diyerek, araştırmasındaki amacı da bir ölçüde ortaya koymuştur. Bu nedenle yazar zaman zaman bir ideoloji, zaman zaman bir sistem olarak ele aldığı "Kuva-yı Milliye Ruhunu" örnek tartışmalarla açıklamaya çalışmıştır. Bu tartışmalar önemlidir ancak meclisin düşünce yapısını açıklamak için yeterli değildir.

Ağaoğlu'nun başlattığı bu çalışma biçimini *Üçüncü Meşrutiyet* adlı eseriyle Mahmut Goloğlu sürdürmüştür.[3] Yazar, Bernard Lewis'in bir yazısından ilham alarak, "1920 Büyük Millet Meclisi dönemi de 1876 ve 1908 Meşrutiyetlerine benzeyen, onlar gibi bir üçüncü aşama"dır diyerek, 23 Nisan'ı Üçüncü Meşrutiyet'in başlangıcı olarak almıştır. Savını kanıtlamak için de kimi milletvekillerinin meşrutiyetçi düşüncelerini örnekleyen tümcelerine çalışmasında yer vermiştir. Ancak meclis zabıtları, tümüyle ve tarih metodolojisine uygun bir biçimde tarandığında, milletvekillerinin başka düşüncelerinin de olduğu görülmektedir. Kaldı ki meclisin kuramcısı ve başkanı Mustafa Kemal Paşa, amaçlarının çağdaş ilkelere uygun yeni bir devlet kurmak olduğunu örtülü bir biçimde belirtmiştir. Meclis çalışmalarında da bu durum kendini açıkça göstermiştir. Zira, meclis çalışmalarında izlenen yol meşrutiyetçiliğe doğru giden bir yol olmadığı gibi, XX. yüzyıl da meşrutiyetçilik çağı değildi. Bu nedenle 23 Nisan'da başlayan dönemi Üçüncü Meşrutiyet'in başlangıcı olarak nitelemek kanımca olanaksızdır.

Bu gruptaki araştırıcıların sonuncusu Kemal Zeki Gençosman'dır.[4] *İhtilal Meclisi* adlı yapıtında meclis zabıtları dışında herhangi bir kaynağa başvurmadan meclisin ihtilalci düşüncesini ve eylemini açıklamaya çalışmıştır. Yazar, meclisteki tartışmalardan uzun uzun aktarmalar yapmasına karşılık, bu tartışmaların yapıldığı tarihi vermediği gibi zabıt ceridesindeki yerini de göstermemiştir.

Çağdaş bilimsel ölçütlere uygun biçimde yapılan iki çalışmadan da söz etmek gerekir. Bunlardan biri Sabahattin Selek'in *Anadolu İhtilali*[5] diğeriyse Frederick Frey'in *The Turkish Political Elite*[6] adlı çalışmalarıdır.

Bu iki çalışmanın temel amacı meclisi incelemek değildir. Ancak, meclisin düşünce yapısını ortaya koyması bakımından oldukça iyi bilgiler vermektedir. Selek, bu kurumdaki temel görüşü halkçılık olarak saptamıştır. Frey ise verdiği somut rakamlarla meclisin dinamikliğini ve ihtilalciliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Frey, özellikle meclisteki Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grupları konusunda analitik bir çözümleme yaparak meclisteki demokratik ortamı yansıtmaya çalışmıştır.

Bu incelemelerin dışında, meclisin düşünce yapısını açıklama bakımından makalelerin daha önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Meclisin düşünsel örgüsünü, parçalara ayırarak saptamaya yönelen bu çalışmalar içerisinde Tarık Zafer Tunaya'nın çalışmaları büyük bir boşluğu doldurmaktadır. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş"[7], "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri"[8], "Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 50. Yıldönümü"[9] adlı makaleler bunlar arasındadır. Ayrıca, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri"[10], Vasfi Reşit Seviğ'in "23 Nisan 1920'den 24 Nisan 1924'e kadar Türkiye'de Anayasa Hareketi"[11] bu konuda en çok dikkat çeken makalelerdir. Bunların dışında özellikle halkçılık ve dış politikayı açıklamak amacıyla çeşitli makaleler yazılmıştır.

Bu çalışmanın tamamlanmasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni konu alan çalışmalar daha da artmıştır.

Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu* adlı çalışmasında "yalnızca TBMM'nin açılışından Cumhuriyet yönetiminin kuruluşuna kadar geçen dönem (1920-1923) içindeki muhalefeti genel hatlarıyla ortaya koymaya" çalışmıştır.[12]

Ergun Özbudun, *1921 Anayasası* adlı çalışmasında zabıt ceridelerine dayanarak 1921 Anayasası'nın yapılış sürecini incelemiştir. "Birinci Büyük Millet Meclisi döneminin hükümet sistemi(nin), görünüşte taşıdığı meclis hükümeti niteliklerine rağmen, uygulamada parlamenter rejimin mantığına ve kurallarına uygun

biçimde" işlediğini, "salt hukuk planında bile, İcra Vekillerinin bireysel ve ortak sorumluluklarının kabul edilmesi gibi önemli noktalarda meclis hükümeti sisteminin ruhundan sapıldığını" belirtmiştir.[13]

Fahri Çoker'in, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem* adlı üç ciltlik çalışması meclis zabıtlarına ulaşamayan, milletvekillerinin biyografilerini incelemek isteyen araştırmacılar için iyi bir kaynak olmuştur.[14]

Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* adlı doktora tezinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oluşum süreci, milletvekili sayısı, milletvekillerinin sosyal ve ekonomik durumları, Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Gruplarının oluşumları ve bunların çatışma noktaları üzerinde durmuştur. Demirel, meclisin Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak ayrılmasının belirleyici nedeni olarak "yeni rejimin temel özellikleriyle ilgili konulardan" kaynaklandığını, "İkinci Grup muhalefetinin bir grup muhalefeti olduğunu" ve iktidara gelmeyi amaçlamadığını, "duyarlı olduğu konularda muhalefet yaptığını", meclis içindeki birliğin bozulmamasına özen gösterdiğini, bu durumun grubun adında somutlaştığını, 1923'teki seçimlerde grubun tasfiye edildiğini, çünkü "daha milli mücadele döneminden başlayarak kalıcı bir sistem olarak,tek parti yönetimi kurma amacı" taşındığını belirtmiştir.[15]

Bilindiği üzere Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla gruplar kurulmamıştır. Özellikle Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun amacının meclisin daha iyi çalışmasını sağlamak olduğu bilinmektedir. İkinci Grup oluşuncaya kadar iktidar-muhalefet ayrımı da olmamıştır. Bu ayrım olduktan sonra, İkinci Grupçular fırsat düştükçe İcra Vekilleri Heyeti içine kendi adamlarını yerleştirmeye çalışmışlardır. İkinci Grup oluştuğu sırada -var olan sisteme göre- hükümet üyelerinden görevinden ayrılanlar için tek tek meclis başkanı tarafından aday gösterildiğinden bu grup üyelerinin iktidara gelme olanağı yoktu. Zira meclis başkanı kendisine muha-

lefet eden kişileri, haklı olarak, İcra Vekilleri için aday göstermiyordu. Bunun yanında hükümet üyeleri doğrudan doğruya meclisten seçildiği an bile İkinci Grupçular kendi adaylarını seçebilecek sayısal güce sahip değillerdi. Kendilerine bir başkan bulamayan, kendilerini ifade edecek ad bulmakta sıkıntı çeken bir siyasal grubun iktidara talip olması da hayli zor olsa gerekir. İkinci Grup'un tasfiye edildiğini ileri sürmek de gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Zira 1923'te seçimlerin yinelenmesine karar verildiği zaman siyasal örgütlerin, bireylerin seçimlere katılmasını engelleyici yasal bir düzenleme yapılmamıştır. 1920'de olduğu gibi 1923'te de her isteyen siyasal örgütün, adaylarını belirleme hakkı vardı. İsteyen her kişi adaylığını koyabilirdi. Bu seçimlerin öncekilerden farkı, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma arkadaşlarını kendisinin seçmesidir. Geçen günleri göz önünde bulunduran Mustafa Kemal Paşa, ilerde yapacağı devrimlere ayak bağı olacağını düşündüğü kişilere, bu arada İkinci Grup üyelerine, kendi listesinde haklı olarak yer vermemiştir. Eğer İkinci Grup üyeleri kendilerinde seçilme gücü görselerdi kuşkusuz seçimlere katılabilirlerdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa tarafından aday gösterilmediği halde, az da olsa, söz konusu seçimlerde seçilen milletvekili yok değildir. Dolayısıyla bir tasfiyeden öte, halkın karşısına çıkamama olgusu vardır. Milli Mücadele döneminden başlayarak tek partililiğin amaçlandığı da tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanırken, kimi üyeler mecliste siyasal parti oluşturmayacaklarına ilişkin karar almışlar, seçmenlerine söz vermişlerdir. Çünkü bunların amacı siyasal iktidarı ele geçirmek değil, ülkeyi işgalci güçlerden kurtarmaktı. Bunun için de ayrışarak, siyasal mücadele yaparak değil, güçleri birleştirerek, daha sağlıklı ve ivedi kararlar alarak bu amacı gerçekleştirebileceklerdi. Buna rağmen Türkiye Komünist Partisi, Halk İştirakiyun Partisi gibi partiler kurulabilmiş, çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır. Birinci ve İkinci Grup gibi iki büyük siyasi güç doğmuştur. Daha sonraki dönemde de iki kez çok partili denemenin yapıldığı düşünülürse tek partililiğin amaçlandığı yargısı önyargılı bir yaklaşımdan başka nasıl açıklanabilir?

Ben tüm bunların ötesinde bir çalışma yaparak, meclisin düşünce örgüsünü saptamaya çalışacağım: Çalışmamı üç bölüme ayıracağım.

Bölüm 1: Bu bölüm iki kısımdan oluşacak. Birinci kısımda Osmanlı Devleti'nde meşruti sistem düşüncesinin doğuşunu ve gelişimini, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geçişi; ikinci kısımda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sosyolojik yapısını inceleyeceğim.

Bölüm 2: Bu bölüm dört kısımdan oluşacak. Birinci kısımda, meclis açılmadan önceki düşünce akımlarını; ikinci kısımda, uluslararası ilişkilerin getirdiği düşünce akımını; üçüncü kısımda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oluşan grupları; dördüncü kısımda da, Anadolu gerçeğinin yarattığı düşünce akımını saptayacağım.

Bölüm 3: Bu bölümde siyaset, iç güvenlik, Kuva-yı Milliye'den Düzenli Ordu'ya geçişi, eğitim, maliye, ekonomi, sosyal yardım ve sosyal güvenlik, dış politika olmak üzere tam bağımsız bir devletin kurulmasına özgü alanlara ilişkin mecliste üretilen düşünceleri ve meclisteki denetim sürecini inceleyeceğim.

Çalışmamda kullandığım kaynakları üç grupta toplayacağım, a) Belgesel kaynak grubu, b) Anı nitelikli kaynak grubu, c) Araştırmalar grubu..

a) Belgesel Kaynak Grubu: Bu grubu üçe ayırmak gerekir:

I. Meclis Zabıtları: Meclisin düşünsel örgüsünü somut bir biçimde ortaya koymak için bunlardan daha açık bir kaynaktan söz etmek zordur. 23 Nisan 1920'de toplanan -çalışmalarına başlayan- meclis, 1 Nisan 1923'te yeniden seçimlere gitmeye karar verdiği güne kadar açık gizli sürekli toplantılar yapmıştır. Birbirinden ayrı yaşam biçimine, değerler sistemine, dünya görüşüne ve eğitim düzeyine sahip milletvekillerinin tutum ve davranışları, tüm açıklığıyla, meclisin açık ve gizli toplantılarında tutulan zabıtlarda kendini göstermektedir. Kişinin düşünce ve davranışlarının çoğu kez konuşmalarıyla saptanabileceğinden hareket ederek, milletvekillerinin meclisteki konuşmalarına tek tek bakarak düşünce yapılarını saptamaya çalıştım. Ülkenin içinde bulunduğu somut koşul-

lar sık sık gizli toplantıların yapılmasını zorunlu kıldığı ve bu toplantıların tam bir özgür tartışma ortamı sağladığı, milletvekillerinin düşüncelerini bu toplantılarda daha açık bir biçimde ortaya koydukları görüşünden hareketle açık celse zabıtları yanında gizli celse zabıtlarına da araştırmamda ayrı bir önem verdim.

II. Basın: Kamuoyu oluşturulmasında en etkin araç basındır. Basın, bir toplumun çeşitli konulara ilişkin tutum ve davranışlarının sıcağı sıcağına yansıtıldığı bir çeşit günlüktür.

Toplumun birer temsilcisi olan milletvekilleri, meclisteki konuşmalarıyla yeni yeni düşünceler ortaya attıkları gibi günlük gazetelerde ve dergilerde yazdıkları yazılarla da bu işlevlerini sürdürmüşlerdir.

Yunus Nadi Bey mecliste az konuşurken, *Yeni Gün* gazetesinde her gün yazdığı başmakalelerle düşüncelerini ortaya koymuştur. İslamcı düşünceye eğilimli olan milletvekilleriyse *Sebilürreşad* dergisinde düşüncelerini sergilemişlerdir. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesiyse sürekli olarak, ulusçu, halkçı, devrimci, demokratik ve tam bağımsız yeni bir Türkiye kurma niyetindeki milletvekillerinin yazılarıyla çıkmıştır. Dönemin kendine özgü koşulları bir kısım basının meclisle iç içe çalışmasını da zorunlu kılmıştır.

Basında ortaya atılan kimi düşünceler, daha sonra meclis gündemine getirildiği gibi, mecliste ortaya atılan ve tartışması yapılan kimi konuların da daha sonra basında tartışılarak olgunlaştırıldığı dikkati çekmektedir. Bu nedenle araştırmamda, meclis zabıtlarına koşut olarak basının taranmasını da zorunlu gördüm. Mecliste bulunan kimi milletvekilinin İstanbul basını ile iyi ilişkiler içinde bulunabileceğini düşünerek salt Anadolu basınını değil, bir kısım İstanbul basınını da taradım.

III. Arşiv: Bu konuda Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki 24 numaralı dosyada bulunan belgelerden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi'nden, Kurtuluş Savaşı Arşivi'nden, Cumhuriyet Arşivi'nden ve Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivi'nden yararlandım.[16]

b) Anılar Grubu: Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemiyle ilgili pek çok anı yayınlanmıştır. Ben bu anılar içinden bir seçme yaparak,

meclisin yakınında bulunmuş ve yazılarıyla birçok milletvekilini etkilemiş olan kişilerin anılarına öncelik verdim. Bunun yanında anılarda verilen bilgileri meclis zabıtları ve basınla karşılaştırarak kullanmaya çalıştım.

c) **Araştırmalar Grubu:** Alanımla ilgili orijinal nitelikteki araştırmaları kullandım. Doğrudan doğruya yararlandıklarımı dipnotlarda, dolaylı olarak yararlandıklarımı ise seçilmiş kaynakçada gösterdim.

I

MECLİS-İ MEBUSAN'DAN BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE GEÇİŞ

A-Osmanlı İmparatorluğu'nda Parlamenter Sistem Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi

Osmanlı Devleti XIII. yüzyılın sonlarında teokratik temeller üzerine kurulmuştur. Ancak gelenekler ve yöresel koşullar da gözden uzak tutulmamıştır. Tüm bu bileşimler onu dünyanın en güçlü ve en uzun ömürlü devletlerinden biri yapmıştır.

Devleti kuran unsurun Türk olmasına, yasal temellerinin İslami bir nitelik taşımasına karşılık, Osmanlı Devleti içine aldığı halklar yönünden karmaşık bir yapı gösteriyordu. Bu karmaşık yapı içinde siyasal yönden ilk ayrım, Müslüman olanlarla Müslüman olmayanlar olarak ortaya çıkmış ve devlet yönetimi Müslüman olanlara açık tutulmuştur.

Avrupa ülkelerinde feodal düzen geniş halk kitlelerini serfleştirirken, Osmanlı Devleti miri sistem yoluyla çağının en iyi düzenini kurmuştur. "Gaza" anlayışı üzerine oturan bu düzen, gerekli ekonomik politika ile desteklenememiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak iç dinamiklerin yeterli gelişim gösterememesi, dış dinamiklerinse beklenenden fazla gelişmesi sonucu devlet düzeni çözülmeye başlamıştır.

Osmanlı kurumları tümüyle çürümüş olmasına karşın, imparatorluğun özünden kaynaklanan otokratiklik nedeniyle düzenin çürüme nedenleri çoğu kez gündeme getirilmemiştir. Kimi uyarıcı et-

kiler karşısında bir kısım yöneticiler önlem almak zorunluluğunu duymuşsa da bu önlemler, kişilerin görevde kalış süresine bağlı olması nedeniyle başarılı ve sürekli olamamıştır. Bu konuda yapılan araştırmalarda varılan ortak sonucu şöyle özetlemek olasıdır:

Osmanlı İmparatorluğu'nda sermaye birikimi olmadığı için, ekonomik durgunluk giderilememiş, eldeki sermaye savaş ve tüketim harcamalarına yöneltilmiş, yabancı ülkelere tanınan ticari ayrıcalıklar, dini kısıtlamalar ticari gelişimi engellemiş, sanayi kesimi el emeği statüsünden kurtarılıp daha büyük üretim merkezleri oluşturacak konuma getirilememiştir.[17]

Birçok kimsenin, yeteneklerini ve çalışkanlığını kanıtlayarak değil; rüşvet vererek, çıkar sağlayarak, dalkavukluk yaparak egemen sınıf arasına katılması, sınıf statüsünü bozmuş, dinsel anlayışı da Arap ülkelerinden daha dogmatik bir biçime dönüştürmüştür.

XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak, Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine güçlenmesi Avrupa'daki güç dengesini Osmanlı aleyhine bozmuştur.

Osmanlı Devleti, girdiği savaşlardan yenilgiyle çıkarak büyük topraklar yitirirken, devletin temel dayanaklarından biri olan Yeniçeri Ocağı, devlet için ekonomik bir yüke, yenilikçi aydın ve devlet adamı içinse korkulu bir düşe dönüşmüştür.

İşte bu ortamda bir yandan devletin kötüye doğru gidişini durdurabilmek, diğer yandan da kendi iktidarlarını sürdürmek isteyen yöneticiler, o güne kadar küçümsedikleri Batı'nın üstünlüğünü benimsemeye ve Batı'dan yararlanmanın zorunluluğunu vurgulamaya başlamışlardır.

Yönetici sınıf, devletin zayıflama olgusunu askeri örgütlerin bozulmasında gördüğü için XVIII. yüzyılın sonlarına doğru orduyu güçlendirecek birtakım girişimlere başvurmuş ve bu konuda öncelikle ülkede bulunan ya da ülkeye gelecek olan Batılı uzmanlardan yararlanmayı tercih etmiştir.[18] Daha sonra bu uzmanların çabalarıyla askeri okullar kurulmaya başlanmış ve buralarda yetişenler daha değişik "ıslahat" yapılmasını istemişlerdir.

III. Selim'in padişah olmasıyla devletin resmi politikası biçimine dönüşen Batılılaşma çabaları, bir yandan Fransız düşüncesinin

ülkeye girmesine olanak sağlarken, diğer yandan da Nizam-ı Cedid adıyla yeni bir düzenin kurulmasına önayak olacak çalışmaları başlatmıştır. Bunun yanında Avrupa'daki siyasal gelişmeleri daha yakından izlemek için Avrupa'nın çeşitli kentlerinde ikamet elçilikleri de açılmıştır.[19]

Batılılaşma eylemi III. Selim'in çabalarıyla bir yandan devletin kimi asker ve sivil bürokratlarınca, diğer yandan da "âyan"larca benimsenmiştir.[20] Fakat Batılılaşma hareketinin yarattığı yeni mülkiyet ilişkileri sonucu küçük ve büyük üreticilerin, Avrupa ticaret burjuvazisiyle işbirliği yapan ve Müslüman olmayan unsurların baskısı altına sokulmaları tepkilere neden olmuştur.[21] III. Selim'in merkeziyetçi bir yönetim kurmaya yönelmesi de âyanlar tarafından hoş karşılanmamış ve ulema-asker işbirliği sonucu III. Selim ortadan kaldırılmıştır. Ancak, o, öldürülmüş olmasına rağmen, başlattığı Batılılaşma hareketi, Osmanlı Devleti'nde yeni bir düzene doğru yönelişin temellerini oluşturmuştur.[22] III. Selim'in başlattığı hareketi, daha köklü temellere oturtarak II. Mahmut sürdürmüştür. II. Mahmut düzeltim çalışmalarına o güne değin yapılan yeniliklere ayak bağı olan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmakla başlamıştır.

II. Mahmut, 15 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra, bir yandan devletin merkez örgütlerinde yeni kurumlar oluşturarak ileriye yönelik yeni girişimlerde bulunmuş,[23] diğer yandan da ülkeyi meşruti sisteme taşıyacak yeni örgütlerin kurulmasına gayret etmiştir.

Medreseye karşı Batı düşüncesine yatkın yeni okulların açılması, kimi okullarda Fransızca'nın eğitim dili olarak benimsenmesi ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi II. Mahmut döneminde yapılan reformların kalıcı olmasında önemli rol oynamıştır.

Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından daha da önemlisi, halkın sınırlı ölçüler içerisinde yönetime katılmasını sağlayacak olan adımların atılmasıdır. Âyanlık seçimiyle başlayan bu hareket, 1877'de Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla en büyük aşamasına ulaşacaktır.

1826'da tımar, zeamet ve diğer mukataaların yönetiminin emanet yöntemiyle valilere, mütesellimlere, voyvodalara bırakılması

eyaletlerdeki yönetenle yönetilen arasındaki ilişkileri daha demokratik bir havaya sokmuştur.

Eyalet sorunlarını halkın desteği ve katılımıyla çözmeye çalışan bazı valiler her yıl sancak ileri gelenleriyle -mütesellim, kadı, naib, voyvoda, âyan- toplantılar yapmaya başlamıştır.[24] Böylece halkın da yönetime katılmasını sağlayacak bir kapı açılmıştır.

Halkın yönetime katılımı, 1829'da İstanbul mahallelerinde kurulan ve daha sonra tüm ülkede yaygınlaştırılan muhtarlık örgütüyle daha da geliştirilmiştir. Bunun yanında, III. Selim'in merkezde başlattığı Meşveret Meclisi çalışmaları da daha bir güncelleştirilerek II. Mahmut döneminde yasa ve yönetmelik çıkaracak bir duruma getirilmiştir. Bu çalışmaların içinde en önemlisiyse Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulması olmuştur.

Her üyenin görüşlerini serbestçe açıklayabildiği bu mecliste, görüşülecek konular önceden belirleniyor ve yazılı olarak üyelere dağıtılıyordu. Tartışmaya katılacak kişilerin adları saptanarak tartışmalar bir programa bağlanıyor ve bu program çerçevesinde yapılıyordu.

Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü düzenlemelerin giderlerini karşılamak amacıyla oluşturulan muhassıllık meclislerinin kurulması halkın yönetime katılımında önemli bir başlangıç olmuştur.[26] Eyalet meclisleriyle katılım işlemi sürdürülmüş, idare meclislerinin kurulmasıyla katılım işlemi kurumsallaşmıştır.[27] Mutlakiyetle yönetilen bir ülkede meşruti yönetime gidiş için bu gelişmeler bir başlangıç olmuştur.[28]

Sanayi Devrimi'ni yapan Avrupa ülkeleri, geri kalmış yöreleri ekonomik kıskaçları altına alabilmek için yoğun çaba harcıyordu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılardan yararlanarak, 1838'de yaptıkları ticaret anlaşmalarıyla onu da sömürge ağı içine sokmuşlardı. Avrupa'nın ekonomideki liberal uygulamaları, onlardan daha geniş bir şekilde Osmanlı Devleti'nde de uygulanmaya başlanmıştı. Ekonomik alandaki bu gelişme bir süre sonra siyasal liberalizmin de benimsenmesi zorunluluğunu doğurmuştu. Zira, Avrupa büyük devletleri, kendileri ile daha iyi işbirliği içinde bulunan ve Müslüman olmayan unsurlara, siyasal haklar tanınmasını istemeye başlamışlardı.

Abdülmecit, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile aralarındaki anlaşmazlığı giderebilmek, ülkedeki milliyetçi başkaldırıları önleyebilmek ve Batılı ülkelerden daha çok yardım alabilmek için II. Mahmut döneminde hazırlanmış fakat ilan edilememiş olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu yayınlayarak siyasal alanda da liberalleşmeyi başlatmıştı (3 Kasım 1839).[29]

1789 Fransız Devrimi'nden sonra Batılı anayasalarda yer alan kimi haklar bu Hatt-ı Hümayun'la çeşitli ulusları bağrında bulunduran Osmanlı Devleti'nde de benimsenmeye başlanmıştır. Örneğin Abdülmecit, hattın açıklanması için yayınladığı bir fermanda "vezirlerden çobana kadar herkesin kanun nazarında eşit tutulacağını" ifade etmiştir.[30]

Osmanlı ülkesinde yaşayan herkesi, İslami geleneklere "halel" getirmeden, vatandaş olarak kabul ederek, Fransız Devrimi'nden sonra yaygınlaşan ulusalcı düşüncenin Osmanlı Devleti'ni sarmasının, ancak hak ve görevini bilen insanların yetiştirilmesiyle önlenebileceğini düşünen Tanzimatçılar, eğitime büyük bir önem vermişlerdir. Ancak bu yaklaşım zaman zaman gençlerle yöneticiler arasında çatışmalara yol açmıştır. Zira gençler, içinde bulundukları siyasal ortamın daha liberalleştirilmesini istiyorlardı.[31]

Avrupa'daki milliyetçi (ulusalcı) hareketlerin örgütlenme ve siyasal mücadele yöntemini benimseyen ve Osmanlı yönetimine karşı savaşan Müslüman olmayan unsurları örnek alan gençler, ülkenin sorunlarını çözmek için siyasal yönetime karşı gizli örgütler kurmaya, böylece Osmanlı Devleti'nde grup dayanışması oluşturmaya yönelmişlerdir.

1860 yılından sonra Türkçe siyasal gazetelerin çıkarılmaya başlanması ve buralarda halkın anlayabileceği bir dille siyasal, kültürel, ekonomik konuları içeren yazıların yayınlanması, ülkedeki politik yaşamı canlandırmıştır. "Bilgisini artırmak" biçiminde algılanan Batılılaşma düşüncesi, bu dar kalıptan çıkartılarak, parlamenter sistem yanlısı olmak biçimine dönüştürülmüştür.[32]

Aydınlanma felsefecilerinin etkisi altında kalan gençlerin genel istemleri şu noktalarda düğümleniyordu:

1-Anayasa hazırlanarak meclis açılmalı,

2-Düşünce özgürlüğü sağlanmalı,
3-Halka egemenlik hakkı verilmeli.[33]

Bunları sağlayabilmek için örgütlü bir muhalefet oluşturmayı düşünen gençler, 1865 yılında Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni kurmuşlardır.[34] Bunlar açık ve gizli olarak yurtiçinde ve yurtdışında yaptıkları siyasal mücadele sonunda 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esâsi'nin ilanını sağlamışlardır.[35] Böylece, sanayi gelişimini tamamlayamamış, sosyal bütünleşmesini sağlayamamış, çeşitli etnik unsurları bağrında taşıyan bir ülkede meşrutiyet dönemi başlatılmıştır.

İdeoloji olarak Osmanlılığı benimseyen Kanun-ı Esâsi, Osmanlı Devleti'nin ayrılık kabul etmez bir bütün olduğunu, yönetim hakkının Osmanlı soyundan "ekber" evlada ait olduğunu belirttikten sonra, padişahın da görev ve yetkilerini kısaca sayarak, halkın Meclis-i Umumi yoluyla ülke yönetimine katılması ilkesini getiriyordu.[36]

Kanun-ı Esâsi'nin 42. maddesinde, Meclis-i Umumi'nin, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan olmak üzere iki meclisten oluşması gerektiği belirtilmişti. Meclis-i Mebusan halkın oylarıyla seçtiği temsilcilerden, Meclis-i Âyan ise Meclis-i Mebusan'ın 1/3'ü kadar olmak üzere padişahın atayacağı kişilerden oluşacaktı.

Meclis-i Mebusan'ın oluşturulabilmesi için, halkın temsilcilerini tayin ederek İstanbul'a göndermesi gerekiyordu. Ancak elde bir seçim yasası yoktu. Her ne kadar, Kanun-ı Esâsi'nin 65. maddesi, "Heyet-i Mebusan'ın miktar-ı azası, tebaa-i Osmaniye'den, her elli bin nüfus zükurda bir nefer olmak itibariyle tertip olunur" diye bir ilke ortaya atmışsa da bunun ileriye yönelik bir düşünce olduğu görülmektedir. Çünkü 66. madde ile seçimlerin özel bir yasayla yapılacağı belirtilmişti. Bu nedenle de Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosu 10 Şevval 1293/28 Ekim 1876'da yayınlanan "Meclis-i Mebusan azasının suret-i intihabı ve tayinine dair talimatı muvakkate"nin belirlediği ilkelere göre oluşmuştur.[37] 80'i Müslim, 50'si gayrimüslimden olmak üzere 130 üyeden oluşacak Meclis-i Mebusan'a seçilebilmek için de iyi hal sahibi olmak, 25 yaşından küçük olmamak, Türkçe bilmek, siyasi suçlu olmamak, seçildiği

yerin halkından olmak, vergi vermek gibi koşulları taşımak gerekiyordu.[38]

İlk Meclis-i Mebusan seçimlerine, tüm Osmanlı halkı katılmamıştır. Vilayat Nizamnamesi'ne göre oluşturulan vilayet idare meclislerine seçilen üyeler arasından bir seçim yapılarak mebuslar belirlenmiştir. Bu nedenle de ilk Osmanlı mebusları halktan çok, ülkenin varlıklı kesimlerinin temsilcileri olarak nitelendirilmişlerdir.[39] Meclisin, çalışmalarında, ülke sorunlarına o güne kadar görülmeyen bir gerçekçilikle yaklaşması, ülke içinde ve dışında keyfi yönetimden yararlanmayı amaçlayanlar üzerinde büyük bir korku yaratmıştır. Başta saray olmak üzere, içinde şeyhülislâmın da bulunduğu ilmiye sınıfı ile, büyük paşaların da yer aldığı seyfiye sınıfının eleştirilere uğraması, bürokratlarda meşrutiyete karşı büyük bir nefret doğurmuştur.[40]

Aslında meşruti sisteme karşı olanlar yalnız bunlar değildi. Galata bankerleri, mültezimler, aldatılmış cahil halk kitleleri de sisteme karşıydılar. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için azınlıklar sorununu araç olarak kullanmak isteyen Avrupa büyük devletleri de -meclisin çalışmalarının kendi istemlerine ters düştüğünü gördükten sonra- meşruti sisteme sıcak bakmamışlardır.[41]

Böylesine zıtlıklarla dolu bir ortamda meşruti sistemin devamı, ancak çeşitli toplum kesimlerinin temsilciliğini yapan, siyasal partilerin varlığıyla sağlanabilirdi. Oysa Osmanlı Devleti'nde tabandan gelen böyle bir düşünce de yoktu. Bu nedenle padişah, 14 Şubat 1878'de meclisin çalışmalarını askıya alırken herhangi bir güçlükle karşılaşmadı.[42]

Meclis kapatıldıktan sonra Kanun-ı Esâsi'nin getirdiği özgürlükler askıya alındı. Eskisinden daha sert bir mutlak yönetim kuruldu. Sansür uygulamaları ve hafiye örgütü ile basın ve düşünce özgürlükleri ortadan kaldırıldı.

Kısa sürmüş olsa da meşruti sistemin yararlarına inanmış olan gençler, Abdülhamit yönetimine tepki duydular. Ülke sorunlarının ancak anayasalı bir sistemle çözümlenebileceğini gördüler. Bu amaçla 1889 yılında İttihad-ı Osmani adı altında yeni bir örgüt kurarak ikinci kez özgürlük mücadelesini başlattılar.[43]

Bu örgüt daha sonra Paris'te bulunan ve pozitivist düşünceyi benimsemiş olan Ahmet Rıza ile bağlantı kurarak, adını İttihat ve Terakki olarak değiştirdi ve Türk siyasal hayatının belirlenmesinde ağırlıklı bir öge olarak uzun yıllar kendisinden söz ettirdi. Örgüt, 1895 yılında "Türk, Rum, Ermeni, Arap, Kürt, Arnavut, hasılı Osmanlı vatandaşlarını birleştirerek istibdadı yıkmak" ve ülkeyi "hürriyete" kavuşturmak için çaba gösterdiğini bir bildiri ile açıkladı.[44]

Abdülhamit'in baskıcı politikasına dayanamayarak, yurtdışına kaçan aydınlar, bir yandan ülkeyi meşruti sisteme kavuşturmanın savaşımını verirken, diğer yandan da Avrupa'daki düşünce akımlarının Osmanlı Devleti'ne taşınmasında önemli rol oynadılar. Bunlar, Avrupa'daki düşünce akımlarını, Osmanlı değer yargılarıyla birleştirerek ülkeye sokmaya özen gösterdiler. Böylece, Osmanlı düşünce yaşamı, Paris'ten gelen "pozitivizm", Rusya'dan gelen "narodnizm" ve Anglo Sakson ülkelerinden gelen "merkezdışılık ve kişisel girişimcilik" düşüncesiyle örüldü.[45]

Osmanlı Devleti'ndeki düşünce akımlarının öncülüğünü yapan İttihatçıların gerek teoride gerekse eylemde uzun bir süre birleşemedikleri görülmektedir. Örneğin, 4 Şubat 1902'de Paris'te yapılan Birinci Jön Türk Kongresi'nde Abdülhamit mutlakiyetini yıkma yöntemi konusunda görüş birliğine varılamamıştır.[46]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Abdülhamit mutlakiyetçiliğine yönelen tepkilerin büyümesi ve bu durumun dışarıya yansıması üzerine Avrupa'daki Jön Türkler 27 Aralık 1907'de Paris'te tekrar bir araya gelerek, Osmanlı Devleti'ndeki yönetimi "derhal ve her ne vasıta ile olursa olsun yıkmak" düşüncesinde birleşmişlerdir. Bunlar kalemle yapılacak olan savaşın yeterli olamayacağını, kesin sonuca götürecek şekilde hareket etmenin zorunluluğunu da vurgulamışlardır.

Bu kongreden yedi ay sonra Makedonya'da görev yapan Üçüncü Ordu'nun zorlamasıyla 23 Temmuz 1908'de Osmanlı Devleti yeniden meşruti sisteme geçmiştir.

Meşrutiyetin ilanıyla, hasreti çekilen, fakat tanımı bile bilinmeyen "hürriyet" ülkeye getirilmiş ve böylece de halk özgürlüğüne

kavuşturulmuş oluyordu. Ancak bu sağlıklı bir değişim olarak gözükmüyordu. Çünkü kendilerini genç ve deneyimsiz gören İttihatçılar, siyasal yönetime doğrudan doğruya el koymaya cesaret edememişler ve hükümeti yine eski rejimin yetiştirdiği bürokratlara bırakmak zorunda kalmışlardı.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i kendi topraklarına katması, Girit'in Yunanistan'la birleştiğini açıklaması, İttihatçıları bir hayli zayıflatırken, "hürriyetten" yararlanan fakat hürriyetin getirdiklerini içine sindiremeyen çeşitli güçlerin de saraya kadar gidip padişahtan yeni istemlerde bulunmasına olanak sağlamıştır.[48] Dış politikadaki başarısızlığını örtmek isteyen yeni yönetim, iç politikaya yönelerek, ordu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İ.T.C.) desteğiyle, parlamenter sistemin temeli olan Meclis-i Mebusan'ı açmak için çalışmalarını hızlandırmıştır.

28 Ekim 1876'da yayınlanan "Meclis-i Mebusan azasının suret-i intihabı ve tayinine dair talimat-ı muvakkate"yi esas alarak hazırlanıp 7 Mayıs 1877'de Meclis-i Mebusan'a sunulan[49], Meclis-i Mebusan'da görüşülüp Meclis-i Âyan'a gönderilen fakat padişahın onayından geçmediği için yasalaşamayan bu teklif, meşrutiyetin yeniden ilanından sonra "İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkatı"na dönüştürülmüş ve seçimlerin yasal dayanağını oluşturmuştur.[50] Seçimler bu kanuna göre yapılmış ve Osmanlı Parlamentosu 17 Aralık 1908'de ikinci kez açılmıştır.[51]

Yeni parlamento, üyelerinin biri dışında -o da İ.T.C.'ne karşı bir denge unsuru olmak için kurulan Ahrar Fırkası'ndan- tümüyle İ.T.C.'nin ilkelerini benimseyen veya öyle gözükerek meclise girmeyi tercih eden kişilerden oluşmuştur. Bu görünümüyle meclisin tam bir düşünce birliği içinde olacağı ve ülkede meşruti sistemi -kendi düşüncelerine paralel olarak bile olsa- yerleştirmek için önlerine çıkacak tüm engelleri aşabileceği sanılmıştır. Fakat beklenenin tam tersi olmuş ve meclisteki düşünsel bütünlük kısa sürede bozulmuştur.[52]

Ülkenin tüm yörelerinden -tam demokratik bir sistemle seçilmese bile- seçimle meclise gelen bu milletvekilleri, zaman zaman

İttihatçıların ulusalcı -milliyetçi- baskısı arttıkça Abdülhamit mutlakiyetçiliğinin yerine İ.T. mutlakiyetçiliğinin geçtiğinden, ordunun politikaya karıştığından, Türkçü ve milliyetçi bir politika izlendiğinden şikayetçi olmuşlardır. 1909'da ve 1910'da meclis içinde, İ.T.'ye muhalefet edebilmek için yeni fırkalar (partiler) kurmuşlardır. Ancak ülkede uygulanan sıkıyönetim nedeniyle bunlar fazla bir varlık gösterememiştir.[53]

Mecliste İ.T.'ye muhalif olan tüm unsurları kapsayacak şekilde geniş tabanlı bir siyasal cephe Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında 21 Kasım 1911'de kurulmuştur.[54] Kuruluşundan kısa bir süre sonra 11 Aralık 1911'de, İstanbul'da yapılan ara seçimi bu fırkanın adayının kazanması İttihatçıları korkutmuştur. Gerek mecliste gerekse halk arasında kendilerine karşı yükselen muhalefetten korkan İttihatçılar, parlamentodaki güçlerini koruyabilmek için, 18 Ocak 1912'de parlamentonun kapatılmasını sağlamışlardır.[55] Fakat yapılan seçimlerde 6 muhalif milletvekiline karşı, *İttihat ve Terakki Cemiyeti* 274 mebusla yeniden parlamentodaki çoğunluğu ele geçirmiştir.[56]

İ.T.'nin parlamentoda elde ettiği bu güç ne yazık ki onu, uzun süre iş başında bulundurmaya yeterli olamamıştır. İ.T.'cilerin yasal olmayan yolları da kullanarak mecliste elde ettikleri çoğunluk, Makedonya'da İ.T.'ye karşı eyleme geçen Halaskâr Zabıtan adlı bir grup subayın eylemlerini durduramamıştır. Sait Paşa'nın istifa etmesiyle İttihat ve Terakki Hükümeti iş başından uzaklaştırılmıştır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında kurulan hükümetin önerisiyle Meclis-i Mebusan 22 Temmuz 1912'de feshedilmiştir.[57]

İktidarı ele geçiren İ.T.C.'i karşıtlarının İ.T.C.'ni kapatmaya yönelmesi, bu örgütten intikam almaya kalkması, Balkan Savaşları'nın kötü gidişatı, İttihat ve Terakki karşıtı iktidarı yıpratmıştır. Bundan yararlanan İ.T.'ciler yeniden eyleme geçerek 23 Ocak 1913'te Babıâli Baskını ile tümüyle iktidara el koymuşlar ve ülkede İ.T.C. diktatoryasını kurmuşlardır.

İ.T.C. iktidara el koyduktan sonra, kapatılmış olan Meclis-i Mebusan'ı yeniden açmak için seçim çalışmalarına hız vermiştir. 14 Mayıs 1914'te Meclis-i Mebusan yeniden açılmıştır. İttihat ve

Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması

Terakki Partisi dışında hiçbir parti seçime katılmadığı için meclis tümüyle İttihatçılardan oluşmuştur.[58] Ülkenin Birinci Dünya Savaşı'na katılması ve savaşın yönetimi sırasında görev yapan bu meclis, 21 Aralık 1334/1918'de padişah iradesiyle kapatılmıştır.[59]

Vergi vermeyen, kadınları seçime katmayan, halk tabanına dayanmayan, siyasal partilerin yaşamasına izin vermeyen, Osmanlı parlamenter sistemi de böylece sona ermiştir.

B-Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Toplanmasını Zorunlu Kılan Etmenler

Osmanlı Devleti, soy, dil, kültür ve tarih yönünden birbirlerinden farklı değer yargılarına sahip topluluklardan oluşuyordu. Bunlar, Osmanlı ailesinin yönetimi altında birleştirilmişti. Bu birleşim, imparatorluk merkezi güçlü olduğu sürece, siyasal yaşamı tehlikeye düşürecek gelişmelere yol açmamıştı. Ancak Avrupa'da sanayi devrimiyle ortaya çıkan burjuvazi ve onun ideolojisi olan milliyetçiliğin Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa sınırlarını aşması, Osmanlı Devleti'nde de büyük yankılar uyandırmıştı.

Milliyetçilik tohumları, XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı toprakları üzerinde de filizlenmeye başladı. Balkanlar'da başlayan ulusal ayrılıkçı eylemler, imparatorluğun zayıflamasına paralel olarak ivme kazandı ve sonuna dek sürüp gitti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yaşamına son veren "Mondros Silah Bırakışması"nın imzalanmasından sonra, bu tür eylemler yeni boyutlar kazanarak yeniden gündeme geldi.

Çoğu kez, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını isteyen Avrupalı büyük devletlerin koruyuculuğu altında kurulan ve çalışan etnik, ayrılıkçı örgütler ve onların etkisi altında kalan Anadolu'daki bazı unsurlar, yüzyıllardan beri yaşadıkları topraklar üzerinde ya ayrı bir devlet kurmak ya da bulundukları toprakları, kendilerine yakın gördükleri bir devletle birleştirebilmek amacıyla kitlesel eylemlere yöneldiler.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk ayrılıkçı hareketler, Müslüman olmayan kitlelerce başlatıldı, daha sonra aynı dini inanca sahip unsurlar da bu harekete katıldılar.

1- Çeşitli Etnik Ögelerin Ayrılıkçı Hareketleri

a) Ermenilerin İstek ve Eylemleri

Genel olarak, imparatorluğun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan Ermeniler, en yoğun oldukları bölgede bile nüfusun %20'sini geçmedikleri halde, yerleşik halkın çoğunluğunun kendilerinden olduğunu ileri sürerek bağımsızlık istiyorlardı. İstatistiklere göre, Ermenilerin çoğunlukta olduklarını iddia ettikleri yerlerin durumu şöyleydi:

Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas, Halep, Adana ve Trabzon illerinin toplam nüfusu 6 milyondu. Bunun 913.875'i yani %15'i Ermeni'ydi. Müslüman nüfus ise 4.453.250, yani nüfusun %74'ünü oluşturuyordu.

Ermenilerin diğer illere göre daha yoğun olduğu Erzurum, Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır'daysa nüfusun %24'ünü oluştururken Müslüman nüfus %60 civarındaydı.[60]

Bu gerçeklere rağmen Ermeniler hâlâ bağımsızlık peşinde koşuyorlardı. Aslında onlar, bağımsızlık bilincine toplumsal gelişimin sonucunda varmamışlardı. Avrupa'nın emperyalist devletleri, kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarını Ermeniler aracılığıyla daha iyi koruyabileceklerine inandıkları için onlara ulusal bağımsızlık duygusu aşılamaya yönelmişlerdi.

Sıcak denizlere inmek için çaba harcayan Rusya, bu amaç uğruna Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasını desteklemiş hatta bu konuda çalışma yapacakları kendi ülkesinde eğitmiştir. Rusya'nın başlattığı bu hareketi, başta İngiltere olmak üzere öteki Batılı ülkeler de kendi amaçları doğrultusunda sürdürmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinden sonra Ermenilerin başlattığı olaylar daha da arttı.

İttihat ve Terakki yönetimi savaşta yeni bir cephe açılmasına fırsat tanımamak için, "Tehcir Kanunu"nu çıkardı ve Ermenilerin yaratacağı olumsuzlukları, askere ve ülkeye verecekleri zararları önleyebilmek için onları daha güvenilir yörelere göç ettirdi. Bu durum, Batılıların planlarını altüst ettiği için, büyük tepkilere yol açtı ve Türk barbarlığı olarak nitelendirildi.

Mondros Silah Bırakışması sonrasında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki sıcak savaşı barışa dönüştürmek için Paris'te toplanan barış konferansına Ermeniler bir andıç (memorandum) sunarak, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon'un dışında Kozan, Maraş, Cebeli-bereket, İskenderun ve Adana'yı da içine alacak bir alanın kendilerine verilmesini istediler.

Konferansta da açıkça ortaya çıktığı gibi, tüm Batılı devletler, bir yanda Trabzon, öbür yanda Adana olmak üzere Karadeniz ve Akdeniz'de limanları olacak büyük bir Ermenistan'ın kurulmasına yandaş olmuşlardır. Bu yandaşlık her ne kadar, Wilson'un on dört ilkesine dayandırılmak isteniyorsa da, özünde Bolşevikleşen Rusya'ya karşı Anadolu'da bir set oluşturmayı amaçlıyordu. Oysa Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuratülaziz ve Maraş'ın Birinci Dünya Savaşı öncesi nüfusu 3.191.000 ve bunun ancak 847.000'i Ermeni olarak gözüküyordu.[61]

İngiltere Başbakanı Lloyd George, Dörtler Konseyi'nin 14 Mayıs 1919 tarihli toplantısında İtalya, Fransa, Amerika ve İngiltere'nin saptayacağı sınırlar içinde bir Ermeni devletinin kurulmasını ve bir manda yönetimi altına sokulmasını önermişti.[62]

Emperyalistler tarafından bu çalışmalar yapılırken, Osmanlı Sadrazamı Damat Ferit Paşa da Ermenilere, azınlıkta oldukları kentlerden çoğunlukta oldukları kentlere göçerek belirli yerlerde toplanmalarını ve oralarda özerk bir yönetim altında yaşamalarını önermişti. Özerklik değil bağımsızlık peşinde olan Ermeniler, bu öneriyi benimsememiştir.[63]

Mustafa Kemal Paşa ise daha 13 Ekim 1919'da *Tasvir-i Efkar* gazetesi muhabirinin sorularına verdiği yanıtta 30 Ekim 1918'de

belirlenen sınırlar içinde kalan yurt topraklarından bir karışının Ermenistan hükümetine verilmeyeceğini açıkça belirtmişti.[64]

Gerek Ermenilerin "aşırı istemleri", gerek söylevleri ve eylemleriyle onların yanında yer alan emperyalist devletlerin tutumu, gerekse Osmanlı yöneticilerinin ödün verici politikaları, yöre halkının Ermenilerle yeni bir savaşa girmesine yol açmıştır.

b) Rumların İstek ve Eylemleri

Rumlar, II. Mehmet'in ortadan kaldırdığı Trabzon Rum İmparatorluğu'nu yeniden kurmak için, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bunalımlı dönemi fırsat bilerek Karadeniz kıyılarında eyleme geçmişlerdi.

Pontus Cumhuriyeti adıyla Osmanlı toprakları üzerinde yeni bir devlet kurmayı amaçlayan Rumlar, dağlara çekilmişlerdi. Amasya-Samsun yöresi Metropolidi Yermanos'un yönlendirmesiyle yörede çeşitli eylemler tezgâhlamışlardır. Kimi yabancı devletler de Rusya'daki Rum ve Ermenileri, Batum'da toplayıp Türk Kafkas Ordusu'ndan alınarak, Batum'da depo edilen silahlarla donattıktan sonra Anadolu kıyılarına salıvermiştir. Böylece hem isyan edecek olan halkın nicel gücünü artırmışlar hem de uluslararası platformda Rumların kendi devletlerini kuracak sayısal güçte olduklarının mesajını vermeye çalışmışlardır.[65]

Kasım 1918'de Marsilya'da toplanan Pont-Euxin Kongresi 1.500.000 Ortodoks Pontuslu Rum'un korunmasını İtilaf Devletleri'nden istemiştir.[66] 15 Aralık'ta Reuter Ajansı "Karadeniz kıyılarında yaşayan Rum halkın başşehri Trabzon olmak üzere bir Pontus Hükümeti kurmak" için Avrupa'nın çeşitli merkezlerine heyetler gönderdiğini bildirmiştir.[67] Yurtiçindeki Rumları da bu düşünce çevresinde toplayabilmek amacıyla *Pontus*[68] adında bir gazete çıkarılmıştır. Bunun yanında bir de Pontus Cemiyeti[69] kurularak yapılacak eylemlerin organize ve belirli bir plan çerçevesinde olmasına önem verilmiştir. Nitekim Yunanistan'ın bağımsızlık günü olan 7 Nisan 1919'da Karadeniz Bölgesi'nin çeşitli yerlerinde, özellikle Samsun'da büyük gösteriler yapılmıştır. Bafra ve Çarşam-

ba yöresinde yaşayanlar da kiliselerde toplanarak örgütlenmelerini daha da organize hale getirmeye ve eylem için silah sayılarını artırmaya çalışmışlardır.[70]

Rumların bu eylemlerine İtilaf Devletleri "göçmen yardımı" (muhacir iaşesi) adı altında araç ve gereç sağlayarak destek olduğu gibi, "Kızılhaç" heyetleri biçiminde gönderdikleri askerlerle de isyancı güçlerin askeri bakımdan eğitimlerine yardımcı olmuşlardır.[71]

Rumların tüm başvurularına ve eylemlerine rağmen, İtilaf Devletleri'nden fazla ilgi gördükleri söylenemez. Çünkü nüfusun çoğunluğu bir yana, yerleşik halkın %10'unun bile Rum olmadığı bu bölgede bir Rum devleti kurmanın Rumlar için ölüm demek olacağı kanısındaydılar. Arnold J. Toynbee, Rumların Pont-Euxin Kongresi'nde aldıkları kararları "hayal mahsulü" olarak nitelerken gerçekçi bir tespit yapmaktadır. Bilindiği üzere, bu dönemde Doğu-Güneydoğu bölgeleri üzerine Büyük Ermenistan'ın kuruluş savaşı verilmekteydi. Kurulacak bu devletin Karadeniz'e açılacak liman kapısı da Trabzon olacaktı. Avrupa devletleri daha çok Ermenistan yanlısı oldukları için Rumlara fazla destek vermiyorlardı. Ancak, onların kendi çabalarıyla kuracakları Pontus Rum Cumhuriyeti'ni de engelleyici bir tavır takınmaktan kaçınıyorlardı. Batılıların bu tavrı, Rumların bölgedeki çılgınlıklarının daha da artmasına neden olmuştur.

Rumların bölgede yaptıkları eylemler, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesine ve Yeni Türkiye Devleti'ni kuracak girişimlerin başlatılmasına yol açmıştır.

c) Kürtlerin İstek ve Eylemleri

Osmanlı İmparatorluğu, İslami temeller üzerine oturmuş bir devlet olması nedeniyle, imparatorluk içinde bulunan tüm Müslüman toplumlar eşit hakka sahip olmuşlardır.

Doğu Anadolu'da aşiret ilişkilerinin sürdürülmesi ve Kürt şeflerinin (aşiret beyleri, şeyhler, şıhlar, dedeler, seyyidler), padişah-halifeye içten bağlı tutumları uzun süre Osmanlı Devleti'nde bir

Kürt sorunu yaratmamıştır. Bunlar, bulundukları bölgelerde kendi kendilerine yaşayagelmişlerdir.

Batı emperyalizmi, Ortadoğu'ya giden yol üzerinde önemli bir konuma sahip olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kendine bağımlı, uydu bir devlet yaratabilmek için, Kürt sorununu gündeme getirmeyi yararlı bulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun can çekiştiği bir sırada, bazı Kürt şefleri de bağımsız bir devlet kurmanın kendileri için daha çekici olacağını düşünmüşlerdir.

Bölgede, Ermeniler ve Kürtler iç içe yaşadığı için, bir Ermeni devletinin kurulması Kürtler açısından çok olumsuz sonuçlar doğuracağından, Ermeni halkı daha çok Fransızlarla işbirliği yaparken, ayrılıkçı Kürtler de İngilizlerle ilişki kurmayı tercih etmiştir.

Bu sıralarda, bazı gözlemciler tarafından Ermenilerle Kürtlerin hak iddiaları bağdaştırılamazsa, gelecek olayların tohumlarının atılacağına ilişkin[72] yorumlar da yapılmaya başlanmıştır.

İstanbul'da kurulan, Kürt Komitesi'ne üye Şeyh Abdülkadir, Kürt ayrılıkçı hareketinin lideri olarak ortaya çıkmıştır. Adı geçen kişi kendi başkanlığında bir kurul oluşturarak, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri ile ilişki kurmuş ve "Ermenilere söz verilen Doğu illerindeki topraklar üzerinde" Kürtlerin hakları olduğunu ve bölgedeki nüfusun çoğunluğunun Kürt olduğunu belirterek, İngilizlerin desteğinde özerk bir Kürdistan kurulması tezini ortaya atmıştır.

2 Ocak 1919 tarihinde, Molla Said, Mustafa Paşa, Emir Bedirhanzade, Emin Ali ve diğer bazı kişilerce imzalanıp İngiliz Yüksek Komiserliği'ne verilen bir andırada Sivas, Ankara, Konya, Halep ve Adana illerindeki nüfusun bir kısmının, Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Musul'daki nüfusun ezici çoğunluğunun Kürt olduğu ileri sürülmüştür.[73] Bunlar, sınırları tespit edilmiş bir coğrafyada, özerk bir biçimde yaşamak istediklerini, özerkliğin de İngiliz Mandası altında olmasını tercih ettiklerini belirtmişlerdir.[74] Paris Barış Konferansı'nda kendini Kürt temsilcisi olarak tanıtan Şerif Paşa ise yazdığı kitapta Kürdistan sınırlarını Kafkas sınırından Ziven'in kuzeyinden batıya, Erzurum, Erzincan, Kemah,

Arapkir, Besni ve Divicik'e; güneyde Harran, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Sina hattından İran sınırında "Ararat"a kadar olan bölge olarak tespit etmiştir.[75]

İngilizler, Kürtçülük hareketini hızlandırmak için, Irak'ta bu alanda uzmanlaşan Noel'i bölgeye göndermişlerdir. Noel, bölgede çalışmalarını sürdürürken, İstanbul'da da Seyit Abdülkadir, Ryan ile görüşerek İngiliz mandası altında bir Kürdistan kurulması imkânlarını araştırmıştır. Bunun üzerine Amiral Calthorpe, Kürt sorununun çözümü konusunda Dışişleri Bakanlığı'ndan öneri istemiştir. 5 Mayıs 1919'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Kürtlere rahat oturmalarını ve her türlü kışkırtma hareketinden kaçınarak, Paris Barış Konferansı'nın kararlarını beklemelerini önermiş ve onlara Kürt çıkarlarının barış konferansında savsaklanmayacağına ilişkin güvence vermiştir.[76]

Bu sırada İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti de[77] başlatılan Kürtçülük akımını daha da geliştirmeyi kendine temel ilke edinmiştir.

Tüm bunlara karşın şu gerçek gözden uzak tutulamazdı: Kürtlerin soyca ayrı oldukları söylense bile, onlar da İslam dinine inanıyorlardı. Bu nedenle de Osmanlı Devleti içinde, Müslüman halkın sahip olduğu tüm haklara sahiptiler. Osmanlı Devleti içinde Türk-Kürt ayrımı da yapılmamıştı. Bu nedenle sorun, Türk-Kürt sorunu olmaktan öte, Türk-Ermeni sorunu, daha ötesi Anadolu-Emperyalist devletler sorunuydu. Ermenistan adı altında bir Hıristiyan devletin kurulması bu bölgede yaşayan Müslümanlar için ölüm demekti. Bu nedenle ırkçı düşünce bir kenara itilerek, yörenin tüm Müslüman halkı Erzurum Kongresi'nde, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti çatısı altında toplanarak Mustafa Kemal'in etrafında birleşmişler, vatanın kurtarılması ve ulusun bağımsızlığı uğruna mücadele etmeye karar vermişlerdir.

2- İtilaf Devletleri'nin Tutumu

Birinci Dünya Savaşı içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını kendi aralarında paylaşmak amacıyla bir dizi gizli anlaş-

ma yapan İtilaf Devletleri,[78] 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Silah Bırakışması'ndan sonra, bu anlaşmalara göre kendilerine düşen payları almak için, bırakışmanın daha mürekkebi kurumadan eyleme geçmişler ve bırakışma koşullarına aykırı olmasına karşın, Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardır.

15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilinceye kadar, İtilaf Devletleri'nin işgal ettikleri topraklar şunlardı:[79]

Fransızların işgal ettikleri yerler: Dörtyol, Mersin, Pozantı'ya kadar Adana vilayeti, Çiftehanı, Afyon-Karahisar İstasyonu.

İngilizlerin işgal ettikleri yerler: Batum, Ayıntab, Cerablus, Konya İstasyonu, Maraş, Birecik, Urfa, Kars, Musul, İskenderun, Antakya, Kilis, Samsun, Merzifon.

İtalyanların işgal ettikleri yerler: Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum, Marmaris, Burdur, Konya İstasyonu.

Yunanlıların işgal ettikleri yerler: Uzunköprü, Hadımköy Demiryolu. İngilizlerin ve Fransızların ortaklaşa işgal ettikleri yerler: Turgutlu ve Aydın Demiryolu, Kasaba-Aydın Demiryolu, Çanakkale Boğazı.

Bu işgal bölgeleri zamanla değişti. Değiştikçe de İtilaf Devletleri arasındaki çıkar çatışmasının boyutlarını genişletti. Gizli anlaşma hükümlerinin "adilane" (!) uygulanmasını da güçleştirdi. Özellikle Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı kararları çerçevesinde bile olsa, İzmir'i işgal etmesi, İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlığın giderek büyümesine yol açtı. Bu olay İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmeyi amaçladıklarını açıkça ortaya çıkardığı gibi, halkın kendi yazgısını kendisinin çizmesinin zorunlu olduğunu da gösterdi. O güne değin yapılan işgallere karşı gösterilen tepkiler yöresel boyutları aşmamışken, İzmir'in işgaline karşı gösterilen tepkiler ulusal boyut kazandı.

Bir yandan çeşitli bahanelerle Osmanlı toprakları işgal ediliyor, öte yandan Doğu'da barışı sağlamak için çeşitli konferanslar düzenleniyordu. Fakat olumlu bir sonuca da gidilemiyordu.

1920 yılına girildiğinde İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak şu konular üzerinde yoğunlaşmıştı:[80]

1- Avrupa'daki Türkiye'nin geleceği,
2- İstanbul'un denetimi ve İstanbul'a verilecek yönetim biçimi,
3- Padişah'ın İstanbul'da bırakılıp bırakılmayacağı sorunu,
4- İzmir'in Yunanlılarda kalıp kalmaması,
5- İtalyanlara Anadolu'da toprak verilip verilmemesi,
6- Türkiye'ye uygulanacak manda yönetimi,
7- Türkiye'ye verilecek bağımsızlığın derecesi,
8- Türkiye'de yaşayan bazı etnik unsurlara verilecek bağımsızlığın derecesi.

Anadolu'da ulusal eylemin gittikçe gelişmesi İngilizleri korkutuyor ve bir an önce Türkiye ile barış yapılması gereğini ortaya çıkarıyordu. İstanbul'dan, İngiltere'ye yazılan bir raporda Anadolu'ya taze kuvvet göndermeksizin Türkiye'ye hoşlanmadığı bir antlaşmayı benimsetmenin sekiz ay öncesine göre oldukça güç olduğu, Türklerin, imparatorluklarının ölümünü değil, yeni bir yaşamın sözleşmesini imzalamak niyetinde oldukları belirtiliyordu.[81]

Oysa, İngiltere kendi ulusal çıkarları için gerekli gördüğü bölgeleri savaş içinde ve bırakışma sonrasında işgal ederek, bir yerde, doyuma ulaşmıştı.[82] Savaş yorgunluğu, savaşın yol açtığı iktisadi ve mali sıkıntılar, İngiliz halkının barış özlemi, İngiliz yöneticilerin Anadolu için biçtikleri elbisenin Türk halkına giydirilmesinin zor olacağını gösteriyordu.[83]

Paris Barış Konferansı'nın 21 Ocak 1920'de sona ermesinden sonra 12 Şubat 1920'de Londra'da Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış antlaşmasının şartlarını görüşmek üzere İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanlarının ve Japonya temsilcisinin katıldığı yeni bir konferans toplandı[84] ve Türkiye'yle yapılacak barış antlaşmasında, çözümü gereken sorunlar şöyle sıralandı:

a- Padişahın İstanbul'da bırakılıp bırakılmaması,
b- Boğazlar'ın geleceği,
c- Boğazlar'ın kuzeyindeki toprakların ve Edirne'nin geleceği,
d- Anadolu'nun geleceği.

Bu sorunların çözümü için öne sürülen öneriler, konferansa ka-

tılan devletlerin çıkarları doğrultusunda değişiklik gösteriyordu. Özellikle Fransa ile İngiltere'nin çıkarları çelişiyordu. Gerek verdiği borç paralarla gerekse Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde yaptığı yatırımlarla ve aldığı ayrıcalıklarla, Türk toprakları üzerinde önemli ekonomik kazanca sahip olan Fransa, çıkarlarını korumak için Fransız okulları ve hayır derneklerinden yararlanmak istiyordu. Bunlar aracılığıyla propagandaya hız vermişti. Padişahın İstanbul'dan çıkartılmasının doğuracağı tepkilerin kendi çıkarlarını olumsuz yönde etkileyeceğini bildiği için bu düşünceyi de olumlu bulmuyordu.

Fransa'nın bu tutumuna karşılık, İngiltere, Türklerin Avrupa'dan uzaklaştırılması düşüncesini savunuyordu. Lord Curzon, "ilerde Doğu Avrupa'da doğacak ve nesiller boyunca devam edecek karışıklık, huzursuzluk ve savaşın" sorumluluğunun bir çözümü olarak bu sorunu ele alıyor ve "Türklerin feryatlarını yapay ve geçici" olarak niteledikten sonra, "Avrupa'nın siyasi hayatını aşağı yukarı beş yüzyıldan beri ifsat eden tek basit dava olmaktan uzak bir meseleyi ilk ve son defa halletmek üzere girişilen harbi en az iki yıl uzatan, kendilerine paraca milyonlara, can kaybı bakımından on binlere mal olan bir düşmanı yenmek suretiyle elde ettikleri bir fırsatın kaçırılmamasını" istiyordu.[85] Fakat onun bu istemi İngiltere Hükümeti tarafından da benimsenmiyordu (6 Ocak 1920).

İngiltere tarafından Londra Konferansı'nda ortaya atılan padişahın İstanbul'dan çıkarılması görüşü, Fransa ve İtalya tarafından da benimsenmemişti. Fransız delegesi Millerand, "Fransa, Müslümanların geleceği ile yakından ilgilenmek ve İstanbul meselesini bu ışık altında incelemek zorundadır. Türkleri başşehirlerinden uzaklaştırmak büyük problemler yaratabilir. Türkiye'de ve Fransa'nın egemenliği altında bulunan Müslüman ülkelerde, ne gibi sonuçlar yaratacağı belli olmayan bir karara varmayı Fransa arzu etmemektedir. Bununla beraber Boğazlar'ın uluslararası denetimi şarttır." diyerek Fransa'nın görüşlerini net bir şekilde ortaya koyuyordu.

İtalya temsilcisi Nitti ise "Türk halkını aleyhimize çevirecek kararlar almaktan kaçınmalıyız. Ekonomik avantaj sağlayacak hü-

kümleri, anlaşmada yapılacak politik değişikliklere tercih etmeliyiz. Türkler Avrupa'da bırakılmalıdır." Boğazlar konusundaysa, bu suların serbestisinin garanti altına alınmasının, bütün Avrupa'nın yararına olacağını söylüyordu.[86]

Türklerin Avrupa'dan atılması konusunda yalnız kalan İngiltere, bir süre sonra tüm İtilaf Devletleri'ni birlikte harekete geçirerek, Türklere karşı daha sert bir politikanın izlenmesini sağlamıştır. Bu politikada, 26-27 Ocak 1920'de Fransızların denetimindeki Akbaş Cephaneliği'nin Kuva-yı Milliyeciler tarafından boşaltılması, 17 Şubat 1920'de Misak-ı Milli'nin ilan edilmesi ve Fransızların Maraş'ta yenilerek çekilmesi etkili olmuştur.

İtilaf Devletleri, Paris Barış Konferansı'nda tespit edilen ilkeler çerçevesinde Anadolu sorununu çözmek istiyorlardı. Fakat Anadolu'da başlayan ulusal hareket bu isteğin gerçekleşmesine izin vermiyordu. İtilaf Devletleri, ulusal hareketi ortadan kaldırabilmek için bir yandan Yunanlıları araç olarak kullanırken, öbür yandan da Osmanlı Devleti'nin etnik yapısından yararlanarak kimi etnik unsurları ulusalcılara karşı kışkırtıyordu. Ulusal bilinçten yoksun olan halkın dini duygularını sömürerek padişah yanlıları ile ulusal eylemciler arasındaki çatışmaların çapını büyütüyordu.

3- İmparatorluk Merkezinin Durumu

Anadolu'da gelişen ulusal eylemlere karşı olan padişah ve onun İstanbul'daki hükümeti, sürekli olarak Kuva-yı Milliye'yi parçalayıcı girişimlerde bulunuyordu. Bunu kurduğu örgütlerle, siyasal partilerle, askeri güçlerle ve propagandalarla yapıyordu. Çalışmalarına yeniden başlayan Hürriyet ve İtilaf Partisi yanında, Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti, Teali İslam Cemiyeti, Askeri Nigâhban Cemiyeti, Kızıl Hançer Cemiyeti, Tarik-i Salah Cemiyeti, Halâs-ı Vatan Cemiyeti, Saltanatı Koruma Cemiyeti ve İngiliz Muhipler Cemiyeti de bu konuda yoğun çaba gösteriyordu.[87]

Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Askeri Nigâhban ve Kızıl Hançer Cemiyeti, Boğazlar'daki İngiliz hâkimiyetine güvenerek, Anadolu ile

Boğazlar arasında bir "irtica" bölgesi oluşturmaya çalışıyordu.[88] Bunun için de, Ahmet Anzavur'un adından hareketle Cemiyet-i Ahmediye adında bir örgüt kurup Teali İslam Cemiyeti'nin Anadolu'daki tüm şubelerini de içine alarak bozguncu propagandasına hız vermişti. İngilizlerden de parasal yardım gören[89] bu örgüt, Biga'da örgütlenmesini tamamladıktan sonra, Adapazarı'na kadar genişlemişti. Kitlesel eylemlerle ve İngilizlerin de yardımı ile mevcut hükümeti düşürüp yerine Damat Ferit ve Kiraz Hamdi Paşa yönetiminde yeni bir hükümet kurmaya çalışıyorlardı.[90] İstanbul'un işgalinden bir süre sonra (5 Nisan 1920'de) Damat Ferit Paşa, tüm karşı koymalara rağmen yeniden sadrazamlığa atanmıştı. Yunan ordusunun başarısı için dua edilmesini isteyenler, okul kitaplarından "Türk" sözcüğünün çıkarılarak yerine "Osmanlı" sözcüğünün konmasını önerenler bu hükümette yer almıştı. O güne kadarki eylemleri cinayet olarak nitelendirilen Ahmet Anzavur, paşa rütbesiyle Karesi Mutasarrıflığı'na atanmış, Damat Ferit de İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ederek İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Harput yörelerinde padişahın nüfuzundan başka silah kullanarak kitlesel olaylar yaratacağını belirtmiş ve yardım istemişti (8 Nisan 1920).

Damat Ferit Paşa, Gemlik yöresindeki Anzavur güçleriyle birleşerek, önce Marmara Denizi kıyılarına egemen olmayı daha sonra da Kocaeli yarımadasını ele geçirerek ulusalcıları Anadolu içlerine sürmeyi planlamıştı.[91]

Anadolu'daki ulusal eylemcilerin tutuklanması için İngilizlere bir liste sunan Damat Ferit Paşa, öteden beri karşı olduğu ve 18 Mart'tan beri çalışmalarına ara veren Osmanlı Parlamentosu'nun feshedilmesini sağladı. 11 Nisan 1920'de,

> Devlet-i Osmaniye bugün şekli görülmemiş bir muhatara içindedir. En hakiki manası ile vatan tehlikededir. Birtakım kesân [kişiler, insanlar] yalnız hırs ve menfaat şevkiyle teşkilat-ı milliye namı altında çıkardıkları fitne ve fesat (ile) vaziyet-i siyasimizi son derece tehlikeli bir hale getirdi. Birtakım çirkin hadiselerle Avrupa efkâr-ı umumiyesinde aleyhimize şiddetli bir cereyan peyda ve şerait-i sulhiyenin bir kat daha şiddetlendirmesi muhatarasını tevlit etti. Nihayet bu ahval tesiratıyla düvel-i muazzama mütareke ahkâmını İstanbul'u

> muvakkaten işgal-i askeri altına almak suretiyle tatbik etti.
>
> Buna karşı erbab-ı isyanın payitaht ile Anadolu arasındaki muharebe ve muvadeayı kat'a teşebbüs etmeleri ise en büyük hiyanet-i vataniyedir. Bu halde teşkilat-ı milliye denilen hareketi bâgiyâne hem Anadolu'yu korkunç bir istilaya uğratmak hem de devletin başını gövdesinden ayırmak felaketini hazırlıyor. Bugün Devlet-i Osmaniye'nin en büyük düşmanları yalancı milliyet davasıyla şahsi ihtiraslarına milleti feda edenlerdir.[92]

diyerek ulusal kurtuluş hareketine tümüyle ters düşen görüşlerle kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Bunlar yetmiyormuş gibi, "sözde milliyetçi denilen hareketin bastırılması" için İtilâf Devletleri'nin kendisine yapabileceği yardımı da göz önüne alarak 18 Nisan 1920'de Kuva-yı İnzibatiye adıyla yeni bir örgüt oluşturdu. Bu örgütün başına sadaret makamıyla serbestçe yazışabilecek yetkiye sahip Süleyman Şefik Paşa'yı getirdi.[93] Bundan on gün sonra Müşir Zeki Paşa'nın başkanlığında kurulan Anadolu Fevkalade Müfettişliği'ne, Anadolu'da padişahın etkinliğini artırma ve iç güvenliği sağlama görevini verdi.[94]

İtilâf Devletleri, Anadolu'daki amaçlarını gerçekleştirebilmek için Anadolu halkının birbirine düşman edilmesi politikasını izlemeyi, her isteklerine boyun eğen, fakat günden güne gücü azalan İstanbul Hükümeti'ni tanıyıp desteklemeyi çıkarlarına uygun buluyorlardı. Yabancı güçlere dayanan İstanbul Hükümetleri, milliyetçileri kendi otoriteleri altına alabilmek için her çeşit yola başvurmaktan kaçınmıyorlardu. Özellikle kitlesel olaylar yaratarak, halkın arasına bozgunculuk ve düşmanlık tohumları atarak, binlerce insanın ölmesine sebep oluyorlardı.

Mondros Bırakışması'nı izleyen günlerde, Osmanlı İmparatorluğu topraklarını ele geçirmek için çeşitli oyunlara başvuran İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'den sonra Ankara ile İstanbul arasındaki bölgede çeşitli kitlesel eylemlerin oluşmasını sağladılar. Bu kitlesel eylemlerin gelişmesinde yörenin etnik yapısı ve yönetsel otorite boşluğu da önemli rol oynadı.

Sınıf veya ulusal bilinç gelişmediği için, isyanı yönlendiren güçler, daha çok, kutsal kurum ve kavramlardan yararlanmaya çalıştılar. Ulusalcı düşünceye karşı gösterilen tüm olumsuz tepkilerin ide-

olojik yönünü, Osmanlı tarihinin değişmeyen isyan gerekçesi olan dinin ya da dinsel kurumların tehlikeye düştüğü iddiası oluşturdu.[95] Osmanlı Saltanatı'na, hilafet kurumuna ve şeriata sırtlarını dayayan ulusal eylem karşıtları halkı birbirine kırdırmak için çeşitli tuzaklar hazırladılar. Örneğin, Ankara'nın namazı men ettiği gibi yalan haberler yaydılar.

Bu konudaki propagandalar, şeyhülislâmın fetvalarından sonra daha da arttı. Gerici ve bozguncu hocalar "gemi azıya aldılar."[96] Gerede'de Divitli Eşref Hoca, "Biz din için çalışıyoruz, şimdiye kadar çektiklerimiz hep mekteplilerdendir. Biraz da biz medreseliler olarak biz işbaşında bulunalım da memleketi gülistana çevirelim." derken,[97] Anzavur da, "bundan böyle her şahsın şeriat-ı gaza-yı Muhammedi dairesinde her bir hukukunun temin edileceğini" söylüyordu.[98]

İstanbul Hükümeti ulusal eylemin, ancak bu isyancı güçlerle ortadan kaldırılabileceği inancında olduğu için onları parayla, makamla v.b. şekillerle ödüllendirme yoluna gidiyordu. Bunun yanında milliyetçileri asi ilan ediyor, öldürülmeleri için buyruk veriyor ve bu buyrukları İtilaf Devletleri'ne ait uçaklarla duyarlı bölgelere attırıyordu. Bu konudaki bir fetvada şu cümleler yer alıyordu:

> Makam-ı mualla-yı emanete ihanet etmekle betaat-ı imandan huruç ve devlet-i âliyenin nizam ve intizamını ve bila din asayişini, ihlâl için nesr-i eracif ve işaa-i kâzibe ile na'ş-ı fitneye saik ve sâ-i bil-fesat oldukları zahir ve mütehakkık olan rüesa-yı mezburun ile (yani Kuva-yı Milliye) avan ve etba bâgiler olup dağılmaları hakkında sâdır olan emr-i âliden sonra hâlâ inat ve fesatlarında ısrar ederlerse mezburların habasetlerinden tathir-i bilâd ve şer-i mazaratlarından tahlis-i ibâd vacip olup... nass-ı kerimi mucibince katil ve kıtalleri meşru ve müzehhen olundu. Beyan buyrulduğunda. Elcevap: Allah'ü Tealâ a'lem olur.[99]

Bu ve buna benzer fetvalar istenilen sonucu doğurmayınca,

> "Anadolu eşkiyasına" karşı savaşmayanları dinden çıkarmak ve cehennem azabına uğramakla tehdit eden "bu suretle Halife-i Müşarünileyh Hazret-

leri tarafından bugat-ı mezburini ile mukatele için tayin olunan askerler mukatelede imtina ve firar etseler ve nekb-i kebire ve âsem olup dünyada ta'zir-i şedide ve ukbada azab-ı elhime müstehak olurlar mı? Beyan buyrula. Elcevap: Allah'ü Tealâ a'lem olurlar.[100]

şeklindeki fetvalar yayınlamaya yöneldiler.

İç isyanların en yoğun olduğu bölgelerde yerleşik halkın büyük çoğunluğunu Çerkezler oluşturuyordu. Bunların önemli bir kısmı o dönemde İstanbul Hükümeti'nin küçük memurluğunu yapan kişilerdi. Bu nedenle halkla diyalog içinde bulunuyorlar ve uzun savaş yıllarının Anadolu halkını canından bezdirdiğini, yoksulluğun, umutsuzluğun, eşkıyalığın arttığını, yeni bir savaşın daha çok özveri gerektirdiğini fakat halkın bu özveriye katlanacak bilinçte olmadığını bildikleri için, halkı milli harekete karşı koymaya yöneltici propaganda yapıyorlardı. Hatta saraydan kendilerine dağıtılan güven belgeleriyle bilinçsiz köylüyü kandırıyor, çıkarcı kentliyi elde etmeye çalışıyorlardı.[101] Böylece isyancı güçlerin toplumsal tabanı genişliyor, halkın isyan hareketine daha çok katılımı sağlanıyordu. Öyle ki bu dönemde Anadolu'da, "zenginler, talana uğramanın gerçek dehşeti içinde gözlerine uyku girmeyerek, vurguncularsa çapulculuğa geç kalacaklarını düşünerek kıvranıyorlardı."[102]

Bölgede hükümet güçlerinin yeterli olmayışı ve ulusal eyleme karşı olan kişisel çıkar yanlılarının asker içine bile sızmış bulunmaları, isyanların boyutunu büyütüyordu. Örneğin bu dönemde Düzce'de, 192 haydut bulunuyordu.[103] Bazı kamu görevlilerinin, isyan anındaki kararsız tutumu, hem Ankara'yı hem de İstanbul'u idare etme çabaları ulusal eyleme karşı olan İstanbul basınının bölgeye girmesine olanak veriyor, bu da, isyancılara katılımı artırıyordu.

İtilaf Devletleri, Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için kendi güçlerini kullanmak yerine, Anadolu halkını birbiriyle savaştırmayı deniyor ve başarılı da oluyordu. İsyancı güçlere para ve silah veren İtilaf Devletleri, "Bu Osmanlı milletinde vahdet ve tesanüt mevcut değildir. Bunlar birbirleriyle çarpışmaktadır. Bunlar kendi kendilerini idare edemezler. Bir müdir la-

zımdır ki bunları sevk ve idare edebilsin"[104] düşüncesini Batı kamuoyunda yerleştirmeye çalışıyorlardı. Boğazlar'ı daha kolay denetim altında tutabilmek için İzmit'i işgal etmişlerdi. Buradan ajanlarını içerilere göndererek halkın dikkatini isyan bölgelerine çekiyorlardı. Ellerindeki Boğazlar bölgesi güvenliğinin tehlikeye düşmemesi için İstanbul-Eskişehir demiryolu denetiminin ulusalcıların eline geçmemesine özen gösteriyorlardı.[105]

Ankara'da toplanacak "salahiyet-i fevkaladeyi haiz meclis" için yapılan seçimlerin gelişimine paralel olarak, iç isyanların ivmesi de artıyordu.

Özellikle Düzce, Hendek, Bolu, Adapazarı ve İzmit yöreleri oldukça duyarlı hale gelmişti. Düzce'de birtakım insanlar, hükümet binasını, postaneyi bastılar. Fakat, ne istedikleri, Heyet-i Temsiliye tarafından anlaşılamadı. 16 Şubat'ta başlayan Ahmet Anzavur isyanı da hızla yayıldı. Onu 13 Nisan'da başlayan Düzce isyanı izledi. 14 Nisan'da Beypazarı halkı, "Padişah neredeyse biz de oradayız" diye sloganlar attı, askeri depoyu basıp silahları yağmaladı, ilçenin denetimini ellerine geçirdiler. 18 Nisan'da da, isyancılar Bolu boğazını tutan jandarmayı dağıtıp, Bolu'ya girdiler. 19 Nisan'da da Zonguldak halkı, padişaha sadık olduğunu belirtti, 20 Nisan'da Gerede, 21 Nisan'da da Mudurnu çevresindeki köyler ilçeye saldırdı, 22 Nisan'da Nallıhan asilerce işgal edilirken, 23 Nisan'da da Safranbolu halkı, "Biz padişah isteriz" diye isyan etti ve bu isyan Çerkeş'e de sıçradı.

Görülüyor ki, hıyanet, cehalet, kin, taassup, özel çıkarlar Anadolu halkının birbiriyle vuruşmasına, kardeş kanının akmasına neden oluyordu. İsyan dalgaları Ankara'daki ulusal hareketin karargâhına da ulaşmıştı. Hatta karargâhla şehir arasındaki telefon hatları da zaman zaman kesiliyordu. Bu durum, Ankara'da bulunan ve ülke yazgısına gayriresmi bir biçimde el koyan Heyet-i Temsiliye'nin etkinliğini tehlikeye düşürüyordu.[106] Bu nedenle vakit geçirilmeden ve meclise katılacak milletvekillerinin çoğunluğunun Ankara'ya gelmesi beklenmeden meclisin açılarak gerekli önlemleri alması kararlaştırıldı. Zira isyanlar kışkırtmalar sonucu meydana geliyordu. "Halk vaziyete vakıf değildi. İstanbul'un işgalinden ih-

timal haberdar değildi. Makam-ı saltanatın, makam-ı hilafetin vaziyetini idrak edemezdi. O nedenle gaflet içinde bulunan halka her şey suhuletle serpilebilir. Bunun için her şeye karşı en büyük ehemmiyeti atfetmek ve her şeye karşı en kati ve ciddi tedbiri tatbik etmek lazımdır. Eğer bir defa inhilal vaki olursa tekrar tevhid etmek ve harice karşı bir kuvvet ve kudret halinde arz-ı mevcudiyet etmek imkânı münselip[107] olur, diyen Mustafa Kemal Paşa, bu koşullara rağmen ivedilikle bir ordu kurulması isteğini de benimsemiyordu. Mustafa Kemal Paşa,

> Bir devre yetiştik ki onda her şey meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet ancak milli kararlara istinat etmekle, milletin temayülat-ı umumiyesine tercüman olmakla hasıldır. Evvela meclis, sonra ordu... Orduyu yapacak olan millet ve ona niyabeten meclistir. Çünkü ordu demek yüz binlerce insan, milyonlarca servet ve sâmân demektir. Buna iki üç şahıs karar veremez. Bunu ancak milletin karar ve kabulü meydana çıkarabilir ve mevcudiyetine zıt olan mezalim ve tazyikatın kâffe bertaraf etmeye muktedir olmak salahiyetini yalnız nazariye olarak değil fiilen de kazanmış olur.[108]

diyerek Milli Meclis'in açılmasına ordudan daha büyük bir önem verdiğini gösteriyordu.

4-Osmanlı Meşruiyetinin Sona Ermesi

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali yurtta, için için başlayan tepkilerin birdenbire eyleme dönüşmesine yol açarken saray bu eylemleri onaylamıyordu. Sultanahmet Mitingi sonunda alınan kararları, kendisine ileten heyete padişah "Ağzımızı açalım, bağıralım, sesimizi yükseltelim fakat elimizi kaldırmayalım," diyordu.[109] Oysa ulusalcı önderler bu tepkileri öncelikle yöresel bölgelerde, daha sonra da tek merkezde toplamaya çalışıyorlardı.

21/22 Haziran 1919 gecesi kaleme alınan Anadolu Ulusal İhtilali'nin ilk belgesinde

> Yurdun bütünlüğünün, ulusun özgürlüğünün tehlikede olduğu, hükümetin İtilaf Devletleri'nin etki ve denetimi altına girdiğinden üzerine aldığı sorumlulu-

ğunun gereklerini yerine getiremediği, bu durumun ulusu yok olmuş gibi gösterdiği, ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararının kurtaracağı, ulusun hak isteyen sesini tüm dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak bir ulusal kurulun oluşturulmasının zorunlu olduğu, Anadolu'nun her yönden güvenilir yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin toplanmasının kararlaştırıldığı, bunun için tüm sancaklardan halkın güvenini kazanmış üç kişinin seçilerek ivedilikle Sivas'a gönderilmesi gerektiği[110]

belirtilmişti.

Ülke sorunlarının giderek ağırlaşmasına karşılık, bu sorunların çözüm yeri olması gereken Meclis-i Mebusan'ın toplanmasından hiç söz edilmiyordu. Oysa yürürlükte bulunan Osmanlı Anayasası'na göre Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra en geç dört ay içinde seçimlerin yapılarak meclisin toplanması gerekiyordu. Tevfik Paşa bu süreyi, barış yapıldıktan ve seçim yapacak bir ortam oluştuktan sonraki dört ay olarak düşünüyordu.[111] Damat Ferit Hükümeti ise 22 Mart 1919'da seçimlerin yapılmasına sıcak baktığını, Müslüman olmayanlara daha fazla temsilci hakkı tanıyabilmek için seçim yasasında değişiklik yapıp nispi temsil yöntemini uygulamak istediğini belirtmişti. Oysa aynı hükümet içinde yer alan bazı üyeler barış yapılmadan, ülke sınırları saptanmadan yapılacak seçimin pek uygun olmayacağı tezini savunuyorlardı.

İzmir'in işgalinden sonra seçim konusu unutuldu. Özellikle hükümet dışı çevreler, 26 Mayıs 1919'da padişahın başkanlığında toplanan Saltanat Şurası'nda milli bir meclisin toplanmasını istediler.[112] Bunun üzerine hükümet bir komisyon kurarak söz konusu meclisin oluşum biçimini saptamaya yöneldi. Bu doğrultuda çalışmalar yapılırken, Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Sadık Bey, seçime katılmayı uygun bulmadıklarını açıkladı.[113]

İstanbul'da bu gelişmeler olurken, Anadolu'da Erzurum Kongresi'nin toplanma hazırlıkları sürdürülüyordu. 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde "ulusal meclisin" vakit geçirilmeden toplanması ve ulusun yazgısına el koyması kararı alınmıştı.[114] Nitekim kongrenin bu kararı 24 Temmuz 1919 tarihli bir telgrafla "zat-ı şahaneye, sadrazama, belediye rüesasına, ce-

miyetlere, rüesa-yı memurin-i mülkiyeye, büyük kumandanlara" da iletilmişti.[115]

Paris Barış Konferansı'na giden Damat Ferit Paşa'nın buradan olumsuz sonuçla dönmesi üzerine, iç politikada yeni gelişmeler kendini göstermeye başladı. "Mütecanis" olmayan hükümet yerine, tarafsız kişilerden oluşan yeni bir hükümetin kurulması tezi ortaya atıldı. Bunun yanında İngilizlerin de seçim konusunda engelleyici bir tavır takınmamaları Damat Ferit Paşa'yı seçim konusunda karar almaya zorladı.[116]

Yeni kurulan hükümet, Anadolu'da her gün biraz daha güçlenen ve bütünleşen ulusal hareketi zayıflatmak, Sivas'ta toplanacak ulusal kongrenin toplanmasını engellemek ve alacağı kararları geçersiz kılmak için seçim konusunu gündeme getirdi. Yeni hükümetin bu tavrı hükümeti destekleyen İstanbul basınında da olumlu yankılar uyandırdı ve ülkeyi ancak seçimle kurulacak "Kuva-yı Şer'îye"nin kurtarabileceği düşüncesi işlenmeye başlandı.[117] Damat Ferit Paşa, ulusal mücadeleyi yönlendiren askerleri seçim dışında tutabilmek için 1912 tarihli hükümet kararnamesi doğrultusunda seçimin yapılmasını uygun buldu. İşgal edilen yerlerde seçimin yapılabilmesi için İtilaf Devletleri temsilcileriyle görüşmeler yapılmasını istedi. Böyle bir kararın alınması kuşkusuz önemli bir gelişmeydi. Zira bu kararla Anadolu'da emperyalizme ve teslimiyetçiliğe karşı savaş açan ulusal eylemcilerle İstanbul'da bulunan Osmanlıcı-İslamcı ve teslimiyetçi hükümet, seçimlerin yapılması ve parlamentonun çalışması konusunda -biçimsel de olsa- ortak bir kanıya varmış oluyorlardı.

Bu sırada, ulusal eylemcilerin düşünce birliğinden söz etmek olası değildir. Sivas Kongresi'nde yapılan tartışmalar bunun somut kanıtıdır. Bilindiği üzere bu kongrenin üç günü, kongreye katılan üyelerin İttihatçı olup olmadıkları tartışmasıyla geçmiştir.[118] İttihatçılık ve manda sorunu ulusal eylemcileri birbirinden ayırıyordu. Nitekim Sivas Kongresi'nde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir devamı olmadığı ve kongreye katılanların İttihatçılığı yeniden canlandırmak için çaba göstermeyecekleri bir yeminle "teyit" edildikten sonra, manda sorunu da

Mustafa Kemal'in uyguladığı ince bir taktikle geçiştirildi. Böylece kongrenin açıktan açığa herhangi bir devletin mandasını benimsemesi önlenmiş oldu. Sivas Kongresi'nde, Osmanlıcı-İslamcı ve teslimiyetçi İstanbul Hükümeti'ne karşı, Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk örgütleriyle ortaya çıkan ulusalcı düşünceyi benimseyenler arasında, düşünce ve eylem birliği sağlandı.[119] Türk halkının varlığını, özgürlüğünü ve kutsal değerlerini ortadan kaldırmaya yönelik emperyalist devletlerin saldırıları karşısında, imparatorluk merkezinin teslimiyetçi tavrı, Anadolu halkını ulusal eylemcilerin yanında yer almaya zorladı. Ayrıca bu kongre, İtilaf Devletleri'nin, İstanbul Hükümeti'nin ve onların koruyuculuğu altında bulunan bir kısım İstanbul basınının kimi yurtseverin kafasında yarattığı "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri samimi birer özgürlük savaşı veren örgütler mi, yoksa siyasal iktidarı yitiren, İttihat ve Terakki'nin devamı bir örgüt mü?" ikilemini de ortadan kaldırdı.

İstanbul Hükümeti'nin 14 Eylül 1335/1919'da seçim için, Dahiliye Vekâleti bütçesine ek ödenek koyması bu konuda yeni bir gelişme olarak nitelendirildi.[120] Hükümet söz konusu ödeneği kullanma olanağı bulamadı. Ulusalcıların baskısı karşısında istifa etmek zorunda kaldı. Ali Rıza Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu (2 Ekim 1919).[121] Yeni hükümet kısa bir süre sonra seçim konusunu gündeme getirdi ve 7 Teşrinievvel 1335/7 Ekim 1919'da seçim kararnamesini yayınladı.[122] Bu kararnameyle ulusalcıların, seçimlerin yapılması ve Meclis-i Mebusan'ın açılması yönündeki isteklerinin doğruluğu kanıtlanmış oldu. Zira ulusalcılar, son olarak, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni padişaha şikayet ederken anayasanın seçimlere ilişkin hükmünün çiğnendiğine dikkati çekmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, komutanlıklara ve belediye başkanlıklarına bir genelge göndererek seçim hazırlıklarının kısa sürede bitirilmesini, nüfus oranına göre sancaklardan çıkarılacak milletvekili sayısının saptanmasını, seçimlerin kısa sürede tamamlanması için gerekli önlemlerin alınmasını istedi. Bunun yanında, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında bir yerde toplanmasının daha uygun olacağını da belirtti.

DUİT - 1338 M6
4/24-1

Ali Rıza Paşa'nın Sadrazamlığa Atanması

Mondros Silah Bırakışması'nı izleyen günlerde kurulan açık gizli dernekler, siyasal partiler, çeşitli güçlerin desteklediği basın organları seçim yanlısı ve seçim karşıtı olmak üzere ikiye ayrılarak yoğun bir siyasal savaşın içine girdi.[123] Görünürde seçim yanlısı gözükerek, ulusalcılara psikolojik baskı uygulamaya çalışan Damat Ferit Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Partisi aslında seçime karşıydı. Yaptıkları gözlemlerde vardıkları sonuç ve olayların ortaya çıkardığı gerçek, imparatorluk merkezinin gücünün İstanbul'un surlarını aşamayacağı noktasında toplanıyordu. Gerçek buyken, Damat Ferit Paşa ve yandaşlarıyla Hürriyet ve İtilaf Partisi, "Hareket-i Milliye namı altındaki tahakküm dolayısıyla, serbest intihabın mümkün olamayacağından" söz ederek "intihabata iştirak edilmeyeceği"ni belirtti.[124] Oysa bu sırada hükümet Anadolu'daki gelişmeleri yakından görmek ve incelemek üzere üç heyet oluşturmuş ve bunları Anadolu'ya göndermişti. Ferik Fevzi Paşa başkanlığındaki heyet, Samsun, Sivas yoluyla Erzurum'a kadar gelmiş oradan Trabzon'a geçmiş daha sonra da İstanbul'a dönmüştü. Hurşit Paşa başkanlığındaki heyet, Bandırma, Karesi ve Afyon yöresinde incelemelerde bulunmuştu. Fevzi Paşa başkanlığındaki heyetinse Batı Anadolu'yu dolaşması kararlaştırılmıştı. Bu heyetler yaptıkları incelemelerde seçimlerin usulüne uygun bir şekilde yapıldığını İstanbul'a bildirmişlerdi.[125] Böylece Hürriyet ve İtilafçıların seçimlere gölge düşürme çabası da sonuçsuz kalmış oldu. Emperyalizme ve teslimiyetçiliğe karşı olan ulusalcılar, halkın demokratik hakkının özgürce kullanabilmesini sağlamak, hatta toplumdaki tüm kesimlerin seçime katılımına imkân vermek için seçimlere herhangi bir biçimde karışmayı düşünmediklerini belirtmişlerdi. Örgüt adına açıktan açığa aday bile göstermemişlerdi. Ancak, ulusal yazgıyı çizecek olan bu meclise katılacak üyelerin gerekli "ahlak ve evsaf-ı lazımeyi" taşıyan kişilerden oluşmasını sağlamak için halkı aydınlatmaktan da kaçınmamışlardı.[126] Amasya'da yapılan görüşmelerde, İttihatçıların, tehcir işine karışmış olanların, katillik yapmış olanların, yurt ve ulus çıkarlarına aykırı hareket edenlerin seçilmelerinin uygun olmadığı da kararlaştırılmıştı.[127]

1919 Seçim Kararnamesi

Amasya'da ülkedeki tüm siyasi partilerin ve azınlıkların seçimlere katılması, meclisin temsil gücünün artırılması kararlaştırılmış olmasına rağmen bu amaca ulaşılamadı. Ermeniler ve Rumlar Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı amaçladıkları için seçimlere katılmadılar.[128]

Ülkenin içinde bulunduğu koşullara rağmen, Müdafaa-i Hukukçular halkı politize etmek için büyük bir çaba gösterdiler. Yayımladıkları propaganda malzemelerinde sık sık "Osmanlılar", "vatandaşlar" "milletdaşlar" kavramlarına yer verdiler. Seçime katılarak hükümet işlerinde söz sahibi olmanın hem bir hak hem de bir görev olduğu bilincini yaratmaya çalıştılar. "Millete hayır ve şerrin" seçilecek meclis üyelerinden geleceği(ni) belirterek seçimlerde halkı dikkatli olmaya ve ülkeyi savaşa sürükleyenleri, ileri derecede İttihatçılık ya da İtilafçılık yapanları, ihtikarlıkla, hırsızlıkla ulusal onuru zedeleyenleri, Türklüğe ve milliyetçiliğe bağlı olmayanları seçmemeye çağırdılar.[129] O sırada en güçlü ve örgütlü siyasi parti olarak gözüken Hürriyet ve İtilaf Partisi, "harekât-ı milliye adı altındaki tahakküm dolayısıyla" seçimlerin serbest yapılamayacağını gerekçe gösterip seçimlere katılmadı. Milli Türk, Osmanlı Mesai, Teceddüt Partileri ile Osmanlı Çiftçi Derneği, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarından kimileri milletvekili seçilip İstanbul'a geldi.[130] Milletvekillerinin çoğunluğunu Müdafaa-i Hukuk Derneklerinin destekledikleri kişiler oluşturdu.[131] İmparatorluk merkezi, özellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi seçim sonuçlarından memnun kalmadı, şiddetli tepki gösterdi. *Alemdar* gazetesi şöyle yazdı:

İstanbul Müntehib-i Sanilerine

Muhterem Paşalar, Beyler, Efendiler, Ağalar,

İstanbul intihabının son şekli şehrimizin muvafık, muhalif muhalefetinde derin bir teessür uyandırdı. Bu teessür, yalnız memleketimize münhasır değildir. Avrupa'yı hakkımızda yeniden başka türlü düşünmeye sevk edecek hissiyat ve bilhassa mevcudiyet-i milliyeyi tamamen tehlikeye düşürecek bir hadisedir.

Sizlerin içinizde âyandan, mahkeme-i temyiz azasından birçok zevat var. Sonra hiçbir cereyana tab'iyet eylemeye mecbur olmayan erbab-ı ticaret mev-

cuttur. Aza-yı meratib-i diniyeye nail olan bu zevatın İttihatçılara rey vermiş bulunmaları cümleyi hayrete düşürmüştür. Nasıl olur bu kadar müntehib, mümtaz zevat-ı âliye hemen varid olan bir telgraf üzerine kuvve-i mıknatisiye ile hareket eder gibi hiç tanınmamış bir adama rey versin. Müntehib-i sanilerden rica ediyoruz efkâr-ı umumiyeyi tenvir için rey verdikleri zevatın esamisini alenen bildirsinler. Müntehib-i sanilerin esamisi bizce malumdur. Cevap vermeyecek olurlar ise sadece isimlerini teşrih ederek yanına bir kelime ilave etmek mecburiyetinde kalacağız. Gazetemizde bunun için bir sütun küşad ediyoruz.

Muhterem müntehib-i sanilerden milleti tebriye ettirmelerini efkar-ı umumiye karşısında tekrar rica ediyoruz.[132]

Ulusalcı düşünceyi benimseyen kişi ve örgütler, bağlı bulundukları açık gizli siyasal örgütleri bir kenara iterek Müdafaa-i Hukuk Dernekleri çatısı altında birleşmeyi tercih etmişlerdir.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin etkisi altında bulunan padişah, Osmanlı Parlamentosu'nda ulusalcıların çoğunlukta bulunduğunu görünce parlamentoyu açmamanın veya parlamentoda ulusalcılarla İtilafçılar arasında bir denge oluşturabilmenin yollarını aramaya koyulmuştur. Onun bu tutumunu sezen ulusalcı milletvekilleri, parlamentonun açılmasını zorlamaya başlamışlar ve 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın açılmasını sağlamışlardır.[133]

1876 Anayasası'na göre çalışacak olan son Osmanlı Parlamentosu, yine iki meclisliydi. Meclis-i Mebusan halkın oylarıyla seçilen milletvekillerinden oluşuyordu. Dönemin genel özelliği nedeniyle bu meclis, dinamik, milliyetçi ve ilerici nitelikteydi. Buna karşılık padişahın atamasıyla oluşan Âyan Meclisi oluşum biçimi gereği siyasal iktidara daha yakın, düzen savunucusu ve tutucu bir nitelik gösteriyordu.[134]

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta yapılan komutanlar toplantısında saptanan ilkeler doğrultusunda Anadolu ulusal eylemini benimseyen milletvekillerini İstanbul'a gitmeden önce, Anadolu'nun çeşitli kentlerinde bir araya getirerek mecliste izleyecekleri strateji konusunda onları aydınlatmak istedi. Bunun için bazı kentler belirlendi. Fakat bir süre sonra bundan vazgeçilerek her livadan bir

mebusun Eskişehir'e gelmesi yeterli görüldü. Bir süre sonra bu karardan da vazgeçildi, görüşmelerin Ankara'da yapılması kararlaştırıldı. Ulusalcılara karşı olanlarsa seçilen mebusların vakit geçirilmeden İstanbul'a ulaşmasını istedi. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar, ulaşım olanaklarının yetersizliği, ekonomik zayıflık milletvekillerinin Ankara'da toplanmasını engelledi. Bazı milletvekilleri küçük gruplar halinde Ankara'daki toplantılara katıldı. Bu toplantılarda Mustafa Kemal Paşa, ulusalcılara eylemlerini Erzurum ve Sivas Kongresi kararları üzerine oturtmalarını, meclis başkanlığına kendisini (Mustafa Kemal Paşa'yı) seçmelerini, ulusal bir program hazırlamalarını, bu programı yaşama geçirmek için mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir meclis grubu oluşturmalarını istedi.[135] Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de resmi açılış törenini yaptıktan sonra çalışmalarına ara verdi. Bu sırada ulusalcı milletvekilleri, ulusal program üzerinde çalışmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanıp Hüsrev Bey ile İstanbul'a gönderilen metin incelemeye alındı. Milletvekillerinden "üç beş" kişinin bu belgeye son şeklini vermesi, Ahmet Muhtar ve Rüstem Bey'in de bu metni Fransızcaya çevirmesi kararlaştırıldı. Hazırlanan metin önce "fırkaca" kabul edilecek daha sonra meclis genel kuruluna sunulacaktı. Burada benimsendikten sonra ilan edilecek, hükümetlere ve parlamentolara gönderilecekti.[136] Ulusalcılar, meclisi kontrol altında tutabilmek ve bu örgüt yardımıyla meclisten istedikleri kararları çıkarabilmek için Ankara'da kararlaştırılan "grup"u kurmaya çalışıyorlardı. Bu çalışmalar olumlu bitti. Ancak kurdukları bu örgüte Müdafaa-i Hukuk diyemediler. Önce Halas-ı Vatan sonra Necat-ı Vatan diye adlandırmaya çalıştılar. Fakat bu iki ad da hoşlarına gitmemiş olduğu için Felah-ı Vatan Grubu adını benimsediler. "Grup" kelimesinin insanları rahatsız edeceğinden korkarak "ittifak" sözcüğünü kendilerine daha uygun buldular. Böylece Meclis-i Mebusan'da ulusalcılar tarafından kurulan siyasi örgütün adı Felah-ı Vatan İttifakı olarak somutlaştı.

Amaçlarını ve çalışma şekillerini basına açıklayan bu ittifak,[137] Erzurum ve Sivas Kongresi kararları çerçevesinde olgunlaştırılan

ve 22 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın gizli oturumunda okunan, 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın açık toplantısında kabul edilen Anadolu ulusal hareketlerinin eylemsel planını oluşturan Ahd-ı Milli'nin 17 Şubat 1920'de yayınlanmasını sağlamıştır.[138] Böylece bir yandan Meclis-i Mebusan kanalıyla Anadolu ulusal eylemine yasallık kazandırılırken, öbür yandan da eski bir devletten yeni bir devlete geçişin hazırlıkları tamamlanmaya çalışılmıştır.[139]

Anadolu'daki ulusalcı eylemcilerin Akbaş Cephaneliği'ni boşaltmaları, Maraş'tan Fransızları kovmaları, İtilaf Devletleri toplarının tehdidi altında bulunan Meclis-i Mebusan'da ulusalcı milletvekillerinin Misak-ı Milli dışında herhangi bir barış programını Anadolu halkının benimsemeyeceğini vurgulayarak İtilaf Devletleri'ne adeta meydan okumaları, İtilaf Devletleri'ni yeni kararlar almaya zorlamıştır. İtilaf Devletleri'ni tatmin edici varlık gösteremeyen, daha ötesi ulusalcılara sempati besleyen Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin düşürülerek, yerine kendi politikalarına uygun bir hükümetin kurulmasını gündeme getirmişlerdir. Bunun yanında "Türklerin akıllarını başlarına getirmek için tek çare olarak İstanbul'un işgal edilmesi" de tartışılmaya başlanmıştır. İtilaf Devletleri, barış koşullarının Türklerin isteklerine göre hazırlanmayacağını belirterek İstanbul'un işgalini kararlaştırmışlardır.[140] 16 Mart 1920'de bu karar uygulamaya konularak İstanbul işgal edilmiş.[141] Meclis-i Mebusan basılarak bazı mebuslar tutuklanmıştır.[142] Böylece İtilaf Devletleri'nin Anadolu'ya karşı uyguladıkları politika daha da açıklık kazanmıştır. Mustafa Kemal'in protesto bildirisinde de belirttiği gibi bu eylem, XX. yüzyıl uygarlığının kutsal saydığı tüm değerlere karşı yöneltilmiş bir darbeydi. Çünkü, XX. yüzyılın en önemli özelliği parlamenter sisteminin yaygınlaşmasıydı. Oysa İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Parlamentosu'nun özgürce çalışması engelleniyordu. Bunu gören milletvekilleri 18 Mart 1920'de "mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar" meclis çalışmalarının durdurulmasını kararlaştırmışlardır. Onların bu kararını, padişahın Meclis-i Mebusan'ı kapattığını belirten 11 Nisan 1920 tarihli irade-i seniyesi izlemiştir. Böylece

İstanbul'un işgali, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla Osmanlı parlamenter sistemi ve Osmanlı meşruiyeti de eylemli olarak sona ermiştir.[143]

Aslında bu beklenmeyen bir olay değildi. Mustafa Kemal, bunun böyle olacağını, meclisin İstanbul'un dışında bir yerde toplanması gerektiğini uzun uzun anlatmış fakat arkadaşlarına benimsettirememişti. Meclis toplandıktan bir süre sonra meclisin kapatılacağı konusu bazı basın organlarında da yer almaya başlamıştı. 6 Şubat 1920 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin baş makalesi "Meclis-i Mebusan Kapanabilir mi?"ydi. Bu yazıda son zamanlarda İstanbul basınında sık sık yer alan bu habere karşı en bilinçli eylemin susmak olacağı vurgulanıyor ve her ne kadar meclisin feshi padişahın yasal hakkıysa da böyle bir eylemin Rumeli ve Anadolu'yu derinden üzeceği belirtiliyordu.

Padişahın mecliste okunan açılış söylevinden hareketle, en büyük bağımsızlık "müessesesi" olarak tanınan meclisin, yabancıların zoruna boyun eğilerek padişahça feshedilmesinin halk tarafından benimsenmeyeceği dile getiriliyordu.[144]

Meclise dışardan yapılacak bir saldırıyı memleketin bağımsızlığına, hilafetin şeraitine, saltanatın haklarına, tüm uygarlığa ve "insanlık umdelerine vahşiyane bir tecavüz" olarak nitelendiren gazete, böyle bir durumda tüm Doğu uluslarının birleşmesini öneriyordu.

Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasının Osmanlı halkını bir yanda yurtseverler, diğer yanda yabancılarla onlara satılmış hainler olmak üzere ikiye ayıracağını, böyle bir durum karşısında hilafet makamının, saltanatın ve ulusun birbirinden ayrılmayacağını, tüm dünyanın bunu eylemli olarak göreceğini vurguladıktan sonra "kendi hâkimiyetini elinde bulundurmak isteyen bir milletin azim ve iradesini" hiçbir gücün yok edemeyeceğine dikkati çekiyordu.[145]

İzmir'in işgali milleti işgalci güçlere karşı direnmeye sürüklediği gibi, İstanbul'un işgali de Osmanlı meşruiyetinin eylemli olarak sona erdiğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca halkı kendi yazgısını kendisinin çizmesi zorunluluğuyla yüz yüze getirmiştir. Bu da Türk toplumunun yaşamında yeni bir dönemin başlangıcı demekti.[146]

Daha önceki kısımlarda da belirtildiği üzere, ülkenin bağımsızlığı, ulusun özgürlüğü için tek çıkar yol ulusun kendi kaderini kendisinin çizmesiydi. Bunun için de ulusun temsilcilerinden oluşan parlamentonun, vakit geçirilmeden toplanması ve meşruiyeti sona eren İstanbul Hükümeti yerine, ulusun yazgısına el koyması zorunluydu.

C- Kurucu Meclisin Toplanması

İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Devleti, olağanüstü bir döneme girmişti. Olağanüstü dönemleri, olağan dönemlerin kurumlarıyla gidermek olası değildi. Bu nedenle koşulların gerektirdiği kurumları yaratmak zorunluydu. Nitekim Mustafa Kemal, İstanbul'un işgalinin hemen ardından 17 Mart 1920'de ordu komutanlarına gönderdiği bir genelgede;

İstanbul Meclis-i Mebusan'ına ve hükümet-i merkeziyeye başta İngilizler olduğu halde kuva-yi itilafiye tarafından resmen ve cebren vaziyet olunarak hâkimiyet ve istiklal-i Osmaninin haleldar edilmiş olması devletin vaziyet-i umumiyesinde esaslı bir tebeddül vücuda getirmiştir. Kanun-ı Esâsimizin taht-ı siyanetinde bulunması lazım gelen kuvve-i teşriiye, adliye ve icraiyeden ibaret olan kuvve-i selase-i devlet bugün mevcut değildir. Binaenaleyh vaziyet-i hâzıranın, İstanbul ile rabıtasını tamamen kat edilmiş bulunan Anadolu'da icap ettireceği tarz-ı idareye ait esâsâtı her milletin bu gibi zamanlarda müracaat ettiği ahvale tevfikan bir meclis-i müessisan teşkiliyle tesbit etmek zaruridir. Aynı zamanda makam-ı hilafet ve saltanatın masuniyet ve istiklalini ve makam-ı hilafet ve saltanat olan İstanbul'un tahlisini istihdaf edecek mücahedat-ı milliye meclis-i müessisanın murakabesi elzemdir. Bu meclisin şu ahvale göre müstacelen içtimaındaki ehemmiyet dahi aşikâr olduğundan ve Meclis-i Milli'nin iştirakleriyle meclis-i müessisanın davetine imkan-ı maddi dahi gayr-i mevcut bulunduğundan ber-vech-i âtî azanın nihayet on beş gün zar-

fında ekseriyat teşkil edecek surette içtima ettirilmesi heyetimizce karar-gîr olmuştur.

1- Meclis-i müessisan Ankara'da içtima edecektir.

2- Meclis-i müessisan azâlan cesaret-i medeniye, kabiliyet-i fikriye, selabet-i diniye ve milliye gibi evsafı haiz olmakla beraber yirmi beş yaşından ekal olmamak ve sû-i şöhret eshabından bulunmamak meşruttur.

3- Meclis-i müessisan intihabında livalar esas ittihaz edilecektir.

4- Anâsır-ı gayrimüslime intihabata iştirak ettirilmeyecektir.

5- Her livadan beş azâ intihab olunacaktır.

6- Meclis-i müessisanın müstacelen içtimaındaki zaruret, ârâ-yı umumiye-i milliyeye doğrudan doğruya müracaat suretiyle intihabatın icrasına mani olduğundan intihabat idare ve belediye meclislerinde temerküz eden ârâ-yı milliyeye istinat ettirilmek tariki tercih edilmiştir. Binaenaleyh intihabat her liva idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk Heyeti merkezleri tarafından aynı günde ve aynı celsede içtima edilecektir.

7- Meclis-i müessisan azalığına her fıkra, zümre, cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin bu mücahede-i mukaddeseye fiilen iştirak için müstakilen namzetliğini istediği mahallerde ilana hakkı vardır.[147]

diyerek toplanacak meclis konusundaki düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur.

Bu genelgenin yayınlanması çeşitli tepkilere yol açmıştır. Örneğin, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir,

Kanun-ı Esâsi'nin ve intihab kanununun vazıh ve müeyyet usûlleri mevcut ve müntehib-i saniler muayyen iken bunları terk ve ihmal caiz değildir. Meclis-i Milli'ye gelecek zevatın evsaf ve şeraitine gelince, bu da intihabat kanununda sarihtir. Bu takdirde belediyelerin ve meclis-i idarelerin intihabat umûruna tesir ettirilmesine lüzum yoktur. Şimdilik bütün Meclis-i Milli'nin aynı badire-i felakete nazar-ı dikkate alınarak ve yine kanunun tayin ettiği nüfus ve miktar üzerinden yeni mebuslar süratle intihab edilir. Birçok mebuslarımız sağ salim kurtulur da Anadolu'ya geçerse teşekkül edecek Meclis-i Milli'de yeni ve eski mebuslarımızın iştirak ve kararı ile o zaman meclis-i müessisanın tesis ve ilanı daha muvafık olur. Evsaf-ı mümtaze-i layıkaya sahip olanların meclis-i âyan ve hatta hükümet-i icraiye dahi teşekkül eder.[148]

diyerek, meclisin adına, oluşum biçimine karşı olduğunu belirtiyordu.

Mustafa Kemal, 18 Mart 1920 tarihli yanıtında, Meclis-i Milli'nin yasal niteliğine sahip olması için âyan ve mebusanın bir arada bulunması gerektiğini, oysa âyanın Ankara'ya gelemeyeceğini, mevcut koşullar nedeniyle milletin "müessisan" yetkisiyle seçeceği milletvekillerinin ülke sorunlarına çözüm bulabileceğini belirttikten sonra, seçimlere belediye ve idare meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk Derneklerinin katılmasının zorunlu olduğunu yinelemiştir.[149]

Kâzım Karabekir Paşa, meclisin Ankara'da toplanmasını olumlu karşılamış fakat "meclis-i müessisan tabiri(nin) milletimiz için pek yabancı olduğu(nu) bazı sû-i tefehhüm ve telakkilere sebebiyet vereceği"ni[150] belirterek meclis-i müessisan adını hoş karşılamadığını açıklamıştır. Oysa Mustafa Kemal, bu genelgede belirttiği "meclis-i müessisan" ile mevcut rejimi değiştirmeyi düşünüyordu. Çünkü Osmanlı parlamenter sistemiyle rejimi değiştirmek olası değildi.[151] Zira, Osmanlı Parlamentosu halkın seçtiği milletvekilleri ve padişahın atadığı âyan üyelerinden oluşuyordu. Âyan, padişah yanlısıydı. Milletvekilleri içinde de Anadolu ulusal eylemine karşı olanlar vardı.[152] Bu meclisin Ankara'da çalışması demek İstanbul'un etkinliğini Ankara'da da sürdürmesi demek olacaktı. Yasamayla yürütme organları da birbirinden ayrı yerlerde çalışmalarını sürdürecekti. Bu da pratik bakımdan yararlı olmayacaktı. Yürütmenin başında bulunan padişah ve hükümetin Ankara'ya taşınması ve bunun ulusalcılar tarafından benimsenmesiyse ulusalcıların kendi kendilerini yadsımaları olacaktı.[153]

Mustafa Kemal, ulusal eylemin dayanacağı silahlı güçlerin önerilerini de göz önüne alarak kendi görüşlerinden özveride bulunmak pahasına da olsa 19 Mart 1920'de şu genelgeyi yayınladı:[154]

> Merkez-i Devletin dahi Düvel-i İtilafiye tarafından resmen işgali kuvve-i teşriîye ve adliye ve icraiyeden ibaret olan kuva-yı milliye-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifa-yı vazifeye imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde makarr-ı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından salahiyet-i fevkaladeyi haiz bir

meclisin Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmeleri zaruri görülmüştür. Binaenaleyh zîrde derç edilen talimat mucibince intihabatın icrası hamiyet ve reviyet-i perveranelerinden muntazardır:

1- Ankara'da salahiyet-i fevkaladeye malik bir meclis, umûr-ı milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir.

2- Bu meclise aza olarak intihab olunacak zevat, mebusan hakkındaki şerait-i kanuniyeye tabidir.

3- İntihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.

4- Her livadan beş aza intihab olunacaktır.

5- Her liva, kazalarından celbedeceği müntehib-i sanilerinden ve meclisleriyle liva Müdafaa-i Hukuk Heyeti idarelerinin ve vilayetlerde merkez-i vilayet heyet-i merkeziyelerinden ve vilayet idare meclisleriyle merkez-i vilayet belediye meclisinden ve merkez-i vilayet ve merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehib-i sanilerinden mürekkeb bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6- Bu meclis azalığına her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi, her ferdin bu mücahede-i mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakilen namzetliğini istediği mahalde ilana hakkı vardır.

7- İntihabata, her mahalin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selamet-i intihabdan mesul olacaktır.

8- İntihab, rey-i hafi ve ekseriyet-i mutlaka ile icra ve tasnif-i ârâ, meclisin içlerinden intihab edeceği iki zat tarafından, fakat huzur-ı mecliste ifa edilecektir.

9- İntihab neticesinde, bilumum azanın imza ve zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahalinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihab olunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10- Azaların alacakları tahsisat, bilahare, meclisçe takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihab meclislerinin masarif-i zaruriye hesabiyle takdir edeceği miktar üzerinden mahalleri hükümetlerince temin olunacaktır.

11- İntihabat nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankara'da içtimai temin edilmek üzere itmam olunarak aza tahrik ve netice, azanın isimleriyle birlikte derhal iş'ar edilecektir.[155]

Bu genelge, bir yandan ülkede yeni bir seçimin başlamasını emrederken öte yandan da seçimin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını belirtiyordu.

Kuşkusuz Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da kurulacak yeni devletin temeline bu genelgeyle büyük bir taş koyuyor ve "vatanın bütünlüğünü, ulusun özgürlüğünü" halka dayanarak kurtarmak için alınacak kararlara, geniş halk kitlesinin katılımını sağlamak istiyordu. Ulus adına karar verecek olan "salahiyet-i fevkaladeyi haiz" meclisin, İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekilleriyle, bu genelge çerçevesinde yeni seçilen milletvekillerinden oluşmasını yararlı görüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir seçim yasası yapılmadığı için milletvekili seçimleri, 1876 tarihli geçici seçim yönergesine ve bunu temel alarak hazırlanan fakat padişahın onayından geçmediği için yasalaşmayan bir tasarının 1908'de Vükela Heyeti kararıyla geçici seçim yasası olarak yayınlayan belgeye göre yapılmıştı.[156] Mustafa Kemal'in yayınladığı seçim yönergesi yürürlükte olan Anayasa ve sözünü ettiğimiz geçici seçim yasası ile örtüşmüyordu. Çünkü, livalar esas alınmasına karşın livaların nüfusu değil, çıkaracağı milletvekili temel alınmıştı. Milletvekilini salt müntehib-i sani adı verilen ikinci seçmenler seçmeyecekti. Bunların yanında belediye, idare meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk Merkezleri de seçimlere katılacaktı. Böylece olağanüstü koşullar kendi yöntemlerini de birlikte getirmiş oluyordu. Olağanüstü koşullarda çalışacak olanların birlik içinde olmaları gerekirken fiilen olmasa bile düşüncede farklı oldukları daha işin başında kendini gösteriyordu.

İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya kaçan Meclis-i Mebusan'ın başkanı Celalettin Arif Bey, toplanacak olan bu meclisin anayasaya aykırı olduğu kanısındaydı. O kendi kafasındaki meclis modelini şöyle açıklıyordu:

> Mesela Fransız Kanun-ı Esâsisi'ne göre meclis, gayrikanuni bir surette fesholunur veya bir taarruza dûçâr olursa, dûçâr-ı taarruz olan meclis azasından kurtulabilenler, vilayet ve elviye meclis-i idaresinden intihab olunan ikişer aza ile birlikte bir mahal-i münasipte içtima ederler ve meclisin yeniden küşadı veya taarruzun ref'i için ittihaz-ı mukarrerat ederler. Bendeniz de bu esası düşünmekteydim.[157]

Fakat, Ankara'ya geldikten sonra Heyet-i Temsiliye'nin yayınladığı yönergenin anayasaya uygun olduğunu belirtmiş ve "milli hukuku" Ankara'dan müdafaa edebilmek vazifesiyle dolu olanları Ankara'ya davet etmiştir.[158]

Gerek Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihli seçim yönergesinden gerekse Celalettin Arif'in çağrısından sonra İstanbul'dan Ankara'ya akın akın insanlar gelmeye başlamıştır. Anadolu'daysa seçim çalışmaları kesintisiz sürdürülüyordu. Örneğin, 29 Mart'ta Sivas vilayeti, Kayseri, Tokat, Yozgat, Kangiri livalarıyla Kastamonu seçimi tamamlamış ve milletvekilleri Ankara'ya hareket etmişlerdi. Konya'nın ileri gelenleri ve aydınları da 28 Mart'ta Karahafızlar Medresesi'nin dersliğinde toplanarak Konya vilayeti milletvekili adaylarını kendi aralarında gizli oyla belirlemişlerdi.[159] Bu çalışmalara rağmen, Heyet-i Temsiliye'nin tümüyle yurtta etkin olamaması,[160] kitle iletişim araçlarının yetersizliği,[161] imparatorluk merkezinin olumsuz tutumu, İtilaf Devletleri'nin baskıları seçimlerin yapılmasını olumsuz yönde etkiliyordu. Ankara'nın gerçek gücü henüz tümüyle belli olmadığı için, bazı bölgelerin idarecileri de seçimlerin yapılmasında güçlük çıkarıyordu. Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır ve Trabzon[162] böyle yöreler arasındaydı. Bu yörelerde seçimler Mustafa Kemal'le bağlantılı olan komutanların çabalarıyla yapılabiliyordu.[163] Örneğin Trabzon'da seçimi savsaklayan Vali Hamit Bey'e, Kâzım Karabekir'e bir mektup yazarak, seçimlerin yapılmasına yardımcı olmasını istemiştir. Nitekim bu mektuptan sonra Trabzon'da seçim tamamlanmıştır.[164] Bunun yanında bir kısım komutanların da Mustafa Kemal Paşa'dan kuşku duyarak,[165] Ankara yerine İstanbul'la bağlantı kurması ve oradan emir alması seçimlerin gecikmesinde etkili olmuştur.[166]

Bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemal, olumsuzluğa yönelenlerden bazılarını meclis üyesi yaparak ülkenin geleceği için verilecek kararlara onları da ortak etmiştir. Nitekim böyle olumsuz tutum takınanlardan 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'e yazdığı 10 Nisan tarihli telgrafta şöyle demektedir:

Fevkalade meclis azası meyanında kumandanlarımızın da bulunmasını faydalı ve lazım sayıyoruz ve zat-ı âlilerinin de henüz seçimi ikmal edilemeyen Konya'dan intihab ettirilmesi münasip olacaktır. Bu suretle seçilmekle beraber, Kolordu Kumandanlığı mevkiinden ayrılmanız tabiatı ile icap etmeyecektir; cevabınıza muntazırız efendim.[167]

"Kumandanları meclisin icra vasıtası" sayan Fahrettin Bey bu telgrafa yazdığı cevapta, "halktan bir azanın" noksan gitmesine razı olmadığını belirtmişse de gerekli kararın Heyet-i Temsiliye'ye ait olduğunu belirten cümleyi eklemekten de kaçınmamıştır. Bu cevaptan sonradır ki Fahrettin Bey, Konya yerine Mersin'den milletvekili seçtirilmiştir. Trabzon seçimlerini engelleyen valiyse milletvekili seçilmiştir.[168]

Anadolu'da yapılan bu seçimin bir özelliği de milletvekillerinin adaylıklarını koyması için tespit edilmiş kuralların olmamasıydı. Her ne kadar bazı adaylar kendi kendilerine adaylıklarını koymuşsa da aday olmayan, hatta seçilse bile Ankara'ya gitmeyi düşünmeyen kişilerin de seçilmiş olduğu görülmektedir. Başkenti ve topraklarının bir kısmı işgal edilmiş bir ülkede işgale karşı gelmesi gerekirken işgalcilerle birlikte hareket etmeyi tercih eden Osmanlı padişahının isteklerine karşı koyarcasına Ankara'da toplanacak meclise katılmak, yaşamsal bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. Seçimler başladığı zaman, İstanbul Meclis-i Mebusan'ı için adaylığını koyanların çoğu bu seçimde sinmiş, ortalıkta gözükmez olmuşlardı. Seçime karşı olanlar bir yana, bazı ulusalcı kişilerin bile "Ankara'da bir millet meclisi toplantısına imkân verilmeyeceği ve verilse bile havadan bombardımanla meclisin bir kanaraya (mezbahaya)" çevrileceği[169] kanısını taşıdıkları, Ankara'ya gitmenin ölüme gitmek demek olduğunu belirterek seçimlerden kaçmaya çalıştıkları görülüyordu. Ancak idareci olup da, bu görevden alınacağını sezenlerin, meclise girmek için büyük bir çaba içinde oldukları da dikkati çekiyordu.[170]

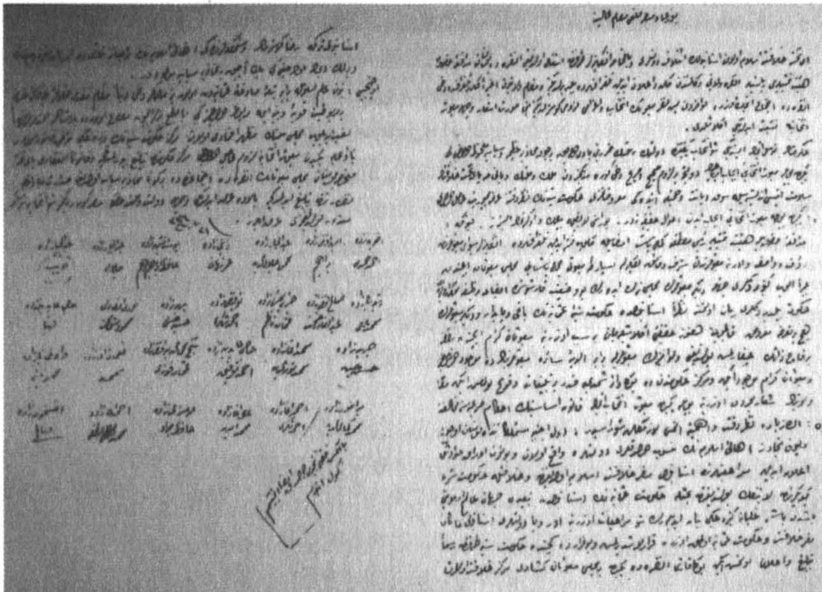
Seçimler, her ne kadar Ankara'dan Heyet-i Temsiliye tarafından yönlendirilmeye çalışılmışsa da seçimin her yörenin kendi özgün koşullarına göre bir seyir izlediği dikkati çekmektedir. Ülke

66 seçim çevresine ayrılmıştı[171] ve her seçim çevresinden de 5 milletvekilinin seçilmesi istenmişti. Buna göre yeni meclis 19 Mart tarihli genelgeyle seçilen 330 yeni milletvekiliyle, İstanbul'dan gelebilecek milletvekillerinden oluşacaktı. İstanbul'dan kaç milletvekilinin geleceği belli olmadığı için meclise katılacak milletvekillerinin sayısı da bilinmiyordu. İstanbul'dan gelecekler belli olmadığı gibi, 66 seçim çevresinin hepsinde de seçimlerin tam yapılması olanaklı değildi. Nitekim, Çatalca, Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ'da seçim yapılamamıştır. Adana, İzmir, İzmit, Mersin gibi işgal altında bulunan yerlerin sadece belirli yörelerinde seçim yapılabilmiştir.[172] Seçim yapılan bazı yerlerdeyse istenilen sayıda milletvekili çıkarılamamıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın işine yaramıştır. Mustafa Kemal Paşa ulusal mücadelenin gerek düşünsel gerekse eylemsel safhalarında yararlı olacak kişileri milletvekili eksik görünen bu gibi yerlerden aday göstererek onların meclise girmelerine olanak sağlamıştır. Örneğin, 29 Nisan 1336/1920'de Konya'da 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'e yazılan şifrede "İstifasında musir bulunan Burdur Livası Büyük Millet Meclisi azalığına Ankara'da bulunan Şair Mehmet Akif Beyefendi'nin intihabının temin ve neticesinin iş'ar buyrulması"[173] rica edilmiştir.

1-Meclisin Açılması ve Ülke Yazgısına El Koyması

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir yandan Avrupa emperyalist devletlerinin ülkenin bağımsızlığını ve bütünlüğünü ortadan kaldırıcı eylem ve düşünceleri, öbür yandan İstanbul Hükümeti'nin onlarla işbirliği yaparak yalnızca hanedan haklarını koruyabilmek adına Avrupa devletlerinin her isteğine olumlu cevap vermesi, halkı halka karşı silahlandırıp kitlesel eylemleri tırmandırmaya yönelmesi meclisin açılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Parlamenter sistemlerde seçilen milletvekillerinin yarısından çoğu meclise gelmedikçe meclisin açılmasının geciktirilmesi gelenekti. Bu gelenek Anadolu ulusalcılarını bir hayli düşündürüyordu. Çünkü onlar her hareketlerini demokratik geleneklere ve kuralla-

Seçime Karşı Çıkan Bir Grubun Görüşleri

ra oturtmaya özen gösteriyorlardı. Ancak, olağanüstü koşullar bu geleneğin bir kenara itilmesini ve meclisin bir an evvel açılmasını zorunlu kılıyordu. Ankara'da bulunan milletvekilleri de sık sık bu konuyu dile getiriyorlardı.

Ankara'da bulunan milletvekilleriyle 11 Nisan'da yapılan görüşmeler sonunda meclisin 22 Nisan Perşembe günü açılması kararlaştırılmıştı. Fakat daha sonra bu karardan vazgeçilerek 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmasının halk üzerinde olumlu etki bırakacağı düşünülmüş ve açılış cuma gününe ertelenmiştir. Bu değişikliği Yunus Nadi şöyle açıklamaktadır:

> Hasımlarımız bizi mağlup edebilmek için müracaat ettikleri muhtelif silahlar içinde ezcümle, dine ve şeriata dahi istinat ediyorlar ve bizi şer'an asi ilan etmek hususunda çok ileri gidiyorlardı. (Meşihat-ı İslamiye) makamının fetvaları hep bu esas ve maksatla tertip edilmişti. Halife beyannameleri de hep bu esas ve maksata istinat ediyordu. (Damat Ferit) bu yoldan yürüyordu. Halbuki Ankara'da vatan ve milletin halas ve istiklali gayesi etrafında toplanan zevat din ve imandan tecerrüt etmiş kimseler değildi. Onların içinde hakiki din

âlimleri de bulunduktan başka, milletin halas ve istiklalinde elbette din ve şeriatın dahi ağyarın ayakları altında zelil ve perişan edilmekten kurtarılması hususu da vardı. Dine hizmet ve riayet bahsinde dahi en büyük hürmet mevkii elbette Ankara'da toplanan fedakârlar tarafında idi. İngilizlerin, Yunanlıların lehine milleti boğmaya, parçalatmaya, mahvetmeye alet olanların dini ağızlarına almaları bile dünyanın en sefil alçaklığı idi. Hakikat bu merkezde iken İstanbul'un olanca nedameti ile Ankara aleyhine milletin mukaddesatını tahrik vesilesi yapmasına karşı, Ankara'nın dahi layık ve lazım olduğu veçhile mukabele etmesi zarureti hasıl olmuştur. Bu cümleden olarak meclisin küşadı günü perşembeden cumaya ertelenmiştir.[174]

Ankara'ya gelebilen milletvekilleriyle birlikte meclisin 23 Nisan Cuma günü açılmasına karar verildikten sonra bu karar, kolordulara, 61. Fırka Komutanlığı'na, tüm vilayetlere, müstakil livalara, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine ve belediye riyasetlerine "gayet ivedidir" kaydıyla 21 Nisan 1920'de şu telgrafla bildirilmiştir:

1 - Tanrı'nın yardımı ile Nisan'ın 23. Cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2- Vatanın bağımsızlığı, yüce halifelik ve padişahlık kurumunun kurtarılması gibi en önemli ve ölüm dirimle ilgili görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya getirmekle o günün kutsallığından yararlanılacak ve tüm sayın milletvekilleriyle birlikte, Hacı Bayram Camii'nde cuma namazı kılınarak Kuran'ın ve namazın nurlarından ışık alınacak ve güç kazanılacaktır. Namaz kılındıktan sonra lihye-i saadet ve sancak-ı şerif alınarak meclisin toplanacağı binaya gidilecektir. Buraya gidilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu törende camiden başlayarak, meclise değin, Kolordu Komutanlığı tarafından askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

3- Açılış gününün kutsallığını belirtmek için, il merkezinde vali beyefendinin düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye ve buhari okunmaya şimdiden başlanacak ve hatimin son bölümleri, uğur için, cuma günü namazdan sonra, meclisin toplandığı yerin önünde okunup bitirilecektir.

4- Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde aynı biçimde bugünden itibaren hatim indirilmeye ve buhari okunmaya başlanacak, cuma günü ezan-

dan önce minarelerde sala verilerek, hutbe okunurken halifemiz ve padişahımız efendimiz hazretlerinin yüce adları anılırken kendisinin, ülkesinin ve tüm uyruklarının bir an önce kurtulmaları ve mutluluğa ulaşmaları için ayrıca dua edilecek. Cuma namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce halifelik ve saltanatın ve tüm ülke parçalarının kurtarılması amacıyla yapılan ulusal çalışmaların önemini ve kutsallığını ve her yurttaşın kendi vekillerinden meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisi tarafından verilecek yurt ödevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan, dinsel öğütler verilecektir. Daha sonra halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, yurdumuzun ve ulusumuzun, kurtuluşu, esenliği ve özgürlüğü için dua edilecektir. Bu dinsel ve yurtsal tören yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra Osmanlı ülkesinin her yerinden hükümet konağına gidilerek, meclisin açılışından dolayı resmi kutlamalarda bulunulacaktır. Her yerde cuma namazından önce uygun görülecek biçimde mevlit okunacaktır.

Bu bildirinin hemen yayılması için her araca başvurulacak ve tez elden en sapa köylere, en küçük askeri birliklere, yurttaki tüm örgütlere ve kurumlara ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük kâğıtlara yazılarak her yere asılacak ve olanak varsa, bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

Ulu Tanrı'dan başarıya ulaştırmasını dileriz.[175]

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal tam bir İslamist içerik taşıyan bu bildirgeyi devrimci amaçla yayınlamıştır.[176] Zira o, Türk toplumunun dinsel inançlara, geleneksel ve dinsel kurumlara ne kadar içten bağlı olduğunu biliyordu. Bu nedenle yurdun kurtarılması, ulusun özgürlüğünün sağlanması amacının vurgulanması yanında, hilafet ve saltanat kurumlarının yabancı baskısından kurtulması konusuna da değinerek padişaha karşı olunmadığının, tersine padişahı dahi tutsak alan emperyalist güçlere karşı olunduğu kanısının halkta uyandırılmasına özen gösteriyordu. Kuşkusuz bu bir inkılap stratejisiydi. Çünkü 22 Nisan'da "Dakika tehir edilmeyecektir" kaydıyla tüm vilayet ve bağımsız sancaklarla birlikte, çeşitli ordu birlikleri komutanlıklarına gönderilen telgrafta, 23 Nisan'da meclisin açılıp çalışmalara başlamasından sonra tüm sivil ve askeri makamların ve tüm ulusun başvuru yerinin meclis olacağı bildiriliyordu.

Meclisin toplanma yeri olarak çeşitli binalar gezildikten sonra, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü ola-

rak yapılmış tek katlı[177] uzunca bir koridor ve bu koridorun iki yanında birer salonla beş büyük ve üç küçük odayı kapsayan yapımı tamamlanmamış olan bina tespit edilmişti.[178]

Mustafa Kemal'in 21 Nisan Genelgesi uyarınca, başta Ankara olmak üzere yurdun büyük bir bölümünde meclisin açılışı törenleri yönerge doğrultusunda yapılmıştır.

Ankara'da sabahın erken saatlerinde evlerinden ayrılan kadın, erkek, çoluk çocuk, genç ihtiyar, kalpaklı sarıklı, yöresel giysili v.s. tüm halk tabakalarını kapsayan insan kitleleri tören alanını doldurmaya başlamıştır. Yerli ve yabancı tüm Ankara halkı meclis binasıyla Hacıbayram Camii arasına sıkışmaya çalışmışsa da sığmamıştır. Arsalar, evlerin çatıları insanlarla dolmuştur. Hacıbayram Camii'nde namaz kılmak için gelenler öylesine çoğalmış ki kapılardan taşmışlar, mermer avluya dolmuşlar, mezarların üzerine ilişmişler, sokaklarda yer bulmaya çalışmışlardır. Yunus Nadi'nin de belirttiği gibi "bu şerait içinde usul-i dairesinde" yapılan bir ibadet olmaktan çok, ulusun kendi yazgısını kendisinin çizeceği bir dayanışma günü olmuştur.[179] Çünkü cuma namazı kılındıktan sonra, solgun ipeklerine yıpranmış satırlarla dualar yazılmış eski sancaklar altında, "tehliller, tekbirler" getirilerek ihtiyar şeyhleri, fakir hacıları, hocalarıyla meclis binasına doğru yürüyen bu insan kitlesi Anadolu'da yeni bir düşünceyi karşılamaya çıkmıştı.[180] O da, kendi gücünün üstünde hiçbir güç tanımayan ve ülkesini tam bağımsızlığa kavuşturmayı amaçlayan ihtilalci, devrimci Büyük Millet Meclisi'nin ülke yazgısına el koyması düşüncesi ve onun hayata geçirilmesi olmuştur.

"İnhilal ve izmihlaline" hüküm verilmekten başka yapılacak bir şeyin olmadığı düşüncesinin sık sık ortaya atıldığı bir dönemde, Ankara'da, Anadolu halkı için böylece yeni bir "macera" başlamıştır. Bu macera, normal mantık kurallarının çok ötesinde, kaynağını uzun bir tarihin oluşturduğu ulusal benlikten alan bir düşüncenin ürünü olmuştur.[181]

Seçimle gelinen yönetim birimlerini, nüfuzlarına güvenerek doğal hakkı gibi gören eşraf, ne yazık ki Ankara'da açılış töreni yapılan bu meclise fazla ilgi göstermemiştir. Çünkü sonunda ölüm-

le karşılaşmak ya da en azından İtilaf Devletleri'nin ve uydu Osmanlı Hükümeti'nin şerrini üzerlerine çekme korkusu da vardı.[182] Bu nedenle Ankara'da meclisin açılış törenine katılan milletvekilleri ülkenin en seçkin politikacı ve bilim adamlarından oluşmuyordu. Çoğunun halkın içinden çıkmış sıradan insanlar olduğu[183] giysilerinden anlaşılıyordu. Fesler, kalpaklar, sarıklar, külahlar birbirine karışmıştı. Çoğunluğu oluşturan feslerin bile alından moruna, uzunundan yassısına kadar tüm çeşitleri gözüküyordu. Birbirine sığınmış ve boğulmaktan kaçarak bir kaya üzerine tırmanmış kazazedeleri[184] hatırlatan bu görüntü, Anadolu'da ulusal bir macerayı simgeliyordu. Ancak bu "öyle bir macera"ydı ki ulusun kendiliğinden oluşan bir iradeyle uygulamaya koyduğu bir hareketti.[185]

Bu oluşumun karargâhı, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne kulüp olarak yapılan -fakat şimdi millet meclisi adı verilen- binaydı.

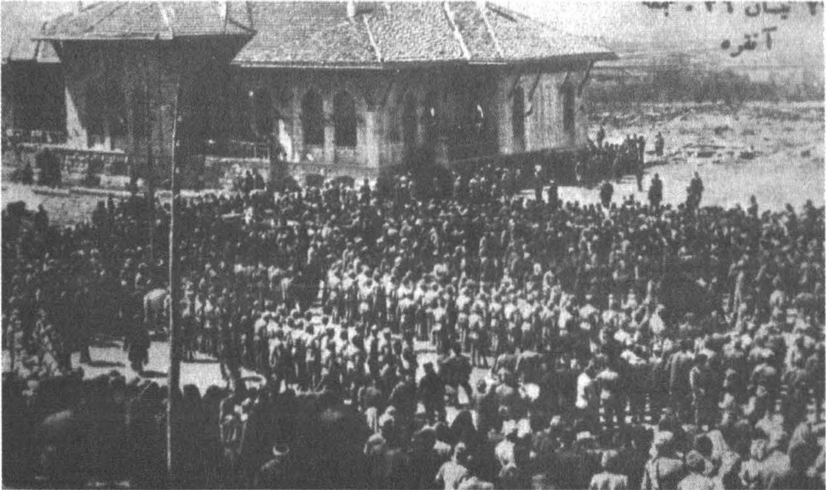
21 Nisan tarihli yönergede belirtilen çerçeve içinde Ankara'daki tören yapıldıktan sonra, meclis, 23 Nisan 1920de saat 13.45'te Ankara'da bulunan 115 milletvekili içinde[186] 1845 doğumlu olması nedeniyle en yaşlı gözüken Maarif Müdürlüğü'nden emekli Sinop Milletvekili Şerif Bey'in şu konuşmasıyla açıldı:

> Burada bulunan saygıdeğer insanlar! İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal olunduğu ve bütün temelleriyle halifelik makamının ve hükümet merkezinin bağımsızlığının yok edildiği hepimizce bilinmektedir. Bu duruma baş eğmek ulusumuzun, bize sunulan yabancı köleliğini kabul etmesi demektir. Ancak tam bağımsızlık (istiklal-i tam) ile yaşamak için kesin olarak kararlı bulunan ve ezelden beri özgür ve başına buyruk yaşamış olan ulusumuz, kölelik durumunu son derece sertlik ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak yüksek meclisinizi meydana getirmiştir. Bu yüksek meclisin en yaşlı üyesi niteliğiyle ve Tanrı'nın yardımıyla ulusumuzun iç ve dış tam bağımsızlık (istiklal-i tam) içinde alın yazısının sorumluluğunu doğrudan doğruya yüklenip kendi kendisini yönetmeye başladığını tüm cihana duyurarak Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum. Kutsal olarak bağlı bulunduğumuz tüm Müslümanların halifesi ve Osmanlıların padişahı VI. Sultan Mehmet Hazretleri'nin yabancı boyunduruğundan kurtarılması ve saltanatın sü-

> rekli merkezi olan İstanbulumuz ile işgal altında ve türlü zulüm ve işkence içinde, nesnel ve tinsel (maddi ve manevi) bakımdan anlamsızca yok edilmekte olan, tüm zulüm görmüş illerimizin kurtarılmasında bizi başarılı kılmasını Yüce Tanrı'dan dilerim.[187]

Mustafa Kemal'in hazırlayıp Şerif Bey'e verdiği bu söylev metni dikkatlice analiz edilirse, Anadolu ulusal eyleminin, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarıyla, Misak-ı Milli'nin genel ilkelerini içerdiği; meclisin tam bağımsızlık bağlamında çalışmasının zorunlu olduğunun belirtildiği görülür. Nitekim meclisin daha sonraki günlerinde, milletvekillerinin sık sık bu konuşma düzleminde görüşler üretmeye çalıştıkları görülecektir.

Bu açılış söyleviyle Osmanlı tarihinin hiçbir döneminde benzeri olmayan büyük bir "tarihi vaka" başlatılmıştır. Yeni bir ulusal karar organı ortaya çıkarılmış, imparatorluktan ulusal devlete geçişin ağı daha sıkça örülmeye başlanmıştır.

Meclisin Açılışı

2- Türkiye Büyük Millet Meclisi Adının Benimsenmesi

23 Nisan 1920'de büyük bir dinsel törenle açılarak "tarihi bir vaka"yı başlatan meclisin adı ne olacaktı?

Açılış törenine katılan 115 milletvekilinin her birinin geldikleri toplumsal tabaka, kültür düzeyi, dünya görüşleri, hatta bağlı bulundukları politik düşünce, özünde birbirinden farklıydı. Bu nedenle meclise verilecek ad konusunda da birbirinden ayrı görüş ve teklifler vardı.

Meclisin adı konusundaki ilk tartışmanın 11 Nisan 1920 günü vilayette yapılan toplantıda başladığı görülmektedir. Islamistler meclisin adının "Meclis-i Kebir" veya "Meclis-i Kebir-i Milli", Türk Ocağı sempatizanları "Kurultay", Osmanlıcılarsa "Meclis-i Mebusan" olmasını istiyordu.[188]

Geçici de olsa, meclis açılmadan önce, ulusalcı ve inkılapçı milletvekilleri meclisin adının "Büyük Millet Meclisi" olmasına karar vermiş olacaklar ki, Şerif Bey, meclisin açılış konuşmasında "Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum" cümlesini kullanmıştır.[189]

Ulusal hareketin yarı sözcüsü durumunda olan ve Mustafa Kemal'in denetiminde çıkarılan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesiyse, "Meclis-i Kebir-i Milli"[190] deyimini kullanarak, meclisin İslamcı ve ulusalcı bir nitelik taşıdığı imajını vermeye çalışmıştır. Bu arada "Meclis-i Âli"den de söz edenler olmuştur.[191]

Meclis açılıp çalışmalara başladıktan sonra, bu ad karışıklığı verilen önergelerde de görülür. Müfit Efendi, 24 Nisan 1920 tarihli önergesinde meclisin "unvanının" saptanmasını istemiştir. 25 Nisan'da Emir Paşa ve arkadaşlarıysa verdikleri ortak önergede, Şerif Bey'in söylevinde kullandığı cümleyi benimseyerek Büyük Millet Meclisi adını kullanmışlardır. Aynı gün verilen bir başka önergede "Meclis-i Fevkalade" deyimine yer verilmiştir. Daha sonra, meclisin toplanış nedenlerini kamuoyuna açıklamak için Hamdullah Suphi'nin kaleme aldığı meclis bildirisinde ve Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü'nün, Hıyanet-i Vataniye Yasası önerisinde Büyük Millet Meclisi (B.M.M.) adı kullanılmıştır.

İcra Vekillerinin seçimi yasası meclise sunulurken meclis ikinci başkanı olan ve yasanın savunusunu üzerine alan Celalettin Arif Bey (Erzurum) ilk görevlerinin meclisin adını koymak olduğunu belirttikten sonra, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda yer alan "Büyük Millet Meclisi" adının kendilerince de benimsendiğini belirtmiştir.[192] İcra Vekilleri Heyeti kararlarını, meclis başkanı olarak imzalayan Mustafa Kemal de B.M.M. adını kullanmıştır.

Adlar, farklı düşüncede olan insanların özlemlerini yansıttığı için bir süre daha meclisin adı konusundaki karışıklıklar sürmüştür. Hatta ilk defa B.M.M. adını kullananlar bile "fevkalade bir hadise karşısında meclisin sıfatının değiştirileceğinden" söz etmişlerdir. 3 Temmuz 1920 tarihli Layiha Encümeni raporunda da meclisin adının Büyük Millet Meclisi olduğu vurgulanmıştır.[193] 15 Ağustos 1920 tarihinde "Hukuk-ı Esâsiye Encümeni" hazırladığı raporda, encümenin ivedilikle çözmesi gerekli sorunlar içerisine meclisin adını ve tanımını da koymuştur. Encümen, meclisin tanımını yaparken B.M.M. adını benimsemiştir. Böylece "salahiyet-i fevkaladeyi haiz" olmak üzere Ankara'da toplanan meclisin adının B.M.M. olduğu bir kez daha vurgulanmıştır.[194]

Meclise "Büyük" niteliği bir meclis kararı veya bir yasayla değil, sanki kendiliğinden doğan bir olgu olarak verilmiştir. Biz bu niteliğin milletvekillerince "kuruculuğun bir faidesi olarak" benimsendiğini ve bir "teamül" sonucu ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Çünkü Layiha Encümeni, Çorum Milletvekili Haşim Bey'in bir önergesi üzerine hazırladığı mazbatada "meclisin nam-ı âlisi olan Büyük Millet Meclisi unvanı dahi teamülen kabul edilmiş olduğu cihetle..." diyerek bu konuya açıklık getirmiştir.[195]

Meclis ilk açıldığı zaman, çeşitli düşünce akımlarını bağrında taşıdığı için, bazı milletvekillerinin sık sık Osmanlı'dan söz etmesi doğal karşılanmış, kararname ve yasalarda da "Memalik-i Osmaniye" terimine yer verilmesi yadırganmamıştır.[196]

Büyük Millet Meclisi adının başına Türkiye sözcüğü ne zaman eklenmiştir? Bu konuda kaynakların verdikleri bilgiler farklıdır. *Nutuk*'taki belgelere göre Kasım 1920'den itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi unvanını kullandığı,

Tevfik Paşa'nın da 27 Ocak 1921 tarihli telgrafında "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" diye yazdığı, Dahiliye Vekâleti'nin bastırdığı yazışma kâğıtlarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahiliye Vekâleti Memurin Müdüriyeti adının geçtiği (28 Ekim 1920) Türkiye Büyük Millet Meclisi Karar Defteri'nde (17 Kasım 1920 tarihli 77 sayılı kararda) Türkiye Büyük Millet Meclisi adının anıldığı,[197] Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan Halkçılık Programı'nın çeşitli maddelerinde de Türkiye Büyük Millet Meclisi ibaresine yer verildiği görülmektedir.

Ayrıca Büyük Millet Meclisi'nin imzaladığı ilk antlaşma olan Gümrü Barış Antlaşması'nda (2/3 Aralık 1920), Türkiye-Afganistan ve Türkiye-Rusya Antlaşmaları'nda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti deyiminin geçtiği dikkati çekmektedir. Hatta Türkiye-Rusya Antlaşması'nda Türkiye kelimesinin coğrafi anlamı da saptanmıştır. "Türkiye tabiriyle Kanunusani 1336/1920'de İstanbul'da mün'akıt Meclis-i Mebusan tarafından tanzim ve bilcümle devletlerle matbuata tebliğ olunan Misak-ı Milli'nin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir" denilerek, yeni Türkiye'nin sınırlarının Misak-ı Milli ile saptanan sınırlar olduğu vurgulanmıştır.[198]

Fakat, bu kullanım sürekli olmamıştır. Ancak, İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'nde 8 Şubat 1921 tarihinden başlayarak kullanılan Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi unvanının kesintisiz kullanıldığı görülmektedir.[199]

Görülüyor ki meclisin açılmasından önce, adı üzerine başlayan tartışmalar, giderek yeni Türkiye'nin coğrafi olarak tanımlanmasına dönüşmüştür.

3- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sosyolojik Yapısı

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'in 23 Nisan 1920'de mecliste yaptığı konuşmada belirttiği gibi "salahiyet-i fevkaladeyi haiz olarak yeniden intihab edilen mebusan-ı kiram ile dûçâr-ı taarruz olan makarr-ı saltanattan tahlis-i nefis ile (Ankara'ya) gelen mebusan-ı kiramdan" oluşuyordu.[200] "Salahiyet-i

fevkaladeyi haiz" milletvekilleri, Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920'de yayınladığı seçim bildirgesi çerçevesinde, ikinci seçmenler, liva idare ve belediye meclisleriyle, liva müdafaa-i hukuk derneklerinin ortak katılımıyla seçilmişti. "Dûçâr-ı taarruz olan makarr-ı saltanattan tahlis-i nefis ile" Ankara'ya gelen milletvekilleriyse 20 Eylül 1908'de *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanarak çeşitli değişikliklerle 1919 yılına değin gelen geçici seçim yasasına göre seçilmişti. Böylece iki seçim sonucunda meydana gelmiş olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, o güne kadar Osmanlı parlamentolarının hiçbirinin dayanmadığı kadar geniş bir halk tabanına dayanıyordu.

TBMM'ye katılan milletvekillerinin sayısı ne kadardı? Bu konuda çeşitli sayılarla karşılaşmaktayız. Yılmaz Altuğ 383,[201] Ahmet Mumcu 390,[202] Falih Rıfkı Atay 381,[203] Mazhar Müfit Kansu 399,[204] Ali Fuat Cebesoy 442,[205] Mahmut Goloğlu 390,[206] Frederick Frey 437,[207] Fahri Çoker 437[208] sayısını vermektedir.

Bu farklılık, yapılan seçimlerin özgün koşullarından ileri geliyordu. Zira yürürlükte bulunan seçim uygulamalarına göre seçimler bir günde yapılıp bitirilmiyordu. Bir livada seçim tamamlanmışken başka bir livada yeni başlıyordu. Bu nedenle meclis açıldıktan sonra da bir süre seçimlere devam edilmiştir.

Yürürlükteki geçici seçim yasasına göre milletvekili olmak isteyen kişi kendi adaylığını koyabildiği gibi kendisinin haberi olmaksızın seçmenler tarafından da aday gösterilebiliyordu.[209] Bunun sonucu olarak bazı milletvekilleri iki, üç hatta dört yerden milletvekili seçilebiliyordu. Örneğin Kâzım Karabekir Paşa Edirne, Aydın, Karesi ve Menteşe'den, Fevzi Paşa Kozan'dan ve Gekboza'dan, İsmail Suphi Bey Burdur ve Biga'dan, Hakkı Behiç Bey Denizli ve Kırşehir'den seçilmişti.[210] İki ya da üç yerden milletvekili olunamayacağına göre bir yeri seçmek zorunda kalıyorlardı. Bu da boş kalan yer için yeniden seçimin yapılmasını gündeme getiriyordu.

Haberi olmaksızın milletvekili seçilen kimi kişiler, Ankara'ya gelmenin ilerde, başarısızlık anında doğuracağı sakıncaları bildikleri için daha meclise gelmeden istifa ediyorlardı. Bazısıysa millet-

Atatürk'ün Bir Konuşması

vekili seçildiği halde Ankara'ya gelmiyordu. Başlangıçta milletvekillerinin memuriyetlerine devam etmeleri kabul edildiği için, kimi milletvekili de memurluk yaşamını sürdürmeyi tercih ederek meclise katılmıyordu.

Yeni seçilen milletvekillerinden kimileri de çetelerin saldırısına uğrayarak daha Ankara'ya ulaşmadan yolda yaşamını yitiriyordu. Meclise katıldıktan kısa bir süre sonra vefat edenler de vardı. Örneğin, Menteşe Milletvekili Mahmut Bey 22 Nisan 1920'de, Burdur Milletvekili Halil Hulusi Efendi 25 Nisan 1920'de vefat etmiştir.

Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın üyelerine yapılan çağrıya da kimileri uymuş, kimileri uymayı geciktirmişti. Bu nedenle de meclis açıldıktan sonra, daha birkaç ay, yeni katılan milletvekillerinin mazbatalarıyla uğraşmak zorunda kalınmıştır.

Meclisin 18 Ağustos 1336/1920 tarihli toplantısında okunan "Hukuk-ı Esâsiye Encümeni Mazbatasında" milletvekili sayısı 365 olarak gösterilirken;[211] B.M.M.'nin şeklini saptamak için 1 Eylül 1336/1920'de hükümetin önerdiği yasa tasarısının gerekçesindeyse milletvekili sayısının 360'ı geçtiği belirtilmiştir.[212]

19 Mart 1920'de yayınlanan ve livaları esas alan seçim yönergesine göre her livadan beş milletvekilinin seçilip meclise katılması gerekiyordu. Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı bazı livalarda bu sayı tamamlanırken, bazılarında eksiklik oluyordu. Bunu önlemek için istifa eden, müstafi sayılan, ölen, öldürülen milletvekillerinin yerine yenilerinin seçilmesi ilkesi benimsenmişti. Ancak bu durum 5 Eylül 1336/1920'ye kadar sürdürülmüştür.

5 Eylül 1920'de benimsenen "Nisab-ı Müzakere" yasasının ikinci maddesi her livanın Büyük Millet Meclisi'nde mevcut üye sayısı, seçim yasasının belirlediği miktardan aşağıya düşmedikçe meydana gelecek milletvekili eksikliği için yeni milletvekili seçimini olanaksız kılmış,[213] bu tarihe kadar seçildiği halde meclise katılmayan veya meclisten izin almadan meclise gelmeyen milletvekillerinin milletvekilliklerini sona erdirmiştir.[214]

Ancak sorun tümüyle çözümlenmemiştir. Çünkü, Meclis-i Mebusan için seçilen milletvekillerinin de bu meclise katılabilecekleri

belirtilmişti. 16 Mart 1920'den sonra bu meclise katılabilecek milletvekillerinden bir kısmı tutuklanarak Malta Adası'na gönderilmişti.[215] Bir kısmı da Anadolu'ya kaçarak TBMM'ye katılmıştı. Kimileriyse olayların gelişimini beklemeyi tercih etmişti.

Ülkede karışıklıklar yaratarak, Ankara'da toplanan TBMM'nin gücünü kırmak isteyen İngilizler, bazı milletvekillerinden yararlanmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi, milletvekili sıfatını taşıyan birtakım adamlar, TBMM'ye katılmak için değil, İngiliz parasıyla halk arasında karışıklıklar yaratmak amacıyla Anadolu'ya gelmeye başlamıştır.[216] "Meclis-i Mebusan"dan bazı üyelerin Ferit Paşa Hükümeti'ne "temayül" ettiği biliniyordu. Sayıları onbeş yirmi civarında olan bu mebuslardan özellikle beş altısının gayet şüpheli kişiler olduğu da saptanmıştı.[217]

Meclisin açılmasından itibaren milletvekillerinin "maneviyatı" gittikçe yükselirken, "kırılmaz bir zincir-i azim ve âmâl" oluştururken ulusal duygudan yoksun, kişisel çıkarlarını ulusal çıkarlardan önde tutan böyle milletvekilleri yüzünden meclisteki birliğin bozulmasından korkan bazı ulusalcı milletvekilleri, bu korkuyu giderebilmek için, "İstanbul'un işgali üzerine davet-i vakıaya icabetle Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne iltihak etmemiş bulunan mebuslar, ba'de-mâ, meclisin sülüsan-ı ekseriyet-i ârâsıyla kabul olunurlar," şeklinde bir yasa teklifi hazırlamışlardır.[218] Bu öneri çok sert eleştirilere yol açmıştır. Hatta kimileri "onların iltihakı için çalışmak lazım gelirken" birtakım kayıt ve şarta bağlanmayı insafsızlık olarak algılamışlardır.[219] Özellikle, İstanbul'dan gelen milletvekillerinden bazıları bu teklife karşı çıkmıştır. Örneğin, Hamdullah Suphi Bey (Antalya), aralarına birkaç "müfsitin" katılmasını tehlikeli saymayıp "iman kuvveti(nin) zıt kanaatlere çarptığı zaman anlaşılacağını" belirterek, ülke sorunları konusunda "muayyen imanımız varsa" eylemli olarak gösterelim diyerek, İstanbul'dan gelecek mebusların da meclise katılmaları tezini savunmuştur.[220]

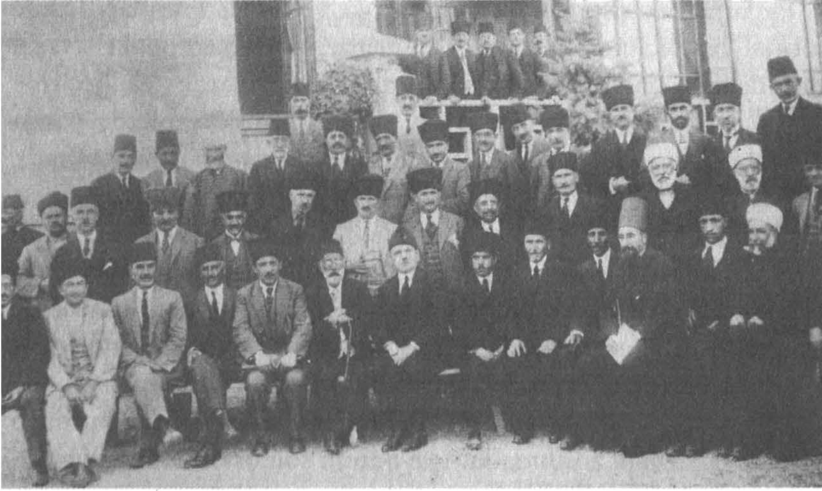
Bu tutum uzun süre İstanbul'dan TBMM'ye milletvekilinin gelmesine yol açmış ve meclisteki milletvekili sayısının değişmesinde etkili olmuştur.

Ülkede ihtilal ve isyan anında asker toplayabilecek güce sahip bazı kişileri, toplumsal tabanlarına bakmadan "müstafi" sayan B.M.M.,[221] kendi birlik ve beraberliğinin bozulmasına yol açacağından kuşku duyduğu "Meclis-i Mebusan" mebuslarının, B.M.M.'ye katılmalarına da 27 Ekim 1336/1920'de aldığı bir kararla son vermiştir.[222] Tüm bu gelişmeler meclisteki milletvekili sayısının daha da somutlaşmasında etkili olmuştur.

34 milletvekili meclise hiç katılmamış, 7 milletvekili vefat etmiş, 9 milletvekili meclise katıldıktan sonra çeşitli nedenlerle istifa etmiş, 21 milletvekili memurluğu tercih ederek milletvekilliğinden ayrılmıştır.[224]

Meclise katılmış ve milletvekilliği görevini kısa-uzun süre yürütmüş milletvekili sayısı konusunda günümüz araştırmacıları arasında da bir anlaşma yoktur. Kimi çağdaş araştırmacılar milletvekili sayısını 437 olarak vermektedir. Bizce bu sayı yanıltıcıdır. Çünkü bu isim defterinde geçen sayıdır. Oysa bir kişinin milletvekili sıfatını kazanabilmesi için seçilmiş olması yeterli değildir. Meclise gelip seçim mazbatasını sunması ve bunun Meclis Genel Kurulu tarafından onaylanması gerekir. Yukarıda belirttiğim gibi seçildikleri halde meclise hiç gelmemiş kişileri isim defterinde yer aldığı için milletvekili saymak gerçeklerle örtüşmemektedir. Türk Parlamento Tarihi Yazım Grubu'nun yürüttüğü bir proje çerçevesinde Fahri Çoker, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilen kişilerin biyografilerini belgelere dayalı olarak ortaya koymuştur. Bu kaynağı esas alarak (Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923*, c.3, Ankara: 1995), Meclis Albümleri üzerinde yaptığım incelemede 391 kişinin kısa ya da uzun süre mecliste bulunarak milletvekilliği kimliğini kazandığını saptadım.

Çiftçi, tüccar, avukat, gazeteci, bankacı, memur, asker, tarikat şeyhi, belediye başkanı, aşiret başkanı, mühendis, doktor, işçi v.b. gibi çeşitli toplumsal tabakaları temsil eden milletvekillerinin bir arada oturduğu TBMM'de, ilk eğitimini tamamlamış milletvekilleri olduğu gibi, birden fazla yüksekokul bitiren, yurtdışında eğitimini tamamlayan, gerek Batı, gerekse Doğu ülkelerinin dillerin-

TBMM 1. Dönem milletvekillerinden bir grup

den birkaçını, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan kimi etnik unsurların dillerini bilen milletvekillerine de rastlanmaktadır.

Toplumsal kesimleri, konuştukları şiveleri, giydikleri giysileri yönüyle o günün Türkiyesini aynen yansıtan milletvekillerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini yaşamış ve bu dönemin düşünsel akımları, siyasal mücadeleleri içinde yoğrulmuş kişiler oldukları görülmektedir. İçlerinde birbirlerine düşman olan İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin aktif üyeleri, 1918 sonlarında kurulan çeşitli siyasal partilere bağlı milletvekilleri,[225] hatta profesyonel ihtilalci olarak niteleyebileceğimiz bazı kişiler de vardır.

Böylesine karmaşık bir meclisin üyelerinin sosyolojik yapısının incelenmesi araştırmamız bakımından oldukça önemlidir. Zira, meclis veya diğer bir deyimle parlamento bir toplumda iktidar ilişkilerinin odak noktasını oluşturur. Bu kurumun yapısal analizi aynı zamanda ülkedeki siyasal gücü elinde tutan veya ele geçirmeye çalışan toplumsal güçlerin de analizini yapmak demektir. Çünkü bu kuruma giren kişilerin arkasında belirli toplumsal güçler vardır ve o kişiler bağlı bulundukları toplumsal grupların sözcülüğünü yapmak zorundadır.[226]

Parlamenter sistemin kendi mantığı ve kendi kuralları içinde normal bir biçimde işlediği dönemlerde, parlamentodaki siyasal mücadelenin daha çok siyasal iktidarı -grup olarak- ele geçirme mücadelesi olduğu görülür. Oysa, olağanüstü dönemlerde parlamentolardaki siyasal mücadele geleneksel çizgisinin dışına çıkmak zorundadır. Çünkü siyasal mücadelenin yönü değişmiştir. Milletvekillerinin her şeyden önce üzerinde özgürce yaşayacakları ve siyaset yapabilecekleri bir vatana ve bu vatanda birlikte yaşayacakları insanları yönetecek bir yönetime ihtiyaçları vardır. Bu nedenle toplumsal grupların sözcüleri ister istemez grupsal düşüncelerinden, çıkarlarından özveride bulunarak belirli bir ittifak çizgisinde birleşerek ülkeyi ve ulusu, içinde bulunduğu darboğazdan kurtarıp esenliğe çıkarmak zorundadır. İşte bunun somut örneklerinden birini Birinci Dönem TBMM vermiştir.

Bu kısımda Birinci Dönem TBMM'ye katılan milletvekillerinin sosyo-ekonomik tabanını çizelgeler biçiminde vermeye çalışacağım. Ancak, meclisin sosyo-ekonomik yapısını belirlemek hiç de kolay değildir. Çünkü meslekler arasında önemli ölçüde geçişkenlik vardır. Öyle ki bir milletvekilinin birden fazla işle uğraştığı görülmektedir. Çiftçi milletvekili aynı zamanda aşiret reisidir. Çiftçi milletvekili yerel yönetim üyesidir. Çiftçi milletvekili ticaretle uğraşır, gazete çıkarır, avukatlık yapar. Öğretmen olarak gözüken milletvekilinin ilmiyeden olduğu ve mesleği dışında başka işlerle de uğraştığı dikkati çeker. İlmiyeden görünüp de tarikat şeyhliği yapanlara da rastlanır.

Tüm bu sorunlara karşın milletvekillerinin son uğraşı alanlarını göz önüne alırsak meclisin sosyolojik yapısının şöyle olduğunu görürüz:

a- Meslek

Parlamentoları toplumdan soyutlayamayız. Ahmet N.Yücekök'ün de vurguladığı gibi "...parlamentolar da içinde yer aldıkları toplumun ekonomik ve sosyal yapısından şekillenmekte, öz kazanmaktadır."[227] Bu yapının saptanmasında da meslekler belirleyici olmaktadır.

MESLEK-YAŞ

	Yaş Grupları								
Meslekler	**20**	**30**	**40**	**50**	**60**	**70**	**Bilinmeyen**	**Toplam**	**Yüzde**
A-Devlet Memuru								**134**	**%34.2**
Yönetici	2	18	8	7	1			36	%9.2
Memur		11	17	13	2	2		45	%11.5
Eğitimci	4	9	7	1		1	1	24	%6.1
Yargıç/Savcı		10	6	6	1			23	%5.8
Güvenlik Görevlisi		2	1	1				4	%1.0
Diplomat			1	1				2	%0.5
B-Asker	2	30	18	1	1			**52**	**%13.2**
C-Serbest Meslek Sahipleri								**94**	**%24.0**
Çiftçi	2	10	11	4				27	%6.9
Tüccar	2	6	13	7				28	%7.1
Avukat	1	11	9					21	%5.3
Gazeteci/Yazar/Çevirmen		11	5					16	%4.0
Bankacı		1		1				2	%0.5
D-Din Görevlisi								**34**	**%8.6**
İmam/Müftü		2	9	1	1			18	%4.6
Şeyh		2	1	7	1			6	%1.5
İlmiye/Müderris		1	5	3	1			10	%2.5
E-Yerel Yönetici	2	12	18	13	5			**50**	**%12.7**
F-Aşiret Reisi	1	2			2			**5**	**%1.2**
G-Sağlık Elemanı								**16**	**%4.0**
Doktor		8	5	1				15	%3.8
Eczacı			1					1	%0.2
H-Teknik Eleman								**4**	**%1.0**
Mühendis		1		1				2	%0.5
Usta		1						1	%0.2
Tekniker	1							1	%0.2
Bilinmeyen		1	1					**2**	**%0.5**
Toplam	**17**	**149**	**137**	**69**	**15**	**3**	**1**	**391**	

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekillerinin % 34.2'si devlet memuru, % 24'ü serbest meslek mensubu, % 13.2'si asker, % 12.7'si yerel yönetici, % 8.6'sı din görevlisi, % 4'ü sağlık mensubu, % 1.2'si aşiret reisi., % 1'i de teknik elemandır. (bkz. Meslek-Yaş Tablosu)

Meslek-Eğitim: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunan ve devlet memurluğundan gelmiş olanların % 38'i yükseköğretim kurumlarını, % 18.6'sı medreseyi, % 5.9'u meslek okulunu, % 4'ü özel eğitim kurumlarını, % 3.2'si ortaöğretim kurumlarını bitirmiştir.

Askerlerin % 94.2'si yükseköğretim kurumlarından, % 3.8'i ortaöğretim kurumlarından, % 1.9'u da meslek okullarından mezun olmuştur.

Serbest meslek sahiplerinin % 36.1'i ortaöğretim kurumlarından, % 32.9'u yükseköğretim kurumlarından, % 18'i medreseden, % 4.2'si meslek okullarından, % 2.1'i ilköğretim kurumlarından mezun olmuştur. Özel eğitim almış olanlarsa % 5.3'tür.

Din görevlilerinin % 91.1'i medrese eğitimi almıştır. Din eğitimi alan milletvekillerinin %8.8'i de özel öğrenim görmüştür.

Yerel yöneticilerin % 55'i ortaöğretim kurumlarından, % 28.5'i medreseden, % 6.1'i yükseköğretim kurumlarından, % 2'si ilköğretim kurumlarından mezun olmuştur. Özel öğrenim görenlerse % 4'ü oluşturmaktadır.

Sağlık elamanlarının tümünün yükseköğretim kurumlarında okuduğu dikkati çekmektedir. (Bak Meslek-EğitimTablosu)

Meslek-Yabancı Dil Bilgisi: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerinin % 50.1'i Türkçe'nin dışında bir yabancı dil bilmektedir.

Dil bilen milletvekillerinden % 37.7'si devlet memuru, % 17.3'ü asker, % 14.7'si serbest meslek mensubu, % 11.7'si din görevlisi, % 8.1'i yerel yönetici, % 6.6'sı sağlık mensubu, % 1'i aşiret reisi, % 1'i teknik elemandır.

MESLEK-EĞİTİM

Meslekler	Okullar							
	İlköğretim	Ortaöğretim	Özel	Medrese	Meslek Okulu	Yüksek Öğretim	Bilinmeyen	TOPLAM
A-Devlet Memuru								
Yönetici		6	-	1	-	29		37
Memur		25	5	10	2	3		45
Eğitimci		5		4	6	8	1	24
Yargıç/Savcı		5	-	9		9		23
Güvenlik Görevlisi		2	1	1		-		4
Diplomat		-			-	2		2
B-Asker		2			1	49		52
C-Serbest Meslek Sahipleri								
Çiftçi	2	16	2	2	1	3	1	27
Tüccar		11	3	11	1	2		28
Avukat		4		1		16		21
Gazeteci/Yazar/Çevirmen		2		2	2	10	1	16
Bankacı		1		1				2
D-Din Görevlisi								
İmam/Müftü			1	17				18
Şeyh			2	4				6
İlmiye/Müderris	-	-	-	10		-	-	10
E-Yerel Yönetici	1	27	2	14		3	2	49
F-Aşiret Reisi		1				1	3	5
G-Sağlık Elemanı								
Doktor						15		15
Eczacı						1		1
H-Teknik Eleman								
Mühendis					-	2		2
Usta					1			1
Tekniker					1	-		1
Bilinmeyen	-	-		-	-	2	-	2
TOPLAM	**3**	**107**	**16**	**87**	**15**	**155**	**8**	**391**

MESLEK-YABANCI DİL

Meslekler	Arapça	Farsça	İngilizce	Fransızca	Almanca	Rusca	İtalyanca	Kürtçe	Zazaca	Ermenici	Latince	Yunanca	Bulgarca	Sırpça	Çağatayca	Slavca	Arnavutça	Rumca	Lehçe	Tatarca	İspanyolca
	Yabancı Dil																				
A-Devlet Memuru																					
Yönetici	7	8	1	16		1	3			2	1		2				1	3			1
Memur	18	12	1	6				5		3						1	1	1			
Eğitimci	13	9	2	13	2	2														1	
Yargıç/Savcı	9	5		3	1								1								
Güvenlik görevlisi				1																	
Diplomat	1	1	2	2	1														1		
B-Asker	4	4	8	26	15	3	2				1		3	1		1	1	1			
C-Serbest Meslek Sahipleri																					
Çiftçi			1	2		1															
Tüccar	6	5		1		2									1						
Avukat	2	1	1	5	2																
Gazeteci-Yazar/Çevirmen	3	3	2	10			1					1									
Bankacı	1	1		1																	
D-Din Görevlisi																					
İmam/Müftü	14	9		1																	
Şeyh	3	2																			
İlmiye/Müderris	6	6	1	1				2										2			
E-Yerel Yönetici	12	11	1	1				2		1											
F-Aşiret Reisi	1	2		1	1	1		1													
G-Sağlık Elemanı																					
Doktor			2	12	5		1						1				1	3			
Eczacı				1																	
H-Teknik Eleman																					
Mühendis				2														1			
Usta																					
Tekniker																					
Bilinmeyen			1	2	1																

MESLEK-KONUŞMA SAYISI

Meslekler	Konuşma Sayısı															
	1 ile 101	11 ile 20	21 ile 30	31 ile 40	41 ile 50	51 ile 60	61 ile 70	71 ile 80	81 ile 90	91 ile 100	101 ile 150	151 ile 200	201 ile 250	251 ile 300	300'den yukarı	Toplam
A-Devlet Memuru																
Yönetici	7	3	2	2	-			1			1	3			4	**23**
Memur	12	1	2	2	1	2		1	1	1	1	-		1	-	**25**
Eğitimci	5	3	1	-	2			2	1		2	2			2	**20**
Yargıç/Savcı	4	4	1	2	-		1				2	1			1	**16**
Güvenlik Görevlisi					1	-		-						-		**1**
Diplomat	-							1						1		**2**
B-Asker	10	4	2	6	2	-		1	1	1	3	1	1	2	2	**36**
C-Serbest Meslek Sahipleri																
Çiftçi	6	-	3		1	2		1	1	1		1		-	1	**17**
Tüccar	8	2			1					1	5	1		1		**19**
Avukat	3	1				1	1		1		4		1		3	**15**
Gazeteci/Yazar/ Çevirmen	5	1	1		1				1		2		1		3	**15**
Bankacı													1			**1**
D-Din Görevlisi																
İmam/Müftü	5	2			1					2	1					**11**
Şeyh	2	1														**3**
İlmiye/Müderris	1		2	1	1				1			-	-	1	1	**8**
E-Yerel Yönetici	15	2	1		1	1			1			1	1		1	**24**
F-Aşiret Reisi	3		1													**4**
G-Sağlık Elemanı																
Doktor		2	-			1		1		1	4		1	1		**11**
Eczacı																**-**
H-Teknik Eleman																
Mühendis		1									1					**2**
Usta	1		-													**1**
Tekniker			1													**1**
Bilinmeyen															1	**1**
Toplam	**87**	**27**	**17**	**13**	**12**	**7**	**2**	**8**	**8**	**7**	**26**	**10**	**6**	**7**	**19**	**256**

Devlet memurlarının % 55.2'si, askerlerin % 65.3'ü, serbest meslek mensuplarının % 30.8'i, din görevlilerinin % 67.6'sı, yerel yöneticilerin % 32'si, aşiret reislerinin % 40'ı, sağlık elemanlarının % 81.2'si, teknik elemanların % 50'si dil bilmektedir.

Başta askerler olmak üzere yönetici, eğitimci, gazeteci, sağlık görevlilerinde Fransızca'nın; din görevlileri, yerel yönetici, memur ve eğitimcilerdeyse Arapça'nın önde olduğunu görürüz. Farsça'nın da memurlar, yerel yöneticiler ve din görevlilerinde yaygınlığı dikkati çeker.

Mecliste imparatorluk döneminden kalma çeşitli etnisiteye mensup toplulukların dillerini bilen milletvekilleri de vardı. (bkz. Meslek-Yabancı Dil Tablosu)

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 196 kişinin Türkçe'nin dışında yabancı dil bildiği görülmektedir. Bunların bir kısmı birden fazla yabancı dil bilmektedir. Tek dil bilen milletvekili sayısı 70, iki dil bilen milletvekili sayısı 72, üç dil bilen milletvekili sayısı 37, dört bilen milletvekili sayısı 10, beş dil bilen milletvekili sayısı 4, altı dil bilen milletvekili sayısı 3'tür.

Meslek-Konuşma: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekillerinin % 65.4'ü konuşma yapmıştır. Konuşan milletvekillerinin % 33.9'u devlet memuru, % 26.1'i serbest meslek mensubu, % 19.6'sı sağlıkçı, % 14'ü asker, % 9.3'ü yerel yönetici, % 8.5'i din görevlisi, % 1.5'i aşiret reisi, % 1.5'i teknik elemandır.

Devlet memurlarının % 64.9'u, askerlerin % 69.2'si, serbest meslek sahiplerinin % 71.2'si, din görevlilerinin % 64.7'si, yerel yöneticilerin % 48.1'i, aşiret reislerinin % 80'i, sağlıkçıların % 68.7'si, teknik elemanların % 100'ü konuşmuştur. (bkz. Meslek-Konuşma Tablosu)

Meslek-Teklif: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin % 43.9'u teklif vermiştir. Teklif verenlerin % 38.9'u devlet memuru, % 27.9'u serbest meslek mensubu, % 9.8'i asker, % 8.7'si yerel yönetici, % 8.1'i din görevlisi, % 3.4'ü sağlık mensubu, % 1.1'i aşiret reisi, % 1.1'i de teknik elemandır.

MESLEK-TEKLİF

	Teklif Sayısı							
Meslekler	1 ile 5	6 ile 10	11 ile 15	16 ile 20	21 ile 25	25 ile 30	30'dan yukarı	Toplam
A-Devlet Memuru								
Yönetici	17	-		1				
Memur	13	3		-		-		
Eğitimci	11	2		1		1		
Yargıç/Savcı	14	2	1					
Güvenlik Görevlisi	1	-						
Diplomat								
B-Asker	17							
C-Serbest Meslek Sahipleri								
Çiftçi	11	1					-	
Tüccar	8	3					1	
Avukat	11	2						
Gazeteci/Yazar/ Çevirmen	8	2						
Bankacı	1							
D-Din Görevlisi								
İmam/Müftü	7							
Şeyh	2							
İlmiye/Müderris	5	-						
E-Yerel Yönetici	11	4						
F-Aşiret Reisi	2							
G-Sağlık Elemanı								
Doktor	3	1		1				
Eczacı	1	-						
H-Teknik Eleman								
Mühendis	1	1						
Usta	-							
Tekniker				-				
Bilinmeyen	-	-	-	1		-	-	
Toplam	144	21	1	4	-	1	1	

Devlet memurlarının % 50'si, askerlerin % 32'si, serbest meslek mensuplarının % 51'i, din görevlilerinin % 41.1'i, yerel yöneticilerin % 30'u, aşiret reislerinin % 40'ı, sağlık elemanlarının % 37.5'i, teknik elemanın % 50'si teklif vermiştir. (bkz. Meslek-Teklif Tablosu) .

Meslek-Takrir: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin % 58.3'ü takrir vermiştir. Takrir veren milletvekillerinin % 38.1'i devlet memuru, % 25'i serbest meslek sahibi, % 10.5'i asker, % 9.6'sı yerel yönetici, % 8.7'si din görevlisi, % 4.8'i sağlık mensubu, % 1.3'ü aşiret reisi, % 0.8'i teknik elemandır.

Devlet memuru olup da milletvekili seçilenlerin % 64.9'u, askerlerin % 46.1'i, serbest meslek mensuplarının % 60.6'sı, din görevlilerinin % 58.8'i, yerel yöneticilerin % 44'ü, aşiret reislerinin % 60'ı, sağlıkçıların % 68.7'si, teknik elemanların % 50'si takrir vermiştir. (bkz. Meslek-Takrir Tablosu)

Meslek-Soru Önergesi: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin % 38.6'sı soru önergesi vermiştir. Bunların % 33.7'si devlet memuru, % 12.5'i asker, % 28.4'ü serbest meslek mensubu, % 7.9'u din görevlisi, % 8.6'sı yerel yönetici, % 1.9'u aşiret reisi % 4.6'sı sağlık elemanı, % 1.3'ü de teknik elemandır.

Devlet memurlarının % 38'i, askerlerin % 36.5'i, serbest meslek mensuplarının % 45.7'si, din görevlilerinin % 35.2'si, yerel yöneticilerin % 26'sı, aşiret reislerinin % 60'ı, sağlık elemanlarının % 43.7'si, teknik elemanların % 50'si soru önergesi vermiştir.

Meslek-İstizah Takriri: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin %14'ü istizah takriri vermiştir. Bunların % 41.8'i devlet memuru, % 9'u asker, % 21.8'i serbest meslek mensubu, % 9'u din görevlisi, % 9'u yerel yönetici, % 1.8'i aşiret reisi, % 3.6'sı teknik elemandır.

Devlet memurlarının % 17.1'i, askerlerin % 10.9'u, serbest meslek mensuplarının % 12.7'si, din görevlilerinin % 14.7'si, yerel yöneticilerin % 10'u, aşiret reislerinin % 20'si, teknik elemanların % 50'si istizah takriri vermiştir.

MESLEK-TAKRİR

	Takrir sayısı							
Meslekler	1 ile 5	6 ile 10	11 ile 15	16 ile 20	21 ile 25	25 ile 30	30'dan yukarı	Toplam
A-Devlet Memuru	17	2	2	1		1		**23**
Yönetici	24	5	1					**30**
Memur	12	1	2	1				**16**
Eğitimci	9	4	1	1				**15**
Yargıç/Savcı	3							**3**
Güvenlik Görevlisi								**-**
Diplomat	18	2	4					**24**
B-Asker								
C-Serbest Meslek Sahipleri	10	3	1					**14**
Çiftçi	16	-					1	**17**
Tüccar	8	2	1					**11**
Avukat	9	1	3					**13**
Gazeteci/Yazar/ Çevirmen	2							**2**
Bankaci								
D-Din Görevlisi	7	1						**8**
İmam/Müftü	4	1						**5**
Şeyh	4	2	1					**7**
İlmiye/Müderris	14	8						**22**
E-Yerel Yönetici	2		1					**3**
F-Aşiret Reisi								
G-Sağlık Elemanı	7	1	1	1				**10**
Doktor	1							**1**
Eczacı								
H-Teknik Eleman	1							**1**
Mühendis								**-**
Usta	1							**1**
Tekniker	1					1		**2**
Toplam	**170**	**33**	**18**	**4**	**-**	**2**	**1**	**228**

b- Eğitim

Toplumbilim içindeki en karmaşık kavramlardan biri de kuşkusuz "kültür" sözcüğüdür. Kültür genel olarak öğrenilen, üretilen, bir kuşaktan öteki kuşağa aktarılan değerler sistemi ve yaşam biçimi olarak algılanır.[228]

Kültürün bir kuşaktan öbür kuşağa aktarılmasında en önemli araç eğitimdir. O, insanlığın gelişmesine paralel olarak gelişmiş, toplumların nitel ve nicel değişimlerinde ana öge olmuştur. Zira eğitim, "kişinin zihninin, bedeninin, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi ya da ona birtakım amaçlara yönelik yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmalardır."[229] Eğitim, yaşam boyu sürer. Toplumların gelişmesinde, güçlenmesinde ve çağdaşlaşmasında eğitim belirleyici bir faktördür. Bu nedenle gelişmiş toplumlar eğitime ve eğitim kurumlarına önem verirler, özen gösterirler.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan yıkılışına kadar hiçbir zaman eğitimi, toplumun tüm kesimlerine eşitlik ilkesi içinde, dengeli bir şekilde götürememiştir. Bunda, devletin değişik kültürler üzerine kurulmuş olmasının yanında, eğitim politikasının tutarsızlığı da önemli rol oynamıştır.[230]

Düzeltim (ıslahat) hareketlerinin yapıldığı döneme kadar Osmanlı eğitim kurumlarının 1- Sıbyan mektepleri (mahalle mektepleri), 2-Medrese, 3- Enderun (saray mektebi) olmak üzere üçe ayrıldığı görülmektedir. XVI. yüzyıla kadar bunlar toplumun ihtiyaçlarını karşılamış ve çağdaş insan yetiştirmeye özen göstermiştir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan gerileme ve çöküntü eğitim kurumlarını da yozlaştırmış ve onları çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek bilgi üretmekten uzaklaştırmıştır. Yozlaşma XVI-XVIII. yüzyıllarda da tüm hızıyla devam etmiştir.

III. Selim'in padişah olmasına kadar bazı aydınların önerisi olarak gözüken düzeltim (ıslahat) düşüncesi, III. Selim'le birlikte padişahların düşüncesi olmaya başlamıştır. İmparatorluğun varlığını korumak, gücünü artırmak için düzeltim hareketinin zorunlu olduğunu gören siyasi yöneticiler, toplumsal yapıyı, ülke gereksin-

melerini bir kenara iterek Avrupa'nın üst yapı kurumlarını ülkeye aktarmaya koyulmuşlardır. Avrupa'dan aktarılan bu kurumlar içinde en önemlisi ve süreklisi Batı düşüncesine sahip kişilerin yetiştirilmesini sağlayacak yeni eğitim kurumlarının açılması olmuştur. Askeri amaçlarla başlayan bu hareket, giderek hayatın tüm alanlarını etkileyen bir konuma dönüşmüştür.[231]

Eğitim alanında yapılan düzeltim hareketleri gerek yöntem gerekse düşünce bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda birbirine zıt dünya görüşüne sahip insanların yetişmesine yol açmıştır.

Geleneksel Osmanlı düzeninin savunucusu medreselerden yetişen insanlarla çağdaş düşünsel temeller üzerine oturan yeni eğitim kurumlarından yetişen insanların birbirleriyle mücadelesi Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür.

1920'lere gelindiğinde ülkedeki eğitimin hiyerarşik düzeni iptidai, rüşdiye, idadi, sultani, yüksekokul ve darülfünun olmak üzere bir sıra izliyordu.

Eğitim kurumları yurdun her köşesine dengeli bir biçimde dağıtılamadığı için, salt kırsal kesimde değil, kalabalık nüfusa sahip büyük kent ve kasabalarda bile halkın önemli bir bölümü okula gidemiyordu. Örneğin 1913-14 ders yılında genel nüfus 20 milyon tahmin edilirken, ülkenin tüm eğitim kurumlarında okuyan öğrenci sayısı 600 bin civarındaydı. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nda 1913-14 ders yılında öğrenim çağındaki gençlerden ancak 1/4'ünün okula gitme olanağı vardı.[232] Birinci Dünya Savaşı sırasında genç öğretmenlerin silah altına alınması, savaşta çok sayıda öğretmenin şehit olması, yetersiz olan eğitim düzeyini daha da düşürmüştü.[233]

Osmanlı İmparatorluğu, sanayi devrimini yaşamadığı için sınıflaşamamıştır. Bu nedenle de eğitim yönetim kadrolarında yer almanın, dolayısıyla sınıf atlamanın ana unsuru olmuştur. Tanzimat'tan sonra iyi eğitim almış asker, sivil aydınlar ülkenin yönetiminde rol almıştır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de bunu açıkça görmekteyiz. Mecliste eğitimin her kademesinden milletvekiline rastlanmaktadır. Ancak çoğunluk yükseköğrenim görmüştür. Üniversiteyi bitirenlerin içinde birden çok üniversitede

okuyanlar, üniversiteyi bitirdikten sonra yurtdışına gidip orada da eğitimlerini sürdürenler, doktorasını yapmış olanlar vardır.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yükseköğretim kurumlarını bitiren milletvekilleri meclisin % 39.6'sını, medreseyi bitirenler % 22'sini, meslek okullarını bitirenler % 3.8'ini, ortaöğretim kurumlarını bitirenler % 27.3'ünü, özel öğrenim görmüş olanlar % 4'ünü, ilköğrenimini tamamlayanlarsa % 0.7'sini oluşturmaktadır. Görülüyor ki milletvekillerinin eğitim düzeyi o günkü Türkiye koşullarının hayli üstündedir. (bkz. Eğitim-Yaş Tablosu)

Eğitim düzeyinin yüksekliği, kişilerin siyasal yaşama katılımını arttırdığı gibi, toplumsal sorunların çözümünde de farklı düşüncelerin üretilmesine olanak sağlar. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin devrimci, demokratik ve halkçı yapısının oluşumunda milletvekillerinin genç olmasının yanında, öğrenim düzeylerinin yüksek oluşunun da etkisi vardır.

Eğitim-Yaş: İlköğrenimini bitiren milletvekillerinin % 6'sı 20'li, % 33 ü'de 40'lı yaş grubunda; ortaöğrenimini tamamlamış milletvekillerinin % 5.6'sı 20'li, % 30.8'i 30'lu, % 38.3'ü 40'lı, % 16.8'i 50'li, % 6.5'i 60'lı, % 1.8'i 70'li; medresede okumuş olanların % 24.1'i 20'li, % 41.3'ü 30'lu, % 28.7'si 50'li, % 4.5'i 60'lı, % 1.1'i 70'li; üniversiteyi bitirmiş olan milletvekillerinin % 4.5'i 20'li, % 55.4'ü 30'lu, % 30.3'ü 40'lı, % 9.6'sı 50'li yaş grubundadır. (bkz.Eğitim-Yaş Tablosu)

Eğitim-Konuşma: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan milletvekillerinin % 65.4'ü meclisin açık ve gizli toplantılarında söz alarak ülkenin ve halkın sorunlarıyla ilgili olarak düşüncelerini açıklamıştır. Konuşma yapan milletvekillerinin % 0.3'ü ilköğretim, % 24.2'si ortaöğretim, % 18.7'si medrese, % 44.9'u yükseköğretim kurumlarını bitirmiştir. Özel öğrenim görenlerse % 4.6'dır.

İlköğretim kurumlarını bitiren milletvekillerinin % 33.3'ü, ortaöğretim kurumlarını bitirenlerin % 57.9'u, özel öğretim kurumlarını bitirenlerin % 75'i, medresede okumuş olanların % 55'i,

OKULLAR	MEZUN SAYISI
İlköğretim	3
Rüştiye	76
İdadi	15
Sultani	4
Mekteb-i İrfan	1
Ortaöğretim	8
Ortaöğretim (Yurtdışı)	1
Amerikan Koleji	1
Bursa Fransız Okulu	1
Özel	16
Medrese	84
Medrese (Yurtdışı)	3
Askeri San. Mektebi	1
Baytar Mektebi	1
Küçük Zabit Mektebi	1
Kaptan-Çarkçı Mektebi	1
Maliye Mektebi	1
Öğretmen Okulu	6
Yük. Öğr. Okulu (Yurtdışı)	1
Yük. Ticaret Mektebi	1
Yük. Ziraat Mektebi	2
Mühendislik	4
Mühendislik (Yurtdışı)	1
Darülfünun	3
Eczacılık	1
Harbiye	50
Hendese-i Mülkiye	1
Hukuk	37
Hukuk (Yurtdışı)	6
İktisat/Maliye	1
Mülkiye	30
Mülkiye (Yurt dışı)	3
Siyasal Bilimler (Yurtdışı)	3
Tıp	13
Tıp (Yurtdışı)	2
Belirsiz	**8**
Toplam	**391**

EĞİTİM-YAŞ

	Yaş Gurupları								
Okullar	**20**	**30**	**40**	**50**	**60**	**70**	**Bilinmeyen**	**Toplam**	**Yüzde**
İlköğretim		2	1					3	%0.7
Ortaöğretim	6	33	41	18	7	2		107	%27.3
Özel		3	3	10				16	%4.0
Medrese		21	36	25	4	1		87	%22.2
Meslek Okulu	3	4	7		1			15	%3.8
Yüksek Öğretim	7	86	47	15				155	%39.6
Bilinmeyen	1		2	1	3		1	8	%2.0
TOPLAM	17	149	137	69	15	3	1	391	

meslek okulunu bitirenlerin % 80'i, yükseköğretim kurumlarını bitirenlerin % 74.1'i mecliste söz alarak düşüncelerini açıklamıştır. (bkz. Eğitim-Konuşma Tablosu)

Eğitim-Teklif: Milletvekillerinin % 43.9'u çeşitli konularda teklif vermiştir. Bunlardan % 43.6'sı yükseköğretim kurumlarını, % 24.4'ü ortaöğretim kurumlarını, % 22'si medreseyi, % 3.4'ü mesleki eğitim kurumlarını, % 0.5'i ilköğretim kurumlarını bitirmiştir. Özel eğitim alanlarsa % 4.6'dır.

İlköğretim kurumlarını bitiren milletvekillerinin % 33.3'ü, ortaöğretim kurumlarını bitiren milletvekillerinin % 28.8'i, medreseyi bitirenlerin % 43.6'sı, meslek okullarını bitirenlerin % 40'ı, yükseköğretim kurumlarını bitirenlerin % 48.3'ü, özel eğitim almış olanların % 50'si çeşitli konularda meclise teklif vermiştir. (bkz.Teklif- Eğitim Tablosu).

Eğitim-Takrir: Milletvekillerinin % 58.3'ü meclis başkanlığına takrir vermiştir. Bu milletvekillerinin % 41.6'sı yükseköğrenimli, % 26.7'si ortaöğrenimli, % 21'i medreseli, % 4.3'ü meslek okulu mezunu, % 4.8'i de özel eğitim almış olanlardır.

Ortaöğrenimli milletvekillerinin % 57'si, medreselilerin % 55'i, meslek okulu mezunlarının % 66'sı, yükseköğrenimlilerin % 61.2'si,

özel öğrenim görmüşlerin % 68.7'si takrir vermiştir.(bkz. Eğitim-Takrir Tablosu).

Eğitim-Soru Önergesi: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerinin % 38.6'sı soru önergesi vermiştir. Soru önergesi verenlerin % 0.6'sı ilköğretim kurumlarını, % 26.4'ü ortaöğretim kurumlarını, % 5.2'si özel eğitim kurumlarını, % 21.8'i medreseyi % 3.9'u mesleki eğitim kurumlarını, % 40.3'ü de yükseköğretim kurumlarını bitirmiştir.

EĞİTİM-KONUŞMA SAYISI

	Okullar							
Konuşma Sayısı	İlköğretim	Ortaöğretim	Özel	Medrese	Meslek Okulu	Yüksek Öğretim	Bilinmeyen	TOPLAM
1 ile 10		30	8	14	5	24	6	87
11 ile 20		5		7	1	14		27
21 ile 30	1	2		5	3	6		17
31 ile 40		3		3		7		13
41 ile 50		2	2	3		5		12
51 ile 60		4	1			2		7
61 ile 70				1		1		2
71 ile 80		1			1	6		8
81 ile 90		1		2		5		8
91 ile 100				4		3		7
101 ile 150		5		4		17		26
151 ile 200		4		1	1	4		10
201 ile 250		2		1		3		6
251 ile 300		2	1	1		3		7
300'den yukarı		1		2	1	15		19
Toplam	1	62	12	48	12	115	6	256

EĞİTİM-TEKLİF

	Okullar							
Teklif Sayısı	İlköğretim	Ortaöğretim	Özel	Medrese	Meslek Okulu	Yükseköğretim	Bilinmeyen	Toplam
1 ila 5	1	32	8	33	3	65	2	144
6 ila 10		9		4	1	7		21
11 ile 15						1		1
16 ile 20		1			1	2		4
21 ile 25								-
26 ile 30					1			1
30'dan yukarı				1				1
Toplam	1	42	8	38	6	75	2	172

İlköğretim kurumlarının bitirenlerin % 33.3'ü, ortaöğretim kurumlarını bitirenlerin % 37.3'ü, özel eğitim kurumlarını bitirenlerin % 50'si, medreselerin % 37.9'u, mesleki eğitim kurumlarını bitirenlerin % 40'ı, yükseköğretim kurumlarını bitirenlerin de % 39.3'ü soru önergesi vermiştir.

Eğitim-İstizah Takriri: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin % 14'ü istizah takriri vermiştir. İstizah takriri verenlerin % 1.8'i ilköğretim kurumlarını, % 21.8'i ortaöğretim kurumlarını, % 5.4'ü özel eğitim kurumlarını, % 16.3'ü medreseyi, % 9'u mesleki eğitim kurumlarını, % 45.4'ü de yükseköğretim kurumlarını bitirmiştir.

İlköğretim kurumlarını bitirenlerin % 33.3'ü, ortaöğretim kurumlarını bitirenlerin % 11.2'si, özel eğitim alanların % 18.2'si, medreselerde okuyanların % 10.3'ü, mesleki eğitim kurumlarını bitirenlerin % 33.3'ü, yükseköğretim kurumlarını bitirenlerin % 16.1'i istizah takriri vermiştir.

EĞİTİM-TAKRİR

	Okullar							
Takrir Sayısı	İlköğretim	Ortaöğretim	Özel	Medrese	Meslek Okulu	Yüksekögretim	Bilinmeyen	TOPLAM
1 ila 5		49	9	33	7	69	3	170
6 ila 10		9	2	9	1	12		33
11 ile 15		2		4	1	11		18
16 ile 20				1	1	2		4
21 ile 25								
26 ile 30		1				1		2
30'dan yukarı				1				1
Toplam		61	11	48	10	95	3	228

c- Yaş

Ülkelerin gelişip güçlenmesinde ve ilerlemesinde olduğu kadar siyasal yaşamın hareketlenmesinde de eğitimin yanında yaş faktörünün de önemli bir yeri vardır. Kişiler gençlik döneminde daha dinamik, daha üretken, çevreyle ve dünyayla daha barışıktır. Bu nedenle de düşünce dünyası daha geniş, tasarılarını gerçekleştirmedeyse daha kararlıdır. Ulus ve ülke çıkarlarına daha duyarlıdır, bu konuda kendi canını feda etmekten de kaçınmaz.

Türk siyasal yaşamında siyasal iktidara karşı savaşı gençlerin başlattığı, mutlak yönetimi meşruti yönetime gençlerin çevirdiği, istibdat yönetimini gençlerin yıktığı yadsınamaz gerçeklerdir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlatılmasında ve sürdürülmesinde de yine gençlerin etkin olduğu dikkatimizi çekmektedir. Nitekim Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekillerinin yaş durumları incelendiğinde bu meclisin gençlerden oluştuğu açıkça gözükmektedir. Zira Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluş-

turan milletvekillerinin yaş ortalaması 43.3'tür. En küçük milletvekili 25 en büyük milletvekili 77 yaşındadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekillerinin % 4.3'ü 20'li, % 38'i 30'lu, % 35'i 40'lı, % 17.6'sı 50'li, % 3.8'i 60'lı, % 0.7'si de 70'li yaş grubunda bulunmaktadır. Görüldüğü gibi bu mecliste bulunan 20'li, 30'lu, 40'lı yaş grubu milletvekili sayısı diğerlerinden daha fazladır. Bu da parlamento ölçüleri açısından meclisin gençlerden oluştuğunu açıkça ortaya koyar.

Yaş-Başlık: Yaş-Başlık tablosu incelendiğinde 20'li yaş grubunda kalpaklıların, diğer yaş gruplarındaysa feslilerin çoğunlukta olduğu ayrıca yaş büyüdükçe kalpaklı milletvekili yüzdesinin de giderek düştüğü dikkati çekmektedir.

Yaş-Bölge: Akdeniz Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinin % 3.7'si 20'li, % 38.8'i 30'lu, % 37'si 40'lı, % 14.8'i 50'li, % 5.5'i de 60'lı; Karadeniz Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinin % 1.7'si 20'li, % 31.5'i 30'lu, % 43.8'i 40'lı, % 21'i 50'li, % 1.7'si de 70'li; İç Anadolu Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinin % 3'ü 20'li, % 33.6'sı 30'lu, % 35.7'si 40'lı, % 22.4'ü 50'li, % 5.1'i 60'lı; Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinin % 5.9'u 20'li, % 4.6'sı 30'lu, % 31.3'ü 40'lı, % 10.4'ü 50'li, % 4.4'ü 60'lı; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinin % 6'sı 20'li, % 40'ı 30'lu, % 31.3'ü 40'lı, % 17.3'ü 50'li, % 3.4'ü 60'lı, % 1.7'si de 70'li yaş grubunda bulunmaktadır. (bkz. Yaş-Bölge Tablosu)

Yaş Gurupları	Sayı
20'li yaşlar	17
30'lu yaşlar	149
40'lı yaşlar	137
50'li yaşlar	69
60'lı yaşlar	15
70'li yaşlar	3
Bilinmeyen	1
Toplam	391

YAŞ-BAŞLIK

Başlık	Yaş Gurupları								
	20	30	40	50	60	70	bilinmeyen	Toplam	Yüzde
Fesli	5	64	58	40	8	3		178	%45.5
Kalpaklı	8	46	28	5				87	%22.2
Sarıklı		15	31	20	5			71	%18.1
Yöresel giysili		2	1		2		•	5	%1.2
Başı açık	4	22	18	4			1	49	%12.5
Belirsiz			1					1	%0.2
Toplam	17	149	137	69	15	3	1	391	

Yaş-Yabancı Dil: Bildikleri diller açısından baktığımızda 20 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 41'i, 30'lu yaş grubunda bulunanların % 53.6'sı, 40'lı yaş grubunda bulunanların % 51.8'i, 50 yaş grubunda bulunanların % 43'ü, 60'lı yaş grubunda bulunanların % 46.6'sı, 70'li yaş grubunda bulunanların % 33.3'ü Türkçe'nin dışında dil bilmektedir.

Milletvekillerinin % 17.9'u tek, % 18.4'ü iki, %9.4'ü üç, % 2.5'i dört ve % 1'i de beş dil bilmektedir.

Tek dil bilen milletvekillerinin % 4.2'si 20'li, % 50'si 30'lu, % 28.8'i 40'lı, % 14.2'si 50'li, % 2.8'i 60'lı; iki dil bilenlerin % 4.1'i 20'li, % 36.1'i 30'lu, % 40.2'si 40'lı, % 5.2'si 50'li, % 4.1'i 60'lı; üç dil bilenlerin % 2.7'si 20'li, % 35.1'i 30'lu, % 43.2'si 40'lı, % 13.5'i 50'li, % 2.7'si 60'lı; dört dil bilenlerden % 40'ı 30'lu, % 20'si 40'lı, % 30'u 50'li, % 10'u 60'lı, % 10'u 70'li; beş dil bilenlerden % 25'i 30'lu, % 75'i de 40'lı yaş grubunda bulunmaktadır. (bkz.Dil Sayısı- Yaş Tablosu)

Bilinen diller açısından baktığımızda Fransızca, Almanca ve İngilizce gibi Batı dillerinin 30 yaş grubunda, Arapça ve Farsça gibi

YAŞ-BÖLGE

Bölge	Yaş 20	30	40	50	60	70	Bilinmeyen	Toplam	Yüzde
Akdeniz	2	21	20	8	3			54	%13.8
Karadeniz	1	18	25	12		1		57	%14.5
İç Anadolu	3	33	35	22	5			98	%25.0
Ege ve Marmara	4	31	21	7	3		1	67	%17.1
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	7	46	36	20	4	2		115	%29.4
TOPLAM	17	149	137	69	15	3	1	391	

Doğu dillerinin 40 ve daha yukarı yaş gruplarında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. (bkz. Yaş-Yabancı Dil Tablosu)

Yaş-Konuşma: Milletvekillerinin % 65.4'ü meclis kürsüsüne çıkarak ülke ve halkın sorunlarını dile getirmiştir. Bunların % 2.5'i 20'li, % 27.6'sı 30'lu, % 23.2'si 40'lı, % 9.4'ü 50'li, % 2'si de 60'lı yaş grubundadır. 20'li, 30'lu, 40'lı yaş grubunda bulunan milletvekilleri, konuşan milletvekillerinin % 53.3'ünü oluşturmaktadır.

YAŞ-DİL SAYISI

Dil Sayısı	Yaş Grupları 20	30	40	50	60	70	Toplam	Yüzde
Tek Dil	3	35	20	10	2		70	%17.9
İki Dil	3	26	29	11	3		72	%18.4
Üç Dil	1	13	16	5	1	1	37	%9.4
Dört Dil		4	2	3	1		10	%2.5
Beş Dil		1	3				4	%1.0
Altı Dil		1	1	1			3	%0.7
Toplam	7	80	71	30	7	1	196	%50.1
Yüzde	%41.1	%53.6	%51.8	%43.4	%46.6	%33.3		

YAŞ-YABANCI DİL

	Yaş Gurubu					
Diller	**20**	**30**	**40**	**50**	**60**	**70**
Arapça	1	24	45	23	6	1
Farsça	1	18	34	19	4	1
İngilizce	1	11	9	2		
Fransızca	4	59	32	10	3	1
Almanca	2	17	8	1		
Rusca	1	5	5	2		
İtalyanca	1	3	2	1		
Kürtçe		3	5	2		
Ermenice		3	3	2		
Latince		1		1		
Yunanca		1				
Bulgarca		3	6			
Sırpça			2			
Çağatayca			1			
Runca		2	5		2	
Slavca		1				
Arnavutça		1	3	1		
İspanyolca			1			
Tatarca			1			
Lehçe				1		

YAŞ-KONUŞMA SAYISI

Yaş Gurupları									
Konuşma Sayısı	20	30	40	50	60	70	bilinmeyen	Toplam	Yüzde
1 ile 10	2	31	27	19	6	1	1	87	%22.2
11 ile 20	2	9	12	3	1			27	%6.9
21 ile 30	1	11	5					17	%4.3
31 ile 40	1	5	6	1				13	%3.3
41 ile 50		5	2	4	1			12	%3.0
51 ile 60	1	4	2					7	%1.7
61 ile 70			1	1				2	%0.5
71 ile 80	-	2	5	1				8	%2.0
81 ile 90	2	2	3	1				8	%2.0
91 ile 100		3	4					7	%1.7
101 ile 150	1	12	10	3				26	%6.6
151 ile 200		5	2	3				10	%2.5
201 ile 250		4	2					6	%1.5
251 ile 300		4	3					7	%1.7
300'den yukarı		11	7	1				19	%4.8
Toplam	10	108	91	37	8	1	1	256	%65.4
Yüzde	%58.8	%72.4	%66.4	%53.6	%53.3	%33.3			

20 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 58.8'i, 30 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 72.4'ü, 40 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 66.4'ü, 50 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 53.6'sı, 60 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 53.3'ü, 70 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 33.3'ü meclis kürsüsünden görüşlerini açıklamıştır.

Konuşan milletvekillerinin % 39.8'i, 1 ile 50 kere arasında kürsüye çıkmıştır. (bkz. Konuşma-Yaş Tablosu).

Yaş-Teklif: Milletvekillerinin % 43.9'u meclis başkanlığına teklif vermiştir. Bunların % 36.8'i 1 ile 5 kez arasında , % 5.3'ü de 6 ile 10 kez arasındadır.

1 ile 5 kez arasında teklif veren milletvekillerinin % 6.2'si 20'li, % 40.9'u 30'lu, % 34.7'si 40'lı, % 15.2'si 50'li, % 2'si de 60'lı yaş grubunda bulunmaktadır.

20 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 52.9'u, 30 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 47.6'sı, 40 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 45.2'si, 50 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 37.6'sı, 60 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 20'si, 70 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin de % 33.3'ü Meclis Başkanlığı'na teklif vermiştir. (bkz. Yaş-Teklif Tablosu).

Yaş-Takrir: Milletvekillerinin % 58.3'ü Meclis Başkanlığı'na takrir vermiştir. Bunlardan % 43.4'ü 1 ile 5 kez arasında % 8.4'ü 6 ile 10 kez arasında, % 4.6'sı da 11 ile 15 kez arasındadır. 1 ile 5

YAŞ-TEKLİF

	Yaş Guruplan								
Teklif Sayısı	**20**	**30**	**40**	**50**	**60**	**70**	**Bilinmeyen**	**Toplam**	**Yüzde**
1 ile 5	9	59	50	22	3	1		**144**	%36.8
6 ile 10		9	9	3				**21**	%5.3
11 ile 15		1						**1**	%0.2
16 ile 20		2	2					**4**	%1.0
21 ile 25								**-**	
26 ile 30			1					**1**	%0.2
30'dan yukarı				1				**1**	%0.2
Toplam	**9**	**71**	**62**	**26**	**3**	**1**	**-**	**172**	**%43.9**
Yüzde	%52.9	%47.6	%45.2	%37.6	%20.0	%33.3			

YAŞ-TAKRİR

	Yaş Gurupları								
Takrir Sayısı	20	30	40	50	60	70	Bilinmeyen	Toplam	Yüzde
1 ila 5	9	64	61	27	6	2	1	170	%43.4
6 ila 10	2	13	13	4	1			33	%8.4
11 ile 15		12	5	1	-			18	%4.6
16 ile 20		3	1					4	%1.0
21 ile 25									
26 ile 30			2					2	%0.5
30'dan yukarı				1				1	%0.2
Toplam	11	92	82	33	7	2	1	228	%58.3
Yüzde	%64.7	%61.7	%59.8	%47.8	%46.6	%66.6			

kere arasında takrir verenlerin % 5.2'si 20'li, % 37.6'sı 30'lu, % 35.8'i 40'lı, % 15.8'i 50'li, % 3.5'i 60'lı, % 1.1'i de 70'li yaş grubundandır.

20 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 64.7'si, 30 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 61.7'si, 40 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 59.8'i, 50 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin % 47.8'i, 60 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin %46.6'sı, 70 yaş grubunda bulunan milletvekillerinin de % 66.6'sı Meclis Başkanlığı'na takrir vermiştir.(bkz. Yaş-Takrir Tablosu)

Yaş-Soru Önergesi: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekillerinden % 38.6'sı soru önergesi vermişti. Soru önergelerinin sayısı 11 ile 50 kez arasında değişmektedir. En çok soru önergesini Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey vermiştir.[234]

Soru önergesi verenlerin % 4.6'sı 20'li, % 43'ü 30'lu, % 35'i 40'lı, % 13.2'si 50'li, % 3.9'u 60'lı yaş grubunda bulunmaktadır.

20 yaş grubunda bulunanların % 41.1'i, 30'lu yaş grubunda bulunanların % 43.6'sı, 40'lı yaş grubunda bulunanların %

38.6'sı, 50'li yaş grubunda bulunanların % 28.9'u, 60'lı yaş grubunda bulunanların % 40'ı soru önergesi vermiştir.

Yaş-İstizah Takriri: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 55 kişi istizah takriri vermiştir. Takrir sayısı 1-7 arasında değişmektedir. 7 istizah takriri veren, Afyon Milletvekili Şükrü Bey'dir.[235] İstizah takriri verenler % 14'tür. Bunların % 9'u 20'li yaş, % 40'ı 30'lu yaş, % 34.5'i 40'lı yaş, % 14.5'i 50'li yaş, % 1.8'i 60'lı yaş grubundandır.

20'li yaş gruplarında bulunanların % 29.4'ü, 30'lu yaş grubunda bulunanların % 14.7'si, 40'lı yaş grubunda bulunanların % 13.8'i, 50'li yaş grubunda bulunanların % 11.5'i, 60'lı yaş grubunda bulunanların % 6.6'sı istizah takriri vermiştir.

d- Başlık

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplandığı dönem henüz ulus devletin oluşmadığı, imparatorluk döneminin çoğulcu yapısının sürdüğü, dolayısıyla da kişilerin giysilerinde bir birlikteliğin sağlanamadığı bir dönemdi. Bu nedenle toplumda olduğu gibi meclis üyelerinin giydikleri başlıkta da bir birlik yoktu.

Giyilen başlıklar, kişilerin hangi toplumsal gruba mensup olduklarını yansıttığı gibi düşünsel yaklaşımını da gösterebiliyordu. Bu yaklaşımla meclis üyelerinin, giydikleri başlıklara göre incelenmesini yararlı buluyoruz.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekillerini giysileri yönüyle incelediğimizde % 45.5'inin fesli, % 22.2'sinin kalpaklı, % 18.1'inin sarıklı, % 1.2'sinin yöresel giysili, % 12.5'inin de başının açık olduğunu görürüz.

Başlık-Meslek: Milletvekillerinin giydikleri başlıklar, meslekleri yönünden incelendiğinde devlet memurlarından % 60.4'ünün fesli, % 15.6'sının kalpaklı, % 10.4'ünün sarıklı, % 13.4'ünün başının açık; askerlerin % 25'inin, fesli, % 51.9'unun kalpaklı, % 19'unun yöresel giysili, % 21.1'inin başının açık; serbest meslek mensuplarının % 48.9'unun fesli, % 21.2'sinin kalpaklı, %12.7'si-

BAŞLIK-MESLEK

	Başlıklar						
Meslekler	**Fes**	**Kalpak**	**Sarık**	**Yöresel**	**Başı açık**	**Bilinmeyen**	**Toplam**
A-Devlet Memuru							
Yönetici	18	11			7		36
Memur	37	3	3		2		45
Eğitimci	12	4	4		4		24
Yargıç/Savcı	12	2	7		2		23
Güvenlik görevlisi	2	1			1		4
Diplomat					2		2
B-Asker	13	27		1	11		52
C-Serbest Meslek Sahipleri							
Çiftçi	15	6	2	1	3		27
Tüccar	14	4	6		4		28
Avukat	9	5	3	1	3		21
Gazeteci-Yazar/Çevirmen	8	4			4		16
Bankacı		1	1				2
D-Din Görevlisi							
İmam/Müftü			18				18
Şeyh			6				6
İlmiye/Müderris		1	9				10
E-Yerel Yönetici	28	8	12		1	1	50
F-Aşiret Reisi	2	1		2			5
G-Sağlık Elemanı							
Doktor	5	7			3		15
Eczacı	1						1
H-Teknik Eleman							
Mühendis					2		2
Usta	1						1
Tekniker		1					1
Bilinmeyen	1	1					2
TOPLAM	178	87	71	5	49	1	391

BAŞLIK-KONUŞMA SAYISI

	Başlık					
Konuşma Sayısı	Fes	Kalpak	Sarık	Yöresel	Başı açık	Toplam
1 ile 10	46	16	14	2	9	87
11 ile 20	12	7	6		2	27
21 ile 30	9	2	4		2	17
31 ile 40	6	4			3	13
41 ile 50	6	3	3			12
51 ile 60	5	1			1	7
61 ile 70	1			1		2
71 ile 80	2	4	1		1	8
81 ile 90	2	2	2		2	8
91 ile 100	3		3		1	7
101 ile 150	7	9	4		6	26
151 ile 200	5	2	1	1	1	10
201 ile 250	3	1	1		1	6
251 ile 300	3	3	1			7
300'den yukarı	6	7	3		3	19
Toplam	116	61	43	4	32	256

nin sarıklı, % 2.1'inin yöresel giysili, % 14.8'inin başının açık; din görevlilerinin % 2.9'unun kalpaklı, % 97'sinin sarıklı; yerel yöneticilerin % 56'sının fesli, % 16'sının kalpaklı, % 24'ünün sarıklı, % 2'sinin başının açık; aşiret reislerinin % 40'ının fesli, % 20'sinin kalpaklı, % 40'ının yöresel giysili; sağlık elemanlarının % 37.5'inin fesli, % 43.7'sinin kalpaklı, % 18.7'sinin de başının açık; teknik elemanın % 25'inin fesli, % 25'inin kalpaklı, % 50'sinin de başının açık olduğu görülür. (bkz. Başlık-Meslek Tablosu)

BAŞLIK-TAKRİR

Takrir Sayısı	Başlık						
	Fes	Kalpak	Sarık	Yöresel	Başı açık	Bilinmeyen	Toplam
1 ila 5	83	42	28	1	16		170
6 ila 10	17	6	5		5		33
11 ile 15	9	5	2	1	1		18
16 ile 20	1		2		1		4
21 ile 25							
26 ile 30	2						2
30'dan yukarı					1		1
Toplam	112	53	37	2	24	-	228

BAŞLIK-TEKLİF

Teklif Sayısı	Başlık						
	Fes	Kalpak	Sarık	Yöresel	Başı açık	bilinmeyen	Toplam
1 ila 5	68	33	29	2	12		144
6 ila 10	10	5	3		3		21
11 ile 15		1					1
16 ile 20	3				1		4
21 ile 25							
26 ile 30			1				1
30'dan yukarı					1		1
Toplam	81	39	33	2	17	-	172

Başlık-Konuşma: Milletvekillerinin % 65.4'ünün mecliste söz alarak konuşma yaptığını belirtmiştim. Söz alıp görüş açıklayan milletvekillerinin % 45.3'ü fesli, % 23.8'i kalpaklı, % 16.7'si sarıklı, % 12.5'i başı açık, % 1.5'i yöresel giysilidir.

Fesli milletvekillerinin % 65'i, kalpaklıların % 70.1'i, sarıklıların % 60.5'i, yöresel giysililerin % 80'i, başı açıkların % 65.3'ü konuşmuştur. Konuşan milletvekillerinin % 60.9'u 1 ile 50 kez arasında söz almıştır. (bkz. Başlık-Konuşma Sayısı Tablosu)

Başlık-Teklif: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin % 43.9'u teklif vermiştir. Teklif verenlerin % 47'si fesli, % 22.6'sı kalpaklı, % 19.1'i sarıklı, % 1.1'i yöresel giysili, % 9.8'ininse başı açıktır.

Fesli milletvekillerinin % 45.5'i, kalpaklıların % 44.8'i, sarıklıların % 46.4'ü, yöresel giysilinin % 40.1'i, başı açıkların % 34'ü teklif vermiştir. Verilen tekliflerin % 83.7'si 1 ile 5 kez arasındadır. (bkz. Başlık-Teklif Tablosu)

Başlık-Takrir: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin milletvekillerinin % 58.3'ü takrir vermiştir. Bunların % 49.1'i fesli, % 23.2'si kalpaklı, % 16.2'si sarıklı, % 10.5'inin başı açık, % 0.8'i de yöresel giysilidir.

Fesli milletvekillerinin % 62.9'u, kalpaklıların % 60.9'u, sarıklıların % 52.1'i, başı açıkların % 48.9'u, yöresel giysililerin % 40'ı takrir vermiştir. Takrir veren milletvekillerinin % 74.5'i 1 ile 5 kez arasında takrir vermiştir. (bkz. Takrir-Başlık Tablosu)

Başlık-Soru Önergesi: Mecliste soru önergesi verenlerin % 50.3'ü fesli, % 21.8'i kalpaklı, % 14.5'i sarıklı, % 0.6'sı yöresel giysili, % 12.5'inin de başının açık olduğu görülür.

Feslilerin % 42.6'sı, kapalıların % 37.9'u, sarıklıların % 30.9'u, yöresel giysililerin % 20'si, başı açıkların % 38.7'si soru önergesi vermiştir

Başlık-İstizah Takriri: İstizah takriri verenler toplam milletvekillerinin % 14'ünü teşkil etmektedir. Bunun % 50.9'u fesli, % 16.3'ü kalpaklı, % 16.3'ü sarıklıdır, % 16.3'ünün de başı açıktır.

Feslilerin % 15.7'si, kalpaklıların % 10.3'ü, sarıklıların % 12.6'sı, başı açıkların % 18.3'ü istizah takriri vermiştir.

e- Bölge

Bölge-Meslek: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunan milletvekillerini meslek-bölge açısından incelediğimizde şu sonuçlara ulaşmaktayız. Devlet memurlarının % 12.6'sının Akdeniz, % 11.9'unun Karadeniz, % 19.4'ünün İç Anadolu, % 13.4'ünün Ege ve Marmara, % 42.5'inin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden; askerlerin % 11'inin Akdeniz, % 11'inin Karadeniz, % 30.7'sinin İç Anadolu, % 23'ünün Ege ve Marmara, % 23'ünün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden; serbest meslek sahiplerinin % 11.7'sinin Akdeniz, % 19.1'inin Karadeniz, % 27.6'sının İç Anadolu, % 20.2'sinin Ege ve Marmara, % 21.2'sinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden; din görevlilerinin % 14.7'sinin Akdeniz , % 11.7'sinin Karadeniz, % 35.2'sinin İç Anadolu, % 23.5'inin Ege ve Marmara, % 14.7'sinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'inden; yerel yöneticilerin % 22'sinin Akdeniz, % 12'sinin Karadeniz, % 32'sinin İç Anadolu, % 8'inin Ege ve Marmara, % 26'sının Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden; sağlık elemanlarının % 18.7'sinin Akdeniz, % 25'inin Karadeniz, % 6.2'sinin İç Anadolu, % 31.2'sinin Ege ve Marmara, % 12.5'inin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden; teknik elemanların % 25'inin Akdeniz, % 50'sinin Karadeniz, % 25'inin Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçildiği görülür.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinin % 31.4'ü devlet memuru, % 11.1'i asker, % 20.3'ü serbest meslek mensubu, % 2'si din görevlisi, % 20.3'ü yerel yönetici, % 5.5'i sağlıkçı, % 1.8'i teknik elemandır.

Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 28'i devlet memuru, % 10.5'i asker, % 31.5'i serbest meslek mensubu, % 7'si din görevlisi, % 10.5'i yerel yönetici, % 8.7'si sağlık elemanı, % 3.5'i teknik elemandır.

BÖLGE-MESLEK

	Bölge					
Meslekler	**Akdeniz**	**Karadeniz**	**İç Anadolu**	**Ege ve Marmara**	**Doğu ve Güneydoğu Anadolu**	**TOPLAM**
A-Devlet Memuru						
Yönetici	8	2	6	11	9	**36**
Memur	3	5	7	2	28	**45**
Eğitimci	4	4	7	3	6	**24**
Yargıç/Savcı	2	5	5	1	10	**23**
Güvenlik Görevlisi	-	-	-	-	4	**4**
Diplomat	-	-	1	1	-	**2**
B-Asker	6	6	16	12	12	**52**
C-Serbest Meslek Sahipleri						
Çiftçi	4	2	4	4	13	**27**
Tüccar	3	6	12	3	4	**28**
Avukat	2	8	5	4	2	**21**
Gazeteci/Yazar/Çevirmen	2	2	4	7	1	**16**
Bankacı	-	-	1	1	-	**2**
D-Din Görevlisi						
İmam/Müftü	4	2	5	5	2	**18**
Şeyh	1	-	3	1	1	**6**
İlmiye/Müderris		2	4	2	2	**10**
E-Yerel Yönetici	11	6	16	4	13	**50**
F-Aşiret Reisi					5	**5**
G-Sağlık Elemanı						
Doktor	3	4	1	5	2	**15**
Eczacı	-	1		-		**1**
H-Teknik Eleman		-				
Mühendis		2		-		**2**
Usta	-			1		**1**
Tekniker	1		-		-	**1**
Bilinmeyen	-	-	1	-	1	**2**
TOPLAM	**54**	**57**	**98**	**67**	**115**	**391**

İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 26.5'i devlet memuru, % 16.3'ü asker, % 26.5'i serbest meslek mensubu, % 12.2'si din görevlisi, % 16.3'ü yerel yönetici, % 1'iyse sağlık elemanıdır.

Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 26.8'i devlet memuru, % 17.9'u asker, % 28.3'ü serbest meslek mensubu, % 11.9'u din görevlisi, % 5.9'u yerel yönetici, % 7.4'ü sağlık mensubu, % 1.4'ü teknik elemandır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 49.5'i devlet memuru, % 10.4'ü asker, % 17.3'ü serbest meslek mensubu, % 4.3'ü din görevlisi, % 11.3'ü yerel yönetici, % 4.3'ü aşiret reisi, % 1.7'si sağlık elemanıdır. (bkz. Bölge-Meslek Tablosu)

Devlet memurluğunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, askerlerde Ege ve Marmara Bölgesi'nin, serbest meslekte Karadeniz Bölgesi'nin, yerel yöneticilerde Akdeniz Bölgesi'nin, sağlık ve teknik elaman konusunda da Akdeniz Bölgesi'nin önde olduğu görülmektedir.

Bölge-Eğitim: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinden çoğunluğunun ortaöğretim kurumlarını, İç

BÖLGE-EĞİTİM

	Okullar							
Bölge	İlköğretim	Ortaöğretim	Özel	Medrese	Meslek Okulu	Yükseköğretim	Bilinmeyen	Toplam
Akdeniz		11	1	14	3	25		54
Karadeniz		13	2	11	2	27	2	57
İç Anadolu		28	4	26	4	35	1	98
Ege ve Marmara	1	10	1	13	1	40	1	67
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	2	45	8	23	5	28	4	115
Toplam	**3**	**107**	**16**	**87**	**15**	**155**	**8**	**391**

Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin medreseyi, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerinse yükseköğretim kurumlarını bitirdiği dikkati çekmektedir.

Bölge-Başlık: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekillerini geldikleri bölge ve kullandıkları başlık açısından incelediğimizde şu sonuca uluşırız: Akdeniz Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinin % 46.2'si, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 47.3'ü, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 42.8'i, Ege ve Marmara Bölge'sinden seçilenlerin % 29.8'i, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölge'sinden seçilenlerin % 55.6'sı feslidir.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 25.9'u, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 24.5'i, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 16.3'ü, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 34.3'ü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 17.3'ü kalpaklıdır.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 22.2'si, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin %12.2'si, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin

BÖLGE-BAŞLIK

	Başlık						
Bölge	Fes	Kalpak	Sarık	Yöresel	Başı açık	Bilinmeyen	Toplam
Akdeniz	25	14	12	1	2	-	54
Karadeniz	27	14	7	1	8		57
İç Anadolu	42	16	27		13		98
Ege ve Marmara	20	23	10		13	1	67
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	64	20	15	3	13		115
Toplam	178	87	71	5	49	1	391

% 27.5'i, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 14.9'u, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 13'ü sarıklıdır.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 1.8'i, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 1.7'si, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 2.6'sı yöresel giysilidir.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 3.7'si, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 14'ü, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 13.7'si, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 19.4'ü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 11.3'ünün başı açıktır.

Görülüyor ki fesliler Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, kalpaklılar ve başı açıklar Ege ve Marmara Bölgesi'nde, sarıklılarsa İç Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaşmışlardır.

Bölge-Çocuk Sayısı: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çocuk sahibi olan milletvekillerinin sahip oldukları çocuk sayısı ortalaması 4.1'dir. Çocuk sahibi olan milletvekillerinin bölgelere göre baktığımızda milletvekili başına düşen çocuk sayısının Akdeniz Bölgesi'nde 4.8, Karadeniz Bölgesi'nde 3.4, İç Anadolu Bölgesi'nde 3.3, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 4.4 olduğu görülür

Bölge-Konuşma: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerinin % 65.4'ü konuşma yapmıştır. Konuşma yapanların % 12.5'i Akdeniz, % 19.1'i Karadeniz, % 26.1'i İç Anadolu, % 18.7'si Ege ve Marmara, % 23.4'ü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndendir.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 59.2'si, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 85.9'u, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 68.3'ü, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 71.6'sı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 52.1'i konuşma yapmıştır. (bkz. Bölge-Konuşma Tablosu)

BÖLGE-KONUŞMA SAYISI

	Bölgeler					
Konuşma Sayısı	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	E Ege ve Marmara	Doğu ve Güneydoğu Anadolu	Toplam
1 ile 10	11	22	17	15	22	87
11 ile 20	5	1	9	5	7	27
21 ile 30	5	1	3		8	17
31 ile 40		3	4	1	5	13
41 ile 50	1		4	3	4	12
51 ile 60	1	2	2	2		7
61 ile 70		1			1	2
71 ile 80	2	4		2	-	8
81 ile 90	2		1	3	2	8
91 ile 100	1		3	2	1	7
101 ile 150	1	9	9	3	4	26
151 ile 200	1		3	4	2	10
201 ile 250	1	1	2	2		6
251 ile 300			5	1	1	7
300'den yukarı	1	5	5	5	3	19
Toplam	32	49	67	48	60	256

Bölge-Teklif: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekillerinin % 43.9'u teklif vermiştir. Teklif verenlerin % 14.5'i Akdeniz, % 16.8'i Karadeniz, % 25'i İç Anadolu, % 15.1'i Ege ve Marmara, % 28.4'ü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndendir.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinin % 46.2'si, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 50.8'i, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 43.8'i, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 38.8'i, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 42.6'sı teklif vermiştir. (bkz. Bölge-Teklif Tablosu)

BÖLGE-TEKLİF

	Bölgeler					
Teklif Sayısı	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Ege ve Marmara	Doğu ve Güneydoğu Anadolu	Toplam
1 ila 5	24	24	31	22	43	144
6 ila 10	1	4	8	3	5	21
11 ile 15		1				1
16 ile 20			3	1		4
21 ile 25						
26 ile 30					1	1
30'dan yukarı			1			1
Toplam	25	29	43	26	49	172

BÖLGE-TAKRİR

	Bölge					
Takrir Sayısı	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Ege ve Marmara	Doğu ve Güneydoğu Anadolu	Toplam
1 ila 5	25	28	45	21	51	170
6 ila 10	4	6	14	3	6	33
11 ile 15	2	1	3	7	5	18
16 ile 20				2	2	4
21 ile 25						-
26 ile 30			2			2
30'dan yukarı			1			1
Toplam	31	35	65	33	64	228

Bölge-Takrir: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin % 58.3'ü takrir vermiştir. Takrir verenlerin % 13.5'i Akdeniz, % 15.3'ü Karadeniz, % 28.5'i İç Anadolu, % 14.4'ü Ege ve Marmara, % 28'i Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndendir.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 57.4'ü, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 61.4'ü, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 66.3'ü, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 49.2'si, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 28'i takrir vermiştir. (bkz. Bölge-Takrir Tablosu)

Bölge-Soru Önergesi: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde soru önergesi veren milletvekillerini bölgelere göre incelediğimizde soru önergesi verenlerden % 9.9'unun Akdeniz, % 17.2'sinin Karadeniz, % 29.1'inin İç Anadolu, % 14.5'inin Ege ve Marmara, % 29.1'inin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi milletvekili olduğunu görürüz.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 27.7'si, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 45.6'sı, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 44.8'i, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 32.8'i, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 38.2'si soru önergesi vermiştir.

Bölge-İstizah Takriri: İstizah takriri verenlerden % 9'u Akdeniz Bölgesi'nden, % 16.3'ü Karadeniz Bölgesi'nden, % 34.5'i İç Anadolu Bölgesi'nden, % 3.6'sı Ege ve Marmara Bölgesi'nden, % 34.5'i de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndendir.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 9.2'si, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 15.7'si, İç Anadolu Bölgesi'nden katılanların % 19.3'ü, Ege ve Marmara Bölgesi'nden katılanlar % 2.9'u, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden katılanların % 16.5'i istizah takriri vermiştir.

f- Parlamento Deneyimi

Kurumların düzenli ve verimli çalışmalarında deneyimin oldukça önemli bir yeri vardır. 1877'de ilk kez Türk toplumu parlamentoyla tanışmıştır. Buna karşın Türk toplumunun bu ilk tecrübeyle çok iyi bir deneyim geçirdiğini söylemek olası değildir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandığı vakit bu meclise daha önceki parlamentolarda görev almış, deneyim kazanmış temsilcilerden çok az kişi katılmıştır. Buna karşılık üyelerin bireysel çabaları, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Türk parlamento tarihinin en özgün meclisi haline getirmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan milletvekillerinin % 27.1'i daha önceki meclislerde bulunarak parlamento deneyimi kazanmıştır. Tek dönem mecliste bulunanlar % 19.9, iki dönem mecliste bulunanlar % 4.6, üç dönem mecliste bulunanlar % 1.5, dört dönem bulunanlar % 1'dir.[236] (bkz. Parlamento Deneyimi Tablosu)

PARLAMENTO DENEYİMİ-KONUŞMA

	Dönem				
Konuşma Sayısı	Tek Dönem	İki dönem	Üç Dönem	Dört Dönem	Toplam
1 ile 10	17	1	1	1	20
11 ile 20	8	1	2		11
21 ile 30	3	1			4
31 ile 40		1	1		2
41 ile 50	4	1	1	1	7
51 ile 60					
61 ile 70					
71 ile 80	1				1
81 ile 90	2	1		1	4
91 ile 100	1				1
101 ile 150	7	3	1		11
151 ile 200	2	1		1	4
201 ile 250	2	1			3
251 ile 300	2				2
300'den yukarı	5	4			9
Toplam	54	15	6	4	79

Parlamento Deneyimi-Konuşma: Parlamento deneyimi olan milletvekillerinden % 74.5'i mecliste konuşmuştur.[237] Konuşan milletvekillerinin % 68.3'ü tek dönem, % 18.9'u iki dönem, % 7.5'i üç dönem, % 5'i dört dönem milletvekilliğinde bulunmuştur.

Mecliste tek dönem milletvekilliğinde bulunan milletvekillerinden % 69.2'si, iki dönem bulunanlardan % 83.3'ü, üç ve dört dönem bulunanlarınsa tümü konuşmuştur. (bkz. Parlamento Deneyimi-Konuşma Sayısı Tablosu)

PARLAMENTO TEKLİF-DENEYİMİ

Teklif Sayısı	Dönem: Tek Dönem	İki dönem	Üç Dönem	Dört Dönem	Toplam
1 ila 5	22	1	1	1	25
6 ila 10	7			1	8
11 ile 15					-
16 ile 20	1				1
21 ile 25					-
26 ile 30					
30'dan yukarı					-
Toplam					34

PARLAMENTO DENEYİMİ-TAKRİR

Takrir Sayısı	Dönem: Tek Dönem	İki dönem	Üç Dönem	Dört Dönem	Toplam
1 ila 5	33	8	2	1	44
6 ila 10	4	2		1	7
11 ile 15	3	1			4
16 ile 20					
21 ile 25					
26 ile 30	1				1
30'dan yukarı					-
Toplam					56

Parlamento Deneyimi-Teklif: Mecliste deneyim sahibi milletvekillerinin % 32'si teklif vermiştir. Teklif veren milletvekillerinin % 88.2'si tek dönem, % 2.9'u iki dönem, % 2.9'u üç dönem, % 5.8'i dört dönem mecliste bulunmuştur.

Tek dönem mecliste bulunanların % 38.4'ü, iki dönem bulunanların % 5.5'i, üç dönem bulunanların % 16.6'sı, dört dönem bulunanların % 50'si teklif vermiştir.(bkz. Parlamento Deneyimi-Teklif)

Parlamento deneyimi-Takrir: Parlamento deneyimine sahip milletvekillerini % 52.8'i takrir vermiştir. Deneyimsizlerde takrir verme oranı % 60.7'dir.

Takrir veren milletvekillerinin % 73.2'si tek dönem, % 19.6'sı iki dönem, % 3.5'i üç dönem, % 3.5'i dört dönem mecliste bulunmuştur.

Tek dönem mecliste bulunan milletvekillerinin % 52.5'i, iki dönem bulunanların % 61'i, üç dönem bulunanların % 33.3'ü, dört dönem bulunanların % 50'si takrir vermiştir. (bkz. Parlamento Deneyimi-Takrir)

g- Doğum Yeri-Seçim Çevresi İlişkisi

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekillerinin % 56.7'si doğduğu yerden, % 42'si doğum yeri dışındaki yerlerden milletvekili seçilmiştir.[238] Doğduğu ilin dışındaki yerlerden seçilenlerin % 12'sinin doğum yeri de Misak-ı Milli sınırları dışında kalan yerlerdir.

Bölge-Seçim Çevresi: Akdeniz Bölgesi'nden seçilen milletvekillerinin % 55'i, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 64.9'u, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 59.1'i, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 34.3'ü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 64.3'ü kendi bölgelerinden seçilmiştir.

Doğduğu ilin dışında seçilenler açısından baktığımızdaysa durum şöyledir:

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 33.3'ü, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 24.5'i, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 27.5'i, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 38.8'i, Do-

DOĞUMYERİ-SEÇİM ÇEVRELERİ

BÖLGE	Doğduğu Yerden Seçilenler	Doğduğu İlin Dışındaki İllerden Seçilenler	Doğum Yeri Misak-ı Milli Sınırları Dışında Kalanlar	Doğum Yeri Bilinmeyenler	TOPLAM
Akdeniz	30	18	6		54
Karadeniz	37	14	5	1	57
İç Anadolu	58	27	13		98
Ege ve Marmara	23	26	17	1	67
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	74	35	6		115
Toplam	**222**	**120**	**47**	**2**	**391**
Yüzde	%56.7	%30.6	%12.0	%0.5	

ğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 30.4'ü doğdukları yerlerin dışındaki illerden seçilmişlerdir.

Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 11'i, Karadeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 8.7'si, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 13.2'si, Ege ve Marmara Bölgesi'nden seçilenlerin % 25.3'ü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 5.2'si Misak-ı Milli sınırları dışında kalan yerlerde doğmuştur.

Doğum yeri Misak-ı Milli sınırları dışında kalanların % 34'ü asker, % 27'si yönetici, % 12.7'si serbest meslek mensubudur.

PARLAMENTO DENEYİMİ

Dönem	Milletvekili Sayısı
Tek Dönem	78
İki Dönem	18
Üç Dönem	6
Dört Dönem	4
Toplam	**106**

D- Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Döneminin Sona Ermesi

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'un başarıyla bitmesi sıcak savaş dönemini kapatmış, barışa giden yolu açmıştı. TBMM Hükümeti'nin savaş meydanlarında kazandığı başarıyı barış masalarında da gösterebilmesi için, meclisin ve tüm kamuoyunun hükümete destek olması gerekiyordu. Oysa Mudanya Mütarekesi'nden sonra basın organları ve milletvekilleri arasındaki görüş ayrılığı daha da derinleşmişti. Öyle ki İstanbul basınında kamuoyunu yanlış yönlendirici yazılar yayınlanıyordu.[239] Yakup Kadri, basındaki tutumu şöyle dile getiriyor:

> O zamanların en çok satan gazetesi *Tevhid-i Efkâr* huysuz ve somurtkan bir şeyler mırıldanıp durmakta, yeniden çıkmaya başlayan *Tanin* herkese fazilet dersi verir, herkesi azarlar bir eda ile İttihat ve Terakki devrini savunmakta, başında henüz Ahmet Emin dostumuzun bulunduğu *Vakit* ile Celal Nuri'nin *İleri*'si sanki memleket yeniden çıkmaza girmiş gibi telaş ve endişe içinde Ankara devlet adamlarına yol göstermeye çalışmakta ve bunlardan biri Mustafa Kemal Paşa'ya Washington'un, Amerikan İstiklâl Harbi'ni kazandıktan sonra yaptığı gibi bir köşeye çekilmesini, öbürü hemen bir diktatörlük kurmasını tavsiye etmekteydi.[240]

Mustafa Kemal Paşa'nın eşiyle yurt gezilerine çıkışı bile eleştiri konusu yapılıyordu.[241] Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel tavır ve

davranışları yanında TBMM'ye de sıcak bakılmıyordu. Kimi kişiler, "Bu meclis, harbi yapmak ve zaferi kazanmakla mükellefti." diyerek devletin şeklinin ve barış antlaşmasının başka bir meclis tarafından yapılmasını istiyorlardı.[242] Hatta "milletin reyine başvurulmasını" isteyenler de vardı.[243]

İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşum biçimi, Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması, başkomutanlık yasasının görüşülmesi, Ankara İtilafnamesi'nin onaylanması, İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve sorumluluklarının saptanması, saltanatın kaldırılması konuları mecliste şiddetli tartışmalara yol açmıştı. Lozan Konferansı'nın başlaması ve Lozan'da izlenen strateji hakkında meclisin açık ve gizli oturumlarında yapılan tartışmalar başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı milletvekillerinde meclisin yenilenmesi düşüncesini doğurmuştu.

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa 1923 yılı başında, biri Batı Anadolu'ya, diğeri Orta ve Güney Anadolu'ya olmak üzere iki gezi yapmıştı.[244] Bu gezilerde Lozan Konferansı, hükümetin şekli, Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu, saltanat, hilafet, güçler birliği, millet meclisleri, Halk Fırkası, Musul Meselesi, Boğazlar, kapitülasyonlar, meclisteki gruplaşmalar v.b. çeşitli iç ve dış sorunlara ilişkin görüşlerini açıklamış, halkın, gazetecilerin isteklerini öğrenmiş, sorularını yanıtlamıştı.

Eskişehir'de yaptığı konuşmada "Meclisler muayyen ve mahdut zamanlarda tecdid olunur. Bu sayede Hâkimiyet-i Milliye daha emin, esas ve şeraite raptedilmiş olur." diyerek örtülü bir şekilde seçimlerin yenilenmesini istemiştir.[245] Falih Rıfkı Bey'in bir sorusunu yanıtlarken de "...Meclis gayesine vasıl olduktan sonra vazifesini ikmal etmiştir ve yeni intihabata karar vermeye ve dağılmaya mecburdur." diyerek önceki kanısını pekiştirmiştir.[246]

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi (27 Mart 1923) meclisteki gerginliği iyice arttırmış, hatta Ankara dışına taşırmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, bu gezisi sonucu İcra Vekilleri Heyeti'ni toplamış, izlenimlerini anlatmış ve seçimin yenilenmesi gerektiğini belirtmiştir. Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa da bu toplantıya çağrılmıştır. Bu toplantıda alınan karar doğrultusunda 1 Nisan

1923'te Aydın Milletvekili Esad Efendi ve 120 arkadaşı ortak bir önergeyi Meclis Başkanlığı'na sunarak seçimlerin yenilenmesini yasallaştırmak istemişlerdir.

"Müdafaa-i memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi(nin) bu ümniyeyi istihsal etmekte mefahir-i tarihiyeyi ihraz ve haleflerinin takdiratını" celb etmiş olduğunu, "memleket(in) şimdi mesail-i sulhiye ve terakkiyat-ı iktisadiye gibi her biri bihakkın en nazik menafi-i âliyeyi ihtiva eden iki mühim ve mukaddes gayeyi istihdaf" ettiği(ni) "bu hususta ârâ-yı umumiyeyi tecdiden ihraza şiddetle lüzum-ı kati" olduğunu belirterek seçimlerin yenilenebilmesi için Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'ndaki "madde-i münferide"nin kaldırılmasını istemişlerdir.[247] Milletvekilleri bu önergeyi, "ittifakla" kabul etmişlerdir.

Teklifin birinci maddesi görüşülürken söz alan İsmail Suphi Bey, meclisin üç yıl önce meşru müdafaayla toplandığını, o zaman ülkenin her yanında düşmanın olduğunu, âdeta düşmanlar tarafından abluka altına alındığını, üç yıl içinde yerle gökle savaşıldığını ve bu savaştan galip çıkıldığını, ulusun özgürlüğe kavuştuğunu, artık insanların geleceği, ülkeyi kalkındırmayı düşündüğünü, bu nedenle de yeniden halkın oyuna başvurulmasının gerektiğini belirtmiştir.[248]

Hüseyin Avni Bey, TBMM ordusunun İzmir'e girdiği gün, Trakya'ya Türk ordusunun geçtiği gün meclisin süresinin bittiğini, ulusun özgürce oylarını kullanarak temsilcilerini seçip meşru davasını daha ciddi olarak izlemesini istemiştir.[249] Durak Bey ise söz konusu teklifin kabul edilmesiyle ulusun, yurdun ve Avrupa'nın, B.M.M.'de sandalye ve mevki tutkunu kimselerin değil, yurtseverlerin olduğunu göreceğini söylemiş ve gelecek meclise Birinci Meclis üyelerinden kimsenin aday olmamasını önermiştir.[250]

Teklifin birinci maddesi hakkında çeşitli önergeler verilmişse de meclis seçimlerin yeniden yapılması hükmünü içeren önergeyi kabul etmiştir.[251]

Böylece seçimlerin yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar meclis başkanı tarafından onaylanmış ve aynı gün bir yazıyla İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na iletilmiş ve seçime başlanması bildirilmiştir.[252]

Mustafa Kemal Paşa, seçime başlanılması gerektiğini bildirmiş olmasına rağmen seçimlerin hangi esaslara göre yapılacağı belli değildi. Zira 1923'e gelinceye kadar ülkede yapılan seçimler geçici seçim yasasına göre yapılmıştı. Osmanlı Devleti'ne özgü olan bu yasanın öngördüğü "yarım reyle" seçilen mebuslardan oluşan TBMM'nin Türk ulusunu tümüyle temsil etme gücüne sahip olduğu savını ileri sürmek zordu. O nedenle imparatorluktan ulusal devlete geçen yeni Türkiye'nin yeni yapısına uygun büyük kitleleri oy vermeye yöneltecek yeni bir seçim yasasına ihtiyaç vardı. Ancak ne iç, ne de dış siyasi durum yeni seçim yasası yapmaya uygun gözükmüyordu. Bu nedenle 25 Kasım 1922'de Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selahaddin ve Canik Milletvekili Emin Bey tarafından hazırlanan "İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkatini Muaddil Mevaddi Kanuniye" esas alınarak eski seçim yasasının, yeni koşullara uydurulmasında ve seçim yasasının değiştirilmesinde muhalefetin de desteğinin sağlanması amaçlanmıştır.

On sekiz maddeden oluşan bu teklife göre, TBMM'nin milletvekili sayısı seçmen sayısına göre belirlenecekti. Buna göre her 20 bin seçmen bir milletvekili seçecekti. On sekiz yaşını bitiren her erkek seçme hakkına sahip olacaktı. Öğretmenler dışında merkezi hükümetçe atanan tüm memurlar, tüm askeri personel, hakimler ve savcılar görev yaptıkları yerde seçime katılamayacaklardı. Adı geçen görevlilerin seçme ve seçilme haklarını kullanabilmeleri için seçim başlamadan üç ay önce istifa etmeleri gerekecekti. Seçim işlerini idare etmek üzere tüm liva ve kazalarda birer teftiş heyetleri oluşturulacaktı. Liva Teftiş Heyeti içinde 5 ziraatçı, 2 sanayici, 2 tüccar, 4 "hür meslek" sahibi olacaktı.[253] Seçimler başlamadan 48 saat önce tüm meslek mensupları belediyece belirlenen yerde toplanıp gizli oyla teftiş heyetine girecek adaylarını belirleyeceklerdi. Belediyeler liva ve kazalarında bulunan çiftçi, sanayici, tüccar ve "hür meslek" mensuplarını bir deftere yazacak ve onları ilan edecekti. Adı unutulanlar olursa bunların "usulüne göre" deftere yazılması sağlanacaktı. Teftiş heyetleri, seçimleri doğrudan doğruya idare edecek ve sonuçları ulusal meclise, yerel hükümete, seçimi

kazananlara bildirecekti. Seçmen ve milletvekili adayı olabilmek için vergi verme şartı olmayacaktı. Bir kişi hem milletvekili, hem de devlet memuru olamayacaktı. Seçimler tek dereceli olarak yapılacaktı. Adayın, milletvekili olabilmesi için bir seçim bölgesindeki oylamaya katılan ikinci seçmenlerin çoğunun oyunu alması gerekecekti. Bunun yanında Türkiye'nin o günkü sınırları içindeki "mahaller" halkından olması ya da milletvekili seçileceği bölgede oturmuş olması, göçle gelenlerinse yerleştikleri tarihten itibaren beş yıl geçmiş olması zorunlu olacaktı. Diğer unsurlarınsa, Türkiye'de doğmuş çocukları, seçilme hakkından yararlanabilecekti.[254]

İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey başkanlığında toplanan "Kanun-ı Esâsi Encümeni" bu öneriyi çeşitli boyutlarıyla ele alarak incelemiştir. Milletvekili sayısının belirlenmesinde on sekiz yaşını doldurmuş her 20 bin seçmenin esas alınması görüşü komisyonca da kabul edilmiştir. Yasama ve yürütme yetkisine sahip olan Büyük Millet Meclisi'ne daha çok aydının girmesi yararlı görülerek tüm memurların seçme hakkına sahip olmaları, silah altında bulunan askerle jandarma "efradının", yaptıkları görev dolayısıyla seçime katılmaları komisyonca da uygun görülmemiştir. Bulundukları görev nedeniyle istifaları sakıncalı görülen ve ayrılmaları karışıklıklara yol açacak olan askerlik şubesi başkanları, jandarma alay, tabur ve bölük komutanlarının görev yaptıkları yerden aday olmamaları, halkla yakın ilişkisi olan mülkiye, maliye memurlarıyla müftülerin ikinci seçmen seçimine başlamadan bir ay önce istifa etmedikçe çalıştıkları yerden adaylıklarını koyamamaları kararlaştırılmıştır.

Ülkede henüz "meslekler ve meslek teşkilatı" oluşmadığı için seçimlerin idaresinin mesleklere göre oluşacak teftiş heyetlerine verilmesi uygun görülmemiştir. Seçmen olabilmek için vergi verme zorunluluğunun kaldırılması uygun görülmüştür. Her 250 kişi için bir ikinci seçmen isteği kabul edilmeyerek, yine 200 seçmen için bir ikinci seçmenin seçilmesi benimsenirken milletvekili olabilmek için oylamaya katılan ikinci seçmenlerin mutlak çoğunluğunun oylarının alınması ilkesi benimsenmemiştir. Köklü değişiklik 15. maddede yapılmıştır. Komisyon, Türkiye Devleti halkından olan

kişilerin milletvekili olabilecekleri görüşünü kabul ederken kimlere Türkiye Devleti halkı denileceğinin de seçim yasasıyla değil yurttaşlık yasasıyla saptanacağı görüşünü benimsemiştir.[255]

Komisyonun önerdiği yasa özetle şöyledir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üye sayısı Türkiye Devleti halkından her 20 bin erkek nüfusa bir milletvekili olarak hesaplanacaktır. Hesaplama şöyle olacaktır:

0	30.000 kişiye kadar 1 milletvekili
30.001 kişiden	50.000 kişiye kadar 2 milletvekili
50.001 kişiden	70.000 kişiye kadar 3 milletvekili
70.001 kişiden	90.000 kişiye kadar 4 milletvekili seçilecekti.

On sekiz yaşını bitiren her erkek seçime katılacaktır. Silah altında bulunan asker ve jandarma erleri dışında tüm subay ve memurlar seçime katılma hakkına sahip olacaklardır. Vali, mutasarrıf, kaymakam, defterdar, muhasebeci, mal müdürü ve müftüler ikinci seçmen seçimi başlamadan bir ay önce istifa etmedikçe çalıştıkları yerden, askerlik şubesi başkanıyla jandarma alay, tabur ve bölük komutanları görev yaptıkları yerden milletvekili adayı olamayacaklardır.

Gerek seçmen gerekse milletvekili olabilmek için vergi verme zorunluluğu olmayacaktır.

Bir nahiyede bulunan erkek nüfustan her 200 kişi için bir ikinci seçmen seçilecektir. Bu konuda şöyle bir yol izlenecektir:

0	300 seçmene 1
301	500 seçmene 2
501	700 seçmene 3 ikinci seçmen seçilecektir.

Komisyonun bu teklifi bazı ufak değişikliklerle 3 Nisan 1923'te TBMM'de benimsenerek 1923 seçimlerinin yasal dayanağını oluşturmuştur.[256]

TBMM seçim kararı aldıktan ve seçim kanununu onayladıktan sonra ülke seçim atmosferine girmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te yeni seçimde izleyeceği politikayı gösteren bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

Hukuk Grubu'nu Halk Fırkası haline getireceğini, bu fırkanın "halk hâkimiyeti teceddüt ve inkişafatı maddiye ve maneviye esasatına mübteni mufassal ve muntazam" bir program yapacağını bildiriyor ve amaçlarını dokuz noktada topluyordu. Tarihimize "9 Umde" olarak geçen bu belgede özetle şu noktalar üzerinde durulmuştur:

1- Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Yönetim sistemi halkın yazgısını kendisinin yükümlenmesi esasına dayanır. Ulusun gerçek temsilcisi TBMM'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi dışında hiçbir makam, ulusal yazgıya egemen olamaz.

2- Saltanatın kaldırılmasını öngören ve egemenlik hakkının devredilemeyeceğini, terk edilemeyeceğini, bu hakkın Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan TBMM'nin manevi şahsında toplandığını gösteren, TBMM'nin 1 Kasım 1922'de oybirliğiyle verdiği karar değişmez düsturdur. Dayanağı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan hilafet makamı, tüm İslamcılar için yüce kattır.

3- Ülkede iç güvenliği sağlamak önemli bir görevdir.

4- Mahkemelerin seri olarak adalet dağıtması sağlanacaktır. Yasalarımız ulusal ihtiyacı karşılayacak hale getirilecektir.

5- Aşar usulü iyileştirilecek, tütün ziraatini geliştirici önlemler alınacak, Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılacak, çiftçilere daha kolay ve daha çok yardım edebilmesi sağlanacak, çiftçilerin ziraat makinalarından yararlanmaları sağlanacak, hammaddesi ülkede bulunan eşyanın ülke içinde üretimi teşvik edilecek, korunacak, acil ihtiyacımız olan demiryolları için vakit kaybedilmeden fiili girişimde bulunulacak, ilköğretimde birliğe gidilecek, uygun araçlarla halkın aydınlatılmasına ve eğitilmesine çalışılacaktır.

6- Fiili askerlik süresi kısaltılacak, orduda okuma yazma öğretenlerin süresiyse biraz daha kısaltılacaktır.

7- Ülke savunmasında özgürlük uğrunda malûl kalanların sefalet içinde yaşâmaları önlenecektir.

8- Memur sınıfı denetim altında tutulacak, devlet organları denetlenecek, memurların atanması, görevden alınması, terfi ettirilmesi, emekliye ayrılması kurallara bağlanacaktır.

9- Ülkenin kalkındırılması için yer yer şirketler kurulacaktır. Bireysel girişimleri koruyacak düzenlemeler yapılacaktır. Mali, iktisadi, idari bağımsızlığımızı sağlayacak bir barış kabul edilecektir.[257]

Seçim hazırlıkları yapılırken Mardin Milletvekili Necip Bey Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda bir değişiklik yapılmasını istemiş ve bu konuda hazırladığı önergeyi meclis başkanlığına sunmuştur. Bu teklife göre "Saltanatın ilgasına ve hukuk ve hâkimiyet ve hükümraninin gayr-i kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyeti aleyhinde kavlen veya tahriren veya fiilen muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kesan hain-i vatan" sayılacaktı.[258] İkinci Grupçuların karşı çıkmalarına rağmen bu teklif 15 Nisan 1923'te yasalaşmıştır. Böylece yeni seçimlere gidilirken saltanatın tartışılması kapısı kapatılmıştır.[259] 16 Nisan'dan itibaren meclis çalışmaları sona erdirilmiştir. Milletvekilleri, eski milletvekilleri seçim bölgelerine dağılmışlardır. İkinci Grup milletvekilleri Birinci Grup adaylarını engellemek için büyük bir çaba içine girmişlerdir.[260]

Mecliste oluşan muhalefetin, İttihat ve Terakki Partisi ve sosyalist kesimin alacağı tavır dikkatle izlenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, umdeleri kabul eden kişilerden adaylarını belirlemiştir. Bazı yerlerden tam, bazı yerlerden de seçilecek adaydan fazla aday belirleyerek seçmenlere sunmuştu. İkinci Grup üyeleri, İttihatçılar ve sosyalistler bir araya gelip de örgütlü olarak seçime gitme kararı alamamışlardır. Mustafa Kemal Paşa karşıtlarının oluşturdukları İkinci Grup ne kendisine bir başkan bulabilmiş ne de bir seçim bildirgesi yayınlayabilmiştir. Dolayısıyla seçimlerde herhangi bir varlık gösterememiş, silinip gitmiştir. İttihatçılar da seçimden kaçmıştır.

Barışçı bir ortamda yapılan seçimi Birinci Grup'un adayları kazanmışlardır. Yeni meclis 11 Ağustos 1923'te toplanarak Birinci Meclis'ten devraldığı yeni Türkiye'yi çağdaş devletler düzeyine çıkaracak çalışmalara başlamıştır.

II

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE DÜŞÜNCE AYRILIKLARI

A- Meclis Açılmadan Önceki Düşünce Ayrılıkları

Osmanlı İmparatorluğu'nu Türkleştirmek, Batı boyunduruğundan kurtarmak, yakın dönemde kaybedilen ve halkının çoğunluğunu Türk ve Müslümanların oluşturduğu toprakları geri almak, büyük Türk birliğini (Pan-Türkizmi) kurabilmek ve halifenin İslâm dünyası üzerindeki etkinliğini yeniden sağlayabilmek için, Alman hayranı İttihatçıların bir oldubittiyle devleti savaşa sürükleyen maceraları 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Silah Bırakışması'yla ile noktalanmıştı.

Ülkenin savaşa sürüklenmesinden sorumlu olan İttihatçı önderler bırakışma sonrasında kurtuluşu yurtdışına kaçmakta görmüşlerdir. İttihat ve Terakki Partisi ise kendi kendini feshetme kararı almıştır. Onların yandaşı basın, "Dönüm devrindeyiz", "Ümmet devrinden millet devrine geçiyoruz" şeklindeki eski düşüncelerini yineleyerek zaman geçirirken, Türk aydını, İttihatçıların başlattığı bu maceranın sonucu olarak imzalanan bırakışmayla Pan-Türkizmin gerçekleşemeyecek bir düş olduğunu, İslâmcı düşüncenin ulusal bağımsızlık düşüncesine yenik düştüğünü acı da olsa görmüş; bağsız, koşulsuz benimsenmesi önerilen Batıcılığın da Osmanlı topraklarını sömürgeleştirmek ve Türk halkını köleleştirmek istediğini, işgal bölgelerinde İtilaf Devletleri askerlerinin tavır ve davranışlarını, İstanbul'daysa Marmara'ya demirlemiş İtilaf Devletleri'nin gemilerini izleyerek yaşamıştı.

Türklerin İstanbul'dan ve Boğazlar'dan çıkarılacağı, İzmir merkez olmak üzere, Ege Bölgesi'nin bir bölümünün Yunanistan'a verileceği, Güneydoğu Anadolu'da Vilayat-ı Sitte adı verilen Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas'ta bağımsız bir Ermeni Devleti'nin kurulacağı haberi, Osmanlı Devleti'nin bağımsız yaşamasına İtilaf Devletleri'nin izin vermeyeceği kanısını güçlendirirken, 18 Kasım 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un Avam Kamarası'nda Ermeni, Rum, Kürt ve Yahudileri Türk egemenliğinden kurtaracağına ilişkin sözleri de Osmanlı topraklarının çeşitli nedenlerle parçalanacağını açıkça ortaya koymuştur.[1]

Bu ortamda Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması için ortaya atılan düşüncelerin üç bölümde toplandığı görülmektedir. Bunlar;

1- Mandacılık düşüncesi

2- Yöresel kurtuluş düşüncesi

3- Tam bağımsızlık düşüncesidir.

1- Mandacılık

Manda yönetimi düşüncesi, Birinci Dünya Savaşı'yla ortaya çıkmıştır. Milletler Cemiyeti Misakı'nın, 22. maddesine göre, savaşın sonunda kendilerini yöneten devletlerin egemenliği altından çıkan ve özellikle çağdaş dünyanın güç koşulları içinde henüz kendi kendilerini yönetmek yeteneğine ulaşamamış durumda bulunan halklar için düşünülen ve kuralları saptanan bir yönetim biçimi olarak gözükmektedir.[2]

Halkların gelişmişlik düzeyine, ülkelerin coğrafi konumuna ve ekonomik koşullarına göre uygulanacak manda yönetimi için değişik kategoriler saptanmıştır.

Bu yönetimin kurulabilmesi için, 1- savaş öncesinde kendini yöneten bir devletin egemenliği altından kurtulmuş olmak, 2- kendini yönetme yeteneğinden yoksun bulunmak gerekiyordu.

Sömürgeciliğin ad değiştirmiş biçimi olarak niteleyebileceğimiz manda yönetiminin bu durumu ortadayken, birçok Osmanlı aydınının ve devlet adamının "kötülüklerin en az kötüsü" olarak gör-

düğü bu yönetim biçimini benimseyip bu doğrultuda kamuoyu oluşturmaya çalışmaları dikkat çekiyordu. İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika hatta Japonya gibi[3] büyük devletlerden birinin koruyuculuğunu isteyenler vardı. Ancak, bunlar arasında İngiliz ve Amerikan mandacılığını savunanlar en kalabalık grupları oluşturuyordu.

a) İngiliz Mandacılığı

Başta Osmanlı padişahı olmak üzere, saray ve çevresi, Hürriyet ve İtilaf Partisi mensupları bu düşüncenin savunucularıydı. Bunların en önde gelenleri daha sonra İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni kurmuşlardır. İngiliz yanlıları ilk zamanlar İngiliz mandacılığı yerine, İngiliz dostluğundan, İngiliz yardımından söz etmişlerdir. 24 Kasım 1918'de *Daily Mail* muhabiriyle konuşan padişah, İngiltere'ye duyduğu hayranlık ve sevgiyi babasından miras olarak aldığını belirterek, eski dostluğu yineleyip güçlendirmek için elinden geleni yapacağını belirtmiştir.[4] İmparatorluğun kurtuluş umudunu "Allah'tan sonra İngiltere'ye" bağlılıkta gören padişahla birlikte, saray ve çevresinin sözcüsü *Alemdar* ve *Sabah* gazetelerinde de İngiliz himayesini savunan çeşitli yazılar çıkmıştır.

Örneğin Refi Cevat "Bizim yaşamamız için mutlaka bir yol izlememiz gerekiyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu yol bizi İngiltere politikasma ulaştıracak bir yol olmalıdır." diyordu.[5] Mantıksız politikaların sona erdiğini de belirten Refi Cevat, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile işbirliği yaptığında sürekli kazandığından söz ediyordu. Osmanlı toprakları, İtilaf Devletleri'nce adım adım işgal altına alınırken, bunlar hâlâ, "Bugün hepimizin çok iyi bilmesi gerekir ki İngiltere ve müttefikleri bize düşman değildir." diyebiliyorlar,[6] Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye tamamen boyun eğdiğini söyleyerek mutlu oluyorlardı.[7] Refi Cevat, "Kimi İstiyoruz?" adlı makalesindeyse, "Hasta olan vücudumuzu iyileştirecek olan doktor, Anglo Sakson ırkıdır."[8] diyebiliyor; "İngilizleri İstiyoruz" adlı yazısında da "Türklerin kendi güçleriyle adam olmalarına imkân yok. Yatağımıza serilmeden önce bir kere daha İngiltere'ye elimizi uzatalım." diyordu.[9] 22 Mayıs 1919'da toplanan

Saltanat Şurası'nda Hürriyet ve İtilaf Partisi temsilcisi "kadim dostlardan birinin dostluğunu" elde etmekle ülkenin kurtulacağından söz ederken, bu dostun kim olduğunu 30 Mayıs 1919'da *Alemdar* gazetesi, Refi Cevat'ın kalemiyle açıklıyordu. "Eğer bu devlet mevcudiyetini muhafaza edecekse buna İngiliz kuvveti yegâne âmil olacaktır." Refi Cevat, en kötü zamanlarda bile ulusal duygularımızı, onurumuzu rencide etmeyen devletin İngiltere olduğunu söyledikten sonra, kendilerine karşı çıkanları Makyavelistlikle suçluyordu.[10]

Oysa İngiliz başbakanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi konusunda, Bağlaşık Devletler'in sorumluları olan yandaşlarıyla yaptığı toplantılarda "Türkler yüzyıllardır Avrupa'dadırlar. Hep bir bela, bir baskı ögesi, bir karışıklık kaynağı olagelmişlerdir. Türk, hiçbir zaman Avrupalı olamamış, Avrupa uygarlığını içine sindirememiştir ve sürekli savaş nedeni olmuştur."[11] diyerek, Türklerin tarih sahnesinden silinmesini istiyordu.

Bir yandan devlet yönetiminde bulunanların çabası, öbür yandan Sait Molla'nın öncülüğünde kurulan İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin[12] çalışmaları sonucu, İngiliz himayeciliği düşüncesi giderek güçleniyordu.

İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kurucularından ve önde gelen kişilerinden Sait Molla, tüm belediye başkanlarına gönderdiği bir yazıda "vatanımızın imkânı istihlasını temin için vilayet ahalisinin hemen cemiyet-i mezkureye iştirak eylediklerini ve İngiliz muhib ve taraftarlığı hususundaki hissiyat-ı fevkalade-yi umumileriyle İngiliz müzahereti talep ettiklerini bila-istisna tekmil mümessillere, hükümete ve gazetelere derhal telgrafla iş'âr" etmelerini istemişti.[13]

Bu isteğe bazı yöneticiler olumlu cevap verirken bazıları kuşkuyla bakmışlardır. Örneğin Silifke'den 26 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda şöyle deniyordu:

"Vatanın ümid-i istihlası İngiliz müzaheretinde görüleceği anlaşıldığından vilayetçe İngiltere taraftarlığı hakkında hükümete, Düvel-i İtilafiye muhitlerine müracaat edilmesi iş'âr edilmiş ise de bu hususun hükümetin siyasetine muvafık olup olmadığında tereddüt" edilmektedir. Hükümetin tavrının "acilen bildirilmesi"[14] istenirken;

Kütahya'dan yazılan bir yazıda tarihi ilişkiler dolayısıyla Osmanlıların, İngiliz muhibi olduğu belirtiliyor, ancak bu tavrın açıklanmasının diğer İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekeceği vurgulanıyordu.[15]

Hükümet[16] ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti ise zabıta ve belediye memurlarını kapı kapı dolaştırarak mandacılık konusunda propaganda yaptırıyordu. Amaçları ilerde bu konuda bir halkoyuna başvurulursa halkın İngiliz mandacılığı yanında yer almasını sağlamaktı.[17]

Saray ve çevresi, İngiliz himayeciliği sayesinde Pan-İslâmizmi gerçekleştirmeyi de ümit ediyordu. O nedenle de kendilerine karşı çıkanları[18] -özellikle ulusalcıları- Osmanlı halkı arasına nifak tohumları atmakla suçluyor, "milli" olarak görülen her şeyi düşman sayıyordu.

Ancak, İngiliz mandacılığı ulusçu düşünceye yenik düşecek, yandaşı Osmanlı yönetimiyle birlikte tarihin derinliklerine gömülecektir.

b) Amerikan Mandacılığı

Mondros Silah Bırakışması ile Osmanlı Devleti'nin artık tek başına varlığını ve bağımsızlığını sürdüremeyeceği düşüncesi ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak, azınlıkları bahane ederek büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını önlemek, adaletli ve sürekli bir yönetim kurarak ülkenin geliştirilmesine katkıda bulunabilmek, bunun için yabancı sermayeden ve yabancı uzmanlardan yararlanabilmek amacıyla, çoğunluğunu gazeteci ve hukukçuların oluşturduğu bir kısım aydın Wilson Prensipleri Cemiyeti adı altında bir örgüt kurmuştu (4 Aralık 1918).[19] Örgüt tüzüğünde yabancı sermayenin iktisadi nüfuz bölgelerine siyasal amaçlarla girmesine, devletin iç işlerine karışmasına izin verilmeyeceğine ilişkin hükümler de konmuştu. Örgütün amacının "hürriyet ve istiklali tahlis" olduğu belirtilmişti.[20] Ancak hazırlanan programın tam bağımsızlığı sağlamaktan uzak olduğu görülmektedir.[21] Cemiyet, programını Amerikan Başkanı Wilson'a göndererek, ülkede kurulacak düzen konusunda kendilerine yardımcı olunmasını istemişti.

Cemiyetin kurulmasından sonra kamuoyu oluşturmak için büyük bir kampanyaya girişilmiş, *Vakit, Yeni Gün* başta olmak üzere birçok gazetede bu konuda yazılar yazılmıştır.[22]

Wilson Prensipleri Cemiyeti başlangıçta Amerikan mandacılığı yerine Amerikan yardımından, Amerikan "müzaheretinden" söz etmiştir. Fakat daha sonra açıkça Amerikan mandasını savunmuştur. Örneğin Ahmet Rauf son amacın bağımsızlık olmasına karşın, bu amacın gerçekleştirilebilmesi için "mali, ilmi, sınaii ve hatta idari" yardımın zorunlu olduğunu belirterek, Cemiyet-i Akvam'ın kefaleti altında, büyük devletlerden birinin, Osmanlı topraklarını siyasi ve idari yönden hiçbir bölünmeye izin vermeyecek bir biçimde vekâlet "manda" yönetimi altına almasını önermiştir.[23] Rauf Ahmet bu büyük devletin de "genç, dinç ve mefküreperest" bir devlet olan Amerika olmasını istemişti.[24] Ahmet Emin Bey ise, ülkenin ekonomik ve toplumsal koşullarının çok kötü olması nedeniyle tam bağımsızlık elde edilse bile bunun uzun süre sürdürülemeyeceği,[25] Amerikan mandacılığı benimsenmezse Türk ulusunun, her yönden gelen tehditler nedeniyle yalnız bağımsızlığını değil, bütünlüğünü de kaybedeceği kanısındaydı.[26] Halide Edip de gelecekte tüm halk kesiminin katılacağı çağdaş, ulusal ve bağımsız güçlü bir devlet olabilmek için, Türkiye'yi bir bütün olarak korumanın, tüm halkı gelişmekten alıkoyan engelleri kaldırarak, ülke halkını ahenk ve sükûn içinde yaşatmanın zorunlu olduğunu bunun da, Doğu'da toprak tutkusu olmayan, Filipinler'i, Küba'yı çağdaş bir yönetime kavuşturan Amerika'nın "müzaheretiyle" elde edilebileceğini yazıyordu.[27]

Amerikan mandacıları, İzmir'in işgalini, bırakışmadan sonraki sınırlar içinde kalan toprakların da parçalanacağına somut bir kanıt olarak gösteriyorlardı. Bunlar, kurtuluşun bir büyük devletin mandası altına girmekle olanaklı bulunduğuna ilişkin düşüncelerini uygulamaya koyabilmek için, Anadolu'daki tam bağımsızlıkçıları, -bağımsızlığın kendileri bakımından da "şayan-ı arzu" olduğuna- izlenen politikanın yanlışlığına ve devam ettirilmesi halinde, Osmanlı topraklarının parçalanacağına inandırmaya ve yanlarına çekmeye çalışıyorlardı.[28] Halide Edip[29] başta olmak üzere birçok

kişi Amerikan mandasının benimsenmesi için Mustafa Kemal'e başvuruda bulunmuştu. Bunlar Erzurum Kongresi'ne yazılar göndererek manda telkininde bulunurlarken, Sivas Kongresi'nde bu düşüncelerini temsilcileriyle savunmuşlardır.[30] Fakat mütareke sınırları içindeki toprakları bölünmez bir bütün sayan Mustafa Kemal, bu düşünceyi benimsememiş, taktik gereği olarak, tarafsız ve güçlü bir devletin yardımına ihtiyaçları olduğunu belirterek, bu sorunu geçiştirmiştir.

Amerikan mandacılığını savunanların büyük bir kısmı İttihat ve Terakki yanlısı kişilerdi. Mondros Bırakışması sonrasında siyasal iktidarı ele geçiren Hürriyet ve İtilafçılar, İttihatçılara karşı sert bir politika yanlısı olmuşlardı. Osmanlı Devleti'ni, Almanya'nın yanında savaşa soktukları için İngiltere ve Fransa, İttihatçıları sevmiyordu. Bu nedenle İttihatçılar, Amerikan mandacılığını savunarak hayatlarını ve bulundukları konumu korumak istiyorlardı.[31]

Amerikan mandacıları, Sivas'ta istedikleri başarıyı elde edememeleri ve Amerika'nın, Türkiye'nin tümü veya bir bölümü üzerinde mandacılığı benimsememesi[32] üzerine, mandacılık düşüncesini bir yana bırakarak, ulusal tam bağımsızlıkçı düşüncenin yanında yer almışlardır. Böylece tam bağımsızlıkçılar, ulusal bütünlüğü sağlamada önemli bir engeli daha aşmış oluyorlardı.

2-Yöresel Kurtuluş Düşüncesi

Birinci Dünya Savaşı sürerken, Amerikan Başkanı Wilson savaş sonrasında kurulacak düzene temel oluşturmak amacıyla 8 Ocak 1918'de bir bildiri yayınlamıştı. Kapitalizmin yeryüzüne egemen kılınmasını ve bağımsızlığını yeni kazanacak devletlerin Amerikan güdümünde bulundurulmasını amaçlayan bu bildiri, aynı zamanda sosyalist ilkelere karşı bir düşünceyi de içeriyordu. İnsan haklarından ve insanların eşitliği ilkesinden yola çıkılarak geliştirilen, ulusların kendi geleceğini kendilerinin tayini düşüncesi evrensel bir boyut kazanmıştı.[33] Ancak Avrupalı ülkeler, ulusların kendi boyundurukları altından kurtulup tümüyle özgür olmalarını istemiyordu. Onlara göre Wilson Prensipleri, ulusların ken-

di kaderlerini tayin etme hakkı, Batı "vasiliği" altında bir özgürlüğü kapsıyordu.[34] Yenilen ülkeler bu durumu bilmiyordu. Buna karşın emperyalizme savaş açtığını belirten sosyalist önderler, ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkını, emperyalistlerin egemenliği altındaki sömürgelerin uluslaşarak bağımsızlıklarını elde etmesi doğrultusunda dinamik bir ideoloji geliştirmek için kullanıyorlardı.[35]

İmparatorluktan ulusal devlete geçme süreci içinde bulunan ve emperyalizmin işgali altına giren Osmanlı İmparatorluğu'nda, gerek Wilson Prensiplerine, gerekse ulusların kendi kaderini tayin etme düşüncesine dayanılarak, Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak, İstihlas-ı Vatan gibi çeşitli örgütler kurulmuştu. Bunlar kuruldukları yörelerin bağımsızlığını sağlamayı amaçlıyorlardı.[36] Bunlar arasında birkaç üyeden kurulu olanlar olduğu gibi daha geniş topluluklardan oluşanlar da vardı. Sınıf, mevki, düşünce ayrılıklarını bir kenara iten işçi, köylü, memur, asker, din adamı, buralarda yan yana oturup yörelerinin bağımsızlığını elde etmek için omuz omuza çalışmayı benimsemişlerdi.

İzmir'in işgalinden sonra bu örgütlerin çalışmaları daha da artmıştır. Bunlar o günkü duruma değil, ilerde ortaya çıkacak tehlikelere dikkati çekerek halkı uyandırmaya çalışmışlardır. Örneğin Denizli Heyet-i Milliyesi "...Yarının siyah ve boğucu felaketlerini görerek sırf hayat ve namusu koruma endişesiyle silaha sarılan Nazilli, Denizli ve mülhakat ahalisi... Uyumayınız... Yalnız bugünün selamet ve rahatını değil, yarının tehlikelerini düşününüz." derken; Kilikya Heyet-i Merkeziyesi de "Toros'un arkasında aylardan beri sükûn ve saadetten mahrum yaşayan" halka seslenerek, "Türk'ün meşru ve milli haklarını tanımayan inatçı ve gaddar düşmana" "Türk'ün iman ve kuvveti önünde boyun" eğdirilmesini istiyordu.[37]

Adana'nın işgali üzerine yazılan yazılarda da "Bugün milliyet prensibi hâkimdir... Hak her şeyden yüksektir." düşüncesi işlenerek, örgütlenmenin zorunluluğu belirtilmişti.[38]

Müdafaa-i Hukuk Dernekleri aynı yörede birbirinden kopuk hareket eden güçlerin başarıya ulaşamayacağını görmüş; başlan-

gıçta bölgesel olarak, daha sonra da ülkesel olarak birleşip gücünü artırmıştır.[39] Örneğin Batı Anadolu Müdafaa-i Hukuk Dernekleri Balıkesir ve Alaşehir'de yapılan kongrelerle Karadeniz ve Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Dernekleri Erzurum Kongresi'yle tek merkezden idare edilir duruma getirilmiştir.

Ülkenin parça parça düşman desteğindeki azınlıkların eline geçmesini önlemek amacıyla kurulan bu dernekler, zamanın akışı içinde yörelerine özgü olan amaçları bir kenara iterek, -Mustafa Kemal'in yoğun ve etkin çabaları sonucu- çalışmalarını tüm ülkenin kurtulmasına yöneltmiş ve hem Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın dayanağını hem de tam bağımsız Ulusal Türk Devleti'nin temelini oluşturmuştur.

3-Tam Bağımsızlıkçı Düşünce

a) İslâmcı Bağımsızlıkçı Düşünce

Osmanlı Devleti, İslâmi temeller üzerine oturan bir devletti. Ancak Batı'daki gelişmeler karşısında bu temeller uzun süre dayanamamıştır. III. Selim'den başlayarak çatlayan İslâmi temellerden Batı düşüncesi ülkeye girmiştir. Ilımlı ve toleranslı düşünen İslâmcılar, devleti güçlendirmek için yapılan Batılılaşma çalışmalarına karşı çıkmadıkları gibi, örtülü biçimde de olsa onları desteklemeye çalışmışlardır. I. Meşrutiyet'ten sonra, devlet yöneticilerinin, İslâmcı düşünceyi devletin resmi görüşü biçimine dönüştürmeye çalışması, İslâmcılarla Batıcıları karşı karşıya getirmiştir. Mutlakiyetçi yönetimden güç alan İslâmcılar, II. Meşrutiyet'e kadar, Batıcılara karşı güçlerini korumuşlardır. Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra Türkçülüğün etkisiyle İslâmcı düşünce gücünü yitirmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığı ve Osmanlı Devleti bu savaşa girdiği zaman, tüm İslâmcıları Osmanlı Devleti'nin yanında toplamak için, halifenin yayınladığı kutsal savaş çağrıları (fetvalar), önemli bir etki yaratmamıştır. Buna karşılık İngilizlerin, Arap uluslarına bağımsızlık verme politikası Arapların, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmelerine yol açmıştır.

Arapların bu davranışı, Osmanlı Devleti'ndeki, İslâmcı düşüncenin etkinliğini azaltmıştır. Ancak, Mondros Silah Bırakışması'nın doğurduğu olumsuzluklar, İslâmcıların yeniden canlanmasına ortam sağlamıştır.

Batılılaşmakla Osmanlı uygarlığına yabancılaşıldığını, "kendi milletimizden de feragat" edildiğini,[40] halkın, "kime, neye inanacağını veya kime, neye hürmet edeceğini" bilemediğini[41] savunan İslâmcılar, milletin artık Batıcı politikaya izin vermeyeceğini belirtiyorlardı.[42]

Ülkeyi içinde bulunduğu durumdan çıkarmak için, "dini hissiyatın şimdiye kadar önemsenmeyen kuvvet ve tesirinin" takdir edilmesini zorunlu görüyorlardı. "Dinimizden asrın medeniyetinin gereklerine göre azami istifade yolları neyse onları bulup meydana çıkarmalıyız. Biz, imanımızın kuvvet ve mertebesinde eminiz ki bizi maddeten ve manen felah ve selamete isal edecek yegâne yol bu yoldur." diyerek, kurtuluş yolunu İslâmcı politikada görüyorlardı. İslâmcı politikayla aynı zamanda "o kadar muhtaç ve müstahak olduğumuz ittihad-ı hakikiyenin" de sağlanacağını söylüyorlardı.[43] Bu konuda Müslüman olmayan unsurların "ahvallerinin" örnek alınmasını istiyorlardı. Osmanlı Devleti topraklarına göz diken emperyalistler ve onların ülkedeki uzantısı Müslüman olmayan unsurların, cemiyetleriyle, gazeteleriyle, kiliseleriyle, borsalarıyla, bankalarıyla, milyonlara varan paralarıyla, kısacası tüm varlıklarıyla yoğun bir biçimde çalışırken,[44] Müslüman halkın daldığı uykudan uyanıp "varlığını, toprağını, namusunu ve haysiyetini vikaye" etmek için, elbirliğiyle çalışmamasından yakınıyorlardı.[45]

İslâmcıların bağımsızlıkçı bölümü, bırakışma sonrasında kurulan hiçbir partinin, toplumsal bir sınıfa dayanmadığını, ulusun ruhundan güç almadığını, bu nedenle de ülkeyi kurtarmalarının imkânsız olduğunu savunuyordu.[46] Partiler yerine, ülkenin ihtiyaçlarını bilen, sorunlarına çözüm arayan, bunu düşünen ve eyleme geçen kimselerin ulusça izlenmesinin zorunlu olduğunu vurguluyorlardı.[47]

Osmanlı tarihinde, toplumsal bağlaşmanın, tüm engelleri aşan bir güç olduğu İslâmcıların dayanak noktasıydı. "Bugün münevver, mütefekkir, idrak sahibi olan Müslüman Türkler duçar oldu-

ğumuz, dermansız derdi büsbütün unutup öyle işlerle meşgul bulunuyoruz ki, ne memleket, ne devlet, ne millet için hiçbirinin faidesi yoktur. Bugün her şeyimiz, mevcudiyetimiz, istikbalimiz dahi zevale maruz bulunduğu için, her vakitten ziyade merdane ve fedakârane bir ittihada muhtacız."[48] diyerek birleşilemez de fırkacılık (particilik) yarışı sürdürülürse partilerin kurulmasına imkân sağlayan meşrutiyetin, particiliğin ve ülkenin de yok olacağını belirtiyorlardı.

Bu durumda kurtuluş yolu sorununu yeniden gündeme getiren İslâmcılar, ülkenin Müslüman olması nedeniyle kurtuluşun da İslâmiyet'te aranmasını istiyorlardı. Onlara göre "İslâmlaşmaktan başka çare-i felah" yoktu. İslâmiyet'in tümüyle uygulanma zamanı gelmiştir. Bu nedenle "irşad" heyetleri oluşturulup, bunların "azimle ve imanla" çalışmalarını sağlamak zorunludur. Ancak, heyete girenlerin de "hafi ihtiraslar" peşinde koşanlardan olmayıp ulus ve ülke aşkıyla çırpınan ve yanan kişilerden olması gerekir diyorlardı.[49]

Bağımsızlıkçı İslâmcılar, mandacılığa karşı çıkıyorlar, onun "esaretten" başka bir şey getirmeyeceğini söylüyorlardı. Özgürlük olmadan, "hamilerin memleketimizde açacakları caddelerden, tesis edecekleri kâşanelerden, fabrikalardan, limanlardan, uzatılacak demiryollarından bize ne?". "Bunlar için biz zavallı esirleriz. Malzeme taşıyacağız, taş toprak kaldıracağız, ondan sonra da ağlayacağız." diyerek gerçekçi bir değerlendirme yapıyorlardı.

İzmir'in işgalinden sonra kimi yazarların "himaye" isteklerine karşı çıkan İslâmcılar, "Himayede ancak esaret ve zillet vardır." görüşünü savunuyorlardı. Bunlara göre, ülke, halk bizzat hayatını korumazsa, başkaları bu hakkı lütfen vermezler. Olsa olsa halkı kendi çıkarları uğruna çalıştırırlar. "Hayat ve istiklalimizi siyanet etmek üzere her fedakârlığı göze alarak esaret zincirlerine bağlanmamağa, her vasıtaya müracaat ederek serbest yaşamağa azmetmeliyiz."[50] diyerek mandacı politikanın, öncelikle toplumu yoklamayı ve kamuoyu oluşturmayı, daha sonra da bağımsızlığa darbe indirmeyi amaçlayan sinsi tavrına karşı açıkça mücadele edilmesini istiyorlardı.

Bağımsızlık olmadan kurtuluşun imkânsızlığını savunan İslâmcılar, Anadolu'nun bağımsızlığının "Arap kardeşlerimizin" bağımsızlığına bağlı olduğunu da ileri sürüyorlardı.[51]

Mandacılığa özgürlük açısından da karşı çıkan bağımsızlıkçı İslâmcılar, bu düşüncelerini hilafet kurumuyla güçlendirmeye çalışıyorlardı.[52] Din kitabının belirttiğine ve İslâm tarihinin akışına göre, "Hilafet makamı emri din ve dünyada Resulullah Efendimizin halifesi olmak üzere riyaset-i umumiyeden ibarettir." diyerek, "saltanatın esas ittihaz" edildiğini, "saltanatsız bir hilafetin olamayacağını" vurgulayarak hilafet merkezi olan İstanbul'un Osmanlılar elinden alınmasına da karşı çıkıyorlardı. İstanbul'un, Osmanlıların elinden alınmasını "hilafeti ismen ibka, fiilen ortadan kaldırmak" diye değerlendiriyorlardı.[53]

Bağımsızlıkçı İslâmcılar, özgürlükle birlikte vatanın da tehlikede olduğu görüşünü savunuyorlardı. Bunlara göre, iki vatan vardı. Biri maddi, diğeri ise manevi vatandı. Özgürlüğün kaybedilmesinde en önemli etken "bir kavmin mevzuat ve ananâtın"dan oluşan manevi vatanın kaybedilmesiydi. "Bir kavim topraklarını değil, mevzuat ve ananâtını kaybettiğinden dolayı istiklalini kaybediyordu."[54]

Bağımsızlıkçı İslâmcıların, birçok yazılarında, ulustan (milletten) söz etmelerine karşın, ulusu benimsemedikleri görülüyordu. Türkçülerin, çağımız ulus çağıdır, biz çağa uyacağız, artık ümmet devri geçti, her ulus kendi yazgısını kendisi çizecek vb. düşüncelerine karşı çıkarak ulusçuluğun, Hıristiyanlığın "inkişafından" doğan bir şey olduğunu, İslâmiyet'te böyle bir şeyin olmadığı tezini işliyorlardı. İslâm "ruhu"na yabancı olarak gördükleri ulusçuluğun Müslümanlar arasında benimsenmeyeceği görüşünü savunuyorlardı.[55]

Bağımsızlıkçı İslâmcılar, Anadolu'da başlayan hareketi, "Müslümanlık için hayat ve memat meselesi" olarak algılıyorlar ve bu eylemin zafere ulaşmasıyla tüm İslâm dünyasının "halas" bulacağını, aksi takdirde İslâm dünyası için en kötü tutsaklık ve yok olma döneminin başlayacağını vurgulayarak, Müslüman halkı ulusçuların yanında yer almaya çağırıyorlardı.[56]

b) Ulusal Tam Bağımsızlıkçı Düşünce

Avrupa'da burjuvazinin siyasal yönetimi ele geçirmek için yarattığı ulusalcılık (milliyetçilik), 1789 Fransız İhtilali'nden sonra yalnız Avrupa'ya özgü olmaktan çıkarak, tüm dünyaya yayılan bir ideolojik akım oldu.

Bati Avrupa ülkelerinde siyasal yönetimi ele geçirmek için yaratılan bu akım, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da ulusal bağımsızlık ideolojisi biçimine dönüştü.[57] Bunun sonucu olarak da çokuluslu devletlerde sonu gelmez milliyetçi isyanlar başladı.

Çokuluslu bir yapı gösteren Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak, milli devletlerini kurmak isteyen unsurların başlattıkları savaşlar, kuşkusuz imparatorluğun ekonomik ve sosyal bakımdan zayıflamasında da etkili olmuştur. Ancak, bu ayrılıkçı hareketlerin, imparatorluktaki Türk unsurlarının ulusal bilince ulaşmasına katkıda bulunduğu da bir gerçektir.

Bir yandan Batılı eğitim kurumlarından aldıkları bilgiler, diğer yandan Balkanlar'da edindikleri deneyimlerle İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlayan asker-sivil aydınlar imparatorluk yönetiminde dönüşümlerin başlamasında etkili olanlar, siyasal yönetimi profesyonellerin elinden amatörlere geçirirken[58], Osmanlı toplum yapısı içinde statik bir görünümde bulunan halk kitlelerinin, kitlesel eylemlerle siyaset sahnesinde görünmelerini sağlamıştır. Özgürlük ortamından yararlanan düşünürlerin gazetelerle, dergilerle, broşürlerle düşüncelerini halka ulaştırmaya yönelmesi, halkın ülke sorunlarıyla daha yakından ilgilenmesini sağlamıştır. Bu ülke nasıl kurtulur sorusu, geniş kitleleri düşündürmeye başlamıştır. Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük düşüncesi doğrultusunda kamuoyu oluşturma hareketi hızlanmıştır.[59] Gelişen ulusalcı düşünce karşısında Osmanlıcılık ve İslâmcılık giderek zayıflarken, Türkçülük güçlenmiştir.[60]

Halkçılık temeline dayalı, kültürel bir hareket olarak gelişen Türkçülük düşüncesi, Rusya'dan kaçıp Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan aydınların etkisi ile siyasal bir niteliğe bürünmüş ve Pan-Türkist ideoloji biçimine dönüşmüştür.[61]

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra her ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti merkeziyetçi ve Osmanlıcı politika izlediğini belirtmişse de Ziya Gökalp, uygulamanın Türkçü olduğunu söylemiştir.[62] İdeolojinin kültürel temellerini oluşturabilmek ve geniş halk kitlesinin bu ideolojinin yanında yer almasını sağlayabilmek için, dernekler kurulmuş, dergiler çıkarılmıştır.[63] Ziya Gökalp'ın çalışmalarıyla Türkçülüğün teorik temelleri belirlenmiş ve 1913'ten itibaren Türkçülük, Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisi olmuştur.

Durkheim'in toplum ve millet kavramına ilişkin açıklamalarını Osmanlı toplumuna uyarlamaya çalışarak, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu "Milli Devlet"in kurulmasında gören Ziya Gökalp'in bu dönemdeki milliyetçiliğinin de sınırları belirsiz yurt ve soyut bir millet anlayışına dayandığı dikkati çekmektedir."[64]

Bu dönem Türkçülüğünün imparatorluğun yapısından kaynaklanan olgular nedeniyle İslâmcı bir öz taşıdığı görülmektedir. Ancak bu öz, İslâmiyet'in çağdaş kurallara göre yorumlanmasıyla oluşturulan bir özdür.[65]

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlılar açısından olumsuz gelişmeler göstermesi Pan-Türkist düşüncenin çekiciliğini yitirmesine yol açmıştır.

1911'lerde *Yeni Turan* adıyla siyasal bir roman yazan Halide Edip'in 30 Haziran 1917'de *Vakit* gazetesinde Asya ve Kafkaslar'daki Türklere önderlik etmekten vazgeçip "bu memleketin"[66] sorunlarına eğilinmesini istemesi, Gökalp'in Türkçülük yerine Türkiyeciliği savunmaya başlaması,[67] Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılması üzerine, imparatorluk sınırları içinde yaşayan bir kısım ırkçı grupların ayrı, bağımsız devletlerini kurmaya yönelmeleri, İtilaf Devletleri'nin Türk topraklarını işgal etmesi, Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için bir yandan mandacılık düşüncesini gündeme getirirken, öbür yandan da içinde eski İttihatçıların bir bölümünün de yer aldığı kişiler ulusların kendi kaderini tayin etme ilkesine dayanan çağdaş ulusalcılık düşüncesinin geliştirilmesi için gerekli çalışmaları başlatmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde, Türk olmayan etnik ögelerin bir bölümü ayrı birer devlet olarak ortaya çıkarken, çekirdek ögeyi oluşturan Türklerin egemenlikten yoksun kalmasına gönülleri razı olmayanlar, Osmanlı İmparatorluğu yerine Türk ulusunu kurtaracak çözüm yollan aramaya koyulmuşlardır.[68]

"Millici" olarak nitelendirilen bu grubun öncülüğünü Mustafa Kemal Paşa yapmıştır. Daha okul sıralarındayken, Fransızcasının yardımıyla Fransız Devrimi'nin getirdiği "ulus devleti", "ulusal vatan" kavramlarını benimsemiş olan Mustafa Kemal, doğal sınırlar içinde bir "ulus devlete" ve "vatana" sahip olmanın özlemini çekmiştir. Özellikle Suriye'deki günleri, Türk halkına ancak ulusal bir devletin daha iyi bir gelecek sağlayabileceği düşüncesini pekiştirmekle geçmiştir.[69] Bu nedenle 1918 sonrasında ortaya atılan Osmanlı Devleti'ni olduğu gibi yaşatma düşüncelerinin ve önerilerinin hiçbirinin yanında yer almamış, bunları gerçekçi görmemiştir. İçinde bulunulan dönemde Osmanlı Devleti'nin temellerinin çöktüğünü, ömrünü tamamladığını düşünmüştür. "Osmanlı Devleti(ni), onun istiklali(ni), padişah(ı), halife(yi), hükümet(i)" anlamı kalmamış birtakım boş kurumlar ve sözler olarak nitelendirmiştir. Çünkü savaş sonrasında "ortada, bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı," İtilaf Devletleri için son sorun bunun da paylaşımıydı.[70] Bu durum karşısında tek çözüm yolunun "hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bila-kayd ü şart, müstakil, yeni bir Türk Devleti" kurmaktan ibaret olduğunu tespit etmiş ve bu düşünceyi yaşama geçirecek yöntemleri aramaya koyulmuştu.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtikten sonra, yeni Türk Devleti'ni oluşturacak örgütlerle, güçlerle, kişilerle ilişki kurmaya yönelmiştir. "Ne kadar zengin ve gönenç içinde olunursa olunsun, bağımsızlıktan yoksun ulusun uygar dünyada uşak olmaktan daha yukarı bir düzeyde" bulunamayacağını savunan Mustafa Kemal Paşa, Türk ulusuna gerçek kurtuluş yolunu "Ya istiklal, ya ölüm" parolasıyla göstermiştir.[71]

Çağdaş düşünsel temellere dayanan ulusal, demokratik ve tam bağımsız yeni bir devletin kurulabilmesi için, Osmanlı Devleti böyle bir düşüncenin açıklanmasına izin vermiyordu. O nedenle Mus-

tafa Kemal Paşa, yeni Türk Devleti kurma yolundaki çalışmalarını, "birtakım safhalara" ayırmış "vakayi ve hadisattan istifade" ederek, "kademe kademe yürüyerek" hedefe ulaşma stratejisini benimsemiştir.[72]

Samsun'a ayak bastıktan sonra, ilk aşamada, yurtsever asker, sivil, aydın öncülüğünde, yörelerin işgale uğramasını önlemek için Wilson İlkeleri'ni amaç edinerek kurulmuş bulunan örgütleri birleştirmeye çalışmıştır."[73] Bu çalışmalara paralel olarak, Anadolu İhtilali'nin ilk bildirgesinde de yer alacak ilkeleri tespit etmiş ve bu ilkeleri arkadaşlarıyla görüştükten sonra, 21-22 Haziran 1919 gecesi yazıya dökerek yayınlamıştır.

Amasya Tamimi adı verilen bu belgeyle vatanın bütünlüğünün, ulusun özgürlüğünün tehlikede olduğu; ulusun özgürlüğünü, ulusun istem ve kararının kurtarabileceği belirtildikten sonra, ulusun hak isteyen sesini tüm dünyaya duyurabilmek için bir ulusal heyetin oluşturulmasının gerektiği vurgulanmıştır. Ulusal heyetin oluşturulabilmesi için, Sivas'ta toplanması belirtilen kongreye, her livadan üçer kişinin seçilip gönderilmesi istenmiştir.[74] Vatan, millet ve özgürlük gibi çağdaş kavramlarla dolu bu bildiri, aynı zamanda ulusalcı hareketin amaç ve yöntemini de ortaya koymuştur.

Vatan, millet ve özgürlük kavramları Osmanlı dönemindeki anlamlarının dışına çıkarılarak çağdaş boyutlarla ele alınmış; yeni Türk Devleti'nin belirleyici ögeleri olarak halka sunulmuştur. Sık sık vurgulanan "vatan sözcüğü, ne Turan'ı, ne tüm şeriatın egemen olduğu toprakları, ne de köy meydanını kapsıyordu." 30 Ekim 1918'de silahlar sustuğu anda elde kalan topraklarla sınırlanmış bir mekânı ifade ediyordu. "Millet" ise ne Türkçülerin anladığı anlamda tüm Türkleri, ne İslâmcı bir boyutta tüm İslâmları kapsıyordu. Çağdaş anlamda ırk, dil, din ögelerine ağırlık vermeyen, ayrımcılığı yadsıyan, Türkiye'de yaşayan tüm halkı içine alan bir kavram olarak gözüküyordu.[75]

Özgürlük düşüncesi de geniş bir boyut içeriyordu. Bu, ancak tam bağımsız bir ülke için geçerli olabilirdi. Siyasi, ekonomik, kültürel, askeri bakımdan bağımsız olmayan bir ülkeyi Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsız bir devlet olarak nitelemesi olası değildi.[76]

"Tarih, bir ulusun, kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez."[77] diyen Mustafa Kemal, ulusal varlığın korunabilmesi için de ulusun örgütlenmesini zorunlu görüyordu. "İşe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından, yani fertten" başladıklarını belirterek "aşağıdan yukarıya, temelden çatıya" doğru yükselen bir örgütlenme modeliyle "hâkimiyet-i milliye"nin sağlanması amaçlanmıştır.[78] Örgütlenmeye en küçük birimden başlandığı gibi, bu örgütlerin bir çatı altına alınması işine de bölgesel bütünleşmelerle gidilmiş, Sivas Kongresi'nde, Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında tüm bağımsızlıkçı örgütler birleştirilmiştir.

Yeni Türk Devleti'ni "milli hâkimiyet" esasına dayandırmayı düşünen Mustafa Kemal, ulusal egemenlikle ters düşecek mandacılığa karşı cephe almıştır.[79] Mustafa Kemal başta olmak üzere, ulusal tam bağımsızlıkçı düşünceyi savunanlar, pazarlıkla elde edilecek "istiklal"i şeklen olmasa bile "manen" bir "esaret" olarak nitelendirmişlerdir.[80]

Sivas Kongresi'nde, Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşları bile, Amerikan mandacılığını ister ve bu konuda bir karar çıkarttırabilmek için yoğun çaba gösterirlerken; o, izlediği politikayla bu düşünceye kongre duvarlarını aşma olanağı tanımamıştır.[81] Ulusal egemenliğe dayalı kayıtsız şartsız, tam bağımsız bir devlet kurma yolundaki somut başarılar, 1919 sonbaharında Amerikan mandacılığını savunanların da bu düşünceden vazgeçerek, "milli"cilerin yanında yer almalarını sağlamıştır. Böylece, 23 Nisan 1920'ye gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halk kitlesi, düşünsel olarak iki ana gruba ayrılmıştır. Bunlardan biri İngiltere'nin himayesi altında saltanatı, hilafeti kurtarmaya çalışan teslimiyetçiler, diğeriyse saltanat ve hilafetle birlikte bir avuç Türk'ün barındığı ata yurdunu kurtarmayı amaçlayan tam bağımsızlıkçılardı.[82]

B- Meclis Açıldıktan Sonraki Düşünce Ayrılıkları

1- Uluslararası İlişkilerin Getirdiği Düşünce Akımı: Sosyalizm

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da sosyalist ilkelere dayalı yeni bir yönetim kurulmuştu. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından ve TBMM Hükümeti'nin kurulmasından sonra Anadolu'da da yeni bir yönetim oluşmuştu. Yeni oluşan bu iki yönetimin birbiriyle kesişen ortak noktaları vardı. Zira her ikisi de emperyalizme karşıydı. İşte bu nokta iki ülkenin yönetimlerini, iki ülkenin halklarını birbirine yaklaştırıyordu.[83]

Batılı devletlerin; Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesinden sonra Ege'de izlediği politikaya göz yummaları, Hıristiyan unsurların can güvenliğini korumak için yoğun çaba gösterirken Müslüman unsurlara yapılanlara ses çıkarmamaları ve Sosyalist ilkelerin çekiciliği,[84] TBMM Hükümeti'nin Rusya'ya yönelmesinde etkili oluyordu.[85]

TBMM Hükümeti kurulmadan önce de Rusya'yla iyi ilişkiler içinde olmaya önem verilmişti.[86] *Albayrak* gazetesi, 1 Nisan 1336/1920'de Rusya'daki gelişimi "muazzam bir zelzele-i beşer" olarak nitelendirmiş ve Rusya'nın "milliyetin", "saltanatın dar çemberleri arasından insanlığın ebedi ve namütenahi hudutlarına"

atladığını, Avrupalıların "şarktan bu büyük ve hak isteyen cereyanı muhtelif mecralara ayırarak boğmak için birçok setler" yaptığını fakat bunların yıkıldığını, insani prensiplerin, hak ve adalet düsturlarının yeni dünyadan, Amerikalı diplomatın ağzından değil, eski dünyadan insanlığın vicdan-ı necibinden doğduğunu, ihtiyar ve maceraperest toprağın üzerinde asırlardan beri milyonlarca insanı boğuşturan bayrakların "Sevk-i muhabbetinde" yeni renklerin oluştuğunu vurgulayarak,[87] bu renklerin yeşil ve kırmızı olduğunu belirtmiştir.

Meclis açıldıktan sonra, Sovyetler Birliği ile resmi ilişki kurulmasına geçilmiştir.[88] Mustafa Kemal'in genel politika içinde Sovyetlere yer vermesi milletvekillerinin dikkatini çekmemişti. 11 Mayıs 1920'de Kâzım Karabekir Paşa'nın "Rus Millet Komiserliği Sovyetlerden" elde ettiği, tüm İslâmi unsurların uyanmasını ve harekete geçmesini isteyen bildirinin[89] okunmasından sonra, sosyalist düşünce mecliste tartışılmaya başlanmıştır.

Bu düşüncenin mecliste tartışılmasına geçmeden önce Anadolu basınındaki görünümü üzerinde durmakta yarar vardır.

a) Basının Bakışı

Sosyalist düşüncenin Anadolu'da tanınmasında en önemli görevi *Hâkimiyet-i Milliye, Yeni Gün, Öğüt* ve *Açıksöz* gazeteleri yapmıştır.

Ankara'da meclisin açılmasından itibaren sosyalist düşünce doğrultusunda halkı aydınlatmak için çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Monotov, Rusya'yı devrime sürükleyen nedenler, işçi yaşamı, burjuvazinin haksızlığı, çarlığın nasıl yıkıldığı, Bolşevik örgütlenmenin dayandığı yöntemleri açıklayan konuşmalar yaparken, ekonomi, para, okul, eğitim, kooperatif ve ordu konusunda da konferanslar vererek halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Vakkas Ferit ise sosyalizmin uygulamaya yönelik kısımları üzerinde durmuş kolektivizm, komünizm, anarşizm hakkında çeşitli bilgiler vermiş, işçi yaşamının mutluluğa ulaşması, kapitalizmin yıkılması için dünyadaki yeni gelişmelerden Türk insanlarını haberdar etmeye çalışmıştır.[90]

Ankara'nın dışında, en yoğun işçi kesimine sahip Eskişehir'de de Monotov "Bolşeviklik, icraatı ve kanunları, İslâm ve Bolşeviklik, Bolşevikliğin istikbali, Avrupa'daki vaziyet, Türkiye ve Bolşeviklik" gibi konularda konferanslar vermiştir.[91]

Hükümetin yarı resmi yayın organı niteliğini taşıyan *Hâkimiyet-i Milliye*'de ise sosyalist çizgide çeşitli yazılar yayınlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın "kapitalizme ve onun çocuğu emperyalizme" karşı olduğunu, Yunan ordusunun kapitalizmin Anadolu'ya göndereceği son ordu niteliğini taşıdığını, ulusların bir zaman istibdat altında ezildiklerini, fakat şimdi onların yıkıldığını, bunların yerine paranın, sermayenin geçtiğini belirtmiş ve sermayenin dünyada yapılmış kötülüklerin anası olduğunu vurgulamıştır. Yazı şöyle devam etmiştir:

> Kapitalizm filan falan milletin düşmanı değildir, bütün dünyanın, bütün milletlerin düşmanıdır. Milletleri birbirine düşüren kuvvet o, kardeşkanı döktüren o, netice itibariyle tüm insanlığı inleten zulüm o. Bu zulmü sürdürmek için arada sırada müracaat ettikleri muharebeler yegâne kuvvetleri, yegâne silahları değildir. Bankalar, sendikalar onun en kuvvetli silahıdır. Memleketimize bakınız, rejiler, düyun-ı umumiler, kapitülasyonlar, şimendiferler, limanlar, bankalar, ticaret evleri bütünüyle, yıllardır bizi mahvetmek için kullanılan çarkın parçalarıdır. Bu çark döndüğü sürece yalnız biz de değil, bütün dünya zulüm altında ezilecektir. Sefalet arşa çıkacaktır. Kendimizi kurtarmak için önce bizim, sonra da dünyanın kapitalizmden kurtulması gerekir.[92]

Kapitalizmin, Marksistçe bir açıklamasını yapan gazete, kapitalizmin yerine sosyalizmin geçmesini istiyordu.

Konferans ve gazete yayımları dışında bazı yazarların sosyalizm konusunda kitap yazdıkları,[93] Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin de halkı aydınlatmak için yayın yaptığı, hatta yayınlarının önemli bir kısmını bu konuya ayırdığı görülmektedir.[94]

Mustafa Kemal'in 14 Ağustos 1336/1920'de TBMM Hükümeti'nin "prensiplerinin" "Bolşeviklik prensipleri" olmadığını açıklamasından sonra,[95] sosyalizmi savunan gazetelerin Türkiye'ye özgü bir sosyalizmden söz etmeye yöneldikleri dikkati çekmektedir.

Hâkimiyet-i Milliye, "Şark Politikamız" adlı başmakalesinde

> Dünyada büyük bir devrim yapmak isteyen Bolşeviklerle esasta müttehidiz. Bolşeviklerin gayesi emperyalizmi yeryüzünden kaldırmak. Biz de aynı dava uğrunda mücadele ediyoruz. Dâhili politikada da ayrı değiliz. Onlar gibi biz de istiyoruz ki bundan sonra devletin manası en geniş, en hakiki delaletiyle milletin irade ve hâkimiyetinden ibaret olsun. Ancak esasta böyle birleştiğimiz halde şekilde ayrı düşünüyoruz zira bizim memleketimizin içtimai, iktisadi ve siyasi yapısı farklıdır,

diyordu.[96]

20 Ağustos 1336/1920'de *Yeni Gün* gazetesinde "Program" adlı bir yazının çıktığı, burada Sovyetlerdeki komünizmin hızlı bir biçimde yayıldığı, hiçbir kuvvetin bunun önüne geçemeyeceği anlatıldıktan sonra, Türkiye'nin programsızlığından söz edilerek bir program hazırlanması öneriliyordu. Yazar "bize" tercüme programların değil, memleketin bünyesinden doğan canlı ve hakiki bir programın gerekli olduğu tezini işliyordu.[97] Yazara göre, bizde önemli bir toprak sorunu, büyük sermaye ve "kesif amele" gürültüleri yoktu. O nedenle de biz yeni düşüncenin bizdeki uygulamasını tümüyle başka bir biçimde yapmalıydık. Çünkü toplumsal ve siyasal yapımız, ekonomik ihtiyaçlarımız bize böyle emrediyordu.[98]

Dünyanın sadece manzarasını değil temellerini de değiştirmeye doğru giden komünizm hareketinde en ileri programı benimsediğini belirten *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi de Tanzimatçı ruhlu, taklitçi bir komünizmden değil, Türk ve Anadolu toplumsal yapısına uygun ve Türkiye'yi gerçek bir selamete çıkaracak feyizli bir komünizmden yana olduğunu açıklıyordu.[99]

Gerçek bir devrim edebiyatının oluşmadığı Türkiye'de[100] 1920 sonlarına doğru farklı sosyalist anlayışlar birbiriyle mücadele ediyordu. Politikada ve toplumsal çalışmalarda yeterli bilgi ve deneyimi elde edememiş kişiler; "komünizmi, üzerinden herkesin sellemeh-üs-selâm geçebileceği köprü" sanıyordu.[101] Rus Bolşevizmi'yle Türk komünizmini karşılaştırır yazılar yazan *Hâkimiyet-i*

Milliye, bu yazılardan birinde, Rusya'da Bolşevizmin, mutlakiyetin ülkenin her köşesine dağıttığı zadegân sınıfının baskısı altında doğup büyüdüğünü, Türkiye'de böyle bir durumun olmadığını, Türkiye'deki komünizmin yıkıcı, kırıcı ve dökücü bir ihtilalle gerçekleşmeyeceği tezini işliyordu.[102]

"Doğa doktorlarının kabul ettiği gibi toplum doktorlarının da benimsediği bir gerçek vardır ki her ilaç her vücuda aynı etkiyi yapmaz. Anadolu'da da sosyalist düzen ilacını kullanmak isteyenler ciddi araştırmalar yapmak zorunda olduklarını inkâr ederlerse, bilime karşı yürümüş olurlar," diyen *Hâkimiyet-i Milliye* "tecrübeye müstenid bir tekâmülden" yana olduğunu belirtiliyordu.[103]

Anadolu'da çıkan *Yeni Gün* gazetesiyse bu konudaki görüşlerini özetle şöyle ortaya koyuyordu: Sosyalistlerin memleketimizde açık ve gizli propagandaları bir hayli yoğundur. Bu yoğunluk bilimsel düzeyde de değildir. Dedikodu şeklinde yapılan propaganda "siyaset-i umumiye ve hususiyetimiz itibariyle bir irticaa" yol açabilecek niteliktedir. Bolşeviklik; komünizmin Rusya'da ve Rusça uygulanmasından ileri gelen bir toplumsal "akide" ve bir idare şeklidir. İç idaremizle hiçbir ilişkisi olmayan, Bolşevikliğe özgü dedikoduların "bizi kendi ihtiyacat-ı esasiyemizden olan inkılâbımızda işgal etmemesi" lâzım gelir.[104]

Dünya bu dönemde bir devrim geçiriyordu. Anadolu da bu devrimin dışında kalamazdı. *Yeni Gün*'e göre Anadolu; Batı'dan gelen kapitalist-emperyalist düşünceyle Doğu'dan gelen ve komünizmi kendisine özgü bir biçimde uygulayan Rus Bolşevizmi'nin etkisi altındaydı. Bunlardan birini bizim kanımıza susamış düşmanlarımız savunuyordu. Yunan, İngiliz, Fransız v.b. bizimle savaştığı için düşmanımız değil, emperyalist ve kapitalist olduğu için düşmanımızdı.[105] Öyleyse bu durumda Anadolu hangi tarafa yönelmeliydi? Bu sorunun cevabını, *Hâkimiyet-i Milliye,* "insanların fikirleriyle, siyasetleriyle, ilimleriyle" sürekli olarak sola doğru gittiğine göre Türkiye'nin de sola gitmesi gerektiği şeklinde veriyordu.

Solun birkaç aşamadan geçtiğini de belirten gazete, sosyalistlerin de "müfritleri ve mutedilleri" olduğuna dikkati çekiyordu.

Batı ülkelerinde sosyalistlerin Üçüncü Enternasyonal öncesi geçirdikleri aşamaları açıkladıktan sonra, Anadolu'nun komünist olmasını olanaksız olarak görüyordu. Sola gidişle komünist ve Bolşevik bir idarenin benimsenmesinin de safdillik olacağını vurgulayan gazete,[106] o güne kadar olduğu gibi, o günden sonra da dünyanın gidişatına ülkenin kapısının, penceresinin kapanmasını olumlu bulamayacaklarını belirtiyordu.

Hükümetin politikasına paralel yazılar yazan *Hâkimiyet-i Milliye,* 1921'lerde Türkiye'de din ve millet ögesini, komünizmin kurulmasını engelleyici iki faktör olarak görüyordu. "Komünizm enternasyonaldir. Milletin dışında dünya hükümeti demektir. Milli bayrakları ortadan kaldırır. Kızıl bayrak önemlidir." diyerek sosyalizmin olumsuz yanlarını öne çıkardığı gibi, şirketlerin millileştirilmesi, devlet tekelinin halk lehine çoğaltılması gibi girişimleri de yararlı buluyordu.

Hâkimiyet-i Milliye "Biz şimdi bütün evsafıyla tam, temiz ve heyecanlı bir milliyetperverlik içinde tekemmül eden bir milletiz. Bu hududu geçip komünizme gitmek, başımızı sert duvara vurup kırmağa benzer."[107] diyerek bu konudaki görüşlerini noktalıyordu.

Hâkimiyet-i Milliye, hükümetin yarı resmi gazetesi olduğu için hükümetin politikası doğrultusunda düşünce üretirken, hükümetin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın komünizmi "içtimai" bir sorun olarak görmesi, toplumsal ve dini koşullar nedeniyle Rusya'daki komünizmin Türkiye'de uygulanamayacağını belirtmesi,[108] Londra Konferansı'na katılmak üzere İtalya'ya giden bir TBMM Hükümeti temsilcisinin *Journal D'orıent* gazetesine Bolşevik olmak istemediklerini, tüm ülkeye "sirayet etmek" eğilimi gösteren propagandaları engellemek için yoğun çaba gösterdiklerini açıklaması,[109] Bakü Kurultayı'ndan sonra Bolşevizm hareketlerinin denetim altına alınması için hükümetin bazı gazeteleri kapatması[110] ulusalcıların sosyalist düşünceye taraftar olmadıklarını da gösteriyordu.

Ulusalcıların yanında tam bağımsızlıkçı İslâmcıların da sosyalizme sıcak bakmadıkları dikkati çekmektedir. *Sebilürreşad* dergi-

sinde çıkan makaleler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre, dünya büyük devrim dalgaları arasında çalkalanmaktadır. Bu düşünce savaşının ne zaman duracağı da belli değildir. Bu büyük ve uluslararası devrim ve değişim devirlerinde, arada kaynayıp ezilmemek isteyen büyük uluslar, bu cereyanlara karşı ciddi bir önlem almak ve gideceği hedefi çok iyi tespit edip o doğrultuda hareket etmekten kesinlikle ayrılmamalıdır. Yoksa çeşitli cereyanlardan yakayı kurtarmaları mümkün olamaz.

Sebilürreşad. yeryüzünde genellikle iki cereyanın birbiriyle çarpıştığını; bunlardan birinin tüm insanlığı kendi baskısı altında tutmak ve insanları sınırlı bir "zümrenin" yararına çalıştırmak isteyen emperyalizm ve kapitalizm, diğerininse bu "âlemin" dayandığı tüm esasları yıkarak hükümetin "kudret ve nüfuzunu" "kayıtsız ve şartsız" halkın eline vermek ve insanlar arasında her konuda ortak ve eşit yaşam kurmak isteyen Bolşevizm olduğunu belirtiyor; İslâm âleminin izleyeceği yolun ne olduğunu soruyordu.[111] O güne değin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Batılılaşma politikası izlediği fakat başarılı olamadığı belirtilerek, bugün de "bizi boğmak isteyen Batı medeniyetini yıkmak üzere teessüs eden komünizm cereyanına bila-kayd ü şart tâbi olmayı, onun vazettiği prensipleri" olduğu gibi derhal benimsemeyi "selamet-i milliye için elzem" görenlerin[112] olduğunu vurgulayarak, kurtuluşu öz güçte değil de, yabancı cereyanlar arkasında aramayı yadırgıyordu.

İslâmistler, her siyasal ve toplumsal düzenin kendi "muhitine" göre belirlenebileceğini, sosyalizmin henüz tümüyle bilinemediğini, o nedenle de bu devrim hareketinin özünün anlaşılamadığı kanısındaydılar. "Devrim henüz devam ediyor. Nerede karar kılınacağı henüz belli değil. Hatta kendileri bile bu konuda kati bir şey söyleyemezler." "İnkılâbın muhtelif muhakemat, muhtelif tesirat, muhtelif telakkiyata" uğradığını, bunun da farklı komünizm anlayışı yarattığını, "bazılarının komünizmi millileştirmek taraftarı, bazılarınınsa külliyen buna muhalif" olduğunu söylüyorlardı.

İslâmcılar toplumsal ve politik konularda bir ulusun diğer ulusların deneyimlerinden yararlanmasının oldukça güç olduğunu,

böyle hazıra konmak niyetinde olan ulusların büyük felaketlere uğradıklarını düşünüyorlardı. Her ulusun ancak kendi gelişim yeteneği ve çalışmalarıyla ölçülü, toplumsal koşullara uygun bir siyaset şekli benimseyebileceğini, aksi takdirde doğacak tepkileri de karşılamak zorunda olacağını belirtiyorlardı.[113]

İslâmcılar, kapitalizme ve emperyalizme karşı oldukları kadar komünizme de karşıydılar.[114] Fakat kapitalizm ve emperyalizmin, komünizm tarafından yıkılmasını, komünistlerin bu konudaki çabalarını takdirle karşılıyorlardı. İslâm ve insanlık âleminin, bu konuda minnettarlık duyacağını, yardım edeceğini belirtiyorlardı. Ancak, "tahribatlarını Türkiye'de teşmile kalkıştıkları zaman büyük hataya düştüklerini anlatacaklarını", "ulemanın ilmiyle, siyasi ricalin maharetiyle", "hâsılı ümmetin her sınıfının kendine mahsus zanaatıyla kendilerini Tanrı yolunda irşat etmeye" çalışacaklarını açıklıyorlardı.[115]

İslâmcılara göre, İslâmiyet insanlar arasında sınıf ve milliyet farklarını kaldırmış, rekabet ve muhalefetlere izin vermemiş, "tâbi ile metbu" arasındaki ilişkiyi temin etmiş, hiçbir hükümet şekliyle "takyit" eylememiş, insanları hak ve ödevlerine bağlı kalmak koşuluyla gereksinimlerine göre eylemlerinde serbest bırakmıştır. Böylece, insanlar arasında toplumsal ve siyasal dengenin oluşmasını sağlamıştır.[116]

Hıristiyanlık içinden doğan Bolşevikliğin, Bolşevik ülkeler için siyasal ve toplumsal olmak üzere iki yönlü olduğunu, Müslümanlar için tek yönün, o da siyasi yönün olduğunu, toplumsal devrime ihtiyaç olmadığını, Müslümanların 1300 yıl önce bu devrimi yaptığını ve İslâm âleminin toplumsal yapısını saptadığını iddia ediyorlardı.

Toplumsal devrimden bir şey anlamayacaklarını, İslâm âleminin buna ihtiyacı olmadığını, amaçlarının Batı uygarlığı altına düşen İslâmların kurtarılması olduğunu vurguluyorlardı.

Bolşevikler, mahkûm milletlerin ekonomik ve siyasal baskıdan kurtarılmasını kendilerine amaç edindikleri için, sorunun bu noktada kendi hayatlarına "taalluk ettiğini", Batı "cihangirliğinin" kırılmasının Anadolu için bir hayat ilkesi olduğunu ve bu noktada

Bolşeviklerle ortaklaşa hareket etmek zorunda olduklarını vurgulayan İslâmcılar, siyasal noktada çıkarların ortak, amacın aynı olmasına karşın, toplumsal alanda da onlara bağlı olmayı uygun bulmuyorlardı. Bu konuda Müslüman halkın düşüncelerini karıştıranların -özellikle bilerek yapanların- suikast yaptıklarını iddia ediyorlardı.[117]

Ortak düşmana karşı Bolşeviklerle "tevhid-i mesai" ettik diye bizim de mutlaka Bolşevik olmamız gerekmez. Çünkü komünizmi oluşturan nedenlerin hiçbirisi bizde yoktur. Binaenaleyh bizim için o prensiplere bağlı olmak gereği yoktur. Bir ulus için iyi olan şey, diğer ulus için felaket olabilir diyerek görüşlerini oldukça net bir biçimde ortaya koymuşlardır.[118]

Mecliste -her nedense- konuşmayan Mehmet Akif, *Sebilürreşad* dergisinde bu konuda görüşlerini açıklamaktan çekinmemiştir. Mehmet Akif, Müslümanlıkla Bolşevikliğin ayrı olmadığını, bunların bir olduğunu iddia edenlerin ya İslâm esaslarını anlamadıkları veya Bolşevikliği incelemedikleri kanısındadır. Ona göre, Müslümanların Bolşevik olmasına gerek yoktur. Çünkü bu "mezhebi" Rusya'da meydana getiren toplumsal, ekonomik, siyasal, tarımsal, sanayi gibi nedenlerin hiçbiri Müslüman ülkelerde yoktur. Bunların varlığını benimsesek bile "Kuran ile hadis yerinde dururken Bolşevikliğin esasât-ı hâzırasını kabule Müslümanlar için imkân tasavvur" edilmez. Akif, sosyalizmin gelecekte alacağı şekil konusundaysa görüş belirtmekten kaçınır.[119]

Doğu toplum yapısı içinde komünizm ile sosyalizmin bağdaşıp bağdaşamayacağı sorunu, kişileri bir hayli etkilemiştir. Sık sık sorulan bu sorunun yanıtını Hoca Şükrü vermiştir. Şükrü Efendi'ye göre, sosyalizm, Batı'daki kapitalizme tepki olarak doğmuştur. İslâm ülkelerinde ne sosyalizmi doğuracak etkenler ne de uygulanmasına imkân vardır. Bu şekil bizim "âmâlimize", çıkarlarımıza uygun olmadığı gibi maddi ve manevi varlığımıza da uygun değildir. Türkiye, Bolşevizmi bir "içtimai müessese" olarak benimsemeye uygun değildir. Türkiye, Rusya'ya benzemediği gibi Avrupa'ya da benzemez. Avrupa'da bazı saygı gösterilen şeyler vardır ki bunları Türkiye'ye uygulamak olası değildir. Türklerin diyaneti Bolşe-

vizme uygun değildir. Diyanet-i İslâmiyenin esaslarını Bolşevizm esaslarıyla uzlaştırmak mümkün değildir. Memleketimizde Bolşevizmi gerektirecek bir yaşam biçimi de yoktur. Bizde halkın şikâyetine neden olan şeyler "tedabir-i idariyeyi hükümetlerimizin kemah-ı hakla ittihaz edememesinden neşet etmiştir."[120]

b) Meclisin Bakışı

23 Nisan 1920'de açılan meclis, Anadolu'daki tüm toplumsal katman temsilcilerini bağrında taşıdığı gibi, ülkede var olan düşünce akımlarının da odak noktasını oluşturuyordu.

Düşünce platformunda meclisin ilk yılında adından en çok söz ettiren, açıkça propagandası yapılan düşünce akımı Bolşevizmdi. Yeni Türkiye'yi Bolşevik ilkeler doğrultusunda yeniden kurmak ve onu daha da güçlendirmek amacıyla planlar, programlar yapılmış, partiler kurulmuş, zümreler oluşturulmuştur. Bu konuda çaba sarf edenlerin önemli bir bölümünü milletvekilleri oluşturmuştur.

Milletvekillerinin algılayışlarına, yeteneklerine ve dünya görüşlerine göre meclisin toplanma nedeni anlam kazanmıştır. Ancak, tümünün birleştiği ortak nokta, "Misak-ı Milli" sınırları içinde kalan toprakların düşman işgalinden kurtarılarak, ulusal bağımsızlığın sağlanmasıydı. Bunu sağlayabilmek için, her ne kadar öz gücümüze dayanmamız temel ilke olarak benimsenmiş olsa da, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesi tezini savunan Sovyetlerden de yararlanılması düşünülmüştür.

Rus Milletler Komiserliği'nin yayınladığı[121] bir bildirinin, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından 11 Mayıs 1920'de TBMM'ye gönderilmesinden sonra, mecliste Bolşevik düşünce tartışılmaya başlanmıştır.

Milletvekillerinin ortaya attıkları düşüncelere bakıldığında onların sosyalist düşüncenin dayandığı siyasal, toplumsal, ekonomik ve ideolojik tabanı bilmedikleri, Bolşevizmin emperyalizme karşı oluşundan yararlanmaya çalıştıkları, bağımsızlığı elde edebilmek için Bolşevizmin benimsenmesini istedikleri görülmektedir. Örneğin, Türk Ocağı'nın aktif üyesi Hamdullah Suphi Bey, "başkalarını top-

raklarımızdan kovmak için", "Bolşeviklerden istifade edilerek" ulusal birliğin sağlanmasını istemiştir.[122] Oysa Mustafa Kemal Paşa, daha 24 Nisan 1920'de meclisin gizli oturumunda, sosyalistlerin kendilerine özgü birtakım görüşlerinin olduğunu, nereye temas ederlerse, nereye giderlerse kendi görüşlerini benimsetmeye çalıştıklarını belirterek, milletvekillerinin bu konuda dikkatli davranmalarını kapalı bir biçimde dile getirmişti.[123] Buna karşılık kimi milletvekillerinin "İslâm ülkelerinde dine karşı saldırgan olmayan Bolşevizmin"[124] benimsenmemesinden ve sosyalist düzene doğru ülkenin yönlendirilmemesinden rahatsızlık duymaya başlamıştı.[125]

Hamdullah Suphi Bey, Bolşevik güçlerinin ülkeye yağmacı olarak gireceğini, yakıp yıkacağını, "ananelere, mukaddesata" saygı göstermeyeceğini söyleyenlerin olduğunu belirttikten sonra, "tasrih etmeliyiz, Bolşeviklik nedir, öğrenmeliyiz; hakkında hüküm vermeliyiz" diyor ve sosyalizmin meclisçe araştırılıp incelenmesini istiyordu.[126] Rusya'daki devrimci eylem başladığı andan itibaren onu yakından izleyen, fakat henüz bu konuda belirgin bir sonuca varamadığını meclis kürsüsünden söyleyen Besim Atalay Bey de Bolşeviklikle İslâmiyeti özdeşleştirmeye çalışıyordu. Besim Atalay Bey, Bolşeviklere "yoldaşlık" etmekle şeriata daha fazla yaklaşılacağı kanısındaydı.[127]

Tunalı Hilmi Bey ise, sosyalizmin tarihsel kökenini Hindistan'a kadar götürüyor, yaşama geçirilmiş sosyalizmin kaynağının şeriat olduğu görüşünü savunuyordu.[128] Sosyalizmi, İslâmiyet'le özdeşleştirmeye çalışan ve Anadolu'da bir çeşit İslâm Sosyalizmi düşüncesini geliştirmeye uğraşansa Şeyh Servet Efendi'ydi.[129]

Ebubekir'i sosyalist olarak nitelendiren[130] Şeyh Servet Efendi'nin görüşlerini Muhittin Baha Bey de destekleyerek, sosyalizmin Rusya'dan önce İslâmiyet içinde doğduğunu, fakat bu düşüncenin İslâm dünyasında ihmal edildiğini; ülkeyi, ulusu, insanlığı kurtaracak olan bu düşüncenin dayanağının "esasât-ı ilmiye" olduğuna dikkati çekiyordu.[131] Sosyalizmi, bireyciliği yadsıyan, toplumculuğu benimseyen bir düzen olarak savunan milletvekilleri olduğu gibi,[132] ülkedeki tüm ürünleri üreticinin elinden alarak ambarlarda toplayan, daha sonra Ayşe'den Fatma'ya kadar tüm köylüye üret-

tiği ürünü "vesika" ile veren bir düzen olarak nitelendirenler de vardı.[133]

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Bolşevizmi, yasaları oldukça zehirleyici bir din olarak nitelemiştir[134] Durak Bey ise Bolşevizmi; 1-Dinsizlik, Allah yoktur, 2- Milliyetsizlik. Bir Bolşevikten milliyet sorsanız, milliyetinin nev-i beşer olduğunu söyler, 3-Vatansızlık, 4-(Kölesizlik) Kölelik de yoktur, gibi dört ilkeye oturtmuş ve Yahudilerin yarattığı bu düzende kadının ortak mal olduğu, evlenmenin olmadığı, iki tarafı birleştiren şeyin muhabbet olduğu gibi son derece tutarsız bir yaklaşımla sosyalizme karşı çıkmıştır.[135]

Görülüyor ki konuşan milletvekilleri sosyalizm hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdir. Zaman zaman kendileri de bunu itiraf etmişler, meclis veya İcra Vekilleri Heyeti'nden bu düşünceyi açıklayıcı bilgi istemişlerdir.

Sosyalizme yaklaşım konusunda en tutarlı davranan kişi Mustafa Kemal Paşa'dır. 29 Mayıs 1920'de meclisin gizli oturumunda, toplumsal bir sorun olan sosyalizmi benimseme düşüncesinin günün sorunu olmadığını, hükümetin de Türkiye'yi sosyalist düzene geçirme sorunuyla uğraşmadığını belirtmiştir.[136]

3 Temmuz 1920'de de "Bizim için, ulusumuz için Bolşevik olalım olmayalım diye bir sorun yoktur. Bolşevik olmak için neden de yoktur. Görüyorum ki bazı arkadaşlar illa Bolşevik olalım gibi bir düşüncedeler. Biz bir ulusuz. Kendine özgü aktöre ve yönetimimiz var. Biz bunların sadıkıyız." diyerek TBMM Hükümeti'nin düşüncesini belirli ölçüde ortaya koymuştur.[137] Bunları söylerken Mustafa Kemal Paşa'nın çok dikkatli davrandığı da görülmektedir.

24 Eylül 1919'da Bolşevizmin "bizim memleketimizde" hiçbir biçimde yerinin olmadığını belirttikten sonra,[138] Rusya'daki gelişmeleri yakından izlemek ve sosyalizm konusunda aydınlatıcı bilgi almak amacıyla Rusya'ya araştırmacı göndermiş,[139] 1920 yazında bu konuda yoğun bir inceleme içine girmiştir.[140] 1 Eylül 1920'de Bakü'de toplanacak "Şark Milletleri Kurultayı'na katılmak üzere bazı milletvekillerine çağrı belgelerinin gelmesi ve o kurultaya katılacak olanların hazırlık yapmaya yönelmesi üzerine, Mustafa Ke-

mal Paşa, o güne kadar gizli oturumlarda yaptığı uyarılara paralel olarak, hükümetin izleyeceği politika konusunda daha geniş açıklama yapmaya ihtiyaç duymuştur.

14 Ağustos 1920'de "Bizim nokta-i nazarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik." dedikten sonra TBMM Hükümeti'nin temel politikasının "kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesi" "halkın elinde bulundurulmasını" içeren "Halkçılık" olduğunu belirtmiştir. Halkçılıkla Bolşevizmin birbirine koşut olduğunu savunan Mustafa Kemal Paşa,

> Bolşevizm millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı nazar-ı mütaalaya alır. Bizim milletimiz ise heyet-i umumiyesi ile mağdur ve mazlumdur. Bu itibarla dahi bizim milletimiz beşeriyeti tahlise müteşebbis olan kuvvetler tarafında himayeye şayestedir. Memleket ve milletimizi kurtarabilmek için memleketin ahengini, intizamını muntazam muhafaza etmek lazımdır. Her tarafta muhtelif kafaların, dimağların, vücutların teşebbüsü memleketin içinde muhtelif cereyanlar, muhtelif vaziyetler tevlit edebilir." diye gerekli uyarıyı yaptıktan sonra, "falan yerde falan ve filan yerlerde yapılan kongrelerde filan filan münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya gider ve orada mevzubahis olan esasâtı kabul eder memleket içinde tatbik etmeğe başlarsa, bu doğru bir istikamet olmaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz. Her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz gideriz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerinden mürekkeb olan meclis gider ve yapılması gereken şeyi o yapar,

diyerek meclisin benimsemeyeceği bir şeyin ülkede köklü dönüşümlere yol açamayacağını açıkça ortaya koymuştur.[141]

Sosyalizmi yeterince bilmeyen bazı milletvekillerinin ülkede sosyalist ilkeler çerçevesinde bir toplumsal devrim yapmaya yöneldikleri, bu konuda programlar oluşturdukları, hatta "yeni nizam ve kaideleri" TBMM'ye sokmak için Sovyet elçilik heyetinden de yararlanmaya çalıştıkları görülmüştür.[142]

Ülke içinde Bolşevizmin ne olduğunu bilmeyen, fakat bu esasa dayanarak oluşturulacak Bolşevik gücün ancak Anadolu'yu kurta-

rabileceğine inananlar, ülkenin çeşitli yerlerinde örgütler kurmaya çalışmışlardır. Rusya ile kurulan iyi ilişkilerden yararlanan bazı kişiler de Rus Bolşevizmi'ni çeşitli kanallardan ülkeye sokmaya yönelmiştir. Tüm bu gelişmeler Anadolu'daki sosyalist cereyanı güçlendirmiştir.[143]

Geçen zaman içinde, Bolşevizm konusunda bir miktar bilgi sahibi olanlar bu akımdan rahatsız olmaya başlamış,[144] hatta Anadolu'daki sosyalist akımın güçlenmesinden Sovyet elçilik heyetini sorumlu tutmuşlardır.[145]

Anadolu'da sosyalist ilkeler çerçevesinde yapacakları toplumsal devrim için, ordunun da kendi yanlarında bulunmasını zorunlu gören Bolşevikler, Yeşil Ordu kanalıyla Çerkez Ethem'i kendi saflarına çektikten sonra,[146] düzenli ordu komutanlarını da yanlarına almaya yönelmişlerdir.[147]

Mecliste kırmızı çuhalı kalpak giyen, kırmızı kıravat takan milletvekillerinin sayısı çoğalırken, "Ne bekliyoruz, niçin komünizmle halka yeni bir ruh aşılamıyoruz, hangi mal hangi servet kaldı ki korkalım," sözleri yükselmeye başlamıştır.[148]

Bu sırada Moskova'dan dönen Yusuf Kemal Bey, milletvekillerini sosyalizm konusunda aydınlatan bir konuşma yapmıştır (16 Ekim 1920). Bu konuşmada özetle şunlar vurgulanmıştır: "Komünizm nedir? Komünizm iktisadi bir şeydir. Sovyetist idare, halkın teşkilatı üzerine kurulmuş bir idaredir. Bizden farkı orada seçen ve seçilen amele ve köylüdür. Burjuvazinin seçme ve seçilme hakkı yoktur. Kaza, liva ve vilayetleri halkın seçtiği heyetler idare ediyor. Moskova'da iki kez kongre toplanır ve tüm idare ünitelerini ve devlet yönetimini kontrol eder. Kongre yasama gücüne sahiptir, 200 kişilik merkez yürütme komitesini seçer. İcra Komitesi'nin bir başkanı, bir de divan başkanı vardır, Merkez İcra Komitesi, Milletler Komiserliği'ne ayrılmıştır. Bunların da bir başkanı vardır.

Mülkiyet hakkı yoktur, sermayedarların halkı soymasına izin vermemek için tüm üretim araçları "cemiyetleştirilmiştir." Çalışmayana ekmek yoktur. Ticareti kaldırıyorlar. Toprak, büyük sermaye, dış satım devletleştirilmiştir. Dağıtım devlet eliyledir."[149]

Sosyalizm konusunda kendi çabalarıyla yalan yanlış kimi bilgiler edinen milletvekillerinin, söz konusu düşünce akımına karşı tavır alışlarında Yusuf Kemal Bey'in yukarıdaki konuşması da etkili olmuştur. Türkiye Komünist Fırkası yanlıları şekilcilikle, hatta yalancılıkla suçlanmaya başlanmış,[150] hükümetin, politikasını mecliste azınlığı oluşturan komünistler yerine, çoğunluğu oluşturan milletvekillerine dayandırması istenmiştir.[151] Halkın bazı kesimlerinden de[152] tepki gören sosyalist düşünce, 1920 sonlarında meclisteki etkinliğini yitirmiştir.

2- Sosyalist Partileşme Hareketi

a)Yeşil Ordu

Mondros Silah Bırakışması'nın koşullarıyla ters düşmesine rağmen, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını adım adım işgal etmeleri, bir kısım aydını, Batı emperyalizmine karşı savaş açtığını belirten sosyalist düşünceye doğru yöneltmiştir.

Anadolu ulusalcıları, bir yandan Anadolu'da halkı örgütlemeye çalışırlarken öbür yandan da Sovyetler Birliği ile gayri resmi olarak ilişki kurmaya özen göstermişlerdir.

Ortak bir strateji saptamak amacıyla, toplanan Sivas Kongresi'ne katılan üyelerden bazılarının umudunu Şark'a bağladıkları görülmektedir.[153] Bunlar, Anadolu'da yapılacak bir devrimin Rusya'nın yardımını sağlayacağı ve Anadolu'da Batı emperyalizmine karşı büyük bir direnç oluşturacağı kanısındadırlar. Bunların öncülüğünü Hakkı Behiç Bey yapmaktadır.[154] Sivas Kongresi sonrasında gizli örgütlenmeye geçen bu kişiler, Millet Meclisi açıldıktan sonra Yeşil Ordu adını almışlardır.[155] On dört merkez üyesinin milletvekili olduğu bu örgüt kısa sürede büyümüştür. Milletvekilliği ve İcra Vekilliği yetkilerinden yararlanarak rahatça çalışan örgüt üyeleri, örgütlerini daha da geliştirmek için, Mustafa Kemal Paşa'nın ismini de kullanmaktan çekinmemişlerdir. Kurucularının önemli bir kısmının İttihatçı olmasıyla dikkati çeken Yeşil Orducular, örgütlerinin kuruluşunu gösteren resmi bir belgeyi hüküme-

te vermemişlerdir. Bu durum Yeşil Ordu Cemiyeti'ni gizli örgüt niteliğine büründürmüştür.

"Merkez-i Umumi" dışında Ankara ve Eskişehir'de de birer merkezi olan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin, Ankara Merkez Heyeti içinde, İttihatçı Hüsrev Sami Bey etkili olmuştur.[156]

Örgütle hükümetin bağlantısını sağlayan Hakkı Behiç ve Dr. Adnan Bey, örgütün gizliliğini savunmuşlar, bu konuda ısrarlı davranmışlardır.[157] Nâzım Bey (Tokat) bunun nedenini Avrupa'nın üzerlerine saldırmasını önlemek olarak açıklamıştır.

İslâmcı sosyalizmi savunan Yeşil Ordu Cemiyeti, Haziran ortalarında "Nizamnamesini" yayınlamıştır.[158] Üçüncü Enternasyonal'e başvurmuş fakat olumlu olumsuz herhangi bir yanıt alamamıştır.[159] Haziran ayından itibaren komünizm cereyanı Anadolu'ya yayılmıştır. Ancak daha eylemin ilk aşamasını geçemedikleri için Mustafa Kemal Paşa açıktan açığa bu akıma karşı tavır almayı ulusal çıkarlara uygun bulmamış,[160] belirli alanlarda çalışmasına da göz yummuştur.[161] Bundan yararlanan örgüt, aktivitesini daha da artıracak girişimlere yönelmiştir. Ordu ile işbirliği yapmayı kendileri için yararlı ve zorunlu gören Yeşil Orducular, Çerkez Ethem'le ilişki kurmuşlardır. Bir hükümet "partisi" görünümüne giren bu örgüte, Hakkı Behiç Bey'in önerisiyle Çerkez Ethem'in girmesi,[162] Mustafa Kemal Paşa tarafından hoş karşılanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, cepheye gitmek üzere Ankara'dan ayrılmadan önce bu soruna eğilmek gereğini duymuş ve cemiyetten eylemlerini durdurmasını istemiştir.[163] Böylece, Temmuz sonlarına doğru cemiyet hareketsizliğe itilmiştir. Bunun üzerine cemiyetin ağırlık merkezi Eskişehir'e kaymıştır.

Sosyalizmi tek kurtuluş yolu olarak gördüğünü söyleyen Çerkez Ethem, bu doğrultuda kamuoyu oluşturmak için Ağustos sonlarında *Seyyare-Yeni Dünya* adlı bir "İslâmi Bolşevik gazetesi" çıkararak Yeşil Ordu Cemiyeti'nin propagandasını sürdürmeye devam etmiştir.[164]

Mustafa Kemal Paşa, cepheden döndükten sonra Yunus Nadi Bey, Paşa ile görüşerek kendilerinin çalışmaları durdurduklarını, fakat "bazı münasebetsiz kişilerin ortaya çıkarak" çalışmaları sürdürdüklerini anlatmıştır. "Münasebetsiz kişilerin" bu tavırla-

rının ülkeyi kötü yola götüreceğini belirten Yunus Nadi Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan bu gidişata müdahale etmesini istemiştir.[165]

Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ağustos'ta mecliste yaptığı konuşmadan sonra, sol kesim arasında bir ayrılık başlamıştır. Bu ayrılık, Yeşil Ordu'ya da sıçramış, bir kısmı Sovyet Devrimi'ne benzer bir devrim modeli geliştirmeye çalışırken,[166] bir kısmı da uluscu-halkçı bir düzen kurma modeli oluşturmaya yönelmiştir.

Ülkenin genel durumunu göz önüne alan örgüt, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğine uyarak geçici bir süre çalışmalarını durdurmaya karar vermiştir. Bu karara uymayan ve Yeşil Ordu içinde daha sol bir kanadı oluşturan bazı milletvekilleri, Ankara'daki merkezi "Merkez-i Umumi" ilân ederek çalışmalarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Hakkı Behiç Bey, bu grubun çalışmalarını durdurması için, onlara birtakım öneriler götürmüşse de benimsettirememiştir. Bunun üzerine Hakkı Behiç Bey, "hiçbir milletin hiçbir idare tarzı ve siyasetini aynen kopya etmek" yanlısı olmadığını belirterek, gayesinde samimi olduğunu, bu samimiyetini yazarak sürdürmeye karar verdiğini açıklayarak Yeşil Ordu Cemiyeti'nden ayrılmıştır.[167]

1920 Eylül'üne gelindiğinde gizlilik temeli üstüne kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti tümüyle parçalanmıştır. Genel merkezi oluşturan bir iki üye dışında üyelerin çoğu hükümetçe kurulan Türkiye Komünist Fırkası'na (T.K.F.) girmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ethem Bey'e de mektup yazarak, hem onun bu fırkaya girmesini hem de denetiminde çıkan *Yeni Dünya* gazetesini Ankara'ya taşıyarak, fırkanın yayın organı olmasını istemiştir.[168]

Yeşil Ordu'nun sol kanadını oluşturanlardan Nâzım Bey (Tokat) ise, Yeşil Ordu'nun T.K.F. "kalbine" karşı çıkmış ve bu konuda çeşitli bildiriler yayınlamıştır. Nâzım Bey ve bazı arkadaşları Yeşil Ordu'nun Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na dönüştüğünü belirtmişlerdir.[169] Yeşil Ordu'nun sol kanadını oluşturanların tüm çabaları olumlu bir sonuç vermemiştir. Mustafa Kemal'in ulusçu-halkçı düşüncesi mecliste egemen olmuştur.

b) Türkiye Komünist Fırkası

Yeşil Ordu hareketinin çığırından çıkması, ülkede göz ardı edilemeyecek kadar gelişmiş olan dağınık "Bolşevik" kitleyi, hükümetin denetiminde bir partinin etrafında toplamak zorunda bırakmıştır. Bu sırada Vakkas ve arkadaşları, canıgönülden ve hararetle bir komünist parti kurarak Anadolu'da sosyalist bir düzene geçilmesinin mücadelesini veriyorlardı. Oysa "millet, meclis ve hükümet" böyle bir düzen yanlısı olarak gözükmüyordu.[170] Hükümet, dış etkilerle ülkenin kimi yerlerinde hissedilen sosyalist başkaldırıları önlemek,[171] hükümete muhalif sol güçleri denetim altına almak, emperyalist düşmana karşı verilecek savaşta Sovyetlerin yardımını daha da hızlandırabilmek için, 18 Ekim 1920'de Türkiye Komünist Fırkası adı altında bir parti kurmuştur.[172] 9 kişilik kurucu heyeti, 30 kişilik "Merkez-i Umumisi" olan partinin üyeleri arasında Hakkı Behiç Bey, İhsan Bey (Cebelibereket), Refik Bey (Konya), Eyüp Bey (Eskişehir), Tevfik Rüşdü Bey, Mahmut Esat Bey, Yunus Nadi Bey, Kılıç Ali Bey, Süreyya Bey gibi meclisin aktif üyeleri yanında,[173] Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın asker kadrosunda önemli yerleri bulunan Fevzi, Kâzım, Ali Fuat Paşalarla, Refet, İsmet Beyler de vardı. İşte bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, partiyi kuran kişileri "en kıymetli, en namuslu, en vatanperver" kimseler olarak nitelemişti.[174] Mecliste 85 milletvekiline sahip olduğu ileri sürülen bu partinin genel politikasının oluşturulmasında Hakkı Behiç Bey etkili olmuştur.[175] Bu parti kurulduktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Yeşil Ordu'nun güçlü kişisi Çerkez Ethem de partiye alınmış, onun denetiminde bulunan *Yeni Dünya* gazetesi de Ankara'ya taşınarak, partinin yayın organı biçimine dönüştürülmüştür.[176]

Bu partinin kurulmasından sonra mecliste kurulmuş bulunan ve sosyalist nitelik gösteren Halk Zümresi'nin T.K.F.'sı ile bir bağlantısının olmadığına ilişkin Halk Zümresi idare heyeti adına Bursa Milletvekili Şeyh Servet, Tokat Milletvekili Nâzım Bey basına açıklamada bulunmuşlardır.[177] Bunların açıklamalarının örgütsel düzeyde doğurduğu sonuçlar tespit edilememektedir. Ancak, daha önceden sosyalist yazılarıyla tanınan *Hâkimiyet-i Milliye* bir yana,

Yeni Gün gazetesinin de T.K.F.'nın emrine girmesi Halk Zümresi'nin de ideolojik yapısının ulusçu-halkçı doğrultuda olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu partinin "bir ısmarlama parti" olduğu, kuruluşundan kısa bir süre sonra ortaya atılmıştır.[178] Komünizmin Rusya'da bile uygulanmasından olumlu sonuçlar alınamadığı bir dönemde Ankara'da böyle bir partinin kurulması şaşkınlık yaratmıştır. Ancak, Mustafa Kemal Paşa böyle bir parti kurulmadığı takdirde mevcut ideolojik mücadele nedeniyle, ülkenin ihtiyaç duyduğu bütünlüğün sağlanamayacağını görmüştü.[179] Üçüncü Enternasyonel'e bağlı olduğu[180] ilan edilmesine rağmen henüz partinin programı da tamamlanamamıştı. Genel kongre yapılıncaya değin izlenecek politikayı saptamak üzere bazı kişilerin görüşlerine başvurulmuştur.[181] Bu görüşmeler sonunda partinin 43 maddeden oluşan bir nizamnamesi hazırlanmış ve yayınlanmıştır. 7 bölümden oluşan nizamnamenin 1. bölümü "siyaset-i umumiye", 2. bölümü "münasebet-i milliye", 3. bölümü "umur-ı askeriye", 4. bölümü "umur-ı adliye", 5. bölümü "umur-ı maarif", 6. bölümü "umur-ı diniye", 7. bölümü "umur-ı iktisadiye" adlarını taşımaktadır.[182] Ne zaman kapatıldığı belli olmayan bu parti, kuruluşundan başlayarak yok oluşuna değin "ısmarlama bir partinin" olup olmadığı tartışılmıştır.[183]

c) Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

Yeşil Ordu hareketinin durdurulmasına karar verilince Yeşil Ordu'nun sol kanadını oluşturan bazı kişiler T.K.F.'ye geçmeyi benimsememiş ve bir süre gizli T.K.F. adı altında çalışmalarına devam etmişlerdir.[184] Fakat daha sonra Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasını[185] kurarak (7 Aralık 1920) Yeşil Ordu'nun tabanını kendi yanlarına çekmek için Yeşil Ordu'nun, T.H.İ.F.'ye dönüştüğü propagandasını yapmaya başlamışlardır.

Emeği temel ilke olarak[186] alan bu partinin kurucuları arasında Tokat Milletvekili Nâzım Bey, Bursa Milletvekili Şeyh Servet ve Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü'nün olduğu görülmektedir.[187]

Parti kısa sürede gelişmiştir. Afyon'da, Yozgat'ta Sivas'ta, Çorum'da, Akdağmadeni'nde aktivitesini artırmıştır.[188] Hükümetin politikası bunlara karşı olduğu için, hükümet üyeleri fırkanın etkinliğini azaltacak her çeşit önleme başvurmuştur. Dahiliye Vekili, memurlardan bu fırkaya girenleri azletmiştir.[189] Maarif Vekili, maarif müdürlerine bir genelge göndererek "maarif mensuplarının" bu fırkaya girmemelerini istemiştir. Hükümet emirlerine uymayan fırka mensuplarından bazıları tutuklanmıştır.[190]

Halk İştirakiyun Fırkası'nın saltanatın irsiyetine, dini esaslara dayanan tasarruf hakkı gibi haklara; icar ve isticar hakkı gibi "ülkeyi berbat eden" ve bir avuç azınlığın, çoğunluğa egemen olmasına yol açan haklara karşı çıkması İslâmcı milletvekillerinin ve halkın fırkaya olan tepkisini artırmıştır.[191]

Çerkez Ethem olayından sonra mecliste, hükümetin sol anlayışının ilerisinde olanlara karşı, hem T.K.F. hem de İslâmcı milletvekilleri adeta ortak bir davranış içine girmişlerdir. "Gafil ve hain" olarak nitelendikleri parti üyelerinin dışardan para alarak, yabancı gücüyle çalıştığını iddia etmişler, fırkanın kapatılmasını, üyelerinin milletvekilliğinden çıkarılmasını istemişlerdir.[192]

Bu baskılar karşısında fırkanın yaşaması olası değildi. Nitekim H.İ.F. mensupları, ülkedeki "fikir cereyanlarını ilmi bir mecrada yürütmek ve her hususta halkı aydınlatmak üzere" kurulduğu halde "bu sırada memleketin pek çok muhtaç olduğu vahdet-i âmâl-i efkârı muhafaza maksadıyla 1 Şubat'tan itibaren terk-i faaliyet" eylemiş olduklarını, bir bildiriyle kamuoyuna açıklamışlardır.[193]

Meclisteki aşırı sol düşünceyi benimser gözükerek mevcut hükümetle çelişkiye düşen Nâzım, Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü Beyler, hükümeti yasadışı yollardan devirmeyi amaçladıkları gerekçesiyle İstiklâl Mahkemesi'ne verilmişlerdir. Mahkeme bunlardan Tokat Milletvekili Nâzım Bey'in suçunu sabit görerek Hıyanet-i Vataniye yasasının 2. maddesi uyarınca 15 yıl hapse mahkûm etmiştir (9 Mayıs 1921).[194]

Tokat Milletvekili Nâzım Bey'in şahsında hükümet politikasına karşı olan tüm sol kesim de mahkûm edilmiştir.

Sakarya Savaşı'nın zaferle bitmesinden sonra ülke içinde ve dışında gücünü iyice pekiştirmiş olan TBMM Hükümeti, mayıs ayında hükümeti devirmek suçuyla tutuklanan solcu kişiler için bir af çıkarmıştır.[195]

Sosyalist tutukluların affedilmesinden sonra bunlar, yeniden örgütlenmeye yönelmişler, 18 Mart 1338/1922'de çıkarmaya başladıkları, *Yeni Hayat* dergisiyle kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.[196]

Halk İştirakiyun Fırkası'nın yeniden canlandığını belirtir bildirilerin yayınlanması üzerine, eski parti üyelerinden milletvekili olanlar partiyle organik ilişki içine girmekten kaçınmışlardır. Eski H.İ.F. kurucularından Şeyh Servet Efendi, "idari ve siyasi" mefkûresinin halkçı olmasına rağmen yeni faaliyete geçen fırkanın bildirisinden haberi ve bu bildiride "reyi" olmadığını, hiçbir partiyle ilişkisinin bulunmadığını açıklamıştır.[197]

Halk İştirakiyun Fırkası, bu kopmalara rağmen derlenme ve örgütlenme çalışmalarını sürdürmüştür. 15 Ağustos 1338/1922'de, fırkanın birinci kongresinin yapılacağı kamuoyuna duyurulmuş ve kongre programı tespit edilmiştir.[198] Fakat bu sırada mecliste İkinci Grup olarak bilinen ve hükümete karşı olan milletvekilleri, etkin olmaya başlamışlar ve bu etkinlik sonucunda da Sivas Milletvekili Rauf Bey'i İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na getirmişlerdir (12 Temmuz 1922).[199] Hükümet başkanı olan Rauf Bey, 21 Temmuz'dan itibaren sosyalistlerin çalışmalarını yasaklamıştır. 2 Ekim 1922'de de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Halk İştirakiyun Fırkası tümüyle kapatılmıştır.[200]

3- Meclisteki Sosyalizm Tartışmalarının Durdurulması

Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa bağımsızlık savaşında Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği politikayı, siyasal ilişkilere evet, Bolşevizme hayır temeline oturtmuştu. Anadolu'yu Rusya'ya bağlamayı amaçlayan, Bolşevik devrim özlemcilerinin TBMM Hükümeti'ne karşı olduklarını bilen Mustafa

Kemal Paşa, ülkenin somut koşullarının "komünizme ve Bolşevizme" açıktan açığa tavır almaya uygun olmadığı kanısındaydı.[201] Zira komünistliğin ülkemizde değil, Rusya'da bile uygulanmasında açık kanıların oluşmadığı görülüyordu. Ne olduğu bilinmeyen bu akıma karşı uygun önlem alınmadığı takdirde ulusal bütünlüğün parçalanmasından endişe duyuyordu.[202] Bu gidişatı önleyebilmek, sağlanmış olan ulusal bütünlüğü sürdürebilmek için sosyalist hareketleri denetim altına almaya karar verdi ve T.K.F. adı altında bir partinin kurulmasına izin verdi. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'ya verdiği gizli emirde, gizli komünist örgütlenmelerin durdurulması için gerekli çalışmaların yapılmasını istedi.[203] Bunun yanında ilerde ortaya çıkacak olumsuz gelişmeleri ortadan kaldırabilmek için, ordunun önceki dönemlerden daha büyük bir "inzibat" ile kumandanların eli altında bulundurulmasına özen gösterilmesini, "komünizm cereyanının nihayet ordunun en büyük kumandanlarında" kalması gerektiğini belirtti.[204]

Meclisteki sosyalist milletvekillerinin güven kaynağı olarak gözüken Çerkez Ethem'in asi duruma düşmesi, yeni oluşturulmuş bulunan düzenli ordu birliklerinin İnönü'de Yunan güçlerini yenmesi, TBMM Hükümeti'nin yurtiçindeki etkinliğini artırırken, sosyalistlerin gücünü azaltmıştır. 2 Ocak 1921'de Meclis Başkanlığı'na bir önerge veren Tokat Milletvekili Mustafa Bey, ülkenin bütünlüğünü bozacak biçimde dine karşı bazı cereyanların oluşturulduğunu, bu konuda konferanslar verildiğini belirterek, ülkenin sessizlik ve bütünlüğüne ihtiyaç duyulduğu bir sırada tüm milletvekillerinin ayrımlara yol açacak hareketlerden kaçınmasını, aksi şekilde hareket edenlerin "milliyet ve memleket selameti" için meclisten çıkarılmalarını istemiştir.[205]

Meclisin 22 Ocak 1921 tarihli gizli oturumunda bu önergeyle birlikte Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçilen Şeyh Servet Efendi'nin görevine giderken yolda sosyalizm konusunda propaganda yaptığına ilişkin askeri polis örgütünün verdiği raporların okunması, meclisteki sosyalist düşünceye karşı olan tepkileri daha da artırmıştır. 1920 sonlarına kadar seslerini çıkarmayan İslâmcı milletvekilleri âdeta sosyalizme karşı savaş açmışlardır.

Karesi Milletvekili Vehbi Bey, ülkenin çeşitli yöreleri işgal altındayken "Fırka" cereyanlarının meclise sokulmasını dinsizlik ve vatansızlık olarak nitelemiş, bu eylemin içinde olanları da memlekete bomba koymakla suçlamış, koşullar "ahkâm-ı şer'i şerife dört elle sarılmayı" gerektirirken ulusu ayrımcılığa iten düşünceler peşinde koşmanın, dine saldırmanın cinayet olduğunu belirtmiştir.[206]

İslâm dünyasının zayıflamasındaki temel etkenin taklitçilik olduğunu söyleyen Basri Bey, "nazar-firib" görüşleri, ulusu öz benliğinden uzaklaştıran yaldızlı haplar olarak değerlendirmiştir. O güne değin ülkenin çeşitli devletleri taklit ettiğini belirten Hasan Basri Bey, Bolşevikliği de taklitçilik olarak niteleyip ona karşı tutum alınmasını istemiştir. İslâm diniyle sosyalizmin bağdaşamayacağını savunan Basri Bey, bu görüşü savunan Şeyh Servet Efendi'yi "Anadolu'nun milli vahdetini" yıkmakla suçlamıştır. Basri Bey, sosyalizme zorla, sopayla değil bilimle karşı konulmasını önermiştir.[207] Yahya Galip Bey, Bolşevizm ile İslâmiyeti özdeşleştiren ve bu sistemi benimseyip ülkede uygulamaya çalışanları ihanetle suçlamıştır.[208]

Hakkı Hami Bey'in de söylediği gibi, İslâmistler "Bizim dinimiz bu mesleği benimseyemez" düşüncesinden hareket etmişlerdir.[209]

Süleyman Sırrı, Hacı Bekir, Abdulgafur, Bahri Beyler 22 Ocak 1921'de Meclis Başkanlığı'na ortak bir önerge vererek, ulusal amaç elde edilinceye kadar ülke içinde ulusal bütünlüğü bozacak parti kuranların veya böyle bir yola gideceklerin TBMM üyeliğinden çıkarılarak İstiklâl Mahkemesi'ne verilmesini istemişlerdir.[210]

Ülkenin aydınları da içinde olmak üzere halkın ve ordunun bilmediği Bolşevizmin bu memlekette, bu millet içinde uygulanamayacağı kanısına varan İcra Vekilleri Heyeti, çeşitli yollarla Bolşevikleri denetim altına almaya çalışmıştır. Düşünce akımlarının baskı, şiddet ve zorla yok edilemeyeceğini, üstelik güçleneceğini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik cereyana karşı yine düşünceyle karşı koymanın en tutarlı yol olduğunu belirtmiş, bu doğrultuda bir politikanın izlenmesini istemiştir. Bu düşünceyle Ankara'da, Türkiye Komünist Partisi kurulmuştur.[211] Dahiliye Vekili kendini komünist sayanların bu partiye girebileceklerini tüm idare amirlerine bildir-

miştir. Böylece yurtiçinde birbirinden bağımsız çalışan gizli komünist örgütlerin ortaya çıkarılarak denetim altına alınması sağlanmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin 1 Şubat 1921'de -meclis içinde sol düşüncenin en keskin savunucusu olarak tanınan- Tokat Milletvekili Nâzım Bey'in dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin isteği meclise gelmiş ve 2 Mart 1921'de Nâzım Bey'le birlikte Mehmet Şükrü Bey ve Şeyh Servet Efendi'nin de dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bu olaydan sonra meclisteki "Bolşevik" muhalefet susmuştur.

11 Nisan 1921

مجلسده غروپلر

Meclis'te gruplar

C- Meclisi Oluşturan Kişi ve Grupların Sosyoekonomik ve Kültürel Yapılarından Kaynaklanan Düşünce Ayrılıkları ve Bunların Meclise Yansıması

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yaşamındaki gelişmeler daha çok tepeden inme kararlar doğrultusunda biçimlendiği için, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi sınıfsal temel üzerine kurulmuş örgütlü toplumsal güçlerden söz etmek olanaksızdır.

Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ikinci kez ilân edilmesinden ve 30 Ekim 1918'de Mondros Silah Bırakışması'nın imzalanmasından sonra İ.T.'ye karşı veya onun devamı olarak çeşitli partiler kurulmuştu. Ancak bunların hiçbiri belirli bir toplumsal tabana dayanmıyordu. Bireysel eğilimleri ağır basan siyasal örgütlerdi.[212]

23 Nisan 1920'de Millet Meclisi açılıp çalışmalarına başladığı zaman Türkiye olağanüstü bir dönem yaşıyordu. Normal parti mücadeleleri bir yana, ülkenin varlığı bile tartışma götürür bir duruma gelmişti. Bir yandan Avrupa büyük devletlerinin saldırıları ve onların kışkırtması ve desteklenmesiyle bağımsız devletlerini kurmaya çalışan çeşitli etnik grupların başkaldırıları; öte yandan padişah ve çevresinin ulusuna güveneceği yerde Avrupa büyük devletlerinden birisine dayanarak kendi hanedanının geleceğini güvenee altına alabilmek için ulusun özgürlüğünden ve bağımsızlığından ödün verir tavır ve davranışları, ülkenin bütünlüğünü, ulusun onurunu ve özgürlüğünü tehlikeye atıyordu.

Dağılmış olan ulusal bütünlüğün yeniden sağlanabilmesi için asker, sivil aydınların öncülüğünde başlatılan uluscu eylem, tüm karşı koymalara rağmen, olumlu bir biçimde gelişiyordu. Ulusal eylemi ulusa dayandırmak ve bir eylem stratejisi hazırlamak amacıyla toplanan Sivas Kongresi'nden sonra, ulusun yazgısının kendi temsilcileriyle saptanması için meclisin toplanması zorunlu görülmüştü.

İkinci Meşrutiyet'ten beri süregelen ideolojik mücadelenin içinde yetişen, hatta çeşitli biçimlerde o mücadelelerde yer alan kişiler, yapılan seçimlerde halkın güvenini kazanarak meclise milletvekili olarak gelmişlerdir.

Osmanlı düzenini değiştirmek için legal, illegal çalışmaların içinde bulunmuş kişiler, meclise geldiklerinde eski ideolojik mücadelelerinden vaz mı geçmişlerdir?

Soruyu kuramsal açıdan ele aldığımızda vereceğimiz cevap, kuşkusuz ki ideolojik düşüncelerinden vazgeçmemişlerdir olacaktır. Ancak olaya eylem açısından baktığımızda ulusal bütünlüğü parçalayacak bir girişimde bulunmayı uygun bulmadıklarını görüyoruz. Çünkü temel sorun, ideolojilerin üretilmesini sağlayacak olan devletin emperyalist saldırı karşısında var olup olamayacağı sorunuydu. Onları Millet Meclisi'nde bir araya getiren zorunluluk da buydu. Amaçları ülkeyi işgalden kurtararak bağımsızlığına yeniden kavuşturmaktı.

Mecliste partileşme eğilimine girmeyeceklerine dair seçmenlerine söz veren milletvekilleri, hem mevcut fiili işgali kaldırmak hem de ülkenin geleceğini daha sağlam temellere oturtabilmek için birtakım öneriler getirmekten kaçınmamışlardır. Ancak, getirilen bu önerilerin meclisin etkinliğine engel oluşturmamasına özen göstermişlerdir. İttihatçısı, İtilafçısı, İslâmcısı, tarafsızı, tutucusu, devrimcisi, uslusu, yaramazı yeni fırkalar kurup eskinin kısır ideolojik mücadelesini yeniden başlatmaktan kaçınmışlardır.[213] Meclisin demokratik tavrından yararlanarak, kendilerini göstermek ve "sivrilmek" için söz kürsüsünü uzun süre işgal etmekten ve her şeye muhalif tavır takınmaktan kendilerini alamayan milletvekili de yok değildir.[214] Bu durum meclisin başlangıç dönemindeki birliği-

nin, iç politika kısmında bozulmasına, grupsal politikaların oluşturulmasına yol açmıştır. Mehmet Şükrü Bey'in (Afyon Karahisar)

> Emperyalist devletlerin hücumu karşısında toplanan meclis, milli hudutlar dâhilinde ulusun tam bağımsızlığını temin etmeyi amaçlar. Fakat amaç bu diye de her mebusun toplumsal düşünce ve siyasetini sınırlandırmak hakkı kimseye verilmemiştir. Kanaatlerimiz dairesinde çalıştık, çalışıyoruz,

demesi, meclisteki düşünce farklılığını açıkça yansıtıyordu.[215] Meclisin daha düzenli, daha etkili ve hızlı çalışmasını sağlamak, Meclis Başkanlık Divanı ile İcra Vekilleri Heyeti'ne yardımcı olmak amacıyla mecliste küçük küçük gruplaşmalar oluşmuştur.[216] Mustafa Kemal Paşa'nın meclis başkanı seçilmesinde, İcra Vekillerinin oluşum biçimine farklı önerilerin getirilmesinde fes, kalpak tartışmasında, men'-i müskirat yasasında v.b. gibi birçok konuda meclisin birlik içinde olmadığı görülüyordu.[217] Bunu gören Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları da meclisteki bütünlüğü bozacak önerilerden kaçınıyorlardı. Örneğin Kanun-ı Esâsi geçerliliğini korumuş, padişahın ve hükümetin varlığına son verilmeyip sadece içinde bulunulan olağanüstü durum nedeniyle yetkileri meclise devredilmiştir.

Ağustos 1920'de kimi milletvekilleri iç politikada izlenecek yolu saptamak amacıyla bir yasa taslağı hazırlamışlardır. Halkçılık temeline dayanan[218] bu taslak hazırlandıktan sonra, meclisin özünde var olan gruplaşmalar da su yüzüne çıkmıştır.

Bu grupların / zümrelerin kuramsal düzlemde herhangi bir ideolojik tabana oturmadığı, daha çok duygusal, bireysel amaçlar taşıdığı söylenmiştir. Bu yargıyı ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira programları incelendiğinde, Halk Zümresi'nin, ılımlı bir sosyalizmi, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin ise saltanatçı, hilafetçi ve sosyalizm karşıtı bir ideolojik tabana oturduğu görülür.

Meclisin daha düzenli daha etkili ve hızlı çalışmasını sağlamak, Meclis Başkanlık Divanı ile İcra Vekilleri Heyeti'ne yardımcı olmak amacıyla kurulduğu[219] söylenen Halk Zümresi, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Tesanüd Grubu, İstiklâl Grubu ve Islahat

Grubu'nun hiçbirinin sayısal gücü meclisi istenilen düzeyde çalıştırmaya yeterli olamamıştır.[220] Nitekim bu grupların oluşmasından kısa bir süre sonra, grupsal çıkarlar ön plana geçmiş; yasama, yürütme, yargı görevini üstlenmiş olan meclisten iş çıkarmak güçleşmiştir.[221] İstanbul'da TBMM'ye karşıt bazı basın organlarında Yunus Nadi'nin hükümeti eleştirir yazılar yazmasının Cami Bey'in Avrupa'ya gitmesinin meclisteki zıtlıklardan ileri geldiği,[222] Ankara Parlamentosu'nda Ahali, Amele, Komünist ve Milliyetperver olmak üzere dört fırkanın oluştuğu, Ahali Fırkası'nın hem Bolşevik, hem de milliyetperver eğilimler taşıdığı, meclis toplantılarında Ahali ve Amele Fırkalarının aynı politika doğrultusunda oy kullanarak, milliyetçilerin isteklerini engellediği, siyasal savaşımı kazanmada "nasyonalistlerin" önde gittiği belirtilmiştir.[223]

Gerçekten de 1920'nin sonlarında 1921'in başlarında, meclisin içi karışık, düzeni bozuktur. Ankara, en bunalımlı dönemini yaşamaktadır. Bundan yararlanan grupçular, birbirleriyle mücadelelerini daha da artırmışlardır.

Lazistan Milletvekili Osman Bey bir makalesinde TBMM'deki grupların analizini yaparken şöyle diyordu: "Meslek ve siyasetleri henüz tespit edilememiş İstiklâl, Müdafaa-i Milliye ve Islahat adlarıyla" üç grup olüşmuştur. Bunlar "meşrutiyetle idare edilen memleketlerde olduğu gibi sol, sağ ve merkez cereyanların hissedilen bazı zorunluluklarından ileri gelmiştir. Grupların amaçlarını tespit edebilmek için programlarını ve bu programları işlerliğe kavuşturacak "dâhili nizamnamelerini" incelemek gereklidir. Ancak grupların programları ve nizamnameleri henüz yapılmamıştır. Program ve nizamname olmayınca gruplar hakkında ancak, gruba katılacak milletvekillerine bakılarak yorum yapılabilecektir. Bu sağlıklı bir yol değildir. Çünkü gruplar içinde birbirinin düşüncesine taban tabana zıt milletvekilleri vardır.

Osman Bey'in açıklamalarına göre, dönem bir devrim dönemi değil, bir savunma dönemidir. Savunma bitince devrim başlayacaktır. Bu da XX. yüzyıl gerçeklerine göre yapılmalıdır. Bunu kim, ne zaman yapacaktır? Osman Bey bu sorunun karşılığını, "Muh-

taç olduğumuz inkılâbı ancak muayyen meslek-i içtimai ve siyasi eshabının bir araya toplanmasıyla husule gelecek cemiyet yapabilir. Başka kuvvet, pek muhtaç olduğumuz şu inkılâbı yapamaz." diyerek devrimlerin bir parti kanalıyla yapılabileceği gerçeğine işaret ediyordu.[224]

Meclisin önemli bir kısmı devrim yanlısı olmasına rağmen devrimin niteliği konusunda anlaşamıyordu. Daha önceki bölümlerde açıkladığımız gibi kimi milletvekilleri Sovyetleri örnek alarak Anadolu'da da sosyalist bir devrimin, kimileriyse Türkiye koşullarına uygun bir devrimin yapılmasını istiyordu. Bu düşünceyi savunanların başında da Mustafa Kemal Paşa geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Türkiye'nin özgün koşullarına uygun bir düzenin oluşturulabilmesi için, meclis çoğunluğuna dayanan bir grubun kurulmasını zorunlu görüyordu. Böyle bir grup oluşturulmadan ihtiyaç duyulan yasaları çıkarmak ve gerekli kararları almak zor olacaktı. İşte bu zorunluluk sebebiyle, Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla güçlü bir grup kurarak meclisin daha etkin çalışmasını sağlayacak ve yeni Türkiye Devleti'nin kurulmasına giden yolda karşılaşacağı engelleri bu grubun yardımıyla aşacaktır. Bu grubun oluşumuna geçmeden, bundan önce mecliste ortaya çıkan diğer grupları inceleyelim.

1- Halk Zümresi

Büyük Millet Meclisi'nde "doğu mefkûresinin" sosyal yanını oluşturan milletvekilleri, ülkenin kurtuluşunu devrimci adımların atılmasında görmüşlerdir. Sovyet devrimini kendilerine örnek alarak Anadolu'da da bu düzene özdeş bir düzenin kurulmasını istemişlerdir. Bunu yapabilmek için de kendi aralarında gruplaşmaya başlamışlar, ağustostan itibaren bu harekete hız vermişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın sosyalizme karşı, fakat "kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesi"ni öngören halkçılık yanlısı olması[225] ve "Bizim nokta-i nazarımız halkçılıktır." diyerek TBMM Hükümeti'nin ideolojisini

mecliste açıkça ortaya koyması bu milletvekillerinin halkçılık düşüncesi çerçevesinde örgütlenmelerini gerektirmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamalarından kısa bir süre sonra, mecliste yeni bir halk hükümetinin oluşturulması için çalışan büyük bir grubun olduğu ve bu grubun; halkçı ilkeler taşıyan bir yasa önerisi hazırlamakta olduğu görülmüştür. Hazırlanan yasa taslağına göre:

1- Hâkimiyet bila-kayd u şart millete caridir. Bu itibarla kudret-i icra ve selahiyet-i teşri'i milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli eder. Ve Türkiye Halk Hükümeti B.M.M. tarafından idare edilir.

2- İdare-i umumiye milleti fiilen deruhte eden Büyük Millet Meclisi livalar halkınca rey-i âm (genel oy) usulü ile müntehib azadan mürekkebdir.

3- Büyük Millet Meclisi'nin azasının miktarı her elli bin nüfusta bir aza olmak itibariyle tertip olunur.

4- Büyük Millet Meclisi intihabı senede bir defa icra olunur. İntihab olunan azanın azalık müddeti bir seneden ibaret olup fakat tekrar intihab olunmak caizdir.

5- Büyük Millet Meclisi, her yıl teşrinisani ihtidasında bila-davet içtima eder.

6- Büyük Millet Meclisi azası mebde-i içtimaadan itibaren dört ay sonra Büyük Millet Meclisi'ne ait kâffe hukuk ve salahiyeti haiz olmak ve gelecek devre-i içtimaiyeye mensup azanın in'ikadına kadar hal-i içtimaı muhafaza etmek üzere her livadan asgari bir aza bulunacak surette içlerinden sülusun rey-i hafi ile tefrik eder.

7- Bilumum kavanin vaz'ı, tatil(i), feshi ve hukuk-ı mukaddesenin tevsii ve tahdidi ve muahedat ve sulh akti ve ilan-ı harp Büyük Millet Meclisi'nin cümle-i hukukundandır.

8- Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dişan (?) eylediği devairin-i intibahgerdesi olan vekiller vasıtasıyla reisin taht-ı riyasetinde olarak idare eder. Azayı mütebakiye icra-i hususat için vekillere veçhe tayin eyleyecekleri gibi bunları tebdil ve kâffe şuabatta icra-i teftiş hakkını da daima muhafaza ederler.

9- Ordu münhasıran Büyük Millet Meclisi ordusudur. Emir ve kumanda salahiyeti Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i hukukiyesinde olup emir ve kumandaniyeye müteallik Umur İcra Vekilleri Heyeti meyanında bulunan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tarafından tedvir edilir.

10- Büyük Millet Meclisi reisi aynı zamanda icra vekillerinin de reisidir. Meclis reisi sıfatıyla meclis namına vaz-ı imzaya ve tasdik-i mukarrerata salâhiyettar olmakla beraber icraya ait mesailde heyet-i umumiye nezdinde tamamen mesuldür.

Bundan sonra "usul-i idare" adı altında 11 maddelik bir bölüm geliyor ve birinci maddede "usul-i idarenin halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına" dayanacağı belirtiliyordu.[226] Bu sırada *Yeni Gün* gazetesi de Türkiye'deki sorunların temelinde programsızlık olduğunu gündeme getirmişti. Gazeteye göre, program ihtiyacının dikkati çekecek düzeyde olması, ağırdan ağıra bazı programların elden ele dolaşmasına ortam hazırlamıştı. Oysa vaktin daralmasına karşılık "ilim ve kuvvet ve salâhiyet ile tahlil ve terkip usulleriyle, hayat ve ihtiyaçtan, hadiselerden doğan sağlam bir program" henüz oluşturulamamıştı. Kaldı ki Türk toplumunun tercüme programlara da ihtiyacı yoktu.[227] İşte bu ihtiyacı karşılamak üzere "çoktan beri düşünülen, istenilen şey" gerçekleştirilmiş ve B.M.M.'de bir "Halk Zümresi" oluşturulmuştur.[228]

Yunus Nadi "zümrenin" kuruluş nedenlerini ve amaçlarını şöyle belirtmiştir: "Halk Zümresi memlekette bila-kayd ü şart halkı hâkim kılmak, asrın icabına ve halkın ihtiyacına göre muktazi teceddüdat ve tesisat temin etmek, İslâmiyet'in kutsi esasâtına istinad ederek asr-ı saadetteki samimiye-i müşterekeyi iadeye... çalışmak gibi büyük ve ulu gayeler takip" etmek üzere kurulmuştur.[229] 60-70 kişiden oluşan ve "mecliste bir ihtiyacın ifadesi olarak" doğan Halk Zümresi, halkçılık düşüncesi temeline dayanan bir program hazırlamış[230] ve bu programı da 8 Eylül 1336/1920'de Halk Zümresi'nin siyasi programı adı altında yayınlamıştır.[231]

Açıksöz gazetesi, mecliste zümreye katılan milletvekili sayısını 70-80 olarak verdikten sonra, zümrenin "yeni fikir ve yeni akideler" taşıdığını, sermayedarların mütehakkim ve mütegallibelerin esaretinden halkı kurtarmayı gaye edindiğini, muvaffak olmasını canıgönülden arzuladığını açıklamıştır.[232] Kuva-yı Milliye'nin güçlü kişisi olarak bilinen Çerkez Ethem Bey'e göre bu zümre "Bolşeviklik" amacıyla kurulmuştur.[233] Ethem, zümrenin henüz progra-

mı olmadığını, elde bir projenin bulunduğunu, bu proje mecliste müzakere edilip onaylandıktan sonra basılacağını belirtmiştir. Bazı kişilerin zümrenin kuruluşunu siyasal bir manevra olarak nitelendirmelerine de karşı çıkmış ve "ülkenin hazmedeceği surette bir programın" yapılacağını söylemiştir. Gazetecinin, Mustafa Kemal'in bu zümreyle ilintisi olup olmadığı sorusuna "Şüphesiz, Mustafa Kemal, halkçıdır" diye bir karşılık vermiştir.[234]

Halk Zümresi'nin yayınlanan siyasi programını geçici bir heyet hazırlamıştır.[235] 14 Eylül 1336/1920'de Halk Zümresi'ni oluşturan milletvekillerinin TBMM'de toplanarak programa kesin bir biçim verecekleri de belirtilmiştir.[236]

Halk Zümresi, Yeşil Ordu'nun ulusalcılara ters düşmeye başladığı[237] ve Türkiye sosyalizminden söz edildiği bir sırada ortaya çıkmıştır. Bu çıkış dışardaki düşünce akımlarının meclise girmiş olduğunu gösterir. Sosyalist düşünceli milletvekillerinin bu zümrenin içinde yer aldığı görülürse de, zümrenin mecliste başarılı bir ideolojik strateji izlediğinden söz etmek zordur. Bunun nedeni, zümrenin, mecliste çoğunluğu sağlamak için programını geniş bir tabana oturtmaya çalışması ve bir eylem planının bulunmamasıdır.[238]

2-Tesanüd Grubu

Tesanüd Grubu'nun[239] kuruluş tarihi bilinmemektedir. 13 Kasım 1920 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi "mecliste yeniden teşekkül eden" Tesanüd Grubu'ndan söz etmektedir. Bu haber, grubun daha erken bir zamanda kurulduğu, fakat bir süre sonra dağıldığı, kasımdaysa yeniden toparlandığı izlenimini vermektedir.

İdare Heyeti'ni; Mazhar Müfit (Hakkâri), Ferid (Çorum), İsmail Suphi (Burdur), Mustafa (Dersim), Rasim (Sivas), Dr. Suat (Kastamonu), Tahsin (Maraş), Şevket (Sinop), Abdulkadir Kemali (Kastamonu), Yusuf Ziya (Bitlis) Beyler ile Yusuf İzzet Paşa'nın (Bolu) oluşturduğu Tesanüd Grubu'nda işbölümü yapılmış; İdare Heyeti Başkanlığı'na Yusuf İzzet Paşa, sözcülüğe Suphi Bey getirilmiştir. Hükümetle grup ilişkilerini düzenleme görevi de Mazhar Müfit Bey'e verilmiştir.[240]

"Mutedil milliyetperver" milletvekilleri tarafından kurulan ve Cami Bey'in "rüfeka-i siyasiyesi" olarak nitelendirilen bu grup, adından da anlaşılacağı gibi mecliste milletvekilleri arasında tesanüdü sağlamayı amaçlamıştır.[241] Bir toplantıda meclisin yasama görevinin dışında neler yaptığını tartışmışlar ve burada oluşturulan düşünceler çerçevesinde bir önerge hazırlamışlardır.[242]

Mecliste en örgütlü grup olarak tanınan Tesanüd Grubu, parlamento grubu olarak çalışmayı tercih etmiş, partileşmeyi düşünmemiştir. Bu nedenle de "dâhili" hiçbir siyasi program yapmamıştır.

3-İstiklâl Grubu

Büyük Millet Meclisi'nde 30-40 milletvekili bir araya gelerek bu grubu kurmuştur. Bu grup Mustafa Kemal Paşa'nın hayranı, ileri görüşlü, "hamleci" kişilerden oluşmuştur. İstiklâl Grubu üyeleri mecliste "Terakkiperver-Milliyetperver" akımı temsil edeceklerini açıklamışlardır.[243]

Grubun kurulması eleştirilere yol açmıştır. *Öğüt* gazetesi, İstiklâl Grubu'nu "şube-i fırkavi bir müessese" olarak nitelemiştir. Gazete, Ankara'nın iki yaprağının birbirini didikler gibi "sınıflarını içtimai siyasetlerini" konu ettiklerini, meşrutiyetten beri süregelen parti kurma hastalığından kurtulamadıklarını, "tefrikalarına sebep" olan etkenin parti sorunu olduğunu belirtmiştir. "İhtirası temin edilemeyen şahıslar, tatbiki mümkün olamayan fikir zümreleri, hayat ve mallarını mevki, iktidar ve tatbikata koymak fırsatını elde bulundurmak için yegâne çare olan hâkimiyet ve hükümeti istihlaf dairesinde bulunur. Bu halde murakabe, mahiyetinden çıkar münakaşa ve tefrikaya âmil olur." diyen gazete, TBMM'de şahsi mevki kapmak için çalışmalar yapılmasını yadırgadığını vurguladıktan sonra, "vali, kumandan, nazır" olarak ayrılıp, orada görev yapan herkesin eşit olduğuna dikkati çeker.

Gazete, TBMM'nin Misak-ı Milli'yi tahakkuk ettirmek için toplandığını anımsattıktan sonra, yasama görevini yapmak için meclise katılanların bağlı bulundukları düşünce akımlarını da birlikte getirmelerini doğal karşıladığını, fakat şu anda ulusu temsil

eden milletvekillerine yalnız "mütesalib, mütesanid ve demir iradeli bir şiar ile vatanı kurtarmak" vazifesinin verildiğini, enternasyonalist kuramcılığın getirdiği toplumsal sınıfların açıklanması sorununu "uysal taklitçilik" olarak gördüklerini belirtir.

Gazete, Şark halkı üzerinde iki gücün etken olduğunu, bunlardan birinin ümmetçilik, diğerininse yeni çekirdek halinde olan "milliyetçilik" olduğunu belirttikten sonra; sosyalizmin, "şer nüfuzları sıyırmak için esaslı bir mefkûre terbiyesi ve bu terbiyeyi hazmedecek bir de muhit ibdağ etmek mecburiyetinde olduğunu, halbuki mütehakkim, sermayeci mütegallib, siyasetçi olan milliyetçilik gibi; kozmopolit, neşesiz, hayatı öldüren sıkı enternasyonalistliğin de iflasa mahkûm" olduğunu vurgular.

Türkiye'nin "ümmet şiarı ve millet şuuruyla insan gibi yaşamak" istediğini belirterek yazısına son verir.[244]

İstiklâl Grubu'nun kimlerden oluştuğu bilinmiyor. Her ne kadar 9 Nisan 1921 tarihinde TBMM'de, Besim Atalay Bey konuşurken "Sizin lehinizde, İstiklâl Grubu'nun lehinde konuşuyorum" demişse de milletvekili adı vermekten kaçınmıştı.[245]

İstiklâl Grubu'nun programının yapılıp yapılmadığı da belli değildir. Kuruluş haberinin arkasından program çalışmalarına başlandığı açıklanmışsa da, 21 Mart'a kadar program konusunda olumlu bir gelişme görülmemiştir. Ancak, önemli sorunlar önceden grup idare heyetinde tartışılmış, gerekli görülen konular hakkında "grup umumi heyeti"nde karar alınmış ve mecliste de bu doğrultuda bir strateji izlenmiştir.[246]

4- Islahat (Reform) Grubu

Bu grubun ne zaman, kimler tarafından kurulduğuna ilişkin henüz bir tarih tespit edilememiştir. Ancak, Kastamonu Milletvekili Dr. Suat Bey'in belgeleri arasında bu grubun programına rastlanılmıştır. 39 maddeyi içeren 12 bölümlük programın 39. maddesinde "Reform Grubu, şimdilik parti olarak kurulmuş olmadığından kurucularının ayrıca belirlenmesine gerek görülmemiştir" kaydı konulmuştur.[247]

Programın girişinde özetle şöyle denilmektedir:

Düşmanla çepeçevre sarılı vatanımızın, ulusal sınırları içinde bağımsızlığının sağlanması için TBMM'nin çalışmalarını sonuna dek sürdürmesini dileriz. Çağın gereksinmelerine uygun olarak ulusu mutlu edebilmek için, meclisin belirli bir programa göre çalışmasını grubumuz zorunlu görmektedir. Bunun sonucu olarak aşağıdaki ilkeler çerçevesinde grubumuz bir program hazırlamıştır. Ülkemizde genel refahın istenilen düzeye ulaşamaması, çağdaş bir düzeye gelinememesi, ulusun yeteneksizliğinden olmayıp yönetim biçiminin, hükümetin çağdaş yapıda olmamasından, enerji kaynaklarının yolsuz ve yöntemsiz olarak tüketilmesinden, devlet yönetiminde halkın denetiminden uzak bir yol izlenmesinden ileri gelmektedir. Bu nedenle Islahat (Reform) Grubu'nun amacı, sosyal mutluluğu kurmak ve izleyeceği yolda, ülkedeki dengeli güçleri altüst etmeksizin halkı yönetime ortak etmek ve yönetimi halkın gereksinmelerinin karşılanmasına hizmet edici duruma getirmekten ibarettir.[248]

Grubun Programı[249]

1- Egemenlik bağsız, koşulsuz ulusundur. İdare yöntemi, halkın kendi işlerini doğrudan doğruya kendisinin yürütmesidir.

2- Yasama erki ve yürütme yetkisi Büyük Millet Meclisi'nde toplanır.

3- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir.

4- Büyük Millet Meclisi, iller halkınca doğrudan doğruya seçilir. Her dönem iki (üç) yıldır. Seçimlere engel olacak olağanüstü durumlarda yalnız bir yıl uzatılır (uzatılabilir).

(Büyük Millet Meclisi iller halkınca seçilmiş üyelerden oluşur. Ancak seçilecek üyelerin, bağlı olduğu il ahalisinden olması veyahut bu ilde beş yıl oturmuş bulunması şarttır.)

5- Büyük Millet Meclisi her yıl kasım ayında çağrısız toplanır. Ancak bugünkü Büyük Millet Meclisi, bildirisinde saptanan amacın elde edilmesine değin sürekli olarak toplanır. (Bu süre içinde, birinci başkanlıkta değişiklik yapılır.)

6- Bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması antlaşma (ve Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesinde sözü edilen haklar) ve barış yapılması ve vatan savunması ilanı gibi temel yetkiler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir.

7- Büyük Millet Meclisi Hükümeti, içlerinden seçilen bakanlarca yönetilir. Bakanlar Kurulu'nun hak, görev ve yetkisi özel yasayla belirlenir.

8- (Bundan sonraki meclislere ait olmak üzere) Büyük Millet Meclisi'nde seçilen başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi'nin başkanıdır. Bu nitelikte, meclis adına imza koymaya ve meclis kararlarını onamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu, içlerinden birini başkan seçer. (İkinci başkan ve başkan vekilleri her toplantı döneminde yeniden seçilirler.)

9- Türkiye coğrafî ve iktisadî ilişkiler gözetilerek illere, iller ilçelere, ilçeler de bucaklara ayrılmıştır.

10- İller: İl, yöresel işlerde tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. Merkezi hükümetin yetkileriyle özel idarenin yetkileri ve bunun idari temelleri özel yasayla belirlenir.

11- İlçe: İlçeler, yalnız idare ve güvenlik yetkilerine sahip olup bucaklarla iller arasındaki ilişkilerde bağlantı görevi yapar.

12- Bucak: Bucak, özel yaşamında özerkliğe sahip bir tüzel kişidir.

13- Bucakların, köyleri tarafından seçilmiş bir yönetim kurulu ve bunların arasından seçilen bir şûrası bulunur ve bucak müdürleri bunlar arasından seçilir. Bu kurulların yetki ve görevleri ve merkezi hükümetle ilişkileri ve bucakların örgütleri özel yasayla belirlenir.

14- Bütün iller, idari ve toplumsal ilişkilerine göre, genel müfettişlik bölgelerine ayrılır. Bunların örgütleri ile yetki ve görevleri özel bir yasayla belirlenir.

15- Hükümetin ulusa karşı sahip olduğu yaptırım gücünden (kuvve-i zecriye) olan -özellikle- vergiler, olanak ölçüsünde az olacak, dışarıdan ve içeriden istikraz (ödünç) sözleşmesinin çok güç olduğu şu dönemde tutumluluğa (tasarrufa) en geniş ölçüde özen gösterilecek ve bütçe herhalde denk olacaktır.

16- Genel bütçeye giren vergilerin adaletli bir temele dayanmasına ve bu ilkeden uzak vergilerin yavaş yavaş değiştirilmesine çalışılacaktır. Gerek kişilerde gerek anonim ortaklıklarda birikmiş olan servetler için, belirli bir sınırın ötesinde gittikçe artan (mütezayit) bir vergi kabul olunacaktır. Bu kural miras vergilerini de kapsayacaktır.

17- Özel idarelerce, artık olarak konulacak vergilerin türleri en kısa zamanda bir yasayla saptanacaktır. Ancak bugün alınmakta olan vergiler karşısında yeniden vergi konulması veya verginin arttırılması hemen hemen olanak dışı bulunduğundan ve zaten devletin genel hizmetlerinin birçoğu her bölgenin kendisine bırakıldığından, genel bütçe için her ilde toplanan verginin tutarı ne olursa olsun, bunun belirli bir yüzdesi özel idarelere bırakılacaktır. Bunun için ayrı bir yasa çıkarılacaktır.

18- Tek yargı sistemi kabul edilecek, barış yargıçları ilçelere ve hatta yavaş yavaş bucaklara yayılacaktır. Mahkeme derecelerinden istinaf mahkemeleri kaldırılacak, suçlama kurulları ile (Heyet-i ithamiye denilen bu kurullar günümüzde yoktur, sadece savcılıklar vardır) mahkeme teşkilâtına ilişkin öbür işler bir yasayla saptanacaktır.

19- Her neye mal olursa olsun, en yakın bir zamanda ulusun bütün bireyleri okuryazar duruma getirilecektir. Her il, bir öğretmen okulu kuracak, bunların öğrenim süresi iki yıldan ibaret olup çok ivedi olarak köylere öğretmen gönderilecektir. Bucaklarda birer yatılı ilkokul kurulacaktır. Kızların öğrenimine, İslâm gelenekleri çerçevesinde, erkeklerinki kadar özen gösterilecektir.

20- Sultani okulları kaldırılarak il merkezlerinde yedişer yıllık idadi okulları kurulacak ve bu idadilerin son iki yılında meslek okullarına ilişkin program uygulanacaktır.

21- Vatanın kurtuluşu amacı ve mali olanaklar gerçekleşinceye, barış sağlanıncaya ve ulusal ortamda normal durum yerleşinceye kadar, yüksekokulların kurulması ertelenecek ve ancak öğrenimi zorunlu olan öğrencilerin İstanbul'a gönderilmesi kolaylaştırılacaktır.

22- İllerin elverişli görülenlerinde, uygulamalı tarım okulları ile ebe, dişçi ve küçük sağlık memuru okulları kurulacaktır.

23- Yönetimi özel idarelere bırakılan sanat okullarıyla uygulamalı metodla öğrenimi çabuklaştırılacaktır.

24- Milli Eğitim Bakanlığı örgütü bu ilkelere göre değiştirilecektir.

25- Hastanelerin ve belediye hekimlerinin yönetimi, bulundukları yerlere bırakılmıştır. Ancak bulaşıcı hastalıklar yüzünden ülkenin hayat ve sağlığını korumak için çaba harcanacaktır.

26- Ülkenin dini duygularının çok hassaslaşması, toplumumuzu büyük bunalımlara itelemekte olduğundan, halkın inanışlarını düzeltmeye ve ahlâk gereksinmelerini karşılamaya yetenekli bilginlerin yetişmesi için örgütler kurulacaktır.

27- İl, ilçe ve bucaklarda evlenme, boşanma, nafaka işlerinden doğan davalarda şer'iye yargıcının görevleri müftülere verilecektir.

28- Özel idarelerde İslâm toplumunun sosyal haklarını müftüler koruyacaktır.

29- Özel idarelere bırakılan evkafın iyi korunması, özel yasayla belirlenecektir.

30- Bayındırlıkla ilgili büyük işlerde, ülkenin yeniden kurulmaya ne denli ihtiyacı bulunduğunu açıklamaya gerek yoksa da, bu gibi işler barış sonrası-

na bırakılacak, sadece bugün var olan yolların korunma ve onarımıyla uğraşılacaktır. Şu kadar ki, ülkenin bugünkü harap durumu, bayındırlık işlerine gerektiği kadar önem verilmemesinden doğduğu için, ileride yapılacak ve ülkeyi gerçekten kurtaracak olan işler konusunda, ilk fırsatta, gerekli yasa ve kurallar konulacaktır.

31- Ülkenin bayındırlık ve refahı ve halkın mutluluğu ancak iktisadın düzenlenmesiyle mümkün olduğundan, bu noktaya özellikle özen gösterilecektir. Ulusların servet ve mutluluk elde etmesinde çok yakın ilgisi bulunan kıyı ulaşımı ve bu ulaşımı güvenli bir duruma getirmek için yapılacak girişimler korunacağı gibi, orman ve madenlerin düzene sokulması ve iyileştirilmesi gibi, ülkenin kalkınmasında sonsuz yararı bulunan noktalara özellikle önem verilecek, madenlerden gereği gibi yararlanmak için işçi örgütlenmesine ilişkin yasalar konulacaktır.

32- Halkın refaha kavuşması için yadsınamayacak bir önem taşıyan mülkiyet ve tasarruf hakkı her türlü saldırıdan korunacaktır.

33- Bireylerin tek tek sermayeleriyle ülkenin büyük ihtiyaçları karşılanamayacağından, genel ihtiyaçları ulusal sermayelerle karşılamak için her türlü ortaklıklar korunacak, gerek üretim gerek tüketim için kooperatifler kurulmasına yardım edilecek ve böylece güç ve sermayeden yoksun vatandaşların iktisadi ve sosyal düzeyleri yükseltilecektir.

34- Askerlik hizmeti, barış zamanlarında, olabildiğince az bir süreye indirilecek ve ihtiyaç sınıfına geçenlerin manevra hizmetleri yılda bir buçuk ayı aşamayacaktır. Bu zaman, köylülerin harmanla ve öbür işlerle uğraşmadığı bir zamandır.

35- Savaş durumundaysa ulusun bütün bireylerinden vatan savunmasıyla ilgili görevlerini büyük bir özveriyle getirmesi istenir.

36- Genelkurmay, askerlik hizmetlerini çağın en yeni ve en ileri yöntemlerine göre yürütür. Bu konuda ve ordu gereksinmelerinin karşılanmasında her türlü fedakârlığa katlanılır.

37- Telgraf ve posta yönetimi, devletin gelirine değil, giderine girer. Telgraf ve Posta İdaresi'nden halkın en iyi şekilde yararlanması sağlanacaktır. Bu idarenin geliri hiçbir zaman hazineye alınmayıp idarenin kusursuz duruma getirilmesi için harcanacaktır. Telefon örgütü, bucaklara kadar ulaştırılarak halkın yararına sunulacaktır.

38- Polis idaresi, jandarmaya çevrilecektir. Ancak jandarmalar mülkiye âmirlerinin buyruğu altında olacaktır.

5- İttihatçı Grup

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yaşamında olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yaşamında da İttihatçılar önemli bir rol oynamışlardır.

Abdülhamit istibdadını yıkmak, Osmanlı İmparatorluğu'nu meşruti yönetime kavuşturmak amacıyla 1889'da İttihad-ı Osmani Cemiyeti adı altında gizli olarak kurulan örgüt, 1895'lerde İttihat ve Terakki adını almıştır. Yurtdışında ve yurtiçinde yaptığı çalışmalar sonucunda kendine her sosyal tabakadan bir yardımcı bulmuş, 23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin ülkede yeniden ilanını sağlamıştır.

Geniş halk yığınlarının umut bağladığı bu örgüt, ne yazık ki kendinden bekleneni verememiştir. Başlangıçtaki liberal tutumunu bir kenara iterek "aşırı milliyetçiliğe" ve "Bismarkçı devlet kapitalizmine" yönelmiştir.[250] Hükümetin meclisten güç ve yetki alması saptanmışken, meclis sürekli olarak hükümetin etki ve denetimine bağlı kalmıştır. Cemiyet -daha sonra parti- içinde bir zümre, politikayı tekeline alarak, ülkenin içinde bulunduğu somut koşulları gözardı edip imparatorluğun Alman "keyfine" kurban edilmesine yol açmıştır.[251]

Birinci Dünya Savaşı'nda, Almanya'nın önderliğindeki İttifak Devletleri'nin yenilmesi üzerine, Osmanlı Devleti de savaştan yenik olarak ayrılmıştır. Savaş suçlusu olarak nitelendirilen İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen kimi etkin kişileri, siyasal yaşamlarının sona erdiğini anladıkları için 1 Kasım 1918'de yaptıkları parti kongresiyle partilerini feshetmişlerdir. İttihat ve Terakki diktatoryasının kurulmasından sorumlu olanlarsa kurtuluşu yurtdışına kaçmakta bulmuşlardır.[252]

"Meclis-i Milli"nin 21 Aralık 1918'de kapatılmasıyla İttihat ve Terakki örgütünün yasal çalışmaları resmen sona ermiştir.

Bırakışma sonrası, ülkenin bırakışma koşullarına aykırı bir biçimde işgal edilmesi ve bu işgallere karşı hükümetin önlem alamaması, yayınlanan çeşitli bildirilerle hükümetin mutlakiyete doğru yeniden yönelmesi, tüm yurda yayılmış olan İttihatçıları yeniden

eyleme geçmeye zorlamıştır. İttihat ve Terakki üyeleri ve sempatizanları bu dönemde İttihatçılığı bir kenara iterek, diğer yurtsever aydınlarla birleşip "istiklâl-i milliyi sağlamak" için "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" adı altında yeni bir kimlikle ortaya çıkmışlardır.[253]

İttihatçılar, TBMM açılıncaya değin Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin arkasında gizli olarak çalışmışlardır. Meclis açıldıktan sonra çalışmalarını milletvekili olarak mecliste sürdürmüşlerdir. Meclisin, tutsak bulunan padişah ve halifeyi kurtarmayı, ülkeyi emperyalist işgalcilerden kurtarıp halkın bağımsızlığını ve özgürlüğünü sağlamayı amaçlaması ve herhangi bir partiyle bağlantı kurmamaya özen göstermesi, İttihatçıların politik düşüncelerini açıkça ortaya koymalarına engel olmuştur.

Ülkenin içinde bulunduğu somut koşulları kendi düşünceleri doğrultusunda iyi değerlendiren İttihatçılar, mecliste kurulan en sağdaki, en soldaki gruplarda ve hiziplerde yer almışlardır.

Enver Paşa'ya bağlılıklarını sürdüren kimi İttihatçılar, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çıkmak istemişlerdir. Ancak, ortam böyle bir tavır almaya uygun olmadığından, susmayı tercih etmek zorunda kalmışlardır. Fakat yurtiçindeki ve yurtdışındaki İttihatçılarla olan bağlarını koparmamaya da özen göstermişlerdir.[254] Zaman bunların lehine işlememiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın meclis içinde ve dışındaki etkinliği, sorunlara yaklaşımı, İttihatçıları parçalamıştır. Kimileri, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak Kemalizmin savunuculuğunu yaparken; kimileri de Enver Paşa özlemiyle ona karşı çıkmaktan ve açıkça cephe almaktan kaçınmamıştır.

Meclisin bir ittifaklar yeri olduğunu benimseyen Mustafa Kemal, İttihatçı sorununu yakından ve dikkatlice izlemiş, bir süre onlarla ters düşmemeye özen göstermiş hatta yurtdışındaki İttihatçı önderlerle yazışmıştır.[255] Ancak, yurtdışında bulunan İttihatçıların TBMM Hükümeti adına görüşme yapmalarına, kararlar almalarına izin vermemiştir.[256]

Yurtdışında bulunan İttihatçılar, mecliste kendi adamlarının bulunduğunu bildikleri için meclisi dışardan yönlendirmeye çalışmışlardır.[257] Özellikle, çıkardığı milletvekillerinin çoğunun İttihat-

çı olduğu Trabzon, bunların karargâhı olmuştur.[258] Nitekim 1920 Ağustos'unda yapılan bir operasyonda Talat Paşa'nın polis müdürünün de içinde bulunduğu bir gizli örgüt, Osmaniye Köyü'nde ortaya çıkarılmıştır.[259]

Yurtdışında bulunan İttihatçı önder Enver Paşa, yurtiçindeki fikirdaşlarının da yardımıyla yeniden Anadolu'ya dönme özlemi çekiyordu. 1920'nin sonlarına doğru meclisteki fikir ayrılıklarının yol açtığı eylemsizlik ve bunun yansıması, Enver Paşa'nın isteğini daha da kamçılıyordu. 4 Kasım 1920 tarihli Halil Paşa'ya yazdığı bir mektupta, ilkbaharda Anadolu'ya geçmek gerekeceğinden sözediyor, 8 Şubat 1921 tarihli bir başka mektubunda da "Anadolu'nun durumu, benim oraya gitmemi gerektiriyor. Bu her taraftan gelen davetlerle somutlaşıyor." diyordu.

Bilindiği gibi, 1921 yılı Türkiye için bir dönüm noktasıdır. 1921 yılının başında halk egemenliğine dayalı yeni bir anayasa yapılmıştı. Bu anayasanın olgunlaşması sırasında saltanatçı düşünceyle ulusçu-halkçı düşünce sürekli karşı karşıya gelmiş, saltanatçılar yasaya karşı olduklarını, hatta böyle yasalara gerek olmadığını açıkça ortaya koyarak hükümete karşı muhalefete geçmişlerdi. Bu yasanın gündemde olduğu bir sırada, Enver Paşa da Halk Şûraları Fırkası'nın programını Anadolu içine yayarak İttihatçı ve sosyalist kesimi kendi etrafına toplamaya çalışmıştı.

Birinci İnönü Savaşı ve bu savaşın sonucunda Türkiye sorununu çözmek üzere Londra'da toplanan konferans, Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin yurtiçinde ve yurtdışındaki etkinliğini artırmıştı. İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra bu etkinlik daha da artacaktır.

Ülkenin bağımsızlığını ve özgürlüğünü elde edebilmek amacıyla toplanan TBMM'nin, bu doğrultuda kararlar alabilmesi için meclisin birlik içinde olması gerekiyordu. Oysa 1920 sonları 1921 başlarında mecliste birliğin sağlanıp ihtilâlcı kararların alınması güçleşmişti. Bu konuda ilk defa sol düşünceyi susturmayı yeğleyen Mustafa Kemal Paşa, daha sonra İttihatçıları da kontrol altına almaya yönelmiştir.[260] Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'dan, Enver Paşa'nın ülkeye girmesini engelleyici önlemler almasını, Trabzon'da bulunan Halil Paşa'nın sınır dışı edilmesini iste-

miştir. Fevzi Paşa da Enver Paşa'nın yurda döndüğünde tutuklanmasına ilişkin emir vermiştir.[261]

Bu askeri önlemler alınırken, mecliste de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurularak meclisin daha düzenli çalışması sağlanmıştır. 1921 yazına kadar İttihatçılara karşı açıkça cephe almayan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 13 Haziran 1921'de çok sert bir yazıyla İttihatçılara karşı saldırıya geçtiği görülmektedir. Bu yazıda özetle şöyle deniliyordu: Enver Paşa, Türkiye'ye gelmek, hükümet işlerine karışmak istiyormuş... Anadolu'ya gelmek, hükümete karışmak ve yıktığı devletin fatihasını okumak için gizli çalışmalarda bulunuyordu. Birtakım döküntülerle Halk Şûrası Fırkası diye "renksiz ve mahiyetsiz bir fırka" teşkil etmek istiyor ve fırkanın programını bastırıyor, birçok propaganda kâğıtları hazırlıyor ve bunları Kafkas sınırından, Karadeniz sahillerinden Anadolu'ya sokuyordu. Bu hareketiyle bir yandan komünistlerin, öte yandan da halkın desteğini kazanmayı amaçlıyordu. Fakat hükümet bundan vaktinde haberdar oldu. Dışarıdan gelen raporları ve içerdeki durumu inceledi... ve bu komedi tümüyle ortaya çıkarıldı. Artık yeter. Bir vakit Almanlar uğruna, şimdi de bilmeyiz kimin uğruna ulusun yaşamıyla oynamasına -eski dostları dâhil olmak üzere- bu diyarda izin verecek bir tek kişi yoktur. Çünkü o, Anadolu'yu kullanmış ve harcamıştır. Enver Paşa'yı, Anadolu'ya çeken ne Türk düşüncesi ne de Türkiye sevgisidir. Salt hüküm sürmek arzusudur. Fakat artık yeter.[262] Enver Paşa ile ülkedeki yerli İttihatçıların işbirliği somut bir biçimde kanıtlandıktan sonra, Fevzi Paşa tüm liman komutanlıklarına emir vererek, yurtdışında bulunan Enver yanlılarının ülkeye girişine ve bu kişilerin yapacakları sözlü ve yazılı propagandalara izin verilmemesini belirtmiştir (29 Mayıs 1337).[263] Alınan bu kararlar, ordu içerisinde bir örgütün[264] Enverci subayları tasfiye ettiği şeklinde algılanmıştır.[265]

Bu darbeler, İttihatçıların gücünü kırmıştır. Yeniden toparlanabilmek için Enver Bey'le görüşme yapmak ihtiyacını duyan İttihatçılar, Ardahan Milletvekili Hilmi Bey'i, Enver Paşa'ya göndermek istemişlerdir. Hilmi Bey Trabzon'da "Mustafa Kemal'in ahlaksızlığından, bu idarenin devam edemeyeceğinden, Ankara çevresinde

Enverciliğin güçlü olduğundan" söz ederek, İttihat ve Terakki'nin propagandasını yapmıştır. İttihatçıların karargâhı görünümünde olan Trabzon'daki TBMM Hükümeti aleyhine tüm gelişmelerden haberdar olan 13. Tümen Komutanı Sami Sabit, durumu Kâzım Karabekir'e iletmiş ve Hilmi Bey'in de Trabzon'dan ayrılmasını engellemiştir.[266] Hilmi Bey kendisinin Trabzon'dan ayrılmasını engelleyen Sami Sabit Bey'i, Dahiliye Vekili Adnan Bey'e, Eskişehir Milletvekili Eyüp Sabri Bey'e, İzmit Milletvekili Yunus Nadi ve Mahmut Esat Bey'e, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'e, Trabzon Milletvekili Hafız Ahmet Bey'e telgrafla şikâyet etmiştir.[267] İttihatçılara karşı olan hükümet bu şikâyete önem vermediği gibi Hilmi Bey'in de Enver Paşa ile görüşmesine gerek kalmadığını belirterek onun Ankara'ya dönmesini istemiştir. Bu durum, İttihatçıların hükümete karşı sertleşmesinde ve İkinci Grup'un kurulmasında önemli bir etken olmuştur.

Yurtdışındaki İttihatçılar, yurtiçindeki İttihatçılarla tüm ilişkilerin koparıldığını görünce, doğrudan doğruya TBMM'ye başvurarak, İttihat ve Terakki Halk Şûraları Fırkası'nın içeride ve dışarıdaki temsilcilerinden oluşan kongresinin yapıldığını belirterek, bu fırkanın Türkiye'de de serbestçe çalışmasını istemişlerdir.[268] Fakat bu istek benimsenmemiştir. 14 Kasım 1337/1921'de Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir toplantı yapan TBMM Hükümeti, Enver Paşa ve taraftarlarına karşı uygulanacak politikayı saptamış ve alınan kararları Yusuf Kemal aracılığı ile Ali Fuat Paşa'ya iletmiştir.[269]

İttihatçıların yurtdışında suikastlarla öldürülmeleri üzerine İttihatçılar bu sorunu yeniden gündeme getirmeye çalışmışsalar da önemli bir varlık gösterememişlerdir.[270]

6-Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti

Emperyalist saldırılar milletvekillerinin Misak-ı Milli etrafında toplanmalarını sağlamıştı. Fakat bir süre sonra iç politikada izlenecek yol konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Mecliste çeşitli gruplar oluştu. Meclis içinde iyi bir örgütlenme olanağı bulama-

yan muhafazakâr güçler,[271] meclis dışında örgütlenmeyi tercih ettiler. Enver Paşa'nın yurda getirilmesi düşüncesinin yoğunlaştığı bir sırada, Anadolu'da sosyalist propagandanın ivmesi de artmıştı. Türkiye'nin kurtuluşunu Bolşevik yönetimde gören ve bu doğrultuda kamuoyu oluşturmaya çalışan Mustafa Suphi'nin etkisi de giderek artıyordu. Onun yandaşlarından olan ve Ankara'da bulunan Cafer'in Erzurumlu hemşerilerine "Serian Bolşevik olun(uz). Kesiniz, kırınız, herkesi seviyenize indiriniz." gibi tamamen düzeni bozucu ifadeler taşıyan mektubunun Erzurum'a ulaşması, Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gitmek üzere Kars'a geldiğinin öğrenilmesi sosyalizme karşı olan halkı galeyana getirmiştir. Erzurum Milletvekili Durak Bey'in de içinde bulunduğu eşraf, ulema ve esnaftan oluşan bir grup halk, vilayet makamına giderek komünizme karşı hükümetin "tarz-ı siyasetini" sormuşlardır. Bu konuda silahlı mücadeleye hazır olduklarını da vurgulamışlar ve yirmi dört saat sonra bu konuyu tartışmak için büyük bir toplantı yapacaklarını belirtmişlerdir. Gerçekten de söz konusu toplantı yapılmış ve komünizme karşı "ittihaz-ı tedbir" olmak üzere Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk adıyla bir cemiyet kurulmuştur (16 Ocak 1921). Raif Efendi'nin başkanlığında kurulan cemiyet yirmi kişiden oluşan bir idare heyeti seçerek hükümete bildirmiştir.[272]

Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin kurulma nedeni tüzüğünün ikinci maddesinde belirtilmişti. Buna göre, "...Varlığına ve haklarına yöneltilen saldırılar karşısında kendini korumak için çırpınan zavallı millet aynı zamanda tüm mukaddesatını, dinini, ahlaki değerlerini, milli âdet ve geleneklerini hor gören, ayaklar altına almaya çalışan, milleti tek dayanağı olan dini mefkûre ve manevi kuvvetten yoksun bırakmaya uğraşan toplumsal devrim adı altında, komünistlik (bolşeviklik) ve halkçı iştirakiyun gibi adlarla din ve millet zararına teşkilatlar kurmuş olan bazı hain serserilerin serbestçe memlekete gelmekte oldukları haberinin alınması üzerine Erzurum halkının da katılımıyla bir toplantı yapılarak din ve kanun karşıtı bu gibi 'teşebbüsat-ı mel'uneye' engel olmak ve beliren tehlikenin önüne geçebilmek için

her çeşit girişimde bulunmak üzere 'cemiyet-i mezkure' teessüs etmiştir."[273]

Cemiyetin "Gaye ve Mekasıd-ı Esasiyesi" de nizamnamenin 3. maddesinde şöyle ifade edilmiştir: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nde kararlaştırdığı amaçlar yanında içerde ve dışarda çeşitli adlarla "mesalik-i içtimaiye" diyerek dini akidelere, şeriat ahkâmına aykırı bulunan "hükümet, hükümet-i İslâmiye ve din-i resmisi, dini İslâmdır diye" açıkça belirtilen Osmanlı Anayasası'na aykırı "birtakım küfür ve eshad-ı zındıka ve fesad ve kavaid ve nazariyeleriyle bunların mucit ve müntesip ve naşirlerine mukabeleten müdafaa için" gerekli önlemleri almak ve "bir İslâm memleketi olan vatanımızı bu yüzden bir fitne ve fesat ocağı olmaktan" korumaktır.

Böyle bir örgütün kurulmasının uluslararası ilişkiyi olumsuz yönde etkileyeceğinden endişe eden hükümet, soruna müdahale etmek zorunda kalmıştır. Dahiliye Vekili Adnan Bey, Erzurum Valisi Hamit Bey'e 6 Şubat 1337/1921'de şu telgrafı göndermiştir:

> Erzurum'da icra'en Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namıyla yeniden bir cemiyet teşekkül ettiği ve cemiyetin maksad-ı teşekkülü komünizm aleyhine propaganda teşkilatı olduğu zehabı hâsıl olur... Milletin muhit ve sebatla evsaf-ı esasiyesi böyle bir cereyana kapılmağa mani olduğu muhakkak ise de son zamanlarda teşviş-i efkârı mucib olacağı mülahazasıyla böyle propagandalara suret-i kat'iyede mani olunacak tedabir ittihaz edilmiştir... Halkın bu cereyana karşı cemiyetler teşkili ile her tarafta ifa-i telaş ve heyecan edecek mahiyette telgraflar keşide etmesi doğru olmaz. Çünkü her amel aksülamel ihraz eder ki mutlaka bir sarsıntıya mucib olur. Her taraftan hükümetin aldığı istihbarat-ı mevsukiyeye nazaran bizi konferansa davet etmekle... Şark politikası aleyhine tevcih edebilecek böyle bir cereyana pek müfid olacağı azade-i iştibahtır. Binaenaleyh zat-ı âlilerince bu hususat nazar-ı dikkate alınarak cemiyet-i mezkurenin bu suretle neşriyat ve teşvikatına meydan verilmemesini Heyet-i Vekile kararıyla rica ederim.[274]

Örgütün, Bolşevik anlayışı, 18 Ağustos 1921'de yayınlanan bir bildiride, oldukça ilginç bir biçimde şöyle özetlenmiştir:

Bolşevikler;

1- Allah, peygamber, halife tanımazlar, şeriatı düzme yalan sayarlar, farz ve sünneti ortadan kaldırmaya çalışırlar.

2- Kadınların da erkekler gibi genel yerlere girip çıkmasını isterler.

3- Çocukları belirli yerlerde toplayıp oralarda eğitirler, kardeşin kardeşi tanımasına izin vermezler.

4- Okullardan din derslerini kaldırıp komünist esaslar koyarak, gelecek kuşakları imandan uzaklaştırırlar.

5- Şer'i kuralları ortadan kaldırırlar.

6- Çalışmayan ekmek yemez, herkes yiyeceğini ortaya atar, hamile ve doğum yapmış kadınlara ancak birkaç ay izin verilir. Tüm erkek ve kadınlar ortak işte çalıştırılır, fakat herkesin kazancı herkese olmaz. Toprakta çalışanların bile tüm ürünleri genel ambarlarda toplanır, paralarsa sandıklarda bulundurulur.

7- Bunların İslâmiyet'le bağdaşması söz konusu değildir.[275]

Meclisteki muhafazakâr İttihatçı-İslâmcı kişiler, devrimci milletvekillerinin veya hükümetin meclise getirdiği toplumsal devrimlere yönelik yasalara karşı çıkarak mevcut düzeni sürdürmeye çalışmışlardır. Köktenci değişimler yaratmak amacıyla mecliste sol düşünce tabanına oturan grup ve fırkaların kurulması bunları korkutmuştur. Halkçılık programının tartışılması sırasında ortaya çıkan görüşler sonucunda tutucu milletvekilleri, Osmanlı düzeninin değiştirileceği ve Cumhuriyet rejimine geçileceği endişesine kapılmışlardır.

İstanbul'dan da yardım gördüğü[276] sanılan bu örgüt, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasından sonra daha da sertleşmiştir.[277] Ankara basınına göre, hükümetin idare şeklinin saptanması tartışması halkta ve Kâzım Karabekir Paşa'da, bu yönetimin, hilafet ve saltanatı "ortadan kaldırıp" giderek cumhuriyete yöneleceği şeklinde bir kaygı uyandırmıştır.[278] Mustafa Kemal Paşa, 25 Temmuz1337/1921'de Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı bir şifrede, Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nda "manayı cumhuriyeti ifade eden hiçbir şeyin mevcut olmadığını; Raif Efendi'nin, saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe kalb-i mahsus olduğu hakkındaki fikrinin bir vehim mahzından başka bir şey olama-

dığını" söyleyerek bu kaygıları önlemeye çalışmıştır. Hükümetin bu cemiyete karşı kesin olumsuz tavır alışı, Kâzım Karabekir Paşa'nın da hükümet emirlerine uyması örgütün gelişmesini engellemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, bu tutucu örgütü uzun süre yakından izlemiştir. 17 Ocak 1922'de Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede, Durak Bey'in izinli olarak Erzurum'a geldiğini, meclisin ve Ankara'nın durumu hakkında açıklamalar yapacağını, kendisine "müttefidane" ilgi gösterilmesini ve Muhafaza-ı Mukaddesat Cemiyeti'nin Müdafaa-i Hukuk adıyla yetinmesi zorunluluğunun ona, uygun bir biçimde anlatılmasını istemiştir.[279] Bu şifreden de anlaşılacağı üzere, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti her ne kadar meclis dışında gözüküyorsa da meclise kadar uzanmıştı.

Hükümete ve ilerici düşüncelere tepki olarak kurulan bu örgüt, İkinci Grup'un kurulmasından sonra, bu grubu destekleyecektir.

7- Müdafaa-i Hukuk Grupları

a) Birinci Grup

TBMM çalışmalara başladıktan sonra art arda yeni yasalar çıkarmaya başlamıştı. Yasalar meclis gündemine geldikçe milletvekillerinin birbirlerini tanımaları daha da kolaylaşıyordu. 1920 yazından itibaren görülmeye başlayan gruplaşmalar, meclis açıldığı sırada görülen "bir devrim partisinin vecd ve heyecanının"[280] azalmasına yol açmıştı.

Ülkedeki var olan düşünce akımları meclise de girmeye başlamış ve bu düşünce akımları doğrultusunda siyasi programlar oluşturulmaya başlanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Halkçılık Programı'nın çağdaş ulusculuk ilkesine dayalı "Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu" olarak benimsenmesinden sonra, meclisteki hizipleşmeler daha da yoğunlaşmıştı. Yasama, yürütme ve zaman zaman da yargı görevini üstlenen TBMM'de yasa çıkarmak güçleşmişti. Örneğin Hakkı Hami Bey, 21 Şubat 1921'de yasa önerisinde bulunanların hiç olmazsa mec-

listeki mevcut gruplardan birisiyle "istişare" ederek önergelerini hazırlamalarını isteyerek bu dağınıklığa dikkati çekmişti.[281]

Gruplara dayanılırsa, meclis çalışmalarının daha düzenli bir hale geleceği sanılmıştı. Ancak bu beklenti gerçekleşmedi.[282] Gruplar arasındaki mücadele kaygı verici bir görünüm kazandı. Grupların bu olumsuz tavrından rahatsız olan milletvekilleri de kendi aralarında toplanıp yeni bir grup kurarak meclis çalışmalarını daha düzenli bir şekle sokmaya yöneldiler.[283] Bu yeni gelişmeyi, Refet Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa, doğrudan doğruya bu soruna müdahale etmek kararını aldı. Bu kararı almadan önce, meclisin çekirdeğini oluşturan ve tüm yurda yayılmış bulunan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle daha yakından ilgilenme gereğini duydu ve tüm vilayet ve mutasarrıflıklara Müdafaa-i Hukuk Örgütlerinin ulus ve ülke çıkarlarına özgü olan "vatanperverane" hizmetlerini yararlı bir biçimde yapması için, Meclis Başkanlığı ile ilişkilerinin daha düzenli bir hale getirilmesi gerektiğini belirten bir genelge yayınlandı.[284] Bu genelge, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir politikaya yöneleceğinin açıkça işaretiydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, "devrimci zihniyete sahip" milletvekilleriyle gruplar halinde vilayet konağında görüştükten sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında meclis içinde büyük bir grup kurmaya karar verdi. 10 Mayıs 1921'de TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında kitlesel bir meclis grubu kuruldu.[285] Erkek Öğretmen Okulu konferans salonunda 133 milletvekilinin katılımıyla ilk toplantı yapıldı ve Madde-i Esasiye ile Grup İçtüzüğü görüşülerek kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa, grup başkanlığına seçildi. Daha sonra grubun üye sayısı 261'e kadar çıktı.[286]

Grup İçtüzüğü'ne göre, grubun bir başkanı, iki başkan yardımcısı ve on iki üyeden oluşan bir idare heyeti olacaktı. Bunlar grup genel kurulu tarafından gizli oyla seçilecekti. İdare heyeti, grupta görüşülecek konuları belirleyecek, üyeleri toplantıya çağıracak ve toplantı zabıtlarını tutacaktı. Bu, altı ayda bir yinelenecekti. Grup masraflarını karşılamak için her üyeden iki lira alınacak, grup üyelerinin yarıdan bir fazlası mevcut olmadıkça görüşmelere başlanıl-

mayacaktı. Azınlık çoğunluğun kararına uyacaktı. Gruba girmek isteyenlerin başvurusu idare heyetinde görüşülecek, kötü huylara sahip olanlar hakkında genel kurul karar verecekti. Grup genel kurulu, en az on beş günde bir kez toplanacaktı. İdare heyeti ihtiyaç duyarsa daha kısa süre içinde de toplanabilecekti.[287]

Grubun kuruluş nedenleri içtüzükte şöyle belirtilmiştir:

Madde 1: TBMM görüşmelerinin düzenli yapılmasını sağlamak amacıyla, düşünceleri ortak olan kişilerle bir "kütle" oluşturulmuştur. Çalışmaları şimdilik meclisin "mesai-i dâhiliyesine" özgü olan bu "kütlenin" oluşumunu zorunlu kılan etkenler şunlardır:

A- TBMM, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi parçalayıp ortadan kaldırmayı amaçlayan politikalarına karşı ulusal bütünlüğü ve bağımsızlığı savunmak amacıyla oluşmuş yüce bir devrim kurulu olduğu halde, önemli önemsiz çeşitli maddelerin görüşülmesinde yüksek gayesini unutarak gereksiz sözlerle vakit geçirmeye başlamıştır.

Kütleyi oluşturan arkadaşlar; meclisin, salt Türkiye'de değil dünyada da büyük bir öneme sahip olduğu ve amacın ancak meclis içinde birleşik ve... "mütekarrüb-ül-efkâr" arkadaşların özel bir örgütlenmesiyle gerçekleştirilebileceği kanısındadır.

B- Kütle, bir parti olmamakla beraber; Misak-ı Milli sınırları içinde bağımsızlığı sağlayacak ulusal savunmada, onun koşulu içerde ve dışarıda olumsuz bir durumda kalmayarak, özellikle olumlu sahalarda o işlerin büyük bir ciddiyet ve olgunlukla, tümüyle yöresine harcanmış sürekli çalışmalarla yürütülmesini zorunlu görmektedir.

C- Grup üyeleri, amaçları olan ulusal bütünlüğün ve bağımsızlığın ancak idari ve iktisadi hayatımızda yaratılacak bir devrimci cereyanla tamamlanabileceği ve egemenliğin bağsız, koşulsuz ulusa özgü olduğu düşüncesinin uygulamada, gerçek bir duruma getirilmesinin zorunlu bir çalışma içerdiği kanısındadırlar.

D- Kütleye katılan arkadaşlar; kimi milletvekillerinin "müfrit muhafazakârlığını" hoş bulmadığı gibi, ülke içinde yenilik adı altında ulusal ahlakla bağdaşmayacak taklitçi eğilimleri de hoş görmemektedirler. Dinimizin gelişmeye engel olmadığına "mü'tekid" olan kütle, ülkede yaşamın iyileştirilmesi için ulusun dini ve ulusal gereksinimi dışında şeyler olmayacağı esasını tüm açıklığı ve genişliğiyle anlamıştır.

.....

H- Grup üyeleri, TBMM içindeki ulusal bütünlüğün cephede olduğu kadar, cephenin gerisinde ve ilerisinde de bir hedef olarak tanırlar ki o da dünyanın içinde yuvarlandığı büyük devrimleri göz önüne alarak ulusumuzun tam ve yetkin bir kurtuluşa ulaşmasından ibarettir. Bu fikirler ve düşüncelerin toplu bir biçimde göz önünde bulundurulması ve meclis konuşmalarının bu temel ilkeleri göz ardı eden duruma düşmemesi için birtakım arkadaşlar kendi aralarında özel örgütler (Teşkilat-ı Hususiye) oluşturmayı zorunlu görmüşlerdir.[288]

Grubun kuruluş amacı böylece geniş bir biçimde açıklandıktan sonra iki maddeden oluşan bir de programı yayınlanmıştır. Buna göre grubun amacı;

1- Büyük Millet Meclisi'nde oluşan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun umde-i esasisi Milli Mücadele'nin başından beri Erzurum, Sivas Kongrelerinde tespit ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve teyit olunan Misak-ı Milli esasları içinde memleketin tamamını ve milletin istiklalini temin edecek sulhu istihsal eylemektir.

Grup bu gaye-i maksadın istihsali için milletin tüm kuva-yi maddiye ve maneviyesini, icap eden hedeflere tevcih ve istimal edecek ve memleketin resmi ve hususi bilumum teşkilat ve tesisatını bu maksada hadim kılmağa çalışacaktır.

2- Grup, bu gaye-i milliyenin istihsaline çalışmakla beraber devlet ve milletin teşkilatını Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu dairesinde peyderpey tespit ve ihzara sa'y edecektir."[289]

Grubun kurulmasından sonra içtüzüğün öngördüğü ilkelere işlerlik kazandırılmış ve 11, 15 Mayıs 1921 tarihlerinde yapılan toplantılarda başkan, başkan yardımcıları ve yönetim kurulu üyeleri belirlenmiştir.[290]

Böyle bir grubun kurulması ve bazı kişilerin grup dışında bırakılması yanlış anlamalara yol açmış, grubun amacının hilafet ve saltanat şeklini cumhuriyetçiliğe dönüştüreceği kaygısı uyanmıştır.[291]

Grup dışında kalan Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Meclis Başkanlığı'na verdiği bir önergede "tüm ulusun ve meclisin benimseyip kendisine kutsal erek olarak gördüğü ilkelerin A.R.M.H. Gru-

bu'nun kendisine "tüzük olarak" almasını eleştirmiştir. Zira o, böyle bir grubun kurulmasıyla sanki kutsal amaca karşı bir grup izlenimi verildiğini, bu izlenimin ortadan kaldırılması için meclisin "gaye-i asliyelerini teşkil eden madde-i esasiyenin muhteviyatının Heyet-i Umumiyece bir daha kabul buyrularak, buna ait zabtın gazetelerle" yayınlanmasının uygun olacağını belirtmiştir.[292]

Hüseyin Avni Bey, önergesini açıklarken bu durumun iç ve dış politikada olumsuz gelişmelere yol açacağından endişe duyduğunu da sözlerine eklemiştir.[293]

Yusuf Kemal Bey'i Hariciye Vekilliği'ne, Edirne Milletvekili Faik Bey'i TBMM Reis Vekilliği'ne aday göstermeyi kararlaştıran grup[294] 16 Mayıs 1921'de bu iki kişinin seçilmesini sağladı.[295] Ayrıca 16 Mayıs'ta istifa eden İcra Vekilleri Heyeti'ne gösterilecek adayları da belirlemiş olacak ki, 21 Mayıs'ta İcra Vekilleri Heyeti'ne seçilen kişileri de kendi üyelerinden sayma kararı aldı.[296]

Grubun, programına uygun olarak, 23 Mayıs 1921'de yayınladığı bildiriye Kâzım Karabekir Paşa karşı çıktı. Devletin idari şeklini tümüyle değiştirmeyi amaçlayan Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun temel alınmasını, programında hilafet ve saltanata ait hiçbir kayda yer verilmemesini hoş karşılamadı.[297] Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 31 Temmuz 1921 tarihli şifrede grubun kuruluş nedenlerini şöyle açıkladı:

> Mecliste Islahat, Müdafaa-i Hukuk, İstiklâl Gruplarıyla Halk Zümresi vesaire gibi birçok teşkilat vücuda geldiği halde bunların hiçbirisi kâfi bir ekseriyet manzarası alamadı. Ve binaenaleyh, meclisçe hükümeti tutmak ve herhangi bir iş yürütmek imkânı da kalmadı. Bu zümrelerin herhangi birisini tutarak ve bilvasıta tahkim ve takviye ederek varlığımız için medar-ı isnad olunacak bir kütle meydana getirmek hususunda, mesbuk bütün mesaimiz semeresiz kaldı. Ve bi-l-netice vaziyete yegâne hâkim kalan şey adem-i intizam ve anarşiden ibaretti. Şu halde iki tarikten birinin ihtiyarı suret-i kat'iyye halini aldı. Ya bu meclis ile kat'iyyen iş görülemeyeceği hakikati üzerine yeni tedabir almak veyahut yaptığımız gibi bir ekseriyet zümresi vücuda getirmek. Biz tabii ikinci şıkkı ihtiyar ettik ve fakat benim iştirakim bulunmayan herhangi bir grup teşki-

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

li teşebbüsünün mevcut adem-i intizamı tezyidden başka bir netice vermeyeceği bi-l-tecrübe sabit oldu. Uzun ve devamlı mesai sarfıyla ve meclis ekseriyetiyle, suret-i hususiyede yaptığımız müteaddit içtimalar ve münakaşalar neticesinde ancak böyle bir teşekkül vücuda getirdik.[298]

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasıyla meclis bir yanda liberaller, öte yanda muhafazakârlar olmak üzere ikiye ayrılmış, Müdafaa-i Hukuk Grubu liberallerin siyasi organizasyonu olarak algılanmıştır.[299]

Grubun kuruluşundan dört ay sonra İstanbul basınında milletvekillerinden bir kısmının bu gruptan ayrılıp yeni bir fırka oluşturacakları ve birçok askeri kişilerin de bunlara katılacağına ilişkin haberler çıkmıştır.[300]

Meclisteki tartışmalardan en çok etkilenen kişi Kâzım Karabekir Paşa olmuştur. 5 Mayıs 1338/1922 tarihli bir telgrafla meclisteki zıt cereyanların nedenlerini Mustafa Kemal Paşa'dan sorduktan sonra, Türk ulusunun varlığının ve özgürlüğünün kurtarılması için ne gibi kararların alındığına ilişkin bilgi istemiştir.[301]

1922 yılı ortalarında mecliste olduğu gibi, Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde de tam bir dayanışma yoktur. Nitekim bunun sonucu olarak İcra Vekillerinin seçimine ilişkin yasanın benimsenmesi üzerine, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun seçtiği Fevzi Paşa başkanlığındaki hükümet istifa etmiştir. Onun yerine muhalefetin de istediği Rauf Bey başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur.[302] Bu gelişmeler üzerine grup ileri gelenleri gruptaki dağınıklığı giderebilmek için, grupta kararların oy çokluğuyla alınması, herkesin düşüncesini açıkça söylemesi, yapılacak oylamada oy çokluğuyla benimsenen kararın meclisteki tartışma ve oylamalarda da geçerli kılınması, hükümet üyelerinin tümünün de gruba katılması gibi bazı kararlar almışlardır.

Hükümet üyelerinin zorunlu olarak gruba katılması kararı bazı hükümet üyeleri tarafından benimsenmemiştir. Örneğin şer'iye vekili bu karara uymamıştır. Ancak bir süre sonra hakkında verilen gensoru önergesi üzerine görevinden ayrılmak zorunda kalacaktır.[303]

Her ne kadar, mecliste bir siyasal parti kurulmamışsa da çeşitli yönleriyle siyasal parti işlevini gören Birinci Grup,[304] 1923 seçimlerinden sonra siyasal parti biçimine dönüşecek ve Halk Fırkası olarak çağdaş Türkiye'nin oluşumuna damgasını vuracaktır.[305]

Selamet-i Umumiye Komitesi

Birinci Grup'un kurulmasından sonra meclis çalışmaları düzenli hale gelmişti. Yasaların çıkarılması ve kararların alınması hızlanmıştı. Ancak bir yıl sonra grup üyesi kimi milletvekillerinde kişisel ihtiras belirtileri ortaya çıkmış, bu durum grubun örgütsel disiplininin bozulmasına dolayısıyla da ulusçu politikanın engellerle karşılaşmasına yol açmıştır.

Ulusçu politikaya karşı olan İkinci Grup üyelerinin yoğun muhalefeti, Mustafa Kemal Paşa'yı yeni taktikler geliştirmeye zorlamıştır. Eylemini demokratik ilkelere dayandırmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, meclis çoğunluğunu yanına alabilmek için grup çoğunluğunun da yanında bulundurulmasına önem vermiş, bunu sağlamak için de Birinci Grup içinde kendi başkanlığında gizli bir komite oluşturmuştur. Bu komiteye Meclis İkinci Başkanı Dr. Adnan, İktisat Vekili Celal, İstiklâl Mahkemesi Reisi İhsan, Maliye Vekili Hasan Fehmi, İzmir Milletvekili Mahmut Esat, İzmit Milletvekili İbrahim Süreyya, Bilecik Milletvekili Dr. Fikret, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Van Milletvekili Hakkı, Van Milletvekili Haydar, Afyon Milletvekili Ali, Kayseri Milletvekili Atıf, Bursa Milletvekili Muhittin Baha ve Bursa Milletvekili Emin Beyleri de almıştır.[306]

Bu gizli komiteye alınacak kişiler için ortak kararın olması, Mustafa Kemal ile ilişkilerin Dr. Adnan ve İhsan Beyler aracılığıyla yapılması karalaştırılmıştır.

Bu komite üyeleri, meclis gündemine gelecek maddeleri kendi aralarında tartışacaklar, vardıkları sonucu grupta kendilerine çok yakın hissettikleri arkadaşlarına "telkin" edecekler, grup toplantılarında, komitede vardıkları sonuç doğrultusunda karar çıkarmaya çalışacaklardı.

Grubun aldığı karar bağlayıcı olduğu için, böylece mecliste de kararların kendi istemleri doğrultusunda alınmasını sağlamış olacaklardı.[307]

Bu komiteye 35 kişi girebilmiştir. Komite üyeleri tam bir dayanışma içinde hareket ederek, iki günde bir, gündüz veya gece bir üyenin evinde toplanarak, eylem stratejisi geliştirmişlerdir.[308] Komite üyeleri bu ödevleri yanında, meclisin düzenli çalışmasını sağlamak için İkinci Grup üyeleriyle de iyi ilişkiler kurmaya özen göstermişlerdir. Bunlar, dış politikanın çıkmazda ve karanlıkta olduğunu, iç durumun da istenilen doğal hale gelmediğini belirterek, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında meclisin toplanmasının zorunlu olduğunu onlara benimsetmeye çalışmışlardır.[309] Birinci Grup'taki bu durumu sezen İkinci Grup üyeleri bunlara "Selamet-i Umumiye Komitesi" adını vermiştir. Böyle bir komitenin kurulması Birinci Grup'tan bazı milletvekillerinin ayrılmasına yol açmıştır.[310] Selamet-i Umumiye Komitesi, meclis gündemine 16 Mart 1922'de gelmiştir, Kastamonu Milletvekili Besim Bey, bu komite hakkında Dahiliye Vekili'nden bilgi istemiştir. Kimi milletvekilleri, hükümete bir kötülüğü dokunur diye sorunun kapatılmasını istemiş, kimileri de "Selamet-i Umumiye" "ne imiş, kimlerden oluşuyormuş" anlayalım, diyerek sorunun tartışılmasını istemiştir. Fakat oturum başkanı önergeyi okutup Dahiliye Vekâleti'ne göndererek konuyu geçiştirmeyi tercih etmiştir. Dahiliye Vekâleti, hazırladığı cevabı 21 Mart'ta meclise göndermiştir. 3 Nisan'da, mecliste okunan bu cevaba göre; Anadolu'da Selamet-i Umumiye Komitesi adıyla bir cemiyetin kurulmadığı, -Dahiliye Vekâleti kayıtlarına dayanarak- belirtilmiştir. Bunun üzerine İkinci Grup üyesi Hüseyin Avni Bey, ya kendileri de oraya dâhilse diyerek açıklamaya tepki göstermiş ve Heyet-i Vekile'den dört kişinin bu örgüte üye olduğunu belirtmiştir.[312] Komite, birinci dönemin sonuna değin çalışmalarını sürdürmüştür.

b) İkinci Grup

Meclisteki düşünce ayrılıkları 1920 ortalarında kendini göstermiş, 1920 sonlarında zümre, fırka olarak açıkça ortaya çıkmıştı.

Çağdaş düşünce akımlarını ve meclisteki politik eğilimleri belirli noktalarda toplayıp Türkiye toplumuna özgü siyasal-sosyal yö-

netim biçimi oluşturmayı amaçlayan Kemalistlerin, 13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Meclis Başkanlığı'na sundukları Halkçılık Programı'nın "Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu" olarak benimsenmesinden sonra düşünce ayrılığının boyutları daha da büyümüştü.

Ulusal varlığa ve bağımsızlığa yönelen tehlikeler karşısında ihtilalci kararların alınabilmesi için, meclis çoğunluğuna ihtiyaç duyuluyordu. Oysa düşünce ayrılıkları nedeniyle meclisten ihtilalci kararları çıkarmak güçleşmişti. Bunun yanında; Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun getirdiği devrimci ilkeleri benimsemeyen tutucu güçler, kendi aralarında örgütler kurmaya yönelmişlerdi.

Ulusal varlığı ve bağımsızlığı korumak için ulusal bütünlüğün zorunlu olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa, 1921 baharına kadar izlediği gruplar üstü politikadan vazgeçerek, muhafazakâr güçlerle birlikte, açık çalışmaları durdurulan sol kesimi de denetim altında bulundurabilmek ve bunun için ihtiyaç duyduğu yasaları meclisten çıkarabilmek için, kendi düşüncesine uygun gördüğü milletvekilleriyle birlikte mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grup kurmuştu (10 Mayıs 1921).[313] Bu grubun kurulması meclisteki milletvekillerini üçe bölmüştü.

Hükümete yakınlıklarıyla tanınan milletvekilleri sağ tarafta, hükümete karşı olanlar sol tarafta, yaşlı ve tarafsız gözükenler de ortada oturmaya başlamıştı.[314] Sağ yanda oturanlar, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na bağlı milletvekilleri oldukları için örgütlü hareket ediyorlardı. Sol yanda oturanlarsa örgütsüz olduklarından 1921 ortalarında mecliste fazla bir etkinlik gösteremiyorlardı. Canik Milletvekili Emin, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ve Necati, Kastamonu Milletvekili Besim, Kayseri Milletvekili Rıfat, Mersin Milletvekili Selahattin, Sivas Milletvekili Vasıf Beyler meclisteki muhalefeti örgütlü bir biçime dönüştürmek için çaba göstermişse de 1921 sonlarına kadar somut bir sonuç elde edememişlerdi.[315]

Muhalefetin organize bir örgüt olarak ortaya çıktığı tarihi gösteren somut bir belge yoktur. O nedenle de İkinci Grup'un ne zaman kurulduğu belli değildir. Grubun içinde bulunan veya o dönem milletvekili olup da anılarını yazan meclis üyelerinin verdik-

leri bilgiler arasında görüş birliği de yoktu. Hatta yer yer çelişkiler de vardı.

İkinci Grup'un önde gelen üyelerinden Hüseyin Avni Bey (Erzurum) bu konuda şöyle demektedir:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Milli'yi hedef olarak benimsemişti. Bunun için çalışıyordu. Mecliste 1921 yılı mayısında, bu hedefe ulaşmak için izlenecek yolu saptamak üzere bir grup oluştu ve Misak-ı Milli'yi de izlence olarak benimsedi. Oysa o zaman bu izlence salt bir zümrenin izlencesi olmayıp tüm ulusun izlencesiydi, ona ters düşecek bir kişi yoktu. Biz grubun bu tutumunu ve vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin de bu gruba bağlanmalarını protesto ettik. Zira amaç bir olduğu halde, ayrımcılığa yol açacak, aynı izlence çevresinde "farklı cereyanların oluşmasını istemedik. Gelecekte "fırka" biçimine dönüşecek cemiyetlerin oluşumuna izin vermedik. Savaşın sona ermesini bekledik. Zira bir kitle biçiminde amaca ulaşmak için çalışmayı daha yararlı gördük.
>
> Tüm meclisin ortak ve bütünlük içinde olması gerekirken; Birinci Grup'un dışına itilen milletvekilleri zorunlu olarak, aynı amaca ulaşmak için İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu oluşturdular.[316]

Mersin Milletvekili Selahattin Bey[317] de grubun 1338 senesi Temmuz'unda "vücutlandığını" söylemektedir.[318]

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden Damar Arıkoğlu, Malta'daki tutukluların kurtarılarak TBMM'ye katılmalarından sonra, muhalefetin daha örgütlü hareket etmeye başladığını dolayısıyla İkinci Grup'un, 1921 sonlarında kurulduğunu işaret etmektedir.[319]

Hüsamettin Ertürk ise mecliste Birinci ve İkinci Gruplar ortaya çıkınca İngiltere'nin, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı İkinci Grup'u daha çok güçlendirebilmek için Malta'da tutuklu bulunan koyu İttihatçıların kaçmalarına göz yumduğunu iddia etmektedir.[320]

Varlık gazetesi ise "1337 Temmuz ortalarından beri B.M.M.'de İkinci Grup adında ayrı bir heyetin mevcut ve müteşekkil olduğunu" yazmaktadır.[321]

Tüm bu veriler gözden geçirildiğinde İkinci Grup'un 1921 sonları 1922 başlarında kurulduğunu söylemek olanaklıdır.[322] Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hükümete karşı muhalefet görevini yapan bu grup, bir süre isimsiz olarak çalıştıktan sonra; "Biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz. Biz de o cemiyet tarafından intihab olunduk. Bizim de ismimiz aynı, fakat iki numaralı grubuz." diyerek, kendilerine İkinci Grup adını takmışlardır.[323] Başlangıçta 120 milletvekiline sahip olduğu belirtilen İkinci Grup'un daha sonra giderek üye sayısının azaldığı, hatta saltanatın kaldırılmasından sonra dağıldığı ileri sürülmüştür.[324] Bu iddianın ortaya atılmasında, İkinci Grup'un kendine güçlü ve tutarlı bir başkan bulamamasının etkisi olmuştur. Zaman zaman Mersinli Cemal, Hüseyin Avni, Hakkı Hami ve Basri Beylerin başkanlıklarından söz edilmişse de bunlar açıkça başkanlık görevini üstlendiklerini açıklayamamışlardır.[325] Böyle olunca da insanlar birer birer gruptan kopmuşlardır.

"Hukuk-ı umumiyenin ahkâm-ı esasiyesine mugayir ve hâkimiyet-i milliye münafi salahiyet, imtiyazat, teşkilat ve icraatı ref etmek", "millet ve meclisin hak ve hâkimiyetini müdafaa etmek", "otokrat şef usulü bir idareye karşı meşru ve kanuni bir cevap vermek" amacıyla kurulduğu söylenen[326] İkinci Grup, bir muhalefet grubu olarak ortaya çıktığı için yelpazeyi geniş tutmuş, farklı amaç ve düşünceye sahip milletvekillerini bu çatı altında bir araya getirmeye özen göstermiştir. Bu nedenle görüşlerinde ortaklık yoktur. Şükrü Efendi koyu bir mürteci, Hacı Tahir Efendi muhafazakâr, Vehbi Efendi mutlakiyet yanlısı, Cemal Paşa yalnız Cemal Paşacı, Ali Şükrü, Hüseyin Avni İslâmcı-saltanatçı,[327] Mehmet Şükrü Bolşevikti. Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in belirttiğine göre, İkinci Grup üyelerinin tümünü olmasa bile çoğunluğunu eski İttihatçılar oluşturuyordu.[328] Ayrıca İkinci Grup yöresel özellikler de taşıyordu.[329]

TBMM Hükümeti'nde yer alamayanlar, yer aldığı halde bu yeri koruyamayanlar, muhalefeti kendisine "şiar" edinenler, Mustafa Kemal Paşa'dan veya onun hükümetteki arkadaşlarından memnun olmayanlar, hep bu grupta yer almışlardı.

Sınıf ve zümre çıkarlarından daha çok kişisel çıkar temeli üstüne kurulan İkinci Grup, mecliste yoğun bir muhalefet sınavı vermiş ve bu sınavdan da çoğu kez başarılı çıkmıştır. Zira meclisten yeni yeni yasalar çıkmaya başladıkça, bu yasaların belirlediği siyasal ve toplumsal düzen kendini gösterdikçe, milletvekilleri arasındaki düşünce ayrılıkları da belirginleşmiştir. İkinci Grup milletvekilleri hükümete karşı tavır almışlardır. Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'na ve Başkomutanlık Kanunu'na sıcak bakmamışlardır. Onlar, bu yasalara dayanarak meclis başkanı istediği takdirde hem İcra Vekilleri Heyeti'ne hem de meclise "icra-i nüfuz" edebileceğinden endişelenmişlerdir. Birinci Grup üyelerinden Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlıklarıyla tanınan kimi milletvekilinin, başkanın gerektiğinde "diktatörce" davranabileceğini söylemesiyse İkinci Grup üyelerinin endişelerini daha da artırmış, tepkilerini yoğunlaştırmıştır.

İkinci Grup üyelerinin meclise getirdikleri isteklerin kabul edilmemesi, onların hükümete yönelik eleştirilerinin boyutlarını genişletmiş, muhalefetlerini sertleştirmiştir. Bu da hükümet otoritesinin sarsılmasına yol açmıştır.[330] TBMM'nin çıkardığı tüm yasaların ülkede eksiksiz uygulanmasını isteyen İkinci Grup üyelerinden bazıları, yasaların uygulanmasını sağlayacak icra gücünü Yunanlılar kadar zararlı görmüş,[331] meclisi bir baskın yeri olarak nitelendirmiş, hükümeti yasadışı saymıştır.[332] Türkiye ile savaşan bazı ülkeler İkinci Grup'un bu tavrına bakarak Anadolu'nun bir ihtilal arifesinde olduğu izlenimine kapılmışlar ve bu durumdan yararlanmaya çalışmışlardır.[333]

İkinci Grup üyeleri, örgütlenmelerini tüm yurda yayabilmek amacıyla, "Dahiliye Vekâleti'ne kendi gruplarından bir milletvekilini seçtirmeye yoğun çaba göstermişlerdir."[334] Fakat başarılı olamamışlardır.

İkinci Grupçular, mecliste üye sayılarını artırabilmek için hem ulusal egemenlik hem de özgürlükçü politika yanlısı görünmeye özen göstermişlerdir. Ali Şükrü Bey (Trabzon), "Bir halk hakkını koruyamazsa... o halk hürriyet ve serbestisine sahip olmazsa mutlaka müstebitlerin, mütegallibenin esiri olacaktır. Efendiler, biz halka benliğini vermeliyiz. Halk hür olduğunu bilmeli ki, kendi

kanaat-i vicdaniyesi dairesinde" iş görebilsin diyerek bu tavrını sergilemiştir.[335]

Halkın, özgürlüğüne sahip çıkışı, bilinç düzeyinin yükselmesine bağlıdır. Bu konuda da en önemli araç kuşkusuz basındır. Basın özgürlüğünün kısıtlanması, eğitim düzeyinin gelişmediği toplumlarda halkın bilinçlenmesine ve uluslaşmasına büyük engel oluşturur. İkinci Grup'un İslâmcı-saltanatçı kişileri, kendi düşüncelerine ters düşen basının özgürce çalışmasına bile dayanamamıştır. Yunus Nadi Bey'in, *Yeni Gün* gazetesinde yazdığı "Yeni Bir Cidal Devri ve İnkılâbımızın Telakkisi" adlı makalesini, meclis gündemine getirmişler ve Yunus Nadi'yi sertçe eleştirmişlerdir.[336]

Yunus Nadi Bey'in, Kanun-ı Esâsi'nin 35. maddesiyle padişaha, meclisin feshedilmesi yetkisini veren yasanın değiştirilmesinde "mazbata muharriri" ve yasanın savunucusu olduğunu ileri sürerek, şimdi de "Bu meclisi dağıt paşa diye, paşaya yeşil ışık yaktığı" tezini işlemişlerdir.[337]

Bunlar, meclisi kimsenin dağıtamayacağını, meclisin her istediğini yapabileceğini, hatta dilerse padişahı bile getirebileceğini söylemekten kaçınmamışlardır.[338] Böylece, Mustafa Kemal Paşa'nın geliştirdiği meclisin üstünde bir güç yoktur, düşüncesini kendi anlayışlarına dayanak almışlar ve muhalefetlerinin âdeta parolası haline getirmişlerdir.

İkinci Grupçular meclis üstünlüğü ve milli irade adı altında Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun uygulamalarına karşı çıkmışlardır. Hüseyin Avni Bey; "Hakk-ı hükümraniden dolayı karşıma değil o saray, herhangi bir adam çıkarsa Yunanlı ve İngiliz kadar düşmanımdır. İster paşalar olsun, ister hocalar olsun, ister hacılar olsun kim olursa olsun." diyerek, milli iradeyi saraya, paşalara ve hocalara karşı koruyacağı izlenimini vermeye çalışmıştır.[339] Ancak bunların milli irade anlayışları "irade-i seniye"nin sınırlarını geçmiyordu.[340] Çünkü İkinci Grupçular 1921 Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'na göre İcra Vekilleri'nin görev ve yetkilerini belirlemek amacıyla hazırlanan yasa tasarısının gerekçesinde, milli iradeyle (ulus egemenliğiyle) bağdaşmayan, 1876 Kanun-ı Esâsisi'nin padişah haklarını belirleyen ilk yedi maddesini tartışmasız olarak ka-

bul ettiklerini belirtmişlerdir.[341] Meclisten ise "fırka" yoktur sesleri yükselmiştir.

Meclisteki bu tartışmayı gazetesinde de yineleyen Ali Şükrü Bey,[342] "Bugün mecliste yalnız gruplar vardır. Herhangi bir nam ile bir fırkanın mevcudiyetinden eser yoktur. Misak-ı Milli'nin tahakkukunu temin etmek için oluşmuş TBMM, her türlü içtihad farklarını nazar-ı dikkate almayarak milleti, milli davada birlik içinde bulundurmayı başarının temeli saymıştır. Fırkalar kurulması konusundaki isteklere iltifat etmemiştir." dedikten sonra davanın kazanılmasına kadar İkinci Grup'un gelecekte izleyeceği yenilik ve ilerlemeyi içerir esasları "teşrih" edeceğini belirtmiştir.[343]

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin demokratik bir nitelik kazanmasında önemli bir görev yapmış olan İkinci Grup, Birinci Grup üyeleri tarafından sürekli olarak "programsızlıkla, içtihadsızlıkla" suçlanmıştır. Bu suçlama ne yazık ki günümüze değin süregelmiştir. Meclise önerdikleri yasalara, çeşitli konulara ilişkin Meclis Başkanlığı'na verdikleri yazılı-sözlü önergelere, basında çıkan yazılarına ve mecliste izledikleri muhalefet stratejilerine bakıldığında, bu grubun "programsız", "içtihadsız" olmadığı görülmektedir.

Elimizde bulunan verilere göre İkinci Grup ilk programını 16 Temmuz 1338/1922'de yapmıştır. Bu programa göre İkinci Grup,

1- Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklâl-i millinin istihsal ve temini(ne),
2- Mevcut kanunların milli hâkimiyet esasına göre değiştirilmesi ve düzeltilmesi(ne),
3- Umumi hukukun mâsuniyet ve muhteremiyeti(ne) özen gösterilmesini sağlayacaktır.

Bu üç maddenin dışında "gaye ve maksada" göre 7 maddelik bir program daha hazırlanmıştır. Buna göre grup:

1- Hukuk-ı Umumiyenin ahkâm-ı esasiyesine mugayir ve Hâkimiyet-i Milliyeye münafi salahiyet ve imtiyazat, teşkilat ve icraatın ref'i,
2- İcra Vekilleri Riyaseti'nin teşri riyasetinden tefriki ile bir memuriyet-i müstakile olarak meclis-i milli tarafından müntehab bir zata tevdii,

3- İcra Vekillerinin suret-i intihabları ile vazife ve mesuliyetlerinin tespit ve namzetlik kanunun ilgası,

4- Meclis-i milli nizamname-i dâhilîsinin meclisin sahip olduğu icra-i selahiyete göre ıslah ve ikmali,

5- Başkumandanlık kanununun icabında tadili veya ilgası,

6- İstiklâl Mahkemelerinin ilgası ve zaruret-i mecbure halinde teşkil edilmeleri, nokta-i kanun dairesinde hareket etmeleri,

7- Meclis reisinin ve vekillerinin, zümre, fırka ve cemiyet-i siyasiye ile iştigal ve intisabından azade kalmaları ve bir vaz-ı bi-taraf ahz ve muhafaza etmeleri hususunda nizamname-i dâhiliyeye bir madde ilave edilmesi ve bilumum kavaninin hâkimiyet-i milliye gayesini istihsal için kavanin-i mevcudenin şayan-ı tadil olan aksamının projelerinin ihzarı.[344]

İkinci Grup, bunun dışında ülkenin yenileştirilmesi ve diriltilmesi için kendi içinden ayırdığı milletvekillerinden oluşan özel bir komisyon kurmuştur. Bu komisyonun hazırladığı bir program, grup genel kuruluna sunulmuştur. Grup genel kurulu bu programın 27 maddesini 9 Kasım 1338/1922'e kadar görüşerek benimsemiştir. Grubun önde gelen kişilerinden Hüseyin Avni Bey'in anlattığına göre, savaş durumu bitmediği için, "Misak-ı Milli'de rahneler" açılmasına neden olmamak amacıyla grup bu programı kamuoyuna açıklamamıştır.[345]

Grup genel kurulunda görüşülerek tartışılıp benimsenen maddeler şunlardır:

1- Türkiye, milli hudutları içinde hür ve müstakil bir devlettir.

2- İdare-i hükümet, milletin hâkimiyetini bilâvâsıta izhar eyleyebilmesi ve mukadderatını bilfiil elinde bulundurabilmesi esasına müsteniddir.

3- Türkiye arazisi hayat, menfaat ve emelde müşterek ve yekvücut bir millete vatandır. Tecezzi kabul etmez.

Hukuk-ı Umumiye:

4- Her ferdin hürriyet-i şahsiye ve maneviyesi her türlü taarruzdan masundur.

5- Edyan, mezahib, marüfe fikri ve ameli serbesttir.

6- Matbuat, tedrisat, şirketler, içtimalar, kanunlar dairesinde serbesttir.

7- Her ferd hür ve müsavi doğmuştur. Sınıf, aile ve servet imtiyazları yoktur.

8- Her ferd huzur-ı kanunda ve memleketin hukuk ve vezaifinde müsavidir.

9-Her ferdin ehliyet ve kabiliyetine göre her hizmeti hükümet için müsavi kıymettedir.

10- Siyasi cürümlerde idam cezası yoktur.

11- Hiçbir kimse kanunen mensub olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye sevk olunamaz.

12- Millet Meclisi'nin reyi olmaksızın, vergi veya nam-ı aharla hiçbir kimseden bir akçe veya nesne alınamaz.

13- Müsadere, angarya, işkence, her nevi eziyet kâfiyen ve külliyen memnudur.

Devlet Teşkilatı:

14- Devletin teşrii ve icrai bütün salahiyet ve kudreti münhasıran Millet Meclisi'nde temerküz eder. İşbu salahiyet ve kudret hiçbir suretle tecezzi, terk, ferağ, vekâlet kabul etmez.

Millet Meclisi:

15- Alel-umum kavanin teklifi, vaz'ı, feshi; ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası; mücazat-ı kanuniyenin tahfif veya afvı; afv-ı umumi ilanı; seferberlik, harb, idare-i örfiye ilanı; ecanible her nevi muahedat ve mukavelat akdi; her nevi tekâlif vaz'ı; berri, bahri, havai orduların kontrolü; İcra Vekilleri'nin milletvekilleri arasında intihab ve tebdili; Heyet-i Vekile'ye umumi ve kısmi veçheler iraesi; Millet Meclisi'nin hukuk-ı esasiyyesindedir.

16- Millet Meclisi azalarının intihab kanunu, hâkimiyet-i milliyenin tecelli edebileceği bir tarzda tanzim olunacaktır.

Maarif:

17- Terbiyede birlik te'mini umdedir.

18- İbtidai tahsil mecburidir.

19- İbtidai ve tali tahsil yeknesaktır.

20- Tedrisat, milli ve mahalli ihtiyaca ve ameli usule tevkif olunacaktır.

21- Milli harsın inkişafı için, halk, çocuk edebiyatı tesisi için azami faaliyet ibraz olunacaktır.

22- Türkçe'yi şarkın ve hassaten İslâm âleminin ilmi dili haline koymak için, elsine-i muhtelifede münteşir muhalledât, her nevi fedakârlığı ihtiyar ile tercüme ve neşreylemek bir vecibe sayılmıştır.

Adliye:

23- Tevhid-i kaza esası kabul edilmiştir. Halkın ihtiyacatına ve temayüllerine göre ve muamelatta sür'at ve emniyet temin edebilecek veçhile usul-i muhakemat vücuda getirilecektir.

24- Mehakimin istiklali her türlü halelden ve tesirden suret-i kat'iyede ma-

sun bulundurulacaktır. Hükkâmın tevkir ve terfihi için en evvel bir kanun-ı mahsus vücuda getirilecektir.

Maliye:

25- Tekafilin ancak Millet Meclisi reyiyle vaz'ı, adilane tarh ve tevzii, bütçede gayr-i müsmir mesarıfın tenkisi ve memleketin menabi-i tabiiyyesinden tamamiyle istifade olunması sağlanacaktır.

İktisat:

26- Memlekette iktisadi inkişaf hâkimiyet-i milliyeyi tevsik edecek çarelerden birisi olarak kabul edilmiştir. Müessesat-ı iktisadiyatımızı himaye, devlet muamelatına vesatet etmek üzere bir devlet bankası kurulacaktır. Müstakil bir demiryolu siyaseti ittihaz olunacaktır. Memleketimiz bir ziraat memleketi olarak kabul olunmuştur. Ziraatın terakkisi için ilmi tetkikat icrası ve fenni alet celbi ve halkın bu yolda irşadı ehemmiyet-i mahsusa ile takip olunacaktır.

Sıhhiye:

27- Türkiye Devleti'nin siyaset-i dâhiliyesinde teksir-i nüfus meselesi hayati bir mesele addedilmiştir. Binaenaleyh ilmi tetkikata müstenit memleketin sıhhi bir haritası vücuda getirilecek, sâri hastalıklarda muzır-ı sıhhat olan şeylere karşı mücadele icra olunacaktır. Çocuk vefatına karşı mücadelat-ı sıhhiye en başlıca düşüncemizdir.[346]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin demokratik yapısını göstermesi bakımından önemli bir işleve sahip olan bu grup 1923 seçimlerine katılmayarak siyasal yaşamdan silinecektir.

D- Halkçı Düşünce

Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminin en etkin düşünce akımı halkçılıktır. "Halkçılık"[347] düşüncesi nedir? Nasıl bir gelişme göstermiştir? Devletin resmi görüşü biçimini niçin almıştır?

Halkçılık, Rusya'da 19. yüzyıl ortalarında Narodnik düşünce içinde kendini gösteren bir akımdır. Kırsal kesimde serfliğin kaldırılmasından sonra pazar ekonomisi hızlanmış ve bu durum toprak mülkiyetinde kutuplaşmalara yol açmıştı. Büyük toprak sahipleri, zenginler daha fazla toprağa sahip olurken, küçük çiftçiler ellerindeki toprağı bile koruyamıyorlardı. Küçük burjuvazi de bu süreçte yoksullaşıp toprağını kaybeden kitlelerin yanında yer alarak proleteryanın güçlenmesine olanak sağlıyordu. Bu karışık ortamda proleteryalaşan kitleleri mutluluğa ulaştırmak için çeşitli düşünce akımları oluşturulmuştu. Halkçılık da işte bu düşünce akımlarından birisiydi.[348] Bu akım, aydınların öncülüğünde, köylü desteğinde sosyalist bir düzenin kurulmasını amaçlıyordu. Lenin'in belirttiği gibi bu da "küçük burjuva sosyalizminden" başka bir şey değildi.[349] Bu düşünce akımında köklü dönüşümler amaçlanmıyordu. Düzeltimci eylemlerle üreticilerin üretime, bir iş sahibi ya da iş ortağı olarak katılması öngörülüyordu.

Rusya'da doğan bu düşünce akımı salt oraya özgü kalmayıp Balkanlar'a, hatta Avrupa'ya bile geçmişti. Diğer ülkeler bir yana, biz bu akımın Türkiye'ye nasıl girdiğini ve nasıl bir gelişme gösterdiğini inceleyeceğiz.

1- 1920 Öncesinde Türkiye'de Halkçı Düşünce

Osmanlı İmparatorluğu'nda düşünce akımlarının doğup gelişmesinde Selanik kentinin önemli bir yeri vardır. Avrupa'yla sürekli bağlantı içinde olması, din, dil, köken itibariyle karışık olması Avrupa kültürünün buraya kolayca geçmesine olanak sağlamıştır. Yeniliklere kapılarını açık tutan Selanik kenti, 1911 sonlarına doğru Rusya'da doğup gelişen Narodnizm düşüncesine de kapılarını açmıştır. Murat Bey, Türk köylüsünü bilinçlendirecek yazılar yazarken, Rusya'daki "Halka Doğru" hareketini de yakından izlemiştir. Köylülerse Murat Bey'in yazılarına büyük bir ilgi göstermişlerdir.[350] Manizade Yusuf, Bulgaristan'da *Tarla* adlı bir dergi çıkararak toprak-halk ilişkisini incelemiştir.[351] Ahmet Mithat Efendi ise romanlarında soyut bir ulustan öte, yaşamını tasvir ettiği somut halk ögesine ağırlık vermiştir.[352]

Osmanlı İmparatorluğu'nda saltçı yönetimi yıkmak amacıyla kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İ.T.C.) içinde Narodnik düşünceli kişilerin yer alması, ulusal bağımsızlıklarını kazanmak için çalışan Balkan uluslarının faaliyetleri "halkçılık" düşüncesinin Osmanlı toprakları üzerinde gelişmesine yardımcı olmuştur.[353]

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinden sonra, Selanik'te bulunan Osmanlı aydınları *Yeni Felsefe* ve *Genç Kalemler* adı altında çıkardıkları dergilerle düşüncelerini halka aktarmaya yönelmişlerdir. Bunlar, "hürriyet rejimini" demokrasi olarak algılamışlar ve ülkenin çeşitli sorunlarına çözüm bulmaya yönelmişlerdir. Demokratik çerçeve içinde yapılan bu tartışmalar sonucu "Türkiye için yeni bir toplumsal görüşün gerekliliği" ortaya çıkmıştır. İşte bu düşünce de *Yeni Hayat*'ı doğurmuştur.[354]

Yeni Hayat, sosyalist düşüncenin propagandasını yaparken, *Genç Kalemler* de halkçı düşüncenin savunuculuğunu üstlenmiştir.

Genç Kalemler, ülke sorunun çözümüne toplumsal iletişim aracı olan dille başlamak gereğini duymuştur. Bunlar, mesajlarının yığınlara ulaşabilmesi ve halkın, aydınların yanında yer alabilmesi için, aydınların halkın anlayabileceği sade bir dille onlara seslenmesini zorunlu görmüşlerdir. Bu düşünce, Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nda "Halka Doğru" akımını başlatmıştır. Ancak İttihat ve Terakki Partisi'nin Türkçü politikası, bu akımı halka ulaşmadan "Türkçü" bir yaklaşıma dönüştürmüştür.[355] Türkçülerin, halka sunduğu "Büyük Türk Dünyası" fantezisi, halkçılar için de çekici olmuştur. "Halk, halk dili, halka doğru gibi kavramlar yerlerini Oğuzhan, Karakurum, Moğolistan" gibi sözcüklere bırakmıştır.

Zamanın cereyanlarını, yönetimde bulunanların görüşlerini felsefi bir biçime sokarak, o görüşlere yandaş toplamada büyük yetenek sahibi olan Ziya Gökalp'in[356] çabalarıyla toplumsal amaca yönelik halkçılık, bu özden uzaklaştırılarak Fransız düşüncesinden kaynaklanan solidarist bir biçime dönüştürülmüştür.[357] Böylece, "Siyasette mesleğimiz Halkçılık, harsta mesleğimiz Türkçülük" diye özetleyebileceğimiz bir düşünce akımı Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen olmaya başlamıştır.[358]

Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz sonucu Halkçılık düşüncesinin köycülüğe dönüşmesini gündeme getirmiştir. Aydınlar arasında doğan Halkçılık-Köycülük düşüncesinden, halkın "mesut" bir sonuç beklediği, halka doğru akımının halen tüm "memlekette canlı bir şekilde ilerlediği ve ilerleyeceği belirtilmiştir.

İkinci Meşrutiyet sonrasında Halkçılık konusunda yapılan çalışmalar bu düşüncenin büyük halk kitlelerinin politikayla ilgilenmesine olanak sağladığını göstermektedir. Bunun yanında Halkçılık, sınıfsal boyuttan çıkarılarak, toplumsal dayanışma biçimine dönüştürülmüş ve Türk ulusalcılığının doğmasına yardımcı bir etken haline getirilmiştir.

2- 1920-1923 Döneminde Halkçı Düşünce

a) Siyasal Rejim Olarak Halkçılık

TBMM, 23 Nisan 1920'de toplandığı vakit Anadolu Doğu'dan ve Batı'dan gelen çeşitli siyasal ve toplumsal düşünce akımlarının etkisi altında bulunuyordu. Geniş tabanlı bir seçim politikasıyla toplumun her kesiminin temsilcilerini meclise göndermesine olanak tanındığı için, meclisin düşünce yapısı oldukça karışıktı.

Birbirinden farklı yaşantıya, değerler sistemine, dünya görüşüne sahip milletvekillerini ortak bir çizgide tutabilmek için, tutarlı ve gerçekçi bir politikanın izlenmesi zorunluydu. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastıktan sonra "Yeni Türk Devleti"ni kurabilme planlarını hayata geçirmeye başlayan Mustafa Kemal Paşa, ulusal birliği sağlayabilmek için, İttihatçılığı, İtilafçılığı yadsımış "Müdafaa-i Hukukçuluğu" temel ilke olarak benimsemişti. Bu ilke çerçevesinde yapılan çalışmalar da TBMM'yi doğurmuştu.

Yeni Türk Devleti'nin kurulabilmesi için işgalci güçlerin ülkeden atılması gerekiyordu. Bu eylemin başarılı olabilmesi için, ulusal karar organının alacağı kararlara tüm halk gücünün katılması ve birlikteliğin sürdürülmesi zorunlu görülüyordu.[360] Fakat ayrı düşünce yapısına sahip insanlar çok geçmeden meclisteki birlikteliği bozucu davranışlar içine girmeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımıyla "...bazı usuller, kanunlar, kaideler mevzubahis edenler... hatta program" hazırlayanlar ortaya çıktı.[361] Bu gelişmeler, ihtilalci bir meclisin, ihtilalci kararlar almasını engelliyordu.

24 Nisan 1920'de yeni bir hükümetin kurulması için Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği önergede hükümet biçiminin "Halk Hükümeti" olmasına dikkat edilmişti. Ancak, günün koşulları gereği bu düşüncenin açıklanmasından kaçınılmıştı. Bunun nedenlerini Mustafa Kemal Paşa, İzmit Basın Toplantısı'nda "Hissiyatımı bundan daha fazla izaha kalkışsam, çoğu beni bırakır giderdi" diye açıklamıştır.[362] Mustafa Kemal'in 24 Nisan tarihli önerisini inceleyen milletvekilleri, bu öneride belirtilen hükümet biçiminin, var olan hükümet biçimine benzemediğini görmüşlerdir. Fakat kurulacak hükümetin, İstanbul'un tekrar ülke yönetimini ele geçireceği güne kadar geçici olacağını düşünerek, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisini benimsemişlerdi.

Ülkenin kurtuluşunu sosyalist ilkelerde görenler, her türlü propaganda tekniğini kullanarak bu düşünce doğrultusunda kamuoyu oluşturmaya çalışırlarken,[363] Osmanlı düzeninin savunucuları da sık sık rejimin yapısını meclis gündemine getiriyorlardı.[364]

B.M.M.'nin şekil ve mahiyetine ilişkin 18 Ağustos 1920'de

meclise getirilen yasa tasarısında bile meclisin sürekli olmadığı görüşü vardı.[365] Bu tasarının birinci maddesindeki "TBMM, yasama ve yürütme yetkisine sahiptir ve devlet yönetimine bizzat ve ortaklaşa olarak el koymuştur." hükmünün, meclisin işlevinin bitmesiyle sona ereceği kanısı hâkimdi.

Saltanatçı milletvekilleri, bu yasanın birinci maddesinin başına "Hilafet ve saltanatın ve istiklal-i vatan ve milletin istihlasına kadar..." hükmünün ilave edilerek saltanat ve hilafet kurumunun yaşatılması için milletvekillerinden bir kez daha güvence almak zorunluluğunu duyuyorlardı. Bunlar, halife ve padişah vardır ve var olacaktır; o var olduğu sürece de bugünkü durum, biçim ve yetkiler geçicidir, kanısından hareket ederek bozuk Osmanlı düzeninin sürdürüleceğini ümit ediyorlardı.[366]

Oysa onlara karşı olan milletvekilleri "tümüyle çürüyüp dökülen idarenin değiştirilme zamanının geldiğini,[367] ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısında varlığını kutsal kitapların, çağdaş hukukun tüm uluslara ve insanlığa" tanıdığı özden alan yeniliklerin yapılması gerektiğini,[368] saltanatın ulusa geçtiğini, hilafetin de saltanatla birlikte "hikmet-i mevcudiyetinin" kalmadığını açıkça söyleyemiyorlardı.[369] Fakat ülkenin yeni bir siyasal yönetime doğru gittiği de açıkça gözüküyordu. Haziran sonlarına doğru Fevzi Paşa, olayların kendilerini "Halkçılığa" sürüklediğini söylerken;[370] Mustafa Kemal Paşa da "Bugünkü mevcudiyetimizin mahiyet-i asliyesi, milletin temayülat-ı umumiyesini ispat etmiştir, o da Halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir." diyerek siyasal sistemi açıkça ortaya koyuyordu.[371] Mustafa Kemal Paşa, bu konuyla uğraştığını ve yakın zamanda bu konudaki görüşlerini ortaya koyacağını da belirtmiş ve 14 Ağustos 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yeni sistem konusundaki düşüncesinin "kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin" doğrudan doğruya halka verilmesini kapsayan Halkçılık olduğunu açıklamıştır.[372] Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinden güç alan Halkçı aydınlar, herkesin "fikrinde ve zikrinde" dolaştığı halde eyleme dönüştürülmeyen Halkçılık düşüncesini tutarlı bir biçimde işlemeye başlamışlardır. Bunlar, halkın ruhuna uygun gel-

meyen halen yürürlükteki sistemin değiştirilmesini, yerine yeni bir sistemin kurulmasını önermişlerdir.[373]

İşte bu gelişimin doğal sonucu olarak, bir süreden beri hazırlığı yapılan Halkçılık Programı; 13 Eylül 1920'de Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Meclis Başkanlığı'na sunulmuştur. Programın ön yazısında, bu programın "Heyet-i Vekile'nin siyasi, içtimai, idari, askeri nokta-i nazarlarını telhis ve teşkilat-ı idariye hakkındaki mukarreratını ihtiva" ettiği açıklanmıştır. Bu yaklaşım kuşkusuz Halkçılık Programı'na hükümet programı niteliği kazandırmıştır.[374] Programı mecliste milletvekillerinin bilgisine sunan oturum başkanı da "Hükümetin okunacak beyannamesi var", diyerek bu belgeye hükümet programı boyutu kazandırmıştır.

Üç bölümden, 31 maddeden oluşan Halkçılık Programı'nın amaç ve öğreti bölümünde; TBMM'nin ulusal sınırlar içinde bağımsız yaşamak, hilafet ve saltanat kurumlarını kurtarmak amacıyla oluşturulduğu vurgulandıktan sonra, hükümetin amacının salt halkın özgürlüğünü kurtarmak olmayıp halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtararak onu, yönetim ve egemenliğin tek sahibi yapmayı amaçladığı belirtilmiştir.

Programın temel maddeler bölümündeyse Yeni Türk Devleti'nin siyasi yapısını belirleyen kurallara yer verilmiştir. Egemenliğin bağsız, koşulsuz ulusa ait olduğu; idare yönteminin, halkın yazgısının kendi istemi doğrultusunda çizmeyi amaçlar ilkelere dayandığı; yasama ve yürütme yetkisinin ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM'de toplanacağı "Türkiye Halk Hükümeti"nin de TBMM tarafından yönetileceği vurgulanmıştır.[375]

Aydın Milletvekili Esat Efendi'nin belirttiği gibi, bir süreden beri yeni kelimeler arasına giren, ağızlarda, gazetelerde dolaşıp duran, fakat yaşama geçirilemeyen bir düşünce böylece yaşama geçirilmeye başlanmış oluyor ve "ümmeti" kurtaracak bir program ortaya çıkarılıyordu.[376]

Yeni Türk Devleti'nin temel yapısını belirleyen bu belge, yasa önerisi mi, yoksa program mıydı? Bazı milletvekilleri bunu bir yasa taslağı olarak algılayıp Kanun-ı Esâsi Encümeni'ne gönderilme-

sini isterken, içlerinde Maliye Vekili'nin de bulunduğu bir başka grup da bunun yasa olmayıp bir program, hatta hükümetin siyasi programı olduğu görüşündeydi.[377]

Bu belge hakkında en sert, fakat kendi mantığı içinde en tutarlı eleştiriyi Ali Şükrü Bey (Trabzon) yapmıştır. Ali Şükrü Bey "bir kayd-ı ilahi olan din hususuna ehemmiyet" verilmediğini, eskiden olduğu gibi yeni çıkan cereyanlara bu ülkeyi kaptırmak isteyenler olduğunu, taklitçilik yerine, ülke yönetiminde yapılacak yeniliklerin, "erbabının" toplanarak yapılmasıyla daha yararlı olacağını belirtmiştir.[378] Ali Şükrü Bey ve arkadaşlarının yaptığı eleştirilerin, yönetimin sosyalizme gidip gitmeyeceğini saptamaya yönelik olduğu görülmektedir. Maliye Vekili Ferit Bey bu programın Bolşevik programı olmadığını belirttiği gibi Dahiliye Vekili Refet Bey de, "bunun Bolşevik cereyanı, kapitalist cereyanı, emperyalist cereyanı, hülasa hiçbir cereyanı yansıtmayıp doğrudan doğruya ulusun göbeğinden çıkan bir cereyanı yansıttığını" söylemiştir.[379]

Meclis ihtilalci bir meclisti. Ülkenin yasama, yürütme, görevini üzerine almıştı. O nedenle de böylesine geniş boyutlu bir programın hükümet yerine meclise mal edilmesi istenmiştir. Meclise mal olacak programın ayrıntılı olarak incelenmesi istenmiştir. Bunun için her komisyondan üçer kişi seçilerek yeni bir komisyon oluşturulması, Halkçılık Programı'nın bu komisyonda tartışıldıktan sonra meclis gündemine getirilmesi kararlaştırılmıştır.[380]

Bu dönem, Türkiye'nin kendine bir sistem aradığı dönemdir. TBMM'de, Türkiye gerçeğinden yola çıkıp ulusal değerlere saygılı, halk egemenliğine dayanan düzeni savunanlar, Sovyetlerin Bolşevik sistemini aktarmaya çalışanlar, mevcut meşrutiyetçi sistemi İslâmcı ilkelerle yeniden güçlendirerek sürdürmeye çalışanlar vardı. Bütün bunlara rağmen milletvekillerinin çoğunluğu taklitçiliğe karşıydı.

Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, ulusal eylemin kurmaylarından kimileri, zaman zaman yaptıkları açıklamalarda, Türkiye'deki gidişatın Rus Bolşevizmine benzer bir nitelikte olmadığını vurgulamıştır. 18 Eylül 1920 tarihli *Öğüt* gazetesi de Halkçılıkla komünizmin birbirine zıt olduğunu, Anadolu'da bun-

lardan birinin kurmak istediğini diğerinin yıkmaya çalıştığını yazıyordu.[381] *Yeni Gün* gazetesiyse, halka sürekli tepeden bakan Babıâli sisteminin yıkılarak, yerine "Halk Hükümeti" sisteminin konulması propagandasını yapıyordu.[382] Halk Hükümeti konusunda mecliste görüş birliği vardı. İslâmcılar, "İslâm nazarında hükümet mefhumunun doğrudan doğruya halk hükümeti"[383] olduğunu belirterek, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını destekliyorlardı. Halk hükümetinde saltanat ve hilafet kurumlarını yasal güvence altına alacak mekanizmanın oluşturulmasını istiyorlardı.[384]

Halk hükümeti demekle, "muhakeme ve idrakten" aciz bir sınıfın devlet yönetimine egemen olmasını kastetmediklerini söyleyen halkçılar; Tanzimat'tan beri yavaş yavaş belirmeye başlayan "kırtasiyeci" idarelerle "meşrutiyet fırkaları"yla, yabancı sermaye ortaklığıyla bu ülkenin maddi ve manevi üretimine katkısı olmayan, Türkiye'de mülkiyeti bulunmayan güçleri de kastetmediklerini belirtiyorlardı.[385] Halkçı yönetimde bireyin değil, "içtima-i vicdanın" egemen olacağını vurguluyorlardı.[386]

18 Eylül'de incelenmek üzere özel komisyona gönderilen ve yeni bir yapılanmayı simgeleyen Halkçılık Programı, Konya isyanı ve hükümetle komisyonun kimi noktalardaki görüş ayrılığı nedeniyle[387] ancak iki ay sonra meclis gündemine gelebilmiştir.

Özel komisyon sözcüsü, meşru savunma amacıyla Ankara'da toplanan TBMM üyelerinin, toplandıktan kısa bir süre sonra, ülkenin güçsüzleşmesinin nedenlerini salt dış güçlerde görmeyip içerdeki "su-i idarenin" de bu konuda etkili olduğunu saptadıklarını, bunların üstesinden gelebilmek için düzeltme ve devrim yapılmasını zorunlu gördüklerini söylemiştir.

Sözcü, meclisin bu ülkeyi, bu ulusu yaşatabilmek için en iyi esas neredeyse onu bulup uygulamaya kararlı olduğunu ve her şeyde devrim yapmanın zorunlu olduğunu, Halkçılık Programı'nın da böyle bir düşünceyle hazırlandığını belirtmiştir.[388]

Özel komisyon, Halkçılık Programı'nı ikiye ayırmış; amaç ve öğreti bölümünü meclis bildirisi olarak yayınlamış, öteki bölümü ise Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu olarak düzenlemiştir.[389]

Yeni Gün 26. 08. 1336

اداره‌ده خلقه رجوع احتياجی قارشيسنده

هر كسك فكرنده و ذكرنده طولاشديغی
حالده فعلياته چيقمه‌سی مع التأسف كجيكن
بر احتياج وار: داخلی اداره‌مزده خلق كندی
ايشيله علاقه‌دار ايده‌جك بر يكيلك. بو احتياج
يالكز دونكدن بو كونه طوغمولمش بر احتياج
دكلدر. دونه قدر، حتی ديه‌بيليرز كه حالا
دوام ايدن حكومت شكلی، اساساً هيچ
بر خلقك روحنه توافق ايده‌ميه‌جك بر
حكومت شكلی ايكن بالخاصه بزم خلقمزه
نسبتله بر تورلو انسيت حاصل ايده‌مه‌مش
و ايده‌ميه‌جكی بر طرزده ايدی. بو جنود شكل
حكومتك خلقمزه ورود حره همان تماميله
ياباجی كورونشنك البته سببلری يوق دكلدر.
بو اداره‌ده خلقك احتياج و ارادتنه يا هيچ
بر شی براقيلامشدر، يا آنجق ذكر ايديله‌جك قدر
آز شی براقيلمشدر. دنيا ايسه خلقك احتياج
و ارادتنه كوره شكل بولان اداره‌لره دوغری
سير و انكشاف ايلمكده‌در.

بزم خلقمز كندی مقدراتنی كنديسی
اداره ايده‌جك قدر ترقيی ايتدی كه بو سير
و انكشافدن بحث ايتمكه محل اولا بيلسون،
ديه‌مز. اداره‌ده ترقياته كوره صفحه آرا
تقيددن زياده قواعد اساسيه و ثابته آرايرکه
همان هر يرده هر خلقك كندی مقدراتی ايله
دوغريدن دوغری‌يه كنديسنك مشغول

طريق اختيار اولوندی. بو باشالر كيده-
جكلری يرلره قابو قوللری ايله برابر
كيديورلر و اوراده اوطوراييلدكلری قدر
اوطورويورلردی. يرلرينه كلنلرك كليشلری
كيديشلری ده هپ بو منوال اوزره جريان
ايديوردی. ايشته بو طرزه انقلاب ايتديكی زمان
خلق، كندی كنديسنی اداره اساسندن آز چوق
اوزاقلاشمش و يا اوزاقلاشديرلمش اولويوردی.
صوكره تنظيمات خيريه‌دن اعتباراً آوروپا
اصول اداره‌سنی تقويه ايتمكه باشلاديغمز
زمان ايسه خلق بو تول بوتوننه تأثير ايتمشدر.
چونكه اورته‌يه قونولان بو اداره ماكينه‌سی
بر كره اونك آكلاديغی بر شی دكل ايدی؛
بو ماكينه كه كنديسنه اداره‌ده هيچ بر حق
ويرمه‌يور؛ فقط آلا بيلديكنه وظيفه
ايتمه‌يوردی. عجبا آوروپادن آلديغمز شكل
اداره‌يی تطبيقده و استعمالی ايتدكسوا آنك
ارادتنه عمل بيله يوقدر. چونكه اداره
اولونانلر قدر اداره ايدنلر ده نفس عينی خلقك
افراديدر. اكر اورته‌ده حسن تطبيق يوقسه
بونی او شكللرك بومملكتده موفقيتله تطبيق
اولونه‌مامق قابليتنی حائز اولماديقلرينه
عطف ايتمك ضروريدر.

دونه قدر كان شكل اداره‌مز مملكتده
حكومتی خلقدن تماماً آيری بر مفهوم اولارق

İdarede halka rücu ihtiyacı karşısında

Uzun uzun yapılan tartışmalardan sonra TBMM'i 20 Ocak 1921'de –Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu– özel komisyonun hazırladığı metnin kimi maddelerini değiştirilerek benimsenmiştir. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun teokratik-monarşik egemenlik anlayışı yıkılmış, onun yerine çağdaş düşüncenin ve çeşitli deneyimlerin yarattığı demokratik muhalefeti, geniş halk kitlelerine indirgeyen ulusal egemenlik anlayışı geçirilmiştir.

Ülkenin somut koşulları nedeniyle bazı noktalarda kapalı olmasına karşılık, Cumhuriyetçi ve laik bir öz taşıyan yeni anayasa, kendine ters düşecek kurumlara dokunmamıştır. Fakat devletin adı ve yönetim biçimini değiştirmiştir. Misak-ı Milli sınırları içinde kalan toprakları "Türkiye" olarak adlandırdığı gibi, bu topraklar üzerinde kurulacak "milli bir devletin" adının da Türkiye Devleti olmasını öngörmüştür. Egemenliği bağsız, koşulsuz ulusa geçiren birinci maddeyle de Türkiye Devleti'nin siyasal yapısının, geniş halk tabanına dayalı demokratik bir sistem olduğunu belirtmiştir.[390]

b) Yönetim Sistemi Olarak Halkçılık

Osmanlı Devleti, daha kurulduğu dönemde halkçı bir nitelik gösterirken, zamanla bu niteliğini kaybetmişti. TBMM Hükümeti kurulup da ülke yazgısına el koyduğu sırada, toplumda halk ile hükümetin ayrı şeyler olduğu kanısı vardı. Halk, hükümet denince "olanaklı olduğu kadar semtinden uzak, kaçınılması gerekli olan ejderha giysili yırtıcı hayvan gibi" bir şeyi usunda canlandırıyordu.[391] Oysa hükümet, halkın işini gören, onu mutluluk içinde yaşatmayı amaçlayan bir örgüttü. Ulusal eylem başladığı zaman, eylemin öncüleri, halkın özlemlerini çok iyi biliyorlardı. Halkın içinden gelmişlerdi. Şehirli yeni bir şeyi istiyor, kasabalı yeni bir şey bekliyordu. Köylünün yıllardır hasretini çektiği, ülkenin dört bir yanından içeri giren bir özlemi vardı. Bu istem ve özlemlerin kesiştiği nokta, halka tepeden bakan eski Babıâli yönetim sisteminin değiştirilerek yerine Halk Hükümeti yönetim biçiminin konulmasıydı.

Bu yönetim biçimi, yaldızlı cümlelerle anlatılacak bir düzen olmaktan öte, halkın ekonomik ve sosyal yaşantısını düzeltecek, emeğinin karşılığını verecek bir sistem olmak zorundaydı.[392] Çünkü var olan sistemde herkes çalışıyor, üretiyor; fakat emeklerinin karşılığını alamıyordu.[393]

Osmanlı Devleti'nde yasalaştırma hareketi geniş çapta Tanzimat'tan itibaren başlamıştı. Ancak, yerel yönetim konusunda yeterli düzenlemeler yapılamamıştı. Ülkenin % 80'inden fazlasını oluşturan halk, verdiği vergilerle devletin en ağır ekonomik yükünü omuzlarında taşıdığı gibi, döktüğü kanla da devletin ve ülkenin savunma yükünü karşılıyordu. Ancak, kendi köyünün yönetiminde söz sahibi bile olamıyordu. Bunun sonucu olarak da devlet adım adım çöküşe gidiyordu.[394] Bu deneyim ortada olduğu için TBMM aşağıdan yukarıya doğru bir örgütlenme biçimi getirerek, halkın yönetime katılmasını zorunlu kılıyordu.[395]

1876 Kanun-ı Esasi'sinin 108. maddesinde vilayetin "usul-i idaresi(nin) tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezayif kaidesi üzerine müesses olup deracaatı(nın), nizam-ı mahsus ile tayin" kılınacağı belirtilmişti. Fakat bu düşünce yaşama geçirilmemişti.[396] Mustafa Kemal Paşa, hazırladığı Halkçılık Programı'nda bu konuya ayrı bir yer vererek Türkiye'nin "coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından" vilayetlere, vilayetlerin kazalara, kazaların da nahiyelere ayrıldığını, vilayetin "mahalli umurda şahsiyet-i maneviye ve muhtariyet-i tammeyi haiz (olduğunu), siyaset-i hariciye ve dâhiliye, umur-ı askeriye, beynelmilel münasebat-ı iktisadiye ve hükümetin tekâlif-i umumiyesi, Büyük Millet Meclisi'nce vazedilecek kavanin mucibince bilumum umur-ı maarif, sıhhiye, iktisadiye, ziraaiye, nafia ve muavenet-i içtimaiyenin tanzim-i idaresi, vilayet meclislerinin salahiyet-i dâhilinde" bulunduğunu, "vilayet meclisleri(nin) beş bin nüfusta bir aza itibariyle ve rey-i âm ile vilayet halkınca müntehab azadan mürekkeb" olacağını belirtmiştir. Böylece Kanun-ı Esasi'deki hüküm daha ileri bir boyuta taşınarak vilayetlere "tam" özerklik veriliyordu.[397] Halkçılık Programı'nı Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu biçimine dönüştüren özel komisyon da, bu yaklaşımı aynen benimseyerek vilayetlere

"muhtariyet" verilmesinden yana olduğunu göstermişti. Dahiliye vekiline göre, bizimki kadar geniş ve ulaşım olanakları kısıtlı, ekonomik durumu zayıf bir ülkede halkın yönetime katılımını sağlamak için bundan daha iyi bir yönetim söz konusu olamazdı.[398]

Mecliste yapılan tartışmalarda "tam muhtariyet" düşüncesinin yanlış yorumlara yol açmasından endişe duyan milletvekilleri, "tam" sözcüğüne karşı çıkmışlardır. Öneri, bu sözcük çıkarılarak çok az bir değişiklikle benimsenmiş ve 20 Ocak 1921'de yasalaşmıştır. Ulusal devletin, ülke yönetiminde "muhtariyeti" benimsediği böylece açıkça ortaya çıkmıştır.[399]

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1337/1921'de meclisin ikinci toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada bu konuya değinerek "Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun muhteviyatı tatbik ve yeni idare-i vilayet kanunu ile ikmal edildiği takdirde memleketin dâhilen muhtaç olduğu esbab-ı inkişafın tamamen izhar edilmiş olacağı(nı)" belirtmiştir.[400] 1 Mart 1922'de üçüncü toplantı yılını açarken de "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dâhili idare ve siyasette düsturu(nun), Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun birinci ve Misak-ı Milli'nin birinci ve beşinci" maddelerinde gösterilen ilkeler olduğunu "idare usulünün" bağsız, koşulsuz egemenliğine sahip olan halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenit olduğunu söylemiştir. "Meclis-i âlilerine takdim edilmiş olan müfettiş-i umumilik, idare-i hususiye-i vilayet ve idare-i nevahi kanun layihalarının bu ruhu ihtiva ederek kesb-i kanuniyet edecekleri tabiidir." "..Efendiler! Türkiye halkı ırken veya dinen ve harsen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatıyle meşhun ve mukadderat ve menafii müşterek olan bir heyet-i içtimaiyedir. Bu camiada hukuk-ı ırkiyeye, hukuk-ı içtimaiyeye ve şeriat-ı muhutiyeye riayet, siyaset-i dâhiliyemizin esas noktalarındandır. Dâhili teşkilat-ı idaremizde bu esas noktanın, halk idaresinin bütün mana-yı şümulüyle layık olduğu derece-i inkişafa isal edilmesi siyasetimizin icabatındandır." diyerek, yönetim konusundaki "muhtariyetçi" görüşlerini bir kez daha vurgulamıştır.[401]

"Muhtar" bir yönetimin uygulanmasıyla idari hizmetler daha çok, seçimle oluşturulan kişilerce yönetilecek, yönetimin en küçük biriminde söz sahibi olan köylü daha büyük hizmetler için kendisini yetiştirecekti.[402] Örneğin, "nahiyenin bir meclisi, bir idare heyeti ve bir de müdürü" olacaktı. "Nahiye meclisi, nahiyenin halkınca doğrudan doğruya müntehap azadan terekküp" edecek, "idare heyeti ve nahiye müdürü, nahiye meclisi tarafından intihap" olunacaktı.[403] Dolayısıyla nahiyeler de "muhtariyete" sahip olacaklardı. Hasan Basri Bey'in deyimiyle halk, idari alanda yetki sahibi olduktan ve bunun pratik yararlarını gözüyle gördükten sonra siyasal alanda da söz sahibi olmak için siyasilerin "boğazını sıkarak hakkını alabilecekti."[404] Böylece "aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru" gelişen hareket, daha sonra "yukardan aşağı" inerek, köklü dönüşümünü tamamlayacaktı.[405] Bu da Bülent Tanör'ün deyimiyle "yerel katılım ve yerel demokrasi"yi pekiştirecekti.[406]

"Muhtariyetin" gelişmesiyle halk en küçük idari ünitelerde söz sahibi olacaktı. Halkın kendi işini kendisinin görmesiyle kendi öz değerlerine ve kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurarak, yeniliklerin gereksiz sarsıntılara yol açmasını önleyecekti.[407] Köyler, sorunlarını kendi aralarında çözecek,[408] yolsuzluklar ortadan kalkacak, köylünün emeğinin karşılığı olarak ürettiği değerlere sahip olması sağlanacaktı.[409]

c) Memur Otokrasisine Tepki Olarak Halkçılık

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi yapısı kalabalık bir memur sınıfının oluşmasına yol açmıştı. Merkeze dayanan memur, merkezin zayıflamasına koşut olarak keyfiliğe yönelmişti. Böylece, halktan kopuk bir yönetim mekanizması oluşturulmuştu.[410]

Memur kitlesi, daha fazla para kazanmanın yollarını arar olmuştu. *New York Times* gazetesi biraz abartmalı olarak, 29 Kasım 1918'de şöyle yazıyordu: Türkiye'deki tüm bakanlar, valiler, devlet ve belediye memurları, polisler ve subaylar para kazanmaktan başka hiçbir şeyi düşünmez olmuşlardır. Toptan mal alım ve satımının hükümetin tekeline alınması, bu gibi çıkarcıların ekmeğine yağ sür-

müştür. Örneğin, Avusturya'dan kilogramı 36 sente ithal edilen şekerin kilogramı piyasada 15 dolardan satılmıştır. Bakanlara, paşalara ve mebuslara bu yağma şebekesinin ortakları olarak bakılmaktadır. Halkın büyük çoğunluğu sefalet içinde kıvranırken, memur sınıfının büyük servet biriktirmesi, bu sınıfın halk gözündeki itibarını sıfıra indirmiştir. Bu yetmiyormuş gibi memur sınıfı, halkı esir gibi kullanmaya, onların izzetinefislerini ezmeye[412] çalışmıştır. Köye giden bir kamu görevlisi köylünün "dinine imanına" küfretmekten çekinmemiştir.[413] Köye dayakla, sopayla, kırbaçla giren[414] kamu görevlisi vergi adı altında köyü talan etmiştir.[415]

Besim Atalay Bey, memur halk ilişkisini açıklarken halkın şikâyetini dinletemediğini, halkın memurun yanına yanaşamadığını belirtiyor ve şunları ekliyordu: "Çünkü o hâkimdir, o gururlanacak, o kovacak, o tahrik edecek. Hangisini hikâye edeyim birader, bir iki değil ki."[416]

Memur kesimine böylesine tepkilerin duyulduğu TBMM'de Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nu düzenleyen özel encümen, memur otokrasisine karşı cephe almıştır. Encümen sözcüsüne göre, "Memur sınıfı idarede kendilerini tek hâkim görerek, köylüler üzerinde baskı kurarak, büyük yanlışlıklar yapmıştır." Ülkeyi bu fenalıklardan kurtarabilmek için memur otokrasisine karşı savaşmak ve bu savaşı kazanmak gerekiyordu. Nitekim encümen, memur otokrasisini yıkmak için "resmen savaş açmıştır."[417] Bu savaşın merkezde olduğu gibi vilayetlerde de sürdürülmesi istenmiştir.

Özel encümen, memurların yöre halkınca seçilmesini istiyordu. Bu yöntemle halkın kendi üzerinde baskı unsuru olan bir yöneticiden, memurdan kurtulabileceğini, ülke yazgısında söz sahibi olabileceğini düşünüyordu. Zira halkçı demek gurur demek, baskı altına girmemek demekti "Halk ne ekmişse onu biçecekti", "iyi ekmişse iyi biçecek", seçimi iyi yapmamışsa kendisi zarar göreceği için zamanla daha iyi bir sonuca ulaşacaktı.

Toplumun bu aşamaya mutlak ulaşacağını belirten encümen sözcüsü, "Ne vakit başlamış olsak geç başlamış olacağız" ilkesinden hareket edilmesini ve "vakit geçirilmeden" bu girişime başlanmasını istemiştir.[418]

d) Toplumsal Devrim ve Ulusçuluk Anlayışı Olarak Halkçılık

XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, bozulmuş olan Osmanlı düzenini yeniden eski yapısına kavuşturabilmek amacıyla yapılan tüm düzeltim çabaları olumlu sonuç vermemiştir.

Düzeltim çabaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli alanlarda Avrupalılaştırılmasını amaçlamıştır. Bu amaç toplumsal koşulların gerektirdiği yönde olmayıp taklitçi bir biçimde olmuştur. Devletin bürokratik yapısı giderek güçlenmiş ve ülke yönetimi bürokrasinin denetimi altına girmiştir. Halka hizmet vermek zorunda olan memurlar, halktan uzaklaşmış, halkı kendi düşüncesine göre yönetmeye ve onun üzerinde mutlak bir otorite kurmaya çalışmıştır.

İstibdat devrinde daha da artan memur baskısı, meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle bile önlenememiştir.[419] Halkın çoğunluğunu oluşturan köylünün başından sonu gelmez savaşlar, bitmez tükenmez vergi borçları ve jandarma baskısı hiç eksilmemiş; eskiden olduğu gibi meşrutiyet sonrasında da devam etmiştir. Savaş alanlarında canını kaybeden halk, vergi borcu nedeniyle üretim araçlarını satarak, ekonomik gücünü de kaybetmiştir.[420]

Siyasal eylemi toplumsal sıçramayla tamamlamak isteği olumlu karşılanmış, yukarı tabakadan aşağı tabakaya doğru inerek halkı anlamak, dinlemek, birlikte yüceltmek düşüncesi ihtilal ve top sesleri arasında kaybolup gitmiştir.

23 Nisan 1920'ye gelindiğinde izlenen politikalar, ekonomik gelişmenin temel unsuru üretken nüfusun önemli bir bölümünü alıp götürdüğü gibi; yol, orman, maden vb. unsurları da büyük ölçüde tahrip ederek ülkeyi baykuş yuvasına döndürmüştü.[421] Ülkenin genel durumu bu merkezdeyken, yanmış yıkılmış Osmanlı toprakları Mondros Silah Bırakışması sonrasında bir yandan emperyalist devletlerin, öbür yandan da onlarla işbirliği yapan çeşitli ayrılıkçı güçlerin saldırısına uğramıştır. Bu saldırılar karşısında "meşru müdafaa" için toplanan TBMM ülkenin çöküntüye gidiş nedenlerini de araştırmaktan kaçınmamıştır.

Milletvekilleri yaptıkları araştırma ve gözlemlere dayanarak, ülkenin çöküntüye gitmesindeki temel nedenin salt dış dinamikler

olmadığını, ülkede var olan düzenin de bu konuda etkili olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Baykuş yuvasına dönen ülkeyi kurtarmak için "ıslahat ve inkılâbın" zorunlu olduğunu vurgulamışlardır. "Memleketi", "milleti" yaşatabilmek için gereksinim duyulan her alanda devrim yapmayı, İsmail Suphi Bey'in deyimiyle "her şey ve her şey" yapmayı amaçlamışlardır. Halkçılık Programı da bu düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[422] Bu program hazırlanırken, hem Osmanlı tarihinin genel gelişim çizgisi hem de çağdaş düşünce akımları göz önüne alınmış ve bunların, Anadolu'nun somut koşullarıyla birleştirilmesine özen gösterilmiştir.

Özel encümen, yaptığı inceleme sonucunda, Halkçılık Programı'nın "maksat ve meslek" bölümünü T.B.M.M'nin "beyannamesi" olarak yayınlamayı uygun bulmuştu. Bu karar, meclis genel kurulunca da benimsenmişti. Bu beyannameye göre; TBMM "halkın öteden beri yüz yüze bulunduğu yoksulluğun nedenlerini yeni örgüt ve araçlarla kaldırarak, yerine gönenç ve mutluluğu getirmeyi erek olarak benimsemiştir." TBMM "toprak, eğitim, öğretim, yargı, maliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer sorunlarda toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı egemen kılarak, halkın gereksinmelerine göre yenilik yapacak ve gerekli örgütleri kuracaktır." "Bunun için de siyasal ve toplumsal ilkelerini (ögelerini) ulusun tininden alıp uygulayan bir yol izleyecektir."[423]

Daha önceden yapıldığı gibi halktan kopuk politikalar doğrultusunda alınan kararların ülkeye ve topluma bir yarar sağlamadığını saptayan B.M.M., ülkenin idari, iktisadi ve toplumsal gereksinimleriyle ilgili yasaların vakit geçirilmeden çıkarılıp uygulama alanına konulmasını daha yararlı bulmuştur.[424] Meclis açılır açılmaz, Halk Hükümeti/Halk Devleti doğrultusunda çalışmalara başlanmıştır. Bu sırada, Anadolu halkı, bir yandan saray ve çevresine, diğer yandan da emperyalist devletlerin işgallerine karşı savaşmak zorunda kaldığı için, Halk Hükümeti düşüncesini daha çok eylemiyle ortaya koymuştur.

Bu iki cepheli savaş, Anadolu halkına "Anadolu, Anadolulularındır" düşüncesini benimsetmiştir. Oysa 1920 öncesinde Anadolu, Osmanlı hanedanının memalik-i mahrusasının bir parçasını oluşturuyordu. Bu nedenle de önemli bir değeri yansıtmıyordu.

1920 sonrasındaysa hem siyasal, hem ulusal, hem de ekonomik bir güç olarak kendini göstermeye başlamıştı.[425] Bunun somut örneği de 23 Nisan 1920'de çalışmalarına başlayan TBMM'dir. Bir devrim sonucu olarak değil, bir devrim yapıcısı olarak toplanan bu meclisin[426] benimsemeyeceği hiçbir kararın ülkede toplumsal dönüşümlere yol açamayacağını Mustafa Kemal Paşa belirtmişti.[427] Meclis, söz vermekten öte ülkeyi ve halkı, sefalet ve zulümden kurtaracak yasaları çıkarıyor, bunları uygulamaya koyuyordu.[428]

Devrim tarihlerine yakından bakıldığında, ihtilalleri devrime dönüştüren güçlerin, bağlı bulundukları toplumsal sınıfın istemlerine göre yeni bir düzen kurdukları görülür. Anadolu'da da bir ihtilal başladığına ve devam ettiğine göre kurulacak toplumsal düzenin yapısı ne olacaktı? Bu soruya Anadolu halkının temsilcilerinin verdiği cevaplar birbirinden farklıdır.

Meclis bildirisi olarak yayınlanan belgede, TBMM'nin, Türkiye halkını, emperyalizmin ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak, irade ve hâkimiyetine sahip kılmayı amaçladığı, ulusun yaşam ve özgürlüğüne suikastta bulunan emperyalist ve kapitalist düşmanların saldırılarını önlemek ve bu ereğe ulaşmayı engellemek isteyenleri "tedip etmek" amacıyla bir orduya sahip olduğu vurgulanmıştır.[429]

Bu bildiriye göre, TBMM emperyalizme olduğu kadar kapitalizme de karşıdır. Ancak bu karşıtlığın sosyalist devrim perspektifi içinde olmadığı da bir gerçektir.

Devrimin önderi ve Halkçılık Programı'nın mimarı olan Mustafa Kemal Paşa, çeşitli zamanlarda yaptığı konuşmalarda Türk Devrimi'nin komünist bir nitelik taşımayacağını belirtmiştir. Onu, halkçı bir temele oturtmak için Halkçılık Programı'nı hazırlamıştır. Bu programla amaçlanan toplumsal dönüşümü Türkiye halkının (üreticilerinin) ekonomik ve toplumsal çıkarlarından güç alan bir toplumsal devrim yapacaktır. Bu devrim "bir velinin, bir sınıfın" özlemlerine göre olmayacaktır.[430] 1920 öncesinde Anadolu halkı İstanbul için, "vüzera ve vükela için, padişahlar için çalışmış, kan dökmüştü. Fakat şimdi kendi varlığı ve kendi özgür

yaşamı için savaşmaktaydı."[431] Bu nedenle de oluşturulacak yeni toplumsal düzen kendi içinde, kendine düşman bir sosyal sınıf yaratmayacak, tüm halkın özlemine cevap verecek nitelikler taşıyacaktı.[432]

Toplumsal devrim öncüleri, ulusun yaşam ve özgürlüğünü yok etmeye çalışan emperyalist ve kapitalist devletlerle, onların işbirlikçilerine karşı başlatılan ve sürdürülen savaşı başarıyla bitirmek için, toplumsal devrim programını meclisteki sınıfsal dengeyi bozmayacak bir temele oturtmuşlardır. Halkçılık Programı'nın mecliste tartışıldığı sırada bu konuya dikkat edildiği görülmektedir. Mahmut Esat Bey, "Yeni idarenin kurulmasına üretici köylüden başka sınıflar da yardım ettiler ve ediyorlar. Fakat bu sınıflar halka mensupturlar. O nedenle de biz büyük ya da küçük üreticiler diktatörlüğüne dayanan bir idare değil, bir halk idaresi kuruyoruz." demiştir.[433]

TBMM'de Marksist ölçülerde olmasa bile bazı milletvekillerinin, Anadolu'da bir sınıflaşmanın varlığını benimsediği görülmektedir.[434] Halkçı düzenin ideolojik ve toplumsal dönüşüm boyutlarını saptayan milletvekilleriyse Avrupa'da olduğu gibi Anadolu'da büyük bir sınıf ayırımı olmadığı kanısındaydı. Hüsrev Bey, "Bizim saf semamız fabrika dumanlarıyla kirlenmemiştir. Bizde kapitalistlik söz konusu değildir. Amele diktatörlüğünü hatırıma bile getirmem. Bizde halk denilince, Halkçılık denilince işte gördüğünüz, azınlığı bizim gibi münevverlerden, çoğunluğu çiftçilerden oluşan halk akla gelir." der.[435] Bunlara göre Anadolu'da halk ve saray ikilemi vardı. Halkın üzerinde baskı unsuru olan mütegallibe bile halktan yetişip saraya alet olmuş kişilerden oluşmaktaydı.[436] Buna rağmen zaman zaman sosyalistçe görüşler de ortaya atarak herkese işleyebileceği kadar bir toprak parçasının verilmesini istemişlerdir.[437] Herkese toprak verilmesi, toprak reformu sorununu gündeme getirecek ve bu da mütegallibenin işine gelmeyecekti. Bu durum meclisteki, dolayısıyla da toplumdaki sınıfsal dengeyi bozacaktı. Bunu önleyebilmek için, halkçı, toplumcu devrimciler mutegallibeyi halkın ulusal ve dini bakımdan koruyucusu olarak nitelendirip bunların tümünü de, ülkeye yararlı büyük üreticiler ola-

rak görmüşler, böylesine üretken bir sınıfın hiçbir zaman iş başından atılmasına razı olmamışlardır.[438] Bunun yanında, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın itici gücü olan Anadolu köylüsünün "Türkiye'nin sahibi, efendisi olduğunu" da belirtmişlerdir.[439] Tüm demeçlerde ve eylemlerde "memleketin irili ufaklı üreticilerine iktisadi yaşamda haklarını" vermek konusu önemli bir yer tutmuştur.[440]

Toplumsal devrimin başarıya ulaşabilmesi için yapılacak üretken yatırımlara kaynak nereden bulunacaktı? Kuşkusuz Anadolu yanmış yıkılmış bir durumdaydı. Güçlü bir sermaye yoktu. Tanzimat'tan itibaren Osmanlı topraklarına giren yabancı sermaye, yerli ekonomik sektörleri felce uğratmıştı. İhtilalci milletvekilleri yabancı sermayenin bu tavrını bildikleri halde önlerindeki sorunların bir kısmının çözümü için yabancı sermayeyi zorunlu görüyorlardı. Halkçılara göre suç sermayede değil, sermayenin emeği tutsak almasına izin veren politikadaydı.[441] Halkçı, toplumsal devrim sonucu kurulacak mali ve ekonomik örgütlenmelerle sermayenin emeği tutsak alması ve ülkeyi sömürgeleştirmesi önlenebilirdi. Böyle bir örgütlenmede kooperatifleşme itici bir güç olabilirdi. İşte bu nedenle kooperatifleşmeye büyük bir önem verilmiştir. Kooperatiflerle, bir yandan halkın sömürülmesini önlemeyi, diğer yandan da ulusal sermayeye kaynak oluşturmayı amaçlamışlardır. Dolayısıyla kooperatifleşmeye âdeta yeni bir sektör boyutu kazandırmışlardır.[442]

Siyasal bağımsızlıkla ekonomik bağımsızlığın birbiriyle bütünleştirilebilmesini TBMM Hükümeti zorunlu görüyordu. Bu yapılmadığı takdirde, bağımsızlığın korunabilmesinden kaygı duyuyordu. Ekonomik bağımsızlığı kazanabilmek için ulusal sermayeye dayalı sanayileşme politikasının izlenmesi gerekiyordu. TBMM Hükümeti, ülkede yerli fabrikaların kurulmasını sağlayabilmek ve bu konuda kamuoyu oluşturmak için basını yardıma çağırıyordu.[443]

Halkçılık Programı aynı zamanda bir uluslaştırma düşüncesini de kapsıyordu.

B.M.M. açıldığı zaman Anadolu'da etkin ideoloji İslâmcılıktı. Ancak, İttihatçıların geliştirdiği ulusalcılık düşüncesi de filizlen-

mişti. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın öncüsü ve Halkçılık Programı'nın mimarı Mustafa Kemal Paşa, Türk ulusçuluğunu savunan grubun içinde bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mayıs 1336/1920'de meclisi oluşturan milletvekillerinin yalnız Türk, Çerkez, Kürt olmayıp bunların tümünü kapsayan İslâm unsurlarının bir toplamı olduğunu belirtmişti.[444] 14 Ağustos 1920'de yaptığı konuşmada da "Bizim nokta-i nazarımız -ki Halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir. Halkın elinde bulundurulmasıdır" diyerek, halkla ulusu iç içe kullanmıştır.[445] Türkiye halkının "ırken, dinen, harsen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun, mukadderat ve menafii müşterek olan bir heyet-i içtimaiye" olduğunu belirterek, Türkiye halkıyla Türk ulusunu anlatmak istediğini açıkça ortaya koymuştur.[446] Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa, halk kavramını herhangi bir sınıfa özgü olarak kullanmayıp tüm Türk ulusunu kapsayacak bağlamda kullanmıştır.

Yeni Türk Devleti'nin yapısını belirlemek amacıyla hazırlanan Halkçılık Programı'nın özünde halk egemenliğine dayanan bir yönetim düşüncesi vardı. Bu nedenle adı geçen programın toplumu uluslaştırmayı ve ulusal amaçlar etrafında toplamayı öngördüğünü söyleyebiliriz.

Halkçı milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin geniş alanlara yayılmış olmasına karşılık, ulusal devlet niteliği taşımadığı kanısındadırlar. Bunlara göre devletin yönetiminde bulunan kişilerin Türk olması, devlete ulusal nitelik vermek için yeterli bir ölçü değildi. Halkın çoğunluğunu oluşturan Türk unsurunun ekonomik ve sosyal çıkarlarını sağlayacak biçimde kurulacak toplumsal düzen, ancak devletin ulusal niteliğini belirtebilirdi.[447] Bunu yapabilmek için de, ulusal varlığın bileşkesi olan ulusal emeğe yaraşır değerin verilmesi zorunluydu. Halkçılara göre, ulusal emeğin devletin yazgısına egemen olmadığı yerlerde, soyanlar ve soyulanlar vardır. Tutsaklık vardır. Ulus ve ulusal egemenlik yoktur.[448]

Ulusal Kurtuluş Savaşı öncesine kadar, sultanların birer malikânesi olarak görülen Anadolu'nun, ulusal savaşla birlikte "Tür-

kiyelilerin", "Türk üreticilerinin" özgürce nefes aldıkları bir yer haline gelmesi ve Anadolu'nun mutlak sahibinin en başta Türk üreticisi olmak üzere tüm Türkiye halkının olduğunun belirtilmesi[449] uluslaşma politikası açısından zorunluydu. Nitekim "Memalik-i Osmaniye" yerine Türkiye'nin geçirilmesi, devlet adının da Türkiye olarak belirtilmesi çok uluslu imparatorluktan ulus devlete yönelişin açık belirtisiydi.[450] Ulusal emeğin, ulusal bilincin devlet politikasına yansımadığı yerde ulusalcılıktan söz etmenin hayalden öte gitmeyeceğini, 1920 öncesinde Anadolu halkı görmüş ve yaşamıştı.[451] Bu nedenle, Halkçılık Programı, siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan ulus bilinci yaratması ve ulusal devletin temel ögelerini ortaya koyması bakımından önemli bir düşünce kaynağı olmuştur.

3- Halkı Egemen Kılma Yöntemi

TBMM'de Türk toplumunun geleceğini belirli temellere oturtmak için çağdaş düşünce akımları doğrultusunda programlar hazırlandığı bir dönemde, Mustafa Kemal'in de Halkçılık Programı adı altında kendisinin ve yakın arkadaşlarının düşüncelerini yansıtan bir programı Meclis Başkanlığı'na verdiğini belirtmiştik.

İcra Vekilleri Heyeti'nin "siyasi, içtimai, idari, askeri nokta-i nazarlarını telhis ve teşkilat-ı idariye hakkında mukarreratını ihtiva eden" bu programın saptadığı ilkelere dayanılarak hazırlanacak yasa tasarılarının da meclisten geçirilmesiyle "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti hayat ve istiklalini kurtarmayı yegâne maksat ve gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden tahlis ederek, idare ve hâkimiyetinin hakiki sahibi kılmakla gayesine" ulaşabileceğini belirtmişti.

Programa göre TBMM Hükümeti "Halk Hükümeti" olacaktı; egemenlik bağsız, koşulsuz ulusa geçecekti. Egemenliğin odaklandığı TBMM'nin üyeleriyse, her elli bin nüfusa bir üye olmak koşuluyla vilayetler halkınca rey-i âm -genel oy- ile seçilecekti.[452]

Devletin yapısını saptamaya yönelik böylesine geniş kapsamlı bir programın hükümete mal edilmesine karşı çıkan milletvekille-

ri, bu programın meclise ait olmasını ve bunun için de özel bir encümen oluşturulmasını istemişler ve programın incelenmek üzere özel bir encümene gönderilmesine karar vermişlerdir.[453]

Bu karardan sonra basında ve mecliste egemenliği ulusa geçirip halk devleti kurabilmek için, seçim sistemini de tartışmaya açmışlardır. Bu konuda görüşler; mesleki temsil yöntemi, tek dereceli seçim yöntemi ve şûradan şûraya seçim yöntemi olmak üzere üç noktada yoğunlaşmıştır.

a) Mesleki Temsil Yöntemi

1- Basındaki Mesleki Temsil Tartışmaları

Büyük Millet Meclisi olağanüstü koşullarda toplanan ihtilalci bir meclis olduğuna göre, ihtilali devrime ulaştırmak için oluşturulacak karar organları hangi yöntemle saptanacaktı?

Parlamenterizmin egemen olduğu ülkelerde, her toplumsal sınıf yasalar çerçevesinde kendi temsilcilerini seçip parlamentoya gönderiyordu.

Anadolu'daysa keskinleşmiş bir sınıfsal ayırım olmadığından, bürokrasi devlet yönetimine egemen olmuştu. Bu nedenle, Anadolu'da uygulanacak seçim yöntemi, sınıf egemenliğini ortadan kaldıran, ulusun, siyasal, toplumsal, ekonomik yapısına uygun, bürokrasi baskısından uzak, toplumdaki tüm güçleri dengeli bir biçimde yansıtan Türk toplumuna özgü bir yöntem olmalıydı.[454]

Halkçılık Programı, "Halk Hükümeti"ni benimsediğine göre, Ankara çevresinde de seçim yönteminin bu düşünceye uygun bir nitelik taşıması zorunlu görülüyordu.[455]

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1920'ye gelinceye değin çeşitli kereler seçim yapılmıştı.[456] Ancak siyasal kültür geliştirilemediği için halk, "meşrutiyet, demokrasi, hâkimiyet-i milliye" deyimlerinin anlam ve içeriğini kavrayamamıştı. Bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu'nda demokratikleşme hareketi başarılı olamamıştı.[457]

Halkçılık Programı ile ülkede "halk devleti"ni kurma çalışmaları başlayınca, bürokrasi baskısından başka bir şey olmayan eski hükümet gücünü ortadan kaldırıp tüm gücü ve yetkiyi halkın çalışan kısmına verecek, "sa'yı hâkim" kılacak mesleki temsil yönte-

minin benimsenmesi tezi işlenmiştir.[458] Zira ülkede uygulanan iki dereceli seçim yöntemiyle meclise girenlerin, halkın ve ülkenin gereksinimlerini kavramamış kişiler olduğu düşünülüyordu.[459]

Bu dönemde Anadolu'da etkili düşünce akımı sosyalizmdi. O nedenle mesleki temsili isteyenler bu yöntemi "yarınki inkılâbın en canlı, en hassas bir noktası" olarak görüyorlardı. Dolayısıyla da bu yolla sosyalizmi topluma benimsetmiş olacaklarını düşünüyorlardı. *Hâkimiyet-i Milliye*'ye göre mesleki temsil "komünist programın bir parçasıydı", bu yöntemi savunanlar da ülkenin ancak sosyalist bir programla idare edilebileceği kanısında olanlardı.[460]

Emeği temel alan Mesleki Temsil Yöntemi'ne göre, emekçi olmayanın seçim hakkı da olmayacaktı. Seçim hakkının kullanımı sendikalar aracılığıyla olacaktı. Bu da emekçilerin çalıştıkları meslek dallarına göre sendikalar kurmasını zorunlu kılacaktı.

Mesleki Temsilciler toplumu, genel olarak; 1- çiftçiler ve çobanlar, 2- tüccarlar, 3- denizciler, 4- madenciler, 5- ırgatlar, 6- serbest meslek sahipleri, 7- sanatkârlar, 8- memurlar, 9- askerler olmak üzere dokuz meslek grubuna ayırmışlardı.[461] Bunların tümü her bölgede olmadığı için seçim bölgelerinin mümkün olduğu kadar küçük tutulması ve tüm meslek gruplarının, seçime katılması zorunlu görülmüştü.[462]

Mesleki Temsil Yöntemi'nin "mucidi" olarak görülen Ali İhsan Bey'in açıklamalarına göre İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul Merkez Heyeti, ülkeyi kurtarmak için böyle bir yöntem geliştirmişti.[463] Bazı İttihatçılar bu programı benimsememişti.[464] Bu durum, programın Büyük Millet Meclisi'nde benimsenme olasılığını zayıflatıyordu. Mustafa Kemal Paşa da programın yanında yer almayınca, Mesleki Temsil sisteminin meclisçe benimsenmesi güçleşti.[465]

2- Meclisteki Mesleki Temsil Tartışmaları

Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Meşrutiyet'ten başlayıp gelişen bir oy verme yöntemi vardı. Fakat edinilen izlenim halkın seçim işini bir angarya olarak algıladığı noktasında düğümleniyor-

du. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeyse seçime kimi millet vekilleri hak açısından, kimileri de ödev açısından yaklaşıyordu.

Gelenekçiler, seçime katılmanın bir ödev olduğunu belirtmelerine karşılık, her 20 yaşını dolduranın da bu hakkı kullanamayacağını; halkçılar ise, seçimlere katılmanın hem bir hak hem de bir ödev olduğu tezini savunuylardı.

Mahmut Esat Bey, "İçtimai mukavele gereğince insanları, camiayı zulümden kurtarmak ve millet saltanatı esasına dayanan bir devlet idaresi kurmak, milli idarenin tecellisine çalışmak... vatan müdafaasına koşmak gibi rey vermek de bir vazifedir." derken; Zekai Bey ise "içtimai tesanüd" kavramından hareketle ve Doğulu bir yaklaşımla seçimin hem hak hem de ödev olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu.[466]

. Büyük Millet Meclisi'ndeki pragmatik toplumsal dönüşümcülerse bir memleketin, bir ulusun idare yönteminin ve niteliğinin seçim yönteminden soyutlanamayacağını düşünüyorlardı. Bunlar, seçim konusu üzerinde ciddi olarak duruyorlardı. Devlet politikasının saptanmasında, ulus saltanatının ve yönetiminin kurulmasında, en önemli unsurun seçim yöntemi olduğunu düşünüyorlardı. Ancak, doğrudan doğruya Türkiye topluluğunun ekonomisinden, çıkarlarından güç alan; kişi ve sınıf egemenliğine izin vermeyecek seçim yönteminin, ne olması gerektiği konusunda görüş birliğine varamıyorlardı.[467]

Halkçılık Programı, bu konuda genel oy ilkesini benimsemişti. Oysa mecliste buna karşı olan milletvekillerinin sayısı hiç de az değildi. Nitekim Halkçılık Programı, özel encümende incelenip meclis genel kuruluna sunulduğunda seçim yönteminin değiştirilmiş olduğu görüldü. 21 Ekim 1920 tarihli özel encümen raporunun 4. maddesine göre, TBMM, iller halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilen üyelerden oluşacaktı.[468]

Özel encümenin böyle bir değişiklikte bulunmasının gerekçesini encümen sözcüsü İsmail Suphi Bey şöyle açıklıyordu:

> "Efendiler, bizde şimdiye değin uygulanan seçim yöntemi iki dereceli bir yöntemdi. Her elli bin nüfusa bir milletvekili seçimi esas alınmıştı. Oysa seçim,

halkı meclise nakletmek demektir. İki dereceli, üç dereceli seçim iyi değildir. Bunlar biçimsel seçim yöntemidir. Bu nedenle de şimdiye değin bu ülkedeki tüm meclisler, güzideler sınıfından oluşmuştur. Halktan kimse girememiştir. Tek dereceli seçimle azınlığın çoğunluğa tahakkümü olasılığı vardır. Çünkü çoğunlukla seçim yapılacağına göre bir liva halkının -nüfusuna göre- az bir kısmının oyuyla bir milletvekilinin seçilmesi mümkündür. Halbuki bu doğru değildir. Doğru olan, halkı mümkün olduğu kadar genel yaşama paralel olarak meclise taşımaktır."

Encümen tüm bunların tartışmasını yaptıktan sonra Anadolu'nun toplumsal yapısına en uygun düşecek seçim yönteminin Mesleki Temsil olduğuna karar vermiştir. Mesleki Temsili kabul etmekle kalmayıp bunun tek dereceli olmasını da benimsemiştir.

Toplumdaki çelişkiyi yönetenle yönetilen arasında gördüklerini belirten İsmail Suphi Bey, "Emin olunuz efendiler her millet iki sınıftır. Biri idare edenler, diğeri ise idare edilen mazlumlar sınıfıdır. Mazlum sınıf hakkından doğan halet-i ruhiye bizim üzerimizde" de iz bırakmıştır. Mesleki Temsil yöntemiyle "bu memlekette şimdiye kadar söz söylemeğe malik olmayan halk"ın meclise getirilerek "hukukunu sözüyle, fikriyle, reyiyle müdafaa ve muhafaza" etmesi görevinin verileceğini belirtmiştir.[469]

Encümen sözcüsünün konuşması bittikten sonra Halkçılık Programı'nın meclisteki tartışması da başlamıştır.

Seçim sistemi konusunda milletvekillerinin görüşleri, a- Mesleki Temsil Yöntemi, b- Genel Oy Yöntemi, c- Şûradan Şûraya Seçim Yöntemi olmak üzere üç noktada yoğunlaşmıştır.[470]

Milletvekillerinden bazıları açıktan açığa Mesleki Temsil yöntemine karşı çıkarken, bazıları da yöntemin ülkenin gerçeklerine en uygun seçim yöntemi olduğunu savunmuştur.

Mesleki Temsil Yöntemi'ne karşı çıkanlar, görüşlerini şöyle açıklıyorlardı: Mustafa Bey (Karahisar), toplumun; 1- memur, emekli, avukatlardan oluşan aydın sınıf, 2- eşraf, hoca, tüccardan oluşan bir sınıf, 3- çiftçi, demirci, bakırcı, dülger v.s. gibi sanayi erbabı ve amele güruhunun oluşturduğu bir sınıf olmak üzere üç sınıftan oluştuğunu, Mesleki Temsilin üçüncü sınıfın haklarını

آنقره

چهارشنبه

بويوك ملت مجلسنده «مسلکی انتخاب»

Büyük Millet Meclisi'nde Mesleki İntihab

korumayı amaçladığını, oysa bunların, büyük bir cehalet içinde bulunduklarını, bu nedenle de sınıfsal çıkarlarını koruyamayacaklarını söylüyordu.[471] Halil İbrahim Bey ise (Antalya), gereksinim duyulmadan verilen şeyin boşa gideceği, halkın milletvekili olmak değil, mesleğini geliştirmek istediği kanısındaydı. Halil İbrahim Bey'e göre, önce hakkın uygulanması, sonra halkın aydınlatılması, daha sonra da onun isteklerinin gerçekleştirilmesi gerekirdi. Mecliste bey, paşa, ağa, hoca bulunduğuna göre mevcut seçim yöntemi toplumdaki tüm sınıfların meclise girmesine olanak sağlıyordu. Bu nedenle de sınıfsal bir öz taşıyan Mesleki Temsile gerek yoktu.[472] Mesut Bey (Karahisar Şarki), bu yöntemin benimsenmesiyle meslek sahiplerinin özgür bir davranış biçimi geliştiremeyecegini, birtakım meslek örgütleri kurularak, daha önce var olan parti mücadelesinin meslek örgütlerine sıçrayacağını, "kendi halinde çalışanların" ihtiras uğruna birbirleriyle çatışacaklarını düşünüyordu.[473]

İslâmcı görüşleri daha ağır basan milletvekillerine göre, Müslüman meslek sahipleri arasında okuryazar olanların sayısı azdı.[474] Müslüman meslek sahipleri de çok azdı. O nedenle bu yöntem, benimsenirse meclisin İslâmcı niteliğinin kaybolacağından endişe duyuyorlardı.[475]

Toplumsal devrimlerin programlara değil, halkın yeteneğine bağlı olduğunu belirten Hasan Basri Bey, toplumsal devrime yönelik bu yöntemin uygulanma olanağı olmadığı kanısındaydı.[476] Yöntemin uygulanabilmesi için meslek örgütlerinin ivedilikle canlandırılmasının ve belirli bir düzene kavuşturulmasının zorunlu olduğuna dikkati çektikten sonra, kapalı bir biçimde Mesleki Temsil yanlılarının sınıfsal görüşlerine de karşı çıkarak, ülkede kapitalistin bulunmadığını, halkın çoğunluğunun çiftçilerden oluştuğunu, en fakir kişinin çocuğunun "ilim sayesinde" en yüksek düzeye çıktığını belirtiyordu.[477] Mesleki temsilcileri taklitçilikle suçlayan Hasan Basri Bey, dünyanın hiçbir yerinde henüz benimsenmeyen bu yöntemin bizim ülkemizde de uygulanmasının olanaksızlığını, çeşitli seçim çevrelerinden verdiği rakamlarla kanıtlamaya çalışıyordu. Bu yöntemin meslek örgütleri arasında se-

çim mücadelesine yol açacağını, bunun da sanat aşkını, sanatın gelişmesini engelleyeceğini belirterek Mesleki Temsil Yöntemi'ne karşı çıkıyordu.[478]

Mesleki Temsili savunanlar genel olarak meclisin ılımlı sosyalist kanadını oluşturan milletvekilleridir. Ragıp Bey (Kütahya), Mesleki Temsille halkın siyasal katılımının artacağı kanısındadır.[479] Mahmut Esat Bey ise üretim ilişkileri açısından konuya yaklaşarak, parlamenterizmin egemen olduğu ülkelerde, memleketi omuzlarında taşıyan tabakanın, burjuvazinin baskısı altında olduğunu Fransa ve İngiltere'den verdiği örneklerle açıklıyordu.

Türkiye'de üç yüzyıldan beri memleketle ilgili olmayan kişilerin ülke yazgısında söz sahibi olduklarını belirttikten sonra, bu ülkeyi omuzlarında taşıyan çiftçi tabakasının şimdiye değin yönetime katılamadığını, bu nedenle de ülkenin, politikayı kendilerine sanat olarak seçmiş "sersem" politikacılara bırakmasından dolayı, politikanın zayıf düştüğünü vurguluyordu.[480]

Mahmut Esat Bey'e göre, "Memleket demek siyaset, edebiyat ve aydınlar demek değildir. Bir memleket iktisadiyattan teşekkül eder.[481] Bir memleketi; elinde o mübarek çekiciyle çalışan demircisi, sabanıyla çiftçisi temsil eder." "O tabaka re's-i kâra gelmedikçe, ülkenin yazgısına el koymadıkça ülkenin kurtuluşa doğru yürümesine olanak yoktur. Mesleki Temsil, ülke ekonomisini meclise sokmak için getirilmiş bir yöntemdir. Çiftçi tabakası çarıklarıyla, demirci tabakası çekiçleriyle, debbak tabakası önlükleriyle meclise girdikleri zaman ülke kurtarılmış olacaktır. Çünkü bu üretken güçlerin meclise girmesiyle kuramsal tartışmalar yerini mesleki tartışmalara bırakacak, üretken güçlerin mecliste yarattığı düşünce ve eylem tüm ülkeye yayılacaktır."[482] Ulusal üretici güçlerin yönetimden dışlanması ve pasif bir duruma itilmesi, yabancı unsurların ülkenin yazgısına egemen olmasına olanak sağlar. Avrupa sermayesi ülkeyi tahakküm altına aldıktan sonra ülke yıkıma sürüklenir.[483] Eğer biz Mesleki Temsili benimsemezsek, ülkeyi yıkıma sürüklemiş oluruz diyen Mahmut Esat, Mesleki Temsili ekonomik bağımsızlığın, ulusal kalkınmanın bir ögesi olarak nitelemiştir. Abidin Bey de Mesleki Temsil'in benimsenmesiyle herkesin zorunlu olarak birer

meslek sahibi olacağını, bunun da üretimi artırarak ülkenin ekonomik bakımdan güçlenmesini sağlayacağını belirtmiştir.[484] Encümen sözcüsü İsmail Suphi Bey de Mesleki Temsili, bir kalkınma yöntemi olarak savunmuştur.[485] Vehbi Bey ise (Karesi), "Daha açık bir anlatımla, bu ülkede meslekleri korumak istiyorsak, sanayiyi geliştirmek istiyorsak, bu ülkeye sanat cereyanlarının getirilmesini istiyorsak, mutlak Mesleki Temsili benimsemek zorundayız. Bu yöntemi benimsemedikçe ülkenin çiftçisi, sanatı, varlığı sağlam bir biçimde korunamaz. Meclise politika serserileri girer, ülkede gürültü çıkarır." der.[486] Vehbi Bey (Karesi), parti esası üzerinden yapılan seçimlerin ülkeyi tahrip ettiği kanısındadır.[487]

Yunus Nadi Bey ise Mesleki Temsil yöntemiyle, Avrupa'nın yapamadığı demokrasiyi, Türkiye'nin yapacağı kanısındadır.[488]

Mecliste yapılan bu tartışmalardan sonra[489] yasanın Mesleki Temsil Sistemi'ni öngören 4. maddesinin yeniden incelenmek üzere encümene gönderilmesi kararlaştırılır. Eski encümenin yerine de yeni bir encümen oluşturulur.

Eski encümenin 15 üyesinden sadece beşi yeni encümene girebilmiştir. Fakat bu operasyon da, encümen görüşmelerinde Mesleki Temsil Yöntemi'nin dışlanmasını sağlayamamıştır. Yeni encümen sözcüsü Vehbi Bey (Karesi), Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun özünü oluşturan Mesleki Temsil Yöntemi'nin benimsenmesindeki nedeni yukarıda belirttiğimiz görüşler çerçevesinde yeniden açıklamıştır.[490]

30 Kasım 1920'de İzmir Milletvekili Hamdi Bey, Meclis Başkanlığı'na bir önerge vererek, o gün için uygulama olanağının olmadığına inandığı Mesleki Temsil Sistemi'nin tasarıdan çıkarılmasını istemiştir. Bu isteğin meclisçe kabul edilmesi üzerine Mesleki Temsil Sistemi reddedilmiş ve bu konudaki tartışmalar da sona ermiştir.

b) Tek Dereceli Seçim Yöntemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda iki dereceli ve sınırlı genel oya dayanan bir sistemle halk, temsilcilerini seçerek, parlamentoya gön-

deriyordu. 1876'da yayınlanan geçici seçim yönergesine ve Kanun-ı Esâsiye dayanarak hazırlanan ve 1908 seçimlerinden başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki seçimlerin yasal dayanağını oluşturan geçici seçim yasasına göre, seçme hakkına sahip her 500 kişi bir ikinci seçmen seçiyor, bu ikinci seçmenler de 25-50 bin kişiye bir mebus seçiyorlardı.[491]

Demokratikleşme sürecinde deneyim kazanmış ülkelerde uygulanan bu yöntemin Osmanlı İmparatorluğu'nda olumlu sonuçlar vermediği görülmüştü. Halkının büyük bir çoğunluğunun kırsal kesimde siyasallaşma bilincinden uzak yaşadığı imparatorlukta seçim bir angarya olarak görülmüştür. Yapılan seçimler halkın istemlerine karşılık vermemiştir. Vermesini beklemek de olanaklı değildi.

Halk, seçim bilincine ulaşmadığı için; oylarını özgür bir biçimde kullanamıyordu. Bundan yararlanan devlet yöneticileri de kendi istediklerini seçtirmekte pek güçlük çekmiyorlardı.

Egemenliği ulusa geçirmek isteyen TBMM, egemenliğin odaklaştığı seçim sistemini de iki dereceli olmaktan çıkarıp tek dereceli biçime dönüştürmek istiyordu. Halkın belirli günde seçim sandıkları başına giderek, özgürce oylarını kullanabilmesini sağlayacak tek dereceli seçim yöntemini özel encümen benimsemişti.[492] Ancak, o bunun Mesleki Temsil Yöntemi'yle gerçekleştirilmesini düşünüyordu. Meclis bu görüşte olmadığı için tek dereceli seçim yöntemi de mecliste benimsenmemişti.

c) Şûra'dan Şûra'ya Seçim Yöntemi

Bu yöntemi Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey önermiştir. Tunalı Hilmi Bey'e göre, parlamenter sistemde oy kullanan vatandaş, seçtiği kişiyi tanımaz. Doğrudan doğruya birinin salık vermesiyle, inandırmasıyla "şeytani, rahmani" yolla milletvekili adayına oy verir. Oysa ülke yazgısında söz sahibi olacak kişileri halkın çok iyi tanıması zorunludur. Bu da köyden ile doğru uzanan bir seçim yönteminin uygulanmasıyla sağlanabilir.

Tunalı Hilmi Bey'in seçim yönteminde ana birim köydür. Her köy, 100 cana karşılık bir kişiyi seçerek köy şûrasını oluşturacak.

Köy şûrası en az 3, en çok 5 kişiden oluşacak. Köy şûrasına seçilenler kendi aralarından birini nahiye şûrasına seçip gönderecek. Nahiye şûrası en az 5 en çok 9 kişiden oluşacak. Nahiye şûrası için seçim yapılırken, 1000 cana bir kişinin seçilmesine dikkat edilecek. Nahiye şûrası 5 bin cana 1 üye seçerek, vilayet şûrasına gönderecek. Vilayet şûrası en az 7 kişiden oluşacak. Vilayet şûrasıysa 50 bin cana bir üyeyi seçip meclise gönderecek. Parlamento böylece oluşmuş olacaktır.[493]

Tunalı Hilmi Bey, bu yöntemin hem sosyalist hem de dini düşünceye uygun düştüğü kanısındaydı.

Tunalı Hilmi Bey'in bu yöntemi, Rusya'da uygulanan şûra modelini anımsatmaktadır. Rusya'da sosyalist devrim yapılmış, proleterya diktatörlüğü kurulmuştu. Sistem iyi işliyor olabilirdi. Fakat Anadolu'da henüz büyük bir dönüşüm yapılamamıştı. O nedenle bu yöntemin benimsenmesiyle oluşacak meclisin "bir meclis-i rüesa veya bir eşraf meclisi" olacağından endişe duyuluyordu. Bu endişe de Tunalı Hilmi Bey'in önerisinin meclisçe benimsenmesini zayıflatıyordu.

Özel komisyonda da taraftar bulan[494] şûradan şûraya seçim yöntemi meclisçe benimsenmemiştir.

Görülüyor ki seçim yönteminde bile mecliste canlı tartışmalar yapılmış, farklı bakış açılarıyla halkın yönetime daha etkin katılımını sağlayacak yollar aranmıştır. Ancak getirilen öneriler benimsenmemiş seçim yönteminde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

III

YENİ TÜRKİYE DEVLETİ'Nİ YAPILANDIRACAK TEMEL DÜŞÜNCELER

A- Meclisin Siyasal Sistem Düşüncesi: Meclis Hükümeti Sistemi

1-Kuruluşu

Mondros Silah Bırakışması sonrasında ortaya çıkan ulusalcı düşünce, kendine alternatif olan yolları zamanla geride bırakarak, Anadolu'da ulusal birliği sağladı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile gelişen ve güçlenen ulusalcı düşüncenin içine Pan-Türkist, Pan-İslâmist hatta Sosyalist renkler karıştı. Birbirine karşı düşüncedeki insanları böylesine birleştiren etken, kuşkusuz emperyalist saldırı ve onun yarattığı fiili durumdu. Bu fiili duruma karşı koymak ve onu ortadan kaldırmak için izlenecek yolun savaştan başka bir şey olmadığı tüm yalınlığıyla ortaya çıkmıştı. Bu konuda milliyetçiler arasında görüş birliği sağlanmıştı. Fakat bu savaş nasıl, kimlerin öncülüğünde ve kimlerin katılımıyla verilecekti? Antiemperyalist ve ulusal nitelikli bir savaş ancak ulusal karar organının çizdiği strateji doğrultusunda, tüm halk gücünün katılımıyla başarıya ulaşabilirdi. Bunu sağlayabilmek için vakit geçirilmeden ulusal karar organının ve bu karar organının aldığı kararları eyleme dönüştürecek mekanizmanın oluşturulması zorunluydu. İşte bu durum bizi "hükümet" sorusuna götürmekte ve Türkiye gerçeğiyle yüz yüze getirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan on gün sonra, 29 Mayıs 1919'da Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı telgrafta, "ulusun

tutsaklıktan kurtulup egemen ve bağımsız olarak yaşayabilmesi için, azimkâr ve namuslu ellerin onu kısa ve doğru yoldan haklarını ve bağımsızlığını sağlamaya" yönlendirmesini; bunu da güvenilir mülki memurların el ele vererek, gizli bir şekilde örgütlenerek yapmasını ve bu konunun "ihtisası dolayısıyla askerlerin uhde-i vatanperveranesinde" bulunması gerektiğini belirtmişti.[1] İşte bu düşünceyledir ki, kongreler sonucu seçilen Heyet-i Temsiliye 25 Nisan 1920'ye kadar Anadolu'nun yönetiminde âdeta bir hükümet gibi çalışmıştır.

Ankara'da kurulacak hükümetin şekli konusundaki tartışmalar daha meclis açılmadan başlamıştır. Öncülüğünü Celalettin Arif Bey'in yaptığı bir grup aydın; anayasalı fakat monarksız bir monarşi düşünüyordu. Bunlar, bir yasama meclisi, bir kabine, bir de yürütme kurulu (icra heyeti) oluşturmak, bunun başına da meclis başkanını getirmek istiyorlardı. Bu şeklin cumhuriyete benzediğini, halkı ürküteceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, bu şekle karşı çıkıyor ve "Biz, kendimize uygun bir şekil yaratmalıyız." diyordu. O Jean Jacques Rousseau gibi güçler birliği ilkesini savunuyordu. Neticede yürütme ve yasama güçlerinin meclisin önünde olması, hükümet üyelerinin meclisten seçilmesi, meclis başkanının aynı zamanda hükümet başkanı olması ilkesi üzerinde ortak bir görüş sağlandı.[2]

23 Nisan 1920'de meclisin açılış töreni yapıldı. 24 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa, vatanı çökmek ve parçalanmaktan kurtarmak için alınacak önlemlerin meclise ait olduğunu belirtti ve vakit geçirilmeden "mesuliyetini takdir ve tespit edecek" bir hükümetin kurulmasını istedi.[3] Osmanlı Devleti'nin başında bulunan kişinin aynı zamanda halife olduğuna da dikkati çekerek, Anadolu'da kurulacak hükümetin başkansız olmasını, geçici kaydıyla da olsa bir hükümet başkanı ya da bir padişah kaymakamının atanmamasını, kurulacak hükümetin meclis adına vekil olarak iş yapmasını ve doğrudan doğruya meclise karşı sorumlu olmasını, meclis başkanının hükümete de başkanlık etmesini, yürütme işlerinde hükümet üyeleri gibi meclise karşı sorumlu olmasını önerdi.

Çeşitli düşünce akımlarına mensup kişilerin meclis çatısı altında birleştiğini bilen Mustafa Kemal Paşa, "yalnız maruz (kalınan)

inhilal tehlikesine ve umur-ı devlet ve milletin uzun müddetten beri mercisiz" kalmasına dikkati çekerek, kuramsal tartışmalara girilmemesini, böyle bir tartışmanın en kötü yönetimlerden daha büyük etki yapacağını söylemişti. Oysa kimi milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa'nın önerilerinin, daha iyi değerlendirilebilmesi için, bastırılarak milletvekillerine dağıtılmasını[4] ve Heyet-i Temsiliye'nin de sorumluluğu birkaç gün daha taşımasını istiyordu.

Geçecek süre içinde milletvekilleri arasında kurulacak diyalogun, kuşkusuz kendi hükümet modeline ters düşeceğini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, bu karşı koymalar üzerine İstanbul'un işgalinden itibaren tüm güçlüklere rağmen Heyet-i Temsiliye'nin görevini yaptığını, bu yükün altında daha fazla kalmaması gerektiğini belirterek "Bu dakikadan itibaren teklif ediyorum, derhal memleket mukadderatına el koyunuz. Bundan kaçmaya gerek yoktur. Bu vazife o kadar mühim, içinde bulunduğumuz zaman o kadar tarihidir ki bu koca mesuliyeti üç beş kişiye yüklemekle iktifa edilemez. Bütün bu meclisin tüm manasıyla mesul olması lazım gelir. Millet bizi ancak bunun için gönderdi." diyerek milletvekillerini yürütme görevinde ortak sorumluluk yüklenmeye çağırmıştır.[5] Mustafa Kemal Paşa'nın, hükümetin kurulması önergesini verdiği zaman, Anadolu'nun somut koşulları gerçekten de bir yürütme organının oluşturulmasını zorunlu kılıyordu. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra ülke topraklarının büyük bir bölümü denetimsiz bir duruma girmişti. İstanbul'da gücünü halktan almayan hükümetlerin kurulmasından sonra ülkenin çeşitli yerlerinde karışıklıklar, ayaklanmalar ortaya çıkmıştı.[6] Anadolu başsız bir vücut şekline dönüşmüştü. Öyle "bir vücut ki ortada dönüyor. Herkes kendi kendini amir-i mutlak tanıyordu."[7] Böyle bir ortamda mutlak bir hükümetin kurulmasına ihtiyaç vardı. Ancak bu hükümetin kalıcı mı yoksa "muvakkat" mı olması gerektiği konusunda tartışma vardı. Sırrı Bey'e (İzmit) göre; "hükümeti muvakkate teşekkül ve teessüs etmeli ve millet kendi kudret-i siyasiyesini ispat etmelidir. Üç buçuk kişinin idaresiyle hareket edecek kadar çiğ" olmadığını, siyasi olgunluğu olduğunu göstermelidir. "Biz kendi idaremizi istediğimiz şekil ve yönde oluşturuyo-

ruz" demeli. Bunu kanıtladığı gün, uygar bir millet ve hakkının bilincinde uygar bir toplum olarak kendini tanıtmış olur. "İstanbul, işgal edilmiş diye başı kesilmiş tavuk gibi birtakım ihtilacatı asabeye içinde vakit geçir(il)ecek olunursa" Avrupa'nın ulusalcılara hiçbir önem vermeyeceğini, o nedenle hükümetin kurulmasının zorunlu olduğunu belirtir.[8] Bu konuda görüş birliği sağlanmıştı. Ancak hükümetin oluşum biçimi nasıl olacaktı? İşte bu sorunun çözümü hakkındaki görüşler 25 Nisan 1336/1920'de başladı ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışma süresinin bitimine kadar sürdü. Çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi "en kuvvetli idarenin ulusal idare, en büyük kuvvetin de Kuva-yı Milliye" olduğunu benimsemişti. Ulusal işlerin yürütülmesinde ve denetlenmesinde geleneksel kuralların yeterli olamadığını, meclis üyeleri yaşayarak görmüşlerdi. Kendilerini amaca ulaştıracak yeni bir yapılanmaya gitmeleri gerekiyordu. Bu konudaki gelişmeyi Tokat Milletvekili Nazım Bey ve yirmi dört arkadaşının verdiği şu önerge başlatmıştı:

Meclis-i Âli Riyasetine,

Meclis-i fevkaladenin umuru idare-i memleketi ele alması icap etmekle beraber, hükümeti muvakkate şeklini andırır herhangi bir teşekkülden hususiyet hâli millimiz icabınca mehaziri azime tekevvün etmesi de gayri münkerdir. Şu İki hâli telif edebilmek için şöyle bir idare tarzı düşünüyoruz: Meclisimiz bir meclisi fevkalade olmakla beraber Meclis-i Mebusan şeklindedir. Bittabi Meclis-i Mebusan'da olduğu gibi her kısım idareler için encümenler teşekkül edecektir. Bu encümenlerin mülkümüzdeki aksamı idarenin murakabe ve idaresini tamamiyle ele alarak bütün mesuliyeti deruhte etmesi ve makamı riyasetinde bu şubelerden vaki olacak mukarrerata istinaden idare-i umur etmek suretiyle meclis-i milli namına vilayetlerle muhabere eylemesi ve yazılacak evamir herhangi bir şube mukarreratına müstenit ise emrin sonunda o şubenin zikredilmesi suretiyle de maksadın tevsiki münasiptir. Böyle olursa, Meclis-i Milli hem heyet-i umumiyesiyle idare ve mesuliyete iştirak etmiş olur, hem de dahilden erbâb-ı mefasidin su-i tefsirat ve telkinatının önüne geçilir zannındayız. Takririmizin nazar-ı dikkate alınmasını ve bu esas ile reye vaz'ını istirham eyleriz.

25 Nisan 1336[9]

Bu önerge üzerine ilk sözü Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey almış ve "Hükümet yapılmalı mı? Yoksa yapılmamalı mı? Veyahut Paşa Hazretlerinin dün teklif buyurdukları veçhile bir vekâlet yapılmalı mı? Ve şayet bunlar yapılacak olursa bu zevatın vazife ve salahiyetleri neden ibaret bulunacak? Sonra bu vazife ve salahiyet tayin edildikten sonra meclis-i milli ile vukua gelecek münasebetleri ne suretle tesis edilecek. Bu bir kanun şeklinde çıkacak bir şey." diyerek öncelikle bir yasanın hazırlanması gerektiğine işaret etmiştir. Ancak, İstanbul'un işgalinden sonra ülkenin büyük bölümünde hükümetin olmadığını, bunun da birçok yolsuzluğa yol açtığının görmezlikten gelinemeyeceğine de dikkati çekerek şu öneriyi yapmıştır: Kanunu yapmak vakit alacak. On beş kişiden oluşan bir encümen oluşturulsun, bu encümen kanun tasarısını hazırlasın ve meclise sunsun. Bu tasarı meclise gelip kanunlaşıncaya kadar geçici bir icra heyeti oluşturulsun. Durmuş olan hükümet işlerini bunlar sürdürsün.[10] Celalettin Arif Bey'in bu önerisini İzmit Milletvekili Sırrı Bey de desteklemiş ve "Anadolu'nun ahval-i ruhiyesine ve milletin ruhuna" uygun bir hükümetin kurulmasını istemiş bunun için de on beş kişilik encümenin oluşturulmasını uygun bulmuştur. Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü ise, "Anadolu'da hükümet-i muvakkate teşkil olunacak, bunun başına Mustafa Kemal Paşa tayin edilecek, reisicumhur olacak" gibi kötü propagandanın yapıldığını dile getirdikten sonra, bunların önüne geçmek için meclisin, "vekiller vasıtasıyla, heyet-i icra teşkiliyle değil encümenler teşkiliyle, encümen riyasetleri ve encümen vasıtasıyla idare-i umur" etmesini, "encümen reisleriyle divan-ı riyaset(in) mesaili mühimmede birleşerek ittihazı mukarrerat" (etmelerini) ve "encümenler(in) Divan reisleriyle Heyet-i Umumiye'ye karşı mesul" olmalarını kapsayan bir model önermiştir.[11] Meclis genel kurulu toplanmadığı zaman mecliste encümen reislerinin kaldığını ve çalışmalarını sürdürdüğünü belirten Emir Paşa (Sivas), bu modele destek vermiştir.[12] Trabzon Milletvekili Ali Şükrü ve üç arkadaşıysa üyelerin birbirini yeterince tanımaması ve benimsenecek idari teşkilat programının da düzenlenmemiş olması nedeniyle hükümetin geçici olması-

nı istemiştir.[13] Bursa Milletvekili Muhittin Baha ise "Bizim hükümetimiz Osmanlı hükümetidir. Bizim hükümetimizi idare eden makam-ı celile hilafet ve saltanattır. Binaenaleyh bir hükümet teşkil ediyor değiliz. Bizim heyetimiz, heyet-i milliyedir. Buraya gelmemiz bir hükümet teşkili için değil, hukuku pây-mâl edilen bir hükümetin re's-i kârında bulunan, hükümdarı ve halifesi esir edilen bir hükümetin hukuk-ı mağlubesini müdafaa ve istirdat etmek içindir. Binaenaleyh burada bir hükümet teşkili mevzubahis olamaz." diyerek, "muvakkat hükümet" denmesine karşı çıkmış, tam bir Osmanlıcı düşünceyle konuya yaklaşmıştır.[14] Bu tartışmalar arasında Celalettin Arif Bey'in, "meclisin muamelatını tanzim, icra heyetini teşkil ve icra heyeti ile meclisin münasebetini" saptamak üzere on beş kişilik bir layiha encümeninin kurulmasını ve İcra Vekillerinin seçimi için yapılacak yasanın meclisçe onaylanmasına kadar beş veya altı kişilik geçici bir icra encümeninin oluşturulmasını isteyen önergesi okunmuştur. Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi'nin karşı koymasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın da bu önergeyi desteklemesiyle meclisin ilk geçici hükümetinin kurulması yasallaşmıştır. Fakat hükümet üyesinin seçimi sorun yaratmıştır. Kimi milletvekilleri, -örneğin İsmail Fazıl Paşa ve Refik Bey gibi- adayların Riyaset Divanı tarafından gösterilmesini önermiştir. Fakat bu öneri fazla taraftar bulamamıştır. Netice de hükümet üyesinin seçiminde önce mutlak, daha sonra "izafi" çoğunluk benimsenerek, üyelerin, aday gösterilmeden seçilmesi ilkesi kabul edilmiştir.

Yedi kişiden oluşan ilk geçici hükümet üyeleri şunlardır:

Celalettin Arif Bey	Erzurum Milletvekili
Cami Bey	Aydın Milletvekili
Bekir Sami Bey	Tokat Milletvekili
İsmet Bey	Edirne Milletvekili
Fevzi Paşa	Kozan Milletvekili
Hamdullah Suphi Bey	Antalya Milletvekili
Hakkı Behiç Bey	Denizli Milletvekili

Bu geçici hükümetten asıl hükümete geçişi sağlamak için Rıza Nur, Yusuf Kemal, Yunus Nadi, Hamdullah Suphi, Hakkı Behiç, Sırrı, Refik, Şeyh Servet, Haydar, Hilmi, Besim Atalay, Ferit, Abdülkadir Kemali ve Celalettin Arif Beyler ile Emir Paşa gibi önemli bir kısmının ilk ve daha sonraki hükümet üyeleri içinde yer alacağı kişilerden oluşan bir Layiha Encümeni oluşturulmuştur.[15] Encümen, 1 Mayıs 1336/1920'ye kadar çalışarak icra heyetinin seçimi konusunda bir yasa önerisi hazırlamıştır. Sözcü bu konuda meclise bilgi verirken şöyle diyordu: "Yapılacak çok iş olmasına karşın ilk önce devlet görevlerini vakit geçirmeksizin "temşiyet" ettirebilmek ve yüzüstü kalan işleri yürütebilmek için icra heyeti meselesini birinci mesele olarak kabul ettik. Bu konuda verilen tüm önerileri göz önünde tuttuk, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın önerisini temel aldık. Bu öneride meclis reisi, hem yasama hem de yürütme görevi yapacak heyetin de başkanı olacaktır. İcra organı için seçilecek vekiller, meclis tarafından seçilecektir. Bunun yanında vekil sayısını belirlerken de daha önce mecliste kurulmuş olan encümen sayısını ve meclisin kabul ettiği kararı esas aldık."

Encümenin hazırladığı beş maddeden oluşan yasa tasarısına göre icra vekillerinin sayısı 11 olacak, bunların her biri meclisin mutlak çoğunluğuyla seçilecek, her vekil yaptığı görevler için mensup olduğu encümenin "rey-i istişaresini" alabilecek, icra vekilleri arasında çıkacak ihtilafı B.M.M. çözecek, meclis toplantıda olmadığı zamanda istifa eden vekilin yerine B.M.M. reisi daha sonra meclis tarafından onaylanmak üzere, meclis üyesinden birini geçici olarak görevlendirecekti.[16]

Bu yasa taslağı gerek şekil gerekse ilke yönünden yeni bir düşünceyi yansıtıyordu. Kurulacak hükümette Muavenat-ı İçtimaiye, İktisat Vekâletlerine yer verilmekte, Erkân-ı Harbiye hükümetin içine alınarak, hükümetle ordu iç içe sokulmaktaydı. Yeni kurulacak hükümetin bir başkanı da yoktu. Hükümet üyelerine vekil adı verilmişti. Oluşum biçimi atama olmayıp seçime dayandırılmıştı. Bu durum alışılagelen Osmanlı sisteminden tümüyle ayrı bir özellik gösteriyordu.

Vekillerin ortak bir hükümet programı çerçevesinde birleşip mecliste güvenoyu alması kuralı yoktu. Bu haliyle ulusal sorumluluk temeline dayanan ve Anadolu'nun özgün koşullarından ortaya çıkarılan bir model yaratılmış oluyordu. Bu model kuşkusuz ki meclis hükümeti modeliydi.

Bu hükümet modeliyle Anadolu'da yeni bir sistemin doğmaya başladığını gören bazı milletvekilleri özellikle "vekil" terimi üstünde durmuşlardır. "Kimin vekili?" sorusu ortaya atılmıştır. Saltanatçılara göre vekil, padişah veya İstanbul'daki nazırların vekili, devrimcilere göreyse Anadolu halkının vekili olacaktı.

Tokat Milletvekili Nazım Bey, "Biz icra vekilleri diyoruz. Tayin edeceğimiz bu zevata verilen bu 'vekâlet' tabirinden hedef nedir? Bu vekâlet icra heyetine nereden geliyor? Bir hükümet sukut etmiş. Şimdi burada İstanbul'da bulunan heyetin yerine vekiller ikame edeceğiz. Vilayetlerde muattal kalmış işlere merciler tayin edeceğiz... Nezaretlerin henüz bizce işlememiş olan ödevlerini tespit etmeden, uzun uzadıya tasrih etmeden şimdi biz yeniden ihdas edersek, bu karışıklığı mucib olacaktır. Bendenize kalırsa, İstanbul'da mevcut olan nezaretlerin vazifesine burada vekiller tayin edilir. O vekiller ortalık tamamiyle düzelinceye kadar asli vazifesini ifa ederler. Ülke kurtulduktan sonra da kanunumuzu toplanacak Meclis-i Mebusan yapar."[17] diyerek, vekilliği âdeta geçici bir görev olarak algılamış ve saltanatçı bir yaklaşım sergilemiştir.

Yasa tartışmaları dikkatli bir şekilde izlendiğinde, düşünsel planda üç görüşün ortaya çıktığı görülüyor:

1- Yeni bir hükümete gerek yoktur. Geçici bir hükümet kurulsun ve Osmanlı düzeni böylece sürsün gitsin.

2- Yeni bir hükümet kurulacaksa, bu kabine sistemi olmalıdır. Meclis başkanı hükümetin de başkanı olduğu için ona, arkadaşlarını seçme iznini verelim. Böylece hükümet içindeki "tesanüd" sağlanmış olur.

3- Meclis, hükümet üyelerini tek tek kendi içinden seçsin.

Neticede üçüncü öneri benimsenmiştir. Osmanlı siyasal düzeninden ayrılma da böylece başlamıştır.

Şevket Bey, yasaya anayasa statüsü kazandırmak ve bir daha kolay kolay değiştirilmemesini sağlamak için, yasanın salt çoğunlukla değil, 2/3 çoğunlukla ve "tayin-i esami" ile oylanmasını istemiş, bu istek de benimsenmiştir.[18] Maddelere geçişte salt çoğunluk, tümünün oylanmasında 2/3 çoğunluk ilkesiyle[19] 2 Mayıs 1920'de benimsenen[20] yasanın arkasından seçimlere geçilmiş ve TBMM'nin ilk yasal ve sürekli hükümeti 3 Mayıs 1920'de seçilmeye başlanmıştır.[21] 137 kişinin katıldığı oylamada mutlak çoğunluğu (69 oyu) geçen adaylar seçilmişlerdir. Maarif ve Maliye Vekâletleri için aday gösterilenler çoğunluğu sağlayamadıkları için onların seçimi ertesi güne kalmıştır. 4 Mayıs'ta yapılan seçimlerde mutlak çoğunluğu geçen adaylar arasından Maarif ve Maliye Vekilleri de seçilerek İcra Vekilleri Heyeti'nin seçim süreci tamamlanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin on bir kişiden oluşan ilk hükümetini şu kişiler oluşturmuştur:

Şer'iye Vekili	Mustafa Fehmi Efendi (Bursa)
Müdafaa-i Milliye Vekili	Fevzi Paşa (Kozan)
Hariciye Vekili	Bekir Sami Bey (Tokat)
Maliye Vekili	Hakkı Behiç Bey (Denizli)
Nafia Vekili	İsmail Fazıl Paşa (Yozgat)
İktisat Vekili	Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)
Adliye Vekili	Celalettin Arif Bey (Erzurum)
Dahiliye Vekili	Cami Bey (Aydın)
Maarif Vekili	Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)
Sıhhiye ve İçtimai Muavenat Vekili	Dr. Adnan Bey (İstanbul)
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili	İsmet Bey (Edirne)

Yeni sistemde meclis başkanının hükümetin de başkanı olması ilkesi benimsenmiş, Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) hükümetin de başkanı olmuştur.[22]

Yeni hükümet bir yandan icra görevini sürdürürken diğer yandan da yapmayı düşündüğü icraatları meclise sunmak ve meclisin onayını almak üzere bir hükümet programı hazırlamaya koyulmuştur. Hazırlanan program 9 Mayıs 1920'de meclise sunulmuştur.[23]

Haziranda başlayan Yunan saldırılarının bir kısım kentleri işgal etmesi ve bunun meclisteki etkileri, hükümet üyeleri arasında istifaların da başlamasına yol açmıştır.[24]

Meclisin açılmasından itibaren geçen süre çok kısa, ülkenin olanaklarının çok sınırlı olması nedeniyle ortaya çıkan sorunları kısa sürede çözme olanağı yoktu. Hükümeti veya vekillerden herhangi birini eleştirmek daha çok kişisel çıkarlara yönelik eğilimler taşıyordu. Milletvekillerinin birbirlerini -düşünsel planda- daha iyi tanımalarından sonra kişisel çıkarlara zümresel, grupsal çıkarlar eklenmeye başlanmıştı, yerli yersiz eleştiriler vekilleri yıpratmış ve istifalar başlamıştı.[25] Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımına göre[26] "ecnebi mehalifine casusluk" edenler de grupsal çıkarlar nedeniyle İcra Vekilleri Heyeti'ne seçilmeye başlamıştı. Örneğin Nazım Bey'in 4 Eylül 1920'de Dahiliye Vekilliği'ne seçilmesini Halk Zümresi planlamıştı.[27] Bu durum İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimi yasasının yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. 1 Kasım 1920'de Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'in izne ayrılması ve yerine vekâleten seçilen Abdülkadir Kemali Bey'in üç gün sonra istifa etmesi söz konusu gerekliliği zorunlu hale getirdi. Nitekim Çorum Milletvekili Fuat Bey ve 45 arkadaşı Meclis Başkanlığı'na ortak bir önerge vererek yürütme yetkisine sahip olan meclisin ulusun güvenini kazanmış kişilerden oluştuğunu, bunların, içinden yürütme yetkisine sahip "icra heyetini" çıkardığını, İcra Heyeti'nin uyumlu çalışmasının sağlanabilmesi için üyeler arasında "tesanüdün" bulunmasını, aralarında "tesanüd" olmayan heyetin başarılı olamayacağını, birkaç aylık yakın geçmişin bu yargıyı güçlendirdiğini belirterek, "Heyet-i Vekilenin" aday göstermemesinin ve onların düşüncesinin "istimzac" edilmemesinin sonucu hükümet çalışmalarında uyumsuzluğun başladığını, çeşitli dedikoduların yayıldığını, zamanın boşa

gittiğini vurgulamış[28] ve İcra Vekilleri Heyeti seçim yasasının ikinci maddesinin değiştirilmesini istemiştir.[29]

Bu istek tartışmalara yol açmıştır. Kimi milletvekilleri bu değişimin, Halkçılık Programı'nın görüşülmesine kadar ertelenmesinin daha uygun olacağını belirtirken,[30] Halkçılık Programı'nın görüşüldüğü özel encümen üyesinden kimileri de bu değişimin o vakte "tehirine ahval ve zamanın katiyen müsait" olmadığını söylemişlerdir. Çeşitli karşı koymalara rağmen, yasanın ikinci maddesi, "İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi Reisi'nin meclis azalarından göstereceği adaylar arasından mutlak çoğunlukla seçilir" şeklinde değiştirilmiştir.[31] Halkçılık Programı'nın meclisçe görüşülüp Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu olarak benimsenmesinden sonra İcra Vekilleri'nin oluşum biçimi yeniden gözden geçirilmiştir. Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'na göre ülke "vekiller vasıtasıyla idare" edilecekti. "Meclis, icra-i hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil" eyleyebilecekti. "İcra Vekilleri Heyeti, içlerinden birini kendilerine reis intihap" edecekti. "Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi, Vekiller Heyeti'nin de reis-i tabisi" olarak çalışmalarını sürdürecekti.[32] Görülüyor ki bu değişikliklerle hükümet, meclis hükümeti modelinden biraz kabine sistemine doğru kaymış oluyordu.[33] Bu kayış, "Heyet-i Vekile"nin vazife ve mesuliyetinin de saptanmasını gündeme getirmiş ve Heyet-i Vekile'nin görev ve yetkilerini belirleyen bir yasanın yapılması kararlaştırılmış, 22 Ocak 1921'de bunun için özel bir komisyonun kurulması saptanmıştır.[34] Mecliste muhalefetin güçlenmesiyle özellikle de İkinci Grup'un oluşmasından sonra vekil seçimi daha da zorlaşmıştı. Zira her grup, vekilin kendisinden olmasını istiyordu. Bu da oyların dağılmasına yol açıyordu. Vekiller hakkında sık sık istizah (gensoru) önergesi verilerek yıpratılıyorlardı. Bu durum hükümeti ve milletvekillerini yeni arayışlara itti. Milletvekillerinden kimileri meclis başkanının bir başvekil seçerek onun birlikte çalışacağı arkadaşlarını seçip listeyi meclis başkanına onaylattırdıktan sonra meclise gelip programını okuyup güvenoyuna başvurmasını öngören yeni bir hükümet modeli önerdi. Ancak, Meşrutiyet döneminde uygulanan ve kabine sistemi adı verilen bu yöntem benimsenmedi. Meclis içinde güçle-

nen İkinci Grupçuların baskısıyla 8 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyeti seçim yasasında, yeniden bir değişiklik yapılarak istifa eden ya da görevinden alınan vekilin yerine doğrudan doğruya -meclis başkanı aday göstermeden- milletvekillerinin kendi adaylarını seçmesi sistemine dönüldü. Bu uygulama cumhuriyetin ilânına kadar sürdürüldü.

2- Görev ve Yetkileri

1921 Anayasası'ndaki adıyla Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 4 Mayıs 1920'de oluşumunu tamamlamıştı. Ancak bu hükümetin görev ve yetkilerini belirleyen bir yasa yoktu. 1921 Anayasası'nın 7. maddesinde İcra Vekilleri'nin görev ve yetkilerinin belirlenmesi için bir yasanın çıkarılması hükmü yer almıştı. Bu hüküm çerçevesinde bir komisyon oluşturulması meclisçe kararlaştırılmıştı.[35]

Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 29 Ocak 1921'de Meclis Başkanlığı'na verdiği şu önergeyle kurulması kararlaştırılan komisyona işlerlik kazandırılmasını istedi.

> Riyaset-i Celileye
>
> Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun 7. maddesi ahkâmınca Heyet-i Vekile'nin vazife ve salahiyetlerini tespit etmek üzere kanun-ı mahsus yapılması kabul buyrulmuş olup bu babda müteaddit teklifler mevcut olduğundan bunların tevhidi ve bir esasa raptı için encümen-i mahsus teşkil buyrulmasını teklif ederim.
>
> 29 Kânunusani 1337
>
> Erzurum Mebusu Hüseyin Avni[36]

Bu önerinin ardından kurulması kararlaştırılan özel encümene işlerlik kazandırılmaya başlanmış ve 3 Şubat 1921'de seçim yapılarak komisyon üyeleri belirlenmişti. Ancak bu üyelerden Vehbi Bey'in, Zekai Bey'in, Sırrı Bey'in, Mahmut Esat Bey'in ve Yunus Nadi Bey'in özel bir görevle Avrupa'ya gönderilmesi üzerine onların yerine Hüseyin Avni Bey, Emin Bey, Nafiz Bey, Fuat Bey seçilerek sayısal boşluk doldurulmuştur.[37]

Anadolu'da yeni bir düzenin kurulmakta olduğunu bilen ve her geçen gün Osmanlı'nın statik düzeninden kopulduğunu gören saltanatçı milletvekilleri, yeni düzene geçişi engellemek için ellerindeki tüm olanakları kullanmaktan kaçınmamışlardır. Özellikle "Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu"nun çıkmasından ve "Hâkimiyet bila-kayd ü şart milletindir, idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır. "Ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi, umumi kavanin vaz'ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası gibi hukuk-ı esasiye Büyük Millet Meclisi'ne"[38] aittir, gibi çağdaş açılımlara imkân veren hükümlerin anayasada yer alması saltanatçıların telaşını daha da artmıştır. Anayasanın çeşitli maddelerini değiştirmek için zaman zaman bazı çalışmalar olmuşsa da bunlar, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunu gören saltanatçılar, İcra Vekilleri'nin görev ve yetkilerini belirli bir statü içine sokarak anayasanın etkinliğini kırmaya ve Osmanlı meşruti sistemini sürdürmenin yollarını aramaya koyulmuşlardır.

Muhalif milletvekillerinden bazılarının özel komisyonda bulunmaları, onlara Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun ileriye yönelik açılımını önleyecek fırsatı vermiştir. Nitekim komisyonca hazırlanan "Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun" taslağı 24 Kasım 1921'de meclise sunulmuştur. Ancak, bu tasarının hazırlanması sırasında üyeler arasında görüş birliği sağlanamamıştır.

Komisyon tasarının gerekçesinde; encümen üyelerinden bir kısmı Heyet-i Vekile'nin hükümet şeklinin açıklanarak devlet gücünün buna göre dağıtılmasını, bir kısmı da bunun görevleri dışında bulunduğunu belirttiği gibi, sonuçta hükümet yetkilerinin dağıtılması yanında değiştirilmiş olan "Osmanlı Kanun-ı Esâsisi"nin bir kanunla geçersiz kılınmayan ve bozulmayan hükümlerinin, "birinci maddeden yedinci maddeye kadar mezkûr olan hukuk-ı âliye-i hilafet ve saltanatın mahfuziyeti aşikâr olduğundan muhtac-ı müzakere ve münakaşa olmayan bu esas aynen baki kalmak üzere...

Büyük Millet Meclisi karşısında Heyet-i Vekile'nin vaz-ı mesuliyeti kanuniyesinin tesbitine karar" verildiğini de belirtiyordu. Tasarı on sekiz maddeden oluşuyor[39] ve Hakkı Bey'in (Van) vurguladığı gibi; Kanun-ı Esâsi özelliği gösteriyordu.

Bu tasarı bir bütün olarak ele alındığında,

a- Büyük Millet Meclisi ve reisinin görev ve yetkileri,

b- İcra Vekilleri'nin seçimi ve görevleri,

c- İcra Vekilleri'nden birinin veya tümünün meclisle anlaşmazlığa düşmesi halinde bu sorunun çözümü,

gibi kendi içinde üç bölümden oluştuğu dikkati çekiyordu

a- Büyük Millet Meclisi ve Reisinin Görev ve Yetkileri:

Komisyon Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun 7. maddesinde belirtilen görevlerden başka kanunların korunması, uygulanması, açıklanması; borçlanmaların, ayrıcalık ve imtiyazların onaylanması; nişan, rütbe, görevlerin verilmesi; Heyet-i Vekile'nin oluşturulması, tek tek veya toplu olarak düşürülmesi, sorumluluğunun saptanması; Kara ve Deniz Kuvvetleri'nin komutanlığı; genel ve kısmi seferberlik ilanı; hükümetin yapacağı mütarekelerin tasdiki; yasal cezaların hafifletilmesi, af veya tecil edilmesi; genel af ilanı; askerin toplanması ve dağıtılması; her çeşit verginin tarh, tevzi ve kaldırılması; sıkıyönetim ilanı; meclisin başlangıç ve toplanma zamanının saptanması, değiştirilmesi ve gerektiği zaman feshi gibi görevleri de Büyük Millet Meclisi'ne veriyordu. Ayrıca, Büyük Millet Meclisi Reisi'nin Heyet-i Vekile kararlarını kırk sekiz saat içinde onaylamasını ya da reddetmesini, bu süre içinde reddedilmeyen kararların doğrudan doğruya uygulamaya konulmasını; Büyük Millet Meclisi Reisi'nin gerek meclisin gerekse Heyet-i Vekile'nin kararlarını ait olduğu makamlara tebliğ etmesini; Büyük Millet Meclisi Reisi'nin "gaybubetinde" hak ve görevlerinin ikinci reis tarafından yerine getirilmesini öngörüyordu.[40] Tasarının yukarda özetlediğimiz 1, 5, 6, 7, 8, 9. maddelerine bakıldığında, komisyonun kendine verilen görevin ötesine geçerek yeni bir anayasa yapmaya ve bu anayasa çerçevesi içinde TBMM'nin ve onun reisinin

görevlerini saptamaya çalıştığı gözden kaçmıyordu. Oysa komisyonun görevi İcra Vekilleri Heyeti'nin görevlerini saptamaktı.

b- İcra Vekilleri'nin Seçimi ve Görevleri:

Bu kısım iki bölümden oluşuyordu:

1- İcra Vekilleri'nin Oluşumu: Tasarıya göre, "Heyet-i Vekile Reisi ile Umur-ı Şer'iye Vekili meclis tarafından" seçilecek Heyet-i Vekile Reisi diğer vekilleri, milletvekilleri arasından seçecek ve meclisten güvenoyu isteyecekti. Bu Osmanlı Kanun-ı Esâsisi'nin günün koşullarına uydurulmuş şekliydi. Zira Kanun-ı Esâsi'de de sadrazam ve şeyhülislamı padişah atıyordu.

2- İcra Vekilleri'nin Görevleri: Heyet-i Vekile Reisi'nin başkanlığı altında toplanacak iç ve dış sorunlara çözüm üretecek, bunlardan onaylanması gerekenleri Büyük Millet Meclisi'ne arz edecek; hükümetin genel politikasından ortaklaşa, kendi vekâletlerine ait görevlerden bireysel olarak TBMM'ye karşı sorumlu olacak; vekillerden her biri kendi vekâletini ilgilendiren görevleri usulüne uygun olarak yapacak, kendi alanını ilgilendirmeyen işleri de Heyet-i Vekile'ye arz edecek; idam hükümlerini inceledikten ve meclis başkanının onayını aldıktan sonra yerine getirecek; olağanüstü hallerde kırk sekiz saat içinde meclisin onayını almak koşuluyla sıkıyönetim ilan edecek ve buralara İstiklâl Mahkemelerini gönderecekti.

Görülüyor ki, yasanın bu bölümü Osmanlı Kanun-ı Esâsisi'nin hükümleri göz önüne alınarak hazırlanmış ve o düzeni ayakta tutmayı, Büyük Millet Meclisi'nin benimsediği Meclis Hükümeti modelinden "kabine" modeline geçmeyi amaçlamıştı.

3- İcra Vekillerinden Birinin veya Tümünün Meclisle Anlaşmazlığa Düştüğünde Bu Sorunun Çözümü: Tasarı, Divan-ı Âli adı verilen bir yargılama kurulunun oluşturulmasını öngörüyordu. 16 üyeden oluşacak bu kurul, meclisteki dört şubenin kendi aralarında gizli oyla seçecekleri dörder üyenin katılımıyla oluşacaktı. Heyet-i Vekile üyelerinden biri, birkaçı veya tümü hakkında B.M.M. üyelerinden biri veya birkaçı, vekâletlerine ilişkin yapılması gerek-

li işlerden dolayı şikâyetçi olurlarsa, bu şikâyet kurayla bir şubeye gönderilecek, şubenin yapacağı araştırmalar sonucu düzenleyeceği rapor meclise okunacak, vekil kendini mecliste savunacak, yapılacak oylamada 2/3 çoğunluk sağlanırsa vekil hakkında hazırlanan rapor Divan-ı Âli'ye gönderilecek, Divan-ı Âli kendisine gönderilen vekillerin yargılamasını yapacak ve 2/3 çoğunlukta "katiyen ve kavanin-i mevzuaya takiben itayı hükmeyliyecekti." Meclisin suçlu olduğuna karar verdiği vekil veya vekiller İcra Vekâleti'ndeki görevinden ayrılmak zorunda kalacaktı.

Tasarının savunmasını Selahattin Bey (Mersin) yapmıştır. Selahattin Bey "Heyet-i Vekile"nin tayini, vazife ve mesuliyetine dair olan bu Kanun-ı Esâsi" diye söze başlamış ve tasarıyı özetle şöyle savunmuştur:

> Tasarının dayandığı ana düşünce devlet hizmetlerine sağlam bir temel bulmaktır. Devlet denilen şey kuvvetler toplamıdır. Millet bireylerinden alınan güç yine millet bireylerinin yararına uygun bir şekilde dağıtılır. Meclis 23 Nisan 1920'den beri yasama ve yürütme yetkilerini kendi elinde toplamıştır. Saltanat ve hilafet makamının gücünü meclis kendi manevi şahsında toplamıştır. Meclis icra görevini meclise karşı sorumlu olan bazı kişilere vermiştir. Ancak bunların görev ve sorumlulukları açıkça belirlenememiştir. İşte bu belirsizlik, bu tasarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Amacımız ulusal bütünlüğü sağlamak, içtimai İslâm'ı tefrikadan ve hilafeti düşman baskısından kurtarmaktır. Bu gayeyle toplanan meclisimizin icra gücüne vereceği yetkiyi doğru olarak kullanabilmesi önemli bir şeydir. İcra sorumluluğu denetim altında bulunmalıdır ki meclis amacına ulaşabilsin. Meclis Reisi, İcra Heyeti'nin de reisidir. Ancak o, izlenen politikadan sorumlu değildir. O denetleyicidir. İzlenen hükümet politikasından dolayı meclise karşı sorumlu bir hükümet başkanı olmalıdır. Bu ihtiyacı meclis saptamıştır. Bir hükümet başkanlığı makamı oluşturmuştur. Devlet görevleri bir bütündür. Bu bütünü bir amaca doğru yönlendirebilmek için hükümetçe yapılmış ve meclisçe onaylanmış programlara ihtiyaç vardır. Devletlerin idare şekilleri iki grupta toplanır. Bunlardan biri güçler birliği, diğeri ise güçler ayrılığı. Güçler birliğinin ruhu mutlakiyettir. Ne isterse baştaki amir onu yaptırır. Güçler ayrılığı meşrutiyettir. Bu idare şeklinde yasama, yürütme ayrı ayrı gelişirler. Günümüzde tüm yaşlı devletlerde güçler ayrılığı vardır. Meclisimiz ilk toplandığı zaman güçler birliği ilkesini benimsedi. Merkeziyetçi

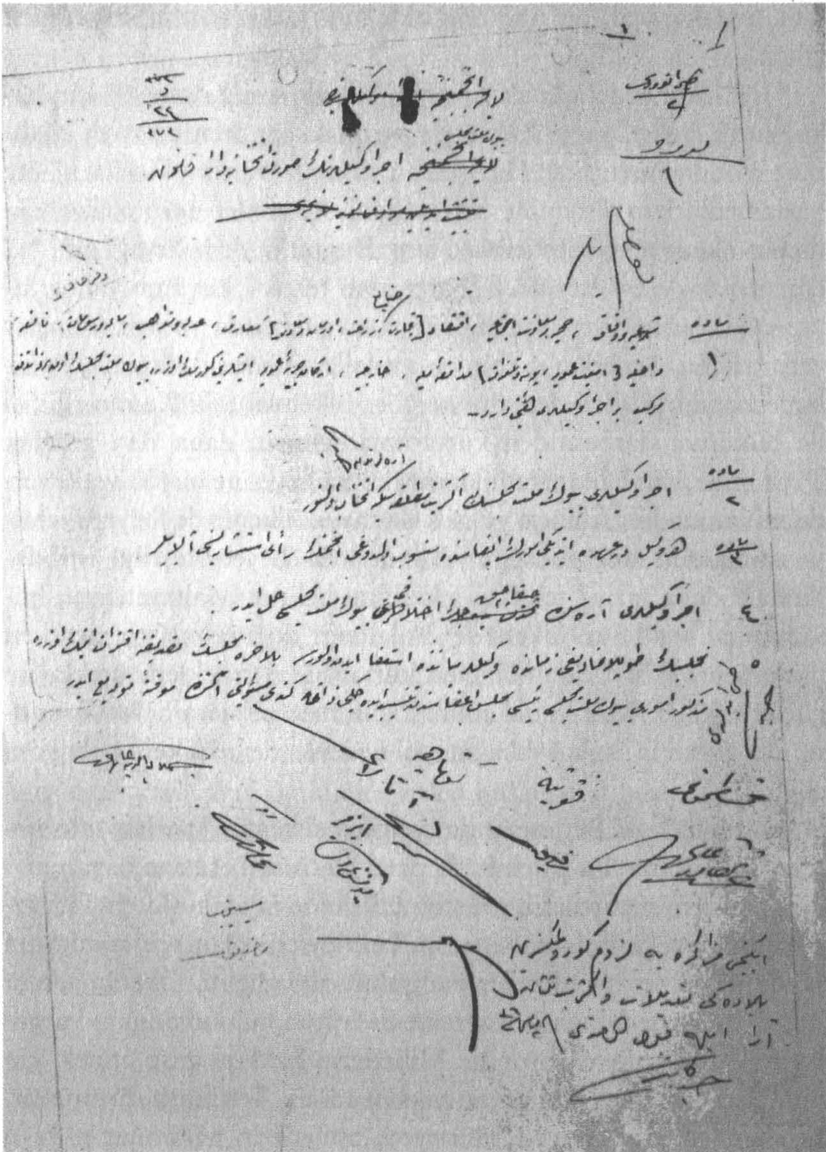
bir yapı kurdu. Hükümet üyeleri meclisten tek tek seçildi. Hükümet üyelerinin çalışmalarından sorumlu olacak bir kişi ortaya çıkmadı. Bunu meclis reisi yerine getirdi. Daha sonra bunun ayrılması gündeme geldi. Meclis bu ayrımı yaptı ve İcra Vekilleri Riyaseti'ni vekillerden birisine verdi. Ancak, İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin meclise karşı sorumluluğu neydi, ne iş yapacaktı? Bunlar saptanmamıştı. Sorumluluğu üstlenecek, hazırladığı programı benimseyen arkadaşlarıyla görev yapacak ve meclise karşı sorumlu olacak birine ihtiyaç vardı. Meclis reisi bunları denetleyecekti.[41]

Yasaya karşı ilk muhalefet, encümen üyesi Ragıp Bey'den (Kütahya) gelmiştir. O, 1876 Anayasası'nın 1-7. maddelerinin yürürlükte kaldığını ilan edecek bir meclisin söz konusu olamayacağını, çünkü "kellesini torbaya koyarak bütün cihana karşı isyan eden bir ihtilalci meclis(in), bu yedi maddenin hiçbir vakit ahkâm-ı bakidir" diyemeyeceğini,[42] Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey ise kanunun "bizim Teşkilat-ı Esâsiye Kanunumuzu, yani TBMM Hükümeti'nin şekl-i hukukisini esasından tağyir" ettiğini, İstanbul'da oturan padişahın "ihanetini" gören milletin kendi başının derdine düşerek meclisi topladığını, burada hazırlanacak kanunla onun saltanat haklarının mevzubahis edilemeyeceğini, mecliste değil memleket içinde de böyle düşünen insanların olmayacağını, buhranlı zamanlarda farklı görüşten, farklı siyasi partilerden hükümetler kurularak o buhranın giderildiğini, Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nu yaparken vekiller arasında tesanüdün olmayacağını düşündüklerini ve bu sorunun çözüm yerinin meclis olmasını uygun bulduklarını belirterek, Kanun-ı Esâsi ve Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun değiştirilmiş şeklinden ibaret olan bu tasarının reddedilmesini ya da daha gelişmiş bir Kanun-ı Esâsi yapılmasının daha doğru olacağını söyler.[43] Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi, hazırlanan bu yasadaki hükümet biçiminin uygar dünyada mevcut olan hangi hükümet biçimine "nazire" olarak telakki edildiğini sorar.[44] Müfit Efendi, Heyet-i Vekile denildiği zaman eski hükümdarlar tarafından kendilerine vekâlet-i mutlaka verilen sadrazamlar ve onların maiyetinde teşekkül eden heyet-i vükelanın algılanmaması gerektiğini belirterek; Heyet-i Vekile'nin bu mecliste toplanan ve

kendi vekâletini ulusun seçiminden alan kişiler olduğuna dikkati çeker ve Osmanlı düzeninin artık yok olduğunu belirtmeye çalışır.[45] İzmir Milletvekili Sırrı Bey ise tasarının gerekçesinde geçen Kanun-ı Esâsi'nin ilk yedi maddesinin açıklamasını yaparak "Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye, Hilafet-i Kübra-yı İslâmiye"yi haiz olarak sülale-i âli Osman'dan ekber evlada aittir. Şimdi biz hükümetin heyet-i umumiyesine vaziyet ettiğimiz halde dahi veraset-i saltanatın bu usulde cereyanını mı kabul edeceğiz? Bunu bugünden taht-ı muhafaza addetmek caiz midir, değil midir? Yine padişah için mahfuz addedeceğimiz bir fıkra "Zat-ı hazret-i padişahînin ve hanedan-ı saltanatın muhassesat-ı zatiyeleri tekâfül-i umumi altındadır. Bugünkü usule göre hanedan-ı saltanattan bir çocuk tevellüd eder etmez onun için bütçeye bir tahsisat vaz edilir. Devlet bu kadar küçüldükten sonra biz el'an hanedan-ı saltanatın vasi masrafını nasıl deruhte edebileceğiz." diyerek saltanatçıların amaçlarını çok yalın bir şekilde ortaya koyar ve encümenin kendisine verilen görevin dışına çıktığını belirterek ve bu tasarının encümene iade edilmesini ister.[46]

Malatya Milletvekili Lütfü Bey ise İslâmist açıdan hareketle "fasıla-i hilafet" döneminden geçildiğini, milletin meclisinin, milletin temsilcisi olarak milli iradeye dayandığını, saltanatı ve şeriatı kendinde topladığını, kendi vazifesini başka birine veremeyeceğini, işlerin daha iyi yürümesi için, içlerinden bazılarına görev verebileceğini, icra görevini toptan bir sadrazama, bir başvekile veremeyeceğini, şeriata aykırı olduğu için kabine sisteminin uygun olmadığını belirterek tasarıya karşı çıkar.[47]

Hüseyin Avni Bey ise bu tasarının ortaya çıkış sürecini anlattıktan sonra meclisin yasama ve yürütme gücünü eline aldığı zaman hilafet ve saltanat gücünü de aldığını, eski Kanun-ı Esâsi'nin değiştirilmeyen hükümlerinin geçerli olduğunu, bu hükümetin şeklinin anlaşılması gerektiğini, kağnı arabalarıyla giden milletin saltanat istemediğini fakat kutsal hilafet makamının kurtarılmasını istediğini, İslâmiyet'e, Türklüğe ihanet etmiş bir adamı o makama uygun bulmadıklarını, hilafet makamının boş olduğunu belirterek tasarıyı destekler.[48]

İcra Vekilleri Seçimi Kanunu

Zekai Bey bu tasarının güçler ayrılığı ilkesini benimsediğini, bu ilkenin Avrupa'nın birçok meşruti hükümeti tarafından uygulandığını, ancak çürük bir nazariye olduğunu belirterek tasarıya karşı çıkar.

"İstibdata engel olmak, sorumluluk ilkesini getirmek" için hazırlandığı belirtilen ve kuvvetler ayrımını öngören tasarıya Mahmut Esat da karşı çıkar. Hazırlanan yasanın "tefrik-i kuvâdan" öte parlamentarizm sistemine benzediğini, kuvvetler ayrımı ilkesinin hiçbir ülkede gerçekleştirilmediğini, Duguit'in de belirttiği gibi "... esas itibariyle bir hayalden ibaret olan tefrik-i kuvânın yalnız kitap sahifelerinde yer" bulabildiğini, uygulamada yararlı sonuçlar vermediğini, Amerika'da birçok ihtilallere neden olduğunu, "parlamentonun şiddetli denetimine göre ülkemizi eski Kanun-ı Esâsi ile hükümet darbesinden kurtaramadığımızı, daha ileri giderek Türk milletinin hâkimiyetini kısarak icra heyetine büyük yetki verdiğini bunun bilgi düzeyi yüksek olmayan ülkemizde 'heyet-i icraiye istibdadını' doğuracağını ve bunun da 'heyet-i teşriiye istibdadından' daha fazla" tehlikeli olacağını belirtir. Mahmut Esat, hükümet istibdadının, ülkelerde ihtilallerin doğmasına yol açarken parlamento istibdadının ülkeleri kurtardığını örneklerle açıklar ve güçler ayrılığı ilkesi kabul edildiği gün meclisin icra heyeti üzerinde denetiminin kalmayacağını, o nedenle de tehlikeli olduğunu söyler.

Mahmut Esat Bey, tasarıda önerilen sistemin "parlamento sistemi" olduğunu, bu sistemin de parti hükümeti esasına dayandığını, bu sistemin partilerin geliştiği ülkelerde faydalı olduğunu, bizde işlemeyeceğini çünkü sistemin belirleyicisi olan reisicumhurun ya da icrayı temsil eden bir padişahın olmadığını, ülkenin somut koşullarının parlamento sistemine de uygun bulunmadığını vurgulayarak "Machiavel diyor ki: Milletlerin hakkını gasp etmek için milletleri çiğnemek için onları taksim ediniz. Tefrikaya düşürünüz. Bendeniz de diyorum ki: Hürriyeti, milletlerin hâkimiyetini tesis etmek istiyorsak kuvvetleri tefrik etmiyelim. Tevhid edelim ve bütün kuvveti Türk milletini temsil eden parlamentoya verelim, o vakit hürriyet yükselecektir." diyerek tasarıya karşı çıkmıştır.[49] Bu

konuşmalardan sonra tekrar söz alan Selahattin Bey tasarıyı savunmuş, ancak komisyon üyesi Operatör Emin Bey'in tasarı ile Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu arasındaki ideolojik çelişkileri açıkça ortaya koyan konuşması ve Kanun-ı Esâsi'nin ilk yedi maddesini kabul edemeyeceklerini zira ülkenin bir devrim geçirdiğini, bu devrimin de millete "hakk-ı hâkimiyetini" verdiğini, bu hakkın alınabilmesi için yeni bir devrimin zorunlu olduğunu belirtmesi tasarının reddedilmesinde etkili olmuştur.[50]

Tasarının görüşülmesini başından beri izleyen Mustafa Kemal Paşa, 1 Aralık 1337/1921'de uzun bir konuşma yaparak görüşlerini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, tasarıyı "tahrip olunması lazım gelen bir şey" olarak nitelendirmiş ve bu tasarının anlaşılabilmesi için Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu ile karşılaştırılmasını istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, daha birinci maddenin Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu ile çeliştiğini somut örneklerle açıkladıktan sonra encümenin görevinin bu olmadığını belirtmiş ve tasarıyı madde madde ele alarak tutarsızlığını ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa, tasarıdaki "Heyet-i Vekile"nin merbut ve mensup olduğu hükümetin şekil ve vaziyetinin tasrihi ve kuva-yi âliye-i devletin buna göre tevzii" ilkesine karşı çıkarak TBMM hükümetinin "mevcut, meşru ve kanuni olduğunu", TBMM'yi tüm ulusun ve dünyanın tanıdığını ve bu hükümetin nasıl teşekkül ettiğini açıklamıştır. Daha sonra mecliste kimi milletvekilleriyle birlikte Mazbata Muhariri'nin de kapalı bir biçimde sormak istediği "Bu hükümet demokrat bir hükümet midir, sosyalist bir hükümet midir, yani şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda ismi zikredilen hükümetlerden hangisidir?" sorusunu cevaplandırarak, hükümetin, kitaplarda mevcut olan hükümet şekillerinden hiçbirisine benzemediğini, bilimsel ve toplumsal açıdan bakıldığında mevcut hükümetin halk hükümeti olduğunu vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Türk ulusunun, egemenlik hakkını, hiç kimsenin onayına ihtiyaç duymadan, onaylamayanlara karşı isyan ederek aldığına ve bu hakkın da hiçbir şekilde iade edilemeyeceğine dikkat çekmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, bu tasarıyla eski anayasaya doğru -geriye yönelik- bir adım atıldığı kanısındadır. 1876 Anayasası'nın amaçlarını ve hazırlanış biçimini anlattıktan sonra "Bu kitabın ahkâmı cari oldukça memleket ve milletin üzerinde istibdat ve mutlakiyetin berdevam olmasına mani olacak hiçbir kuvvet yoktur. Bu kitabın kuvvetini ya bir adam kullanabilir veya o adamı parmağında oynatabilecekler kullanabilir." diyerek, 1876 Anayasası'na karşı olduğunu açıkça belirtmiş ve o anayasayı "paçavra" olarak nitelendirmiştir.

"Hakikatte ve tabiatte, âlemde kuvvetler ayrımı olmadığını" belirten Mustafa Kemal Paşa, dünyadaki mevcut hükümet biçimlerinden bir adım ileriye gitmek isteyenlerin bulacakları hükümet şeklinin de TBMM Hükümeti şekli olacağı tezini savunmuştur.

Eleştirisinin son kısmında "Teşkilat-ı Esâsiyemize göre hükümet heyet-i celilenizden ibarettir. Yalnız bir kuvvetten ibaret olan hâkimiyet ve irade-i milliye heyet-i celilenizden mütecelli ve mütemessildir. Ve bu kayd ü şartla millet bizi buraya göndermiştir. Milletin bize tevdi etmiş olduğu bu vazife ve salahiyet ve bu mesuliyeti biz içimizden herhangi bir zata verip de o zatın kendi rüfekasıyla bize karşı bütün umur-ı muamelat-ı devlet ve milletten mesul olmasını bizim şerait-i mevcudiyetimiz kabul edemez. Buna biz mezun değiliz. İşte bunun içindir ki heyet-i celileniz bütün vezaif-i devlet, millet ve memleketi deruhte buyurarak icra-yı faaliyet ederken, teferruat-ı icraiyede arkadaşlarımızdan bazılarını hidemat-ı devlete göre tavzif etmişlerdir. Fakat bu heyet hiçbir vakit de irade ve hâkimiyet-i milliyenin istinatgâhı olamaz. Her şeyin merci-i yegânesi TBMM'dir." dedikten sonra "kabine" biçiminin doğru olmadığını açıklamış ve bu tasarıda memleket için "muzır" düşünceler olduğunu, ulusun yürüdüğü yolda devam edeceğini vurgulamıştır.[51]

Uzun süren tartışmalardan sonra "gerek esbab-ı mucibesi ve gerek bu esbab-ı mucibeye müsteniden tanzim edilen mevaddı ile maksad-ı teşekkülümüze ve buna müeyyit olan Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'na münafi görülen işbu kanunun reddi ile Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyetine dair bilâ-kayd ü şart milletin hâkimiyetine müsteniden yeniden bir kanun tanzimi hususunun müstace-

len Kanun-ı Esâsi Encümeni'ne havalesinin tayin esami ile reye vazını teklif" eden[52] önerge okunmuştur. Bu önerge üzerine komisyon tasarıyı geri çektiğini belirtmiştir. Ancak yapılan oylamada yeterli milletvekili oy kullanmadığı için tasarı ertesi güne kalmıştır. Bu gelişmeler karşısında "mazbata muharriri" Selahattin Bey de tasarının komisyona geri gönderilmesi için bir önerge vermiştir (3 Aralık 1337). Bu isteğin meclisçe benimsenmesi üzerine Mustafa Kemal ve 35 arkadaşı şu ortak önergeyi vererek özel encümenin Kanun-ı Esâsi Encümeni ile birleştirilmesini ve tasarının orada görüşülmesini istemişlerdir.[53]

Riyaset-i Celileye

Heyet-i Vekile'nin vazife, salahiyet ve mesuliyetini tertip için yapılması lazım gelen kanunun müzakeresi münasebetiyle daha iki nokta mevzubahis olmuştur. Onların da birincisi, vekiller hakkında namzet gösterme usulünü tetkik ve daha iyi surette ifrağ ve ikmali; diğeri, Heyet-i Vekile Reisi'nin meclisçe dahi tasdiki meselesidir. Encümenin iade talebi vuku bulduğundan Nizamname-i Dâhili mucibince mezkûr encümene iadesi lazım gelen bu teklif-i kanuninin tetkikinde bu iki maddenin dahi ayrıca Heyet-i Vekile İntihap Kanunu madde-i müzeyyilesinin tadil veya tebdil suretiyle hallinin Kanun-ı Esâsi Encümeni tarafından nazar-ı dikkate alınmasını teklif ederiz. Bu mesailin tetkikinde şimdiye kadar imal-i fikir etmiş olan encümen-i mahsus azasının dahi Kanun-ı Esâsi Encümeni ile tevhid-i mesai eylemesi münasip olacağından Heyet-i Celile kararının bu suretle teşmilini dahi teklif ederiz.[54]

Bu önerge çoğunlukla kabul edilmiştir.

Aslında bu tasarının meclisteki tartışması muhalefetle iktidarın âdeta bir hesaplaşması biçiminde geçmiştir. Eski düzene karşı olan milletvekilleri tasarının Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu ile çeliştiğini açıkça kanıtlamalarına rağmen yasanın reddedilmesini sağlayamamışlardır. Bu çelişkinin daha da büyümesinden korkan Rauf Bey, iktidar ile muhalefet arasında arabuluculuk görevini üslenerek tasarının, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının önergesinde belirtildiği üzere Kanun-ı Esâsi Encümenlerinin ortaklaşa oluşturacakları özel bir komisyona havalesini sağlayarak meclisteki olası bir kırılmayı önlemiştir.

Yeni oluşturulan komisyon, İzmir Milletvekili Sırrı, Yunus Nadi, Menteşe Milletvekili Tevfik Rüşdü, Edirne Milletvekili Şeref Bey ile Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi'den oluşan beş kişilik bir grup kurmuş ve hazırlanacak yasanın taslağını hazırlama görevini bu gruba vermiştir. Bunların hazırladığı raporun encümende tartışıldıktan ve son şeklini aldıktan sonra meclise sunulması kararlaştırılmıştır.

Yasanın tartışması mecliste sürerken *Yeni Dûnya* gazetesi de hükümet ve bazı milletvekilleriyle bu konuda görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelere göre Yusuf Kemal Bey -Hariciye Vekili-, Heyet-i Vekile Reisi'nin meclis tarafından seçilmesini uygun bulduğunu, böyle olursa hükümetin daha kuvvetli olacağını belirtmiştir.

Şer'iye Vekili Fehmi Efendi ise mevcut sistemin korunması gerektiğini, kabine sistemine gitmenin eskiye dönmek olduğunu, halk hükümetlerine "ancak milli meclisimizin şekli"nin yakışacağını söylemiştir.

İktisat Vekili Celal Bey, kabine sistemine karşı çıkmış, "Bizde kuvvetler ayırımı esası getirilmemiştir. Denge esası ise halk hükümetlerine yaraşır bir sistem değildir" dedikten sonra "bizde asıl unsur olan halkın, özellikle çiftçi halkının her şeyden evvel idarede kuvvetli ve müessir olmasını" sağlayacak bir şeklin benimsenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Adliye Vekili Refik Şevket, mevcut şeklin devamından başka çare görmemiştir.

İzmit Milletvekili Sırrı Bey de kabine sistemine karşı olduğunu söylemiştir.[55]

Bu konudaki tartışma basında bir süre daha sürmüştür. Hükümetin yarı resmi gazetesi olan *Hâkimiyet-i Milliye*'de İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey bu konuda bir dizi makale yazmıştır.

Mahmut Esat Bey, komisyona geri gönderilen yasanın Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu ile çeliştiğini ve meclise getirilen yasanın 1876 Kanun-u Esasisi'nin "heyet-i vükela faslından ve diğer fasıllardan kopya" edildiğini örnekleriyle açıklamıştır.[56] Ülkede bilinçli bir toplumsal yapı olmaması nedeniyle parlamenterizmin sınıf hâkimiyeti getireceğinden korkan Mahmut Esat Bey, kuvvetler ayrımı

ilkesine karşı çıkarak, onu "halk hâkimiyeti adına bir günah" olarak nitelendirmiştir.[57] Mahmut Esat Bey, Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nu savunmuştur.[58]

Mecliste ve basında süren tartışmalar kuşkusuz yasanın yeni bir şekilde çıkmasına yardımcı olmuştur. Özellikle halkçı bir yönetim üzerinde durulmuş ve çağdaş halkçı hükümetlerin yasalarından yararlanma yollarına gidilmiştir. Özellikle İsviçre Devleti Anayasası'ndan esinlenilmiştir. Encümen, Osmanlı tarihinin genel gelişiminden çıkardığı sonuçlara bakarak, uygar dünyadaki çağdaş sistemlerin dikkatli bir biçimde analizini yaparak, kuvvetler ayrımı ilkesi ile kabine sisteminin, ülkenin koşullarına uygun olmadığını saptamış, "Türkiye halkının mukadderatına bizzat ve bilfiil vaz'-ı yed bulunmasını müemmin ve kâfil olacağı"[59] düşüncesine dayanan sekiz maddeden oluşan yeni bir yasa taslağı hazırlamıştır. Ancak, hazırlanan bu taslak Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gitmesiyle görüşülememiştir. 1 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine tasarının mecliste görüşülmesi kararlaştırmıştır.[60]

Komisyon, İcra Vekillerinin seçimiyle İcra Vekillerinin görev ve yetkilerini birbirinden ayırarak İcra Vekilleri'nin seçimine öncelik vermiştir.[61] Buna göre; 1- TBMM Reisi ve Reis vekilleri, vekâletin encümen reisleri ve İcra Vekilleri Reisi'nden oluşan bir heyet, her vekâlet için meclisten üç aday gösterecektir. 2-Aday gösteren bu heyete İcra Vekilleri de katılacak, İcra Vekilleri Reisi için gerek İcra Vekilleri içinden gerekse meclis içinden iki kişi aday gösterilecektir. 3- Aday gösterecek heyet, gizli oyla ve salt çoğunlukla karar verecektir. 4- İcra Vekilleri Reisi, vekiller arasından seçilirse seçildiği vekâleti yine koruyacaktır. 5-İcra Vekilleri'nden her biri bir nedenle görevinden uzaklaşırsa görevine dönünceye kadar meclis bir başkasını aynı yöntemle seçecektir.[62]

Yasayı hazırlayan komisyon üyeleri arasında görüş birliği olmadığı gibi mecliste de muhalefet kesimi, özellikle, gösterilen adaya oy verme zorunluluğunu, meclisin yetkilerini sınırlandırma olarak nitelendirip karşı çıkmıştır. Her ne kadar böyle bir ilkenin

vekiller arasındaki tesanüdün sağlanması için konulduğu komisyon raporunda belirtilmişse de, daha önceki yasayı eleştiren Mustafa Kemal Paşa'nın tesanüdün vekiller arasında olmaktan öte mecliste aranması gerektiğini belirtmiş olması, muhalefet milletvekillerine iyi bir eleştiri fırsatı vermiştir.[63] Kuşkusuz muhalefet grubunun çabası kendilerinden vekil adayının gösterilemeyeceği korkusuydu. Yasanın savunuculuğunu yapan Yunus Nadi Bey, aday gösterme ilkesinin meclisin yetkilerini kısıtlamadığını belirtirken, Mahmut Esat Bey de TBMM'de bir partileşme hareketi olmadığı için vekil seçiminin güçleştiğini, bunun da önemli sonuçlara yol açtığını ileri sürerek yasanın benimsenmesi gerektiği tezini savunmuştur.[64] Muhalefetin baskın çıkması sonunda yasanın ilk üç maddesi meclisçe "tayy" edilerek tasarı benimsenmiştir (8 Temmuz 1922).[65] Böylece Heyet-i Vekile seçiminde meclis başkanının aday göstermesi yöntemi sona ermiş, vekiller ile Heyet-i Vekile Reisi'nin doğrudan doğruya meclisçe gizli oyla seçilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu ilkenin benimsenmesiyle İcra Vekilleri Riyaseti'nden bilfiil uzaklaştırılmış[66] olan Mustafa Kemal Paşa "geçmiş zamanın bütün intihabatını göz önünde tutarak gerek kabul edilmiş olan kanun ve gerekse bazı hususatın münakaşası ve bilhassa Başkumandanlık salahiyetinin mevzubahis olması münasebetiyle bazı meclis azası tarafından söylenen sözleri nazar-ı dikkate alarak ve aynı zamanda maksad-ı mukaddesi ehemmiyet-i mahsusa ile der-pîş ederek meclisin fikr-i kâfisini tebyin ve izhar edebilmesi için efkâr ve mütalâat-ı kâfiye ve malumesini etrafi ile izah ederek" başkanlıktan ve Başkumandanlık'tan istifa etmeyi düşünmüştür (10 Temmuz 1922).[67] Ancak, daha sonra bu kararından vazgeçmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin ise Mustafa Kemal Paşa'nın bu yazısından önce istifa ettiği dikkati çekmektedir (9 Temmuz 1922).[68]

Muhalefet, bundan yararlanmak istemiştir. Ali Şükrü Bey, İcra Vekilleri Heyeti Reisliği makamının boş olduğunu belirterek bunun için zaman geçirilmeden seçim yapılmasını istemiştir. Ancak bu istek kabul edilmemiştir. Bunun yanında İcra Vekilleri seçimlerinin hemen yapılması isteği de taraftar bulmamıştır.[69] Malatya

milletvekili Fevzi Efendi'nin, İcra Vekillerinin iki gün sonra seçilmesi önerisi benimsenmemiştir.

Müdafaa-i Hukuk Grubu da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında uzunca bir toplantı yaparak İcra Vekilleri'nin aynen seçilmesini kararlaştırmıştır. Adliye ve iktisat vekilleri bu karara uymamış, sağlık sorunlarını bahane ederek hükümette görev almak istemediklerini belirtmişlerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birliğin devam ettiğini gösterebilmek için Birinci ve İkinci Grup'un bir aday üzerinde anlaşması zorunlu olmuş ve Meclis İkinci Başkanı Rauf Bey'in -yeni yasa gereğince bağımsız bir statü taşıyan- İcra Vekilleri Reisliği'ne getirilmesi kararlaştırılmıştır.[70] Bu karar çerçevesinde 12 Temmuz 1922'de seçimler yapılmış ve İcra Vekilleri Reisliği'ne Rauf Bey seçilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin diğer üyeleriyse Adliye, İktisat ve Nafia Vekâletleri dışında yine eski vekillerden oluşmuştur.[71]

Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun ruhuna aykırı bulunarak benimsenmeden yeniden özel bir encümene gönderilen "İcra Vekillerinin Görev ve Sorumluluğu" adını taşıyan tasarı da encümende yeniden incelenmiş ve yeni şekliyle 15 Temmuz 1922'de meclise sunulmuştur.

Yasanın gerekçesinde encümenin bu yasayla "hâkimiyet-i bilâkayd ü şart millete bırakan ve icrai, teşri bütün kuvvet ve kudretleri TBMM'de toplayan ve tecelli ettiren" Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun hiçbir yerde ihlal edilmediği vurgulanmıştır.[72]

Tasarı; 1- Vazife (görev), 2- Mesuliyet (sorumluluk), 3- Suret-i Tahkikat ve Muhakeme (inceleme ve yargılama) gibi üç bölümden ve 21 maddeden oluşuyordu.

TBMM, memleketin genel siyaseti hakkında İcra Vekilleri Heyeti'ne genel ve her vekalete de kendi vekaleti doğrultusunda "veçhe" verileceğinden genel veçhe hariciye, dahiliye, muvazeneyi maliye ve iktisat encümenlerinden ikişer üye, diğer encümenlerden birer üyenin seçilmesiyle oluşacak bir özel encümen tarafından İcra Vekilleri'nin huzurunda saptanacaktı. Vekâletlerle ilgili veçheler ise ilgili encümenlerce belirlenecek ve genel heyete arz olunacaktı.

Bu yasa ile İcra Vekilleri Heyeti'nin iç güvenliği sağlama, halkın mutluluğunu ve refahını artırma, devletin uluslararası ilişkilerini düzenleme, dış ülkelere temsilci, vali, ordu müfettişi, kolordu, ordu komutanı tayin etme, kırk sekiz saat içinde meclisçe müzakeresi yapılmak koşuluyla sıkıyönetim ilan etme gibi görevleri doğrudan doğruya; mütareke yapma, savaş ilan etme, barış yapma, asker toplama, dağıtma, kara ve deniz kuvvetlerini çoğaltma ve azaltma, vergi koyma, kaldırma, borçlanma, genel ve özel af ilan etme, devletlerle siyasi ilişkiye girme, geçici sıkıyönetim ilan etme, buralarda mahkemeler kurma, nişan, rütbe, mansıp verme, binbaşılıktan yukarı atamaları yapma gibi görevlerin de Büyük Millet Meclisi'ne arz edilerek yerine getirilmesi öngörülüyordu. Bunun yanında, bütçe yasasının dört ay önceden meclise gönderilmesi; her vekilin vekâletine ait görevlerin yasalar ve Büyük Millet Meclisi tarafından verilen veçhe çerçevesinde sürdürmesi; her vekilin seçildiği andan itibaren veçhe hakkındaki görüşünü ait olduğu encümene açıklaması, değiştirilmesi gerekiyorsa meclise bildirmesi; milli iradeye uygun olmayan atamaları yapmaması; İcra Vekilleri Reisi'nin devletin genel politikası konusunda iki ayda bir gerek "resen" gerekse TBMM'nin çağrısıyla TBMM'ye bilgi vermesi; her vekâletin ayda bir kez vekâletiyle ilgili çalışmalar konusunda meclisi bilgilendirmesi; Büyük Millet Meclisi Reisi ile İcra Vekilleri arasında çıkacak anlaşmazlığın meclisçe çözümlenmesi gibi yeni ilkeler de getiriyordu.

Yasaya göre görevlerini ihmal ve suiistimal edenlerin bu hareketleri vekâletlerine aitse bireysel olarak, hükümetin tümünü ilgilendiriyorsa tüm hükümetin değiştirilerek yargılanması, yasalara aykırı olarak harcamalarda bulunanların da sorumlu tutulması, vekillerin ve hükümetin yargılanması için meclisin çoğunluğunca karar verilmesi, yargılanmaya gerek olup olmadığının saptanması için evrakların kurayla bir şubeye gönderilmesi, şubece hazırlanacak raporun mecliste görüşülmesi, yargılanmasına meclis karar verirse dördü Büyük Millet Meclisi üyesinden, üçü temyiz mahkemesi üyesi ya da başkanından kurayla seçilecek yedi kişilik bir mah-

kemenin kurulması, mahkemenin çoğunlukla karar alması öngörülüyordu.[73]

Bu tasarının genel görüşmesi yapılmış ve maddelere geçilmesi kabul edilmiştir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu somut koşullar nedeniyle tasarının maddeleri görüşülmemiş ve tasarı kadük kalmıştır.

B- Meclisin, TBMM Hükümeti Otoritesini Ülkede Egemen Kılma Düşüncesi

Mondros Silah Bırakışması'nı izleyen günlerde, emperyalist devletlerin daha önceden kendi aralarında yaptıkları paylaşım anlaşmaları uyarınca Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgale başladıkları görülmektedir.

Emperyalist güçler, bir yandan çeşitli bahanelerle bu eylemlerinin boyutlarını büyüterek sürdürürken, öbür yandan da bağımsızlık verme sözleriyle Osmanlı etnik unsurlarını eyleme sürüklüyorlardı. Osmanlı yöneticileriyse tam bir teslimiyetçi politika izleyerek, saltanat ve hilafet kurumunda odakladıkları devletin geleceğini, İngiltere himayesinde görüyorlardı. Oysa bir kısım asker ve sivil aydın bu politikaya karşı çıkarak ulusların kendi yazgılarını kendilerinin çizmesi düşüncesinden hareketle halkı örgütlemeye başlamıştı. Kısa sürede gelişen Müdafaa-i Hukuk hareketi emperyalist devletlerin dikkatini çekmekte gecikmedi. Anadolu ulusal eylemini, kendi güçlerini kullanmadan yok etmeyi yeğleyen Avrupalı sömürgeciler, padişahı da yanlarına alarak Anadolu halkını birbiriyle vuruşturacak olaylar yarattılar. Ulusal eylem yanlısı yöneticileri görevlerinden aldılar, aydınları tutukladılar. Bunlar yeterli olmayınca, Anadolu ulusalcılarını, asi, bagi diye nitelendiren, kanlarını "heder" ilan eden ve onlara karşı savaş ve ayaklanmayı en kutsal dini görev sayan fetvalar yayınlattılar.[74] Böylece, Birinci

Dünya Savaşı içinde Anadolu'da bozulmuş olan iç düzenin giderek daha da bozulmasını sağladılar. Bunun yanında, işgal bölgelerinde ortaya çıkan ve düşmanla savaşmayı amaçlayan Kuva-yı Milliye'nin bir bölümünün de yönetim boşluğundan yararlanarak halk üzerinde bir baskı unsuru olması iç güvenliği daha da bozdu.

Meclis açılıp, İcra Vekilleri Heyeti seçilinceye değin Anadolu'nun yönetiminde "Heyet-i Temsiliye" hükümetlik görevini üstlenerek iç güvenliğin sağlanmasına olanakları ölçüsünde çaba göstermişti.[75] İstanbul'un işgali üzerine, Geyve Boğazı işgal edilerek demiryolu köprüsü uçurulmuş; Geyve, Ankara, Pozantı demiryolu hatlarına el konulmuş; buradaki İtilaf Devletleri askerlerinin silahları alınmış ve İstanbul-Anadolu haberleşme hatlarının önemli bir bölümünün geçtiği Geyve santrali milliyetçi güçlerin denetimi altına sokulmuştu.[76] 16-17 Mart 1920'de tüm vilayet ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine de gönderdiği bir genelgede Mustafa Kemal Paşa, "İçinde bulunduğumuz olağanüstü durum birleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Ulusal savaşımızın başarılı olmasının en önemli koşulu, tüm ulusun birlikte yaşama hakkını ve özgürlüğünü savunmaya hazır olmasıdır." dedikten sonra, Müdafaa-i Hukuk Merkezi Heyetlerinin, girişilen savaşın kutsallığını ve onurunu en alt düzeydeki kişiye değin anlatarak, ulusu birleştirici çalışmalara önem vermelerini ve halkı, yapacakları eylemlerde askeri ve mülki yöneticilerle ortaklaşa hareket etmeye yöneltmelerini istemişti.[77]

Yine 16 Mart 1920'de yayınlanan başka bir genelgede, "Ulusumuz, bugünkü duruma göre, dünya uygarlığının insanlık duygularından ve tüm İslâm dünyasının ortak duygularından emin olmakla beraber, bir süre için dost olsun düşman olsun, tüm dış dünya ile resmen bağlantı kurmayacaktır. Bugünler içinde ülkemizde yaşayan halk hakkında göstereceğimiz insanca davranışın değeri pek büyük olduğu gibi, hiçbir yabancı devletin himayesini görmeyen Hıristiyanların huzur ve sükûnet içinde yaşantılarını sürdürmeleri, soyumuzun yaradılıştan sahip olduğu uygarca yeteneğe kanıt oluşturacaktır. Ülke çıkarlarına karşı eylemleri görülenler, huzur ve iç güvenliği bozanlar hakkında dinine ve soyuna bakılmaksızın yasaların uygulanmasının"[78] zorunluluğunu vurgulamıştı. 17 Mart

1920'de İstanbul'la resmi ve özel tüm haberleşmelerin yasaklandığını belirten Heyet-i Temsiliye, İstanbul'dan düşman bildirilerini alıp Anadolu'ya yayanların ve Anadolu haberlerini İstanbul'a verenlerin casus olarak nitelendirilip anında ve şiddetle cezalandırılacaklarını açıklamıştı.[79]

Heyet-i Temsiliye, 23 Mart 1920'de de düşman lehinde propaganda yapanların, düşmanla haberleşenlerin, ulusal kararlara fiilen muhalefet edenlerin mahalli hükümetlerce tutuklanıp cezalandırılmasını istemişti.[80] İtilaf Devletleri, padişah ve onun yanında yer alanlar, Anadolu'daki ulusal akımı yok etmek için âdeta kutsal bir ittifak kurmuşlardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi, ülkenin geleceğini korumak ve bağımsızlığını sağlamak için var olan düşmanlar açıkça gözüküyordu. Bunların amaçları da çok iyi biliniyordu. Fakat düşmanlar kendi güçlerini kullanmak yerine Anadolu halkını birbirine öldürtme politikası izliyordu. İstanbul'da da "düşmanlarımıza" düşmanlardan daha çok hizmet edenler bulunuyordu. Onların yardımı ve çabalarıyla Anadolu'daki karışıklık, güvensizlik, idaresizlik büyük boyutlara ulaşmıştı. Anzavur, düşman parası ve silahıyla Anadolu halkını silahlandırıp ulusalcılara karşı harekete geçirmişti.[81] İlk girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına karşılık, Anadolu'daki kitlesel hareketi de başlatmıştı. Batı kamuoyuna karşı kendilerini haklı göstermek için "Bu Osmanlı milletlerinde vahdet ve tesanüd mevcut değildir. Bunlar birbiriyle çarpışmaktadır. Bunlar kendi kendilerini idare edemezler, bir müdür lazım ki bunları sevk ve idare edebilsin." diyen İngilizler de iç düzeni bozucu eylemleri destekliyorlardı.[82] Çapulculuk niteliğindeki sıradan geleneksel isyanlara, kimi etnik grupların ayrılıkçı amaçlarla giriştikleri başkaldırılar da eklenmişti. Bunları, saltanat ve hilafet kurumunun güvenliğini ve geleceğini güvence altına almak amacıyla İstanbul'daki saray çevresi ve emperyalist güçlerin kışkırttığı, yönlendirdiği bilinçsiz halk kitlelerinin başkaldırısı izliyordu.[83]

Ulusal bütünlüğü parçalamak için bir hayli yabancı parasının kullanıldığı bu dönemde, iç güvenliği bozan, halkın önemli bir bölümünün bu paraların kaynağına bakmadığı gibi, paraları kullana-

rak ulusalcılar aleyhinde olumsuz propagandalar yapan kişilerin, kişiliklerinden de haberleri yoktu. Propagandada kullandıkları sloganlara bakarak eylemlerinin yönünü belirliyorlardı. Ulusalcılara karşı olan propagandacılar, halk üzerinde etkin olan kurumlar yanında Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik, psikolojik bunalımlardan da yararlanarak geniş kitleyi ulusalcılara karşı eyleme sürüklemeye çalışıyorlardı.[84] Böylece ulusal bütünlüğü bozmaya yönelik eylemlere bilinçsiz, sade insanlar yanında, saray ve çevresinin hizmetinde bulunan devletin kimi üst düzey yöneticileri, din adamlarının bir bölümü, bazı nüfuzlu aileler de katılmış ve iç güvenliğin bozulmasında başrolü oynamışlardı. Bunlar, yıllardan beri süregelen sorunları milliyetçilere yükleyerek, jandarma baskısından; yargı düzeninin bozukluğundan kaynaklanan kin ve nefretten;[85] yöneticilerin korkak, beceriksiz, kendi çıkarlarını kollar, tutum ve davranışlarından;[86] güvenlik güçlerinin, amaçları dışında kullanımlarından[87] yasaları uygulamak yerine emir vermeyi yeğler yaklaşımlarından[88] büyük ölçüde yararlanıyorlardı.

Karşı güçlerin örgütlü, planlı çalışmalarına karşılık, ulusalcılar Kurtuluş Savaşı döneminde, o güne kadar Anadolu halkının özlemini çektiği iç güvenliği sağlamış, halkın can güvenliğini, mal varlığını güvence altına almıştı.[89] Bu sonucu elde edebilmek için TBMM Hükümeti; 1- Yeni örgütler kurmuş, 2- İhtilalci özü ağır basan yeni ceza yasaları çıkarmış ve bu yasaları uygulayacak mahkemeler oluşturmuş, 3- Düşüncelerini halka anlatacak, propaganda örgütleri oluşturmuştur.

1- İç Güvenliği Sağlayıcı Yeni Örgütler

İç güvenliği sağlamak için Heyet-i Temsiliye'nin başlattığı çalışmalara, TBMM açıldıktan sonra daha da önem verilmiştir.

Mazinin "istibdat" yöntemi üzerine kurulmuş geleneksel kurumlarıyla halka güven vermek oldukça zor gözüküyordu. Halka güven vermedikçe onu düşman karşısına çıkarmak da olanaksızdı. Bu nedenle TBMM ve Hükümeti, meclis açıldıktan bir süre sonra iç güvenliği sağlayacak yeni önlemler almaya başlamıştır.

TBMM çalışmalarına başladığı zaman kırsal kesimin güvenliğinden jandarma, kentsel kesimin güvenliğindense polis örgütü sorumluydu. Oysa bu iki örgüt de bu dönemde oldukça bozulmuştu. Jandarmalar savcının, mutasarrıfın, kaymakamın emir eri olarak çalıştırılıp asli görevinden alıkonulduğu gibi, göreve gidenlerin bir bölümü de halkın onurunu kırıcı davranışlarda bulunuyorlardı. Otorite boşluğundan yararlanan kimi jandarma komutanlarıysa kazaları bölgelere ayırıp buralardan haraç topluyordu.[90] Ankara'daki TBMM Hükümeti'ne açıktan açığa tavır almaktan korkanlar da halkı baskı altına alarak TBMM'ye karşı isyana yöneltiyorlardı. İç güvenliğin bozukluğu cepheleri de etkiliyor, asker kaçaklarının sayısı artıyordu. Hükümet, kırsal kesimde iç güvenliği sağlamak, meclis otoritesini kurabilmek için, bu bozuk örgüt yanında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine bağlı milis güçlerden de yararlanıyordu. Fakat milis güçlerden de -az da olsa- zamanla "eşkiya ocağına" dönüşerek, köylüyü ezen, halkın canını, malını, namusunu tehdit edenler türemişti.[91]

Ulusun, birlik ve dayanışma içinde bulundurulmasını, halkın can, mal güvenliğinin korunmasını, programına alan İcra Vekilleri Heyeti ülke içinde bulunan tüm silahlı güçlerin tek bir merkezden yönlendirilmesinin yararlı olacağı kanısındaydı.[92] Ancak, birdenbire düzensiz ve başına buyruk güçleri tek bir merkeze bağlamak var olan sorunlara yeni sorunlar ekleyebilirdi. O nedenle İcra Vekilleri Heyeti düzensiz güçlerin çalışmalarına bir süre daha göz yummak zorunda kaldı.

İcra Vekilleri Heyeti, bir yandan kırsal kesimdeki iç güvenliği sağlayıcı güçleri akıllıca kullanmaya çalışırken, öbür yandan da isyanları önlemede yetersiz kalan polis ve jandarmanın görevini üslenecek piyade ve süvari sınıfından oluşan "seyyar jandarma" adı altında yeni bir güç oluşturmaya yöneldi.[93] Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, ülkedeki iç güvensizliğin arttığını bunu jandarma gücüyle önlemenin olanaksız olduğunu belirterek var olan güvenlik güçlerine ek olarak Seyyar Jandarma Birlikleri'nin oluşturulmasına ve kullanılmasına izin verecek on bir maddelik bir yasa tasarısı hazırlayıp meclise sundu. Doğrudan doğruya Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı olacak bu güç, isyanların bastırılmasında kulla-

nılacaktı. İç güvenliğin bozulduğu yerlere, toplu olarak, subayların denetiminde gönderilecek ve halkla az bağlantı kurmasına özen gösterilecekti. İç güvenliği bozanları sürekli izleyerek dağlarda bile oturmanın olanaksız olduğunu gösterecek, böylece cephelerin gerisinde de, cepheleri etkileyici olayların çıkmasını önleyecekti.[94]

Ordunun içe dönük kullanılmasının güçlüğünü bilen asker kökenli milletvekilleri bu yasanın yanında yer aldılar. "Ülkenin sürekli süngü tehdidi altında" bulundurulmasıyla TBMM'nin amacına ulaşamayacağını düşünenlerse yasaya karşı çıktılar.[95] Ancak, ülkenin içinde bulunduğu koşullar böyle bir yasayı zorunlu kıldığından, taslak 7 Haziran 1920'de benimsendi. Hükümet, daha yasa çıkmadan bu gücü oluşturabilmek için gerekli hazırlığı yapmaya başlamıştı.

"Seyyar Jandarma Müfrezeleri"nin kurulmasından sonra iç güvenliği sağlayıcı askeri önlemlere hız verildi. 25 Haziran 1920'de 3. ve 12. Kolordu ile 56. ve 61. fırkaların görev alanı içinde bulunan 1310-1315 doğumluların silah altına alınmaları,[96] 26 Haziran'da Divan-ı Harplerin kurulması kararlaştırıldı.

27-28 Temmuz 1920'de yayınlanan bir genelgeyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez ve idare heyetlerinin bulundukları yerlerdeki en büyük mülki memurun emri altına girmesi, bunların oluşturacağı silahlı güçlerin de mutlaka yöredeki jandarma komutanına bağlı olarak çalışması gerektiği belirtildi.[97] Böylece, Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mayıs 1920'de meclisin gizli oturumunda yaptığı konuşmada belirttiği "Kuva-yı Milliye, ordu her şey ve her vasıta artık doğrudan doğruya milletin taht-ı emrindedir." "Kuvvetlerin iyi istimal edilmesi lazımdır"[98] düşüncesi işlerlik kazanmış, güçlerin kullanımında merkeziyetçi düşünce egemen olmaya başlamıştır.[99]

2- Yasal Önlemler

TBMM açıldığı vakit ülkede bir otorite boşluğu vardı. Bu boşluk iç güvenliğin bozulmasında önemli bir faktördü. Bu nedenle daha TBMM açılmadan Heyet-i Temsiliye'nin bu konuda gerekli önlemleri aldığı dikkati çekmektedir.

Alınan önlemlerin yeterli olmadığı meclis açıldıktan sonra görülmeye başlandı. Bunun üzerine bazı milletvekilleri iç güvenliği sağlamak için şiddete dayalı yasal önlemlerin alınmasını önerdi. Örneğin Mehmet Şükrü Bey, ülkenin yazgısını çizecek olan ulusal meclisin kararlarına karşı gelenleri ve meclis otoritesinin tüm yurtta egemen kılınmasını engellemek isteyenleri cezalandırmak için ihtilalcı öz taşıyan yasaların çıkarılmasını istedi. Düşmana hizmet edenlerin, bozguncuların vatan haini olarak nitelendirilip, bu suçları işleyenlerin, özel bir yasayla idam edilmesini önerdi.[100] Buna karşılık milletvekillerinden bazıları da Osmanlı döneminde çıkarılmış olan yasalarla durumun idare edilmesini istedi. Onların bu tavrı Anadolu'da gelişen eylemin özünü kavrayamadıklarını gösteriyordu. Çünkü İstanbul'un ve İtilaf Devletleri'nin güdümünde TBMM'yi ortadan kaldırmak için başlatılan kitlesel eylemlerin çapı giderek büyüyordu.[101] 24 Nisan'da Yabanabad'a gelen Koç Bey padişah adına halkı ayaklandırmıştı. TBMM'ye karşı ayaklananlar nasıl cezalandırılacaktı? Ceza yasanın 56. maddesi mi uygulanacaktı "yoksa sıkıyönetim ilan edilerek", sehpalar kurularak, bazı kişilere yetkiler verilerek Köprülü Mehmet Paşa'nın uyguladığı yöntem mi uygulanacaktı? Yoksa ihtilalci öz taşıyan yasalar çıkartılarak suçlular bu yasa çerçevesi içinde mi cezalandırılacaktı?

Hükümet bu konuda bir yasa taslağı hazırlamıştı. Refik Şevket Bey'in önerisiyle Hıyanet-i Vataniye Yasası adını alan bu taslak gelenekçi kesimin tüm karşı çıkmalarına rağmen 29 Nisan 1920'de mecliste kabul edilmişti. Bu yasaya göre:

1- Makam-ı Mualla-yı Hilafet ve Saltanatı ve Memalik-i Mahsura-i Şahaneyi yed-i ecanibten tahlis ve taarruzatı def maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesan hain-i vatan addolunur.

2- Bilfiil hıyanet-i vataniyede bulunanlar salben idam olunur.

3- Va'z ve hitabet suretiyle alenen veya ezmine-i muhtelifede eşhas-ı muhtelifeyi sırren ve kavlen hıyanet-i vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşviki suver-i vesait-i muhtelife ile tahriren ve tersimen ir-

tikab eyleyenler muvakkat küreğe konulurlar. Tahrikat ve teşvikat sebebiyle maddet-ül-fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.

7- Hıyanet-i vataniye maznunlarına ait muhakemat bir sebeb-i mücbir olmadıkça azami yirmi günde hükme rabt olunur.

8- İşbu kanuna tevfikan muhakimden sadır olacak mukarrerat kati olup Büyük Millet Meclisi'nce badettasdik mahallerinde infaz olunur. Tasdik edilmediği takdirde meclisçe ittihaz edilecek karara tevfik-i muamele olunur.

12- İşbu kanun her mahalin idare amiri tarafından nahiye, kaza, liva ve vilayet merkezlerine ve köy heyet-i ihtiyariyeleri müçtemian celb edilerek ifham ve suret-i tebliği mutazammın heyet mezkûre azalarının imzalarına havi zabıt varakaları tutularak idare meclislerince hıfzedilmekle beraber kavaninin neşir ve ilânı hakkındaki kanuna tevfiken ayrıca neşr muamelesi dahi yapılır.

14- İşbu kanun her mahalde tarih-i tebliğ ve ilânından kırk sekiz saat sonra meri olacaktır.[102]

Hıyanet-i Vataniye Yasası çıkarılmış olmasına karşın iç güvenliğin sağlanmasında önemli bir yol alınamamıştı. İsyanlar birbirini izliyordu. İsyan dalgalarının ardı ardına geldiği sırada kimi milletvekilleri sert önlemleri içeren "Telkin ve Tedhiş" yasası adı altında bir taslak hazırlayarak; devrim ilkelerinin mutlak başarıya kavuşturulması için "Adul Heyeti" adı altında bir heyet seçilmesini ve bu heyete "inkılâp esas ve imanına aykırı ve her ne pahasına olursa olsun istikbali muhafaza için yardım ruhuna karşı yazı yazmaya ve beyanatta bulunmaya cüret edenlerle, bu mukaddes kavgayı suiistimalleriyle lekeleyen"leri yargılama yetkisinin verilmesini istiyorlardı.[103] "Böyle zevzeklikle, telkinle, tedhişle" "tüfek dipçiğiyle, iple, sapla" amaca ulaşılamayacağını belirten kimi milletvekilinin karşı koymasıyla öneri reddedildi.[104] Bu öneriye koşut olarak Reşid Bey tarafından hazırlanan "seferberlik emrine uymayanların malları alınır, evleri yıkılır, aileleri sürülür ve inat edenler yakalanınca idam olunur", "kaçakları saklayanlar ve kaçmalarını teşvik edenler ve kolaylık gösterenlerin malları alınır, evi yakılır, ailesi sürülür." "Her köy ihtiyar heyeti, kendi köylerindeki kaçakları yakalamaya ve hükümete teslime mecburdur. Bunda kasıt ve gevşekliği anlaşılanların malları alınır, evi yakılır, ailesi sürülür ve

inat edenler yakalanınca idam olunur." hükümlerini içeren kişi hak ve özgürlüklerini tümüyle ortadan kaldıran bir yasa teklifi de meclisçe benimsenmez.[105] Mecliste bunlar olurken hükümetin iç güvenliğini sağlamak, ordudaki disiplini korumak için yapılan çalışmalar da olumlu sonuçlar vermemiştir. Kaçak sayısı artmıştı. Örneğin Sivas ve yöresinde bazı askeri birliklerin asker sayısı 80-100 iken bu sayı ikiye, üçe inmişti.[106] Bunu önlemek için Müdafaa-i Milliye Vekâleti, "Firariler Kanunu" adı altında bir yasa taslağı hazırlamıştı ve bu yasanın ivedilikle meclis gündemine alınmasını istiyordu.[107]

Yasanın gerekçesini açıklayan Fevzi Paşa, özetle "Orduda kaçak olaylarının çokluğu ülkenin kurtuluş ve özgürlüğünü tehlikeye düşürecek boyuta ulaşmıştır. Bu durum sert önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Af yasalarının çokluğu, buna karşılık cezaların azlığı askerlerin kaçmasına neden olmuştur. Darp, hapis, pranga cezalarının etkili ve uygulamaya elverişli olmadığı artık ortaya çıkmıştır, idam cezası dönüşü olmayan bir ceza olduğu için bu cezanın belirli durumlarda uygulanması yararlı olabilir. Müdafaa-i Hukuk Örgütlerince uygulanan asker kaçaklarının hayvanlarına, mallarına el koymak, evlerini yakmak gibi maddi cezalar asker kaçağının azalmasında etkili olmuştur" diyerek Müdafaa-i Hukuk Derneklerinin uyguladığı yöntemin TBMM tarafından yasallaştırılmasını istemiştir.[108]

Müdafaa-i Milliye Encümeni, sert önlemler içeren bu yasa önerisinin bazı maddelerinin uygulanmasını imkânsız ve yararsız bulmuş, yasayı biraz daha yumuşatarak meclis gündemine getirmiştir.[109]

"Firariler Kanunu" gibi sert ve şiddete dayanan yasayı hangi yargı kurumu uygulayacaktı? Divan-ı Harpler mi, mahkemeler mi? Yoksa yeni oluşturulacak bir başka organ mı? Bu konu mecliste uzun uzun tartışmalara neden olmuştur.

. Mahkemelerin ve Divan-ı Harp üyelerinin hiyerarşik sıra bakımından yöredeki üst düzey yöneticilerden daha aşağıda olduğunu, bu nedenle yargının adaletli bir biçimde yerine getirilemediğini belirten Müdafaa-i Milliye Encümeni, yasanın uygulanmasının, mec-

listen seçilecek üçer kişilik olağanüstü mahkemelere verilmesini önermiştir.[110] Encümen adına konuşan Mustafa Necati Bey, bu mahkemelere İstiklâl Mahkemesi denmesini istemiştir.[111]

Normal demokratik dönemdeki kişi hak ve özgürlükleri açısından konuya yaklaşan milletvekilleri, yasaya karşı cephe almışlardır.[112] Bunların öncülüğünü de Hamdullah Suphi Bey yapmıştır. Bunlar, yasadaki hükümlerin İslâm kurallarıyla çeliştiğini belirterek İslâmcıları da yasaya karşı tavır almaya yönlendirmeye çalışmışlardır. Ali Şükrü Bey, TBMM üyelerinin büyük sorumluluklar altına girerek Ankara'ya gelmiş olduklarını, "Meclisi, alelâde bir Meclis-i Mebusan değil... ahval-i fevkaladeden doğmuş bir meclistir. Ve bunun nam-ı diğeri bir ihtilal meclisidir." dedikten sonra ufak tefek değişikliklerle teklifin kabul edilmesini ister. Ali Şükrü Bey, ülkenin iç ve dış düşmanlarla çevrelenmiş olduğunu, iç düşmanların birçoğunun içerilere kadar girdiğini vurguladıktan sonra, zamanında propaganda yaparak gerekli önlemler alınamadığı için şimdi "zecri" önlemlere başvurmanın zorunlu olduğuna işaret eder.[113] Tevfik Rüşdü Bey ve İhsan Bey'in ihtilalci konuşmaları da muhalefeti yumuşatamaz.[114]

Yasanın reddedileceğini gören Refik Şevket Bey tartışmaların ışığında yeni bir öneri hazırlayarak onu Meclis Başkanlığı'na sunar.

Önerisini açıklamak için kürsüye gelen Refik Şevket Bey, ülkenin içinde bulunduğu somut koşulların genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra "Adalet istiyoruz, şedit ceza istiyoruz. Fakat bunu verecek ne bir Divan-ı Harbimiz ne de bir mahkememiz vardır. İstiyoruz ki bugün Türkiye'de bir hareket-i milliye olduğu anlaşılsın. Bu hareket-i milliye(nin), tesellüt, celadet, şiddet ve mukavemet" istediğini belirttikten sonra ulusal eylemin "ruhunun ve abidesinin" TBMM olduğunu vurgulayarak, bu yasanın TBMM'nin kendi arasından seçeceği kişilere uygulattırılmasıyla olumlu sonuç vereceğine işaret eder. Refik Şevket Bey'e göre TBMM üyelerinden başkasının bu yasayı uygulaması olanaksızdır.[115] Refik Şevket Bey'i Abdülkadir Kemali Bey de destekler. O, "Korkup çekinmeye gerek yoktur. Gerekirse bu ülkeyi kurtarmak için 500-1000 kişi idam edilmeli ve bundan asla kaçınılmamalı-

dır" diyerek ihtilalcilerin kararlı olmaları ilkesini savunur.

Uzun uzun olduğu kadar sert tartışmalara da neden olan ve İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasına olanak sağlayan firariler hakkındaki yasa 11 Eylül 1920'de meclisçe kabul edilir.[116]

Mehmet Şükrü Bey'in belirttiği gibi, ülkeyi batırabilecek kadar kurtarabilecek de olan İstiklâl Mahkemeleri konusundaki tartışma daha sonra da devam etmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in açtığı karşı propaganda genellikle, mahkemelere çok yetki verilmesi, mahkemelerin ordu işlerine karışabileceği, bunun da orduyla meclis arasında çatışmalar doğuracağı, mahkemelerin ölüm cezası nedeniyle çok çalışmasının halk üzerinde olumsuz etki yaratacağı, bunun da ulusal davaya zarar getireceği noktasında toplanıyordu. Bu sırada ordu komutanlarının da, mahkemelerin kendi yetkisini aşabileceğini düşünerek bu yasadan hoşlanmadıkları, gerekirse mahkemelere karşı çıkacakları yolunda bazı söylentiler ortaya atılmıştır. Bu söylentiler üzerine yasanın birinci maddesi değiştirilmiştir.[117]

Yapılan yeni değişiklikle İstiklâl Mahkemeleri'nin görev alanı asker kaçakları başta olmak üzere vatan hainliği, ülkenin maddi ve manevi varlığını yok etmeye yönelik suçlarla ve casusluk suçlarıyla çerçevelendirilmiştir.[118]

Köylünün "3'ler mahkemesi" olarak tanımladığı İstiklâl Mahkemeleri iç güvenliğin sağlanmasında önemli bir etken olduğu gibi köylünün memur ve mütegalibe baskısına karşı da birer koruyucusu olmuştur.[119]

Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, 18 Eylül 1920'de on dört bölgede İstiklâl Mahkemesi kurulmasını önermiştir.[120] Ancak bazı milletvekilleri buna itiraz etmiş, sonuçta TBMM sekiz bölgede İstiklâl Mahkemesi'nin kurulmasını kararlaştırmıştır.[121]

3-Propaganda

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de açılıp çalışmalarına başlamasına karşılık, Anadolu halkı meclisin amaçları bir yana İstanbul'un işgalinden bile habersizdi.[122] Oysa meclis, Anadolu halkının bağımsızlık ve özgürlük savaşının karargâhıy-

dı. Böylesine geniş cepheli bir savaşsa ancak halkın maddi ve manevi katılımıyla başarıya ulaşabilirdi. Ankara'da açılan TBMM Hükümeti'ne karşı halkı isyan ettirmek için yoğun propagandaların yapıldığı görülmekteydi. Bir yandan İstanbul'daki Osmanlı yöneticileri ve onların işbirlikçisi İtilaf Devletleri'nin ulusalcılar konusunda yaptıkları olumsuz propagandaları etkisiz kılmak, öte yandan da halkın TBMM etrafında toplanmasını sağlamak için halka TBMM'nin niçin toplandığını, amaçlarının neler olduğunu belirtmesi gerekiyordu. Bu soruna ilk kez Hamdullah Suphi Bey parmak bastı.[123] Beypazarı halkının da isyan etmesi ve bu konunun meclise yansıması üzerine halkı aydınlatmak için "irşad heyeti" adı altında bir komitenin oluşturulması gündeme geldi. Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi, propagandanın gerekliliği konusunda ilginç bir konuşma yaptı.[124] Hamdullah Suphi Bey, isyan dalgalarının Ankara sınırlarına dayandığı bir sırada, halkı kimin aydınlatacağını sordu. İsmail Şükrü Efendi ise bir propaganda örgütü kurmak yerine, "darülhikme"ye görev verilmesini istedi.[125]

Şeyh Servet Efendi'nin önerisini milletvekilleri olumlu karşıladılar ve bir propaganda heyetinin oluşturulmasını kabul ettiler (27 Nisan 1920).[126] Emir Paşa ulemadan; Tunalı Hilmi Bey ise beşi ilmiye encümeninden, beşi askerlerden, beşi de diğer meslek gruplarından olmak üzere bir "irşad" komitesinin oluşturulmasını önerdi.[127]

Halil Bey, Şeyh Servet Efendi, Mazlum Baba, Rıfat, Abdülhalim Çelebi'den oluşan bir irşad encümeni oluşturuldu. Encümenlerin onar kişiden oluşması kararı uyarınca bu encümene daha sonra Yunus Nadi, Mahmut Celal, Ali Şükrü ve Muhittin Baha Beyler de katıldılar.

Komisyon başkanlığına *Yeni Gün* gazetesi sahibi ve başyazarı Yunus Nadi, raportörlüğe Ali Şükrü, kâtipliğe de Muhittin Baha Beyler getirildi.

Zamanla üye sayısı artan bu komisyonda hacı, hoca, şeyh, baba gibi çeşitli meslek gruplarından insanlara yer verildi.

İrşad encümeni çalışmalarına başladığı sırada TBMM, isyanları durdurabilmek için, toplanma nedenlerini ve amaçlarını halka

anlatacak bir bildirinin hazırlanması ödevini Hamdullah Suphi Bey'e vermişti.

Hamdullah Suphi Bey'in kaleminden çıkan ve meclisin onayını alarak halka yayınlanan ilk B.M.M. bildirisi özetle şöyleydi:

> Anadolu'nun her tarafından gelen vekillerinizin kurduğu TBMM, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra ulusa gerçekleri söylemeyi gerekli gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve ulusu birbirine düşürmek amacını güden hainler sizleri aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir ilinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep'in, Maraş ve Urfa yöresinin düşmanlar tarafından işgal edilmesi üzerine, silaha sarılan halk ve dindaşlarımızı birbirine kırdırmak için padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi, halife ve padişahımızı düşman baskısından kurtarmak, Anadolu'nun parçalanmasına engel olmak, devletimizin merkezini anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz, ulu Tanrı ve yüce peygamberi adına yemin ederiz ki padişaha ve halifeye isyan sözü bir yalandan başka bir şey değildir. Bunun amacı vatanı savunan güçleri, aldatılan Müslümanların elleriyle yok etmek ve ülkeyi sahipsiz ve savunmasız bırakarak ele geçirmektir. Hint'in, Mısır'ın başına gelen durumdan kutsal vatanımızı kurtarmak için, İngiliz casusların sizi aldatmak üzere uydurdukları yalanlara inanmayın; İzmir'i, Adana'yı, Urfa'yı, Maraş'ı kısaca işgale uğramış bölgeleri kurtarma savaşı veren, din ve uluslarının onurunu kurtarmak için kan döken kardeşlerinizi arkadan vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin, onları Millet Meclisi'nin kararı üzerine cezalandıracak olan idareye yardım edin. Ta ki din son yurdunu kaybetmesin, ta ki ulusumuz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşmanın üzerimize gelmesi olanaksızdır. Onun özlemi, aramızda ayrılık çıkması ve birbirimize düşmemizdir. Tanrı'nın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun, kutsal yardımı, halife ve padişahımızı, ulusu ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.[128]

Bu bildiriye koşut bir başka girişimden de söz etmek gerekir. O da ulusal eylemin saltanat ve hilafet kurumuna karşı olmadığını gösterecek bir belgenin yayınlanmasıdır.

İzmit Milletvekili Sırrı Bey, 26 Nisan 1920'de padişaha bir telgraf çekilerek padişahın kullarından oluşan TBMM'nin amacının işgal edilmiş topraklardan işgalci güçlerin kovulması ve kendilerinin tutsaklıktan kurtarılması olduğunun vurgulanmasını istemiş-

ti.[129] Bu istem meclisçe de benimsenerek, hazırlanan telgraf metni 28 Nisan'da meclis genel kurulunda okunarak kabul olundu ve padişaha gönderilmesine karar verildi.[130]

Böylece, ulusal eylemi başarıya ulaştırmak için büyük bir propaganda çalışması başlatılmış oldu. Ancak propagandanın ne olduğu, Osmanlı Devleti'nde bu konunun nasıl algılandığı bilinmiyordu. *Yeni Gün* gazetesi "Propaganda" başlığı adını taşıyan başmakalesinde bu konuya değiniyor ve şunları yazıyordu: "Propagandanın çok az etkili olduğunu bizde bilen yok değildir. Fakat onun ordular kadar, hatta sırasına göre daha etkili görev yapan bir güç olduğunu takdir edenler azdır." "Milli ve vatani istihsalatta onu da bir alet gibi kullanmak için henüz vakit geçmiş sayılmaz." "Bizde propaganda kelimesi hisler ve fikirler üzerinde daha ziyade, fena tesirli bir mana uyandırır bir kelime olarak karşılanır." "Propaganda demek mutlak efkârı taglid ve iğfal demek değildir. Propaganda istenilen muhitte efkârın telkini demektir. Şimdiki vaziyetimiz de kendi halkımızın efkâr-ı umumiyesini cereyan halinde bulunan hakikatlerden haberdar etmek suretiyle dahilen yapacağımız propagandayı herkesin pek iyi anlayacağı tenvir ve irşâd kelimeleriyle ifade edip geçmek daha kestirme bir yoldur." "Propaganda neşir ve tâmim edilecek fikirleri en etkin araçlarla halkın en son ferdine varıncaya kadar her sınıf ve tabakası içinde yaymak ve onları, âdeta onların beyinlerine nakşetmek suretiyle umumi, hiç olmazsa büyük bir ekseriyeti ileri götürülmek istenilen davaya kazanmak demektir" diyen yazar, B.M.M.'nin ordular kadar önemli olan bu konuya özen göstermesini istiyordu. "Harpte ordu milletin temsili idealinden başka bir şey değildir. Ordunun özü millettir. Binaenaleyh azm-i cidalin her şeyden evvel milletin bünyesinden ve sinesinden"doğacağının da unutulmamasını vurguluyordu.[131]

Milletvekilleri propagandayı maddi, manevi olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Hükümet organlarının iyi bir biçimde çalışmasını, halkı rahatsız eden etkenlerin ortadan kaldırılmasını maddi yan, yönetim birimlerine meclisin amaçlarını içerir yönergelerin verilmesini, bu amaçların din adamları, Müdafaa-i Hukuk Örgütleri ve

saygın kişiler tarafından halka anlatılmasını da manevi yan olarak nitelendirmişlerdir.[132]

Dahiliye Vekili Câmi Bey, 8 Mayıs 1920 tarihli genelgesinde bu konu üstünde durarak, "Düşman propagandalarına karşı safdilleri ve gafilleri aydınlatmanın, B.M.M.'nin elde etmeye çalıştığı gayeleri halka devamlı telkin ve sonucundan düzenli olarak bilgi verme(nin)" tüm mülki memurların ödevi olduğunu belirtmiştir.[133]

Meclis propagandayı; a) Sözlü propaganda -propaganda komiteleri oluşturarak bunların tüm yurda dağılmasını sağlamak ve tüm ibadet yerlerinde ulema sınıfının, Şer'iye Vekâleti'nin yönergeleri doğrultusunda halkı aydınlatıcı konuşmalar yapmasına imkân sağlamak-, b) Yazılı propaganda olmak üzere iki eksen etrafında yürütmüştür.

a) Sözlü Propaganda

Geri kalmış bir toplumda kitleleri eyleme geçirmede din ögesinin önemli bir yer tuttuğunu bilen ulusalcılar, ulusal eylemin başında ulema sınıfından yararlanmak için Şer'iye Vekâleti adı altında bir vekâlet oluşturmuşlar ve ulusal savaşın İslâmcı bir nitelikte yansıtılmasına ses çıkarmamışlardır. Hatta ulusal eyleme halk kitlelerinin katılımını sağlamak için ulema sınıfından büyük ölçüde yararlanmaya çalışmışlardır. Şer'iye Vekili, tüm ulema kesimine yayınladığı genelgelerde halkın TBMM'nin amaçları doğrultusunda aydınlatılmasını istemiştir.[134] Milletvekilleri, Şer'iye Vekâleti'nin irşâd encümeniyle veya dışardan seçeceği kişilerle Anadolu'daki ulusal eylemin kutsallığının halka yazılı ve sözlü olarak anlatılmasını, "müderrislerin" başkanlığı altında yetenekli "ulema" ve öğretmenlerden irşâd heyetleri oluşturulmasını, bunların camilerde veya halkın toplu olarak bulunduğu yerlerde, meclisten veya vekâletten gönderilecek yönergeler doğrultusunda kamuoyu oluşturmalarını istemişlerdir.[135] Birbirlerine düşman edilmiş kardeşlerin TBMM'nin etrafında toplanmasını ve barıştırılmasını sağlamak amacıyla milletvekilleri arasından propaganda heyetleri oluşturulmuştur. TBMM Hükümeti de meclis dışından propaganda

heyetleri oluşturmuştur.[136] Anadolu halkının büyük bir bölümünün okuryazar olmayışı, gazete ve dergilerin istenilen içerikte çıkmayışı sözlü propagandanın önemini artırmıştır.[137] Cephe gerisi halkı bir yana, cephelerde savaşan askerleri de aydınlatmak için irşâd heyetleri oluşturulmuştur.[138]

İrşâd heyetlerinin çalışmaları yakından izlenmiştir. İkinci yıldan itibaren bazı milletvekilleri, bu heyete girebilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bunlar; irşâd heyetlerinin daha iyi hizmet verebilmeleri için hangi yöreye gidiyorsa o yörenin durumunu, psikolojisini, yaşam koşullarını, düşünce yapısını, gelenek ve göreneklerini iyi bilen yöre milletvekillerinin de bu heyete katılmasının yararlı olacağını belirtmişlerdir. Halkı, TBMM'nin etrafında birleştirebilmek için her türlü çareye başvurmuşlar, başarılı da olmuşlardır.[139] Amasya Mutasarrıfı'nın 18 Ekim 1920'de yazdığı şu yazı bu görüşümüzü kanıtlamaktadır:

> Memleketin müdafaasına ve asayişin temin ve hüsn-i muhafazasına ait hususatta mahalli rüesa-yı mülkiye ve askeriyesiyle teşrik-i mesai eylemek ve halkı irşâd suretiyle de muvazzaf olmak üzere yedlerine taraf-ı sami-i riyaset penahilerinden vesika verilerek memuren izam kılındıkları Dahiliye Vekâleti'nden tebliğ ve iş'ar buyurulan Amasya mebuslarından Dr. Asım ve Miralayzade Hamdi ve Topçuzade Ali Bey bütün mülhak kazaları ve lüzum görülen bazı köyleri dolaşarak vazife-i irşâdiyeyi hüsn-i ifa etmiş ve bunlardan Ali Bey ile ahiren mezuniyetle vürut eden mebus Mehmed Efendi hasb-el-icab Tokat'ın Erbaa kazasına giderek orada dahi uhdelerine mevdu vazife-i vataniyenin hüsn-i ifasına muvafık olmuşlardır. Mumaileyhimden Hamdi Bey'le Mehmed Efendi bu kere Ankara'ya avdet etmiş ve Dr Asım Bey daha bir müddet avdet edemeyeceğini beyan eylemiştir. Mümaileyhümün vezaif-i mezkûre ile Amasya'ya iz'amlarından maksut olan fevait ve muhessenatın tamamıyla hasıl olduğu arz olunur.[140]

b) Yazılı Propaganda

Ulusalcıların yazılı propagandaya da büyük önem verdikleri görülmektedir. Meclis toplanmadan önce ulusalcı düşünce doğrul-

tusunda bazı yerel gazeteler kamuoyu oluşturduğu gibi doğrudan doğruya ulusal eylemin yönlendiricisi olan Heyet-i Temsiliye'nin görüşlerini yansıtan gazeteler de çıkarılmıştır.[141]

Daha önceden çıkan gazetelerden *Babalık*, *Öğüd*, *Açıksöz* gibi Anadolu basını yanında, İstanbul'dan Anadolu'ya taşınan *Yeni Gün* gazetesi, *Sebilürreşad* dergisi de ulusal eylemin sözcüsü olmuştur. *İrade-i Milliye*, *Hâkimiyet-i Milliye* ise doğrudan doğruya ulusalcıların yönetiminde çıkarılmıştır.

Ulusal eylemin başlangıcında ortada gözüken İstanbul gazetelerinden *İleri* ve *İkdam*'ın da daha sonra ulusalcıların yanında yer aldığı görülmektedir.

Kitle iletişim araçlarının yeterince gelişmediği Anadolu'da, yukarıda adı geçen gazetelerin ulusalcı düşünce doğrultusunda kamuoyu oluşturmada önemli bir işlevi yerine getirdikleri görülmektedir.

Gazetelerin çıkarılması yeterli değildi. Bu gazetelerin ihtiyacı olan haber araç ve gereçlerinin de sağlanması zorunluydu. Daha meclis açılmadan Anadolu halkına, ulusal savaş konusunda doğru bilgiler vermek, Türk ulusunun özgürlük savaşını dünya kamuoyuna tanıtabilmek amacıyla Halide Edip Hanım ve Yunus Nadi Bey'in de çalışmalarıyla Ankara'da 6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansı adı altında bir örgüt kuruldu.[142] Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin ajans bildirilerini gerekli olan yerlere ulaştırmalarını içeren bir bildiri yayınladı.[143]

Kuruluş günlerinde ajansın, izlenen ulusal politikayla ters düşecek haber üretmesini önlemek amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın derlenen haberleri denetlediği görülmektedir.

Ajans, çalışmalarını iki eksen etrafında toplamıştır: 1- Halka yalan yanlış haberler yayarak, ulusal bütünlüğün bozulmasına yol açacak propagandaların önlenmesi, 2- TBMM ve hükümetin aldığı kararları, çıkardığı yasaları halka ulaştırarak hükümetle halk arasında çıkabilecek olumsuzlukların giderilmesi.

İstanbul'da bulunan ve Osmanlı politikasını savunanların, onların ortağı İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da yapacakları bozguncu propagandayı önlemek için İcra Vekilleri Heyeti, 6 Mayıs 1920'de

bir karar alarak İstanbul'dan gelecek gazete ve dergilerin Anadolu'ya sokulmamasını kararlaştırdı. Bunun yanında ülke içindeki haberleşmenin de Türkçe yapılması gereğini saptadı. Liman kentlerinde ve Anadolu'nun iç kısımlarındaki bazı kentlerde sansür merkezleri kuruldu.[144]

İcra Vekilleri bu kararları alırken Mehmet Şükrü ve arkadaşları da bir "istihbarat" şubesinin kurulmasını isteyen önergeyi Meclis Başkanlığı'na verdi. Tunalı Hilmi Bey de bu dönemde en çok ihtiyaç duyulan fakat bir türlü üstesinden gelinemeyen propagandaya ağırlık verilmesini istedi.

Kâzım Karabekir Paşa, 16 Mayıs tarihli telgrafında halkı TBMM yanına çekebilmek için etkin ve sürekli bir propagandanın yapılmasının yararlı olacağını bildiriyordu.[145] Aynı gün Mustafa Necati Bey de, cephelerde savaşan Kuva-yı Milliye'den halkın habersiz olduğunu, bunların kuruluş nedenlerini ve çalışmalarını halka anlatmak ve halkın onların yanında yer almasını sağlamak için propagandaya daha çok ağırlık verilmesini, bunun için de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi adı altında bir örgütün kurulmasını önerdi.[146]

Mustafa Necati Bey'in bu önerisi irşâd encümenince de olumlu karşılandı. Böyle bir örgütün kurulmasıyla; 1- Ulusun amaçları, verdiği savaşın haklılığı dışarıya karşı daha iyi tanıtılmış olacak, 2- Yurtiçinde halkın düşüncesinin aynı noktalarda toplanarak ulusal gücün artırılması sağlanacaktı.[147] Bu amaca ulaşabilmek için Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin canlı ve direkt İcra Vekilleri Riyaseti'ne bağlı bir örgüt olması öngörüldü.

Ülke içine ve dışına yayın yapmak, haber iletmek ve halkı aydınlatmak amacıyla yükümlü olarak tüm basın işlerine "merci" oluşturmak üzere 7 Haziran 1920'de "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi" kuruldu. Müdüriyetin Avrupa basınında ulusal ve siyasal haklarımızı savunan yazılar yazdırması, dünya basınını izleyerek dünyadaki gelişmeleri izlemesi, zamanın ihtiyacını karşılayacak yayınlar yaparak halkı aydınlatması istendi. Bunun için de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gazete çıkarması, Türk ve İslâm âlemini ilgilendiren konularda risaleler yayınlaması, irşâd

heyetleri oluşturması, öğretmenlerden yararlanması, her yerde muhabir bulundurması önerildi. Örgütün başına getirilecek kişi mecliste tartışmalara neden oldu. Propagandanın bilincinde olan milletvekillerinden bazıları bu örgütün başına meclisin onaylayacağı bir kişinin getirilmesinin uygun olacağını belirtirken çoğunluk bu düşünceye sıcak bakmadı.[148] Doğrudan doğruya İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne bağlı olarak kurulan örgüte, Anadolu Ajansı da bağlanarak çalışma alanı genişletildi. Avrupa'dan, Doğu ülkelerinden ve İstanbul'dan haber alabilmesini sağlamak için çeşitli yerlerde istihbarat şubeleri kuruldu.

Matbuat İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin yurtiçi[149] ve yurtdışı için ürettiği haberlerin yetersiz kaldığı; Anadolu Ajansı'nın halkı bilinçlendirmekten de uzak olduğu kimi milletvekillerince iddia edildi.[150] Kimi milletvekilleri *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin yurdun her köşesine ulaştırılamamasından şikâyetçi oldu.[151] Kimi milletvekilleri Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin (M.M.U.) bir bakanlığa dönüştürülmesini önerdiyse de Mustafa Kemal Paşa bu örgütün Dahiliye Vekâleti'ne bağlı olmasını daha uygun buldu. Zira M.M.U. bu vekaletin olanaklarından yararlanarak daha iyi hizmet üretecekti.[152] M.M.U.'nun Dahiliye Vekâleti'ne bağlanması konusunda Bursa Milletvekili Operatör Emin Bey, bir yasa teklifi hazırladı. Layiha Encümeni, 7 Ekim 1920'de bu teklifi olumlu buldu. Ancak Dahiliye Encümeni Emin Bey'in ve diğerlerinin bu konuda hazırladıkları yasa tekliflerini inceledikten sonra "... dahil ve hariçte aleyhimize çevrilmekte olan bin türlü dolap ve tezviratın önüne geçerek giriştiğimiz istiklâl ve istihlâs mücahedatını bütün âlem-i insaniyete olanca kuvvet ve vuzuhiyle tâyin ve ispat zımnında, irşat ve tenvir hususunda en ileride çalışan millet ve heyetler derecesinde ibraz-ı faaliyet olunması için başlı başına müstakil ve mesul bir heyetin vücub ve vücudu encümence teslim ve bu itibarla müdüriyet-i mezkûrenin tam ve kâmil mânasıyla teşkilata sahip olması mevzuu müzakere kılınmış ise de bu hususta bir karar-ı kati itasından evvel gerek Dahiliye Vekâleti'ne ve gerek suret-i diğerle matbuat ve istihbarat işlerinin ihtiyacatımızla mütenasip bir şekl-i esasiye raptı hakkında Heyet-i Veki-

le mütalâasının alınmasına lüzum görüldüğünden keyfiyetin bir defa da Heyet-i Umumiye tarafından tetkiki zımnında Makam-ı Celil-i Riyasete takdimine karar" verdi[153] (28 Kasım 1920). Bu konuda tartışmalar bitmedi. İcra Vekilleri Heyeti içinde de konu görüşüldü ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Hariciye Vekâleti'ne bağlanması uygun bulundu. Dahiliye Vekâleti Vekili Adnan Bey, 25 Aralık 1920'de mecliste, "Bugün malûm-ı âliniz matbuat daha ziyade hariçle temas edip havadis almakla, istihbaratla meşguldür. Onun için düşündük ki Matbuat Müdüriyeti'nin Hariciye'ye raptı daha muvafık olacak. Esasen dâhiliyeye raptolunmuş birçok şeyler vardır. Dahiliye çok meşguldür. Yalnız bir cihet var efendim: Matbuatın bir de matbuat-ı dâhiliye ciheti vardır ki, memlekette gazetelere nezaret meselesi. Bunu tabi ki Hariciye Vekâleti yapamaz. Onun için bu nokta-i nazardan Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Dahiliye Vekâleti'yle doğrudan doğruya temas etmesi şartını ilave ediyoruz." dedikten sonra, yapılan kısa bir tartışmadan sonra Matbuat Umum Müdürü'nün Dahiliye Vekili ile doğrudan doğruya ilişki kurması şartıyla Hariciye Vekâleti'ne bağlanması kabul edilmiştir.[154]

M.M.U., Anadolu basınının çeşitli sorunlarını çözmeyi amaçlamış ve bu konuda çalışmalar yapmıştır. 1920 yılında 8.386.973 kuruşun 443.000 kuruşu propaganda, telif ve basın ücretine, 495.613 kuruşu Anadolu basınına yardıma, 903.500 kuruşu da haber ve dış aydınlatma için harcanmıştır.

Basına yapılan bu yardım mecliste en çok tartışılan konu olmuştur. Yardımın büyük bir bölümü *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün*'e yapılmış, *İrade-i Milliye*'ye sadece 3000 kuruş gönderilmiştir. İslâmcıların yazarlığını yaptığı *Sebilürreşad* dergisine büyük ölçüde bir yardım yapılmaması İslâmcı milletvekillerinin tepkisine yol açmıştır.[155]

M.M.U. dolayısıyla hükümet basına yardım yaparken, onların hangi doğrultuda haber üreteceğini de saptamış ve bu ilkelerden ayrılanların yardımını kesmiştir.[156]

Ulusal savaşta temel güç olan köylünün bilinçlendirilmesi için ajansların gazete ve dergilerin dillerini sadeleştirmesi, daha çok çı-

karılarak, daha ucuza satılması bir kısım milletvekili tarafından öneri olarak meclise getirilmiştir. İslâmcılarsa *Sebilürreşad* ve *Köy Hocası* dergilerinin köylüye parasız olarak dağıtılmasını sağlamak için bir yasa hazırlamışlar, fakat bu yasayı meclise benimsettirememişlerdir.[157]

Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde gazetelerin hangi ilkeler doğrultusunda haber üretecekleri tespit edilmişti.[158]

Hükümete karşı olan milletvekilleri bu durumdan yararlanmaya çalışarak basına sansür konduğu görüşünü savunurken, Dışişleri Vekili basına sansür konmadığını belirtmiştir. *Albayrak* gazetesi sahibi Mithat Bey'in tutuklanmasını sansürün somut bir kanıtı olarak göstermeye çalışanlara karşı[159] Dahiliye Vekili, mektuplardan sansürün kaldırıldığı bir dönemde basına sansür koymaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini vurgulamıştır.[160] Muhalefet, *İrade-i Milliye* gazetesinin, *Tekâlif-i Milliye*'nin toplanmasına ilişkin yazdığı bir makaleden dolayı sansüre uğradığını iddia ederek hükümeti yıpratmaya çalışmıştır.[161]

Bu dönemde kimi gazeteler kısa sürelerle kapatılmış, kimi gazeteciler tutuklanmıştır. Bunlar, içinde bulunulan dönemin özelliğinden kaynaklanıyordu. Zira hükümet, ulusal eyleme ters düşen, ulusal bütünlüğün bozulmasına yol açacak düşüncelerin yayılmasına izin vermiyordu. Ulusal savaşın başarıya ulaşması için bozgunculuğa kaçmamak koşuluyla, tüm gazetelere ve gazetecilere düşünce üretme imkânı tanınmıştı. Ancak zaman zaman haberleşmeye kısıtlamalar getirildiği ve bu konuda kimseye ayrıcalık tanınmadığı da bir gerçektir.[162]

Basın ve haberleşmenin yanında İcra Vekilleri Heyeti, 7 Ekim 1920'de Anadolu'da dolaşacaklara da kısıtlamalar getirmiş, özellikle her ne için olursa olsun yurttaşların (tüccarlar dışında) bir ayda iki kez liman kentlerine, cephelere yakın yerlere gezi yapmalarına izin verilmemiştir.[163]

Yurda girip çıkanları saptamak, Anadolu ulusal eylemine zarar verecek kişilerin Anadolu'ya girişini önlemek, ordu gerisindeki mıntıkalarda düşmanın casusluk faaliyetlerinin, propagandalarının önünü kesmek ve karşı önlemler almak, düşman bölgele-

rine gönderilecek kişileri seçmek amacıyla hükümet, stratejik noktalarda aktif görev yapmak üzere Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olarak Eskişehir merkezli "P" Teşkilatı adı altında bir örgüt kurmuştur (Temmuz 1920).[164] Ancak bu örgütün kimi çalışmaları bazı milletvekillerini rahatsız etmiştir. Örneğin Mehmet Şükrü Bey, 17 Şubat 1921'de, "P teşkilatı belki mühimdir ve düşünülerek yapılmıştır. Buna lüzum vardır veyahut yoktur. Lâkin bugün her tarafta P teşkilatının yapmış olduğu şey zannederim ki memleketin ahlâkını kemirmektedir. Memleketimizde elîm bir jurnalcilik devresi açılmıştır ve bu jurnalcilik memleketimizde ahlâksızlık tevlit etmekte zabitanımızın da milletimizin de ahlakını bozmaktadır..." demiş ve kaldırılmasını önermiştir.[165] Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, "Bugün malûm-ı âliniz, düşmanlarımız memleketi ve orduyu yıkmak için birtakım ahlaksız adamları memleketimize ithal ediyorlar. Orduya ithal ediyorlar. Bunların iki vazifesi vardır. Birincisi ordunun kuvvet ve vaziyeti ve mümkün olduğu kadar ordunun yapabileceği harekât hakkında en gizli nikata sokularak aldıkları malumatı düşmana veriyorlar. Buna casusluk teşkilatı derler ki, düşmanın bizim içimizde yaptığı teşkilatı men edebilecek bir vasıtadır bu. İkincisi, maattesadüf bazı ahlaksız adamları düşman, parayla, tutarak ordumuza sevk ediyor. Ordumuzun gerek zabitanını, gerekse efradını birtakım zehirli sözlerle tesmim ediyorlar. Bu suretle pek çok fenalık zuhur ediyor... Bu suretle bidayette, orduda inzibatsızlık ve ordu efkârında görülen gevşeklik zail oldu. Bu ancak orduya girmek isteyen bu gibi anasır-ı muzırranın bertaraf edilmesiyle mümkün olmuştur... Bunu kaldıracak olursak bugünki vaziyette ordumuzu hariçten gelecek -mikrop tabir edeceğim- mikroplara karşı muhafaza edemeyiz. Bu bir va'd-i mâniadır" diyerek kaldırılmasına karşı çıkmıştır.[166] Nitekim kaldırılması doğrultusunda verilen önergeler de kabul edilmemiştir. Zamanla ülkenin çeşitli bölgelerine yayılan bu örgütün, Trabzon'da bir hayli güçlü olduğu görülmektedir.[167]

Mustafa Kemal Paşa, bu örgüte dayanarak sahillerden kuş uçurtulmadığını söylemektedir.

Bu örgüt şiddetli eleştirilere neden olmuştur. Dahiliye Vekili savaş olmayan yerlerde bu örgütü kaldırdığını söylemişse de daha sonra "H.T." isminde yeni bir örgütle karşılaşmaktayız. P. örgütünün isim değiştirmiş bir şekli olan H. T. örgütünün görevinin kimlik denetimi yapmak olduğu Dahiliye Vekili tarafından açıklanmıştır.

Bir yandan ihtilalci yasalar ve bu yasaları uygulayacak kurumların oluşturularak çalışmaya başlatılması, öbür yandan geniş bir propaganda ve kısıtlama önlemleri, iç güvenliğin sağlanmasında ve savaşın başarıya ulaşmasında önemli birer etken olmuştur.

C- Kuva-yı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılması askeri düzeni de bozdu. Zira mütareke gereğince sınırların korunması, iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askerin dışındakiler terhis edilecekti. Bununla birlikte askerin kullanacağı silah ve cephane başta olmak üzere gerekli araç ve gereç konusunda da verilecek yönergelere uyulacaktı.

Padişahın 4/5 Kasım 1918'de terhis kararnamesini imzalamasından sonra askerlerin evlerine dönmesine hız verildi. Ancak terhis haberi duyulunca yıllardır çeşitli cephelerde savaşan ve aile özlemi içinde bulunan askerler birliklerini terketmeye başladı. Bunlar, giderken de askeri araç ve gereçlerini birlikte götürdüler.[169] Hükümet, ordu karargâhlarını kaldırdı, yerlerine kolorduları geçirdi. 15. Kolordu dışında düzenli bir askeri güç kalmamıştı. Her ne kadar ülkede 9 kolordu ve 20 piyade tümeninden oluşan yaklaşık elli bin kişilik bir askeri güç bırakılmışsa da[170] bu gücün de askeri donanımının yeterli olduğunu söylemek mümkün değildi.

Siyasi iktidar kendi geleceğini İtilaf Devletleri'yle uzlaşmada gördüğü için ordunun mütareke koşullarına uymasını, uygulamalara ses çıkarmamasını istiyordu. Ancak bu durum yurt topraklarının mütareke koşullarına aykırı olarak işgal edilmesini engelleye-

miyordu. Her işgal içten içe bir tepkiyi de beraberinde getiriyordu. Nitekim İzmir'in işgal edilmesi ülkede büyük bir tepki doğurdu. Ordunun mütareke koşullarına uymak zorunda olduğunu bilen 57. Alay Komutanı Albay Şefik Bey, 23 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir raporda Anadolu'yu işgalden kurtarmak ve durumu düzeltmek için Balkan Savaşları sırasında kurulmuş olan Kuva-yı Milliye güçlerinin yeniden oluşturulmasını önerdi.[171] Ödemiş'te ilk Kuva-yı Milliye gücü Bekir Sami Bey'in, Jandarma Yüzbaşısı Tahir Bey'in çabalarıyla oluşturuldu. Onu, Alaşehir izledi. "Balıkesir ve Nazilli" yöresinde de ortaya çıkan ulusal kahramanlar, ulusun gücünü işgalcilere karşı kanıtlamak istercesine Kuva-yı Milliye düşüncesini geliştirmeye çalıştılar.[172] Böylece işgaller karşısında hiçbir yerden emir almaksızın halkın kendi inisiyatifiyle oluşturduğu Kuva-yı Milliye adı altında halk güçleri ortaya çıktı. Bölgelerini düşman işgalinden korumak amacıyla mütareke sonrasında ülkenin dört bir yanında oluşan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de Kuva-yı Milliye güçlerine yardımcı oldu. Her vilayette, müstakil livalarda merkez heyetleri ve idare heyetleriyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında yeni bir siyasi oluşum ortaya çıktı.[173] İstanbul'a bağlı olduğu halde orada "merci" bulamayan, ülke savunmasına katılamayan silahlı güçler de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin emri altına girmeye yöneldi. Böylece ülkeyi savunma görevi doğrudan doğruya ulusun kendisine geçti. İsmet İnönü, bu durumu şöyle anlatıyor:

> Kuva-yı Milliye'yi genellikle mahalli teşkilatlar idare ediyor. Her yerde Kuva-yı Milliye heyetleri var. Bu heyetler ordu teşkilatı dışında kalan yerlerde müfrezelerin her türlü ikmal hizmetlerini ifa ediyorlar. Ordularla, kolordularla temas ederek Kuva-yı Milliye'nin silah ihtiyaçlarını ve diğer harp ihtiyaçlarını gidermeye çalışıyorlar. Kuva-yı Milliye liderleri cephenin çeşitli yerlerinde vazife almış mahalli liderler. Bulundukları yerde kumandayı deruhte etmişler. Çalışıyorlar, içlerinde askerler de var. İstifa etmiş subaylar var. Orduya mensup oldukları halde kendilerine izin verilmiş muvazzaf subaylar var. Kolordu kumandanları, tümen kumandanları kumandanlık vazifelerinden ve askerlik vazifelerinden çok cephelerde düşmanla, işgal kuvvetleriyle temasta bulunan

> Kuva-yı Milliye ile meşgul oluyorlar. Bunları beslemek için, idare etmek için kendilerini mesuliyet altına koymuşlardır. Böyle bir teşkilat kurulmuş. Tabii bu hal elde gerekli ve yeterli vasıta olmaksızın fiilen devam etmekte bulunan bir muharebenin idare şeklini göstermektedir. Bütün bu kuvvetlere direktif verme, vasıta bulma ve yardım etme vazifelerini görmek durumunda olan yüksek merciin elinde hiçbir imkân yoktur. Yüksek merciin veremediklerini Kuva-yı Milliye tesir ve baskı ile vilayetlerden yani halktan, kumandanlardan yani ordudan temin etmeye çalışıyor.[174]

Dağınık güçlerin işgalcilere karşı koymasından istenilen sonuçların alınamayacağı bilincinde olan ulusalcılar, bu güçleri tek merkezde toplamanın daha yararlı olacağını düşünmüşler ve Balıkesir Kongresi'nde seferberlik ilan etmişler, 1884-1893 doğumluları silah altına çağırmışlar, Ayvalık, Soma ve Akhisar olmak üzere üç cephe oluşturmuşlardır.[175]

Ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle sayıları giderek artan ve çeşitlenen Kuva-yı Milliye güçleri iç isyanların bastırılmasında, işgalci güçlere karşı direnişte etkili olurken zaman zaman da otorite boşluğundan yararlanarak amaçları dışına çıkmış, halk için tehlikeli olmuşlardır. Bunun örnekleri Batı Anadolu'da yaşanmıştır.[176] Mustafa Kemal Paşa, gerekli örgütler kurulup önlemler alınmazsa birçok yanlışlığın olabileceğini, bunun önüne geçebilmek için de düzensiz, resmi olmayan yöntemleri kaldırmanın daha doğru olacağı kanısına varmıştır.[177]

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra vakit geçirmeden askeri birlik komutanlarıyla görüşürken İzmir'in işgali üzerine oluşan Kuva-yı Milliye güçleriyle de ilgilenmiştir. Bu güçlerin daha verimli kullanılması için çaba göstermiştir. Cephelerle sıcak ilişkiler kurmuştur.

Ulusal güçlerden daha iyi yararlanmanın yollarını arayan ulusalcılar, Sivas Kongresi'nde Batı Anadolu'daki tüm ulusal güçleri Ali Fuat Paşa'nın komutası altına vermeyi kararlaştırmışlar ve Ali Fuat Paşa'yı 9 Eylül 1919'da "Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na" atamışlardır. Sivas'ta yapılan komutanlar toplantısında güneydeki ulusal güçlerin organizasyonu üzerinde de

durmuşlardır. Ayrıca, savaşı sürdürürken iç güvenliği korumak gerektiğinde ordunun hareketini kolaylaştırmak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare ve Merkez Heyetleri tarafından sabit ve seyyar olmak üzere Milli Müfrezelerin oluşturulması da kararlaştırılmıştır.[178] Ancak, tüm çabalara karşın Batı Anadolu'da ki Kuva-yı Milliye güçleri tek çatı altında toplanamamıştır. 1919 yılı Ekim ayı sonlarında Batı Cephesi'ne gönderilen Refet Bey, yaptığı incelemelerde bu cephenin bir süre daha tek kumanda altında birleştirilemeyeceğini saptamıştır.[179]

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Ankara'ya gelmesinden sonra da Kuva-yı Milliye üzerinde daha sıkça durulmuştur. İsmet Bey, Ankara'ya geldiği zaman Mustafa Kemal Paşa'yla bu konuyu ele almışlar ve tartışmışlardır. İnönü bu durumu şöyle anlatır: Atatürk'le varılan ortak nokta "Bütün bu mücadele nihayet silahlı bir çatışmaya varacak. Bu gerçeği, bütün idare edenler bilmelidirler ve mücadele bu gerçek bilinerek idare edilmelidir. Beklenen çatışma geldiği vakit buna hazır bulunmak lazımdır. Fakat hazırlık iddiasıyla ileriki ihtiyaçların karşılanması maksadıyla bu fikirleri şimdiden millete söylemeye ve mesela bir seferberlik ilanına şimdiden girişmeye imkân yoktur. Şimdilik şartlar buna müsait değildir."[180] Sivas'ta seçilen Heyet-i Temsiliye Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar adeta ülke yazgısının çizilmesinde belirleyici bir rol oynadı. Kuva-yı Milliye'nin güçlendirilmesini ve geliştirilmesini sağladı.

Meclis açıldıktan sonra yeni bir hükümet oluşturulurken Genelkurmay Başkanlığı da bir vekâlet haline yükseltilerek hükümetin içine alındı. Mustafa Kemal Paşa "Milli Mücadele'nin er geç bir harbe müncer olacağı ve bu harbin muntazam orduyla yapılabileceği"[181] kanısında olan İsmet Bey'i, Genelkurmay Başkanlığı Vekilliği'ne seçtirdi. Böylece hem askeri işlerden dolayı meclise karşı sorumlu bir kişi hem de bu sırada bir yandan Osmanlı yöneticilerinin kışkırtıcılığı, öte yandan İtilaf Devletleri'nin desteklemesiyle çıkarılan iç isyanların bastırılmasından sorumlu bir kurum oluşturulmuş oldu. İsmet Bey, bu göreve seçildikten sonra çalışmalarını iki nokta üzerine yoğunlaştırdı:

1- İç isyanları bastırarak iç güvenliği sağlamak,
2- Cepheleri bir düzene bağlamak.

Ne yazık ki bunun pek de kolay olmadığını gördü. Çünkü ordu dağılmış, geriye tam bir iskelet kalmıştı. "Bir ordunun inzibatını teşkil eden kurallar çürümüştü." Kolordular, Kuva-yı Milliye güçlerine destek veriyordu. Ama iyice zayıflamışlardı. Subaylar çeşitli yerlerde görev alıyordu.[182] O ülkedeki sorunların aşılabilmesi için düzenli bir ordunun oluşturulması düşüncesindeydi. Bunun için de Kuva-yı Milliye'nin halk üzerinde yarattığı olumsuzlukların giderilmesi, insanların yeniden silahaltına alınabilmesi, onlara gerekli eğitimin verilmesi, askerin kullanacağı silah ve cephanenin sağlanması, subay kadrosunun yetiştirilmesi, daha sonra da Kuva-yı Milliye'nin "muntazam" idareye kavuşturulması gibi bir plan tasarladı. Başta Kuva-yı Milliye olmak üzere tüm direniş örgütlerinin harcamalarını hazineden karşılamaya, yardım usulünü kaldırmaya yöneldi.[183]

Tokat Milletvekili Nazım Bey ve Erzincan Milletvekili Emin Bey 29 Nisan 1920'de ulus yazgısını çizmeye fiilen el koymuş olduğundan Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin görevlerinin doğrudan doğruya hükümete geçtiğini, sorumsuz kişilere sorumluluk verilmesinin karışıklıklar yaratacağını, bunu önlemek ve ülkede amaç ve eylem birliği yaratabilmek için ülkedeki tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yerel hükümetlere bırakılmasını önerdiler.[184]

Oysa bu sırada işgalci güçleri yurttan atma yöntemi konusunda ortak bir düşünce henüz oluşturulamamıştı. Düşünceler iki eksen üzerine oturuyordu. Kimileri bu savaşın uzun sürmeyeceğini, büyük çatışmaya mahal kalmadan siyasi bir anlaşmaya varılabileceğini düşünüyor ve Kuva-yı Milliye güçlerine katılıyordu. Bunlara göre düşman ilerler sen geri çekilirsin, bu uğraşı esnasında düşman yıpranır ve barış ister.[185] Kimileri de "çetin muharebe günleri" için hazırlıklı olunması gerektiği tezini savunuyordu. Bunun için de düzenli ordunun oluşturulmasını istiyorlardı. Öncülüğünü Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey'in yaptığı bu grup, düzenli ordu düşüncesindeydi. İsmet Bey, Ocak 1920'de Ankara'ya geldiği

zaman bir ay Heyet-i Temsiliye karargâhında çalışmış[186] ve daha o zaman "gerilla harbi" ile bir netice almanın mümkün olmayacağını belirtmişti.[187]

23 Nisan 1920'de Millet Meclisi açıldıktan sonra Batı Cephesi'nin düzenli ordu birlikleriyle pekiştirilmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya çeşitli yerlerden mesajlar gelmeye başlamıştı.[188] Nitekim Mustafa Kemal, 1 Mayıs 1920'de meclisin gizli oturumunda yaptığı konuşmada ulusun yazgısına el koyduğunu, "gayr-i muntazam ve gayriresmi usul ve şekillerin terk edilmesi(ni), güçlerin iyi kullanılmasını", "Kuva-yı Milliye, ordu, her şey ve her vasıta(nın) artık doğrudan doğruya milletin taht-ı emri" altına girmesini, ancak "iş memleketin müdafaası olduğuna ve bu işin(de) vazife-i asliyesi ve hâkikiyesi bulunduğuna göre bütün vasıtaların aynı emir ve kumandaya tâbi olması" gerektiğini, "bu kumanda(nın) da şunun veya bunun elinde" değil, "kuvvanın heyet-i umumiyesinin" B.M.M.'nin iradesinde olması gerektiğini vurgulayarak güçlerin tek merkezden yönetilmesi gereğine işaret etti.[189]

9 Mayıs 1920'de okunan İcra Vekilleri Heyeti programında "Gerek iç politika, gerek dış politikanın gerektireceği önlemler için Kuva-yı Milliye teşkilatı düzenli bir hale getirilerek resmi bir biçime dönüştürülmek üzere gerekli çalışmalar yapılacaktır" denilerek Mustafa Kemal Paşa'nın düşünceleri daha da belirginleştirildi.[190] Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa da 29 Mayıs'ta yaptığı konuşmada "Düşman karşısına muntazam bir kıtayla çıkacağız. Cephelerde kesin sonuç için kuva-yi muntazamaya ihtiyaç vardır. Emir ve kumandanın düzgün olması gerekir" diyerek nihai amacın düzenli ordu olduğuna dikkati çekti.[191] Nitekim 16 Mayıs 1920'de hükümet, Kuva-yı Milliye güçlerinin Müdafaa-i Milliye teşkilatına bağlanarak gereksinimlerinin hükümetçe karşılanmasını kararlaştırdı ve bu kararın uygulanması için Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekillerini yükümlü kıldı.[192] 7 Haziran 1920'deyse iç güvenliği sağlamada kullanılmak üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı süvari ve piyadeden oluşan Seyyar Jandarma Müfrezeleri kuruldu ve Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, Kuva-yı Milliye'nin "tedricen" düzenli orduya dönüştürülmesi için ciddi şekilde incelemeler yapıldığını belirtti.[193]

Milne hattında bekleyen Yunan askerlerinde görülen hareketlilik üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Eskişehir'e gitti. 21 Haziran 1920'de Ali Fuat Paşa ile yaptığı görüşmede ülkede Batı (Gąrp) ve Doğu (Şark) olmak üzere iki cephenin oluşturulmasını, Garp Cephesi Komutanlığı'na kendisinin, Şark Cephesi Komutanlığı'na da Kâzım Karabekir Paşa'nın atanmasını tasarladıklarını söyledi.[194] Nitekim 25/26 Haziran 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na seferde ordu komutanı yetki ve göreviyle Ali Fuat Paşa'nın atandığı; 12., 20. Kolordularla İzmir Kuzey Kolordusu'nun bu komutanın emrine verildiği, 20. Kolordu Komutanlığı'na Albay Bekir Sami Bey'in, İzmir Kuzey Kolordu Komutanlığı'na Albay Kâzım Bey'in, 56. Fırka Komutanlığı'na 10. Kafkas Fırkası Komutanı Kaymakam Kemal Bey'in atandığı da kolordu komutanlıklarına bildirildi.[195] Ayrıca, Adana Cephesi Komutanlığı'na Selahaddin Adil Bey'in, Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanlığı'na da Mirliva Muhittin Paşa'nın getirildiği duyuruldu.[196]

Bu sırada, Kuva-yı Milliye güçleri içinde en etkilisi olan Çerkez Ethem güçlerine de Umum Kuva-yı Seyyare Komutanı sanı verildi.[197]

Cephelere komutan atamak sorunu çözmüyordu. Bu cephelerde savaşacak askere, silah ve cephaneye, subaylara ihtiyaç vardı. 25 Haziran 1920'de iç güvenliği sağlamak için 3., 12. Kolordu ile 56. ve 61 Fırkalara 1310 ve 1315 doğumluları silah altına alma yetkisi verilmişti.[198] Askerin silah gereksinimini karşılayabilmek için de çok zor olmasına karşın halkın elindeki silahların alınması düşünülmüştü. Çünkü silah ve cephane alacak para konusunda sıkıntı vardı. Ülkenin çeşitli yerlerinde, kimi parçaları İtilaf Devletleri tarafından alınmış silahlar ve cephaneler vardı. Bunların toplanması ve tek elden yönetilir hale getirilmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, "Umumi seferberlik yapmak, ordular vücuda getirmek bir şeye mütevakkıftır. O da silah ve silahı idame edecek cephane ve para..." diyerek bu konunun önemini vurgulamıştı.[199]

Elde yeterince subay da yoktu. Bu nedenle de askerler kışlalarda toplanıp gerekli eğitimden geçirilmeden cephelere gönderiliyor-

du.[200] Bu sorunu çözmek için Harp Okulu ve Kuleli Lisesi'nden kaçarak Anadolu'ya geçen ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda görev almak isteyen kimi öğrencilerden yararlanma yoluna gidildi. Harp Okulu öğrencileri, çete reislerinin yanına ya da askeri birliklere gönderilmişlerdi. Kuleli Lisesi öğrencileriyse Ankara'da Abidin Paşa Köşkü civarında bulunan barakalara yerleştirilmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran 1920'de bu öğrencileri ziyaret etti. Bu ziyaret sonrasında ulusal ordunun subay ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla bu gençlerden yararlanılması ve Abidin Paşa Köşkünde "Sunuf-ı Muhtelife Namzetleri Talimgâhı" açılması kararlaştırıldı. 1 Temmuz 1920'de talimgâh eğitime açıldı. Eğitim ve öğretim süresi bir yıl olarak saptandı. Bu süre üç devreye ayrıldı. Birinci devreye Zabitan Mektebi'nden, ikinci devreye idadilerden, üçüncü devreyeyse Harp Okulu ve Kuleli Lisesi'nin çeşitli sınıflarından gelen öğrenciler alındı. Öğrencilere 1 Ağustos'tan başlamak üzere 300 kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı.[201] Günde sekiz saat olmak üzere dört ay süren bir eğitimden sonra burayı bitiren öğrenciler asteğmen rütbesiyle düzenli ordu birliklerine gönderildi. İlk mezunların diplomasını Mustafa Kemal Paşa verdi.[202] Mustafa Kemal Paşa, diploma töreninde yaptığı konuşmada Büyük Millet Meclisi'nin bu savaşta mutlaka başarılı olacağını, bunun dayanaklarının olduğunu, ordunun kendisine verilen görevi başarabilecek özelliklere sahip bulunduğunu, aydın, kahraman ve fedakâr subayların kendilerine ümit verdiğini belirtti.[203] Tüm bu gelişmeler TBMM Hükümeti'nin düzenli ordu için gerekli çalışmaları yaptığını gösteriyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 1 Temmuz 1920'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni (A.R.M. H.C.) yörenin en büyük mülki amirinin emrine verdi. A.R.M. H.C.'nin çalışmaları hükümet başkanının bilgisi dâhilinde olacaktı. İç güvenlik jandarma tarafından sağlanacak, bölgedeki Kuva-yı Milliye güçleri jandarma komutanının emrinde olacaktı. Bölge koşulları nedeniyle askeri görev yapmak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yardımıyla oluşturulacak gönüllü müfrezeler yöredeki en büyük askeri komutanın emir ve onayıyla oluşacak ve bu

makamın onaylayacağı askeri makamın emri altına Kuva-yı Milliye olarak girecekti. Kuva-yı Milliye güçlerinin beslenmesi için yapılacak harcama jandarma ya da Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından karşılanacaktı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kendi emirleri altında silahlı güç bulunduramayacaklardı.[204]

Müdafaa-i Milliye Encümeni Reisi Fevzi Paşa da Kuva-yı Milliye'yi besleyen Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin artık bu işi hükümete devretmesini istiyor ve 26 Temmuz 1920'de Kuva-yı Milliye'nin tüm gereksinimlerinin Müdafaa-i Milliye Teşkilatı tarafından karşılanmasının İcra Vekilleri Heyeti'nce benimsendiğini söylüyordu.[205]

Aslında meclisin açıldığı sıralarda kimi milletvekilleri öğretmen okulu konferans salonunda yaptıkları özel bir toplantıda ülkenin kurtuluşu için dayanacak gücün, düzenli kıtalardan oluşmasını istemişlerdi. Eğitimden uzak, disiplinsiz, gönüllü kitlelerin tarihte acı örneklerle dolu olduğu ve hiçbir değeri olmadığı vurgulanarak tutukevleri kapıları açılarak toplanan kişilerden, eşkıyalıktan başka bir şey beklenemeyeceğini belirtmişlerdi.[206] Ancak, İnönü'nün vurguladığı gibi meclisteki milletvekillerinden kimilerinin Kuva-yı Milliye ile iç içe olmaları, "ordunun inzibatını teşkil eden esasların, kuralların çürümüş" olması, düzenli askeri birliklerin henüz yeterli düzeye getirilememiş bulunması düzensiz güçlerin önemini artıyordu. Ayrıca bir yandan işgaller, öte yandan ülkenin çeşitli yerlerinde çıkartılan iç isyanlar da Kuva-yı Milliye'ye duyulan gereksinimi büyütüyor, düzenli orduya geçişi güçleştiriyordu.[207] Bunun yanında Rusya'daki Sosyalist devrimin etkisi altında kalan kimi milletvekilleri de yeni esaslara dayanan halk ordusu kurulmasını ve bu konuda da Kuva-yı Milliye'nin esas alınmasını istiyorlardı.[208] Hükümetin düzenli ordu oluşturmak için silah altına aldığı erlerden suç işleyenler ya da daha çok maaş almak isteyenler de kaçarak Kuva-yı Milliye olmayı yeğliyordu.[209]

Batı Cephesi'nde Yunanlıların saldırısı ve bu saldırı karşısında Kuva-yı Milliye güçlerinin duramaması düzenli orduya geçilmesini zorunlu kıldı. Ali Fuat Paşa'nın girişimi, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla 1314/1898 ve 1315/1899 doğumluların Garp Cephe-

si'nde silah altına alınması kararlaştırıldı.[210] Ali Fuat Paşa ise 5 Temmuz 1920'de Uşak Müdafaa-i Milliye mıntıkasında ki 1308-1309 doğumluları silah altına çağırdı.[211]

Bu sıralarda halk arasında olduğu gibi ordu mensupları ve milletvekilleri arasında da Kuva-yı Milliye'nin yeterli olacağı görüşü egemendi. "Hepimiz Kuva-yı Milliye olalım" sözleri de bunun açık bir göstergesiydi.[212] Bu propagandanın öncüleri de Çerkez Ethem, kardeşleri ve onların yandaşlarıydı. Bunlara göre düzenli ordu devri geçmişti. Eskişehir sokaklarında açıktan açığa subaylar ve düzenli ordu karşıtı propagandalar yapılıyordu.[214] Bu propagandaların da etkisiyle 16 Ekim 1920'de Alayunt İstasyonu'nda yapılan Gediz Taarruzu öncesi toplantıya 61. Tümen Komutanı İzzettin Bey dışında herkes Kuva-yı Milliye üniformasıyla katılmıştı.[215] İç isyanların bastırılması sırasında Kuva-yı Milliye güçlerinin başarılı olması da düzenli ordu karşıtlığını körüklüyordu. Ancak, Genelkurmay Başkanlığı düzenli ordu fikrinden vazgeçmiyordu. Çünkü Hüsrev Bey'in de vurguladığı gibi "Kuva-yı Milliye bir zaruret-i elîme olarak" doğan geçici bir güçtü.[216] Düşman güçlerinin hırpalanmasında, yıpranmasında, moralinin bozulmasında etkili olmuştu. Ama onları ülkeden çıkarmak da yeterli değildi.

İtilaf Devletleri, Paris'te yaptıkları toplantıda İzmit'teki İngiliz askerlerine yardımda bulunmak, Marmara'yı kontrol altına almak, cephe önündeki Kemal ordusunu yenmek, Mustafa Kemal'in prestijini kırmak ve barış antlaşmasının imzalanmasına, uygulanmasına olanak sağlamak üzere Yunan ordusunun, mevzilerinden çıkarak Anadolu içlerine doğru akmasına izin verdi. 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan saldırısı karşısında bulunan Kuva-yı Milliye ve zayıf düzenli ordu birlikleri yenildi. 24 Haziran'da Alaşehir, 30 Haziran'da Balıkesir, 2 Temmuz'da Mustafakemalpaşa ve Karacabey, 8 Temmuz'da da Bursa, Yunan askerlerince işgal edildi.[217] Bu yenilgi mecliste şiddetli tartışmalara yol açtı. Cepheleri gezmeye giden heyet üyelerinin yaptığı açıklamalar düzenli ordu sorununu gündeme getirdi. Heyet üyelerinden Konya Milletvekili Refik Bey, Bilecik halkının, "kendi ruhundan doğan bir güç" olarak nitelendirdikleri Kuva-yı Milliye'nin emir ve kumandadan yoksun

düzensiz güçler olduğunu, bir kıtasının başarılı olsa bile ötekisinin yaptığı bir eylemin bu başarıyı da sıfırladığını, bu nedenle de cephenin, halkın "emniyet ve itimadını husule" getirmiş olan düzenli ordu birlikleriyle güçlendirilmesini istediklerini belirtti. Refik Bey, düzenli ordu birliği içindeki askerlerle de görüştüğünü, onlardan çok memnun kaldığını sözlerine ekledi.[218] Antalya Milletvekili Rasih Efendi, mütareke sonrası Avrupalıların, Osmanlılardan intikam almak için ordunun dağıtılmasını istediklerini, kimi hainlerin ve Avrupa yanlılarının da yardımıyla ordunun çözüldüğünü, bunun üzerine yer yer kumanda altına girmemiş, düzensiz güçlerin ülke savunmasında rol aldığını ancak tarihte hiçbir düzensiz gücün başarılı olmadığını onların işgalci güçlere karşı koyduğu eylemlerle işgali protesto ederek büyük görevler yaptığını söyledikten sonra "Bugün memleket heyet-i umumiyesi itibariyle kuva-yi muntazama ihtiyacı hissetmiş ve memleketin ancak kuva-yi muntazama ile müdafaa edileceğini anlamıştır" diyerek düzenli orduya geçilmesini belirtti.[219] Hulusi Bey de "Heyet-i Vekile'den rica ediyorum. Ordu yapılsın, memleketi muhafaza edecek ordu yapılsın." sözleriyle düzenli ordu yanlılarını destekledi.[220] Nitekim Çolak İbrahim Müfrezesi, 3. Süvari Tümeni'ne, Sarı Efe Müfrezesi 3. Süvari Alayı'na, Gök Bayrak Müfrezesi de 61. Piyade Alayı'na dönüştürüldü.[221]

Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, 16 Ağustos 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderdiği bir yazıda, gönüllü teşkilattan yeteri kadar yararlanılamadığını, gelecekte de yararlanılamayacağını belirterek gönüllü birlik oluşturulmasını uygun bulmadığını, var olanların da düzenli askeri birliklere dönüştürülmesi gerektiğini söyledi.[222] Cephe komutanlarına gönderilen 21 Ağustos tarihli tamimle de gönüllü teşkilatından tümüyle vazgeçildiği bildirildi.[223]

12. Kolordu Komutanlığı, 21 Eylül 1920 de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlıkları'na bir yazı göndererek Kuva-yı Milliye ve buna benzer adlarla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne başvuranlara iaşe ve donatım desteği yapılmamasını, para temini ve adlarına satın almada bulunulması gibi işlemlerin de yasaklanmasını, bu işlerin yapılmasının kolorduların iznine bağlanmasını istedi.[224]

Ethem ve Tevfik Beylerin etkisiyle Gediz civarında bulunan bir Yunan gücüne taarruz etme kararının alınması ve Genelkurmay Başkanlığı'nın istemeyerek bu taarruza onay vermesi düzenli orduya geçişte bir dönüm noktası oldu. Zira 24 Ekim 1920'de yapılan saldırı başarısızlıkla bitti. Yenilginin sorumluluğunu Kuva-yı Milliyeciler düzenli ordu birliklerine, düzenli ordu birliği komutanları da Kuva-yı Milliye güçlerine attılar.[226] Mustafa Kemal Paşa, düzenli orduya pek sıcak bakmayan Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın çok yıprandığını görerek onu cephe görevinden aldı.[227] Batı Cephesi ikiye bölündü.[228] Kuzeybatı kısmının komutanlığına İsmet Bey, güney kısmının komutanlığına da Refet Bey atandı. Her iki cephe de Genelkurmay Başkanlığı'na bağlandı.

İsmet Bey, ilk iş olarak "nizamsız teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmaya çalıştı."[229] Çünkü Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığı, "milli galeyan(nın) muntazam çerçeveler ve usuller dâhiline alınamazsa çarçabuk" sönebileceği endişesini taşıyordu.[230] İşte bu nedenle 8 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na atanan İsmet ve Refet Beylere Mustafa Kemal Paşa, "süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirilmesi emrini vermiş ve ilkbahara kadar bu komutanlardan iki ordu oluşturmalarını istemiştir."[231] Böylece kuramsal olarak düşünülen "gayr-i muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini" yıkma kararı uygulamaya konulmuştur.[232]

İsmet Bey, 10 Kasım'da Eskişehir'e gelince tümen komutanlarını toplamış ve onlara:

> "Şimdiye kadar Kuva-yı Milliye ile ordu vazifelerini bir arada meczedilmiş olarak ifa ediyorduk. Büyük Millet Meclisi teşekkül etmeden evvel gerek Kuva-yı Milliye'ye yardım meseleleri gerek ordunun idaresi, ordunun cephe vazifeleri gerek Kuva-yı Milliye'ye yardım meseleleri özellikle mali bakımdan, inzibat bakımından sivil vazifeyle karışık bir haldeydi. Anadolu milli hükümeti teşekkül ettikten sonra vaziyette, sevk ve idarede esaslı bir değişiklik olmuştur. Şimdiye kadar her kumandan kendisine ayrılmış olan bölgeden efradını alır, kıtasının iaşesini, teçhizatını kendisi temin eder. Ordunun idaresi hükümetle bir ilgisi olmaksızın kumandan tarafından halkla temas edilerek doğrudan

doğruya yapılırdı. Artık bu usulü terk edeceğiz. Bundan sonra ne isteğiniz olursa Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan isteyeceksiniz. İhtiyaçlarınız cephe kumandanlığınca temin olunacaktır. İaşenin, teçhizatın ve ordu maaşının temininde bu usule riayet edilecektir. Artık ordunun halkla teması olmayacaktır. Halktan asker almak gerekirse bildireceksiniz. Bunların hepsini ben temin edeceğim. Kimseden on para alamazsınız ve kimseyi hiçbir sebepten dolayı tavzif edemezsiniz. Vatandaştan şikâyetiniz varsa bunları usulüne uygun bana bildireceksiniz. Şikâyetler devletin resmi, adli mercilerinde, ordunun adli mercilerinde yani Divan-ı Harplerde tetkik olunacak ve gereği yapılacaktır. Hiç kimseden para almak yok, hiçbir vatandaşı kendiliğinizden askere almak yok, hiçbir vatandaşa eza etmek yok. Bugüne kadar yapılmış muamelelerin hiçbirini aramayacağım. Bundan sonra yapacaklarınızın hesabını sorarım."

demiştir.[233] Fakat onun bu konudaki tavır ve davranışları Ethem Bey'le ters düşmesine yol açmıştır.[234] Bu sırada Çerkez Ethem'in parasal desteğiyle çıkarılan *Yeni Dünya* gazetesi de düzenli ordu aleyhine kamuoyu oluşturmaya yönelmiştir.[235] Aslında bu sıralarda mecliste de "Ordudan fayda yok, hepimiz Kuva-yı Milliye olalım" şeklinde propagandalar almış yürümüştü.[236]

Hükümet, çeteciliğe son verip düzenli orduya geçmeye çalışırken mecliste "muntazam hükümet düşüncesiyle çetecilik düşüncesi" adeta birbiriyle mücadele ediyordu.[237] Hâlâ kimi milletvekilleri çete oluşturmak amacıyla adamlar görevlendiriyorlardı.[238] Kasım ayı sonlarında Bâlâ kazasında asker toplamaya çalışan bir kişinin yakalanması olayın 1 Aralık 1920'de meclis gündemine taşınmasına yol açmıştı. Yapılan tartışmalarda "çete teşkilatının ihtiyaçtan doğduğu" belirtilerek artık "zorunluluk ortadan kalktığı için" bu uygulamadan vazgeçilmesi istenmişti.[239] Hasan Fehmi Bey'in deyimiyle ordu gücünü düzenli kaynaklardan alıyor. Artık Ankara hükümetinin oluşumundan bu güne değin yapıla gelmekte olan herkesin güç toplayarak vatani vazifeye koşmasına gerek yoktur. Ordu bu görevini yerine getiriyordu.[240]

İsmet ve Refet Beylerin Batı Cephesi Komutanlıkları'na atanması Ethem Bey'i rahatsız etmişti. Bunun ilk nedeni, Ethem Bey'in cephenin tek kumandanlık tarafından yönetilmesini istemesi ve ikiye ayrılmasını uygun bulmamasıydı. İkinci nedeniyse, Refet

Bey'in Güney Cephesi Komutanı olmasını istememesiydi. İsmet Bey, Ethem güçlerine Birinci Kuva-yı Seyyare adının verilmesini istiyordu. Oysa Ethem ve kardeşleri Umum-ı Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanı adını kullanıyorlardı. Tevfik Bey, 23 Kasım 1920'de "subay gördü mü Azrail görmüş zannına kapılan" bu güçlerin düzenli ordu biçimine dönüştürülemeyeceğini, bunların başına subay, hesap memuru konulamayacağını söyleyerek, bunların kendilerine özgü davranışların dışına çıkamayacaklarını Batı Cephesi komutanına bildirmişti.[241] Ayrıca Ethem güçleri içinde bulunan Karakeçili aşiret güçlerinden oluşan birliklerin denetlenmesine de izin verilmiyordu. Tevfik Bey, kimi aileleri yerinden yurdundan kaldırıyor, Kütahya'ya tehcir ediyordu. Buna karşı çıkan Kütahya mutasarrıf vekilini görevden almış ve kent dışına sürmüştü. Ethem Bey'in kardeşi Tevfik Bey, İsmet Bey'in, Simav ve Havalisi Kumandanlığı'na atadığı İbrahim Bey'i kabul etmemiş ve Kütahya'ya göndermişti. Bu doğrudan doğruya bir başkaldırıydı.[242] Tevfik Bey, Ankara'da bulunan Ethem Bey'e yazdığı 24 Kasım 1920 tarihli yazıda, "Bu günlerde Garp Ordusu Kumandanlığı'ndan can sıkacak ve uygulanması olanaksız bazı saçma emirler verilmektedir. Böyle devam ederse vakitsiz büyükçe bir gürültü çıkaracağını zannediyorum. Buna göre gerekli kişilerin dikkatini çekmenizi rica ediyorum" diyordu.[243] Ethem Bey Ankara'ya gidince Tevfik Bey cephe raporlarını da İsmet Bey'e vermeden doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya göndermeye başlamıştı. Bu tavır, askeri hiyerarşiye ters bir durumdu. Bu konu İsmet Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında görüşülmüş gerekli önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan Anadolu'ya gelecek olan Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki İstanbul heyetiyle görüşmek ve İsmet Bey ile Kuva-yı Seyyare arasındaki sorunları da çözmek üzere, içinde Ethem Bey'in ağabeyi Reşit Bey'in de bulunduğu bir heyetle Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey ile görüşmek için Bilecik'e gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. Tren, Eskişehir'e geldiğinde bir süre durdu. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa uyuyordu. Heyetin diğer üyeleri de çay içmek üzere trenden ayrılmışlardı. Ethem ise Ha-

cı Şükrü Bey ile kendi karargâhına gitmişti. Mustafa Kemal Paşa, uyandığında trenin niçin durduğunu sormuş ve arkadaşlarının çay içmeye gittiklerini öğrenince toplanmalarını istemiş. Ancak Ethem Bey hastalığını bahane ederek trene dönmemiş. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'i Eskişehir'e çağırmış. Araç olmadığı için Mustafa Kemal trenle gidip İsmet Bey'i gece Eskişehir'e getirmiş. Bir lokantada toplanmışlar, Ethem Bey buraya da gelmemiş.[244] Heyet, Batı Cephesi karargâhında toplanmış; Ethem, bu toplantıya da katılmamıştır.[245] Yapılan görüşmelerde kimi uzlaşmaz noktalar olsa da Reşit Bey'in Kâzım Bey ile Kütahya'ya giderek, Tevfik Bey'le görüşüp sorunu çözmesi kararlaştırılmıştır.[246] Reşit Bey, Kâzım Bey ile Kütahya'ya gitmiş ve bir süre sonra Ankara'ya dönmüştür.[247] Sorun çözülememiştir. Ethem ve yandaşları yeni asker toplamaya, düzenli ordu birliklerini kendi yanlarına çekmeye çalışmışlar, kurmay subaylarla sınıf subaylarının aralarını açmaya yönelmişlerdir. Ethem Bey, birlikleriyle şifreli iletişim kurmaktan da vazgeçmemiştir. Ethem ve Tevfik Beyler, Refet Bey ile Fahrettin Bey'in görevinden alınmasında ısrarcı olmuşlardır. Kendilerine özgü davranışlarını sürdürmüşlerdir.

Sorunun çatışmaya varmadan anlaşmayla çözümlenmesi için milletvekilleri de yoğun çaba harcamışlardır. Onların isteği üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin toplandığı salonda 20-30 kişinin katılımıyla Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında hükümet üyelerinin yer aldığı bir toplantı yapılmış ve sorunun barışçı yoldan nasıl çözülebileceği tartışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, "Önümüzde yenilip mutlaka denize dökülmesi lazım gelen bir Yunan ordusu vardır. Büyük neticeyi alabilmek içinse büyük, ciddi ve kati tedbirlere ihtiyaç vardır. Ezcümle yekpare ve muntazam bir orduya ihtiyacımız vardır. Benim askerliğime itimat buyurursanız, ki arkadaşlarımın bu itimadı deriğ etmeyeceklerini zannederim. Büyük iş ancak muntazam, bir ucundan öbür ucuna ve en büyük kitlesinden son neferine kadar zaptı-raptı mükemmel bir orduyla başarılabilir. Garp ordusu, bir müddetten beri başlanılan faaliyet, bizi işte bu gayeye götürmeyi istihdaf eden gayret ve himmetlerden oluşuyor." demiş ve Kuva-yı Seyyare'nin de bunu anlaması gerektiğini belirt-

miştir. Ethem'in büyük ağabeyi Reşid Bey ise "Hâlâ muntazam ordular yapmak mâl-i hülyasında mısınız? Hâlâ bu erkân-ı harp beylerle mi gâvuru kovacağınızı zannediyorsunuz?" diyerek düzenli orduyu küçümseyen bir tavır takınmıştır.[248] Bu tartışmalardan sonra, meclisten yeni bir heyet seçilmiş ve 23 Aralık 1920'de Kütahya'ya gönderilmiştir. Fakat istenilen sonuç elde edilememiştir. Bu arada Ethem Bey'in İstanbul'la ilişkiye geçtiği de saptanmıştır. Ayrıca Ethem'in, Demirci Mehmet Efe'yi de düzenli ordu güçlerine karşı kışkırttığı belirlenmiştir.[249] Kâzım Özalp'in deyimiyle "vaziyetin ıslah edilir olmadığı anlaşılmıştır."[250]

Mustafa Kemal Paşa da 25/26 Aralık 1920'de yayınladığı bir genelgeyle hiç kimsenin hiçbir nedenle ve hiçbir biçimde hükümet merkezinin haberi olmaksızın güç oluşturmaya izinli olmadığını, daha önceden bu yönde girişimde bulunanların kendine haber vermelerini, aksi takdirde bunların iç güvenliği ihlal ve TBMM Hükümeti'ni "ızrar" ve suçsuz halkı aldatma suçlarıyla suçlanacaklarını belirtmiştir.[251]

İcra Vekilleri Heyeti, Kuva-yı Seyyare'nin kayıtsız, koşulsuz Büyük Millet Meclisi'nin yasalarına ve hükümetin emir ve düzenlemelerine uymak zorunda olduğunu, "inzibat-ı askeri ile mukayyed bulunduğunu" kabul etti. Sorunun çözümlenmesi için güç kullanmaktan başka çare kalmadı. 28 Aralık 1920'de Ethem üzerine askeri harekâta geçilmesi kararlaştırıldı. Mustafa Kemal Paşa, 29 Aralık'ta Çerkez Ethem konusunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda tartışmaya açtı. 30 Aralık'ta Kütahya'dan dönen milletvekillerinin de katılımıyla konunun tartışılmasına devam edildi. Ethem ve kardeşlerine bulundukları görevi terk etmeleri çağrısı yapıldı. Fakat onlar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tahkir edici bir bildiri yayınladılar ve isyancı tavırlarını sürdürdüler.[252]

Artık yapılacak bir şey kalmamıştı. İsmet Bey, Eskişehir'den Kütahya'ya doğru harekete geçti. Refet Bey de Afyon'dan hareket etti. 30 Aralık'ta Kütahya'nın belediye binasında buluşarak Gediz'e çekilmiş olan Ethem güçleri üzerine yapılacak askeri harekâtı planladılar. Ethem'in isyan ettiği bir bildiriyle kamuoyuna duyuruldu.[253] Düzenli ordu birlikleri, 5 Ocak 1921'de Gediz'e girdi. 6

Ocak'ta Yunan saldırısı başlayınca İsmet Bey, askerlerin bir kısmını geri çekerek İnönü mevzilerine döndü. Gediz'deki düzenli birlikler de Kütahya'ya çekildi. Yunan güçlerinin yenilerek geri çekilmesi üzerine İsmet Bey, tekrar Kütahya'ya giderek Ethem güçleriyle çarpıştı. Yenileceğini anlayan Ethem ve arkadaşları geri çekilerek Yunan güçlerine sığındılar.

Çerkez Ethem güçlerinin yenilmesi ve Birinci İnönü Savaşı'nın kazanılmasından sonra Fevzi Paşa'nın 9 Aralık 1920'de mecliste yaptığı konuşmada "Bundan sonra bütün gazetelerde Mustafa Kemal Paşa çeteleri namı olmayacak, Anadolu Büyük Millet Meclisi Ordusu namı olacaktır." demiştir.[254] Ülke büyük bir sarsıntıya uğratılmadan adım adım yürünerek yepyeni bir ordu oluşturulmuş ve bu orduyla işgalci güçlerin yurttan atılması ve yeni Türkiye'nin kurulması sağlanmıştır.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Mudafaa-i Milliye Vekâleti'ne yazdığı 6 Şubat 1921 tarihli bir tezkerede "Ordunun teşkil ve tensikı dolayısıyla elyevm hiçbir tarafta Kuva-yı Milliye namıyla bir kıta" olmadığını belirtmiştir.

D- Meclisin Eğitim Konusundaki Düşüncesi

Anadolu'da başlayan ulusal savaş, Osmanlı aydınını Anadolu gerçeğiyle yüz yüze getiren bir olgu olmuştur.

O güne değin Osmanlı aydını, kitaplardan okuduğu, kafasında canlandırdığı fakat bir türlü tanıyamadığı Anadolu gerçeğini bu savaşla yerinde ve aracısızca tanıma, bilme ve hatta onunla iç içe yaşama olanağı elde etmiştir.

Bilen ve düşünen kafalar için özgür bir yaşam alanının ancak Anadolu olduğu 1918 sonlarında açıkça ortaya çıkınca, birçok asker-sivil aydın akın akın Anadolu'ya geçmiştir.

Kendi yazgısını kendisinin çizdiği Anadolu'da meclisin açılmasıyla çağdaş ilkelere dayalı yeni bir devletin temelleri atılmıştır.

Anadolu'da çağdaş temellere dayanan bir devlet kurulmaya başlandığına göre bu devletin eğitim politikası ne olacaktı?

Tokat Milletvekili Mustafa Bey'in, "Livamın nüfusu 100 bin küsurdur. Burada aydın olarak bir kişi bile yoktur. Neden okulların tümünü İstanbul'a, Bursa'ya yaptılar da bizi eğitimden yoksun bıraktılar" biçimindeki şikâyetleri yine devam edecek mi? Yönetenle yönetileni birbirine yabancılaştıran çağdaş özden uzak, toplumsal ihtiyaçlara cevap vermeyen eğitim sistemi yeni Türkiye'de de sürüp gidecek mi? Bir başka deyişle 1920-23 döneminde TBMM Hükümeti'nin ve meclisin eğitim ve öğretime (maarife) yaklaşımı nasıl olacaktı?

TBMM açıldıktan sonra oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti içinde Maarif Vekâleti'ne de yer verilmişti.

9 Mayıs 1920'de mecliste okunan İcra Vekilleri Programı'nda, hükümetin eğitim sorununa yaklaşımı şöyle dile getirilmişti: "Maarif işlerindeki gayemiz çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları cidal-i hayatta muvaffak kılacak istinatgâhlarını kendi nefislerinde bulunduracak kudret-i teşebbüs ve itimat-ı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikir ve şuur uyandıracak, bir derece-i âliyeye isal eylemek, tedrisat-ı resmiyeyi bütün mekteplerimiz için en ilmi, en asri olan bu esâsatla kavaid-i sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizac-ı millete ve şerait-i coğrafiyeye ve iklimiyemize, ananat-ı tarihiye ve içtimaiyemize muvafık ilmi ders kitapları meydana getirmek, halk kültesinden lügatları toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruh-ı milliyi nemalandıracak âsar-ı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, âsâr-ı âtika-ı milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, Garp'ın ve Şark'ın müellifat-ı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek, hâsılı bir milletin hıfz-ı hayat ve mevcudiyeti için en mühim âmil olan maarif umuruna dikkat ve gayret-i mahsusa ile çalışmaktır. Bugünse ilk işimiz mekatib-i mevcudeyi hüsnü idare etmektir."

Hükümet programında eğitimin, yukarıdaki ilkelere göre yönlendirileceği belirtilmiş olmasına rağmen vekillerin düşünce ve anlayışları daha etkili olmuştur.

1- Maarif Vekillerinin Görüşleri

Rıza Nur Bey'in Maarif Vekilliği döneminde, eğitimde varolanların korunmasına, eğitim ve öğretimin sürdürülmesine, halkın ulusal savaşa katılımına öğretmenlerin yardımcı olmasını sağlamaya öncelik verilmiştir. 10 Mayıs 1920 tarihli genelgesinde Batı'nın emperyalist saldırılarına uğrayan köleleştirmek istediği ulusun müthiş bir sıkıntı içinde olduğunu, din ve ulus hayatının tehlike altında bulunduğunu, Avrupalıların sömürgeleştirmek istedikleri yerlerin halkını birbirine kırdırdığını, daha sonra da buraları işgal

altına aldıklarını, aynı oyunun Anadolu'da da oynanmak istendiğini, bu nedenle ulusun en aydın kesimi öğretmenlerin, halkı aydınlatması gerektiğini, iktidar-muhalefet sorununun olmadığını, sadece vatan sorununun olduğunu, bunun için de herkesin el ele vererek çalışması gerektiğini, Büyük Millet Meclisi'nin gafil ve hainler için ihanet-i vataniye yasasını çıkardığını, öğretmenlerin bu konuda halkı bilgilendirmesi gerektiğini istemiştir.[255]

Hamdullah Suphi Bey döneminde, her insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli bilgi ve becerinin kazandırılması amaçlanmıştır.

10 Şubat 1921 tarihli meclis konuşmasında Hamdullah Suphi Bey, okullarda izlenecek yolu şöyle özetlemiştir: "Çocuklarımızı kendi milletlerinin köküne irca etmektir. Mazilerine sadık kılmaktır." "Maarifi yükseltmek için âlimler" yetiştirmeliyiz.[256] *Hâkimiyet-i Milliye*'ye verdiği demeçte de Anadolu'ya serbest konferansçılar göndereceğini, müzeler, kütüphaneler açacağını, maarif mecmuası çıkaracağını, Anadolu'daki fikir ve sanat merkezlerini yeniden canlandıracağını, büyük merkezlerden başlayarak idman alanları kuracağını ve ülkeye beden eğitimini yayacağını söylemiştir. Hamdullah Suphi Bey, ülkenin aydınıyla halkı arasında derin bir uçurumun oluştuğunu bu uçurumun eğitim aracılığıyla giderilmeye çalışılacağını, çocukla babası, köyü ve çevresi arasındaki ilişkinin güçlendirileceğini, ülkenin maddi ve manevi gereksinimlerinden öğrencilerin haberdar edileceğini, "ameli" kişiler yetiştirileceğini,[257] ilköğretimden başlayarak okulların sanat ve ticaret mektepleri haline getirileceğini, tüm idadilerin ülkeye işadamı yetiştirecek hale dönüştürüleceğini, çocukları başka ulusları taklit etmekten, "Frenklik" özentisinden kurtarıp kendi ananeleri, kendi milliyetleri içinde halkın sevdiğini seven, halkın saygı duyduğuna saygı duyan, dinine, toprağına milletine bağlı insanlar olarak yetiştireceklerini belirtmiştir.[258]

Vehbi Bey dönemindeyse ülke gençliğinin gerçek bir dini ve milli aşk, sarsılmaz bir karakter ve ahlâkla donatılıp soylarına layık kişiler olarak yetiştirilmesi düşüncesi öne geçmiştir.[259] Öğretmenlerin sarık sarmasını, şeriata aykırı davranışlarda bulunan öğret-

o

menlerin cezalandırılmasını isteyen Vehbi Bey, kurduğu bir komisyonla programlardaki derslerin adlarını değiştirmeye ve eğitimi daha da İslâmileştirmeye yönelmiştir.[260] 25 Şubat 1922'de yayınladığı bir genelgede de şu görüşlere yer vermiştir:

> 1- Halkımızın hubb-i dinisinin ne yüksek bir derecede olduğunu harekât-ı hâzıra cihana göstermiştir. Muallimlerimiz bundan tegafül-i varid-i hatır bile olmamalıdır. Bu babta etfal-i vatana numune olacak mürebbilerimizin esasen ve şer'an memnu menhiyetle alakadar olmamaları lazımdır. Hilafında hareket edenler irfan ocaklarımıza veda etmişler demektir.
>
> 2- Mekteplerde amelî bir surette dinini öğrenecek, etfal-i vatana namaz vakitlerinde alakadarları hazır oldukları halde cemaatle namaz kıldırılacaktır.

Yine aynı vekilin Mart 1922'de yayınladığı başka bir genelgede de "Bazı muallimlerimizin bulundukları köylerde imamet vazifesini de ifa ettikleri anlaşılmaktadır. Bu şayan-ı arzudur." diyerek öğretmenleri, dini görevleri de yapmaya çağırmıştır.[261]

Vehbi Bey'den sonra Maarif Vekili olan İsmail Safa Bey ise, dünyanın en büyük zaferini kazanan ulusun okumak ve yazmak gibi en doğal hakkından yoksun kalmasını tüm aydınlar için utanılacak bir durum olarak nitelendirmiş ve bu konuda yoğun bir çalışmaya girişilmesini istemiştir.[262] Safa Bey, maarif mensuplarının, mütenasit ve samimi bir kuvvet halinde mahallelerinde daha nafi ve faal olma(larını), ahali ile mektepleri ve muallimleri temasa getirecek münasip ve nezih vesileler izhar (eylemelerini), mecburiyet-i tahsiliyeyi tahsilde bulunan çocuklara tamamen tatbik ederek teşkilat-ı mahalliye vücuda getirmekle beraber maarifi her şeyden ve her sınıftan halkın ihtiyacı haline sokma(larını), tetkik ve tetebbu heveslerini uyandırmak üzere büyük merkezlerden başlayarak tedricen kütüphaneleri tezyit etme(lerini), içtimai, iktisadi, fenni meseleler etrafında muallimler ile ahaliden heyetler vücuda getirerek bunların faaliyetlerini sık sık yoklama(larını), mahalli neşriyata ehemmiyet vermelerini, kütüphanelerle birlikte konferans mahallerinin teksiriyle muallimlerden ve ahaliden müntehip bir heyet vasıtasıyla milli, asri, dini teati(lerinin) esbabına dair ir-

şat ve ikazlarda bulunma(ları) gerektiğini belirterek, eğitimcilerin görevlerinin neler olduğunu da böylece açıklamıştır.[263]

İsmail Safa Bey, 1923 yılında yayınladığı genelgesindeyse yeni Türkiye'nin eğitimindeki hedeflerini daha açık bir biçimde ortaya koymuştur. Öğretmenlik mesleğinin hiçbir zaman karın doyurmak amacıyla katlanılmış, maddi, değersiz bir yaşam aracı olmadığını, maarif yönetiminin o güne değin salt bir mektep nezareti olmaktan ileri gidemediğini belirterek eğitim ve öğretimin de "serbest cereyanlar gibi" bir ülkeye siyasal devrim hareketleriyle birlikte gelebileceğini belirtmiştir. "Hâkimiyet-i Milliye"nin ilerde tehlikeye düşmemesi için tüm halkın ulusal ve toplumsal "zümrelerin" düşünsel olarak daha da yükseltilmesini istemiştir. Devrimin olumlu bir sonuca ulaşabilmesi için her yurttaşın bulunduğu meslekte daha üretken olmasını sağlayacak bilgi ve becerinin kazandırılması gerektiğini açıklamıştır. Barış imzalandıktan sonra çalışmaların eğitim, öğretim ve uzmanlaşma konularına yöneltileceğini, "milli ve asri terbiyeyi" ülkenin en ücra köşelerine kadar götürmeye gayret edeceklerini vurgulamıştır.

Her kuşağın ödevlerinin, yeni kuşağı, -geleceğin ihtiyaçlarını da göz önünde tutarak- yetiştirmek olduğunu belirten vekil, bunun Birinci Dünya Savaşı'yla çöken ve yıkılan Avrupa uygarlığının yararlanılacak yanlarının alınmasıyla sağlanabileceğine dikkati çekmiştir.

İsmail Safa Bey,

Yarının fikri, hukuki, bilhassa iktisadi akideleriyle doğacak yeni medeniyeti, gençlerimizin metanetle karşılayabilmeleri(ni temin etmek) için, onları(n) her cereyana sükûn ve tevekküle tabi olacak şu veya bu fikri kanaatlerle değil, en doğru ve ihtiyaca en uygun istikametleri sezecek kendi azimleriyle ileri atılacak bir kabiliyet-i fikriye ile yetiştirilmeleri,

gerektiğini söyleyerek de eğitimden beklentilerini dile getirmiş, ve şöyle devam etmiştir:

> Cidal asrı henüz sona ermemiştir. Siyasi ve iktisadi cereyanların daima tevellüd ettiği bu ruhi olarak ağır geçen mücadelelerde gençler fikren çok kuv-

vetli, ilmen iyi hazırlanmış olmaları gerektiği kadar ahlâken de sarsılmaz bir seciyeyle mücehhez bulundurulmalıdır. Terbiyenin değişmez yanının bulunduğunu zannetmek yanlıştır. Her cemiyet ve muhit içtimai, fikri, ahlâki, medeni nokta-i nazarından bir insanlık mefkûresi halk eder ki terbiye bu mefkûreyi kuvveden fiile çikarmakla mükelleftir.

İsmail Safa Bey, gençlerin ulusal duyguyla birleştirilmesini, farklı görüşlerin ya da mesleki farklılıkların yurt sevgisiyle bütünleştirilmesini, gençlerin "milli varlıklarına muhalif bulunmayan her içtihada hürmetkâr olmasını", iktisadi devrimler yakın olduğu için ülkeyi esaret altından kurtaracak kişilerin yetiştirileceği yerler, okullar olacağından onların üretken insanlar olarak yetiştirilmesi gereğini belirtmiş; piskolojik olarak yorgun bir uygarlığın karşısında bulunduklarının, hergün yıkılan kurumların altından yeni düşüncelerin doğacağının gençlere öğretilmesini istemiştir.

İsmail Safa Bey'in bu genelgesiyle belirlenen yeni Türkiye'nin eğitim hedeflerinin, halkı bütünleştirmeye, ulusal varlığa karşı olmayan her düşüncenin ulus gençleri tarafından öğrenilmesine, meslekler arasında dayanışma yaratarak ilerdeki devrimlere gençleri hazırlamaya ve onları bağımız ve özgür yaşatabilmek için üretken insanlar olarak yetiştirmeye yönelik olduğu görülür.[264]

2- İslâmcıların Eğitim Konusundaki Düşünceleri

Mehmet Hulusi, Hacı Şükrü, Fuat, Hüseyin Hüsnü ve Müfit Beylerin ortak imzasıyla verilen bir önergede eğitim sorunlarının çözümü için hazırlanacak tüm programların Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin denetiminden geçmesi isteniyordu.[265] Önergelerini açıklamak amacıyla söz alan Müfit Efendi, "Tedrisat ikiye ayrılır: Biri tedrisat-ı diniye, diğeri dünyeviye, yani fen v.s. Bab-ı meşîhat yalnız dini eğitimle mi meşgul olsun, yoksa program koymak suretiyle medreselerin tedrisatını da iyi bir hale ifrağ mı etsin? Bu durumu düşünmeye mecburuz. Çünkü memlekette, mektepli medreseli gibi âdeta iki cereyan hâsıl oluyor." diyerek bu ikiliğin bitirilmesini öneriyordu.[266] Hafız İbrahim Bey ise ilköğretimin ve okullarda-

ki dinsel eğitimin düzeltilmesi ve daha iyileştirilmesi için eğitimin mutlak Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin denetimine verilmesi gerektiği kanısındaydı. İkinci Meşrutiyet'ten beri savunulan "Din, hiçbir zaman ilerlemeye engel değildir," düşüncesi İbrahim Bey tarafından da benimsenmişti. "Bizi Avrupa'nın sefil safahatından kurtaran" öge din olduğunu belirten Hafız İbrahim Bey, bu ögenin eğitimde de temel ilke olmasını istiyordu.[267] Taki Efendi de Türkiye'yi geri bırakan nedenin din ile dünya işlerinin ayrı ayrı düşünülmesinden kaynaklandığını belirterek, İslâm dininin ilerlemeye engel olmadığı kanısındaydı. Avrupa'daki gelişimin din ile dünya işlerinin ayrı düşünülmesinden ileri geldiğini de söyleyen Taki Efendi, "Eğer onlar bu işi yapmasaydılar ilerleyemezlerdi. Çünkü onların dinleri maddi ilerlemeye uygun değildi." der.

Taki Efendi, TBMM'nin din ile dünya işlerini ayırmasına şiddetle karşı çıkarak, böyle bir şeyin ülkeyi geri bırakacağını savunur.

Okuldan yetişenlerin, medreseden yetişenleri tutucu ve hiçbir işe yaramaz olarak görmesi, medreseden yetişenlerin de okuldan yetişenleri yabancı düşünceli, itikatsız olarak nitelendirmesi sonucu toplumun ikiye bölündüğünü bildiren Taki Efendi, toplumda birliği sağlamak için bu iki kaynağın birleştirilmesinin zorunlu olduğu kanısındadır. Taki Efendi'ye göre, mademki dinimiz maddi ilerlemeye engel değildir, o halde dini terbiye ile dünyevi terbiyenin birbirine "meczedilmesinde" hiçbir sakınca yoktur.[268]

Maarif sorununu bir ilim sorunu, bir "terbiye", bir "ahlak" sorunu olarak ele alan Hasan Basri Bey de maarifin, ülkenin "ruhu", hatta ulusal varlığının temeli olduğu görüşündedir.[269]

İzmir Milletvekili Hacı Süleyman Efendi'ye göre, "Dünyada, Anadolu halkı kadar cehalet içinde çırpınan bir kavim yoktur. Anadolu'yu pençe-i istilası altına alan bu irfan yoksulluğu, halkı Müslümanlığından değil, insanlığından bile şüphe edilecek bir elîm duruma sürüklemiştir. Vatanı inkırazdan kurtarmak için düşünen dimağlar evvelemirde bu amansız maraz ile mücadele etmelidir. Çünkü Allah'ını, peygamberini, ırkını, benliğini unutan bir halkı esaretten ve inkırazdan kurtarmak için başka yol yoktur."[270]

İslâmcılara göre maarif büyük bir buhran içindedir. Ülkenin "irfan ve efkârı" büyük bir keşmekeşe uğramıştır. Bunun nedeniyse yabancı enkazı üzerine "Batı terbiyesi", Batı mektepleri üzerine kurulan maarif fabrikasıdır. Bunlar, "milletin" ruhuna yabancı ruhlar yetiştirmekten başka bir fayda vermemiştir. Cehalet azalmamış, artmıştır. Bu da halk ile hükümet arasındaki uçurumun giderek büyümesine neden olmuştur. Halkın maarife karşı ilgisi giderek azalmıştır. Ülkenin maddi ihtiyaçlarını karşılamak için "sınaî, ilmi, müsbet ilim ve fenni neşriyat yapılacağı yerde" bunun tersi yapılmıştır. Halkın hissiyatına, ananâtına uygun bir eğitim düzeni kurulamamıştır.[271]

Halkın maneviyatını bozuyor, dinden uzaklaştırıyor gerekçesiyle dans salonlarının açılmasını, okullarda tiyatro sahnelerinin kurulmasını tepkiyle karşılayan İslâmcılar; mekteplerin, özünde, dini eğitim yerine çağdaş eğitime yönelmesine karşı çıkıyor ve eğitimdeki çağdaşlaşmanın durdurulmasını istiyorlardı.

Fen bilimlerine tümüyle karşı olmanın mümkün olamayacağını bildikleri için, bunları okunması farz olanlar ve okunmadığı zaman günah işlenmemiş olanlar olmak üzere ikiye ayırmışlardır.[272] Öğrencilerin fen okumasına karşı çıkmamışlar, ancak "ananât-ı İslâmiye'ye riayet olun(masını) ve herkes(in) namaz ve abdestine riayet etmesini", yani "yetişen efendilerin ananât-ı İslâmiye'ye riayetkâr" olmasını istemişlerdir.[273] Zira onlara göre, öğretmenlerin namaz kılmadığı ve öğrencilerin onların arkasından namaza sürüklenmediği eğitimden millete yarar gelmeyecektir.[274]

İslâmi özün dışında kalan eğitim kurumlarında yetişenlerin topluma yük olduklarını belirten İslâmcılar, eğitimde şer'i kurallara özen gösterilmesi gerektiğini savunmuşlar ve eğitimin İslâmi bir öz taşıması gereğini vurgulamışlardır. Vehbi Efendi, medrese dışında yetişenlerin "Ben memur olacağım. Millet beni okuttu, beslemeğe de mecburdur." diye düşündüklerini söyler. Muhiddin Baha ve Emin Bey ise "Siz de, biz de, hepimiz bu milletin üstünden geçiniyoruz." diye karşılık verir.[275]

İslâmcı milletvekillerinden kimileri oldukça radikal düşünceler de ortaya atarlar. Hacı Atıf Efendi (Ankara), çocukların yetenekle-

rine göre eğitilerek uzmanların yetiştirilmesini ister ve 10 Şubat 1921'de mecliste yaptığı konuşmada şöyleder:

> Her çocuk ihtisasına göre ayrılmalı. Bir çocuk bütün fünunu lâyıkiyle tahsil edemez. Umumi dersleri az çok gördükten sonra hendese okumak isteyenler yalnız hendese, nebatat okumak arzusunda bulunanlar yalnız nebatat okumalı. Velhasıl çocuğun arzu ve temayülüne göre tedris etmeli ve bu suretle mütehassıslar yetiştirilmeli.[276]

3- Ulusalcıların Eğitim Konusundaki Düşünceleri

Ulusalcı ve üretken bir eğitimi, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları savunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, Amerikan gazetecisi Mr. Brown'la yaptığı görüşmede Türk halkının iyi bir eğitim görmesi gerektiğini belirterek "eğitimin okul demek olduğunu" daha 1919'da ortaya atmıştı.[277]

Mustafa Kemal Paşa, milli devletin ulusal eğitim politikası konusundaki görüşlerini çeşitli yerlerde, çeşitli nedenlerle açıklamıştır.[278] Bunların en önemlisi kuşkusuz Maarif Kongresi'nde yaptığı konuşmadır.[279]

1922 yılı meclisi açış konuşmasında da "Yetişecek çocuklarımız ve gençlerimize görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine, ananât-ı milliyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel vaziyet-i cihana göre böyle bir cidalin istilzam eylediği anasır-ı ruhiye ile mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden mürekkeb cemiyetlere hayat ve istiklal yoktur" diyerek bağımsızlığın temelinde de eğitimin yattığını vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, "bu memleketin sahib-i aslisi ve heyet-i içtimaiyemizin unsur-ı esâsisi" olarak nitelendirdiği köylünün yeterli eğitime kavuşturulmasının, cehaletin yok edilmesinin, eğitim programlarının temel hedefi olduğunu da söylemiştir. "Bir taraftan izale-i cehlle uğraşırken, bir taraftan da memleket evladını hayat-ı içtimaiye ve iktisadiyede fiilen müessir ve müsmir kılabilmek için

elzem olan iptidai malumatı, ameli bir tarzda" vermeyi amaçladıklarını, uzman yetiştireceklerini, okulları yeniden bir planlamaya tâbi tutacaklarını, bayanların da erkeklerle eşit şekilde tahsil göreceklerini açıklamıştır. Böylece, bir ölçüde TBMM Hükümeti'nin ulusal eğitim politikasını da açıkça ortaya koymuştur.[280]

Mustafa Kemal Paşa, toplumun kurtuluşunu, toplumsal hastalıkların bilimsel ve teknik unsurlara dayanan tedavi yöntemleriyle giderilmesinde görmüştür. Ulusu ulus yapan gücün "fikir kuvvetleri ve içtimai kuvvetler" olduğunu belirterek "fikirlerin de" anlamsız, mantıksız safsatalarla dolu olmaması gerektiğini belirtmiştir.

Toplumsal hastalıkları yok etmenin, çağdaş bir ilerleme sağlamanın "ilim ve fenle" mümkün olabileceğini belirterek, bunların merkezlerinin de mektep olduğunu söylemiştir.

Medreseye karşı mektebi savunan Mustafa Kemal Paşa,

> Binaenaleyh mektep lazımdır, mektep namını hep beraber hürmetle, tazimle zikredelim. Mektep, genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şeref-i istiklâli öğretir. İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu belirtir.

demiştir.

Mustafa Kemal Paşa, ulusu yetiştirmede mektebi temel unsur olarak görmüştür. Mektebin vereceği ilim ve fen sayesinde de Türk sanatının, Türk ekonomisinin yükselebileceği kanısındadır. Zira uygarlığın temel taşının ilim ve fen olduğunu, ilim ve fen neredeyse, oradan alınmasını ve her ulus bireyinin kafasına konulmasını istemiştir.[281]

Mustafa Kemal Paşa genel olarak, çağdaş, ulusal, demokratik, laik ve üretken bir eğitimin savunucusudur. Zaman zaman bu düşüncesinden taviz vermişse de bunun nedenini ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullarda aramak gerekir.[282]

Mustafa Kemal Paşa'nın dışında, diğer ulusalcıların eğitime yaklaşımı nedir? Bunlar genel olarak ülkenin kurtuluşunu eğitim sorununun çözümünde görüyorlardı. O güne kadar izlenmiş olan eğitim politikasının salt okuyup yazma düzleminde kalmasını eleş-

tirerek, çağdaş bir yaklaşımla eğitimi; çocuğu çevreye alıştırıcı, doğuştan sahip olduğu yetenekleri geliştirici ve onun sosyalleşmesini sağlayıcı bir süreç olarak değerlendiriyorlardı.[283]

Ulusalcılara göre, mühendis yetiştiren okul açılmasına karşılık, yol yapacak mühendis; hukukçu yetiştirecek okulun açılmasına karşılık, ulusal hukuku saptayacak hukukçu yetiştirilememişti. İyi bir yönetim kurulamamışsa bunun nedeni taklitçi eğitim yöntemidir. O nedenle taklitçilikten uzak, ulusal bir eğitim politikasının izlenmesini zorunlu görüyorlardı.

Ulusalcılar, dini eğitim demenin, çocukların ruhunda din duygusunu yaşatmak demek olduğunu savunarak, bununsa kuru kuru ezberciliğe dayanan bir eğitim olmadığı kanısındadırlar.[284] Dinin, salt ibadet, itikat yönlerinin çocuğa telkin edilmemesini, onun uygarlık yönleri üzerinde de durulmasını, bu nedenle de din hocalarının İslâm tarihi, İslâm uygarlığı bilmeleri gerektiğini savunurlar.[285] Okulların, dini hurafelerle karıştıran yarım âlimlerden temizlenmesini isterler.

Ulusal devletin, ekonominin de ulusallaştırılmasıyla kurulabileceğini savunan ulusalcılar, okullarda işçi yetiştirecek bir politika uygulanması taraftarıdır. Ulusalcı maarif vekilleri, eğitim kurumlarında efendi yerine, üretken insanlar yetiştirmeye önem verilmesini, bu yapılırken de yörelerin koşullarının göz önüne alınmasını önerirler.[286]

Amerikalıların açtığı okulların örnek alınarak Anadolu'da, ilkokuldan başlayıp sanat ve ticarete yönelik eğitim verilmesini düşünürler. Genel olarak "Bir tek elin kalsa da avuç açmayacaksın" ilkesi ulusalcıların eğitimdeki hedeflerini oluşturur. Çocuğun, ailesine yardımcı olacak bilgi ve beceriyle donatılmasına özen gösterilmesini isterler.[287]

Ülkenin somut koşulları göz önüne alınarak, onu ekonomik bakımdan geliştirecek, işadamı yetiştirecek, zanaat, ticaret okullarıyla teknik okullara ağırlık verecek bir eğitim stratejisi saptamışlardır.[288] Sanayi mekteplerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere İktisat Vekâleti 1921 yılı başında Ankara'ya 120 bin kuruş,[289] Konya'ya 80 bin kuruş, Kastamonu'ya 70 bin kuruş, Sivas'a 60 bin kuruş para göndermiştir.

Halkın % 80'inin köyde yaşadığını göz önüne alan ulusalcılar, eğitimdeki buhranın, yetişen çocukların geçimini sağlayacak bilgi ve beceriyle donatılmamış olmasından kaynaklandığının, bu nedenle öğretmen okullarının bir ziraat bahçesi, bir sanat yuvası olmasının, kısacası mekteplerin bir "iş evi" haline getirilmesinin, köyle iç içe olabilecek okulların açılarak köyden yetişen aydınların çevreye yabancılaşmalarının önlenmesinin gerektiğini söylemişlerdir.

Ulusalcılar eğitimde Batı'ya yönelmenin gerektiğini savunmuşlardır. İslâmcıların "Bu yeni mektepler oldukça bize felah yoktur." düşüncesine karşı çıkarak, İslâm dünyasının "tecerrüdden" dolayı gerilediğini belirterek, ekonominin dünya ekonomisiyle, askerliğin dünya askerliğiyle, tıbbın uygar dünya tıbbıyla bağlantılı olmasını istemişlerdir. Aksi takdirde, ordunun yeniçeri ordusundan, tıbbın kurşun dökücülükten, macunculuktan ileri gitmeyeceğini belirtmişlerdir. O nedenle de eğitimde çağdaş ilkeler ve gelişmeler göz önüne alınmazsa aynı sonucun kaçınılmaz olduğuna dikkati çekmişlerdir.[290]

"On beş-yirmi yıl içinde çocukları kansızlığa, neşesizliğe, cesaretsizliğe hayatta feci bir vaziyete düşüren ölgün ve uhrevi terbiye" yerine hayata bağlı, elinde sanatı, hüneri olan yarınki üretken insanları yetiştirecek çağdaş bir eğitimden yana olan ulusalcılar, bu eğitimin de "ruhunun ulus, yönünün Batı, hedefinin ulusal ekonomi" olması gerektiğini belirtmişlerdir.[291] Bunun başarıya ulaşması için de, orduya gösterildiği kadar "maarife" de özen gösterilmesinin gereğini vurgulamışlardır.[292]

4- Eğitim Alanında Karşılaşılan Sorunlar

a- Okul Sorunu: Kurtuluş Savaşı'nın başladığı sırada ülkedeki okul sayısı yeterli değildi. Maarif Vekili'nin açıklamasına göre Anadolu'da 28 sultani, 50-60 idadi, 23 erkek öğretmen okulu, 6 kız öğretmen okulu vardı.[293] Bu yetersizliğe rağmen, ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle zaman zaman askeri, zaman zaman idari, zaman zaman ekonomik sorunlar çıkmış; zaman zaman

da öğretmensizlik nedeniyle okullar kapanmıştı. Maarif Vekili'nin deyimiyle mektep lağvı hastalığı almış yürümüştü.[294] Örneğin Antep'te 44 okuldan 23'ü kapanmıştı.

Oysa kalkınmak için eğitim zorunluydu. Hacı Süleyman Efendi'nin de belirttiği gibi bunun önkoşulu da okulu köylere kadar ulaştırmaktı. Hacı Süleyman Efendi, "Ahengi olmayan bir milletin, aheng-i medeniyeti de olmaz. Bu şekavetin, bu rezaletin, bu denaatin sebebi hep cehalettir. Bugün köylerde ufak ufak mektep yapmak, şehirde büyük büyük camii yapmaktan daha hayırlıdır. Köylere yalnız erkek mektepleri değil, birer de inas mektebi açmak lazımdır. Erkeklerin ne kadar okuması lazımsa kızların okuması da o nisbette mühimdir. Ve belki daha ehemmiyetlidir. Çünkü avarız-ı nisa, avarız-ı ricalden daha ziyade olduğu gibi 7, 8, 10 yaşına kadar bir çocuk aguş-ı maderde, ana kucağında terbiye gördüğü için kadınların ilm-i irfanla ziynetlenmesi daha kıymettardır." diyerek okulun ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.[295]

Şer'iye Vekili'nin açıklamasına göre Anadolu'da 1921 yılında 121 medrese,[296] Maarif Vekili'nin açıklamasına göre de Tokat, Çorum, Malatya, Maraş, Sinop ve Canik'te birer öğretmen okulu, Diyarbakır ve Ankara'da kapanan kız ve erkek öğretmen okulları, Kayseri'de bir sultani, Ünye, Aksaray, Bartın, Gümüşhane'de birer idadi, Gaziantep ve Adana'da birer ticaret idadisi açılmıştır.[297] Bu durum Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin eğitime verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.

b- Ders Programları Sorunu: Kurtuluş Savaşı sırasında okullardaki ders programı toplumsal gereksinimlerle uyuşmuyordu. Bu konuda milletvekilleri arasında görüş birliği vardı. Ancak eğitimde izlenmesi gereken ilkeler konusunda İslâmcılar ile ulusalcılar arasında düşünce farklılığı vardı.

Anadolu henüz köylülükten kentliliğe geçemediği için halkın ezici çoğunluğu kırsalda yaşıyordu. Üretimde daha çok insan gücünden yararlanılıyordu. Bu nedenle çocuklar da birer üretim aracı olarak görülüyordu. Programlar yapılırken bu konunun göz önünde bulundurulması gerekiyordu. Mahmut Esat Bey'in

vurguladığı gibi bu sorun göz önüne alınmadan zor kullanmak bir yana köye ordular gönderilse halkın eğitime kayıtsızlığı önlenemeyecekti. Kısa, özlü, halkın ekonomik uğraşısına zarar vermeyecek, hem de onun okuyup yazmasına olanak sağlayacak bir programın yapılması sorunun çözümüne katkıda bulunabilecekti. Bu da biraz okuma-yazma, biraz matematikti. Bu eğitimi rüştiye mezunları verebileceği için onların köye öğretmen olarak gönderilmesinin yararlı olacağı düşüncesi hakimdi.[298] Ayrıca köyle kentin gereksinimleri farklı olduğu için, köy okullarının eğitim programlarıyla kent okullarının eğitim programlarının ayrıştırılması önerisi de vardı.[299]

Maarif Vekili, ilkokulların halk okulları şekline dönüştürülerek eğitim sürecinin kısaltılması, eğitimde uygulamaya ağırlık verilmesi, çocukların iş yaşamına hazırlanması için[300] bir de yasa tasarısı hazırlamıştır. Buna göre eğitim süresi 6 yıldan 4 yıla indirilecek, 1 yılı köyde/kasabada olmak koşuluyla isteğe bağlı eğitim olanağı sağlanacaktı. Ayrıca bu tasarıya göre yüksek tahsil 4 yıl olacaktı. Bunun 3 yılı genel, 1 yılı mesleki olacaktı. 4 yıllık eğitimden geçen kişi ziraat, sanat ve ticaret konusunda kuramsal bilgiyi almış olarak yaşama atılacaktı.

Bu tasarı, halkın okuma yazma oranını artırmayı ve kimi konularda köylünün teknik eğitim açığını gidermeyi, "köy bünyeli işçi okulları" oluşturmayı öngörüyordu.[301]

c- Öğretmen Sorunu: Büyük Millet Meclisi açıldığı ve hükümet kurulduğu zaman Anadolu'daki eğitim kurumları karmaşa içindedir. Şevki Bey'in belirttiği gibi "felan efendinin, filan efendinin tavsiye ettiği kişiler" eğitimci olarak görev yapmaktaydı. Askerden insan kaçırmak için de okullar açılmıştı.[302]

Özgürlük savaşında gösterilen başarının cehaletle savaşımda da gösterilebilmesi için öğretmen ve okul sorununun çözümlenmesi gerekiyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin denetimi altındaki coğrafyada en az 30 bin köy vardı. Ancak bunun en az 10 bininde öğretmen yoktu.[303] *Hâkimiyet-i Milliye*'nin verdiği habere göre

2677 öğretmen vardı. Bunun 689'u bayandı. 1207'si öğretmen okulu çıkışlıydı. İhtiyaç duyulan öğretmen sayısıysa 600'ü bayan, 250'si erkek olmak üzere 850 kişiydi. Maarif Vekili Vehbi Bey, "Bize büyük imanlı, şuurlu bir muallim ordusu lazımdır. Halbuki bugün elimizde, bu ordunun birkaç taburu bile yoktur. İlk işim öğretmen okullarını ıslah etmektir." diyerek acı gerçeğe parmak basıyordu.[304] Zira ihtiyaç duyulan ilkokul öğretmeni sayısı ise 40 bin civarındaydı.[305] Maarif Vekili Vehbi Bey, 5 Aralık 1921'de mecliste yaptığı konuşmada "Bugün memleketin her noktasında iptidai mektebi açmanın imkânı yoktur. Çünkü o kadar muallim yoktur." diyordu. [306]

Yıllardan beri süren savaş, öğretmenleri sayısal olarak azalttığı gibi yenilerinin yetiştirilmesine de engel olmuştu. Ayrıca öğretmenlerin maaşlarının yetersizliği ve maaşlarını alamamaları da insanları öğretmenlikten soğutuyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında bir öğretmenin eline geçen para 15-25 lira arasında değişirken,[307] odacılar 20 bin kuruş alabiliyordu.[308] Öğretmenler, ya önceden biriktirdikleri paralarla ya da bakır, kilim, yorgan gibi eşyalarını satarak yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlardı.[309] Her gün birkaç öğretmen meslek değiştiriyor; kâtipliği, gümrüklerde memurluğu yeğliyordu.

Öğretmenlerin bir kısmı vilayet bütçesine bağlı özel idareden maaş alırken bir kısmı da genel bütçeden maaş alıyordu. Özellikle özel idareden maaş alan ilkokul öğretmenlerinin durumu çok kötüydü.[310]

Meclisteki bir konuşmasında "Elimizdeki öğretmenlerin sayısını bu kürsüden söylemeye utanıyorum" diyen Maarif Vekili, her şeyden önce öğretmenlik mesleğinin onurlu ve çekici bir hale getirilmesini istiyordu.[311] İlk yıllar bu konuda pek bir şey yapılamazken, savaşın sonlarına doğru öğretmenliğin meslek haline getirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır.[312] Ancak öğretmene verilen sorumluluk da buna koşut olarak arttırılmıştır.[313]

Hamdullah Suphi Bey, öğretmen açığını gidermek üzere kadınlardan daha çok yararlanılmasını ve ilkokullardaki öğretimin bayan öğretmenlerce yerine getirilmesini düşünmüştür. Ayrıca öğret-

men okullarında ve sultanilerdeki derslerin önemli bir kısmının bayan öğretmenler tarafından yerine getirileceğini belirtmiştir.[314]

Bu tartışmalar sırasında özellikle Ömer Vehbi Efendi'nin şu isteği, bir kesimin düşünce düzeyini yansıtması bakımından oldukça dikkat çekicidir:[315]

> Riyaset-i Celileye
> Hem millet arasındaki ikiliği kaldırmak ve hem de masarifte iktisat etmek üzere darülmuallimlerin lağv edilerek medaris-i ilmiye ile birleştirilmesini teklif ederim.
>
> Konya Mebusu
> Ömer Vehbi

d- Öğretmenlerin Askerlik Görevlerinin Tecil Edilmesi: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kimi üyeleri cehalet savaşından yengiyle çıkabilmek için öğretmene duyulan ihtiyacın farkındaydı. Uzun savaş yılları öğretmenlerin çoğunu da yok etmişti. Elde kalanları koruyabilmek amacıyla Antalya Milletvekili Rasih Efendi (26 Eylül 1336/1920) ve Oltu Milletvekili Yasin Bey (4 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920) öğretmenlerin ve öğretmen okulu öğrencilerinin askerlik görevlerinin tecil edilmesini öngören yasa tekliflerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na vermişlerdir.[316] Müdafaa-i Milliye Encümeni bu isteği olumlu bulmuş ve öğretmen okulu öğrencileriyle öğretmenlerin askerliğinin tecil edilmesine ilişkin bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Ancak daha sonra bu tasarının kapsamını, medrese öğrencilerini, öğretim üyelerini, tekke ve zaviye şeyhlerini, ziraat ve orman mektebi öğrencilerini, sağlık memuru ve "eimme medresesi" öğrencilerini de içine alacak şekilde genişletmiştir.[317] Tasarı 30 Ocak 1921'de meclis gündemine alınarak tartışılmıştır.

Müdafaa-i Milliye Encümeni adına Hüsrev Bey, "Askerlik esastır. Her Müslüman gerektiği zaman bu görevi yerine getirecektir. Uzun savaş yılları nedeniyle köyler hocasız kalmıştır. Bu durum bizim için felakettir. Ulemanın olmaması yüzünden cahil birkaç kişinin sarıklı olarak köylerde bulunması buralardaki irtica

hareketlerini tetiklemiştir. Ülkede bağımsızlık bilincinin öncüleri olacak ulemanın yetişmemesi bizim için bir inkıraz-ı dini teşkil etmiştir" diyerek tasarıyı savunmuştur.[318] Vehbi Bey ise böyle bir düzenlemenin gerekçesinin öğretmen okulu öğrencileriyle öğretmenleri ve ilkokul öğretmenlerinin askerliklerinin tecili olduğunu, bunun medrese ve Darülhilafitülaliye medresesi öğrencileriyle öğretim elemanlarını içerecek şekilde düzenlendiğini, oysa yeni şekliyle tasarının çok genişlediğini belirterek yükün yine köylülere, Mehmet dayılara kalacağını, bunun da doğru olmayacağını söyleyerek yasaya karşı çıkmıştır.[319] Fıkıhta askerlik mesleğinin mukaddes olarak belirtildiğini söyleyen Ömer Vehbi Efendi, askerliğin salt silah taşımak olmadığını, milleti askerliğe yönlendirecek, askeri mücadelenin farz olduğunu anlatacak insanlara da ihtiyaç olduğunu belirterek ve bazı dini gerekçeler öne sürerek bu tasarının onaylanmasını istemiştir.[320] Mehmet Şükrü Bey, öğretmen okulu öğrencileriyle medrese öğrencilerinin, eğitimleri bitinceye kadar askerlikten tecillerini uygun görürken yaşanan kimi olaylara da dikkati çekerek Meşrutiyet'ten önce başına bir sarık sarıp medreseye hiç gitmediği halde hocasından medresede okuduğuna ilişkin bir belge alanların askerlikten kurtulduğunu belirtip "Biz bu fenalığı yeniden ihya edemeyiz" diyerek Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin önerdiği şekilde "mekatib-i âliyeden veya Darülhilafe medreselerinden, tabii hükümetin kontrolü ve hükümetin nizam ve kavanin-i tahtında yetişen müessesat-ı ilmiyeden çıkanları(n)" askerliklerinin tecil edilmesini önererek tecil tasarısının sınırlarının genişletilmesine karşı çıkmıştır.[321] Tasarıyla ilgili çok sayıda değişiklik önergesi verilmiş ancak hiçbirisi kabul edilmemiş ve tasarı 2., 5., maddelerde yapılan değişiklikle 21 Şubat 1921'de meclisce kabul edilmiştir.[322]

e- Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar Sorunu: Türkiye Büyük Millet Meclisi, emperyalizme karşı yürüttüğü bu mücadele sırasında, emperyalistlerle iç içe bulunan Müslüman olmayanların gittiği okullar, birer propaganda merkezi haline getirilmişti. Bu okullar azınlık okulları ve yabancı okullar olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

İşgal altındaki bölgelerde olduğu gibi Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum okulları, Pontus Rum Devleti oluşturabilmek için büyük bir çaba içine girmişti. İzmir'in işgalinden sonra patrikhaneyle işbirliği yapan okul yöneticileri ülkenin içinde bulunduğu durumdan da yararlanarak, okullardaki Türkçe derslerini kaldırmış ve Türkçe öğretmenlerinin görevine son vermiştir.[323] Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in deyimiyle "Onlara seyirci kalmak memleketin emniyetine karşı kurulan açık bir ifsat teşkilatını serbest bırakmak" demekti.[324] Bu nedenle de ulusalcılar azınlık okullarına sıcak bakmıyorlardı. Bunların "milli bir propaganda yapmak, Rumları Yunanistan'a bağlamak", "Ermenileri icat edilecek bir Ermenistan'a" yönlendirmek amacıyla açılmış okullar olduklarını düşünüyorlardı. "Ermeni, Rum mektepleri meselesi"ni bir yanıyla "istiklâl meselesi" sayıyorlardı. Zira "Rumeli'de, Suriye'de tekerrür etmiş tarihin Anadolu'da da aynen" yaşanacağından endişe duyuyorlardı. Hamdullah Suphi Bey, "Eğer biz bu mekteplerin memleketi içinden yıkmak için ika ettiği meşum tesiri nazar-ı dikkate almaz isek çok yanılırız." diyordu.

Hamdullah Suphi Bey, "Şimdi bir İzmir faciası karşısındayız. İçinde bulunduğumuz bu muazzam felaketi hazırlamış olan en belli başlı sebeb, mektepler ve kiliselerdir... Antalya'da ikinci bir İzmir faciası hazırlıyorlar... Yine aynı mektepler Karadeniz sahillerinde ve diğer birçok yerde İzmir faciası hazırlıyorlar. Buna müsaade yoktur. Biz mekteplerimizi bütün halk için açıyoruz. Mekteplerimizin tayin ettiği tahsil bütün anâsırı şâmildir. Gelir mekteplerimizde okurlar. Bizim şimdiye kadar bunlara gösterdiğimiz müsamahakârlık siyasi korkularımızdandır... Hangi müstakil millet tasavvur edersiniz ki -Fransa'yı alınız, Almanya'yı alınız, İtalya'yı alınız- kendi toprağı üzerinde, hangisi böyle siyasi iftirakçı cereyanlara göz göre göre yer bırakır." diyerek azınlık mekteplerine karşı duygularını, düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur.

Hamdullah Suphi Bey, bunların din dersi sorunlarına da şöyle bir çözüm getirmişti: "Dinlerine gelince: Asırlardan beri ona teca-

vüz etmedik. Şimdiden sonra da ona tecavüz etmeye niyetimiz yoktur. Eğer tedrisat-ı diniyelerinin mahfuziyetini isterlerse haftanın bir gününde Hıristiyan çocuklarını bir yere toplarız; rahipler gelir, din dersini verirler." "Mekteplerimiz millidir ve bütün anâsıra kapıları açıktır." diyerek gelecekte izlenecek eğitim politikasının yönünü de işaret etmiştir.[325]

Hamdullah Suphi Bey, Antalya ve Trabzon'da bulunan tüm Rum mekteplerini kapattığını da açıklamıştır.

Ermeni, Rum, Musevi okullarının dışında İngiliz, Fransız, İtalya ve Amerikalılar tarafından açılmış yabancı okullar da vardı.

Hamdullah Suphi Bey, "...Bazı mahzurlar olması, bütün Türkiye dâhilinde bir tek ecnebi mektebi bırakmam. Fakat bu dâhili olduğu kadar harici bir meseledir de... Amerikan mekteplerini kapattığımız gün, Amerika üzerinde bunun akisleri ne olacaktır? Mütalaa etmeliyiz. İtalyan mekteplerini kapattığımız zaman keza hâsıl olacak tesiratı nazar-ı dikkate almalıyız." diyerek "ecnebi mektepler"i kapatmanın zorluğuna da işaret etmiştir.[326]

Yabancı okullar içinde Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan, Karadeniz Bölgesi'nde kurulacak Pontus Rum Devleti'ne karargâhlık yapan okullar da vardı. Bunların başında da Merzifon Amerikan Koleji geliyordu. Bu okulda Türkçe öğretmenliği yapan Zeki Bey, okul bahçesinde öldürüldü. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, okulla ilgili olarak bir inceleme başlattı. Yapılan incelemelerde buranın "bir Amerikan mektebi olmayıp 'Pontus hükümeti' için teşekkül eden mükemmel bir siyasi kulübe" dönüştüğünü saptadı. Çeşitli Pontus armaları, Yunan bayrakları ve belgeler ele geçirildi. Bunun üzerine hükümet, bu okulu hemen kapattı[327] ve öğretmenlerin ülkeyi terk etmelerini istedi.[328]

Maarif Vekili Safa Bey'in, Kurtuluş Savaşı sırasında iç düşman karargâhına dönüşmüş bulunan yabancı okulları denetim altına almak ve yasal çerçeve içine oturtmak için yaptığı incelemeler sonunda gerekli önlemleri almaya yönelmesi, Avrupa kamuoyunda tepki doğurdu. Safa Bey, "Avrupalılar kafalarını istedikleri kadar muhafaza veya tebdilde serbesttir. Biz de kendi kafamıza, kendi zihniyetimize uymayan müessesatı yaşatmamakta serbestiz." diye-

rek kararlılığını dile getirdi.[329] Safa Bey, özel okullar yönetmeliğinde değişiklik yaparak, Türkçe eğitim vermeyen eğitim kurumlarında tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenleri tarafından ve Türkçe okutulmasını kararlaştırdı.[330]

5- Eğitim ve Öğretimi Geliştirmek İçin Yapılan Çalışmalar

a- Maarif Kongresi'nin Toplanması: Nüfusun dağılımı, okulların sayısı ve derecesi, öğretmenlerin sayısı ve derecesi, öğrencilerin sayısı ve derecesi, öğrenci velilerinin meslekleri, kız okulları ve dereceleri, Meşrutiyet'ten beri eğitimdeki gelişmeler, özel ve yabancı okulların sorunları, ziraat ve sanayi okullarının durumu, sıbyan okulları, evkaf ve medreselerin durumu, eğitimin geliştirilmesi için yapılması gerekenler, iktisadi bilgiler, yöresel üretim hakkında bilgiler, yöresel üretimin okullarda tanıtılması, zirai ve sanai ve yer altı gelir kaynakları açısından sorunun incelenmesi ve hangilerinin çökmekte olduğunun saptanması ve bu konuda raporlar sunulması, maarif teşkilatı, program ve kitaplar konusunda tartışmalar yapılarak kararlar alınması için maarif müdürlerinin, öğretmen okulları ve sultani müdürlerinin, öğretmen okulları olmayan yerlerde ilköğretim müfettişlerinin, sultani olmayan yerlerde idadi müdürlerinin katılımıyla Ankara'da 15 Temmuz 1921'de bir maarif kongresinin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.[331]

Bu kongreye ulusalcılar büyük bir önem vermişlerdir. *Hâkimiyet-i Milliye*'de çıkan bir yazıda, "Ulusları başarılı kılan iki unsur vardır: Biri askerler, öteki öğretmenlerdir... ülkeleri fethetmenin yolu bir değil ikidir: ordu ve okul. Ne zaman mektep orduya yardım etmez, ne zaman ordunun başarısı mektep "fütuhatı" ile izlenmezse mutlaka başarı boşa gitmiştir" denilerek bu iki gücün birbirine paralel yürümesi gerektiği söylenmiştir. Yazar, Türk toplumunda ilk kez böyle bir toplantının yapıldığına dikkati çekerek, bu kongrenin Anadolu irfanı için adeta bir pusula görevi göreceğini vurgulamıştır.[332]

Yunan ordusunun Sakarya boylarına ulaştığı ve sıcak çatışmaların yaklaştığı, Ankara'nın geleceğinin bile belli olmadığı kaotik bir ortamda kadın-erkek ayrımı yapmadan 250'den fazla eğitimcinin katılımıyla kongre toplanmıştır.[333]

Kongrenin açılış konuşmasını Mustafa Kemal Paşa yapmış ve şunları söylemiştir:

> Kongre, ulusal Türkiye'nin ulusal eğitiminin oluşturulmasına yardımcı olacaktır. Şimdi tüm gücümüzü, ülkeyi işgal eden güçlere karşı kullanıyoruz. Şimdiye kadar izlenen eğitim ve öğretim yöntemleri ulusumuzun geri kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden ulusal eğitim politikasından söz ederken eski devrin bilim dışı anlayışlarından, benliğimizle ilişkisi olmayan yabancı düşüncelerden uzak durmalıyız, ulusal yapımıza ve tarihimize uygun bir eğitim ve öğretim politikası izlemeliyiz. Çocuklarımızı ve gençlerimizi yetiştirirken onlara varlıklarıyla, haklarıyla, birlikleriyle çelişen, yabancı unsurlarla savaşacak bilinci kazandırmalıyız. Eski yollarda yürümek yerine, yeni bir sanat ve marifet yolu bulunmalıdır.

Gelecek için hazırlanan vatan evlatlarına hiçbir güçlük karşısında baş eğmeyerek sabır ve metanetle çalışmalarının öğretilmesini, çocukların eğitimlerini tamamlamaları için ailelerin özveriden kaçınmamalarını, silahıyla olduğu kadar beyniyle de savaşmak zorunda olan ulusun birincide gösterdiği başarıyı ikincide de göstermesini istediğini belirtmiştir.[334]

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, yaptığı konuşmada, bu kongrenin bir başlangıç olduğunu bundan sonra her yıl böyle bir kongre yapmayı düşündüklerini söylemiştir. Sivas Maarif Müdürü de yaptığı konuşmada, öğretmenlerin Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı desteklediklerini, milletin çeşitli parçalara ayrıldığını ve kendi şuurunu tam olarak elde edemediğini, Anadolu Türklüğünü "büyük fikrin" manevi bayrağı altında toplamayı amaçladıklarını, hiçbir sıkıntıdan şikâyetçi olmadıklarını, sıkıntılara rağmen görevlerini sürdüreceklerini söylemiş ve "Maarifimiz milli hükümetimizden destek gördükçe topraklarımızda asri ve milli bir hayat-ı irfan tecelli edecektir" diyerek konuşmasını noktalamıştır.[337] Bu konuş-

manın ardından çeşitli yerlerden gelen raporları incelemek üzere İsmail Hakkı, Mehmet Emin, Ahmet Edib, Kâzım Nami, Nafi Atıf Beylerden oluşan bir komisyon kurulmuştur.[336] Kongre çalışmalarını 21 Temmuz 1921'de tamamlamıştır.

Kongrede en çok, köy öğretmeni yetiştirme, ilköğretim programları, eğitimin sadeleştirilmesi, bölgelere uygun bir eğitim politikasının izlenmesi, ders seçimi gibi konular konuşulmuştur.

Köy öğretmeni yetiştirmek için köylü çocuklarının gidebileceği Köy Öğretmen Okulu açılması istenmiştir.[337] İlkokullar için hazırlanan program da kongrede ele alınmıştır. Eskişehir temsilcisi gelişmiş bir program yerine köylünün en çok ihtiyaç duyduğu dil, din, hesap gibi derslerin okutulduğu daha hafif bir program önermiş, bir başka temsilci de köylüyle kentlinin ihtiyaçlarının farklı olduğunu belirterek programların da ayrı ayrı olmasını istemiştir.[338]

Kongrenin kapanışında konuşan Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, katılımcılara teşekkür ettikten sonra, ülkenin iktisadi bakımdan iki bölgeye ayrıldığını, yakın zamana kadar Şark vilayetlerinden Anadolu merkezine kadar Ermenilerin; Akdeniz kıyılarından Musul'a kadar Rumların iktisadi etkisi altında bulunduğunu söylemiş ve eğitim politikasının ulusun ana unsurunu oluşturan çiftçi ve işçi sınıfının isteklerinin göz önüne alınarak saptanacağını, böylece Anadolu'nun en eski zanaat merkezlerinin yeniden canlandırılacağını, çiftçi ve işçi çocuklarının daha iyi bir eğitime kavuşturulacağını, Türk unsurun içerdeki ekonomik savaşı kazanmasına yardımcı olunacağını vurgulamıştır. Dinin ulusu oluşturan ögelerden biri olduğunu belirten ve eğitimi dinden ayırmanın "fahiş bir hata" olacağını söyleyen Hamdullah Suphi Bey; ulusal eğitim konusunda hata yapılmamasının, İngiltere, Japonya, İsveç ve Amerika'nın izlediği üretken eğitim politikasının izlenmesinin, üretken eğitim verilmediği takdirde Müslüman olmayan unsurların Anadolu ekonomisine egemen olacaklarının da altını çizmiştir. Hamdullah Suphi Bey, ellerinde sanatları, yüreklerinde ulusal aşk ve erdemleri olan yeni kuşakların, tümüyle kurtarılacak ülkede mesut bir geleceğe kavuşacakları müjdesini vererek sözlerini tamamlamıştır.[338]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin adeta yarı resmi sözcüsü niteliğinde olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yazdığı bir başmakalede kongrenin önemini şöyle vurgulamıştır: "Cephelerde felah ve istiklal ordusu Yunanla mücadele ederken, Ankara'da muallimler ordusu cehle karşı müdafaa programı hazırlamaktadır. Harp ve maarif cephelerinin ikisinde de faaliyet var. Milli ordu düşmanı, muallim ordusu da cehalet ve zulmeti vatandan kovacaktır." dedikten sonra Anadolu'daki ulusal eylemi "adi bir isyan" ve onun liderini de "asi general" olarak niteleyen Avrupa'nın, bu kongreyi duyduğu zaman utanacağını ve "Erkân-ı Harbiye'de güneşe kadar harbi takip eden hükümet reisi(nin) dört saat sonra Darülmuallimin salonunda muallimler kongresini açtı(ğını) ve Türk neslinin mürebbiyelerine irfan mücadelesinde gidecekleri yolu işaret etti(ğini)" belirterek kongrenin toplanmasının bir uygarlık savaşı anlamına geldiğine dikkati çekmiştir.[340]

Açıksöz gazetesiyle bu kongrede alınan kararların ülke gerçekleriyle ilgili olup olmamasının, uygulamaya geçirilip geçirilmeyeceğinin o kadar önemli olmadığını, önemli olanın böyle bir zamanda böyle bir kongrenin toplanmış olması olduğunu belirttikten sonra, bu kongrenin yalnızca "Türklerin bütün maarif hayatında ilk defa böyle bir meclis topladığını, hükümetin ve Millet Meclisi'nin maarife ne kadar ehemmiyet verdiğini, Anadolu kıyamındaki gayenin ne kadar nurlu olduğunu değil; Türklerin nefsine ne kadar itimadı olduğunu, düşman taarruzu karşısında atiye ne kadar ehemmiyetle (baktığını), cehaletle mücadelenin düşmanla çarpışmadan hiç farkı olmadığını" göstermesi bakımından önemli olduğunu vurgulamıştır.[341]

Hamdullah Suphi Bey'in bu iyi niyetli çabaları ne yazık ki kimi milletvekillerince hoş karşılanmamıştır. Yusuf Ziya Bey, kongre için 20 bin lira harcanmış olduğu halde kongreden hiçbir olumlu sonuç alınmadığını iddia etmiştir.[342] Hasan Basri Bey ise kongrenin halkı, "hayal-i sukuta" uğrattığını ve çeşitli söylentilerin çıkmasına yol açtığını söyledikten sonra, İslâm ruhu taşıyanlar için meşveretin inkâr edilemeyeceğini, "Memleketin, milletin ananâtına ve hissiyatına hiç muvafık olmayan ve hatta İstanbul Maarif

Nazırı'nın bile cesaret edemediği muhtelit bir şekilde yaptıkları bu kongrenin halkın en samimi hissiyatını incitmiş, evliyayı etfali derin derin düşündürmüştür" dedikten sonra Maarif Vekili'ne hangi ülkede yaşadığını sormuş ve onu halkın mekteplere karşı nefretini artırmakla suçlamıştır.[343]

Hamdullah Suphi Bey, böyle bir kongre yapmaktan pişmanlık duymadığını, tüccarın, esnafın her yıl çalıştığı arkadaşlarıyla çeşitli sorunlar hakkında görüştüklerini, kendisinin de hiçbir kimseye harcırah ödemeden eğitimcileri "eşya dengi" gibi Ankara'ya getirerek ülkenin eğitim sorununu tartıştığını belirtmiştir.[344]

b- Halk Dersleri'nin Açılması: Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi "bilim ve düşünce yaşamını geliştirmek ve halkı aydınlatmak" amacıyla Ankara'da serbest konferanslar şeklinde "halk dersleri" adı altında kurslar düzenlemeyi kararlaştırmıştır.[345] Aynı zamanda, halkı Ulusal Kurtuluş Savaşı hakkında bilinçlendirecek, adeta birer propaganda merkezi olarak çalışacak[346] olan bu kurslarda, derslerin çeşitli kürsülere ayrılarak okutulması kararlaştırılmıştır. Dersler başladığında program açıklanacaksa da başlangıçta "Hukuk-ı Esasiye, Hukuk-ı İdare, İktisat, Tarih-i Siyasi, Sevr Antlaşması'nın Analizi ve Asya Kavmi" gibi kürsülerin oluşturulacağı, bu kürsüler oluşturulurken Darülfünun düşüncesiyle hareket edileceği, ancak kuramla ilgilenilmeyip her alana ilişkin konuların o günkü konularla olan ilişkisi bağlamında ele alınacağı, her devrenin üç ay süreceği, devre sonunda tez sınavına girmek isteyenlerin Matbuat Müdüriyeti'nden birer devam defteri alacağı, birinci devre derslerini tamamlayamayanların ikinci devrede tamamlayabilecekleri, devam name alan ve tez sınavını geçenlere birer diploma verileceği, diploma alanlardan Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü emrinde çalışmak isteyenler olursa bunların tercih edileceği, derslerin 15 Ocak 1921'de başlayacağı duyurulmuştur.[347] Ancak okuldaki inşaat bitmediği için derslere, belirtilen tarihte başlanamamıştır.[348]

Program, Mahmut Esat Bey'in vereceği "Hukuk-ı Esâsiye" dersiyle başlayacaktır. Ayrıca pazar günleri Samih Rıfat Bey de

burada ders verecektir. Günlük ders programı Matbuat Müdüriyeti tarafından hazırlanmıştır.[349] Buna göre dersler, sabah 9.30 ile 10.30 arasında yapılacaktır. Cumartesi günü, iktisat öğretim üyesi atanıncaya kadar "Hukuk-ı Esâsiye" dersi verilecektir. Pazar günü "Tarih-i Siyasi" dersini Yunus Nadi Bey, pazartesi günü "Hukuk-ı Esâsiye" dersini Mahmut Esat Bey, salı günü "Sevr Muahedesi'nin Tahlili" dersini Muhiddin Bey, çarşamba günü "Hukuk-ı İdare" dersini Mahmut Esat Bey, perşembe günü "Türkler" dersini Samih Rıfat Bey, pazar günü "Araplar" dersini 4'ten 5'e kadar Ali Said Bey verecektir. Derslere katılım için bir sınırlama getirilmemiştir.[350]

Dersler 6 Şubat 1921'de Matbuat Müdürü Muhiddin Bey'in katılımıyla ve sade bir törenle başlatılmıştır. Muhiddin Bey, Darülfününun esasını teşkil edecek olan halk dersler(in) ülkede ilk kez açıldığını, bu girişimden çok olumlu sonuçlar alacaklarını söyledikten sonra, ilk dersi verecek olan Mahmut Esat Bey'i dinleyicilere sunmuştur. Mahmut Esat Bey'in bu dersini, içinde üst düzey bürokrat ve subayların da bulunduğu 60-70 kişi izlemiştir.[351]

İslâmcılar bu girişime karşı çıkmışlardır. Hasan Basri Bey, "Tarih-i siyasiden, hukuk-ı siyasiden, Jean Jacques Rousseau'nun parlak nazariyelerinden" halkın bir şey anlamayacağını belirterek "Bugün için bu ilimlerin, bu Frenk nazariyelerinin neşir ve tamiminden acaba müdüriyet ne bekliyor? Eğer amaç halkın cahilliğini gidermekse böyle derslerle halk aydınlanmaz." diyerek bu girişime karşı çıkmış ve bu işin Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'nün görevi olmadığını iddia etmiştir.[352] Bu itirazlar sonuç vermiş olacak ki derslerin gidişatı saptanamamıştır. Ancak kısa bir süre sonra Hamdullah Suphi'nin Maarif Vekilliği'ne seçilmesinden sonra onun girişimiyle "âli dersler" ve "konferanslar" konusu gündeme gelmiştir.

c- **Âli Derslerin Başlaması:** Ulusalcılar, içinde bulundukları koşullara karşın halkı bilinçlendirmek için ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir. Bu amaçla başta Ankara olmak üzere ülkenin çeşitli kentlerinde verilmesi düşünülen konferanslar hakkında görüş

alışverişinde bulunmak üzere Maarif Vekâleti'nde bir komisyon kurulmuştur.[353] Bu amaçla, görüşlerinden yararlanılması düşünülen kişiler 17 Haziran'da Maarif Vekâleti'ne çağrılmıştır.[354] 19 Haziran'da Maarif Vekâleti'nde Veled Çelebi Efendi, Yusuf Akçura, Cemal Hüsnü, Nafi Atuf, Mustafa Şeref, Edib, Ziya Gökalp, Kâzım Nami, Vehbi Beylerin katılımıyla bir toplantı yapılmış ve konferansların ne şekilde yapılacağı tartışılmıştır. Biri vaaz konferans şeklinde, diğeri de yüksek ders şeklinde olmak üzere iki tip konferansın verilmesi kararlaştırılmıştır. Yüksek ders halinde verilecek konferansların, "İlahiyat ve Ahlakiyat-ı İslâmiye, Türk Tarihi, İslâm ve Türk Tarihi, İslâm ve Türk Sanayii Tarihi, Osmanlı, Türk, İngiliz, Fransız, Rus Edebiyatları, Sosyoloji, Hıfz-ı Nasiha-i İçtimai, Terbiye-i Eftal, İktisadi, Siyasi ve İçtimai, Musiki Nazariyatı ve Tatbikatı, Malümat-ı Hukukiye, Asr-ı Hâzır Tarihi" alanlarında olması uygun bulunmuştur. Bu derslere eklenecek ve çıkarılacak olanlar hakkında bir rapor hazırlamak üzere Cemal Hüsnü, Nafi Atuf ve Mehmet Vehbi Efendi'den oluşan bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonun Maarif Vekâleti'nde toplanması kararlaştırılmıştır.[355] Komisyon çalışmalarını tamamlamış ve hazırladığı raporu görüşmek üzere 20 Haziran'da Maarif Vekâleti'nde tekrar toplanmış ve şu kararları almıştır:

1- Halka özgü olmak üzere Ankara'da ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde ve kasabalarında verilecek konferanslar için bir idare heyeti oluşturulması,

2- Ankara'da düzenli dersler olarak aşağıdaki derslerin açılması:

Konferansın alanı	**Konferansı/ dersi verecek kişi**
Sosyoloji	Ziya Gökalp Bey
Eğitim Kuramları	Kâzım Nami Bey
Eğitim Tarihi	Nafi Atıf Bey
Türk Dili	Veled Çelebi Bey
Batı Edebiyatı	Halide Edip Hanım
Türk Edebiyatı	Yakup Kadri Bey-Ruşen Eşref Bey
Çağdaş Dünya Hukuku	Mahmut Esat Bey
Amme (Kamu) Hukuku	Şerif Bey

Osmanlı Hukuku	Mahmut Esat Bey (toplumsal yapının ekonomik açıdan analizi yapılacak)
Çağdaş İktisadi Örgütler	Cemal Hüsnü Bey
Türkiye'nin İktisadi Bakımdan İncelenmesi	Mehmet Vehbi Bey
Çağdaş Tarih	Yusuf Akçura Bey
Osmanlı Tarihi	Niyazi Bey
Türk Sanayi Tarihi	Hamdullah Suphi Bey
Fransız Edebiyatı	Müfite Feride Hanım
Türk Tarihi	Rıza Nur Bey
Devletler Hukuku	Said Bey
Dünya İhtilalleri (konferans şeklinde)	Hüseyin Ragıp Bey
Dil	Hüseyin Ragıp Bey
Küçük Asya'nın Osmanlı Devrine Kadar Tarihi	Said Bey

Gerek âli konferanslar, gerek âli derslerin öğretmen okulunda verileceği Mustafa Kemal Paşa'nın da bu konferansların/derslerin başlama törenine katılacağı duyurulmuştur.[356] Derslerin ağustos başında başlaması kararlaştırılmıştır. Tüm bunları koordine etmek üzere bir idare heyeti oluşturulmuştur.[357]

Derslerin açılması ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle bir süre ertelenmiştir. Zira Yunanlılar, İnönü'de ikinci kez yenilmenin acısını çıkarabilmek ve Ankara'ya uzanabilmek için İngiltere'nin de desteğiyle büyük bir güçle yeniden saldırıya geçmiş, Kütahya ve Eskişehir'i alarak Sakarya boylarına kadar gelmişti. İşte böylesine bir ortamda dersler askıya alınmıştır. Sakarya başarısından sonra, 10 Kasım 1921'de yeterli öğrenci bulunduğu takdirde âli derslerin Ankara Sultanisi'nde 15 Kasım'dan itibaren başlayacağı gazetelerde duyurulmuştur. Katılmak isteyenlerin adlarını Maarif Vekâleti Özel Kalem Müdürlüğü'ne saat 11 ile 12 arasında yazdırmaları istenmiştir.[358] 1 Kânunuevvel'de/Aralık'ta haftalık ders programı yayınlanmıştır. Buna göre, kânunuevvelde dersler

sabah saat 9'dan 10'a kadar devam edecektir. Her gün bir ders verilecektir. Hafta içinde şu dersler okutulacaktır:

Günü	Dersi Verecek Kişi	Dersin Adı
Cumartesi	Cemal Hüsnü Bey	İktisadiyat
Pazar	Kâzım Nami Bey	Terbiye
Pazartesi	Yusuf Akçura Bey	Asr-ı Hâzır Tarihi
Salı	Veled Çelebi Efendi	Türkiyat
Çarşamba	Mahmut Esat Bey	Hukuk-ı Düvel
Perşembe	Hasan Bey	İlm-i Mali

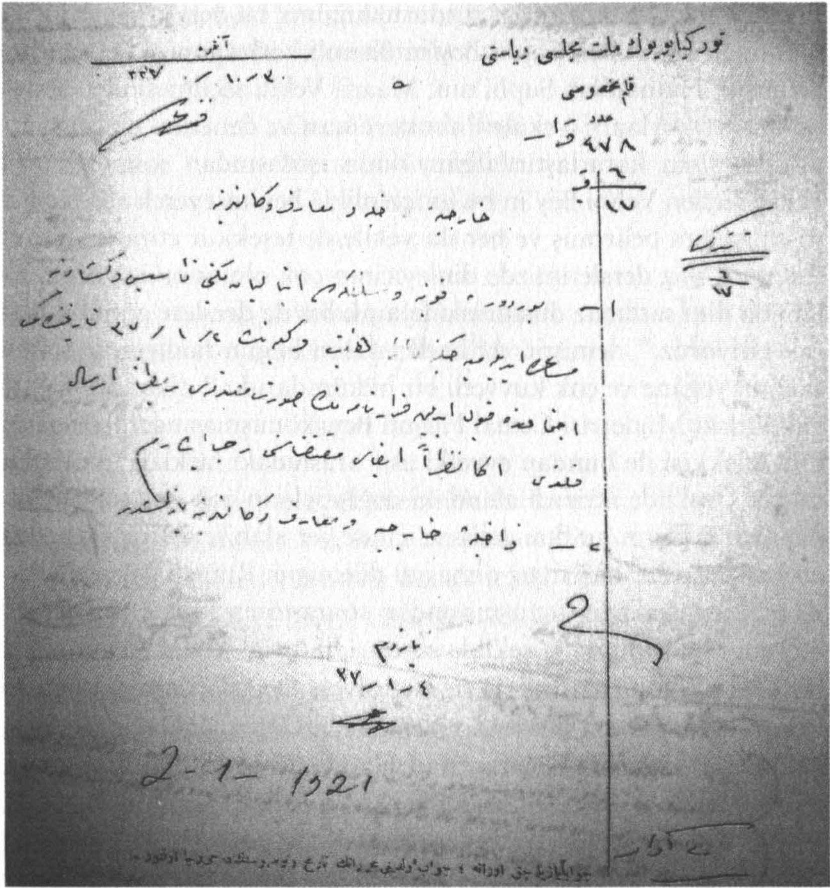
Bu derslere devam edecek memurlara Hariciye, İktisad, Müdafa-i Milliye ve Maarif Vekâleti tarafından izin verileceği belirtilmiştir. Diğer vekâletlerden izin almak içinse görüşmeler sürdürülmektedir. Bu derslere kayıt olmadan dinleyici olarak girmek de mümkündür.[359]

1 Kânunuevvel'de/Aralık'ta duyurulan âli dersler, 4 Aralık 1921 günü saat 9'da törenle Sultani Mektebi konferans salonunda başlamıştır. Adliye Vekili Refik Şevket Bey, Eski Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, Şer'iyye Vekili Mustafa Fehmi Efendi, Maarif Vekili Vehbi Bey, Büyük Milet Meclisi İkinci Başkanı Adnan Bey, Müdafa-i Milliye Vekâleti Müsteşarı, Erkân-ı Harbiye Miralayı Ali Hikmet Bey, Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettiş-i Umumisi Naci Bey ve Miralay Musa Kâzım Bey, programda belirtilen derslerin öğretim elemanları ve dinleyiciler törende hazır bulunmuşlardır. İlk konuşmayı Maarif Vekili Vehbi Bey yapmış ve bu kurumun "Anadolu Darülfünununa temel taşı olmasını" dilemiş, öğretim elamanlarına teşekkür etmiştir. Ardından Yusuf Akçura Bey söz almış Doğu ve Batı uygarlıklarını karşılaştırmış, ülkedeki bilimsel düşüncelerden muhtelif memleketlerdeki medeniyet derecelerinden, ilmin demokratikleşmesinden ve ülkedeki "âli cereyanlardan" bahsetmiş, âli derslerin oluşturulması sürecinden söz ederek Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra Türk Ocaklarında sıralı sırasız halka derslerinin verildiğini, bunun Türk Ocağı'nın İngilizler tara-

fından kapatılıncaya kadar sürdürüldüğünü, bu derslerin sürdürülmesinde Hamdullah Suphi Bey'in önemli katkısının olduğunu belirtmiştir. Hamdullah Suphi'nin, Maarif Vekili seçilmesinden sonra bu derslerin Maarif Vekâleti'nin koruması ve denetimi altında sürdürülmesinin kararlaştırıldığını, onun istifasından sonra Maarif Vekili seçilen Vehbi Bey'in bu işi içtenlikle benimseyerek sürdürmeye çalıştığını belirtmiş ve her iki vekile de teşekkür etmiştir. Yusuf Akçura, "Biz derslerimizde dinleyicinin çok olmasını istiyoruz. İslâm'da ilim satılmaz düsturuna uyarak biz de derslere gönüllü olarak giriyoruz." demiştir. Ardından "İlim bugün faaliyet ve şube-i sanatın yegâne ve çok kuvvetli bir hükümdarıdır." diye söze başlayan İktisat Müderrisi Cemal Hüsnü Bey, konuşmasında "son asrın ilmi telakkisi ile bundan evvelki asır arasındaki farkları" vurgulamıştır. Özellikle iktisadi alandaki değişmelerin çok net gözlemlendiğini, Türklerin bu ilmi gelişme içinde yer alabilmeleri için, açılan âli kursların bir başlangıç olmasını dilemiştir. Rumeli Türkleri adına da bir miralayın konuşmasından sonra tören sona ermiştir.[360]

Program saptandığı şekilde sürdürülmüştür. Yusuf Akçura Bey, bu derste, "Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları'nın Avrupa'ya Etkisi", "Napolyon Devrinde Avrupa'nın Geçirdiği Değişiklikler", "İrtica", "Özgürlük Düşüncesi ve Hareketleri ve Siyasi İttifaklar", "Şark Meselesi", "1830 İhtilali", "XVIII. Yüzyıl Sonunda ve XIX. Yüzyıl Başında Meydana Gelen İktisadi Devrim", "XIX. Yüzyılın Ortalarına Doğru Halkçılık (Demokratizm) Hareketi", "Sosyalizm, Radikalizm, Nasyonalizm Hareketleri", "1848 İhtilalleri", "Asrın Ortalarına Doğru İlmi ve Felsefi Faaliyetler" gibi konuları okutacağını belirtmiştir.[361] Yusuf Akçura Bey ile Veled Çelebi Efendi'nin bazı derslerinin özetleri de *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesince yayınlanmıştır.[362] Dersler 25 Mayıs 1922'ye kadar sürmüştür.

Serbest âli derslerinin ikinci kısmı 9 Ekim 1922'de öğretmen okulunda yapılan resmi törenle yeniden başlatılmıştır. Açılış toplantısına İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Maarif Vekili Vehbi Bey, Dahiliye Vekili Fethi Bey, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, Nafia Vekili Feyzi Bey, milletvekilleri, İran sefiri, askeri bürokrasinin temsilcileri, halk ve basın mensupları katılmıştır. Konferans salo-

2-1-1921

İtalyan Mekteplerinin Açılmasına İzin Verilmeyeceğine İlişkin Bir Belge

nu, gelenlerin tamamını almamış, bir kısım insan töreni koridorda izlemiştir.

Törene "Heyet-i Tedrisiye Reisi" Yusuf Akçura Bey'in konuşmasıyla başlanmıştır.

Akçura, düşünce özgürlüğü temelinde verilecek derslerin amacının milliyetçilik, halkçılık ve aydınlık olduğunu vurgulamıştır. Ardından Menteşe Milletvekili Tevfik Rüştü Bey, nüfus konusunu ele alan bir konuşma yapmıştır. Serbest Âli Dersleri Reisi ve Maarif Vekili Vehbi Bey'in konuşmasıyla tören sona ermiştir.[363]

Görülüyor ki sıcak savaş ortamına karşın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, halkın kültür düzeyini yükseltebilmek için, elinde bulunan tüm olanakları kullanmaktan kaçınmamıştır.

d-Telif ve Tercüme Encümeni'nin Kurulması: Ulusalcılar, ülkenin tarih, coğrafya, iktisat ve sosyal konularda ihtiyaç duyduğu bilgileri elde edebilmek için Telif ve Tercüme Encümeni'ni kurmuştur.[364] Encümen vakit geçirmeden *Moğol Tarihine Medhal*, *Asya Tarihine Giriş* adlı kitaplarının tercüme edileceğini duyurmuştur.[365] Türkiye'de bir boşluğu doldurmak için "milliyet, hürriyet, müsâvât, içtimaiyat ve iştirakiyat fikir cereyanlarını açıklayan" Yusuf Akçuraoğlu'nun *XIX. Yüzyılda Avrupa'daki Fikir Cereyanları*, Veled Çelebi'nin *Türk Diline Medhal*, Besim Atalay Bey'in *Türk Büyükleri* adlı yapıtını övgüyle okuyucularına tanıtmıştır.[366]

E- Meclisin Mali Konudaki Düşüncesi

Daha Anadolu'ya geçmeden "bir avuç Türk'ün barındığı ata yurdunda" bağımsız yeni bir devlet kurmayı amaçlayan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra bu amaca doğru adım adım ilerlemiştir.

Yeni bir Türk Devleti'nin kurulması, her şeyden önce, Türk ulusunun varlığına ve özgürlüğüne saldıran emperyalist güçlerin Anadolu'dan kovulmasıyla sağlanabilirdi. Bunun için emperyalizme karşı tüm ulusun ortak bir noktada birleştirilmesi ve eyleme geçirilmesi zorunluydu. O nedenle, ulusal eylemin amacı yalnızca düşmanı yurttan kovmak, saltanatı ve hilafeti düşman baskısından kurtarmak, halkı özgürce yaşatabilmek olarak belirlenmişti.[367] Bu amacı gerçekleştirmede de en büyük silah ulusun özgürlüğüne olan tutkusuydu.[368]

Ankara merkez olmak üzere oluşan yeni yönetim, kendi varlığını kanıtlama, İstanbul'da bulunan eski yönetimse, emperyalist güçleri de yanına alarak Anadolu'daki ulusal eylemi yok etme savaşı veriyordu. İç savaş, mali bakımdan yıkım içinde bulunan Anadolu'nun sorunlarını daha da arttırıyordu. Uzun savaş yılları, Anadolu'yu yakmış, yıkmış ve bir baykuş yuvasına döndürmüştü. Yönetim boşluğundan yararlanan bir kısım güçler, geride kalanı yağmalama peşindeydiler. Bu nedenle ulusalcıların, yeni bir Türk

Devleti kurabilmesi için, Anadolu'nun tüm varlığına sahip çıkması gerekiyordu. İşte bu düşünceyle Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye adına "memalik-i Osmaniye dâhilindeki" Osmanlı Bankalarıyla Düyun-ı Umumiye ve Reji İdarelerinin paralarına el konulmasını, bunların ve Ziraat Bankası'nın İstanbul'a "irsalât" yapmalarının önlenmesini istedi. TBMM açıldıktan ve İcra Vekilleri Heyeti oluşturulduktan sonra da, TBMM Hükümeti, devlet geliri sayılabilecek her şeye el koydu.

23 Nisan 1920'ye kadar bir Osmanlı vilayeti olarak bilinen Ankara'da o tarihten itibaren çağdaş bir devletin temelleri atıldı. Gün geçtikçe bu devletin organları oluşmaya başladı. Kurulan her yeni daire, oluşturulan her yeni birim yeni harcamalar gerektiriyordu. Oysa B.M.M. Hükümeti'nin mali olanakları oldukça sınırlydı. Zayıf olan Anadolu'nun mali potansiyeli İstanbul Hükümeti, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Kuva-yı Milliye güçleri ve TBMM Hükümeti arasında paylaşılmış bir durumdaydı. TBMM Hükümeti bir yandan kendi otoritesini Anadolu'da egemen kılacak çalışmaları yaparken, diğer yandan da Anadolu'nun mali potansiyelini ulusal amaç doğrultusunda kullanmak üzere gerekli önlemleri alıyordu.

Ödevin sürekliliği gereğince, bir yandan gelirler toplanırken, diğer yandan da kamu harcamaları kendi akışı içinde devam ediyordu.

Maliye Vekâleti ve kasalarına giren paralarda "tüyü bitmedik yetimin" hakkı olduğunu bilen maliye vekilleri, Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca büyük bir özveriyle çalışmışlardır. Sabahattin Selek'in dediği gibi "Büyük Millet Meclisi hükümetlerinin en güç işini yüklenen üyeleri maliye vekilleri olmuştur. Milli Mücadele boyunca maliye vekilleri küçük paraların peşinde koşmak, bekçiliğini yapmak ve diğer vekillerin, kumandanların taarruzlarına maruz kalmak durumundan kurtulamamışlardır."[369]

TBMM Hükümeti kurulduğu andan itibaren yeni yönetimin, bir bütçeye dayanmaksızın sürekli harcamalar yapması bazı milletvekillerinin çok geçmeden dikkatini çekmiştir. Bunlar Kanun-ı Esâsi'nin bütçesiz harcama yapmayı yasakladığını, senenin ortasına gelindiği halde yasal dayanaktan yoksun milyonlarca liranın

harcandığını belirterek, bütçenin yapılmasını istemişlerdir.[370] Zira TBMM Hükümeti, kurulduğu günden başlayarak sürekli harcama yapıyordu. Oysa, "bir idarenin bir yıllık gelir gider tahminlerini bir arada gösteren ve giderlerin yapılmasına izin ve gelirlerin toplanmasına yetki veren bütçe" adındaki belge, çağdaş devlet anlayışında önemli bir yer tutmaktaydı.[371] O nedenle hükümetin bütçesiz harcama yapması milletvekillerini rahatsız ediyordu. Kaldı ki yürürlükte bulunan Kanun-ı Esâsi'nin 99. ve 100. maddeleri de bütçesiz harcamanın yapılmasına izin vermiyordu.[372]

Yeni kurulmuş bir idarede bütçe yapmak kolay mıdır? Kuşkusuz hayır. Hele hele TBMM Hükümeti gibi bir ihtilalci yönetimin sağlam bir bütçe yapması olanaksızdı. Çünkü bütçe verilerinin tümü İstanbul'da bulunuyordu. TBMM Hükümeti Maliye Vekili'nin elinde, hükümetin etkin olduğu ve düşman işgaline uğramamış yerlerin gelir ve giderlerini yansıtan veriler yoktu. Bunun yanında haberleşme ağı da yeterli olmadığı için merkezle taşra arasında yeterli bağlantı henüz kurulamamıştı. Bu nedenle Maliye Vekili, 6 Mayıs 1920 tarihli genelgesiyle mart, haziran ayları arasındaki harcamaların geçen yılda yapılmış harcamaları aşmayacak biçimde yapılmasını istemiştir. Avans biçiminde yapılan harcamalar eylüle kadar sürmüştür.[373]

Mustafa Bey ve arkadaşlarının, Maliye Vekili'nin neye dayanarak harcama yaptığını soran önergeleri, bütçe sorununu meclis gündemine getirmiş ve bütçe hazırlama çalışmalarına hız verilmiştir.[374]

Hakkı Behiç Bey'in Dahiliye Vekili olması üzerine Maliye Vekili olan Ferit Bey, 1 Mayıs 1920-1 Eylül 1920 arasını kapsayacak geçici bütçe yasasını 8 Eylül 1920'de meclise sunmuştur.

1334/1918 yılı bütçesi ve çeşitli vekâletlerin harcamalar hakkındaki sorulara verdikleri yanıtlara göre düzenlenen geçici bütçe, ne yazık ki sağlam verilere dayanılarak hazırlanmamıştı. Çünkü bazı yöreler, örneğin Van, Bitlis eylül ayına gelinmiş olmasına karşılık hâlâ Maliye Vekili'nin sorularına cevap vermemişti. Hazırlanan geçici bütçeye göre, yapılan harcamalar 27.195.935 liraydı. Maliye Vekili bunun meclisçe benimsenmesini istiyordu. Bu

miktarın fazla görülmemesi gerektiğini savunan Maliye Vekili, kendilerinin "parasızlık gibi" büyük bir denetim altında olduklarını, bu nedenle de fazla para harcama olanağı bulunmadığını belirtmiştir.[375]

Maliye Vekili, geçici bütçe nedeniyle yaptığı konuşmada, gelir konusundaki araştırmalarının sona erdiğini, gider konusundaki araştırmalarınsa devam ettiğini belirterek, ön tahminlere göre bütçe açığının 15-20 milyon civarında olacağını söylemiştir.

Bir ulusun maliyesini, o ulusun siyasal olgunluğunun ve yaşam hakkının göstergesi olarak nitelendiren Maliye Vekili, bütçe açığını gidermek için yapılacak önerilerin meclisçe benimsenmesini istemiştir.

Maliye Vekili, ülkede yasal olmayan yollarla halktan paralar toplandığını, bunların yasal olmayan bir biçimde nerelere gittiğinin bilinmediğini belirterek, bu paraların denetim altına alınmasının zorunluluğuna işaret etmiştir.

Yapılan tartışmalarda kimi milletvekilleri bunun bütçe yasası olmaktan öte avans yasası olduğunu savunurken, kimisi de Osmanlı örgütleri temel alınarak hazırlanan bu bütçeye karşı çıkmıştır.[376]

Geçici bütçenin en sert eleştirisini Hasan Basri Bey yapmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krize karşı hükümet, "İstanbul Hükümeti'nin Fransız kokulu vasi teşkilatı kırtasiyesini mi takip ediyor? Yoksa her vekâletin bütçesini tanzim ederken asırlardan beri, bilhassa on seneden beri maruz kaldığımız içtimai, siyasi, mali felaketlerimizi ve kendi hüviyet-i milliyemizi düşünerek, tam halkın ruhuna, asrın temayülat-ı umumiyesine uygun basit ve sade bir idare mi tesis etmek istiyor?" diye sıraladığı sorulara cevap bulamadığını belirtmiştir. Hasan Basri Bey, hükümet eğer İstanbul Hükümeti'nin örgütsel yapısını izlemiyorsa kendisinin bu konuda neler düşündüğünü sormuş, bu soruya cevap olacak ipuçlarına bütçede rastlanılmadığını vurgulamıştır. "Meydanda bütçe yok, program yok, sadece sarfiyat var" diyerek meclis onayı olmadan, emrivakilerle yeni örgütlerin oluştuğu görüşünü savunmuştur.

Ülkenin eski ülke olmadığını belirten Hasan Basri Bey, harcanan paralarda saçı bitmedik yetimin hakkı olduğunun unutulmamasını istemiştir.[377] Fuat Bey de eski kokmuş idarenin bırakılarak halkçı bir örgütlenme modelinin oluşturulmasını önermiştir.[378] Eleştirileri cevaplayan Maliye Vekili, örgütlenmedeki amaçlarının ne İstanbul'u ne de Fransa'yı izlemek olmadığını, hükümetin son derece güçlü ve yetenekli, devletin "kadir" olması ilkesine dayalı, halkın toplumsal yapısına koşutluk gösteren bir devlet örgütlenmesi olduğunu açıklamıştır.[379]

Geçici bütçe yasası, meclisçe benimsendikten sonra 30 Eylül 1920'de yıllık bütçe yasası meclise sunulmuştur.[380] Meclisin en önemli görevlerinden birinin de devletin gelir ve giderlerini denetlemek olduğunu belirten Hafız Bey, "Yeni kurulmuş bir hükümet, bütçesini düzenleyememişse her şeyinde noksanlık vardır"demiştir.[381]

Maliye Vekili, bütçeyi 30 Eylül'de meclise sunmuştur. Ancak elde sağlam veriler olmadığı için, rakamlar sık sık değişmiş bütçe meclis gündemine 3 Ocak 1921'de gelebilmiştir.

Eski imparatorluk bütçelerine göre "mütevazı", fakat ülke koşullarına göre "kavi" bir bütçe hazırlandığını söyleyen Maliye Vekili, devletlerin ve hükümetlerin güç göstergelerinin yalnızca militarizme bağlı olmadığını, bütçelerinin sağlamlığının da bu konuda etkili olduğunu belirtmiştir. Türk ulusunun, Türk Devleti'nin kendi siyasal yeteneğinin bilincine varmış olduğunu, maliyesine verdiği önemle de ortaya koyduğunu, bu "sade, basit" bütçeyi kanıt olarak göstermiştir. Maliye Vekili, bütçeleri bahtiyar ve bedbaht olarak ikiye ayırmış, kendi bütçelerinin bahtiyar bir bütçe olduğu görüşünü savunmuştur.[382]

28 Şubat 1921'de 63.018.354 lira gider, 51.378.626 lira gelirle benimsenen 1920 yılı bütçesinin[383] eleştirisinde genel olarak milletvekilleri şu konular üzerinde durmuşlardır: Bütçe açığı gözükenden fazladır. Bütçe meclise geç gelmiş ve meclis bir emrivakiyle karşı karşıya kalmıştır. Hükümetin harcamaları fazladır. Tasarrufa önem verilmemekte, gereksiz yerlerde çok miktarda memur çalıştırılmaktadır. Memur kadroları belli değildir, düzensizdir.

Memur maaşları düzgün ödenmiyor, bazı yerlerdeki memur ve subaylar maaşlarını düzgünce alırken, bazı yerlerdekiler aylarca maaş alamıyor. Hükümetin belirttiği gelirler sağlam kaynaklara dayanmıyor, bütçe fakir halkın sırtına bir yük getiriyor. Gelir artırımı için vergi oranlarını artırmak olumlu bir yöntem değildir.

Bu eleştiriler yanında, hiç kimsenin yasadışı yollardan halktan para toplamaması, köylüyü ezen aşar vergisinin yeniden gözden geçirilmesi gibi normal dönemlerde yapılabilecek eleştirilerin de yapıldığı dikkati çekmektedir.

Mali yılın 1 Mart'ta başladığı göz önüne alınırsa bunu, bir bütçe olmaktan öte devlet harcamalarının kesin bir hesabı olarak nitelemek daha doğru olur. Çünkü verilen rakamlar ilerde harcanacak parayı değil, harcanmış parayı göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin bütçe tekniğine göre hazırlanan TBMM Hükümeti'nin bu ilk bütçesi, Anadolu'da henüz kurulmamış bir kısım devlet örgütlerini de içine aldığı gibi, ulusal eylemin amacına ters düşen, emperyalizmin Anadolu'daki gözcülüğünü yapan bazı örgütler de bütçede gösterilmiştir.

Harcamaların yarıdan fazlasının Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce yapıldığının gösterilmesine karşılık yine de gerçeği yansıtmadığı bilinmektedir.[384] Zira kuruluş döneminde halkın ordu giderlerine katılımının miktarı belli değildir. Bütçesinin % 50'sinden fazlası ordu ihtiyaçları için ayrılmış olmasına karşılık 1921 başlarına kadar hükümetin Doğu Cephesi'ne önemli bir yardım yapmadığı, Batı Cephesi'nin ihtiyaç duyduğu 1.200.000 lirayı üç ayda vermeyi kararlaştırdığı, fakat veremediği görülmektedir.[385]

Gelir kaynaklarının yapısına baktığımızda en önemli gelir kaynağı olarak, bina, arazi, hayvan, aşar, kazanç, gümrük ve tuz vergisini görüyoruz. Bunların oransal analizi yapıldığında bütçe gelirlerinin % 29'unun aşar, % 12'sinin gümrük, % 12'sinin hayvan, % 8'inin tuz, % 5'inin bina ve arazi, % 4'ünün de gelir vergisinden oluştuğu görülür.

1920 yılı bütçesi üzerinde o kadar tartışmalar yapılmış olmasına karşılık 1921 yılına da bütçesiz girilmiştir. 5 Mayıs 1921 yılı meclisinin gizli oturumunda, bütçeyi milletvekillerinin görüşlerine

sunan Maliye Vekili'ne göre, ülkenin mali durumu "mühlik değilse herhalde müşküldür." Çünkü yapılan hesaplara göre giderin 108.088.625, gelirinse 72.411.915 lira olacağı saptanmıştır.[386] Buna göre bütçedeki açık 35.676.705 liradır.[387]

Bütçedeki bu açıklık sert eleştirilere yol açınca Maliye Vekili bütçeyi geri çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın da denetiminde yeniden incelenen bütçede açığı azaltabilmek için çeşitli vekâletlere ayrılan paylarda kısıntıya gidilmiş ve "bazı siyasi amaçlarla" konulan harcamalardan vazgeçilerek, hazırlanan yeni bütçe 84 milyon gider, 72.441.935 lira gelirle yeniden meclis gündemine getirilmiştir.[388] Böylece bütçe açığı 12 milyona düşürülmüştür.[389]

Ülkenin ekonomik durumunun, halktan yeni vergi almayı imkânsız kıldığını savunan milletvekilleri eski Babıâli örgütlenme modeli yerine, yeni bir örgütlenme modeline gidilerek, daha ötesi, tüm gelirleri Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin emrine vererek harcamalarının azaltılmasını ve düşmanın yurttan kovularak ülkenin barışa kavuşturulmasını istemiştir. İç güvenliğin bozuk olmasının da mali durumun kötüleşmesinde etkili olduğunu belirten milletvekillerinin şiddetli eleştirileri sonunda Maliye Vekili istifa etmiştir.[390] Yeni Maliye Vekili Hasan Bey, meclisteki eleştirileri de göz önüne alarak hazırladığı bütçeyi önce Müdafaa-i Hukuk Grubu'na daha sonra da TBMM'nin bilgisine sunmuştur. Hasan Bey'in hesaplarına göre de bütçe açığının 30 milyon lira civarında olacağı tahmin edilmektedir.[391]

Maliye Vekili'nin belirttiği gibi, gerekçesi ne olursa olsun 1921 yılı bütçesi de 1920 yılı bütçesi gibi mali yılın bitimine az bir süre kala meclis gündemine gelmiştir. Ancak 1921 yılı bütçesi 1920 yılı bütçesine göre biraz daha bütçe tekniğine uygun olarak hazırlanmıştır. Çünkü harcamaların % 60'ını kapsayan Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi, 1921 yılı başlarında görüşülerek onaylanmış, diğer vekâletlerin harcamalarıysa 18 Haziran 1921'de alınan kararlara göre yapılmıştır.

Maliye Vekili'nin açıklamasına göre 1921 yılında elde edilen devlet gelirleri 52 milyona, harcamalarsa 80 milyon liraya ulaşmıştır.[392]

1922 yılına da bütçesiz girilmiştir. 1922 yılı Nisan'ına değin sadece Dahiliye Vekâleti bütçesi görüşülmüştür. Bu sıradaki tartışmaları göz önüne alan Maliye Vekili, bütçenin 3,5 ayda çıkamayacağını düşünerek avans yoluyla işi idare etmeye çalışmıştır.

17 Temmuz 1921'de meclisin gizli oturumunda tartışılan Bütçe Komisyonu raporuna göre tahmin edilen harcama 78 milyon, gelir ise 56 milyondur. Bütçe açığı 16 milyondur.[393] Bütçe Komisyonu sözcüsünün konuşmalarına göre, bütçe açığının daha da fazlalaşacağı dikkati çekmektedir.[394]

1922 yılında da bütçe hazırlanamamıştır. Avans yasalarıyla ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmıştır. 1922 yılı Avans Yasası görüşülürken, tahmini harcamaların 120 milyon lira olacağı belirtilmiştir. Ancak harcamalar bu miktara ulaşmamış 100 milyon civarında kalmıştır. 1922 yılına ait gelir tahmini ise Maliye Vekili'ne göre 60 milyonken hazine genel hesabına göre 98 milyon liraya ulaşmıştır.[395]

Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca TBMM Hükümeti bütçesinin büyük bir bölümü Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ayrılmış ve denk bir bütçe yapma olanağı doğmamıştır. Bütçe üç yıl boyunca sürekli açık vermiştir.[396] Bu açığı giderebilmek için milletvekilleri çeşitli öneriler ortaya atmış, hükümet çeşitli önlemler almıştır.

Bütçe açıkları ortaya çıktığında, bu açığı kapatmak için hükümetlerin genel olarak 1- vergi oranlarını artırmak, 2- yeni vergiler koymak, 3- borçlanmak gibi yöntemlere başvurdukları bilinmektedir. TBMM Hükümeti bunların dışında bir başka yola da başvurarak, çalışanların ücretlerinden her ay bir miktar para keserek bütçe açığını gidermeye çalışmıştır.

İstanbul'un işgali üzerine Osmanlı Bankası, Düyun-ı Umumiye ve Reji idarelerinin gelirlerine el koyan ulusalcılar,[397] meclisin açılmasından sonra bu konuya daha da önem vermişlerdir.

TBMM Hükümeti'nin ilk Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey, Anadolu'daki gelirlerin yarısından fazlasını denetimi altında bulunduran Düyun-ı Umumiye İdaresi'yle çelişkiye düşmenin o günün koşullarında ulusal çıkarlarla bağdaşmayacağını düşünerek, anlaşmaya çalışmıştır. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Ankara temsilcisi-

ni vekâlete çağırarak "Biz harp halindeyiz, vergileri toplayıp bize verin. Ancak masrafınızı alın. Sulh olunca hesaplaşırız" demiştir. Behiç Bey'in bu önerisi Düyun-ı Umumiye İdaresi'nce de olumlu karşılanmıştır.[398] Böylece TBMM Hükümeti örtülü bir biçimde de olsa Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne el koyduğu gibi, yeni bir örgüt kurarak büyük harcamalar yapmadan Anadolu'nun gelirlerini kendi kasasına geçirmiş oluyordu. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Damga Matbaası İstanbul'da olduğu için, orada basılan pullar Anadolu'da satılarak TBMM Hükümeti'ne önemli bir gelir oluşturulmuştur.

Bu önlemlerle ulusal savaşı zafere ulaştırmak zordu. Yeni vergi koymak zorunluydu. Fakat bu sırada Anadolu halkının askerliğe, vergiye karşı büyük bir tepkisi vardı. Uzun savaş yılları ve bozuk düzen, Anadolu'nun yanmasına, yıkılmasına, halkının yoksullaşmasına neden olmuştu. Buna karşılık halk yine de bağrından çıkardığı Kuva-yı Milliye güçlerinin ihtiyaçlarını ekonomik gücü ölçüsünde aynî ve nakdî teberrularla karşılamaya çalışmıştır.

Anadolu halkını, TBMM Hükümeti'ne karşı isyan ettirmek isteyen güçler TBMM Hükümeti'nin yeni vergiler koyacağını sık sık tekrarladıkları için, hükümet ilk günlerde yeni vergiler koymaktan kaçınmıştır. Kararnamelerle gelir artırma yollarını izleyerek, halkı ulusal savaş için daha çok maddi özveride bulunmaya alıştırmayı yeğlemiştir. Örneğin, 28 Haziran 1920'de terekelerden çıkan altın ve gümüşlerin Ziraat Bankası'na teslim edilmesini kararlaştırmıştır.[399]

Mondros Silah Bırakışması'nı izleyen günlerde gayrimüslim tüccarların askeri malzeme adı altında Avrupa'dan çok miktarda mal getirtip işgalci güçlerin askeri depolarında sakladıkları biliniyordu.[400] Bazı kişiler bu malları oradan Anadolu'nun iç kesimlerine göndererek hem paranın yurtdışına çıkmasına hem de yerli üretimin zayıflamasına neden oluyordu. Bir yandan bunu önlemek, diğer yandan da devlete gelir sağlamak için gümrük vergisine 28 Temmuz 1920'de beş kat zam yapılmıştır. Ülkenin ekonomik bağımsızlığının elde edilmesinde, sanayi ve iktisadiyatın gelişmesinde önemli bir başlangıcı oluşturan bu yasayla ulusal hü-

kümetin denetimi altında bulunan kentlere nereden gelirse gelsin, dışarıdan gelecek tüm malların gümrük vergisine tâbi olması kararlaştırılmıştır.[401] Gümrük vergisinin yanında tüccarın eşyasını sakladığı depoların ücreti de on kat arttırılmıştır. 15 Ağustos 1920'de Zonguldak yöresinde çıkarılıp ihraç olunan madenlerden, ton başına ihraç vergisi alınmaya başlanmıştır. 20 Eylül'de de dışa satılan mallardan kilo veya sayılarına göre vergi alınması kararlaştırılmıştır.

"Bugün çok paraya ihtiyacımız var, bunu bulmak zorundayız. Fakat bu parayı köylüden ziyade para kazananlardan alalım." diyen kimi milletvekilleri İngiltere'de irat vergisi alındığı gibi TBMM Hükümeti'nin de "vatan vergisi" adı altında bir vergi koymasını önermişlerdir.[402] Bu önerilerden güç alan Maliye Vekili, tüm üreticilerin vergi mükellefi olduğu Anadolu'da ticaretle uğraşanları da vergi mükellefiyeti içine sokmak için yeni bir vergi konmasını istemiştir.[403] 15 Eylül 1920'de hazırladığı ticaret vergisi dolayısıyla, Maliye Vekili'nin yaptığı konuşma, meclisin düşünce yapısını göstermesi bakımından ilginçtir.

Ticaretle uğraşan tüm şirket ve kişileri kapsayan bu verginin tartışılması sırasında Maliye Vekili "Bugün heyet-i âliyenizin bidayet-i teşekkülünden beri daima arzu etmiş bulunduğu ve daima takip ettiği fikre müstenit olmak üzere heyet-i âliyenize bir kanun teklif ediyorum. Bugüne kadar varidat-ı devleti tezyit için muhtelif vergilere zamaim icra ettiğimiz zamanlarda daima heyet-i âliyenizden şu temenniye maruz kalıyordum. Daima köylüye, daima ahaliye, daima fukaraya, işte efendiler bugün fukaraya değil doğrudan doğruya zenginlere bir vergi getiriyorum." demiştir. Bu vergi yasasını hazırlarken büyük güçlükler çektiğini de söyleyen Maliye Vekili, söz konusu yasayla amacının, "memleketin intizam ve asayişinden, memleketin sa'yinden diğerleri gibi tamamiyle müstefit oldukları halde, yalnız tekâlif hususunda kendilerini arayıp bulmak, ceplerinden yakalayıp almak imkânı olmayan bir sınıftan vergi almak" olduğunu vurgulamıştır.[404] Maliye Vekâleti'nce hazırlanan bu yasa taslağı mecliste büyük tartışmaların çıkmasına neden olmuştur.

Sık sık köylü edebiyatının yapıldığı mecliste,[405] tüccar kesimi daha etkili olmuş ve istemediği vergi yasasının meclisten geçmesine izin vermemiştir.[406] Ancak ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü durum nedeniyle, bazı vergileri hoşlanmasalar bile benimsemek zorunda kalmışlardır. Maliye Vekili'nin önerdiği gelir vergisi oranını artıran yasa da bu mantık çerçevesi içinde benimsenmiştir. Aslında gelir vergisi oranını artırmakla hükümetin yeni bir vergi yükü getirmeyip büyük sermayeyi koruduğu görülmektedir.[407] Her ne kadar tüccarı savunanlar, tüccarın gerekli vergileri verdiğini iddia ederek, bu yasanın benimsenmesiyle ülkedeki ticaretin duracağını, gelirin azalacağını, ülke ekonomisinin büyük zarar göreceğini belirtmişlerse de, kimi gelir sahiplerinin açıkça vergi kaçırdığı gerçeğini de ortadan kaldıramamışlardır.[408] Bu yasayla eski gelir vergisi yasası da değiştirilmiş, girişimcinin kırsal kesime kurduğu tesisler de vergi yasası içine sokulmuş ve vergi oranları yükseltilmiştir.[409]

Eylül ayı Maliye Vekâleti'nin eylem ayı olmuştur. Arka arkaya gelir artırıcı yasalar çıkartılmıştır.[410]

1920 yılı sonlarında ve 1921 yılı başlarında cephelerde elde edilen başarılardan yararlanılarak yeni vergi yasaları meclisten geçirilmiştir. Vergi yasaları hazırlanırken, konan verginin kimden çıkacağı, ülke ekonomisine etkisinin ne olacağı, izlenen politikayla uygunluk gösterip göstermeyeceği gibi konular üzerinde özenle durulmuştur. Dar gelirliler gözetilmeye çalışılmıştır. Ülkenin ekonomik yapısı nedeniyle vergi gelirlerinin yükü yine de kırsal kesimin omuzlarından kaldırılamamıştır.

Bir tüccarın 1000 lira sermayesi için verdiği verginin % 10'u, % 20'yi geçmediği halde, sermayesi 100 kilo buğday olan çiftçinin, her yıl ürününün 1/8'ini vergi olarak vermesi sonucu sekiz yıl sonra sermayesini bitirdiği belirtilmiş, dolayısıyla tüccardan alınan verginin azlığı dile getirilmiştir.[411]

TBMM ve hükümet, ulusal savaşı zafere ulaştırabilmek için olağanüstü yükümlülükler getirecek davranış içine girmekten kaçınmamıştır. Sakarya Savaşı öncesinde Tekâlif-i Milliye Emirleri yayınlanarak ordunun bir kısım ihtiyacı karşılanmıştır. 1921 yılı

sonlarında 5 milyon liraya ihtiyaç vardı. Hükümet bu parayı bulmakta zorlanıyordu. Bazı kişiler yasal dayanağı olmayan salma yoluyla, bölgelerin ekonomik durumu da göz önünde bulundurularak bu parayı toplamayı önermişti. İşte bu sıkışıklık nedeniyle bu dönemde vergilerin erken ödenmesine imkân sağlayan düzenlemeler de yapılmıştır.

Bütçe açığını giderebilmek amacıyla hükümete, bankalardan geçici avans alma, hazineye ait taşınmaz malları satma, madeni ufaklık para basma izni de verilmiştir.[412]

1921 yılı bütçe açığını giderebilmek için hükümete borçlanma önerileri de yapılmıştır. Ancak borçlanma nasıl olacaktı? İç borçlanma mı, dış borçlanma mı yapılmalıydı. Osmanlı geleneğinden hareket edilecek olursa, bütçe açığını gidermede en uygun yol, dış borçlanmaydı. Ancak bu dönemde Anadolu'nun bir dış borçlanmaya gitmesi kolay değildi. Çünkü borç verecek ülke yoktu. Maliye Vekili'ne göre Fransa'nın, Amerika'dan % 10 faizle para aldığı, İtalya'dan bir şeyin beklenemeyeceği, İngiltere'ninse borç vermeyeceğinin açıkça gözüktüğü bir ortamda borç alınabilecek ülke bulmak da zordu. Tek umudun Şark'ta olduğu görülüyordu.[413] Tevfik Rüşdü Bey, "Hiç kimse harici bir istikrazın gayrimümkün olduğunu burada iddia edemez. Harici istikrazın imkânsızlığını iddia etmek aşk ve imanla kurduğumuz ve atisinden emin bulunduğumuz devletimizin bir itibarı olmadığını kabul etmek demektir." diyerek Maliye Vekili'nin bu yaklaşımına karşı çıkmıştır.[414]

"Devletin siyasi, iktisadi, istiklalinden hiçbir şey feda etmemek şartıyla memlekette mevcut olan, gerek servet-i tabiyemizin ve gerek tesisat-ı sınaiyemizin inkişafı namına makul şerait altında" bir borçlanma yapılması için hükümete izin verilmesine karşılık,[415] hükümet "mütareke" önerilerinin gündeme geldiği bir sırada, dış borçlanmaya gitmenin sakıncalarını göz önüne alarak böyle bir girişimde bulunmamıştır.[416]

Kimi milletvekilleri, devletin bütçe açığının giderilmesi için tutarlı bir politika izlemesini, bazen Doğu'ya, bazen Batı'ya yönelik izlenen politikanın ülke koşullarına uygun bir borçlanmayı engellediği görüşünü savunmuşlardır.[417]

Hazine Kesin Hesap Verilerine Göre Gider Bütçeleri

Kurumlar	Yıllar					
	1920 Yılı	%	1921 Yılı	%	1922 Yılı	%
Hilafet ve Hanedan	551.012				144.455	
Büyük Millet Meclisi	953.996		985.376	1,1	1.067.644	1
İcra Vekilleri Heyeti			12.730		18.721	
Muhassesat-ı Zatiye			3.493.225		4.924.441	4,8
Duyunu Umumiye	7.680.969	12	1.202.611		2.263.711	2,2
Maliye Vekâleti	6.413.629	10,1	5.499.268	6,6	8.084.300	8
Dâhiliye Vekâleti	2.731.023	4,3	2.228.013	2,7	2.451.190	2,4
Sıhhiye Vekâleti	613.141		549.293		948.578	
Şeriye Vekâleti	522.062		305.000		632.226	
Adliye Vekâleti	2759.274	4,3	2.448.244	2,9	2.792.695	2.7
Maarif Vekâleti	577.061		504.063	1	432.245	1,4
Nafia Vekâleti	620.396		1.125.307	1,3	928.724	
İktisat Vekâleti	1264.921	2	1.454.023	1,7	2.523.353	2,4
Hariciye Vekâleti	303.748		459.924		970.257	
Müdafaai Milliye Vekâleti	27.576.039	43	50.984.384	32	55.829.136	52
Bahriye Dairesi	289.548	0,5	443.379		1.117.868	1,1
Askeri Fabrikalar Müdüriyeti Umumiyesi	752.969	1,1	2.764.595	3,3	1.554.285	1,5
Jandarma Komutanlığı	4.858.976	7,7	4.166.039	5	5.845.176	5.7
Emniyet-i Umumiye	1.354.688	2,1	937.320	1,1	1.682.348	1,6
Posta ve Telgraf Müdüriyeti	1.427.898	2,2	1.505.891	1,8	2.129.657	2,1
Rüsumat Müdüriyet Umumiyesi	356.160		356.152	1	141.463	1,3
Matbuat ve istihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi	88.000		83.791		107.494	
Aşair ve Muhacirin	874.735		663.556		1.139.338	1,1
Ziraat Bankası					1.245.458	1,2
Şura-yı Devlet						
Divan-ı Muhasebat	26.096					
Defter-i Hakani	403.311					
Riyaset	18.375					
Toplam	**63.018.357**		**82.162.190**		**100.974.541**	

Hazine Kesin Hesap Verilerine Göre Gelir Bütçeleri

Gelir Bölümleri	1920 Yılı	%	1921 Yılı	%	1922 Yılı	%
Vasıtasız Vergiler	26.589.256	56	35.378.176	61,6	1.149.468	1,6
Vasıtalı Vergiler	10.438.895	22	7.170.380	12,4	12.984.085	13,1
Tekel Gelirleri	4.738.244	10	3.756.283	6,5	5.257.362	5,3
Devlet Malları Hasılatı	2.015.650	4	1.296.833	2,2	1.960718	1,9
Çeşitli Gelirler	1.758.443	3,7	4.820.904	8,3	5.505.106	5,5
Damga Ver. Harç Cezalar	968.894	2	1.271.196	2,2	2296.427	2,3
Tüketim Vergileri	140000		2.909.053	5	8.635.183	8,7
Toplam	**46.839.868**		**57.435.193**		**98.319.133**	
	1920 Yılı	**%**	**1921 Yılı**	**%**	**1922 Yılı**	**%**
Gelirin Çeşidi						
Aşar Vergisi	13641.079	29,6	19.320.643	33,6	29.585091	29,8
Gümrük Vergisi	10.361221	22	7.009.720	12,2	12717.333	12,8
Hayvan Vergisi	5.783.586	12	5.948.533	10,3	5.475.218	5,5
Tuz Tekeli	3.500.000	8	2789.091	4,8	3.863.568	3,8
Bina ve Arazi Vergisi	2.540.689	5	4.456.604	7,7	9.291.886	9,3
Gelir Vergisi	2.083.756	4	2.801.498	4,8	6.644.692	6,7

İkinci Grup milletvekilleri, bütçe tartışmasına geniş bir boyut kazandırarak, bütçe açığının kapatılmasını bir sistem sorunu haline getirmişlerdir. Bunlara göre, hükümetin siyasal yapısı sermayedarlara güven vermemektedir. Sermayedarlar, paralarını Anadolu'da tutmuyorlar. İş yapmıyorlar. Hükümete güvenleri yoktur. Onlara güven verilmelidir. Bu da, biz nasıl bir hükümetiz, ilerde ne şekle dönüşeceğiz, nereye gidiyoruz gibi kafalarda oluşan sorularının açıkça cevaplandırılmasına bağlıdır.[418] Olağanüstü mahkemelerin kurulduğu, Tekâlif-i Milliye emirlerinin yayınlandığı ve uygulandığı, sıkıyönetimlerin sürdüğü bir yere, yabancı sermaye gelmez. Bunlar hem yabancı sermayenin girişini engelliyor hem de içerdeki sermayenin dışarıya kaçırılmasına yol açıyor. Öyleyse bütçe açıklarını giderebilmek için bu engellerin ortadan kaldırılması, sermayedarlara siyasal sistem hakkında güven verilmesi zorunludur.[419]

Bu gruptan bazı milletvekilleri bütçe açığının giderilmesi için toprak altında bulunan doğal kaynaklardan yararlanılmasını da önermiştir.[420]

Bütçe komisyonuysa bütçe açığını giderebilmek için, önerilen "istiklâl vergisi, müdafaa-i vatan vergisi, vergi istikrazı" gibi önlemleri uygun bulmamıştır. Ancak, hükümetin Ziraat Bankası'ndan borç para almasında da sakınca görmemiştir. Açığı giderebilmek için, Almanya ve İtalya'ya araç ve gereç almak için gönderilen paraların geri getirilmesini, tasarrufa önem verilmesini, dış borçlanmaya gidilmesini önerenler de olmuştur.[421]

Tüm bunlara karşın Maliye Vekili, ülke koşullarına ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın amacına uygun gerçekçi bir politika izleyerek, bütçe açığını giderebilmek için ülke içi kaynaklara yönelmiş, yeni vergilerle bu sorunu çözmeye çalışmıştır.[422]

F- Meclisin İktisadi Alandaki Düşüncesi

1- Tarım Alanında

TBMM açıldıktan ve İcra Vekilleri Heyeti oluşturulduktan sonra, İcra Vekilleri Heyeti izleyeceği politikayı saptamıştı. Buna göre hükümet ülkenin iktisadiyatını, halkın refah ve saadetine uygun, düşman saldırılarına karşı dirençli kılmayı düşünüyordu.

Ülkenin ekonomik yapısı tarıma dayanıyordu. Halkın büyük bir bölümü ziraat ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı.

İktisat Vekili, izleyeceği iktisadi politikayı saptarken, a- ivedilikle yapılması gerekenler, b- yavaş yavaş yapılması gerekenler olmak üzere bir sıralama yapmıştı.

İktisat Vekili'ne göre, ivedilikle yapılması gereken işler şöyle özetlenmişti: Ziraat amelesinin, ziraat göçmenlerinin (muhacir-i zirainin) mutluluk içinde yaşamlarını sürdürmelerine olanak sağlamak, tümüyle işlenmeyen "miri ve hususi" çiftliklerin ve büyük toprakların verimli bir biçimde işletmeye açılmasını temin etmek, tohum bulamayan köylüye tohum dağıtmak, ürüne zarar veren çekirgelerle en son teknikle (fenni usulle) savaşmak, Ankara Ziraat Okulu'nu yeniden açmak, ders ve uygulama programlarını ülkenin ihtiyaçlarına uygun bir biçimde yeniden düzenlemek ve buraya güzide öğretmenler getirmek, Kastamonu'da bir orman mektebi açmak, sellerden sürekli zarar görenlere, yakıt ve kereste sıkıntısı çekenlere yardım etmek.

Yavaş yavaş yapılması gereken işler de şöyle sıralanmıştı: Vekâletin teknik elemanları ülke içinde yapacakları araştırma ve inceleme sonucuna göre tarımın daha iyi bir hale getirilmesi için gerekli olanı, bütçe ve zamanın iznine göre yapmaktı.[423] Anadolu, "çiftçiler diyarı" olarak adlandırıldığına ve ülkenin maddi cephesini çiftçiler oluşturduğuna göre. Çiftçilik, diğer uğraş alanlarından daha ileri bir düzeydedir. Bu nedenle "Türkiye Halk Devleti"nin çiftçi politikasına önem vermesini yadsımamak gerekir.[424] Çünkü ancak böyle bir politikayla Türkiye'nin en hakiki efendisi, kırtasiyeci yönetimlerden, "mütegallibe, simsar ve yabancı sermaye" baskısı altında "kara bahtlı" üreticiler olmaktan kurtarılabilirdi.[425]

TBMM Hükümeti ülkedeki üretimi artırabilmek için çeşitli önlemler almak zorundaydı. Ülkenin savaş içinde bulunması ve üretici kitlenin cephede tutulması ürün miktarını etkiliyordu. Ürün yetersizliğinin doğuracağı sonuçları bilen hükümet, savaş durumuna bakmadan kimi güçlerin askerliğini tecil ettiği gibi, her kazada üretim araçları yapıcılarından iki marangoz ve iki demircinin de askerliğini tecil etmişti.[426]

Çıkarılan mükellefiyet-i ziraiye yasasına işlerlik kazandırmak için bir "nizamname" yayınlamıştı. Buna göre, her mahallede en büyük mülki memurun başkanlığında askerlik şubesi reisi, ziraat, fen memuru, jandarma kumandanıyla "müteberan-i zürra"dan heyetçe seçilen iki üyenin de katılmasıyla birer "Mükellefiyet-i Ziraiye Heyeti'nin oluşturulması ve bu heyetin haftada bir kez toplanıp tarımsal sorunları kendi aralarında görüşmesi gerektiği kararlaştırılmıştı. Heyet, mahalle ve kurra (köy) ihtiyar heyeti aracılığıyla her hanenin hayvan, arazi ve tohum miktarını bir deftere yazacak, köy ve mahalle ihtiyar heyeti her ay defterde ismi yazılı kişilerin ne cins ve ne miktar tohum "zer" ettiğini veya toprak işlediğini heyete ihbar edecekti. Çünkü ekicilerin, her çift hayvan başına yazlık ve kışlık olmak üzere kırk dönüm araziye hububat ekme zorunluluğu vardı.

Çiftçi halk, bu heyet aracılığıyla Ziraat Bankası depolarındaki alet ve edevattan yararlanacaktı.

Salt çiftçilerin değil, kurulmuş şirketlerin de toprak işlemesi veya işletmesi zorunluydu. "Resmi şekilde kurulmuş imtiyazlı imtiyazsız her türlü şirket, müessesat ve cemiyetlerden 5 bin lira sermayesi olanlar 100 dönüm, ondan fazla sermayesi olanlar her 1.000 lira için 10 dönüm araziyi" ekmek veya ektirmekle yükümlüydü.[427]

O günün Anadolusunda zirai ekonominin itici gücü insan ve hayvan emeğiydi. Savaş nedeniyle erkeklerin silah altına alınması ve Tekâlif-i Milliye komisyonlarının da askeri nakliyat sağlamak için halktan öküz toplamış olması, ister istemez ziraatı etkilemişti. Bunu göz önünde tutan Besim Atalay Bey (Kütahya), halktan alınan bu öküzlerin her gün öldüğünü belirterek, askerin elindeki bakımsız öküzlerin bedelsiz olarak köylülere verilmesini önermiştir.[428] Onun bu önergesini bütçe encümeni de olumlu bulmuş ve bu konuda bir yasa tasarısı meclise sunulmuştur.

Tasarının tartışması sırasında bunu bir devrim ilkesi olarak yorumlayan Besim Atalay Bey, "Gözümüzün önünde ölen öküzleri ölmekten men edemeyen bizler, acaba dünyada hangi inkılâbı yapacağız?" diye sormuş ve öküzlerin ölümünü engelleyemeyen bir yönetimin daha büyük dertlere çare bulamayacağı görüşünü savunmuştur.[429]

Konya Milletvekili Vehbi Efendi, tarımsal ekonominin itici gücü olan hayvan ve araç yetersizliğinin ürün miktarını da etkileyeceğini belirterek, ileriki yılda hasılatın olmayacağını,[430] ürün yetersizliğinin gerek sosyal yaşamı gerekse askeri eylemleri etkileyeceğini, bu konunun üzerinde özellikle durulmasını istemiştir. Hüseyin Avni Bey (Erzurum), ilkbaharda ziraatın yapılamayacağını, ziraat olmazsa ordunun ve milletin olmayacağını, Anadolu'da oturan bir ulusun "zahiresinin" Avrupa'dan alınmasının utanılacak bir şey olduğunu belirtmiştir.[431]

İcra Vekilleri Heyeti, 10 Ocak 1922'de çıkardığı bir kararnameyle 9 Ekim 1921'de çıkarılan mükellefiyet-i ziraiye kararnamesinin bazı maddelerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Buna göre tüm tüccar ve serbest meslek sahipleri, ticaret odalarındaki derecelerine, vergi gelir durumlarına ve "mükellefiyet-i ziraiye" heyetlerinin takdirine göre üç sınıfa ayrılmıştır. Birinci sınıfa girenlerin

40, ikinci sınıfa girenlerin 20 ve 3. sınıfa girenlerin de 10 dönüm ziraat yapması, özel şirketlerin de "mabeyn senetlerine" göre üç sınıfa ayrılıp aynı işlemleri yapması zorunlu görülmüştür.

Toprağı olmayanların da Mükellefiyet-i Ziraiye Heyetlerinin "delaletiyle" asker ailelerin ve "eramilin" ihtiyacından fazla kalan araziyi kiralayarak bu ödevi yerine getirmeleri karalaştırılmıştır.[432] Hükümetin bu kararnamesi tepkilere yol açmıştır. Ankara Milletvekili Mustafa Efendi, bu kararnameyle köylülerle tüccarların işbirliği yapacağını bunun da yeni suiistimallere yol açacağını,[433] Hüseyin Bey ise (Elazığ), Ankara'da 3 bin bakkal 300-500 tüccar olduğunu, "hükümetin bunlara 20 dönüm ziraat yapacaksınız veya yaptıracaksınız" dediğini, fakat arazi göstermediğini, bu nedenle herkesin 20 dönüm toprağı istediği yerde sürmesini;[434] Behçet Bey (Kangiri), "şimdiye kadar yerde gökte" bu konuda düzenlenmiş bir yasanın olup olmadığının açıklanmasını istemiştir.[435]

Ülkenin olağanüstü bir durum içinde olduğunun bilincinde olan hükümet, açlık sorununun doğuracağı sonuçları deneyimlerine dayanarak, daha doğmadan önlemek amacıyla böyle bir ürün artırımı yöntemi düşündüğünü belirtmiştir.[436]

Ziraatın düşüklüğünün kökeninde hayvan yetersizliğini gören İktisat Vekili, bu sorunun çözüm yolunun makina olduğunu söylemiştir.[437]

Eğer bu makinaları zamanında getirip tarımsal ekonomiye canlılık kazandırmazlarsa, savaşı bile kaybetmenin olası olduğunu belirten Sırrı Bey, ülkede açlık tehlikesi baş göstermeden önlemin alınmasını istemiştir.[438] Oysa bu sırada ülkenin bazı yörelerinde - Karadeniz kıyılarında- açlık tehlikesi un fiyatlarının yükselmesiyle kendini göstermeye başlamıştı.

İktisat Vekili'nin bu politikası gerçekçi midir? Uzun vadede belki, ama kısa vade için değildi. Nitekim Konya Milletvekili Hacı Bekir Efendi, İktisat Vekili'nin yeni makine getirtip yeni hasılata kadar işletmesini olanaksız görür ve "işletebilirse alnından öperim" diyerek kaygılarını dile getirir. Hacı Bekir Bey, "Bu, dünyada olur şey değildir. Çürük makineyi getirten benzin bulmalı, kömür bulmalı, mühendis bulmalı, bunlar nerede?" diye sorar.[439]

Hükümetin zorunlu olarak geliştirmek istediği bu ürün artırıcı önlemlerine karşılık, ürünün artırılamayacağı bazı milletvekillerinin ortak kanısıdır. Ankara Milletvekili Mustafa Efendi, 6 Mart 1922 tarihli önergesinde bu durumun "köylünün nefsi için ektiği tohum ve tarlaya" bir parça menfaat karşılığında "muvazaaten" tüccarı ortak göstererek köylüyle esnafın organik ilişki içine girip yeni "suiistimal" kapılarının açılmasına neden olacağını belirtmiştir.[440]

Hükümet, ürün artırımı için bu önlemin yanında "cünha" ile mahkûm kişilerden ceza süresinin bitimine az bir zaman kalanların ziraat işinde çalışmak üzere bir ay geçici olarak tahliyelerini kararlaştırmıştır.[441] 21 Haziran 1922'de İcra Vekilleri Heyeti bu süreyi üç aya çıkarmıştır.[442]

Bütçe ve iktisat encümeninin ortaklaşa hazırladıkları bir rapor da tarımın geliştirilmesi konusunda şu düşüncelere yer verilmiştir: "Ziraatın terakki ve inkişafa mazhar olduğu yerlerde bu muvaffakiyetin evamili tetkik olunursa görülür ki başlıcaları, ziraat itibar müesseseleri, ziraat sendikaları ve kooperatifleri, ziraat tedrisatıdır."[443] Bu düşünceyi Haziran 1921'de Mahmut Esat Bey de dile getirmiş ve çiftçiyi koruyacak ekonomik ve toplumsal araçlar arasında Rey-i Fazın bankalarını, sendikalarını ve köy mekteplerini göstermişti.[444]

Ziraatin geliştirilmesi için kuşkusuz kredi örgütlerine de ihtiyaç vardı. Ancak yeterli değildi. Çünkü birçok ihtiyaçlarını karşılamak için çare bulmak zorunda kalan köylü, Ziraat Bankası'ndan gerekli ilgiyi göremediği için murabahacıların eline düşüyordu. Ayrıca köylü, Ziraat Bankası'nın uzun süren bürokratik işlerinden dolayı günlerce han köşelerinde kalmakta ve dolayısıyla işgücü kaybına uğramaktaydı. Bunların ötesinde aldığı para da 400-500 kuruşu geçmemekteydi. Bu nedenle köylü ister istemez kendi ağasına, efendisine, "çorbacısına" başvurup para ihtiyacını gideriyordu. Bunlar da yasal faiz oranı % 9 olmasına karşılık % 100'den daha yüksek oranda faizle para veriyorlar, parayı alamadıkları takdirde köylünün topraklarına el koyabilecek garantiler alıyorlardı. Bu durumsa belirli güçlerin arazi temerküzüne olanak sağlıyordu. Bunu

önlemek için köylünün tarlasına sahip olmasına ve her köylünün, içinde özgürce çalışacağı yeterli toprağın ona verilmesine olanak sağlanmasını isteyen Yunus Nadi'nin kapalı bir biçimde de olsa toprak reformundan söz ettiği dikkati çekmektedir.[445]

Ziraat Bankası bir "Köy Bankası " olmasına karşın, bu bankadan daha çok kentlilerin yararlandığı belirtilerek,[446] önlem alınması istenmiştir. Nitekim İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, üretimi artırmak için nakdî sermayenin zorunlu olduğunu, bunun da Ziraat Bankası aracılığıyla giderileceğini, 300 bin çiftçinin ümidini Ziraat Bankası'na bağlandığını belirtmiştir.[447] İktisat Vekili, Ziraat Bankası'nın, anonim veya komandit şirket olmadığı gibi özel bir banka da sayılamayacağını, doğrudan doğruya "zürraya" yardım etmek için kurulmuş bir "devlet bankası" olduğunu vurgulamıştır.[448]

Bütçe ve İktisat Encümeni'nin ortaklaşa hazırladıkları raporda, ziraat eğitimi konusunda şu görüşlere yer verilmiştir: "Bünye-yi iktisadiyemizin elyevm en esaslı mesnedi olan ziraatın terakki ve inkişafı için gerek talebe yetiştirecek ve gerek halkımıza ameli surette işi öğretecek tedrisata pek mühim bir mevki vermek mecburiyetindeyiz. Bu bahiste en başta mıntıka ziraat mektepleri gelir. Bu mekteplerde tedrisatın daha ameli olabilmesi, çiftliklerin ve sanayi-i ziraiyenin mümkün olduğu kadar geniş bir surette tatbik ve idaresine vabestedir."[449]

Nitekim bunun örnekleri görülmüştür. Ankara'da 1921'de açılan Ziraat Mektebi çok üretken bir eğitim vermiştir.[450] Bu somut örneğe dayanılarak ülkenin özgün koşullarına göre okulların açılması düşüncesi ortaya atılmıştır. 24 Ağustos'ta çıkarılan bir yasayla Türkiye içinde açılmış tüm ziraat mektepleri Ziraat Bankası'nın denetimine verilmiştir.[451] Hüseyin Avni Bey, Adana'nın programını Erzurum'a uygulamanın yararsızlığından söz ederek, fındık yetiştiren yerle çam yetiştiren yerin aynı olmadığını belirtmiş, yöresel bir ziraat eğitimi politikası uygulanmasını istemiştir. Besim Atalay Bey ise ziraat eğitimi yapacakların halktan kopmalarını önlemek için altlarından karyolalarının, ayaklarından pabuçlarının alınmasını istemiş ve "Tahtada yatırın, çarık giydirin, öküzü eline verin" diyerek onların toplumlarına yabancılaştırılmamasını öner-

miştir. Eğer bunun tersi yapılacak olursa "gravatını, bastonunu (ellerine) alacak(larını) hükümet dairesine (koşacaklarını) ve memuriyet" arayacaklarını belirterek, çevresine yabancılaşacakları görüşünü savunmuştur.[452]

Ülke bir tarım ülkesidir. Topraklar baştanbaşa üretkendir. Ancak çeşitli nedenler, üretken güçleri nicel ve nitel bakımdan azaltmıştır. Nüfusa göre toprak yeterli düzeyde değildir. Oysa Türkiye'yi ekonomik bakımdan yükseltebilmek için çok çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu nedenle de toprakta kaybolan insan gücünün yerine makine gücünün getirilmesi gerekli görülmüştür.

Çünkü ülke zengin olmalı ve ülkeye servet girmelidir. Zamir Bey'e göre, "Bizim sanayi fabrikalarımız yoktur ki Avrupa'yla rekabet edebilelim. Biz de bu topraklardan azami surette istifade edeceğiz. Bunu da ancak makine temin edecektir." dedikten sonra, "Çiftçilerimizi bilhassa ekseriyet-i âzimeyi teşkil eden köylülerimizi zengin etmek gayemiz ve maksadımızdır. Bunlar yükseldiğinde memleketimiz terakki edecektir." diyerek kalkınmanın ancak köyden başlayabileceği mesajını vermiştir.[453]

Zirai ekonominin gelişmesine katkıda bulunacak olan makinenin getirilmesine 1920 sonlarında başlanmış, 1921 baharında saatte 60 dönüm araziyi işleyebilen ziraat tankı adı verilen aracın İstanbul ve İtalya'dan satın alınması yolları araştırılmış ve bu konuda girişim yapılmıştır.[454]

Bu makineleri dışarıdan kim getirecekti?

Celal Bey, İktisat Vekili olunca çiftçinin ihtiyaç duyduğu mallar konusunda 5-6 ay gözlemde bulunmuş ve bunların hükümetçe yurtdışından getirilip maliyet fiyatına Ziraat Bankası aracılığıyla satılmasının yararlı olacağı konusunda bir açıklama yapmıştır.[455]

Fakat bu açıklama, devletçi ulusalcılarla, ticaret burjuvazisinin sözcülerini karşı karşıya getirmiştir. Konya Milletvekili Vehbi Bey devletin bu işe el atmasına karşı çıkarak bu işin tüccarlar aracılığıyla yapılması gerektiğini belirtmiştir.[456] Eskişehir Milletvekili Emin Bey ise "Tecrübelerimizle sabittir ki Ziraat Nezareti, resmi ellerle ekicilere yardım edeyim diye ne iş yapmışsa ekiciye yaramamıştır. Mutlaka mazarrat vermiştir." diyerek devletçi politikaya karşı çıkmıştır.[457]

Meclisin ilk yıllarında sosyalist düşünceyi benimsemiş gözüken Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey de ziraat makinesi ve yan aletlerinin Ziraat Bankası aracılığıyla getirilmesine karşı çıkarak serbest ticareti savunmuştur.[458]

Kütahya Milletvekili Ragıp Bey, devlet kanalıyla sağlanan pullukların ekiciye çok yarar sağladığını, ülke ziraatına yeni bir cereyan, yeni bir hareket verdiğini belirterek, hükümetin devletçi politikasının desteklenmesini istemiştir.[459]

Mahmut Esat Bey'in İktisat Vekili olduğu dönemde gündeme gelen bu soruna, Mahmut Esat Bey'in bakışı da devletçi olmuştur. Ancak onun devletçiliğine yabancı sermaye de eklenmiştir. Mahmut Esat Bey'e göre ülke çok zengin ve çok geniş olduğu için onu işlemeye nüfus yeterli değildir. Nüfus açığı makineyle kapatılmalıdır. Nitekim bu konuda Chester ve Kennedy ile görüşmeler yaptığını, 1923 Mart'ında büyük miktarda ziraat aletinin ülkeye getirileceğini söylemiştir (30 Aralık 1922). Ancak bu makineler, Ziraat Bankası aracılığıyla değil Singer Makineleri şeklinde gelip ülkede şubeler açacaktır. Bu şubelerde satılacak olan makinelerin fiyatları İktisat Vekâleti'nce tespit edilecektir.[460]

2- Ticaret Alanındaki Düşüncesi

Dışa bağımlı, yarı sömürge durumunda bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nda, Osmanlı halkının çıkarları uğruna yürütülen ciddi bir ticaret politikasından söz etmek olanaksızdır.

Avrupa sermayesinin, -kapitülasyonların verdği ayrıcalıktan yararlanarak- Osmanlı ülkesine girmesinden, imparatorluğun dışa bağımlı bir hale gelmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu bağımsız bir ticaret politikası izleyememiş, ticaret politikasının ana ilkeleri Avrupa devletlerince belirlenmiştir.

Sanayi devriminden sonra birbirleriyle sömürge yarışına giren Avrupa Devletleri, kendi ulusal çıkarları için himayeci politikaları benimserken, Osmanlı'nın liberal ticaret politikası gütmesini âdeta zorunlu hale getirmişlerdir.

Ne Abdülhamit döneminde ne de İttihat ve Terakki döneminde ülke yararına uygun bir ticaret politikası izlenememiştir. İttihat ve Terakki döneminde başlatılan milli iktisat politikası[461] -dolayısıyla ulusal ticaret politikası- ne yazık ki olumlu sonuç vermemişti. Karesi Milletvekili Vehbi Bey'in açıklamalarına göre Birinci Dünya Savaşı sırasında "mıntıkalar arası" ihracat durdurulmuştu.[462] Savaş sonrasında dışa açılım merkezleri olan önemli limanların İtilaf Devletleri tarafında işgal edilmesinden sonra ülke tam bir ekonomik "abluka" altına alınmıştır. Emperyalizmin yenilebilmesi için fiili işgalin kaldırılması yanında bu ekonomik ablukanın da yok edilmesi veya etkisiz hale getirilmesi zorunluydu. Bunun için de ulusal bir ticaret politikası izlemek gerekiyordu. İcra Vekilleri Heyeti, 10 Mayıs 1920'de ihracatın bağsız koşulsuz serbest olmasına ve İcra Vekilleri Heyeti'nden başka hiçbir makamın bu serbestîyi ihlal etmeye ve kısıtlamaya yetkili olamayacağına karar vermişti.[463] Maliye Vekili, yürürlükte bulunan bazı Osmanlı kurallarını uygulamaya devam etmeyi yeğlemişti. Örneğin ithalatta, ihracatta hatta ülke içinde, bir kasabadan diğer kasabaya gönderilecek eşya üzerine konulan oktrova adındaki verginin alımı sürdürülmüştü.[464] Kuşkusuz üretimi artırmak, ticareti geliştirmek için ilk akla gelecek soru "İthalat ve ihracatta, etkin güç kim olacak?" sorusuydu. Yani ithalat ve ihracat devlet elinde mi olacak yoksa özel şirketler aracılığıyla mı yapılacak? Bu ikilem her ne kadar ekonomik politikanın, dolayısıyla siyasal rejimin yapısını belirleyen sorularsa da, 1920-1923 döneminde sık sık üzerinde durulan konular olmuştur.[465] İktisat Vekâleti'nin hazırladığı ivedilikle yapılması gereken işler programında, sanayi ve ticaret-i mahalliye(nin) himayesine ve bilhassa "inkişafına" önem verileceği belirtilmişti.[466]

Genellikle meclisin ilk dönemlerinde sosyalist gözüken milletvekilleri ticaretin devlet aracılığıyla yapılmasının ülkeye yararlı olacağını belirtirken,[467] bazıları da –içlerinde hükümet içinde yer alan da vardır– serbest ticaretin bir ülkenin geleceğini tayin etmek için kılıçtan ve silahtan daha önemli olduğunu düşünüyordu. Bunlar, Almanya'da siyasal birliğin bu yolla sağlandığından söz ederek, serbest ticaret politikasının izlenmesini istiyorlardı.[468]

Dönemin olağanüstü koşulları bu tartışmaları sık sık gündeme getirmiştir. Ancak ilk başlarda devlet denetiminde yapılan uygulamalar zamanla serbest ticarete doğru bir çizgi izlemiştir. Politikanın bu yöne kaymasında genellikle "ülkede korunacak ticari müessesenin" olmaması[469] etken olarak gösterilmiştir.

Ticarette, tüccar milletvekillerinin büyük bir bölümü devlet tekeli yaratacak girişime her zaman karşı çıkmıştır. Örneğin, Karadeniz yöresindeki hububat yetersizliğini gidermek için yöreye dışardan getirilecek unların belediyeler aracılığıyla dağıtılmasına tepki göstermişlerdir.[470]

Aslında Karadeniz yöresindeki bu sorun, ülkedeki ticaret politikasının yanlışlığını göstermektedir. Çünkü devlet buraya el atmayınca veya zamanında önlemini almayınca yöredeki birkaç tüccar gücüne güç katmıştır. Oysa ülkeyi kurtaracak ve halkçı bir yönetimle mutluluğa ulaşacak olan bunlar değil, "sadece bir süngüyle düşman karşısına çıkacak olan yoksul ve aç halk" kesimiydi.[471] Onların bu sorunu nasıl çözümlenebilirdi? Bilindiği üzere bu dönemde livalardan livalara, kazalardan kazalara mal satımı yasaktı. Dışardan mal getirmek de söz konusu değildi. Bu durumda yapılacak iş belirli ölçüde gümrük kapılarını hububat ticaretine açmaktı. Ancak, tüm gümrük kapılarının açılması demek yeniden Osmanlı ticaret politikasına dönülmesi demekti. Bu politika ulusal serveti yok edeceği gibi "iktisadi intihar" demek olacaktı.[472] İşte bu bilinçle hareket eden İcra Vekilleri Heyeti gereksinim duyulan bölgelerde belirli bir süre için gümrük kapılarının açılması politikasını benimsemiştir.

Dışsatımla dışalım arasında eşit bir denge kurulmasını ulusal bağımsızlığın gereği sayan Mahmut Esat Bey, ulusal ticarete yön vermek için Ankara'da, tüccarlardan ve ticaret odası üyelerinden birtakım kişilerle görüşmeler yapmıştır. Ülkenin ekonomik bağımsızlığını sağlamak ve aracıları ortadan kaldırıp halka daha ucuz mal sağlayabilmek için Anadolu İthalat ve İhracat Şirketi adı altında bir örgüt kurmayı düşünmüş ve bu konuda tüccarlarla görüşmeler yapmıştır. Tüccarlar şirketin kooperatif biçiminde ku-

rulmasına sıcak bakmamışlardır. Hükümet söz konusu şirketin anonim şirket ve kooperatif biçiminde kurulmasını uygun bulmuştur.[473]

Mustafa Kemal Paşa, ticaretin "ağyar" elinden kurtarılarak ulusallaştırılması düşüncesindedir. 20 Mart 1923'te Konya esnafıyla yaptığı konuşmada bu düşünceyi açıkça ortaya koymuştur. Osmanlı ticaret politikasının kısa bir analizinin de yapıldığı bu toplantıda "İhracat menbalarımız bizden olan tüccarların elinde bulunmalıdır" demiştir.[474]

TBMM Hükümeti sürekli ithalata yönelmiş, ihracat istenilen düzeyde olmamıştır. Bu durumun ülkenin geleceğiyle ilgili yakın tehlikeler oluşturacağı ve neticenin "iflas" olacağı vurgulanmıştır.[475] Oysa istatistiklerin gösterdiği durum şöyledir:[476]

Genel olarak

İthalat	İhracat
11.900.000 lira	9.300.000 lira

Anadolu'nun son on ay içindeki ithalat ve ihracat durumu:

		İthalat	Resmi		İhracat
Limanlar	**Değeri**	**Miktarı**	**Gelir**	**Değeri**	**Miktarı**
Antalya	4.236.301	3.687.627	500.618	7.054.518	12.767.893
Trabzon	1.515.132	2.804.349	293.167	1.408.035	5.669.070
Samsun	4.964.284	7.471.473	991.784	711.021	3.105.477
Erzurum	1.777.932	5.119.935	56.640	44.248	35.886
Zonguldak			25.970		
Toplam	**11.903.649**	**19.082.684**	**2.596.684**	**9.317.822**	**21.700.332**

İthalat metası: Kumaş, kahve, şeker, alet ve edevat-ı haddiye, mevad-ı züccaciye.

İhracat metası: Yapağı, tiftik, deri, buğday, arpa, kömür, çöven, yağ, kenevir vs.

Mart ve Nisan 1921 yılı ithalat ve ihracatıysa şöyledir:[477]

İhracat

Öküz	2396	adet	Tavuk	1060	adet	Sığır Derisi	9574	kg
İnek	143	adet	Fıçı Balık	580	adet	Koyun Derisi	26 372	kg
Boğa	27	adet	Yumurta	646.800	adet	Keçi Derisi	1,465	kg
Koç	7258	adet	Tiftik	17684	kg	Manda Derisi	880	kg
Koyun	2460	adet	Yapağı	49047	kg	Tiftik Keçi Derisi	7623	kg
Teke	2423	adet	Kil	1728	kg	Pastırma	14554	kg
Keçi	113	adet	Bağırsak	20113	kg	Kavurma	739	kg
						Sucuk	1786	kg
						Latum	725	Kg

İthalat ise:

İnek	:	5	
Tavuk	:	4	
Sığır derisi	:	8655	kg
Manda derisi	:	14716	kg

1920 senesi içinde alınan önlemler sayesinde muhtelif gümrük merkezlerinden elde edilen gelir de şöyledir:

İthalat rüsumu	3.312.326 lira
İhracat rüsumu	949.099 lira
Transit rüsumu	5.834 lira
İstihlak rüsumu	812.830 lira
Rüsum-ı sair	34.193 lira
Toplam	5.213.682 lira

Bakanlar Kurulu, ihracatı daha da geliştirmek için 20 Eylül 1920 tarihli ihracat vergisini yarıya indirmiştir.[478]

1336/1920 Ağustos'undan itibaren 6 ay içinde Anadolu'ya yapılan yabancı ithalatı 10.241.144 kg, değeriyse 33.127.400 liradır. Bu dönemdeki ihracatsa 14.490.304 lira kadardır.

1337/1921 yılının Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında Samsun, Trabzon, Antalya ve Zonguldak limanlarından ithal edilen eşyanın değeri 4.241.196 liradır. Bu üç ay içinde ihraç edilense 2.701.201 lira kadardır.

1920 yılı gümrük geliri 5.213.682 lirayken, 1921 Ağustos, Eylül, Ekim aylarında üç aydaki gelir 1.500.600 lira kadardır.[479]

Peyam-ı Sabah'ın bu tablosuna karşın *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Ocak 1922'de Zonguldak sancağının teşrinisani, kânunuevvel ayları zarfında yaptığı ithalat ve ihracatı şöyle göstermektedir:[480]

Teşrinisani
İthalat

Buğday	14 krş.	44.400	201.600	krş.
Arpa	12 krş.	18.000	216.000	krş.
Şeker	45 krş.	26.000	1.170.000	krş.
Kahve	53 krş.	17.000	901.000	krş.
Zeytinyağı	110 krş.	2.600	286.000	krş.
Sabun	80 krş.	4.500	360.000	krş.

İhracat

Sığır derisi	350	krş.	2.600	910.000	krş.
Öküz derisi	250	krş.	900	225.000	krş.
Koyun derisi	100	krş.	400	40.000	krş.
Ceviz	7	krş.	9.600	67.200	krş.
Tavuk (tane)	25	krş.	2.600	65.000	krş.
Yumurta (100'ü)	75	krş.	9.600	680.000	krş.

Kânunuevvel
İthalat

Buğday	15	krş.	50.000 kg	750.000	krş.
Arpa	14	krş.	25.000 kg	10.000	krş.
Şeker	45	krş.	8.000 kg	2.060.000	krş.
Kahve	52	krş.	24.000 kg	1.248.000	krş.
Zeytinyağı	110	krş.	3.000 kg	330.000	krş.
Sabun	80	krş.	6.000 kg	80.000	krş.

İhracat

Sığır Derisi	340	krş.	1.400 kg	476.000	krş.
Öküz Derisi	40	krş.	600 kg	204.000	krş.
Koyun Derisi	90	krş.	300 kg	27.000	krş.
Ceviz	7	krş.	8.900 kg	62.300	krş.
Tavuk (tane)	30	krş.	3.400 adet	10.200	krş.
Yumurta (100 ü)	87	krş.	120.000 adet	10.440.000	krş.

3- Sanayi Alanında

TBMM, toplandığı ve ulusun yazgısını çizmeye karar verdiği zaman, ulusalcılar, salt emperyalizmin ülkedeki fiili işgalini kaldırıp dağılmayı düşünmüyorlardı. Sınırları saptanmış bir alanda kurulacak olan yeni Türkiye'nin halkını, Misak-ı Milli'nin 6. maddesinde belirtilen tam bağımsızlığa kavuşturmayı da amaçlıyorlardı.[481]

TBMM ve onun hükümeti ihtilalci bir niteliğe sahip olduğuna göre, ileriye yönelik ve devrimci kararlar alması zorunluydu.

Tam bağımsızlık zincirlerinin önemli bir halkasını oluşturan ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilebilmesi için, ulusal sermayeye ve ulusal üretim merkezlerine ihtiyaç vardı. Çünkü bir milletvekilinin deyimiyle ülke Batı'ya öylesine bağımlı bir duruma getirilmişti ki, "ahrete giderken bile" halk "ecnebi kefenine" sarılarak gidiyordu.[482]

İktisat Vekili'ne göre ülke ekonomisinin bu duruma düşmesinin nedenini gerilerde aramak gerekir. Türkiye'yi bu duruma dış dinamikler getirmemiştir. Sermayesi daha güçlü olanlar siyaset kuvvetiyle, kapitülasyonlarla daha iyi mevki kazanmışlar, ekonomiyi mahvetmişler, ülkeyi aciz ve zayıf vaziyette bırakmışlardır.[483]

Devrim meclisine düşen görev, bu olumsuzlukları gidermekti. Anadolu'da hammadde bol olmasına karşılık onu üretime dönüştürecek fabrikalar kurulmamıştı. Bunun doğurduğu sonuçları iyi değerlendiren Maliye Vekili, *Hâkimiyet-i Milliye* muhabirine "'Londra Konferansı', 'Sağdan Sola Doğru', 'Yunan Meselesi'ni okuduk. Yazmayı unuttuğunuz bir mesele fabrika meselesi." dedikten sonra, "Evet bize ilk lazım olan şey bu. Yazınız, herkese anlatınız ki bize fabrika lazım. Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı ancak bununla sağlanacaktır. Bu olmazsa kazanacağımız siyasal bağımsızlık neye yarar? Şimdiye kadar ve hâlâ Türkiye çalışıyor, üretiyor, fakat bundan başkaları faydalanıyor. Ülkemizde herkes çalışıyor. Elde edilen ürün yok pahasına ve bin rica minnetle dışarıya satılıyor. Sonra bu ürünün biraz şeklini değiştiren yabancılar, bunu bize tekrar satıyorlar. 40 kuruşa yün veriyoruz, aynı yünü 1200 kuruşa bir metre kumaş olarak alıyoruz. Bu dünyanın neresinde görülmüştür." diyerek sömürünün boyutlarını açıkça ortaya koyuyor ve Türkiye'nin karşı karşıya olduğu acı gerçeği dile getiriyordu.[484]

Gerçekten de Maliye Vekili'nin kısaca analizini yaptığı Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği bu politikaya, dünyanın sömürge olan bölgeleri dışında rastlamak mümkün değildi. Oysa TBMM ve onun hükümeti tüm halkın katılımıyla bu sömürü mekanizmasını ortadan kaldırmanın mücadelesini vermekteydi. Bunun için de daha savaş bitmeden ulusal üretim merkezlerine ve bu merkezleri işletecek ulusal emek sorununa eğilmek zorunda kalmıştır.

TBMM açıldıktan kısa bir süre sonra askeri ve siyasi cepheler güçlenirken buna koşut olarak "iktisadi cephenin" de güçlenmesi gerekiyordu. Aksi takdirde ulusal bağımsızlık tehlikeye düşebilir-

di. Çünkü 40 kuruşa satıp, 1200 kuruşa mal alımı önlenemezse, "siyasi istiklal diye elde edilenin parmaklarda yaldızını bırakıp uçan kelebekten" başka bir farkı olamazdı.[485] Maliye Vekili'nin de vurguladığı gibi ülkede üretilen hammaddenin bir bölümü ülke içinde işlenemediği takdirde iktisadi durum giderek kötüleşecek ve bir felakete dönüşecekti. İktisadi felaketin arkasından da siyasal bağımsızlık yitirilecekti.[486]

Maliye Vekili, bu sözleriyle Osmanlı Devleti'nin o güne kadar izlediği ekonomik politikayı da dışlamış oluyordu.

Osmanlı halkındaki genel kanı, ülke sorunlarının siyasal olduğu, hükümetin şu veya bu biçimi alması ya da şu veya bu adamın yönetime getirilmesiyle çözümlenebileceği doğrultusundaydı. 1920-1923 dönemindeki çalışmalar bunun böyle olmadığını ve ülke sorunlarının kökeninde ekonomik sorunun önemli bir öge olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştı.[487]

Türkiye'nin o günkü içinde bulunduğu koşullar nedeniyle büyük sanayiye geçmesi olanaksızdı. Fakat Besim Atalay Bey'in de belirttiği gibi "Her şeyde kanuni tekâmül vardır. Birdenbire yüksek sanayi teesüs edemez." El tezgâhlarından başlanacak, ufak sanayi himaye edilecek, ondan sonra yavaş yavaş fabrikalara varılacaktır.[488]

Fabrika kurmak kolay mıdır? Kuşkusuz bunun birtakım şartları vardır. Bunun bilincinde olmasına karşılık *Hâkimiyet-i Milliye* muhabirinin bu içerikteki sorusuna Maliye Vekili, "Elbette kolay, yeter ki azmedilsin" diye bir karşılık vermiştir.

Fabrikayı kim yapacaktır? Üretim araçlarının mülkiyeti siyasal rejimin de göstergesi olduğu için bu konu mecliste bir hayli tartışılmıştır. Maliye Vekili, "Hükümet kendine lazım olanları yapıyor ve yapacak" dedikten sonra hükümetin herşeye yetişemeyeceğini, bu nedenle "sermaye sahiplerinin kısım kısım toplanıp" fabrika açmalarının zorunlu olduğunu belirtmiştir.

Fabrika kuracakları denetim altına alabilmek için kurulacak fabrikaların sermayelerine % 50 oranında devletin de katılması gerektiğini söylemiştir.[489]

Ferit Bey'den sonra Maliye Vekili olan Hasan Bey de hükümetin fabrikatörlük yapmasına karşı olanları o güne değin "kokuşmuş" liberalizmin savunucuları olarak nitelemiş ve kendisinin "o mektebin iktisat politikasına mensup" olmadığını söyleyerek, devletçi bir politikadan yana olduğunu belirtmiştir. "Hükümetin başarıyla işletebileceği birçok sanayi"nin olduğuna dikkati çeken Hasan Bey, "bu yol izlenmedikçe (ülkenin) hiçbir zaman Avrupa'nın ekonomik tutsaklığından" kurtulamayacağı kanısındadır.[490] Hasan Bey, liberalizmin kendi öz vatanı olan İngiltere'de bile yavaş yavaş ortadan kalktığı düşüncesindedir.[491]

1920'ye gelinceye değin, Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan iktisat politikasının liberal bir politika olduğunu belirten İktisat Vekili, bu politikanın izlenmesine devam edildiği ve bireyler serbest rekabet karşısında koruyucusuz bırakıldığı takdirde ekonomik bağımlılıktan kurtulunamayacağına dikkati çekmişti.[492] "Devlet sosyalizmini"[493] savunan Celal Bey ise "bizim (gibi) iktisadi vaziyette bulunan milletler için en iyi iktisat usulü(nün) himaye" olduğunu, ülke sanayisinin, hammaddesinin korunmadığı takdirde ülkenin ekonomik geleceğinin çok karanlık olacağını, meclisin her şeyden önce bu konuya ordu kadar önem vermesi gerektiğini belirtmiştir.[494]

İktisadi politikanın kuramlara göre değil, ekonominin temel unsuru olan "toprakları koklayarak ve bu topraklarda çalışan insanların sözlerini işiterek" saptanmasını isteyen[495] Mustafa Kemal Paşa da devletçidir. Zira 1 Mart 1922'de meclisi açış konuşmasında "Siyaset-i iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafi-i umumiyeyi doğrudan doğruya alakadar edecek müesses ve teşebbüsat-ı iktisadiyeyi kudret-i maliye ve fenniyemizin müsadesi nisbetinde devletleştirmedir." diyerek bu konudaki düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur.[496]

Hükümetin devletçi görüşüne karşın, mecliste liberal ekonomi politika yanlısı milletvekilleri hiç de azımsanamayacak sayıdadır.[497] Bunlar içinde mecliste etkin olan kişiler de vardır.

Hükümetin devletçi ekonomik politikasına karşı çıkanların başında Ali Şükrü Bey gelir.[498] Avrupa devletlerinin ticari ambargo

uygulaması sonucu "donsuz kalınacağını" belirten Ali Şükrü Bey, devletçi politikaya karşı çıkar. Avrupalılardan birinin başlarındaki feslerini, öbürünün cübbelerini almaları halinde "çırılçıplak" kalınacağını belirten Besim Atalay Bey de devletçiliğe karşıdır.[499]

Besim Atalay Bey, Fransız Devrimi'nden önce hükümet dokuma sanayiine el attığı için bu sanayiinin gelişemediğini, hükümetin fabrika sahiplerini serbest bıraktıktan sonra sanayinin geliştiğini[500] belirterek, Türkiye'nin kalkınabilmesi için liberal bir iktisat politikası izlenmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Başındaki fesinden ayağına kadar, giydiği eşyanın ülkede üretilmediğine dikkati çeken Abdülkadir Kemali Bey, devletçi bir iktisat politikasının benimsenmesini istemiştir.[501]

Yerli kumaş yasası dolayısıyla yapılan eleştirileri yanıtlayan İktisat Vekili Celal Bey, iktisat politikasının sanayiye yönelik bölümünde koruyucu bir politika izleyeceklerini bir kez daha vurgulayarak bunun dışında "çare-i necat" olmadığını belirtmiştir.[502]

Anadolu'nun ulusal sanayiini kurmasını Batılıların hoş karşılamayacaklarını ve onu yıkmak için her türlü yola başvuracaklarını, İstanbul'da yapılan mum fabrikası, kibrit fabrikası örnekleriyle somutlaştıran Celal Bey, "tahta tezgâhlarıyla çalışan" ulusal sanayiinin "makina devrine girmeye başladıklarında da" korunmasının zorunluluğuna işaret etmiştir.[503]

Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izlediği rekabet Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle "çok gayrimeşru, hakikaten çok kahır" olmuştur. Avrupalılar gelişmeye açık sanayii de mahvetmişlerdir. Tanzimatın açtığı "serbest ticaret politikasından" yararlanarak, Osmanlı yöneticilerinden aldıkları ekonomik ayrıcalıklar ve kapitülasyonlarla ülkenin ekonomik yaşantısına egemen olmuşlardır.[504]

Yeni Türkiye'nin ekonomik politikasını saptamak için İktisat Vekâleti, anonim şirketlerin sayılarını, niteliklerini, isimlerini, merkezlerini v.b. bazı bilgileri içerir bir anket hazırlatmış ve bunu vilayetlere, livalara göndermiştir.[505] Bu ankete göre, ülkedeki bazı sanayi iş kollarının faaliyet alanı, işyeri sayısı ve çalıştırdığı işçi sayısı şöyleydi:[506]

İktisadi faaliyet kolu	İşyeri sayısı	işçi sayısı
Tekstil	20.057	35.316
Deri işletme	5.347	17.964
Metalürji	3.272	8.021
Ağaç ve marangoz	2.067	6.007
Gıda Sanayii	1.274	4.391
Çömlek	704	3.612

İktisat Vekâleti, ekonominin en doğal kaynaklarından olan ormanların geliştirilmesine de büyük bir önem vermiştir. Bu konuda halkı bilinçlendirmek amacıyla bir risale hazırlamış ve halkı ağaç dikmeye özendirmeye çalışmıştır.[507]

Yeni Türkiye'nin izleyeceği ekonomik politikayı saptamak ve gerekli kararları alıp uygulamaya koymak için, İktisat Vekili Celal, Nafia Vekili Ömer Lütfi, Hariciye Vekili Müsteşarı Suat, Maliye Vekili Hasan, Mersin Milletvekili Selahaddin, İzmir Milletvekili Mahmut Esat, Çorum Milletvekili Hacı Bekir, Eskişehir Milletvekili Emin Beylerden oluşan bir komite kurulmuştur.[508] Bu komitenin kurulmasıyla devletçi uygulamalar hız kazanmış,[509]Anadolu'nun planlı ekonomi dönemi de başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa da 1 Mart 1922'de "umum faaliyet-i iktisadiye(nin), siyaset-i iktisadiye(nin) bir plan dahilinde muntazaman tevcihine heyet-i vekile(nin) önem vermesi" gerektiğini belirterek, planlı ekonomiden yana olduğunu vurgulamıştır.[510]

Böylece, Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında planlı ekonomi politikasının benimsenmiş olduğu somutlaşmıştır. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın askeri kısmının bitmesinden sonra toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde bu politikadan vazgeçilecektir.[511]

4- Yabancı Sermaye Konusundaki Düşüncesi

Ulusal Kurtuluş Savaşı bir yönüyle siyasi, diğer yönüyle ekonomik bağımsızlığı kapsayan çok yönlü, geniş cepheli bir savaştı. Ulusal devlete geçebilmek için ulusal ekonominin oluşturulması,

yeraltı, yerüstü gelir kaynaklarının ulus adına kullanılması gerekirdi. Oysa bu dönemde yeraltı gelir kaynaklarının büyük bir bölümü cephelerde veya barış masalarında, Anadolu halkının özgürlüğünü yok etmeyi amaçlayan devletlerin ulusal çıkarları uğruna kullanılıyordu. Kapitülasyonlar, borçlar zincirine imtiyazlar halkalarını eklemiş ve bu durum Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak artmıştı.[512]

"Yeni" ve tam bağımsız bir Türkiye kapitülasyonsuz, borçsuz ve ayrıcalıksız bir düzenin kurulmasıyla gerçekleşebilirdi. Nitekim Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalara başladıktan kısa bir süre sonra ülkeyi dışa bağımlı hale sokan yabancı sermaye sorununu da ele almaktan kaçınmamıştır. Fakat meclisin bu konudaki genel tutumu konuşmalarda antiemperyalist gözükse de eylemde, fazla ileri gidilmediği/gidilemediği izlenimini vermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, "İstiklâlimizi emin bulundurabilmek için heyet-i umumiyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyece mücadeleyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız." diyerek[513] antiemperyalist ve antikapitalist tutumunu ortaya koymuşsa da meclis içinde bulunan ve emperyalistlerle ekonomik alanda işbirliği içinde olan milletvekilleri Mustafa Kemal Paşa'yı sürekli engellemeye çalışmışlardır.

Yeraltı gelir kaynaklarının önemli bir kısmı ya doğrudan doğruya Avrupalı işletmeciler veya onlarla işbirliği içinde bulunan Osmanlı vatandaşları tarafından işletiliyordu. Mösyö Lambarki, Mösyö Karikadis, Mösyö Papadakis, Hallaçyan, Arama vs. gibi. Öyle ki İktisat Vekâleti'ne vekillik eden Celal Bey'in (Saruhan) açıklamalarına göre yeraltı gelir kaynakları bakımından ülkenin en zengin yeri olan Havza yöresindeki madenlerin 3/4'ü Türklerin elinde değildi.[514]

Petrol ve maden kömürünü dünyayı yaşatan iki büyük hazine[515] olarak niteleyen, bu hazineye sahip çıkmayı ulusalcılığın, ihtilalciliğin temel koşulu sayan İcra Vekilleri Heyeti, Temmuz 1920'de barış yapılana kadar kimseye maden arama izni veya maden işletme imtiyazı verilmemesini kararlaştırmıştır.[516]

Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda maden arama ve işletme izni alan bazı kişiler, bu iznin bir kısmını veya tamamını "vukuf ve sermayesizlik yüzünden hasım yabancı devletlere devretmeye" çalışıyorlardı. Bu devir işlemini yapanların içinde meclisin ikinci başkanının da olması ilginçti.

İkinci Meşrutiyet sonrasında Notacı Emin Bey, İlusu-Ereğli arasında demiryolu yapma ve bu yolun 1 km etrafındaki madenleri işletme ayrıcalığını almıştı. Celalettin Arif Bey de bu ayrıcalığa ortak olmuştu. 14 Ağustos 1920'de Celalettin Arif Bey bu imtiyazdaki payını İtalyan uyruklu "Terni Company"ye devretmişti.[517] Bu devir işleminden kısa bir süre sonra Anadolu'yla fiilen savaş içinde bulunan İtalyanlar elde ettikleri ayrıcalıktan doğan haklarını kullanmak için, çeşitli rütbeden subay ve mühendisten oluşan 25 kişilik bir kafileyi Havza'ya göndermişlerdi (21-22 Eylül 1920). Bu sırada seçim bölgesi olan Erzurum'da bulunan Celalettin Arif Bey, İktisat Vekili'ne telgraf çekerek, bunlara yardımcı olmasını istemiştir.[518]

Fakat bu durum, Zonguldak yöresindeki yerli madencileri tedirgin etmiştir.[519]

Zonguldak Mutasarrıfı, yöredeki bu durumu, İktisat Vekâleti'ne iletmiş, izleyeceği politika hakkında yönerge istemiştir.[520]

İktisat Vekâleti, öncelikle yapılması gereken işler programında "madenlerin memleketi müstefit edecek tarzda" işletilmesini saptamıştı.[521] İmtiyaz isteklerinin benimsenmesiyle, o yöreden el çekmenin zorunlu olacağını düşünen İktisat Vekâleti, bu isteklere karşı olduğunu Zonguldak mutasarrıfına bildirmiştir.

TBMM açıldıktan bir süre sonra İstanbul'un yaptığı ve yapacağı tüm işlemleri geçersiz kılmak amacıyla 7 Haziran 1336/1920'de çıkarılan yasanın 1. maddesinde şöyle deniliyordu:

> İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336'dan itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul Hükümeti'nce akdedilmiş veya edilecek bilumum muahedat ve mukavelat ve ukudat ve mukarrerat-ı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalatı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bilcümle muahedat-ı hafiyye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyazat ve maadın ferağ ve intikalatı ile ruhsatnameleri ke-en-lem-yekûndur.[522]

Hükümet 18 Ocak 1337/1921'de madenlerin, çeşitli nedenlerle başkalarına devri karşısında onların işletilmesi hakkının -savaş bitmediği gerekçesiyle- düşman tebalarına devredilmesini engellemiştir.[523]

İktisat Vekili'yle birlikte bazı milletvekilleri yeraltı servetlerinin yabancılar elinden alınması konusunda görüş birliği içindedirler. "Ecnebiler bir yere girerse orada mikrop gibi kesb-i faaliyet etmiş ve bu memleketi tahrip etmiştir" diyen Çorum Milletvekili Ferit Bey, Terni Company'nin İlusu yöresindeki haklarının "ke-en-lem-yekûn" addedilmesini istemiştir.[524] Fakat meclisin güçlü kişisi Celalettin Arif Bey'in ve arkadaşlarının sermaye düşmanlığı suçlamalarına varan saldırılarıyla karşılaşmıştır.[525]

Oysa yeraltı kaynaklarını "yavaş yavaş nasyonalize" etmek düşüncesinde olan ve bu düşüncesini Ereğli yöresindeki madenlere karşı izlediği politikayla ortaya koyan Celal Bey, bu yöntemle hem oradaki amelenin yaşamının iyileşeceğini hem de doğrudan doğruya bir milyon liraya yükselen o servetten İlusu ve "Beytülmalın" yararlanacağını vurgulamıştır.[526]

Ülkenin ekonomik bakımdan düşük bir düzeyde olmasının kökeninde "ecnebi imtiyazatının, yani tabir-i umumisi ile kapitülasyonların" olduğunu söyleyen Celal Bey'in tümüyle yabancı sermayeye karşı olmadığı da gözükmektedir. Nitekim o mecliste yaptığı konuşmada "Anlaşılmasın ki İktisat Vekili sermayenin (yabancı) düşmanıdır. Hayır efendiler, bendeniz memleketimize imtiyaz şeklinde giren sermayenin düşmanıyım. Çünkü onun arkasından nüfuz-ı siyasi girer. Biz memlekete hayırhah bir surette yalnız ticaret kaydıyla gelen sermayeye muavenet edebilir ve onların yapacakları teşkilat-ı iktisadiyeye dahi muavenet edebiliriz."[527] sözleriyle bu tavrını ortaya koymuştur.

İlerde İktisat Vekili olacak olan Mahmut Esat Bey de (İzmir) "Avrupa sermayesi bizi Batı'ya karşı Afrika müstemlekesi haline getirmektedir. Ona ihtiyacımız vardır. Fakat bu müthiş kuvvet teşkilat ile karşılanmaksızın başıboş bırakılırsa, memleketimizde faide değil, zarar verecektir. Geçen tecrübeler bunu göstermektedir." diyerek, özünde yabancı sermayeye karşı olmadığını göstermiştir.[528]

Ankara Hükümeti, izlediği politikayla bir taraftan "ülke çıkarlarına ters düşecek" amaçlar taşıyan yabancı sermayenin yurda girmesini engellerken, diğer taraftan da yerli sermayedar yaratacak bir çaba içine girmişti. Maden işletmek isteyen yerli madencilere 1921 yılında 10 bin liralık bir avans vererek, bunu sermaye olarak nitelendirip işe başlamalarını istemiş, üretilen madenlerin bir kısmının da alınacağı garantisini vermiştir.[529]

Hükümetin bu tutumu, yerli ve yabancı işbirlikçi çevrelerce hoş karşılanmamıştır. Bazıları maden üretimini düşürürken, bazıları da kömürlere toprak katıp Ereğli kömürlerinin kalitesiz olduğunu göstermeye dolayısıyla da yerli sermayedarların bu işe girişmesini engellemeye çalışmıştırlar.[530]

Kendi açıklarını giderebilmek için ülke dışına gönderdikleri sermayelerden elde ettikleri kârlarla zengin olan Avrupa Devletleri, Türkiye'ye yatırdıkları sermayenin yine üretkenliğini koruması için Türkiye'yle uzlaşmanın zorunlu olduğunu biliyorlardı. Nitekim Türkiye'nin varlığını ve bağımsızlığını tüm engellere karşın korumaya kararlı olduğunu ve bunu da savaş cephelerinde gösterdiğini gören devletler, salt ekonomik çıkarlarını korumak için Ankara'yla uzlaşmaya yönelmişlerdir.

Nitekim Sakarya Savaşı'nın hemen arkasından 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara İtilafnamesi ile Fransa ve Türkiye arasında geçmişte mevcut olan sıkı ilişkilerin yeniden kurulacağı belirtilmiştir. Bu sıkı ilişki, Harşit Vadisi'nde bulunan demir, krom, gümüş madenlerinin doksan dokuz yıl süreyle Fransız grubuna verilmesini öngörüyordu. Ancak, kurulacak Fransız şirketinin sermayesinin % 50'sinin Türk olması ve Türk kanunlarına uyması gerekiyordu.[531]

Bu itilafnamenin imzalanmasından sonra Avrupa'ya yaptığı gezi konusunda *Açıksöz* gazetesiyle bir söyleşi yapan Celalettin Arif Bey "Artık gayretimizi bu aziz vatanın yarasını sarmaya ve onun tenfih ve imarına sarf edeceğiz. Avrupa siyasi ricalini temin ettik ki, Anadolu'nun kendisine bakmaktan harice bakmaya vakti yoktur. Bizde ihtiyaç, onlarda sermaye var, bunları birleştirip Anadolu'yu imar etmek işte bütün gayemiz." diyerek Anadolu'nun yabancı sermayeye açık olduğunu vurgulamıştır.[532]

Fakat yabancı sermaye Anadolu'ya gelecek mi? Gelecekse hangi kimlikle gelecek? Celalettin Arif Bey'e göre bize kolayca sermaye gönderecek devlet Ankara İtilafnamesi'nde de görüldüğü gibi, Fransa ve ondan sonra İtalya'dır. Fakat bu iki devletin iç sorunları nedeniyle dışarıya gönderecek sermayeleri yoktur. Amerika'dan borç alarak bizde işletebileceklerini söyler ve arkasından da Anadolu'nun imarında Amerikan sermayesinin rol oynayacağını ekler.[533]

Savaşı kazanabilmek için gerekli paranın bile zor bulunduğu bir dönemde, ülkenin kalkınmasını sağlayacak ve gerekli yatırımları yapacak mali kaynağın bulunması oldukça zordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi hammadde kaynakları "toprak altında" duruyordu. Toprak altında bulunan bu madenlerin kullanımı hem ülkeyi bayındır hale getirebilir hem de savaşın maddi cephesinin karşılanmasına imkân sağlardı. Bunun sağlanabilmesi için de hükümetin politikasının açıkça ortaya konulması gerekirdi.[534]

Maliye Vekili Hasan Bey, "Hükümet, gerek imtiyazat şeklinde gerekse şimdiye kadar el vurulmamış medeniyet kaynaklarının ve diğer servet kaynaklarının işletilmesi için mümkün olan her şeyi yapmaktadır. Harp hali sona ermedikçe, memleketin ekonomik koşulları doğal konuma ulaşmadıkça" bu konuda önemli bir gelişmenin sağlanamayacağını belirterek, savaşın sonucunun beklenmesini istemişti.[535]

Hükümet karşıtları, madenlerin kıskanılmamasını ülkeye paranın, sermayenin sokulması gerektiği tezini işliyorlardı.[536] Oysa para ve sermaye nasıl girecekti? Kimler getirecekti? Kuşkusuz yerli sermayedarlarda istenen sermaye olmadığı için sorun yabancı sermayede düğümleniyordu.

Ankara Hükümeti'nin yabancı sermayeye fazlaca karşı olmadığını gören bir kısım ülkeler, Anadolu'da araştırma ve inceleme yaptırmak üzere bazı uzmanlarını Anadolu'ya göndermeye başlamıştı.

Yabancı uzmanlar Anadolu'da bilimsel araştırma yaparken, İktisat Vekâleti de onlardan alacağı raporlara göre ülke iktisadiyatına yön vermeyi planlıyordu.[537]

Mersin liman inşaatının yapımı için İcra Vekilleri Heyeti, Fransız sermayedarlarıyla görüşme yapmak üzere Nafia Vekili'ne yetki

vermişti.[538] Demiryolları yapımı konusunda yabancı sermayeyle flört edilmesi düşünülüyordu. 11 Şubat'ta *Açıksöz* muhabiriyle bir konuşma yapan Saruhan Milletvekili Necati Bey, iktisadi vaziyetin iyi olduğunu, her gün hükümete liman ve şimendifer inşası için birçok yabancı sermayedarın başvurduğunu söylemişti.[539] Demiryolu yapımı konusunda Amerikalılardan da başvuranlar olmuştu.[540]

Yeni Dünya gazetesinin saptamasına göre, Amerikan sermayedarlarının Samsun'dan Musul'a kadar uzanacak demiryolu yapmak istedikleri görülüyordu. İzmit'ten başlatılıp Ereğli, Zonguldak kömür yataklarına bir damar uzattıktan sonra Ilgaz'dan Mecidiye'ye kadar uzanan ve kömür yataklarından geçmesi düşünülen hat Samsun, Sivas ve Erzurum hattıyla da bağlantılı olacaktı. Bunun yanında Yumurtalık'ta da bir liman yapmayı düşünen Amerikan sermayedarlarının önerisini Nafia Vekili Fevzi Bey, ulusal çıkarlara uygun bulmuş olacak ki bu istemi heyet-i vekileye ulaştırmıştır.[541]

1922 ortalarından itibaren yabancı sermayedarların Ankara'ya gelmeleri ve hükümete çeşitli öneriler sunmaları Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla biteceğine işaret sayılmıştır. Anadolu'da petrol ticareti yapmak üzere başvuran bir yabancı sermayedarın istemi İktisat Vekâleti'nce olumlu karşılanmıştır. Fiat Otomobil Şirketi on beş yıl süreyle otomobil ve kamyon nakliye hatları tesis etmek depolar, garajlar, hangarlar yapmak, şoför mektebi açmak ve özellikle Samsun-Sivas-Mardin-Samsun, Ankara-İstanbul hatlarında nakliyat yapmak istemiştir. Bir Fransız sermayedarı Türk üreticisiyle Fransız tüketicisi, Türk tüketicisiyle Fransız üreticisi arasında köprü olmak üzere 10 milyon frank sermayeli bir banka açmak istediğini bildirmiştir.[542]

Büyük Taarruz'un başarıyla bitmesinden sonra yabancı sermaye konusundaki görüşler daha da belirginleşmeye başlamıştır. Savaş nedeniyle yanmış, yıkılmış, harabeye dönmüş kentlerin yeniden canlandırabilmesi için, özel sermaye yeterli değildi. O nedenle yabancı-yerli sermayeye dayanan şirketlerin kurulması gündeme gelmiş, hatta bu konuda bazı girişimler de olmuştur.

Yabancı sermayeyle kurulacak büyük şirketlere Türk sermayedarlarının da katılmasını isteyen İktisat Vekili, girişimcilere bu ko-

nuda bazı kolaylıkların gösterileceğini de belirtmiştir.[543] Ancak, yabancı sermayedarların kendilerini Türkiye'de, Türklerden daha fazla hak sahibi görmemeleri, Tanzimat'tan itibaren izledikleri sömürücü politikayı değiştirmeleri, TBMM Hükümeti'nin yasalarına, yönergelerine uymaları zorunlu görülmüştür. Bu kurallara uyan yabancı sermayenin Türkiye'ye girmesine olanak sağlanacağı ve her türlü güvence verileceği açıklanmıştır.[544] 17 Şubat 1923'te toplanan ve Türkiye'nin izleyeceği ekonomik politika konusunda saptamalar yapan İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında Mustafa Kemal Paşa ve Mahmut Esat Bey de aynı konuya değinmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir İktisat Kongresi toplanmadan önce 16 Ocak 1923'te İstanbul gazetecileriyle yaptığı toplantıda, "... Bu saydığım teşebbüsat-ı iktisadiye ve sınaîye içinde bahsettiğim şirketlerin istiklâl ve hâkimiyet-i milliyemize hürmetkâr milletlerin emniyetle hükümetimizle temas eylemlerini ve kanunlarımız dairesinde anlaşmaları ile faaliyete geçebileceklerini söylemeye hacet yoktur. Filhakika memleketimizi az bir zamanda mamur etmek için milletimizin gayr-i kâfi sermayesi karşısında haricin sermayesinden, vesaitinden, ihtisasından istifade etmek hakiki menfaatimiz iktizasındadır." demiştir.[545] İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında da "Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vasidir. Çok sa'y ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza riayetkâr olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayan-ı arzudur ki, ecnebi sermayesi bizim say'imize ve servet-i sabitimize inzimam etsin. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin. Fakat eskisi gibi değil." diyerek yabancı sermayeye koşullu taraftar olduğunu bir kez daha açıklamıştır.[546]

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey de "Zannedilmesin ki... Yeni Türkiye İktisat Mektebi'nin ecnebi sermayesine karşı bir taassubu, bir husumeti ve bir adaveti vardır. Hayır, biraz evvel Gazi Paşamızın dedikleri gibi biz Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin eline terk ve tevdi edemeyiz. Fakat mem-

leketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlara tabi olmak üzere, Türkiyelilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardından koşmamak şartıyla memleketimizde her türlü teshilatı, hatta diğer milletlerin gösterdiği teshilattan fazla kolaylıkları irâ etmeye her zaman hazırız. Yalnız yabancıların bizi asri ve medeni bir millet olarak tanımaları ve ona göre bize karşı vaz'-ı hakikilerini almaları lazımdır." diyerek, o da yabancı sermayeye karşı olmadığını fakat bu sermayenin Türkiye'nin koşullarına uymak zorunda olduğunu vurgulamıştır.[547] Tüm bu açıklamalara karşın yabancı sermaye Türkiye'ye gelmekte çekingen davranmıştır.

G- Meclisin Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik Alanındaki Düşüncesi

TBMM'nin açılmasıyla Türkiye halkının sosyal tarihinde de yeni bir dönem başlıyordu. O güne değin Osmanlı Devleti bir hanedan devleti olmaktan ileriye gidememişti. Devletin başında bulunanlar halkı "sürü" olarak görmüştü.[548] Bu sürüyü kendi hanedanlarının daha iyi yaşaması için üretken bir araç olarak kullanmışlardı. Ancak artık bunlar geride kalmıştı.

Gücünü halktan alan, daha açıkçası "halkın emeğinin devletin siyasetinin nâzımı" olmasını savunan bir politika, 23 Nisan 1920'den sonra meclisin gündemine gelmişti.[549] Bu politikayla, halkın yazgısının bireysel ve sınıfsal etkenlerden kurtarılıp doğrudan doğruya Türkiye halkının ihtiyaçlarından kaynaklanan halkçı bir yönetimin kurulması amaçlanıyordu.

Bir yandan emperyalizme, öbür yandan Osmanlı gelenekçiliğine karşı savaşan TBMM'nin bu savaştan yengiyle çıkabilmesi ve halkı TBMM'nin yanına çekebilmesi için olanakları ölçüsünde sosyal yardım yapması gerekiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu uzun savaş süreci ve bu savaşın sonunda adım adım toprakların kaybedilmesi savaş bölgelerinden Anadolu'ya bir göç dalgasını başlatmıştı. Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşın sonunda imzalanan Mondros Silah

Bırakışması'na dayanılarak bir yandan emperyalist güçlerin işgalci tutumu, öbür yandan ırkçı ayrımcı eylemler, Türk ve Müslüman halkın güvenliklerini garanti altına alabilecek yörelere göç etmelerine neden olmuştu.[550]

Can güvenliği nedeniyle köyünden, kentinden kopup daha iç bölgelere sığınan halkın sorunları da bu dönemde çığ gibi büyümüştü. Çağdaş devlet anlayışında da önemli bir yer tutan göçmenlerin yerleştirilmesi, beslenmesi ve "terfih-i hal ve hayatları"[551] İcra Vekilleri Heyeti içine "Sıhhıye ve İçtimai Muavenet" Vekâleti'nin alınmasını sağlamıştı. Yeni yönetimin sosyal yardım ve sosyal güvenlik konusuna ağırlık vermeyi amaçladığı böylece ortaya çıkmış oluyordu. 29 Mayıs 1920'de okunan "İcra Vekilleri Tezkeresi" ile daha önceden Dahiliye Vekâleti'ne bağlı olan "Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi"nin "Sıhhıye ve İçtimai Muavenet Vekâleti"ne bağlanması istenmişti.[552] Her ne kadar bu görüş İcra Vekilleri Heyeti toplantısında tartışılmış ve benimsenmişse de o günkü koşullarda uygulama olanağı yoktu. Çünkü vekâletler yeni oluşturulmuştu. Hâlâ Osmanlı gelenekçiliği sürüp gidiyordu. Anadolu'da göçmen sorunlarıyla Dahiliye Vekâleti'ne bağlı olan belediyeler uğraşıyordu. Bu durumu göz önüne alan meclis, Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Dahiliye Vekâleti'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürmesine karar vermiştir (3 Ağustos 1920).[553] Ancak daha sonra belediyelerin bu sorunun üstesinden gelememesi ve bu konuda çeşitli yolsuzluk iddialarının ortaya atılması üzerine Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi Sıhhıye ve Muavenat-ı İçtimaiye Vekâleti'ne bağlanmıştır.

Köyünden, kentinden kopup daha güvenli bölgelere göç eden halk, büyük bir sefalet içinde yaşamlarını sürdürüyordu. Müfit Efendi'nin açıklamalarına göre, Erzurum, Ordu, Erzincan ve Trabzon'daki muhacir sayısı büyük miktara ulaşmıştı.[554] Bunlar çok kötü koşullar altında medreselerde, camilerde, bağ evlerinde yaşamlarını sürdürmekteydi. Ölü sayısıysa giderek çoğalmaktaydı.[555] TBMM'nin 1920 yılı bütçesine "aşair ve muhacirîn" için ayırdığı ödenek miktarıysa 874.735 liraydı.

Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı yapılan askeri harekâtın başarıyla sonuçlanmasından sonra, Vilayat-ı Şarkiye muhacirleri-

ni memleketlerine göndermek için, Erzurum, Bitlis, Van, Trabzon, Erzincan, Genç, Gümüşhane, Rize, Batum, Ordu milletvekilleri TBMM'de bir toplantı yapmışlardır.[556] Bu konuyu kendi aralarında uzun uzun tartıştıktan sonra sorunu hükümete iletmeye karar vermişler ve hükümetle diyalog kurmak için aralarından beş kişilik bir komite seçmişlerdir.[557] Bu komitenin çalışmaları sonunda hükümet, muhacir ve mülteci sorununa daha çok eğilmiş; muhacir ve mültecilerin idare biçimi ve yerlerine gönderilmesi konusunda bir yönerge hazırlamıştır (5 Haziran 1921). Bu yönerge özetle şöyledir:

"Bir memuriyet ve mazuliyet veya tekaüt maaşı almayan her fert müracaat tarihinden itibaren iaşe talep edebilir ve bila-istisna efrad-ı ailesinden 10 yaşından büyük olanlara 1/2 kg 10 yaşından küçük olanlara 1/4 kg ekmek bedeli rayic-i mahalliye göre yevmiye olarak verilir. Bu yevmiye üç ay devam eder." Üç aydan fazla "gurbet ve ilticasa" devam edenler komisyonlarca yoklanarak yardıma muhtaç olanlardan yetimlere, işsiz kadınlara, doktor raporuyla "malul" olanlara iaşe ödentisine devam edilir. "Muhacir ve mültecilerden refahı tahakkuk edenlerin veya kendilerine teklif edilen hizmeti kabul etmeyenlerin veyahut kendiliklerinden iş bulanların" veya özel madde gereğince (madde-i mahsusa mucibince) memleketlerine sevk ve iadeleri vekâletçe emir olunanların iaşe bedelleri derhal kesilir.

Memleketlerine dönmek isteyen Vilayat-ı Şarkiye ve müstahlise mültecilerinden kudreti ve araç gereci olanlar serbesttir. Yalnız hayvanı ve arabası olanlara yol süresince kişi başına günde 5 kg iaşe gideri verilir. Aracı olmayanlara hükümetçe araç ve gereç temin edilir. Harcırahı aldıkları halde gitmeyenler ya zorla gönderilir veya harcırah geri alınır.

İaşe bedeli alan her muhacir ve mültecinin doktor reçetesiyle alacağı ilaç bedelleri ve tedavi harcamaları muhacirin ödeneğinden karşılanır.

Yüz kişiden fazla bir muhacir veya mülteci kafilesinin sevk ve iadesi gerektiği zaman sıhhiye memurunun göstereceği ihtiyaç üzerine sevk memurları tayin ve istihdam etmek ve sağlık araç ve gereciyle sağlık memuru görevlendirmek komisyonların ödevidir.[558]

Muhacir ve mülteciler sorunu için her liva veya vilayet merkezinde birer komisyon kurulmasını sağlayan hükümet,[559] 25 Haziran 1921'de muhacirleri memleketlerine göndermek için 150 bin liralık bir avans almıştır.[560]

Hükümet, 1921 yılında, Vilayat-ı Şarkiye mültecilerinden 81.668 kişiyi yerlerine göndermek için girişimlerde bulunmuşsa da ancak 30.713 kişinin yerlerine ulaştırılması sağlanabilmiştir. Kalanlarınsa Sivas ve Erzincan yöresinde yaşantılarını sürdürmeye çalıştıkları görülmektedir.[561] Toplum içindeki statülerine göre[562] yevmiye, 10-12 kuruş yardım alan muhacirlerin sevk, sağlık ve yerleştirilmeleri için 390.163 lira para harcanmıştır.[563] Hükümet, ülkenin içinde bulunduğu savaş koşullarına bakmaksızın, 1921 Aralık'ında yörelerine dönmek isteyen ve dönmekte olan muhacirlerin askerliklerini üç ay ertelemiştir.[564] Daha sonra Mayıs 1922'de bu erteleme işini üç ay daha uzatmıştır.[565]

Hükümet, muhacirleri köylerine göndermekle kalmayıp onların yıkılan konut sorunlarına da eğilmek ihtiyacını duymuştur. Ev yapanlara ucuz kereste vermek için bir yasa çıkarmıştır.[566]

TBMM Hükümeti, yeni yerleşim yerleri oluştururken kurulacak köylerin 1- sağlık koşullarına uygun olmasına, 2- elli haneden az olmamasına, 3- kroki ve planın yöresel ve ekolojik koşullara uygun olmasına dikkat edilmesini istemiştir. Eski köyler bu koşullara uygun değilse yerinin değiştirilmesini, elli haneden az olacak köyün bir başka köyle birleştirilmesini istemiştir. Yeni köyler oluşturulurken bunların yanında dikkat edilmesi gereken bir başka unsur da, "bir ırk, aşiret ve kabile" tarafından oluşturulmasının önlenmesidir. Böyle köylerin halkına tarla ve ev "temin etmek" koşuluyla mevcut köylere dağıtılması da hazırlanan kararnamede belirtilmiştir.[567]

Göçmenleri yerleşik hayata geçirmeyi isteyen TBMM Hükümeti, yerleşim yerlerinin Dahiliye, İktisat ve Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nce tespitini istemiştir.[568] 1922 yılında Van Gölü yöresine yerleşmek isteyenleri yerleştirmek için bir komisyon kurulmuştur.[569] Hükümetin yerleştirme politikasında toplumsal, siyasal ve sağlık koşullarına önem verdiğini Umur-ı Sıhhı-

ye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili belirtmiştir.[570] Savaş sona erdiğinde Batı bölgesine özellikle İzmir'e yoğun bir göç dalgası başlamıştır. Öyle ki Konya'dan İzmir'e yerleşmek için gitmek isteyenlere polis bile engel olamamıştır.[571] Oysa hükümetin yerleştirme politikasında dağlık yerlerin halkını dağlık yerlere, sahil yerleri halkını sahil bölgelerine yerleştirme eğilimi vardı.

Devletin ve halkın kendilerine sağladığı olanaklar nedeniyle çalışmadan geçinen göçmenlerin bu yaşantılarını sürdürmeye çalıştıkları görülmektedir. Özellikle Kafkasya'dan gelenler Rus vatandaşlığını korumak istedikleri için yerleşik yaşantıya geçmek istemiyorlardı. Kanla kazanılan Anadolu'da, Türkiye vatandaşlığını benimsemeyen kişilerin, uzun süre kalmasını sakıncalı bulan hükümet, "Türk vatandaşlığını benimsemeyenlerin" iskân ettirilmeyip sınır dışına atılacaklarını vurguluyordu.[572]

Göçmenlerin yerleştirilmesinin siyasal, sosyal cephesi yanında bir de mali cephesi vardı. Bu nedenle yerleştirme nasıl yapılmalıydı? Kapitalist düzen yanlısı milletvekilleri, 50-60 milyon lira sermayeli şirketler kurularak, iskân işlerinin bu şirketlere verilmesini istiyorlardı. Çünkü onlara göre bu bir ticaret işidir. Bir şirket (kumpanya) işidir. Onlar sermayeyi boşuna harcamazlar. Bir yandan sermayeyi arttırırlarken, diğer yandan da onunla iş görürler.[573]

Bu şirketlerin yerli mi olsun, yabancı mı olsun sorunu yerli girişimcilerin tepkisine neden olmuştur. Örneğin Emin Bey, iskân işlerinin yabancı şirketler aracılığıyla yapılmasını "muzır" saymıştır.[574] Hükümetse iskân işlemlerinin devletin denetiminde yapılması kanısındadır. Nitekim çalışmalar da bu yönde olmuştur.

Hükümet anasız, babasız çocukların korunmasına ve eğitimine de büyük bir özen göstermiştir. Örneğin Amasya'da "Şefkat-i İslâmiye" yurdunda bakıma alınan 350 çocuğun gereksinimlerini karşılamak üzere hükümetçe yardım yapılmıştır.[575] Göçmen çocukları, Elaziz, Trabzon, Sivas, Amasya, Kayseri, Erzincan, Aydın ve Konya'da bulunan "darüleytamlarda" eğitilmeye çalışılmıştır. Bunların yanında Adana ve Gaziantep'te de yeni "darüleytamlar" kurulmuştur.[576] Vatanın kurtarılması uğruna şehit olanların geride bıraktığı çocuklar "darüleytamlara" yerleştirilmiştir. Devlet tarafından kurulan "darüleytamlardaki" yetim sayısı 10 bine ulaşmıştır.[577]

Kırsal ekonomiye dayalı Anadolu'da emperyalizme karşı savaş açan Türk ulusunun bu savaştan yengiyle çıkabilmesi için ekonomik bakımdan kendi kendine yeterli olması gerekiyordu. Oysa bir taraftan düşman saldırıları, öbür taraftan çeşitli amaçlarla çıkarılan isyanlar, ülkenin ekonomik durumunu olumsuz yönde etkiliyor, sosyal patlamalara da ortam hazırlıyordu. Bunu giderebilmek için hükümet, olanakları ölçüsünde üretici kitlenin yanında yer almıştı. Örneğin, 11 Aralık 1920'de "harp, isyan, seylap ve diğer afetten" dolayı ürün, sürüm ve hayvanı telef olan üretici, köylüye tohumluk ve çift hayvanı vermek için vilayet, liva ve kaza merkezlerinde en büyük mülki amirin başkanlığında çeşitli komisyonların kurulmasına olanak sağlanmıştı.[578] İşgale uğrayan yerlerin ağnam vergisinin teciline TBMM karar vermiştir.[579] 1920 yılı bütçesinde muhtaç çiftçilere dağıtılmak üzere 10 bin lira, silah altında bulunanların ailelerine dağıtılmak üzere de 400 bin lira ayrılmıştır.[580]

Atatürk darüleytam yararına düzenlenen etkinliklerde

Koçgiri İsyanı nedeniyle zarara uğrayanlara "tohumluk ve yemlik bedeli" olmak üzere 40 bin liralık ödenek ayrılmıştır.[581] Bu ödeneğin dağıtımı için de 30 Nisan 1922'de bir yönerge hazırlanmıştır.[582]

İktisat Vekâleti, muhtaç çiftçilere, ürünleri satıldıktan sonra karşılığı alınmak üzere, çeşitli araç ve gereç satarak üreticiyi desteklemiştir.[583] Tohumluk para olarak dağıtılan miktarın illere göre dağılımıysa şöyledir:[584]

Urfa	6.000 lira	Genç	4.500 lira
Beyazıt	5.000 lira	Gaziantep	20.000 lira
Gümüşhane	4.500 lira	Eskişehir	80.000 lira
Sinop	5.000 lira	Zonguldak	3.000 lira
Muş	5.000 lira	Artvin	5.000 lira
İzmit	5.000 lira	Mersin-Tarsus	10.000 lira
Afyon	20.000 lira	Adana	30.000 lira
Kozan	10.000 lira	Haymana	2.500 lira

Daha sonra ise:

Bitlis'e	10.000 lira	Van'a	6.000 lira
Oltu'ya	5.000 lira	Antalya'ya	4.417 lira
Hakkâri'ye	5.000 lira	Artvin'e	1.000 lira
Erzurum'a	10.000 lira		

tohumluk için gönderilmiştir.

İstilazedeler yasası gereğince de:

Yozgat'a	9.400 lira	Haymana'ya	20.000 lira
Mamuretülaziz'e	10.000 lira	Maraş'a	1.500 lira
Gaziantep'e	80.000 lira		

para ayrılmıştır.[585]

Sosyal yardımın genellikle birinci derecede savaş ve isyan yörelerine, ikinci derecede işgale uğrayan veya çeşitli doğa olaylarından etkilenen yörelere, üçüncü derecede de gereksinim duyulan bölgelere verilmesine dikkat edilmiştir.

Ulusal savaş sürerken, yapılan sosyal planlar çerçevesinde kurtarılan veya kurtarılacak bölgelerin tohumluk, çift hayvanı, konut ve araç gereç ihtiyacını gidermek için önlemler alınmaya çalışılmıştır.[586] Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 5 Eylül 1338/1922'de Garp Cephesi Komutanlığı'na yazdığı bir tezkerede "Hububatın kaldırılmış olması yüzünden köyleri düşman tarafından yıkılan ahalinin açlık buhranına maruz olduğu görülmektedir. Bu gibi köylere acilen hükümet tarafından muavenet icrası teklif edileceğinden istirdat edilen mıntıkada hangi köylerin yıkılmış olduğunun, ihtiyaç miktarının suret-i mahsusada ve suret-i tahkik ile icarını rica" etmiştir.[587] Bu ricanın arkasından yasal düzenleme yapılmıştır. Bütçeden ayrılan 500 bin liraya 24 Ekim 1922'de 500 bin lira daha eklenmiştir.[588] Fakat bu paranın yeterli olamayacağı maliyenin hesaplarında görülmektedir. Çünkü bu örgütün hesaplarına göre tohumluk için 1.389.530 lira, hayvan bedeli içinse 1.036.000 liraya ihtiyaç vardı.[589]

Kurtarılmış veya kurtarılacak yerlere karşı devletin izlediği yardım politikası, 1- bedava yemeklik ve tohumluk için ürün vermek, 2- karşılıksız nakliye ve hayvan dağıtmak, 3- üç yıl süreyle üç eşit taksitte tohumluk dağıtmak, 4- Ziraat Bankası'na olan borçlarını durdurmak şeklinde sıralandığı görülmektedir.[590]

TBMM Hükümeti, ülke yazgısına el koyduğu zaman ülke genelinde 120-150 bin işçi çalışıyordu. Fakat bunların önemli bir kısmı işgal altındaki kentlerde bulunuyordu. İşçiler arasında kadın ve çocuk sayısı önemli bir yekûn oluşturuyordu. İş süresi 11-16 saate kadar çıkıyordu. Buna karşın ücretler oldukça düşüktü. Örneğin işgal altında bulunmayan Samsun yöresinde tütün ziraatında çalışan çocuk işçilere 10-12 kuruş, kalifiye işçiye 1 lira ücret ödeniyordu.[591] Ağır işçilik olarak adlandırılabilecek maden işçiliğinde de ücretler düşüktü. Örneğin, Zonguldak maden ocağında işçilere 60 kuruş yevmiye ödeniyordu. Buna karşılık Ankara ve Kayseri yöresindeki madenlerde çalışanlara 150 kuruş ödeniyordu. Demiryolları ve askeri fabrikalarda çalışan işçilerin durumu biraz daha iyiydi. Bunlar, günde 3 liraya kadar ücret alabiliyorlardı.[592]

Oysa Temmuz 1920'deki Ankara piyasası şöyleydi:[593]

Beyaz buğday 12 kilesi	70-75 krş.
Beyaz arpa	25-27 krş.
Bulgur kilesi	11-12 krş.
Bulgur ikinci	9-10 krş.
Un (birinci kalite) çuvalı	900 krş.
Un (ikinci kalite) çuvalı	800 krş.
Tereyağı kilesi	110-20 krş.
Yağ	20-20 krş
Kuyrukyağı (erimemiş)	90 krş.
Zeytinyağı	1.140 krş.
Sabun 1. kalite kilesi	110 krş.
Sabun 2. kalite kilesi	85 krş.
Peynir salamura	65-70 krş.
Tozşeker	130 krş.
Küp şeker	147 krş.
Pirinç	35-36 krş.
Gazyağı sandığı	860 krş.
Altın	505-510 krş.

1922'deki piyasa ise:

Pirinç	170-180 krş.
Kahve	107.5 krş.
Yumurta	160 krş.
Sabun	52-55 krş.
Tiftik	70 krş.
Antalya unu çuvalı (100 kg)	19 lira
Samsun unu çuvalı (100 kg)	17 lira
Altın	635-640 krş.
Mecidiye	2.5-54 krş.'tu[594]

Toplumsal kesit içinde işçiler önemli bir yer tutmaktadır. İşçi sınıfının ideolojisi olarak nitelendirilen Marksizm, Rusya'da Ekim İhtilali'nden sonra resmi ideoloji olduğu gibi emperyalizme karşı olan geniş halk kitleleri için de bir kurtuluş yolu olarak gösterilmişti.

Çeşitli ülkelerde olduğu gibi TBMM Hükümeti de işçilerin çıkarlarını korumak amacıyla İktisat Vekâleti bünyesinde bir çalışma başlatmıştı. 8 Ağustos 1336/1920'de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Zonguldak Kömür Madeni amelelerinin askerlik hizmeti tecil edilmişti.[595] Zonguldak ve Ereğli'deki maden tozlarının amele yararına satışı hakkında hazırlanan bir yasa taslağı 8 Kasım 1920'de İcra Vekilleri Heyeti'nde görüşülmüş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulması kararlaştırılmıştır. Bu yasa taslağına göre kömür tozları İktisat Vekâleti denetiminde amele heyeti idaresince açık artırmayla satılacak ve elde edilen gelir amele heyeti adına Ziraat Bankası'na yatırılacaktı.[596]

Kömür tozlarının satışı konusunda hazırlanan yasa tasarısı 18 Nisan 1921 tarihinde mecliste tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar aynı zamanda milletvekillerinin işçi sınıfı hakkındaki düşüncelerini yansıtması bakımından da oldukça ilginçtir. Konya Milletvekili Vehbi Efendi, "Zonguldak'ta çalışan ameleyi askerlikten muaf tutarız. Ona aklım erer, çünkü amelenin teşvik edilmesini sağlar. Amelenin sıhhatini korumak, hastane yapmak için ödenek ayırdık. Bununla hastane yapılabilir. Buna da aklım erer. Fakat yevmiyeyle çalışıp kazanan Zonguldak amelesi için ayrıca bir menfaat teminine aklım ermez" der ve İktisat Vekili'nden ya da yasanın savunuculuğunu yapan mazbata muharirinden, bu konuda açıklama yapmasını ister. Yine diğer bir hoca efendi (Malatya Milletvekili Fevzi Efendi) amelenin çalışarak yevmiyesini aldığını, askerlikten kurtulduğunu belirttikten sonra, bu yasanın çıkmasıyla amelenin kömür çıkarırken onu parçalayıp toz haline getireceğini iddia eder.[597] Özel sektörün çıkarlarını işçi kesiminin çıkarlarından daha ön planda gören Ali Şükrü Bey, madenlerin ayrı ayrı sahipleri olduğunu, kömür tozlarının devlete ait olmadığını belirterek, "Bu toz bir mali sarihtir. Binaenaleyh başkasının hakk-ı tasarrufu altında bulunan bir şeye biz nasıl kanun yaparız. Sonra bu kömür tozlarını eğer sahipleri bahşetmişse bundan hükümet istifade etsin." diyerek, işçi kesiminin ekonomik çıkarlarına karşı muhalefette bulunur.[598] Ali Şükrü Bey gibi Eskişehir Milletvekili Emin Bey de "Bir defa bu madenlerde hükümetin, tozları ameleye

terk etmek hakkı var mıdır, imtiyazlarda böyle kayıt var mıdır? Yoksa bu tozlar doğrudan doğruya ocak sahiplerinin midir, bu birincisi; ikincisiyse memleketimize en çok muavenete muhtaç olan acaba kimdir, sırf Zonguldak'taki amele midir, yoksa 15 milyon Türk ahalisi midir?" diyerek halkçı gözükmeye çalışırken kapitalist ülkelerde bile uygulanmayacak düzeyde özel girişimciliğin savunuculuğunu yapar. Emin Bey, "Hakikaten Bolşeviklik bu milleti kurtaracaksa İktisat Vekili beyefendinin tuttuğu yol pek doğrudur." diyerek sosyal adaleti sağlamak üzere halkçılık ilkeleri doğrultusunda yapılan çalışmaları Bolşeviklikle özdeşleştirir ve İktisat Vekili'ni suçlar.[599]

Özel sektörcülerle birlikte hareket eden sosyalist Mehmet Şükrü Bey bile yasanın aleyhinde bulunur ve yararlanma olanağı varsa bundan önce hükümetin yararlanmasının gerekli olduğunu belirtir.[600]

Bunlara karşı yasayı savunan milletvekillerinin başında Tunalı Hilmi Bey gelmektedir. Zaman zaman yaptığı çıkışlarla milletvekillerinin dikkatini çeken ihtilalci Tunalı Hilmi Bey'ye göre, "ocaktaki tozlar ocak sahibinin değil devletindir. Devlet bu hakkını işçiye vermektedir."[601]

Üç maddeden oluşan bu yasa taslağının on binlerce Müslüman ve Türk amelenin yaşamını ilgilendirdiğini belirten İktisat Vekili Celal Bey (Saruhan) kuşkusuz "Meclis-i Âliniz fakirlerin hamisidir" diyerek, meclisin sosyal adaletçiliğini vurgulamıştı. Ülkenin iktisadi kaynaklarından yararlanabilmek için, sermayeden yararlanıldığı gibi -işçinin hayatını düzenlemek koşuluyla- ameleden de yararlanılması gerekir. Dışardan daha ucuza çıkartılarak ülkemize gönderilen kömüre karşı, üretimi artırmak için sermayeye olan ihtiyaç yadsınamazsa da bu sermayeyi işletmek için düzenli ve üretken emeğe ihtiyaç olduğu bir gerçektir.

Batı ülkelerinde işçinin okuduğu okulu, oturduğu yerin yakınında sıhhi banyosu, ailesi için sağlık koşullarına uygun evleri, sağlığını korumak için hastaneleri ve yevmiyesiyle geçinebilmesi için ekonomik örgütleri, kooperatif şirketleri, kazaya uğradığında kendi sandıklarından amelenin fakirlerine, hastalarına yardım et-

mesi için yardım şirketleri vardır. O nedenle de yaşamları iyi bir düzeydedir. Bu işçinin verimini de etkilemektedir. Oysa İktisat Vekili'nin deyimiyle Anadolu madenlerinde çalışan işçilerin "hepsi çıplak, hepsi açtır, hatta üzerlerinde bir mintan bile yoktur."[602]

Karadeniz yöresinin en önemli maden bölgesi olan Ereğli kömür havzasında Müslüman ve Müslüman olmayan işçiler çalıştırılmaktadır. Bunun sayısal durumu şöyledir: 1336/1920'de 7-8 bin, 1337/1921'de 4 bin, 1338/1922 Kasım ve Aralık ayında 2700 kişidir. 1338/1922 yılı işçilerin 2177'si Türk, 400'ü Rum, 119'u ecnebi, 15'i Ermeni'dir.

Bunların % 40'ı liva dışından gelmiştir. Civar kazalardan gelen halk 15-30 gün çalışıp yine köyüne döner. Vilayat-ı Şarkiye'den gelen amele birkaç ay kalır. Sürekli amele yok gibidir. Ödenen yevmiye yaklaşık olarak 80 kuruştur. Fakat bu yevmiyenin 40 kuruşu ekmek parası olarak geri alınıyordu. İşçinin bilinçsizliğinden yararlanan postabaşılar, köyünden kopup gelen bu üretken insanları kendi emirleri altına alıyorlar, giderken bile kendilerine olan borçlarını ödeyemeyecek bir duruma düşürüyorlardı.[603] Bunu önlemek için İktisat Vekili amele kooperatifleri oluşturmak amacıyla bölgeye görevli göndermişti.

İşte işçiyi bu sömürü kıskacından kurtarabilmek amacıyla amelenin örgütlenmesi gerekli görülmüş ve bunu sağlayabilmek için de işe kömür tozlarının amele idare heyeti adına satılarak, işçiye eşit bir biçimde yansıtılmasıyla başlanmıştır.[604]

Mahmut Celal Bey, milletvekillerinin tüm sınıfların vekilleri olduğunu belirttikten sonra, "Zannediyorum ki fakire karşı mürüvvet ahkâm-ı İslâmiye'nin en ziyade takdir ettiği bir şeydir" diyerek bu konuda İslâmcıların desteğini almaya çalışmıştır.[605] TBMM bu teklifi 18 Nisan 1921'de tartışarak benimsemiştir.

Bunun yanında maden ocaklarında çalışan amelenin haklarını güvence altına almak amacıyla hazırlanan bir yasa tasarısı da İcra Vekilleri Heyeti'nin 5 Ocak 1921 tarihli toplantısında görüşülmüş ve meclise sunulması kararlaştırılmıştır.[606] Bu tasarı da 2 Mayıs 1921'de görüşülmeye başlanmıştır. Tasarının gerekçesinde şöyle deniliyordu: "Sermayedarlarına pek mühim servet kazandıran,

daima ezilmiş ve ezilmeye mahkûm olmuş ve hiçbir taraftan yardım görmemiş olan maden amelelerinin, maden sahiplerine karşı hukuklarını ve daha insani bir hayat geçirebilmelerini temin etmek üzere bir kanun sureti kaleme alınmıştır."[607]

On iki maddeden oluşan bu tasarıyı kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Amelenin serveti ve geçim kaynağı olan vücudunu hastalıklardan kurtarması, gece yatması ve dinlenmesi için maden çevresinde amele koğuşları ve hamam yapımına maden sahipleri mecbur tutulacaktır.

16 yaşından küçük olanlar çalıştırılmayacaktır.[608] Ereğli havzasına ait Maden Nizamnamesi gereğince, köy mütegalibelerinden ve resmi sıfata sahip kişilerden bazılarının köylüleri zorla çalıştırmalarına son verilecek, amelenin uygun ücret ve rızası alınmadan çalıştırılmasına izin verilmeyecektir. 16 yaşından küçük olanlar tahsil çağında olması, vücudunun gelişme döneminde bulunması nedeniyle maden ocaklarında çalıştırılmayacaktır. Amelenin çalıştırılması, ücretlerinin zamanında ödenip ödenmediğinin incelenmesi ve ameleye karşı işverenin herhangi bir haksızlık yapıp yapmadığının tespit edilmesi için, madenciler defter tutacaktır. İşverenlerin, servetlerini artırmak için yegâne servet ve canlı bir alet olarak kullandıkları amelenin halen ve gelecekte içine düşeceği ıstırapları azaltmak ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak üzere ameleler tarafından teşkil edilecek "İhtiyat ve Teavün Sandıkları"na işinin derece ve önemi oranında madencilerin zorunlu olarak nakdî yardımda bulunması sağlanacaktır. Amelenin çalışması esnasında kırılacak araç ve gereç için yevmiyesinden herhangi bir ücret kesilmeyecektir. Hükümet, işçinin sağlığını korumak için onu parasız tedavi edecektir.

Emeğiyle geçinen kişinin, çalışma sırasında sakatlanması veya yaşamını yitirmesi halinde işveren, işçinin ailesine tazminat verecektir. Bunun yanında kazanın nedenlerini araştırmak üzere işçiler arasından seçilecek bir kişi, İktisat ve Adliye Vekâletlerinden görevlendirilecek birer kişi olmak üzere toplam üç kişiden oluşan bir komisyon oluşturulacaktı.[609]

Avrupa'da Sanayi Devrimi tamamlandıktan ve parlamentolarda işçi sınıfının siyasal temsilcileri olan İşçi Partileri yerlerini aldıktan sonra, işçi haklarında önemli gelişmeler olmuştu. Bizdeyse bu yasa meclise getirilinceye kadar bu konuda önemli bir çalışma ya-

pılamamıştır. O nedenle gününe göre çok ilerici öz taşıyan yasanın tüm işçilere uygulanması istenmiştir. Ancak bu istek benimsenmemiştir. Yasanın tüm işçileri kapsamasını isteyenleri oyalamak için, bir yasanın yapılmakta olduğu bildirilmiştir.[610]

Ameleyi ülkenin geleceğiyle ilgili gören İktisat Vekili, onları örgütleyerek varlıklarını göstermek, kendi haklarını kendilerinin korumaya almalarını sağlamak için amele birliğinin kurulmasını zorunlu görmüştür. Çıkarılan yasanın ve cemiyetler yasasının bu konuda açık hükümler taşıdığı kanısında olan İktisat Vekili, işçinin sendika kurması konusuyla bizzat kendisi yakından ilgilenmiştir.[611] Böylece, Türkiye'de hükümetin örgütlediği bir sendikacılığa doğru gidiş başlamıştır.

Aslında bu konu sınıfsal bir sorundur. Nitekim daha önceki yasada olduğu gibi bu yasada da işverenlerin sözcülüğünü yapan Ali Şükrü Bey "Birlik, dernek hangi sınıfa aitse o sınıfların müteşebbisleri tarafından yapılır. Buna hiçbir zaman hükümet delalet etmez, vaki değildir. Amele deniliyor ve Avrupa'daki şekli nazar-ı itibare alınıyor, bizdeki amele Avrupa'daki amele değildir. Avrupa'daki kömür amelesinin evladı da kömür amelesi olarak doğar, büyür, ölür" dedikten sonra ameleyle ilgili örgütlenmenin ancak parti kanalıyla yapılabileceğini, hükümetin veya hükümete mensup bir kişinin amele için örgütlenmeye "delalet" etmesinin anlamsız olduğunu belirtir.[612]

Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın büyük bir kesiminin "cahil" olması nedeniyle ilerici bir hareketi halktan beklemek mümkün değildi. Genellikle her şeyi devletten, aydınlardan bekleyen bir anlayış vardı. İşçi sınıfını örgütleyecek bir "amele teşkilatı" yoktu. Bu haliyle işçi sınıfının bırakılması onun, "patron denilen amirlerin zulmü altında" ezilip gitmesine yol açacaktı. O nedenle amelenin böyle bir yol gösterici örgüte ihtiyacı vardı.[613]

Tunalı Hilmi Bey, "Hükümetler millileşirken, müesseseler millileşirken, sosyalleşirken" "amelenin hukukunu temin için bir söz söylendiği zaman yalnız mecliste değil, tüm Türkiye'de öyle bir haletiruhiye uyanıyor ki güya meydana bir komünistlik çıkıyor. Katiyen efendiler, memlekette esnafı düşünürken, memlekette köylü-

yü düşünürken bu his meydana gelmiyor da amele sözü ortaya atılır atılmaz niçin böyle bir duygu uyanıyor?" diye sorar ve bu durumu yadırgandığını söyleyerek tepkisini gösterir.[614]

Tutucu ve özel sektörcü milletvekillerinin tüm karşı koymalarına rağmen yasa, 10 Eylül 1921'de meclisçe benimsenmiştir. Yasanın kabulü Zonguldak amelesi üzerinde büyük etki yapmıştır. Yasanın kabul gününü kendileri için kurtuluş günü sayan ameleler, meclise, ulusal hükümete ve İktisat Vekâleti'ne memnuniyetlerini dile getiren çeşitli telgraflar çekmişlerdir.[615]

Yasanın gerekçesinde belirttiğimiz ilkelere ek olarak çalışma süresinin sekiz saat olduğu, bundan fazla çalışmaya işçinin zorlanamayacağı, fazla çalışmanın iki tarafın rızasına ve iki kat ücrete tabi olacağı, ocakta çalışan işçinin ücretinin ocak sahibi, Amele Birliği ve İktisat Vekili tarafından atanan bir komisyonca saptanacağı kabul edilmiştir. Bunların yanında maden ocağı sahiplerinin genç işçilere gece dersleri vermek üzere okul açmaları ve öğretmen tutmaları zorunluluğu getirilmiş, çalışma yaşı on sekiz olarak belirlenmiştir.[616]

İktisat Vekili'nin açtığı çığır sonucu Anadolu'da çeşitli sendikalar kurulmuştur. Demiryolcular sendikası 5 bin, maden ocağı işçileri sendikası 7 bin, maden işçileri bin, tekstil işçileri sendikası 12 bin kişiyi bir araya getirmiştir.[617]

Görülüyor ki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, halkçı yapısına uygun bir politika izleyerek imkânları ölçüsünde yardıma muhtaç halkın ihtiyaçlarını karşılamış, işçi sınıfının, haklarını alabilmesi için, onlara yardımcı olmaya çalışmıştır.

H- Meclisin Dış Politika Konusundaki Düşüncesi

Ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar düşünülmeden Almanya'nın güdümünde Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de ülke sorunlarını bir devletin yardımına dayanarak çözme alışkanlığının sonunu getirmiştir.

Ankara'da toplanan TBMM ulusal çıkarlardan ödün vermeyen, tam bağımsızlığı yaralamayan, ulusal hak ve çıkarlara dayalı, ulusların eşitlik ilkesine saygılı bir dış politikayı benimsemiş ve uygulamıştır. Bu aşamaya Türkiye, "Milli Mücadele" adı verilen bir Ulusal Kurtuluş Savaşı sonunda ulaşmıştır. Sabahattin Selek'in de belirttiği gibi "Milli Mücadele" o kadar çok ve değişik olaylarla doludur ki bu görünümüyle kaosu andırır. "Sınırları belli olmayan bir ülke, iki ayrı hükümet, çok cepheli harp, iç harp, ihtilal. Bir yandan bir devletin hızla çöküşü, beri yanda yeni bir devletin doğuşu. Kısacası iç içe girmiş birbirinden ayrılması güç bir olaylar zinciri."[618]

Birbirinden ayrılması güç bu olaylar zinciri içinde önemli bir yer tutan dış politika konusunu bu bölümde inceleyeceğiz. Çünkü dış ilişkilerin iyi bir biçimde düzenlenmesi savaşın gidişatı üzerinde olduğu gibi yabancı ülkelere yeni Türkiye'nin varlığını ve politikasını benimsetmede de önemli bir etkendi.

Ulusal dış politikanın temelleri Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ayak basmasından sonra atılmaya başlanmış, kongrelerle geliştirilmiş, TBMM'de en belirgin biçimini almıştır.[619] Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle "Türk milletinin takip etmesi lazım gelen" ulusalcı politikanın hedefleri Misak-ı Milli adı verilen belgede saptanmıştı.[620]

Bu belge, derinliğine incelendiğinde salt dış politika hedeflerini göstermekle kalmıyor, imparatorluktan ulusal devlete geçişin de önemli bir aşamasını oluşturuyordu.

23 Nisan 1920'de toplanan Büyük Millet Meclisi üyelerini birleştiren tek belge Misak-ı Milli olmasına karşılık, bunu gerçekleştirebilme konusundaki yaklaşımların ayrı ayrı olduğu, dolayısıyla da dış politikada farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 24 Nisan 1920'de meclisin gizli oturumunda yaptığı uzun konuşmada "Hakikatte bütün gayemiz bu hudud-ı milli dâhilindeki milletimizin istirahatını, refahını ve bu hudud-ı milli ile muayyen vatanımızın tamamiyetini masun bulundurmaktan ibarettir."[621] dedikten sonra Turanizm ve İslâmizm politikası izlemeyeceklerini belirtmiştir.[622]

Dört bir yandan düşman saldırısıyla, içerden bozguncu propagandaların yarattığı iç isyanlarla uğraşmak zorunda olan TBMM ve hükümet, sorunların çözümünde her ne kadar kendi gücüne dayanmayı temel ilke edinmişse de; kendine yardım edebilecek ülkelerle iyi ilişki kuracak yolları da aramıştır. Başta İngilizler olmak üzere tüm İtilaf Devletleri'nin, Anadolu'nun etrafında bir düşman ülkeler çemberi oluşturmak ve ulusal savaşı yok etmek istedikleri açıkça gözüküyordu.[623] Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Batılı ülkelere karşı izlediği dış politikayla ulusun gücünü göstermeye çalışmıştır.

TBMM açılıp hükümetin oluşturulmasından sonra, izlenecek dış politika İcra Vekilleri arasında tartışıldığı gibi "Hariciye Encümeni"nde de tartışılmıştır. Bekir Sami Bey'in başkanlığında toplanan "Hariciye Encümeni", hükümetin izlemesi gerekli olan politikayı gündeme getirince milletvekillerinin bu konuda farklı önerilerde bulundukları görülmüştür. Ali Şükrü Bey İngiltere'yle, Hulu-

si Bey Fransa'yla, Ziya Hurşit Bey Almanya'yla işbirliği yapılmasını istemiştir.

Dr. Emin Bey ise İngiltere ve Fransa ile anlaşmak şöyle dursun ilişki bile kurulmasının ülke çıkarlarıyla bağdaşmayacağını, Almanya'nın durumununsa iyi olmadığını belirterek, ulusalcıların Şark'a yönelmelerini önermiştir. TBMM Hükümeti, Şark'a yönelirse Asya'daki Türk ve Müslüman kitlelerle Rusya ve Japonya'dan da yararlanma olanağı doğabilecekti. Dr. Emin Bey'i Bekir Sami Bey de desteklemiş, hükümetin görüşünün de aynı doğrultuda olduğunu belirtmiştir.[624]

TBMM Hükümeti dış politikayı,

1- Batı'ya karşı izlenen politika

2- Doğu'ya karşı izlenen politika olmak üzere iki eksen üzerine oturtmuştur.

1- Batı'ya Karşı İzlenen Politika

TBMM üyeleri arasında sayısı azımsanamayacak kadar Batı yanlısı milletvekili vardı. Hatta Mustafa Kemal Paşa'da Batılı düşünceyi benimsemiş bir liderdi. Fakat Batılı hükümetlerin izlediği emperyalist politika TBMM'yi ve hükümeti Doğu'ya yöneltiyordu.

TBMM Hükümeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanlarıyla Amerikan Hükümeti ve tarafsız hükümetlerin dışişleri bakanlarına 30 Nisan 1920'de verdiği bir notada şunları söylüyordu:

> Nazır Efendi,
>
> İstanbul şehrinin İtilaf güçleri tarafından sebepsiz, haksız işgali üzerine Osmanlı milleti halife ve hükümeti tutsak diye algılayarak, Büyük Millet Meclisi'ni toplamak için geniş ölçüde bir seçim yaptığını zat-ı âlilerinize bildirmekten onur duyarım.
>
> Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de yaptığı resmi açılış töreninde, halife ve sultanı ve başkentinin yabancı işgal ve denetiminde kaldıkça, vatanın geleceğini belirleme görevini eline aldığını alkışlarla kararlaştırmıştır. Büyük

Millet Meclisi'nin tüm üyeleri tarafından mütareke koşullarıyla bağdaşmayan ve barış konferansının sonucu hakkında, Osmanlı milletinin kötümserliğini güçlendiren keyfi hareketlerin, şiddetle protesto edildiğini zat-ı âlilerine bildirmeye beni memur etti. Tüm uygar ülkeler tarafından kutsal sayılan parlamentoya toplantı halinde iken saldırılmış, mebusların protestosuna rağmen milletvekilleri İngiliz polisi tarafından bir adi suçlu gibi tutuklanmış, âyân ve mebusan üyeleri, komutanlar, gazeteciler evlerinden alınarak ellerine kelepçe vurulmuş ve eziyet edilmiştir. Kısaca, resmi ve özel kuruluşlarımız zor ve baskı kullanılarak süngü gücüyle işgal edilmiştir. Tüm haklarına yapılan saldırı ve egemenliğine indirilen darbeye rağmen Osmanlı milleti; vekillerinin emriyle meclisten seçtiği bir hükümet, ülkenin yönetimini eline almıştır. 29 Nisan 1920'de mecliste kabul edilen aşağıdaki maddeleri yüksek kişiliğinize bildirmekten onur duyarım:

Hilafet ve saltanat merkezi olan İstanbul ile İstanbul Hükümeti, Osmanlı milleti tarafından müttefiklerin tutsağı sayılmaktadır. O nedenle de İstanbul'dan verilecek emirlerin, fetvaların geçerliliği yoktur.

Barışı koruyarak bağımsız ve egemen bir devlet olarak kutsal haklarını korumaya karar vermiş olan Osmanlı milleti haklı ve onurlu bir barışın yapılmasını istediğini, kendi adına barış yapacak olanların da kendi temsilcileri olduğunu bildirir.

Osmanlı Hıristiyanlarıyla ülke içindeki diğer yabancı unsurlar milletin koruyuculuğu altındadır. Ancak bunlar vatanın iç güvenliği aleyhine hiçbir eylemde bulunmamalıdırlar. Osmanlı milletinin taleplerinin kabul edileceğini ümit eder, saygılarımı sunarım.[625]

Bu bildiriye karşın Batılı devletler programlarından şaşmadılar. Osmanlı İmparatorluğu için öngördükleri projeyi tamamlamak için çalışmalarını sürdürdüler. San Remo'da saptanan ilkelerin basına yansıması üzerine ulusalcıların Batı'ya karşı tepkisi daha da arttı. Besim Atalay Bey, 11 Mayıs 1920'de "Bugün Osmanlı âlemi, Anadolu iki mütekabil seylabın nokta-i telakkisinde bulunuyor. Bunun birisi akidelerin, dinlerin doğduğu Şark'tan; diğeri zulmün, kahrın, tahakkümün tebarüz ettiği Garp'tan geliyor. Biz bu zayıf kollarımızla, bu yığın yığın teşkilatımızla bu iki seylabenin içinde şaşırıp kaldık hangisine iltihak edeceğiz" deyince, meclisten "Şark'a Şark'a" sesleri yükseldi.[626]

Sevr Barış Projesi'nin temel ilkelerinin basına yansıması ve bunun da TBMM'de okunması üzerine Nebil Efendi, "Boşuna yorulmuşlar, Türkiye yok deseydiler, daha iyi ederlerdi." diye tepkisini dile getirmiştir. Refik Bey, "Buraya toplanan biz mebuslar milletin ruhuna, İslâm âleminin en hakiki hissiyatına tercüman olmak suretiyle diyoruz ki, biz hiçbir ferd, hâkimiyetimize, istiklalimize, şerefimize münafi olan böyle bir sulhu bir an için kabul edeceklerden değiliz. Bu uğurda her türlü fedakârlığı kabul ettik ve hiçbir şeyden çekinmeyeceğiz" diyerek ihtilalci tavrını ortaya koymuş, Ali Şükrü Bey ise bu belgenin okunmasıyla öteden beri savunulan İngiltere, Türklerin özellikle İslâmların dostudur kanısının yıkılacağını, dolayısıyla da İngiliz himayesi yanlılarının da ulusalcılara katılacağını belirtmiştir.[627]

Güney Cephesi'nde Fransızlara karşı verilen yoğun mücadele Fransızları Ankara'da TBMM Hükümeti'yle görüşmeye zorlamıştır. Nitekim Robert de Caix başkanlığında üç kişilik bir heyet Kilikya sorununu görüşmek üzere Ankara'ya gelmiştir. Üç gün süren görüşmelerden sonra 23 Mayıs 1920'de bir anlaşma taslağı hazırlanmıştır. Buna göre 29 Mayıs gece yarısından başlamak üzere yirmi günlük bir ateşkes yapılacak, bu sürenin ilk on gününde Antep, Sis, Pozantı Fransızlar tarafında boşaltılıp Türklere verilecek, tutuklular takas edilecek, Fransızlar, Türk ulusal hareketini destekleyecekti.[628]

Batılı devletlerin güdümünde bulunan Yunanistan'ın 1920 yazında yeniden saldırıya geçmesi ve Bursa'nın Yunanistan'ın işgaline uğraması TBMM'de Batılı Devletlere karşı tepkiyi daha da artırmış,[629] Doğu'ya karşı daha çok yakınlaşmanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan "Bir Hamle, Bir Kıyam" adlı başmakalede Şark'tan dost ve kardeşlerin Anadolu'nun yardımına koşarken, emperyalizmin Batı'da her gün yeni bir siper kaybettiği belirtilmiştir.

İtilaf Devletleri, İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti ile yaptıkları Sevr Antlaşması'nın uygulanması biçimini düşünürken, bu antlaşmayı uygulamada jandarmalık görevini yapacak olan Yunanistan'da da ilginç iç gelişmeler olmuş, Yunan kralı ölmüş ve Yunan

Hükümeti değişmişti.[630] Yeni Kral Konstantin'den memnun olmayan İtilaf Devletleri, Anadolu için "bekle gör" biçiminde bir politika izlerken, emperyalistlerin jandarmalığını üstlenen Yunanistan'ın yeni yönetimi de önceki hükümetin dış politikasına aynen devam edileceğini belirtmiştir. Yunanistan, Sevr Antlaşması'na işlerlik kazandırmak ve İtilaf Devletleri'ne karşı üstlendiği sorumluluğu yerine getirebileceğini göstermek amacıyla, Anadolu'da TBMM aleyhine gelişen Çerkez Ethem olayından da yararlanarak 1921 yılı başlarında askeri eyleme başvurmuştur. 15 Mayıs 1919'dan beri düzenli orduyla karşılaşmadığı için, Anadolu içlerine doğru ilerleyen Yunan güçleri ilk defa olarak İnönü'de TBMM ordularınca yenilgiye uğratılmıştır (10 Ocak 1921).

Fransa'da yapılan seçimleri Aristidi Briand'ın kazanması dış politikada yeni gelişmelere neden olmuştur. Sevr Antlaşması'nı kuvvet kullanarak uygulamanın olanaksız olduğunu gören İtilaf Devletleri,[631] Briand'ın çabasıyla Paris'te toplanarak Sevr Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek üzere 21 Şubat'ta Londra'da bir konferans toplayıp bu konferansa Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinin de katılmasına karar vermişlerdir.[632] Bu sırada İtilaf Devletleri arasındaki çıkar çatışması da açıkça ortaya çıkmıştır. Yunanistan'a karşı Birinci Dünya Savaşı içindeki tutum ve davranışı dolayısıyla İngiltere kadar sempati beslemeyen İtalya ve Fransa'nın, Türkiye'deki ekonomik çıkarlarını barışçı yoldan korumak için anlaşma yolunu tercih ettikleri dikkati çekmiştir.[633]

25 Ocak 1921'de Paris'te toplanan Batılı Devletlerin temsilcileri Sevr Antlaşması'nda kimi ufak değişiklikler yaparak "Şark'ta" barışı sağlamak için yeni bir hareket başlattılar. Ankara-Moskova arasında kurulan iyi ilişkileri de koparmak amacıyla 21 Şubat 1921'de Londra'da yeni bir konferansın toplanmasını ve bu konferansa TBMM Hükümeti'nin katılmasını uygun bulduklarını belirttiler.

İtilaf Devletleri, Londra'da yapılacak konferansa İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti'ni çağırınca Sadrazam Tevfik Paşa, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek "Mevcut muahedede hadisat dolayısıyla zaruri görülecek tadilat" için

Londra'da yapılacak konferansa Ankara'nın seçeceği kişilerin de katılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.[634] Meclisin toplantıda olmaması nedeniyle Tevfik Paşa ile yazışmaları yapan Mustafa Kemal Paşa, "irade-i milliyeye müsteniden Türkiye'nin mukadderatına vaziülyet olan yegâne meşru ve müstakil kuvvet-i hâkime(nin) Ankara'da müstemiren münakıt" Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu, "Türkiye'ye müteallik bilcümle mesailin halline memur ve her türlü münasebeti hariciyede muhatap"(ın) ancak TBMM'nin oluşturduğu hükümetin olacağını belirterek, Tevfik Paşa'dan "millet ve memleket namına meşru, muhatap hükümetin Ankara olduğunu" açıklamasını istemiştir.[635] Padişahın TBMM'yi tanımasını da isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın bu istemleri Tevfik Paşa tarafından benimsenmemiştir.

Londra Konferansı sorununu, meclis gündemine getiren Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa ile aralarında yapılan haberleşmeyi açıkladıktan sonra konferansa katılıp katılmama konusunda meclisin karar vermesini istemiştir. Meclisin 30 Ocak 1921 tarihli toplantısında saltanatçılar, Tevfik Paşa ile yapılan yazışmaların meclisten geçirilmeden yapılmasını bahane ederek, hükümete karşı saldırıya geçmişlerdir. Bu konuda verdikleri bir önerge tepkilere, çatışmalara daha ötesi hükümetin yeniden güvenoyu istemesine neden olmuştur.[636] Meclisin gizli oturumlarında yapılan tartışmalarda kimi milletvekilleri konferansın bir oylama olduğunu ileri sürerek doğrudan doğruya çağrılmadığı takdirde katılmanın yararsız olacağı görüşünü savunmuştur. Türk ulusunun sonuna değin dünya uygarlığına karşı savaşmak niyetinde olmadığını "pişkin" bir ulus olan Türklerin amacının, ulusal sınırlar içinde ekonomik ve siyasal bağımsızlığını kazanmak olduğunu söyleyen Ahmet Muhtar Bey, bunu benimseyecek her devletle iyi ilişki kurmaya hazır olduklarını belirtmiştir.[637] Rusya'dan dönen Bekir Sami Bey ise Londra Konferansı'na "murahhasların" gönderilmesi gerektiğine İcra Vekilleri'nin karar verdiğini açıklamıştır. Dışişleri Vekili, Sevr Antlaşması'na karşılık bir belge hazırlanması gerektiğini belirtmiş ve bu konuda milletvekillerinin Dışişleri Encümeni'ne yardımcı olmasını istemiştir.[638]

Bekir Sami Bey, konferansa doğrudan doğruya çağrılmamız için hükümetin gerekli girişimlerde bulunduğunu, böyle bir çağrı olmasa bile "Londra'da açılacak bir mahkemeden ürkmediğimizi, korkmadığımızı" kanıtlamak için bu konferansa gidilmesi tezini savunmuştur.[639]

Konferansa katılma yolundaki düşüncenin ağırlık kazanması üzerine katılacak üyeler konusunda tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Konferansa katılacak heyetin işgal bölgesi milletvekillerinden olmasını, mandacılığı savunanların heyete alınmamasını, İslâm dünyasını etkilemek için bu heyette ulemaya da yer verilmesini isteyenler olmuştur.[640]

Dışişleri Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında meclisten seçilen "murahhas" heyet, konferansa nasıl katılmalıydı? Osmanlıcılar, meclisten seçilen heyetin İstanbul Hükümeti'nce saptanan delegelerle birlikte katılmalarını isterken, ulusalcılar böyle bir durumun İstanbul Hükümeti'ni tanımak olacağını belirterek "murahhas" heyetinin doğrudan doğruya ve ayrıca konferansa katılmasını istemişlerdir. Sonuçta ulusalcıların isteği meclisçe benimsenmiştir.

Londra Konferansı'na katılacak olan heyetin ilk ve son sözünün ulusal sınırlar içinde tam bağımsız bir Türkiye'nin savunulması, bunun için de Misak-ı Milli'nin heyete yönerge olarak verilmesi saptanmıştır. Bu yönergeyi alan heyet Antalya üzerinden Londra'ya gitmek üzere 6 Şubat'ta Ankara'dan ayrılmıştır. 21 Şubat'tan 12 Mart'a değin süren Londra Konferansı barışa ulaşma açısından somut bir sonuç doğurmamıştır. Zira Batılı devlet temsilcileri Sevr Antlaşması'nı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tamsilcileriyse Misak-ı Milli'yi esas almıştı.

TBMM Hükümeti temsilcileri bu durumu daha konferansa katılmadan biliyorlardı.[641] Mustafa Kemal Paşa, düşüncelerini şöyle açıklamıştı:

> İtilaf Devletleri bizi Londra'ya davet etmişlerdir. Pek az bir zaman evvel bagi addedilen hükümetimizin böyle bir konferansa resmen davet edilmesi milletimiz hesabına kaydedilecek bir muvaffakiyet-i siyasiyedir. Bu davet Sevr Muahedesi'nin fiilen ve hükmen yok olduğunu göstermesi itibariyle de giriştiğimiz bu mücadele yolunda muvaffakiyetle kat olunmuş bir merhaledir.[642]

Londra Konferansı olumlu bir sonuç vermeyince, Yunanistan yeni bir askeri hareketle Sevr'i TBMM Hükümeti'ne benimsetmeye karar verdi. Bu kararı da eyleme koydu. Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti Ankara'ya dönmeden Yunan saldırısı başladı. Fakat yine ikinci kez de TBMM ordularına İnönü'de yenildiler (1 Nisan 1921). Bu yenilgiyle TBMM Hükümeti gücünü iyice kanıtladı. Bunun üzerine İtilaf Devletleri tarafsız bir politika izledikleri izlenimini vermek için 18 Mayıs 1921'de bir bildiri yayınladılar.[643]

Londra Konferansı'na katılan Bekir Sami Bey, İngiltere Fransa ve İtalya ile ikili anlaşmalar yapmıştı.[644] Bu antlaşmaların Misak-ı Milli'ye ters düştüğünü gören TBMM, anlaşmaların hiçbirini onaylamadı.[645]

Rusya ile Ankara'nın bir anlaşma yapmış olması İtilaf Devletleri'ni ürküttü. İngiltere, Şark politikası konusunda izlenecek yolu saptamak üzere yeni projeler geliştirirken,[646] Fransa ile İtalya ise doğrudan doğruya Ankara'yla ilişkilerini iyileştirmek amacıyla diplomatik girişimlere yöneldi. İtalyanlar Antalya'dan çekildi, Fransızlar da TBMM Hükümeti'yle görüşme yapmak üzere Franklin Boullion'u Ankara'ya gönderdi.[647] Franklin Boullion, Ankara'da görüşmeler yaparken, Yunanlılar da İngiltere'den aldıkları güçle yeni bir saldırıya hazırlanıyordu. Bu nedenle Boullion, Yunan saldırısının sonucunu beklemeyi ulusal çıkarlarına daha uygun buldu. 10 Temmuz'da başlayan Yunan saldırısı Kütahya ve Eskişehir'in düşmesine, Yunan ordusunun Sakarya Nehri'ne kadar ulaşmasına yol açtı. Üç aylık bir süre için meclis yetkilerini kullanmak kaydıyla Başkomutanlığa[648] getirilen Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı önlemler kısa sürede orduyu güçlendirdi. 23 Ağustos'ta başlayan Sakarya Savaşı, 10 Eylül'de yenilen Yunan ordusunun geri çekilmesiyle bitti. Bunun üzerine Fransızlar, Ankara'ya daha çok yaklaştılar ve 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi adı verilen Türkiye-Fransa Antlaşması'nı imzaladılar.[649]

Ankara İtilafnamesi, TBMM'de sert eleştirilere neden olmuştur. Böyle bir antlaşma yapmaya Türkiye'yi siyasi, askeri, ekonomik nedenler mi zorluyordu? Bu soruya cevap vermenin kendi görevi olmadığını belirten Yusuf Kemal Bey, bu "muahede" ile düşman-

lardan birinin, güçlerden birinin İtilaf Devletleri saflarından çekilmesini, amaçlandığını, söz konusu "muahede" benimsenmeyip de savaşa devam edilse üç ay, beş ay, bir yıl sonra daha iyisinin yapılıp yapılamayacağının düşünülmesini istedi.[650] Meclisin 13, 15, 16, 18 Ekim 1921 tarihli gizli oturumlarında yapılan tartışmalarda "itilafnameye" karşı çıkan milletvekilleri bu itilafnamenin Sevr'den farksız olduğunu, Misak-ı Milli'den taviz verildiğini, bunun gelecekte "suiistimale" yol açacağını, itilafnamedeki maddelerin Bekir Sami Bey'in yaptığı 11 Mart 1921 tarihli antlaşmadan farklı olmadığını, tam bağımsızlık ilkesine ters düştüğünü belirttiler.[651] Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, hükümet yanlısı milletvekilleriyle barış yanlısı milletvekilleri anlaşmayı uygun bulduklarını söylediler. Mustafa Kemal Paşa, eleştirilerin Sevr'e ve Misak-ı Milli'ye göre yapılması gerektiğini belirttikten sonra, bu itilafnamenin Sevr'e göre ileri Misak-ı Milli'ye göre geri olduğunu açıkladı.[652] Mustafa Kemal Paşa, özellikle güneyli milletvekillerinin en çok üzerinde durduğu ve itilafnamenin Misak-ı Milli ile saptanan sınırlarla çeliştiğini belirten konuşmalara karşılık verirken itilafnameyle saptanan sınırın Misak-ı Milli'yle çelişmediğini, "Bu hudud Misak-ı Millimize münafi değildir. Misak-ı Millimizde muayyen ve müsbet bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizle tespit edeceğimiz hat, hatt-ı hudut olacaktır." diyerek bu konuya açıklık getirdi.[653] Yusuf Kemal Bey de bu itilafnamenin Misak-ı Milli'ye ve tam bağımsızlığa ters hükümler içermediğini savunarak, itilafnamenin benimsenmesini istedi. Sonuçta Dışişleri Vekili'ne itilafnameyi imzalama yetkisi verildi ve 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi imzalandı.[654]

Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan bunalım nedeniyle sanayi örgütlerini çalıştırabilmek için "Küçük Asya"nın zengin kaynaklarına ihtiyaç duyan Fransa,[655] bu antlaşmayla kimi avantajlar elde ettiği gibi, Anadolu'nun güneyinde tuttuğu 60-70 bin askerini de kendi ülkesine çekti.[656]

Ankara İtilafnamesi ile TBMM Hükümeti Türk ulusunun çıkarlarına uyduktan sonra, hangi devletle olursa olsun barış yapabileceğini açıkça ortaya koyuyordu.[657] Bu itilafnameyle Sevr'in bir

ayağını daha koparan Anadolu'nun işgali için açılan bir kapıyı daha kapayan TBMM Hükümeti, Anadolu'nun özgürlük savaşında yeni bir mevzi daha kazanmış oluyordu.

Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra, ulusalcıların Musul ve yöresinde yeni eylemlere girişerek İngiltere'nin yöredeki çıkarlarını tehlikeye düşürmesinden korkan Lord Curzon'un, Sevr'i biraz daha yumuşatan bir barış projesi hazırlayıp İtalya ve Fransa devletlerine verdiği görülmektedir.[658] Bu projede Türkiye sorununa İngiltere'yle, Fransa ve İtalya'nın yaklaşım biçiminin aynı olmadığı dikkati çekiyordu. Zira Mustafa Kemal'in de belirttiği gibi, İtalya ve Fransa, Sevr'i, Anadolu'ya benimsetmenin olanaksız olduğunu görmüştü.[659]

TBMM Hükümeti, ülkedeki fiili işgali ortadan kaldırabilmek için bir yandan askeri hazırlıkları hızlandırırken öbür yandan da dost devletlerle olan ilişkileri daha da artırmaya çalışmıştır. Örneğin Ukrayna ile barış ve kardeşlik anlaşması imzalanmıştır (2 Ocak 1922). Lenin'e yaptığı yardımdan dolayı teşekkür edilmiş ve yapılan yardımın devamını dileyen bir mektup gönderilmiştir. Fransa ve Amerika ile ilişkilerin daha da iyileştirilmesine çalışılmıştır.

Türk ulusu, "cihan nazarında vereceği" sınava hazırlanırken müşahitlerini de vaziyet ve ahval-i ruhiye ve fikriyeyi öğrenmek üzere Avrupa'ya göndermiştir.[660] TBMM ve onun hükümetinin, emperyalist bir amaç taşımadığını Avrupa ülkelerine "tenvir ve tenevvür" amacıyla gönderilen bu kişiler her fırsatta açıklamışlardır.[661]

Avrupa'ya giden devlet temsilcilerinin gözlemleri şu sonucu ortaya çıkardı ki İngiltere B.M.M. ordularının yeni bir saldırısından korkmakta ve Yunanistan'ın ezilmesini önlemek için oyalayıcı bir taktik izlemektedir. Yunanistan da, Türk ordusunun yapacağı bir saldırıdan az zararla kurtulabilmek için İngiltere'den büyük miktarda yardım almak istemektedir. Fransız kamuoyunun çoğunluğunun Türkiye yanlısı olması nedeniyle Fransız Hükümeti savaşa karşıydı. Ancak, daha önceki yıllarda yaptığı antlaşmalar nedeniyle Fransa'nın müttefikleriyle birlikte hareket etmesi de söz konusuydu.[662]

22-26 Mart 1922 tarihleri arasında Paris'te toplanan İngiltere Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları, Anadolu'nun yeniden mal ve

can kaybına uğramadan boşaltılmasını sağlamak için bir barış projesi hazırlayıp Türkiye ve Yunanistan'a gönderdiler.[663]

TBMM Hükümeti, İngiltere'nin İslâm dünyasında ulusalcıların barış yanlısı olmadıkları biçiminde yapacağı propagandayı etkisiz kılmak, İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a daha fazla yardım yapmasını önlemek için onların notasına diplomatik çerçevede yanıt verdi. Bu yanıtta İtilaf Devletleri'nin barış için önerilerine karşılık yeni koşullar önerdi.[664] İtilaf Devletleri'nin 26 Mart tarihini taşıyan yeni bir öneride bulunması üzerine hükümet cephede bulunan başkomutanının da görüşünü almak ihtiyacı duydu. Yusuf Kemal'in Avrupa'dan dönmesini bekledi. Avrupa'daki durumu ondan öğrendikten sonra, 5 Nisan'da tüm toprakların boşaltılması koşuluyla barışa taraftar olduğunu belirtti.[665]

1922 yılı ilkbaharı İtilaf Devletleri ile TBMM Hükümeti arasında karşılıklı nota savaşıyla geçti. Bu arada İtilaf Devletleri'nin kendi aralarındaki görüş ayrılıklarını giderebilmek amacıyla İngiltere'nin başlattığı, Anadolu'daki azınlıkların saldırıya uğradığı savına Fransa ve Amerika da katıldı.[666] Bunun yanında Yunanistan'ın Batı Anadolu'da "İyonya Devleti" kurma girişimlerine İngiltere destek verdi.[667] Lloyd George 4 Ağustos'ta parlamentoda Türkiye aleyhine bir konuşma yaptı.[668] Bu sırada Avrupa'da bulunan TBMM Hükümeti temsilcilerinin ulusal davanın ancak silahlı bir savaşım sonucunda kazanılmasının olanaklı olabileceğini belirten raporları da Ankara'ya ulaştı.[669] Meclisteki iç gelişmeler de iç açıcı değildi. İşte bütün bu olumsuzlukları irdeleyen Mustafa Kemal Paşa ordunun hazırlanmasına büyük bir özen gösterdi. Nitekim 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz 9 Eylül 1922'de Yunan güçlerinin denize dökülmesiyle noktalandı.

Yunanlıların denize dökülmesi üzerine TBMM orduları Boğazlar bölgesine yöneldi. Bu durum İngiltere'nin hoşuna gitmedi. İtilaf Devletleri'nin kendilerince yansız bölge olarak nitelendirdikleri Boğazlar bölgesini korumak amacıyla İngiltere'nin, Fransa ve İtalya'dan yardım isteğine bu iki devlet de olumsuz karşılık verdi. Bunun üzerine İngiltere Dominyonlar'a yöneldi, fakat oralardan da somut bir sonuç alamadı.[670] Mustafa Kemal, İngiltere'yle yeni

bir savaşa girişmenin ulusal çıkarlar açısından yarar sağlamayacağını gördüğü için esnek bir politikayla adım adım yansız bölge olarak nitelendirilen yerleri denetimi altına almayı yeğledi. Bu sırada TBMM Hükümeti de barışı getirecek ortamın sağlanması için izlenmesi gereken politikayı saptamak üzere Başkomutan'la görüşmenin yararlı olacağını düşündü ve bu konuda meclisten izin istedi.[671] Milletvekilleri, hükümetin tümüyle Ankara'dan ayrılmasının doğru olmadığını, İcra Vekilleri Heyeti Reisi ile Dışişleri Vekili'nin izlenecek politika konusunda bilgi alışverişinde bulunmak üzere İzmir'e gönderilmesini uygun buldu.[672]

İtilaf Devletleri, 23 Eylül 1922'de Ankara Hükümeti'ne bir nota vererek, yansız bölge olarak nitelendirilen yere Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ordusunu göndermemek koşuluyla İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Meriç ve Edirne'ye kadar olan toprakların Türkiye'ye verilmesine yardım edeceklerinden, Türkiye ve komşularının çıkarlarının korunmasından, barışın korunması için ilerde saptanacak kimi bölgelerin askersizleştirilmesinden; Boğazların, Cemiyet-i Akvam'ın koruyuculuğu altında serbest kullanılmasından, "dini ve ırki azınlıkların" güvenliğinin sağlanmasından, üç devletin Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a girişini memnuniyetle savunacaklarından; üç müttefik devletin, konferansın başlamasından evvel Yunan askerlerinin bir hat üzerine çekilmesi gereğinden söz etmişlerdir. Ayrıca Ankara Hükümeti'nin "ne konferanstan evvel ve ne de konferans esnasında muvakkat bitaraf ilan olunan mıntıkalar dahiline asker" göndermemesini, "ne Boğazları ve ne de Marmara denizini geçmemeği" yükümlenmesini, belirtilen hattı saptamak için Mustafa Kemal ile İtilaf Devletleri generalleri arasında Mudanya ya da İzmir'de bir toplantının yapılması gerektiğini belirtmişlerdir.[673]

Franklin Boullion'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesine kadar bu notaya yanıt verilmemiştir. 29/30 Eylül'de İzmir'den Ankara'ya hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Yusuf Kemal Beylerin TBMM'ye katılmalarından sonra notaya karşılık verilmiştir. Yusuf Kemal Bey'in imzasıyla verilen karşılıkta, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 tarihli notalarına teşekkür edildikten son-

ra, TBMM Hükümeti'nin "Türkiye ile Düvel-i Müttefike ve Yunanistan arasında sulh-ı kati muahedesini müzakere ve akdetmek gayesiyle vuku bulacak olan içtimaa, murahhaslarını göndermeyi müsarratan kabul" edeceğini belirtmiş ve konferansın da İzmir'de yapılmasını istemiştir.

TBMM Hükümeti, yapılacak barış görüşmeleri konferansına Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılmasının yararlı olacağını, Trakya üzerindeki Türk haklarının tanınmasından memnuniyet duyulduğunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Cemiyet-i Akvam'a katılması için verilecek desteğe memnun kalındığını, İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri askerlerinin çıkarılacağının yinelenmesinden mutluluk duyulduğunu, bu vaadin bir an evvel gerçekleştirilmesinin istendiğini vurgulanmıştır.[674] Milletvekillerinden bazıları örneğin Hüseyin Avni Bey bu notanın Mudanya Konferansı sonuna kadar verilmemesini istemiştir.[675] Mustafa Kemal Paşa, bu notaya verilecek karşılıkla Mudanya Konferansı sonucunda ortaya çıkacak durumun birbiriyle bağlantılı olmadığını belirterek, notanın bir an önce yanıtlanmasını istemiştir.[676] Yapılan uzun tartışmalardan sonra hükümetin hazırladığı nota meclisçe de benimsenmiştir.[677]

3 Ekim'de Mudanya'da başlayan konferans çok sert ve zaman zaman da kesintiye uğrayarak sürmüştür. Özellikle Trakya sorunu konferansın gidişatı üzerinde etkili olmuştur. Muhalefete mensup milletvekilleri Trakya'nın Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu belirterek bu sorunu sık sık gündeme getirmişlerdir.[678]

Mustafa Kemal Paşa da gidişattan pek memnun olmamış olacak ki Mudanya Bırakışması'nda Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa'ya gönderdiği 6 Ekim 1922 tarihli yönergede Trakya'nın Türklere geri verilmemesi halinde İstanbul üzerine askeri eyleme geçilmesini istemiştir.[679]

İç durumu oldukça kötü olan Yunanistan'ın Batı Trakya'yı elde tutmasının başarı olacağını belirten Mustafa Kemal Paşa, Doğu Trakya'nın mutlak Türkiye'ye geri verileceği kanısındadır. Bunun için de hükümetin o güne değin izlediği "itidal" politikasını sürdürmesini önerirken, kimi milletvekillerinin kendi kafasındaki sınırlardan başka bir şey düşünmediği dikkati çekmektedir.[680]

Akıl ve mantığın, ülke olanaklarının izin verdiği oranda; ülkeyi, ulusu ve orduyu çıkmaza sürüklemeden onurlu bir barış yapmayı amaçlayan Mustafa Kemal Paşa, bu amacın ön koşulu olan ve uzun bir uğraşın sonunda kararlaştırılan "Mudanya Mütarekesi"nin imzalanması yetkisinin İsmet Paşa'ya verilmesini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden istemiştir. 10 Ekim 1922'de yapılan uzun tartışmalardan sonra bu yetki İsmet Paşa'ya verilmiş,[681] o da 11 Ekim 1922'de protokolü imzalamıştır.[682]

Mudanya Bırakışması'nın imzalanmasıyla Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın askeri cephesi sona ermiş, kanla kazanılan toprakların barış masalarında korunması dönemi başlamıştır. Yeni dönemin kendine özgü sorunları olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa, o güne değin Doğu dünyasına yakın düşüncesiyle tanınan Dışişleri Vekili Yusuf Kemal Bey görevinden istifa ederek Mudanya Konferansı'nda diplomatik yeteneğini de kanıtlamış olan İsmet Paşa Dışişleri Vekilliği'ne seçilmiştir. İkinci Grup milletvekillerinin direnmelerine karşın, İsmet Paşa, Lozan Konferansı'na katılacak Türk heyetinin başkanlığına getirilmiş, savaş meydanlarında elde edilen başarının barış masalarında da korunması görevini başarıyla sürdürerek 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayarak yeni Türkiye Devleti'ni tüm dünya devletlerine kabul ettirmiştir.

2- Şark'a Karşı İzlenen Politika

Birinci Dünya Savaşı içinde Rusya'da çarlığın yıkılarak yerine Marksist ilkelere dayalı yeni bir düzenin kurulmaya başlaması hem Rusya içinde hem de Avrupa ülkelerinde tepkiyle karşılanmış ve Rusya'da Ekim Devrimi'nden sonra geniş cepheli iç savaş başlamıştı. Ulusların kendi yazgılarını kendilerinin çizmesinden yola çıkan birçok ulus örneğin Azarbeycan, Ermenistan, Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu ülkede yeni yeni kurulmaya başlanan sosyalist düzeni yıkmak için bir yandan çarlık yanlısı Beyaz Ordu'nun eylemleri sürerken, diğer yandan da İtilaf Devletleri Boğazlar bölgesinde, Kafkasya'da, İran'da, Afganistan'da bulunan

askeri güçleriyle onu bir yarım çemberin içine sıkıştırmaya çalışıyorlardı.

Bolşevik Ruslar ise sosyalist düzeni sağlam bir temele oturtabilmek ve bu düşünceyi tüm dünyaya yayabilmek için, gelişmiş ülkelerin işçi sınıfına sömürge durumunda bulunan ülkelerin bağımsızlık savaşına yardımcı olacağını bildiriyordu.[683]

Bu dönemde, Anadolu halkı, Rusya'nın da düşmanı olan emperyalizme karşı savaş açmıştı. İtilaf Devletleri'nin etki ve denetiminde bulunan Osmanlı Hükümeti ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'yle başlayıp gelişen ulusalcı hareket, Anadolu'ya egemen olma konusunda birbiriyle savaşıyordu.

İtilaf Devletleri'nin Rusya'nın güneybatısında oluşturdukları "cordon sanitaire"nin güçlenmesinin Anadolu'ya egemen olacak güce bağlı olduğunu bilen Sovyet yönetimi, Anadolu'daki savaşın kendi ilkelerine de ters düşmediğini görerek, ulusalcıları desteklemeyi politikasının temel unsuru olarak görüyordu. Ulusalcılar "düşmanımın düşmanı benim dostumdur" ilkesinden hareketle devrim sonrası Rus yönetimiyle işbirliği olanaklarını araştırıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra Rusya'daki gelişmeleri yakından izlemiş, yeni düzen konusunda sağlam bilgiler edinebilmek için Sovyet Rusya'ya adamlarını göndermişti.[684]

TBMM açıldıktan sonra Türkiye-Rusya ilişkilerine daha da önem verilmiştir. Meclisin 24 Nisan 1920 tarihli gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa, Avrupalıların Bolşevizmden korktuklarını, ulusalcıların da Bolşeviklerle eylem birliği içine gireceklerini düşündüklerine dikkati çekerek, dış politikada sürekli bu alternatiften yararlanılması gerektiğini belirtmiştir. Ulusal sınırlar içinde kendi güçleriyle ulusal savaşı sürdürmeyi amaçladıklarını vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun bağımsızlığını ve özgürlüğünü kurtarabilmek için dışardan yardım almak söz konusu olduğunda "kendi görüşlerine sadık kalmak" koşuluyla bu kaynaktan da yararlanacağını belirtmiştir.[685] Nitekim 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektupta "Emperyalist hükümetler aleyhine hareketi ve bunların taht-ı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tah-

lisi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhid-i mesai ve hareketi kabul" ettiklerini, "Bolşevik Kuvvetleri Gürcistan üzerine harekât-ı askeriye yaparak" Gürcistan'ı Bolşevikleştirirse "Türkiye Hükümeti'nin de Ermeni hükümeti üzerine askeri eyleme geçeceğini ve ulusal toprakları kurtarmak için verilecek savaşta ilk taksit olarak 5 milyon liraya ihtiyaç olduğunu" belirtmiştir.[686]

TBMM İcra Vekilleri Heyeti'ni seçtikten sonra 5 Mayıs 1920'de hükümet ilk toplantısını yapmıştır. Bu toplantıda İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan Rusya'nın Anadolu'ya karşı tavrını sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, Rusya'nın bize karşı iyi duygular beslediğini öğrenmelerine karşın henüz resmi ilişki kuramadıklarını söylemiştir. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey, Batı'yla savaşırken Doğu alternatifinin ulusal çıkarlar açısından uygun olup olmadığını sormuştur. Bu soru üzerine daha önceden tasarladıkları bir düşünceyi açıklayarak, "Zaten Bekir Sami Bey de o tarafa gitmek istiyor" demiş ve Yusuf Kemal Bey'in de onunla gitmesini istemiştir.[687] 8 Mayıs 1920'de Rusya'ya gidecek olan heyete verilecek yönerge hazırlanmıştır.[688] Bu yönergede TBMM Hükümeti'nin ulusal sınırlar içinde tam bağımsız bir biçimde yaşamak için Rusya'yla kader birliği yapmak, Boğazlar'ı birlikte savunmak, Rusya'dan para, savaş araç ve gereci almak istediği belirtiliyordu.

Yönergeyi alan, Dışişleri Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet, 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan ayrılmıştır. TBMM Hükümeti temsilcileri, Ankara'dan ayrılırken, Rusya'nın Doğu ve Müslüman dünyası için yayınladığı bir bildiri de mecliste okunmuştur. Bu bildiri üzerine konuşan milletvekilleri Sovyetler'in lehinde uzun uzun konuşmalar yaparak Anadolu-Rusya işbirliğinin kurulmasını istemişlerdir.[689] San Remo Konferansı kararlarının öğrenilmesinden sonra TBMM'nin Sovyetler'e karşı eğilimi daha da artmıştır. Mayıs sonlarına doğru Sovyet temsilcisi Şerif Manatov da Ankara'ya ulaşmıştır. 3 Haziran 1920'de Sovyet Rus Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen mektupta yeni Türk Hükümeti'nin dış politikadaki temel ilkelerinin Rus Sovyet Hükümeti tarafından memnunlukla karşılandığı

Çiçerin'in Bir Mektubu

vurgulanmıştır.[690] Ulusalcı Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında iyi ilişkiler kurmak amacıyla diplomatik temsilcilerin gönderilmesinin, Türkiye-Ermenistan ve İran arasındaki sınırların "selfdeterminasyon" ilkesine göre saptanmasının da istendiği bu mektupta, Misak-ı Milli'nin sosyalist anlayışa göre bir de analizi yapılmıştı. Bu analize göre çeşitli etnik gruplara geniş hakların verilmesi isteniyordu.[691]

İtilaf Devletleri'nden özellikle İngiltere'den güç alan Ermeniler, yörelerindeki Türk unsurlara saldırarak halkı öldürüyordu. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki iletişimi de engelliyordu. Bu durumun Anadolu ile Rusya'nın güç birliği yapmasını güçleştirdiğini

düşünen milletvekilleri vakit geçirmeden "Şark'la güç birliği yapılmasını" istiyorlardı.[692] Oysa Mustafa Kemal Paşa, mecliste yaptığı konuşmada bu savaşta dayanılması gereken temel gücün Anadolu'da aranması gerektiğini bir kez daha vurguladıktan sonra "Bolşevik olmakla, Bolşevik Rusya'yla ittifak etmenin ayrı şeyler olduğunu, hükümetin ittifak yapmak için Rusya'ya bir heyet gönderdiğini" belirtmişti.[693] Anadolu-Moskova yolu Ermeniler tarafından kapatılmıştı. Bu yolun açılması için izin isteyen 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın isteği, Ankara-Moskova ilişkilerini olumsuz yönde etkiler kaygısıyla olumlu karşılanmamıştı. 23 Haziran 1920'de Bekir Sami Bey, Çiçerin'e gönderdiği mektupta Ermenilerin yolları kapamış olması nedeniyle Türk heyetinin bir aydan beri Erzurum'da beklediğini belirterek yolun açtırılmasını istemişti.[694] Karayolu kapalı olduğu için deniz yoluyla gitmek zorunda kalan Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti ancak 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaşabilmişti.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilcileri Moskova'ya vardıklarında, Rusya'nın Anadolu'ya yardım yapmasını sağlamak için eski İttihatçılarla Bakü'deki Komünist Partisi yanlıları da bir hayli çaba gösteriyordu. Lloyd George'un İngiliz liberalizmini emperyalizme dönüştürerek zayıf ülkeleri İngiltere'nin sömürge ağı içine alma politikası, İngiltere'ye, dolayısıyla da Batı'ya karşı tepkileri yoğunlaştırmıştı. İngiltere'nin güdümünde bulunan Yunan güçlerinin Anadolu'nun içlerine doğru ilerleme hareketi, TBMM'de "Şark mefkûresine" inanan milletvekillerinde, ülkeyi kurtaracak tek gücün Sovyetler olduğu kanısını daha da güçlendirmiştir.[695] İsmail Suphi Bey'in Sovyetler'le ilişkilerin hangi düzeyde olduğunu sorması üzerine Mustafa Kemal, "kraldan fazla kralcı olmaya gerek yoktur", "Türk ulusunun kendine özgü prensipleri vardır. Türk ulusu için Bolşevik olup olmama diye bir sorun da yoktur." diyerek görüşlerini daha açıkça belirtmiştir.

Mustafa Kemal, Çiçerin'in mektubunda yaptığı Misak-ı Milli analizinin bazı noktalarına da karşı çıkmıştır.[696]

Bekir Sami Bey'in Ankara'ya gönderdiği ve Sarıkamış'ın işgal edilmesinde Sovyetler'in sakınca görmediğini belirten telgrafından

sonra[697] Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuz'da mecliste yaptığı konuşmada Sovyetler'le ilişki kurulduğunu, ihtiyaç duyulan silah ve cephane yardımının yapılacağına ilişkin güvence aldıklarını belirtmiştir.[698] Mustafa Kemal Paşa, 14 Ağustos'ta yaptığı uzun bir konuşmadaysa Sovyetler'le kurulan ilişkilerin açıklanmasının yanında TBMM Hükümeti'nin Bolşevik bir hükümet olmayıp kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesini içeren halkçı bir idare olduğunu ve bu idarenin de Bolşevik ilkelere ters düşmediği tezini işlemiştir.[699]

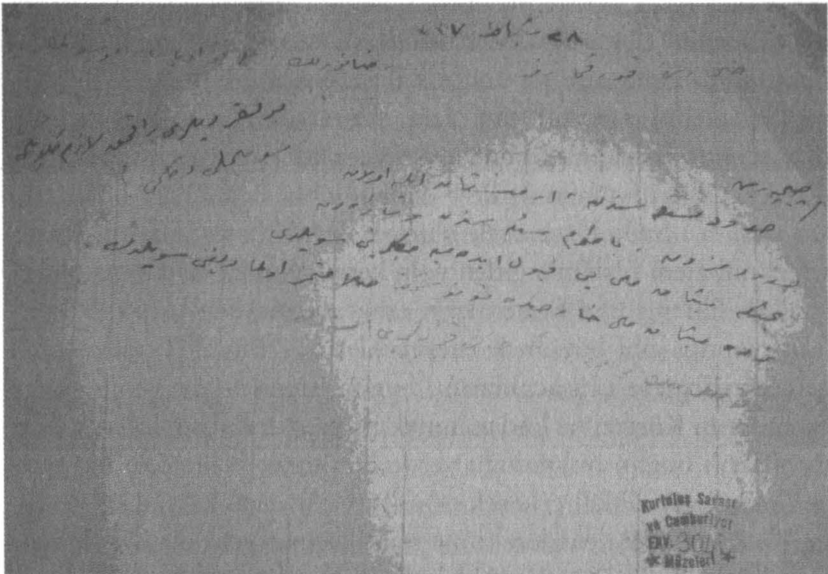
Bu sırada Ankara'da, sosyalizm ve Rusya lehindeki propagandalar da hız kazanmıştı. Moskova'da da 24 Temmuz 1920'de başlayan görüşmelerden olumlu sonuç bekleniyordu. 13 Ağustos'ta Çiçerin'in Ermenilere Van, Bitlis ve Muş yöresinden bir miktar toprak verilmesine ilişkin istekleri, Türk heyeti için adeta bir şok etkisi yarattı. Bekir Sami Bey, bunun mümkün olmadığını belirtti. Duraksayan görüşmeler Çiçerin'in görevlendirdiği Sabanin ve Adamof'la sürdürülerek bir antlaşma metni ortaya çıkarıldı (24 Ağustos 1920).[700] Ermenilere toprak vermelerinin olanaksız olduğunu belirten Türkiye temsilcileri, bu konuda meclisten yetki alabilmek için Yusuf Kemal Bey'i Ankara'ya gönderdi. Ermenilerin Doğu'da yaptığı zulümleri durdurmak amacıyla 15. Kolordu, 24 Eylül'de askeri eyleme geçti. 11 Ekim'de de Ahmet Muhtar Bey Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyacak her devletle ilişki kurabileceklerini açıkladı.[701] 16 Ekim'de meclisin gizli toplantısında Yusuf Kemal Bey'in Moskova'da yapılan görüşmeler hakkındaki uzun açıklamalarından sonra[702] konuşan milletvekilleri, Rusya'nın toprak istemini şiddetle eleştirdi.

Hasan Fehmi Bey, Rusya'da başlayan devrimin salt iç politikayı değil zihinlere yerleşmiş eski politikaları da değiştireceğini zannettiklerini oysa Rusya'da dış politikanın değişmediğini, dünkü çarlık ne düşünüyorsa Sovyet Rusya'nın da ona yakın bir politik düşünce içinde olduğunu, Türkiye'nin onlara iyi niyetle elini uzattığını, onlardan da yardım beklediğini, fakat zamanlamanın iyi yapılmadığını, acele edildiğini belirterek, "Biz Rusların dostluğuna ne kadar muhtaçsak Rusya da bizim dostluğumuza o ka-

dar daha ziyade muhtaç. Hiç unutmayalım ki Rusya'nın bugünkü inkılâbını yaşatan, Rusya dâhilindeki unsurun İslâm'ın inkılâp tarafını iltizam etmesi ve silah kuvvetiyle onu müdafaa etmesidir." dedikten sonra; "İngilizler, Pan-İslâmizm korkusundan bize ne kadar düşmansalar Ruslar da Pan-Turanizm tehlikesinden dolayı bize o kadar düşmandır." dedi. Hasan Fehmi Bey'e göre, "Çağ düşünce çağı, ulusalcılık çağdır." "Enternasyonalcilik bir name"dir. Rusya'da birçok ulusun bulunması nedeniyle ulusçuluğun geliştirilmesi ulusal çıkarlara daha uygun olur. Ruslara toprak verilemeyeceğini belirttikten sonra "Terk-i arazi hakkında biz onlara sert bir cevap verdiğimiz takdirde bizim dostluğumuzdan kendilerini müstağni kılacak bir halde değildirler. Böylece bizi daha iyi anlarlar." dedi.[703]

Mazhar Müfit Bey, Rusların Van, Bitlis vilayetlerinden Ermeniler için toprak istemelerindeki amacın TBMM Hükümeti'yle İslâm dünyası arasındaki bağlantıyı koparmak, 300-400 bin Ermeni'ye kendi "fırkalarını, bolşeviklik, komünistlik fırkalarını tevsi için" elin kesesinden cömertlik yapmak, Avrupalıların yaptığı gibi Rusların da amacının doğuda bir Ermenistan yaratmak olduğunu, böyle bir toprak veriminin Misak-ı Milli'den taviz vermek anlamına geleceğini, "misakında, sözünde durmayan bir meclisin kıymet(nin)" kalmayacağını vurgulardı. Mazhar Müfit Bey, "Toprak vermeyi kabul ettiğimiz gün bizim yerimiz yoktur. Millet bizi telin edecektir. Binaenaleyh bizim verilecek bir karış yerimiz yoktur." diyerek sözlerini tamamladı.[704] İsmail Suphi Bey, "Eğer biz istenilen, tashih-i hududu verecek olursak Beyazıt'tan Çulfa'ya, İran'a ve tekmil âlem-i İslâm'a giden yolu kendi elimizle kapatmış olacağız." dedikten sonra Ermenilerin rahat durmayacaklarını, Bulgarların yaptığı gibi büyümek isteyeceklerini, "Büyük Ermenistan"ı gerçekleştirmeye çalışacaklarını, bugün istenilen yer verilse yarın İskenderun Körfezi'ne kadar inmek istiyeceklerini söyleyerek "Ermenistan'ı bugün bulunduğu yerde bırakmak bizim için bir vecibe" olduğuna dikkat çekerek toprak verilmesine karşı çıktı ve bunu Rusların açık denizlere inme politikasının yeni bir uygulaması olarak nitelendirdi.[705] Yaptıkları haritalarda ve propagandalarda

Ruslarla yapılan 24 Ağustos tarihli protokolü "Sevr Muahedesi'nden farksız" olarak değerlendiren Hacı Şükrü Bey "Toprak verilmez alınır, istiyorlarsa Ruslar kendi topraklarından Ermenilere bağışta bulunsunlar" diyerek tepkisini dile getirir.[706] Misak-ı Milli'de imzası olduğunu söyleyen Hacı Tevfik Bey, "Bu arazinin bir parçasını, bir zerresini veremeyiniz" dedi. Yusuf İzzet Paşa, Rusların bu tavrını "Büyük Rusya mefkûresini takip etmek ve bir Ermenistan vücuda getirmek" olarak yorumladı ve karşı çıktı.[707] Mehmet Şükrü Bey, "... Hakları olmadığı halde sözkonusu toprakları, Ermenileri memnun etmek için veyahut Garp amelesini memnun etmek için bizden alıp Ermenilere vermeyi hatırımızdan bile geçiremeyiz ve sonra Rusların prensibi buna muhaliftir. Ruslar diyor ki 'Biz emperyalizme karşı duruyoruz.' Kendi prensiplerine taallûk eden prensipleri nasıl asabiyet göstererek müdafaa ediyorlarsa bizim de elbet kendimize taallûk eden hususatta öyle asabiyet göstermek hakkımızdır. Bizim kesemizden Ermenilere fedakârlıkta bulunmak emperyalistliktir." dedi ve Misak-ı Milli'de ısrar edilmesini istedi.[708] Hamdi Bey, "Memleketimizden bir avuç toprak verecek hiçbir ferd içimizde mevcud değildir. Çünkü biz vatanı kurtar-

Misak-ı Milliden Taviz Verilmeyeceğini Gösteren Belge

mak için toplandık, vermek için değil." diyerek meclisin tüm hissiyatını özetledi.[709] Meclis başkanı olan ve oturumu yöneten Mustafa Kemal Paşa, "Şimdi mevzubahis olan mesele hakkında Heyet-i Vekileniz, Meclis-i Âlinizin hissiyatını, nokta-i nazarlarını tamamen anlamıştır. Bittabi kendi mesuliyetini müdriktir. Heyet-i Vekile bu daire dâhilinde vazifesini ifaya devam edecektir ve bittabi neticesinden de Heyet-i Âliyenizi haberdar edecektir." diyerek oturumu kapattı. Meclisteki bu tartışmalar ışığında İcra Vekilleri Heyeti konuyu kendi içinde değerlendirmeye aldı.

Ruslar'ın, Moskova'da parafa edilen antlaşma taslağının kabul edilebilmesi için Van ve Bitlis illerinden Ermenilere toprak verilmesi koşulunu getirmiş olmalarını, kapitalizme ve emperyalizme karşı kanlı bir mücadele yürüten Ankara Hükümeti'nin, doğal müttefiki gördüğü Rusya Şuralar Cumhuriyeti'nin samimiyetinden şüpheye düşürdüğünü ve sözkonusu koşulun Türk milletince kesinlikle kabul edilmeyeceğini, Van ve Bitlis illerine yönelik yapılmış olan istatistiklerde Ermenilerin hiçbir zaman İslâm halka karşı çoğunluğu oluşturmadıklarını, o nedenlede belirli bir toprak parçasının azınlığa bırakılmasını istemenin emperyalist düşünceyle hareket etmekten başka bir şey olarak nitelendirilemeyeceğini, Ankara ulusal hükümetinin emperyalizme karşı savunma ve savaşma amacıyla kurulmuş olduğunu, emperyalizmin bilinen şeklinden olan böyle bir isteği kabul edemeyeceğini, Türkiye'den göçmüş olan Osmanlı Ermenilerinin önceki oturdukları yerlere dönmelerine engel olmayacağını, bu şekilde gelen Ermenilere diğer ülkelerde azınlıklara verilen hakkın verileceğini Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti kararı olarak Çiçerin'e iletmesini, 8 Kasım 1920'de Bekir Sami Bey'e bir telgrafla bildirmiştir.[710] Meclisin kesinlikle toprak vermeme yanlısı olduğunu gören Dışişleri Vekili Ahmet Muhtar Bey de, 22 Ekim 1920'de Bekir Sami Bey'e "Rus Hükümeti, Türk milletinin emperyalizme karşı mücadelesine iman ve azimle devam etmesini arzu ediyorsa, mezkûr talepten vazgeçerek muhadenat muahedenamesini imza" etmesini istemiştir.[711] Böylece Türk-Sovyet ilişkileri eski sıcaklığını kaybederek bir gevşeme dönemine girmiştir.

Brest Litovsk Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Ermenistan Devleti sürekli olarak Türk ve Müslümanlara karşı düşmanca tavır takınmıştı. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, birkaç kez Ermeni saldırılarına karşı eyleme geçmek istemişse de bu eylemin Türk-Rus ilişkilerini olumsuz yönde etkileyeceğini düşünen İcra Vekilleri gerekli izni vermemişti.[712] İngilizlerden aldığı yardımla Sevr Antlaşması'na işlerlik kazandırmak isteyen Ermeniler, Batı'dan Yunanlıların saldırıya geçtiği bir sırada eylemlerini daha da artırmışlardır. Bunun üzerine 28 Eylül'de 15. Kolordu, Ermeniler üzerine taarruza geçmiştir.[713] Sarıkamış'ın alınmasında sonra Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'in yarattıkları "Erzurum" sorunu[714] nedeniyle bir süre askeri eylemi durduran Kâzım Karabekir Paşa'ya 1 Ekim 1920'de Kars ve Kars'ın savunulmasına yarayan toprakların işgal edilmesi emri verilmiştir. Gürcistan'ın tarafsız kalması sağlandıktan sonra 21 Ekim'de Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, Kars'ın alınarak Ermeni eylemlerinin yok edilmesini içeren emri 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e ulaştırmıştır.[715] 27 Ekim'de başlayan askeri harekâtın sonunda Kars alınmış (30 Ekim 1920), 2 Kasım'da Ankara, Gümrü'nün alınması için yeni bir emir vermiştir. Ankara'nın genel amacı Sovyetleri işe karıştırmadan, Ermenilerle ulusal çıkarlara uygun bir antlaşma imzalamaktı. 1 Kasım 1920'de Ahmet Muhtar Bey, Ermenilerin haklarını yok etmek niyetinde olmadıklarını belirterek barışın yapılabilmesi için Ermenilerin aleyhimizde propaganda yapmamalarını ve İngiliz kapitalistlerin Şark'ta "piştarı" olmaktan vazgeçmelerini istemiştir.[716] 8 Kasım 1920'de Ahmet Muhtar Bey, hangi koşullarda barış yapabileceklerini açıklamıştır.[717] Yapılan görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması, Ermenistan ile Ankara arasındaki sınır sorununu TBMM Hükümeti lehine çözümlemiştir.[718]

Ermeni sorununun hükümetin istediği biçimde çözümlenmesi ulusalcıları psikolojik bakımdan güçlendirmiştir. Ancak bu sırada Yunanlılara karşı yapılan Gediz Taarruzu'nun olumsuz sonuçlanması, Batı Cephesi komutanının görevinden alınmasına neden olmuştur. Rusya ile iyi ilişkiler kurmanın zorunlu olduğuna inanan TBMM Hükümeti, Ali Fuat Paşa'yı Moskova elçiliğine atamıştır.

Sovyetlerle iyi ilişki kurabilmek için bu elçilik temsilcileri yanında bir de araştırma heyeti seçilerek Rusya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[719]

Ulusalcıların, Sovyetlerle iyi ilişki kurmalarını istemeyen Batılı Devletlerin, Londra'da yapılacak konferansa, TBMM Hükümeti'ni de çağırmaları, Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin daha da iyiye gitmesinde etkili olmuştur.

Londra Konferansı nedeniyle Bekir Sami Bey'in bazı sözleri Sovyetleri tedirgin etmiş ve Ankara'nın Batılılarla uzlaşacağı izlenimini vermiştir.[720] TBMM üyelerinin bir bölümü de, hükümetin "Şark" politikasından vazgeçtiğini düşünmeye başlamıştır. Bu kuşkular üzerine 6 Şubat 1921'de bir demeç veren Mustafa Kemal Paşa, Londra Konferansı'nın Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasına neden olmayacağını belirtmiştir.[721] Ahmet Muhtar Bey, 18 Şubat 1921'de "Hariciye Vekili olmak sıfatıyla resmen arz ediyorum ki, şimdiye değin izlenmiş olunan ve kurulması için pek çok güçlükler çekilmiş bulunan Şark politikasında herhangi bir değişiklik yoktur" demiştir.[722] İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Fevzi Paşa da Doğu ülkeleriyle ilişki kurma kararından hükümetin hiçbir zaman vazgeçmediğini söylemiştir.[723] Ahmet Muhtar Bey, gelişmeler hakkında Çiçerin'i bilgilendirmiştir.[724] Çiçerin ise Türkiye'nin gösterdiği başarılardan dolayı kutlanması gerektiğini ve iki ülkenin dış politikadaki gelişmelerden birbirlerini haberdar etmelerinden kıvanç duyduğunu açıklamıştır. Çiçerin, Rusya'nın, İngiltere'ye İran, Afganistan ve TBMM hükümetlerini tanıması gerektiğini önerdiğini de söylemiştir.[725]

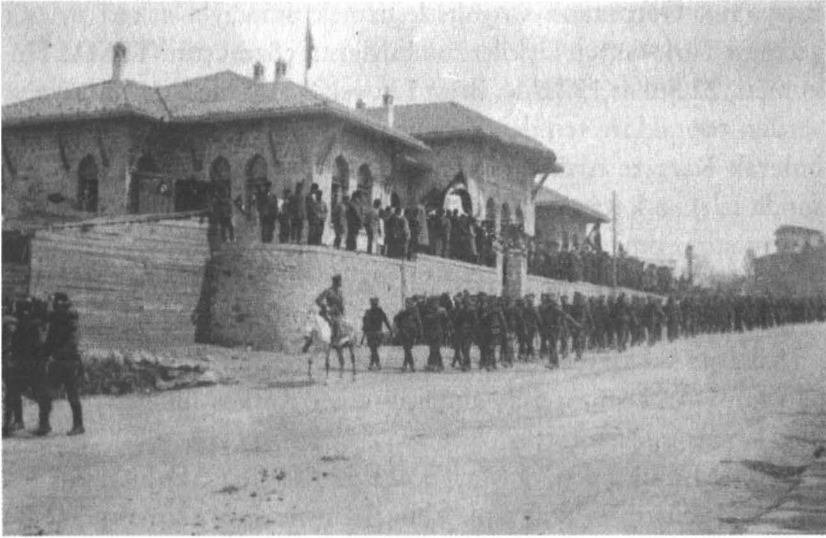
Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile bir "siyasi ahitname ve bir de askeri ittifakname" yapmak istediğinin öğrenilmesi üzerine Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyet oluşturularak Moskova'ya gönderildi. 14 Aralık 1920'de yola çıkan heyet 18 Şubat'ta Moskova'ya ulaştı, 26 Şubat'ta da görüşmelere resmen başlandı. Sovyet temsilcileri Gümrü Antlaşması'nın Taşnaklar döneminde imza edildiğini belirterek bazı maddelerinin değiştirilmesini istediler. Ayrıca Misak-ı Milli'yide kabul etmek istemediler. Ancak, Türk heyeti Misak-ı Milli'den ayrılmayacağını

kesin bir dille vurguladı.[726] Görüşmeler zaman zaman sertleşti. Çiçerin'in olumsuz tavrı Stalin'in girişimiyle önlendi ve görüşmeler dostluk antlaşmasıyla noktalandı (18 Mart 1921).[727]

Böylece yüzyıllardan beri süregelen Rus-Türk düşmanlığı yerini dostluğa ve işbirliğine bırakıyor, Misak-ı Milli uluslararası düzeyde ilk kez belgelendiriliyor; Kars, Ardahan ve Artvin'in ulusal sınırlar içine alınması sağlanıyor, Türkiye-Rusya sınırı saptanıyordu. Ayrıca ulusların kardeşliği ve kendi yazgılarını kendilerinin çizmesinden hareket edilerek, Türkiye sözcüğünün anlamı da açıklanıyordu. Antlaşmaya devletlerin iç işlerine karışmalarını engelleyici hükümler konarak, Rusya'nın Türkiye'de Türkiye'nin de Rusya'da var olan düzen aleyhine propaganda yapmasına izin verilmiyordu. Sovyet Rusya, ülkesinde Türkiye'nin yasal ve tek temsilcisi olarak Ali Fuat Paşa'yı kabulleniyor ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan İttihatçıları dışlıyordu. Böylece, ulusalcıların etkinliği daha da artmış oluyordu.

Türkiye ile Rusya arasında kurulan iyi ilişkiler Sakarya Savaşı sonunda 13 Ekim 1921'de yapılan Kars Antlaşması'yla daha da pekişmiştir.[728] Bu iyi ilişkiler, Fransızlarla yapılan Ankara İtilafnamesi ile biraz sarsılmaya doğru gitmişse de kopma noktasına gelmemiştir. 13 Aralık 1921'de Troçki'nin yerine Harbiye Vekili olan Michael Frunze, Ukrayna heyeti başkanı olarak Ankara'ya gelmiş ve 2 Ocak 1922'de Türkiye-Ukrayna Antlaşması'nı imzalamış, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmiştir.[729] Mustafa Kemal Paşa, 4 Ocak 1922'de Lenin'e gönderdiği telgrafta, Türkiye-Rusya arasındaki soğukluğun, Ankara ile Moskova arasındaki yazışmaların yavaşladığından kaynaklandığını belirtmiştir.[730] Frunze'nin ülkesine dönmesinden sonra Türkiye elçiliğine atanan Aralov'un çabalarıyla Türk-Rus dostluğu daha da geliştirilmiştir.[731] Aralov'un[732] ve Azerbaycan temsilcisi İbrahim Abilov'un mektubunun[733] mecliste okunmasından sonra sosyalizme karşı olan milletvekilleri de Sovyetler lehinde tavır almışlardır.[734]

Aralov ve Abilov, 29 Mart'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na İkinci İnönü Zaferi'nin yıldönümü dolayısıyla birer tebrik telgrafı göndermişlerdir.[735]

Büyük taarruza hazırlanan askeri birliklerin geçit töreni

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlanmasından sonra Batılı Devletlerin, Lozan'da yapılacak olan barış görüşmelerine Türkiye'yi de çağırması üzerine konferansa katılacak heyetin başkanlığına getirilen İsmet Paşa, konferansa gitmeden önce Misak-ı Milli ve Boğazlar konusu üzerinde Sovyet elçisiyle görüşmeler yaparak, Rus dostluğunun devam ettirilmesine TBMM Hükümeti'nin taraftar olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Doğu politikası sadece Rusya'yı kapsamıyordu, Rusya ile Moskova Antlaşması yapılmadan önce Gürcistan'la iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Ermenilere karşı doğu sınırını güvence altında bulundurmayı zorunlu gören ulusalcılar, 1920 Kasım'ından başlayarak Türkiye-Gürcistan ilişkilerini yoğunlaştırmaya çalışmışlardır. Her iki ülke birbirlerine diplomatik temsilciler göndermiştir.[736] Ulusalcıların amacı Türk-Ermeni savaşından Gürcistan'ın yansızlığını sağlamak, İtilaf Devletleri ile bir antlaşmaya varılır da Sovyetler'le savaşa girilirse Gürcistan'ı yedek güç olarak bulundurmak ve Batum'u geri almaktı.[737]

Gürcülerin Türkiye'ye ait olan toprakları geri vermekten kaçınması üzerine kurulan iyi ilişkiler bir süre dondurulmuştur. Sovyet

Rusya'nın Gürcistan'ı sosyalistleştirmek amacıyla askeri eyleme geçmesi Türk-Gürcü ilişkilerinin buzlarını çözmüştür. TBMM Hükümeti, 22 Şubat 1921'de, Brest Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye verilen toprakları yeniden istemiş, Gürcüler de bu isteği olumlu bularak Kars ve Ardahan'ı Türkiye'ye bırakmıştır. Batum konusunda izlenen kararsız tutum, Türk-Sovyet güçlerini karşı karşıya getirmiştir. Emperyalizme karşı savaştıklarını sürekli yineleyen bu iki gücün birbiriyle vuruşması Moskova Antlaşması'yla önlenmiş ve Batum Rusya'ya bırakılmıştır.

Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra da 13 Ekim 1921'de Moskova Antlaşması esas alınarak diğer Kafkas ülkeleriyle Kars Antlaşması imzalanmıştır.

TBMM Hükümeti, 1 Mart 1921'de Moskova'da bulunan Afgan temsilcileri ile "ahitname" imzalamıştır. Bu "ahitname"de iki devletin kardeş oldukları, aralarında var olan manevi birliği politik alanda da sürdürmek istedikleri vurgulandıktan sonra, iki devletin birbirlerinin bağımsızlığına, Doğu uluslarının seçtikleri yönetim biçimiyle kendisini yönetmekte özgür olduklarına, emperyalist devletlerin Doğu uluslarından biri üzerine yapacağı saldırıyı bizzat kendi ülkelerine yapılmış addedip bu saldırıyı savabilmek için çalışacaklarına ilişkin hükümlere de yer verilmiştir.[738]

I- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Denetim

Parlamentoların temel görevi toplumun önünü açacak yasalar yapmak, eskimiş yasaları değiştirmek ve toplumun çağdaşlaştırılması için gerekli düzenlemeleri yapmaktır. Bunun yanında çıkardığı yasaların uygulanış biçimini ve hükümetin uygulamalarını da denetlemektir.

Ülkemiz, parlamentoyla 19 Mart 1877'de tanışmıştır. Ancak yürürlükte bulunan anayasa, hükümetin ciddi bir şekilde denetlenmesine izin vermiyordu. Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra 8 Ağustos 1909'da benimsenen anayasa değişikliğiyle icra gücünü oluşturan vükela, hükümetin genel politikasından ortaklaşa; nezaretlerin görev alanına ilişkin işlerden de bireysel olarak Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu bir hale getirilmişti.[739]

Kanun-i Esâsi'ye göre, Meclis-i Mebusan'da mebusların çoğu vükela heyetinden biri hakkında ortaya atılan bazı soruların yanıtlanmasına karar verir ve o nazırı mecliste açıklama yapmaya çağırırsa, ya nazırın kendisi ya da görevlendirileceği bir kişinin Meclis-i Mebusan'a gelerek mebusların soracakları soruya yanıt vermesi zorunluydu. Ancak nazır gerekli görürse sorumluluğu üzerine alarak yanıtını erteleyebilirdi. İster Nazır, ya da onun görevlendireceği kişinin açıklamalarını mebuslar yeterli bulmaz da nazıra güven-

sizlik oyu verirse o nazır görevinde kalamazdı. Bu işlem sadrazama karşı yapıldığında hükümet tümüyle düşmüş sayılırdı.[740]

Anayasanın bu amir hükmü, "sessiz bir anayasa" olarak nitelendirilen meclis iç tüzüğünde daha ayrıntılı olarak düzenlenmişti.

Meclis-i Mebusan, hükümeti, soru ve gensoru yoluyla denetleyebiliyordu. Sorular yazılı ve sözlü olarak ikiye ayrılıyordu. Yazılı soruların on gün içinde, sözlü sorularınsa bir sonraki celsede cevaplandırılması gerekiyordu. Ancak genel ülke çıkarları nedeniyle bu süreyi uzatmak da olasıydı. Yazılı-sözlü sorular sonunda da güvenoyuna gidilmiyordu

İcra organının tümü ya da her biri hakkında milletvekilleri gensoru (istizah) önergesi verme hakkına da sahipti. Ancak gensoru önergesinin işleme konulabilmesi için yirmi imzanın olması gerekiyordu.

Yirmi imzalı gensoru önergesi meclisçe benimsenirse gün saptanırdı. Saptanan günde gensoruda iddia edilen konular hakkında önce önerge sahibi, daha sonra da ilgili hükümet üyesi açıklamalarda bulunurdu. Açıklamalar yeterli bulunursa gündeme geçilir ya da güven oylamasına gidilirdi. Meclisin güvenini kazanamayan hükümet üyesi istifa ederdi.

Bütçe görüşmeleri sırasında, ilgili nazırın bütçesi görüşülürken mebuslar nazıra her türlü soru sorma hakkına sahipti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Anayasası'na aykırı bir şekilde oluşmasına rağmen o anayasanın öngördüğü denetim mekanizmasına bağlı kalarak çalıştı. Bu uygulama, 20 Ocak 1921'de çıkarılan Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'ndan sonra da sürdürüldü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Sivas Milletvekili Rasim Bey, Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını bir düzen içinde sürdürebilmesi için Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhili-si'nin aynen uygulanması veyahut günün koşullarına uydurularak bazı maddelerinin değiştirilip uygulanmaya konulması için bir komisyon kurulmasını istedi (26 Nisan 1920).[741] Hamdullah Suphi Bey, yeni bir iç tüzük yapmak için kaybedecek zamanın olmadığını, on, on iki seneden beri bu iç tüzüğün uygulandığını belirterek, bu tüzükteki tüm maddeleri uygulamanın zorunlu olmadığına dik-

kati çekti ve "Yaptıklarımızı buna uygun hale getirelim" diyerek söz konusu tüzüğün aynen uygulanmasını istedi. Dr. Adnan Bey de "Bu meclisin düzeninin korunması, işlerin yolunda gitmesi için iç tüzüğün uygulanması gerekir? Kimi noktalarına itiraz eden olsa bile oldukça iyi bir tüzüktür." diyerek Hamdullah Suphi'yi destekledi. Kimi milletvekilleri tüzüğün aynen uygulanmasına karşı çıkarak değiştirilmesinin daha doğru olacağını, örneğin meclisin fiziki yapısının şubeler ve komisyonlar için uygun olmadığını, hatta Başkanlık Divanı'nın oluşumunda da iç tüzüğün dışına çıkıldığını, bu nedenle değiştirilerek uygulanmasının daha doğru olacağını belirtti. Yapılan oylamada, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis-i Mebusan'ın çalışma biçimini düzenleyen tüzüğün değiştirilerek uygulanmasını benimsediler.[742]

Ancak bu değişiklikler birer birer sayılmadığı için değişiklik kavramına çok esnek bakıldı. Örneğin gensoru için verilen önergede yirmi imzanın bulunması şartken TBMM'de bu kural işletilmedi, tek imzalı gensoru önergeleri de verildi.[743]

Milletvekilleri yasama ve yürütme yetkisiyle donatıldıklarını ve Osmanlı tarihinden çıkardıkları sonuçları göz önüne alarak denetleme görevine özel bir önem verdiler ve görevini yapmayan kişinin cezalandırılmasını temel ilke olarak benimsediler. Örneğin Hakkı Hami Bey, "Efendim, Osmanlı Hükümeti'nin şimdiye kadar vezaifini deruhte etmiş olan vükelâ-yı devletin harekâtını şöyle takip edecek olursak, şimdiye değin hiçbir ferdin mesul edildiğini göremeyeceğiz kanaatindeyim. Bendeniz zamanımızda buna tesadüf etmediğim gibi, mütalaa ve tetebbuat ile de, fenalık yapmış bir ferdin hiçbir surette mesuliyet gördüğünü görmedim." Bunun nedeni ise "Vakti değil, vaziyet müsait değil, hele duralım" gibi gerekçelerdi. Hami Bey, "Emin olunuz ki biz vaktiyle tecziye etmez, vaktiyle herkesin layık olduğu cezayı vermezsek mazide görülen felaketlerin aynını iktitaf etmekten başka bir şey yapamayız." diyerek denetlemenin önemine dikkati çekmiştir.[744] Diğer milletvekilleri de aynı kanıda olacak ki 23 Nisan 1920'den 1 Nisan 1923'e kadar yaklaşık üç yıllık sürede (2 yıl 11 ay 8 gün) İcra Vekilleri Heyeti oldukça sıkı bir denetime tabi tutulmuştur.

"Bizim İcra Vekillerimizden her icraatı sormak hakkımız, cevap vermek de onların borcudur" anlayışından hareket eden TBMM üyeleri,[745] bu üç yıllık sürede; büyük küçük, önemli önemsiz ayrımı yapmadan;

Dahiliye Vekâleti hakkında; 148 soru, 23 (5) gensoru,
Müdafaa-i Milliye Vekâleti hakkında; 92 (17) soru, 8 (9) gensoru,
Maliye Vekâleti hakkında; 79 soru, 9 (3) gensoru,
Hariciye Vekâleti hakkında; 77 soru, 3 (2) gensoru,
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti hakkında; 9 soru, 3 (3) gensoru,
İktisat Vekâleti hakkında; 56 soru, 3 gensoru,
Adliye Vekâleti hakkında; 7 (1) gensoru,
Sıhhıye ve İçtimai Muavenat Vekâleti hakkında; 25 soru,
Maarif Vekâleti hakkında; 24 soru, 4 gensoru,
Nafia Vekâleti hakkında 24 soru, 2 gensoru,
Şer'iye ve Evkâf Vekâleti hakkında; 10 soru, 2 gensoru,
İcra Vekilleri Riyaseti hakkında; 55 soru, 7 (1) gensoru önergesi vermişlerdir.[746]

Gensoruların kapsadığı konular ise şunlardı:

İcra Vekilleri Riyaseti: Sürdürülen savaş; Bekir Sami, Hacim Muhiddin ve Aşir Beylerin Divan-ı Harb'e verilmeme nedenleri; *Albayrak* gazetesi yazarı Mithat Bey'in tutuklanma nedenleri; Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki faaliyetleri; Refet Paşa'nın İstanbul'daki konuşmaları ve uygulamaları.

Adliye Vekâleti: Temyiz Mahkemesi Başkanı'nın durumu, Resmi Ceza Mahkemesi Başkanı'nın suiistimalleri, Adalet Vekâleti Müsteşarı'nın yaptığı yolsuzluklar, yasal dayanağı olmadan bakanlıktan çıkarılan memurlar, Tokat Bidayet Mahkemesi'nin kaldırılması, Adliye Teşkilatı.

Dahiliye Vekâleti: Elazığ Vali Vekili; hayvanların damgalanması; seyahat belgeleri; Kütahya'da hâkimin, mevki kumandanı tarafından kötü muameleye tabi tutulması; Ankara tüccarlarından Yusuf Ziya Bey'in evinin gözetim altına alınması; Dersim'in, milli aşiretin durumu; milletvekili mektuplarının sansüre tabi tutulması;

yeterli olmayanların memurluğa atanması; memurların görevinden alınması; Siirt Mutasarrıflığı'na yapılan atamanın uygunsuzluğu; Ankara vilayeti ve belediyesi; Adapazarı ve Çarşamba'dan göçertilen kişiler; Pontus Harekâtı; Pontus sorunu; aşar mültezimleri; Müdaafa-i Hukuk Cemiyetleri; Jandarma Alay Komutanı Hamit Bey; telgraf memurlarının atanmasındaki yolsuzluklar; Refet Paşa'nın yetkileri.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti: Antep'in vaziyet-i askeriyesi; Bekir Sami, Hacim Muhittin ve Aşir Bey'in Divan-ı Harb'e verilmeme nedeni; Elcezire Cephesi Komutanı Nihat Paşa'nın yasal dayanağı olmadan vergi alması; askeri durum.

Hariciye Vekâleti: Ermenistan'la yapılacak barışın koşulları, Moskova'ya gönderilen elçilik heyeti, Muhtar Bey'in bir konuşması, Refet Paşa'nın yetkileri.

İktisat Vekâleti: Avrupa'ya gönderilecek Ziraat Heyeti; fidanlık kurulması; Ticaret Müdürü Vehbi Bey'e yasalara aykırı yolluk ödenmesi; görevini kötüye kullandığı için işten çıkarılanların, yeterli olmayanların memuriyete alınması; anlaşması feshedilen tüccarılarn depozit paralarının verilmemesi; devletin 50 bin lira zarara sokulması; Bulgar Dağı'ndan çıkan altın madenleri; yabancılara maden arama izninin verilmesi; Pursaklar Köyü'nde görülen veba.

Maarif Vekâleti: Ankara'da öğretmenlerin greve gitmesi; Ankara Sultanisi'nden istifa eden öğretmenler; Bitlis, Muş, Genç livalarına okul olmadığı halde Maarif Müdürü atanması; Diyarbakır Maarif Müdürü ile edebiyat öğretmeninin değiştirilmesi.

Maliye Vekâleti: Anadolu'ya gelen subay ve memurlara verilen harcırah, görev alanının dışına çıkma, Dersim'in durumu, Rus altınları, aşar mültezimlerinin mağduriyete uğraması, devleti zarara sokan Reji müdürü, Nihat Bey, Refet Paşa'nın yetkileri.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti: Hayvan damgalanmasında niçin meclis kararına uyulmadığı, Antep'in askeri durumu, Taraklar nahiyesi, Ahz-ı Asker Şube Reisi, Kütahya'da hâkime kötü davranan mevki kumandanı, ordunun elbise ihtiyacı, ordunun ihtiyaçları, Veliahd Abdülmecit Efendi'nin mektupları, milis güçlerin tasfiyesi.

Nafia Vekâleti: Demiryollarında ihtiyaç duyulan bazı malzemeleri almak için İtalya'ya giden heyet, demiryollarındaki düzensizlikler.

Şer'iye Vekâleti: Burdur müftüsünün ilmiye tahsisatının yanlış kullanıldığı ve kayınbiraderini kolladığı gibi konuları kapsıyordu.

Bu gensorular zaman zaman meclisteki psikolojik ortamı gerginleştirmiş, milletvekillerinin birbirleriyle kavga etmelerine yol açmıştır.[747] Fakat gensoruya muhatap olan vekil sonuna kadar iddiaları, ortaya dökülen kanıtları dinlemiş ve her soruya cevap vermeyi bir görev bilmiştir. Böylece sorumluluklarının hesabını vermeye mecbur olduklarına vicdanen inanmış devlet adamlarının yetişmesine önderlik etmişlerdir. Bunun yanında icra gücünün başında bulunanları sürekli dinamik tutarak, başarı ve başarısızlığı tüm kanıtlarıyla ortaya koyarak, görev alanların aldıkları görevi ya başarıyla sürdürmesini veya o görevi başaracak olanlara bırakmasını sağlamışlardır. Bu düşünce ve uygulama yeni Türkiye Devleti'nin sağlam temellere oturtulmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur.[748]

Kimi hükümet üyeleri milletvekillerinin bu sıkı denetimine karşı çıkarak istifa etmiş, kimisi de güvensizlik oyuyla görevinden düşürülmüştür. İçlerinden aklanarak çıkanların sayısı da az değildir.

1- İstifa Eden Vekiller

a- Dahiliye Vekili'nin İstifası

Gensoru yoluyla ilk görevinden ayrılan vekil Hakkı Behiç Bey'dir. Hakkı Behiç Bey, "On beş günden beri görev yapmaktayım. Bu süre içinde her biri gensoru mahiyetinde 7-8 soru ve 4 gensoru önergesine muhatap oldum. Her gensoru ve soru önergesi nedeniyle yetkilerimin önemli bir kısmını kaybettim. Bugün yarın görevden alınmayı bekleyen bir 'kudret-i maluleyi' temsil ettiğimi hissediyorum. İç politikadan, iç güvenlikten sorumlu olan bir makam için bu vaziyetin ne kadar kötü olduğunu meclisimiz takdir eder. Milletvekillerinin İçişleri Vekâleti'ne ait memurların

tayin, terfi, görevden çıkarılma gibi konulara soru ve gensoru yoluyla müdahele etmeleri görevi sürdürmeme ciddi engeller oluşturuyor. Göreve aldığımız memurları zan altında bırakacak konuşmaları üzüntü ile karşılıyorum." dedikten sonra gensoru önergelerindeki iddiaları yazılı olarak yanıtlamış ve arkasından da sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 2 Ağustos 1920'de istifa etmiştir.[749]

b- Maarif Vekili'nin İstifası

Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Hamdullah Suphi Bey'in çalışmalarından memnun değildir. Özellikle onun milliyetçi uygulamaları Yusuf Ziya Bey'in düşüncelerine uymamaktadır. O nedenle Hamdullah Suphi Bey'i yıpratacak gensoru önergeleri vermiştir.

3 Kasım 1920'de Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Diyarbakır Maarif Müdürü ve Sultani edebiyat öğretmeninin görevden alınmalarının nedenlerinin açıklanması, yerine atananın açıklanması, bunun askerlikle ilişkisinin olup olmadığı, Sultani edebiyat öğretmenliğinden çıkarılan Hamdi Efendi'nin Van Sultani Müdürlüğü'ne atanmasının nedenlerini içeren bir gensoru önergesini Meclis Başkanlığı'na vermiş,[750] bu önerge de 5 Kasım 1920'de genel kurulda okunarak kabul edilmiştir.

Hamdullah Suphi Bey, önergenin ertelenmesini istiyorsa da Yusuf Ziya Bey şiddetle karşı çıkıyor, "Efendim gensoru önergesini verdiğim zaman kendileri perşembe gününe ertelenmesini istemişlerdi. Gensoru için iki gün belirlenmez. Şimdi cumartesine ertelenmesini istiyor. Yarın da pazara ertelenmesini ister. Bugün gelmesini temin edelim." diyor. Milletvekilleri de bu görüşe katılıyor ki önergenin görüşülmesine geçiliyor (10 Kasım 1921).[751]

Yusuf Ziya Bey, Diyarbekir Maarif Müdürü Kâmil Bey'in görevinden alınarak yerine İhsan Bey'in, Sultani edebiyat öğretmeni Hamdi Efendi'nin görevden alınarak yerine Şeref Bey'in atandığını, görevden alınanların tepki göstermesi üzerine Kâmil Bey'in Ziraat Müdürlüğü'ne, Hamdi Efendi'nin de Van Sultani Müdürlüğü'ne atandıklarını, oysa bunlardan birinin 1311, diğerinin de

1312 doğumlu olduğunu, her ikisinin de "ihtiyat zabiti," Maarif Müdürlüğü'ne atanan kişinin "nakliye ihtiyat zabiti" olduğunu belirttikten sonra, "Vekil bunların asker olduğunu görmedi mi? Asker olduklarını gördükten sonra neden tayin etti? Meclisin askerden kaçanlara en ağır cezayı verdiğini hatırlamadı mı?" diye sorar.

Vekilin; Antalya, Kütahya ve Konya'da öğretmenlik yaparken kitap yazanlara 1350 lira para ödediğini iddia eden Yusuf Ziya Bey, bu kitapların niçin basılmadığını, kitapların neler olduğunu, neden okuyucuya sunulmadığını, niçin Telif ve Tercüme Encümeni'nin görüşlerinin alınmadığını da sorar.

Ankara Sultanisi'ndeki tarih öğretmeninin İstanbul'dan annesini getirmeye gittiğini, fakat vekilin bunu İstanbul'dan kitap getirmekle görevli göstererek 200-250 lira avans verdiğini; söz konusu kişinin Ankara'ya dönmediğini, bu kişinin Ankara Sultanisi'ne müdür olarak atandığını; İstanbul Darülfünunu öğretim üyelerinden İsmail Hakkı ve Mehmet Emin Beylerin İnebolu'ya gelmeleri üzerine onlara harcırah ödediğini; savaşın en şiddetli bir anında Ankara'da bir öğretmenler kongresi düzenlediğini, bu kongrenin yaklaşık 20 bin liraya mal olduğunu, yüz elliye yakın kişiyi mağdur ettiğini iddia ederek Hamdullah Suphi Bey'in bazı uygulamalarına karşı olduğunu açıkça belirtmiştir. Yusuf Ziya Bey, "Rica ederim efendiler, bu milletin maarifi bu zihniyet ve bu fikirle mi yürüyecek?" diyerek izlenen eğitim politikasını benimsemediğini ortaya koymuştur.[752]

Hamdullah Suphi Bey, sorulan tüm soruları tek tek yanıtlayarak, Maarif Müdürü'nü vali şikâyet ettiği ve ziraatçi olduğu için görevden aldığını; Antalya, Konya ve Kütahya'da öğretmenlere kitap yazdırdığını, bunun için de onlara telif ücreti ödediğini; Ankara Sultanisi öğretmeninin Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu mektepleri için Almanya'dan getirilmiş ve Vefa Sultanisi'nde sandıklar içinde korunan eğitim araçlarını ve üç bin kitabı Ankara'ya getirmesi için gönderdiğini; İstanbul'dan İnebolu'ya gelmiş olan İsmail Hakkı ve Mehmet Emin Beylere harcırah ödemediğini; kendisi için "belalı" bir iş olduğunu söylediği öğretmenler kongresi için

on bin lira değil iki bin lira harcandığını, otel parası, iaşe parası vermediğini; yetersiz gördüğü memurları görevinden aldığını, meclisin bu yetkiyi kendisine verdiğini söylemiştir.[753] O günkü tartışmalarda sonuca gidilememiş, 12 Kasım'da tartışmaya devam edilmiştir.

Yusuf Ziya Bey, Maarif Vekili'nin, "Ne kadar meslekten yetişmiş, ne kadar ilmiyle, irfanıyla bu milletin maarifine çalışmış insanlar varsa, mâlikanesinde çalışan amele gibi, hademe gibi kolundan tutup atmıştır. Yerine... gazeteye bir makale yahud bir risale, bir şiir göndermiş adamları getirmiştir", "maarifin bütçesini kendi kişisel kasası" sanmış, kapısını açmış kucak kucak rasgele vermiştir" diyerek yeni suçlamalarda bulunmuştur.[754] Abdülgafur Efendi de Maarif Vekâleti dairesinde bazı yolsuz ve yasadışı uygulamaların olduğu haberini aldığını, ikramiyelerin amacına uygun dağıtılmadığını, yükseltilmelerde yolsuzluk yapıldığını, parasız yatılı okullara şehit çocuklarının alınmadığını, Kayseri'ye taşınan sultanide 500 kuruşla öğretmenlik yapılırken bestekâr olarak görevlendirilen kişiye 1500 kuruş ödendiğini söyler.[755]

Hasan Basri Bey, "Maarif sorunu bir ilim sorunudur... Evet ilim meselesidir, bir terbiye meselesidir, bir ahlak meselesidir. Bu itibarla maarif, memleketin ruhu hatta mevcudiyet-i milliyenin temel ögesidir." dedikten sonra, "Ben maarifin izlediği politikanın ülkeyi kurtaracağına inanmıyorum çünkü izlenen politika ülkenin ihtiyaçlarıyla bağdaşmıyor" der. Maarifin toplumsal devrim peşine düştüğünü, bunun da milletin ahlâk ve maneviyatı üzerinde büyük tahribat yarattığını, mescit diye ayrılan yerlerin dans salonlarına dönüştürüldüğünü, mekteplerin tiyatro sahnesi haline getirildiğini, halkın mekteplerden soğutulduğunu, "memleketimizin ve milletimizin ananât ve hissiyatına hiç muvafık olmayan hatta İstanbul Maarif Nezareti'nin cesaret edemediği bu kongre(nin) halkın hissiyatını incittiğini," halkın mekteplere karşı olan öfkesini artırdığını, ilkokul programlarından dini eğimin kaldırıldığını, sömürge ülkelerde olduğu gibi yabancı dil derslerinin ilkokul programlarına konulduğunu söyleyerek, Hamdullah Suphi Bey'in maarife vermek istediği yönün Anadolu ruhuyla örtüşmediğini, taban tabana zıt olduğunu, bu durumun sürmesi halinde karışıklığın daha da arta-

cağını, o nedenle de Hamdullah Suphi Bey'in yerini başkasına terk etmesinin ülkenin çıkarlarına uygun olacağını belirtir.[756] Osman Bey, Hamdi Namık Bey ve Kadri Bey ise Hamdullah Suphi Bey'i destekler konuşmalar yaparlar.

Gensoru görüşmesi, önergede belirtilen çizgiyi aşarak adeta izlenen eğitim politikası ve Hamdullah Suphi Bey'in ideolojik duruşunun sorgulanmasına dönüşür. Hamdullah Suphi Bey, atama yaparken onları askerden kurtarmak için değil, yetenekli oldukları için atadığını; ikramiyelerin yasaya uygun olarak hak edenlere ödendiğini; mekteplerde dini eğitime ve milletin geleneklerine saygı gösterildiğini; tıbbiye, harbiye gibi kişiye meslek kazandıran okulların boş olmadığını; ilkokullarda, köy okullarında Fransızca dersinin olmadığını "mekâtibi taaliye mahrec" olacak okullarda bir Batı dili dersinin olduğunu; sultani, idadi ve öğretmen okullarının boş kalmasının nedeninin sanatkâr ve iş adamı yetiştirememesi olduğunu; sultaniden çıkan çocukların büyük bir kısmının iş bulamadığını; plansız programsız Anadolu'da idadiler açıldığını fakat iyi öğrenci yetiştirilemediğini söyleyerek eleştirileri yanıtlar.[757] Yapılan güven oylamasında 68 güvensizlik oyuna karşılık 75 güvenoyu verilir. 5'de çekimser vardır. Oylama sonucunun kendi lehine olmasına karşılık bu kadar yüksek güvensizlik oyu karşısında istifa ederek yerini meclisin daha çoğunun güvenini sağlayacak bir başkasına bırakır (12 Kasım 1921).

2- Düşürülen Vekiller

a- Nafia Vekili'nin Düşürülmesi

Karahisarı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, 20 Aralık 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na verdiği gensoru önergesinde

> "Nafia Vekili'nin demiryolları alet ve edevatı almak üzere iki milletvekilini İtalya'ya göndermeyi kararlaştırdığını öğrendim. Ancak bunların uzman kişiler olmadıklarını anladım. Bu gibi işlerin mutlak milletvekilleri aracılığıyla yapıl-

ması gerekiyorsa İtalya'da zaten iki arkadaşımız var. Hâlen orada bulunmaktadırlar. Yeniden iki kişi göndermekle yok yere para harcanmış olunuyor. Bütçenin açık olduğu böyle bir dönemde tasarrufa riayet edilmesi gerekir. Alışveriş için adam göndermek gerekiyorsa uzman kişilerin gönderilmesi daha uygun olacağından bu konunun Nafia Vekâleti'nden istizahını öneririm."

demiştir.[758]

Bu gensoru önergesi 20 Aralık 1920'de meclise gelmiş ve kabul edilmiş 25 Aralık 1920'de de çeşitli yönleriyle genel kurulda görüşülmüştür.

Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa, "Efendim, Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey Efendi'nin Nafia Vekâleti'nden bir istizahnamesi var. Anadolu Demiryollarının yedek eşyasını mübayaa etmek için mebusan-ı kiramdan Saruhan Mebusu Süreyya Bey ve Kozan Mebusu Dr. Mustafa Bey gönderildi. 'Acaba bunların yerine orada bulunan birtakım mümessillerimizi memur etsek daha ziyade idareli olmaz mı idi?' diye soruyorlar." dedikten sonra asıl eşyayı seçmek üzere Anadolu Hat Tamiratı Mühendisi Necip Efendi ile Eskişehir'den ustabaşı Mustafa Efendi'nin görevlendirildiğini söylemiştir.

Nafia Vekili; "Bu alışveriş aşağı yukarı 150 bin liraya mal olacaktır. 150 bin liralık bir alışverişi yalnız bir Necip Efendi'ye, bir mütehassıs veya ustabaşı Mustafa Efendi'ye bu parayı teslim etmeğe ben cesaret edemedim. Milletin servetini ve her türlü masarif ve varidatını denetime memur olan Heyet-i Âliyenizden iki zatın bulunması benim için daha ziyade lâzımdır." diyerek milletvekillerini niçin görevlendirdiğini açıklamıştır. Ayrıca orada bulunan Gâlip Kemali Bey ve Edip Bey ile hiçbir iletişiminin olmadığını, onlara güvenemediğini de belirtmiştir.

İsmail Fazıl Paşa, "Cami Bey, Hariciye memurudur. Bugün Roma'da bulunuyor yarın başka yerde bulunuyor ve dolaşıyor. Bir murahhas böyle şeylere bakamaz. Bu gidecek olanlar, gece gündüz fabrikaları dolaşacaklar, bu fabrikada olmazsa öbürüne gidecekler. Yani bu, sürekli çalışılacak iştir.

Bu gidenlere para verildi denirse onu da size söyleyeyim. Dört kişiye Antalya'dan İtalya'ya kadar 800 lira verilmiştir. Ayrıca An-

talya'ya kadar harcırahları, İtalya'da kaldıkları süre için de yevmiyeleri verilecektir. Bunun toplamı da 4-5 bin lira içerisindedir. 150 bin liralık bir iş için gidecek olan bu arkadaşlarımızın sarf edeceği 4-5 bin lira o kadar istikrar edilecek bir yekûn değildir zannederim."

Salih Efendi, "Herhalde bir tüccarı göndersek % 15 komisyon ile idare etmez."

İsmail Fazıl Paşa, "Mesele o değildir. Başka adama emniyet edememe meselesidir. Ben başka adama emniyet edemem."[759]

Mehmet Şükrü Bey, "İki mütehassıs gittikten sonra milletvekillerinin gitmesine bence gerek yoktur. Uzman olarak gidenlere güveni yoksa güvendiklerini gönderseydi... Güvenilecek kişi sadece meclis üyeleriyse İtalya'da iki arkadaş vardı onları hükümet gönderdi. Bunlar da Cami ve Enver Beylerdir. Maliye Vekili'nin sipariş etmiş olduğu kâğıtları Enver Bey temin etmiştir... Nafia Vekili de veremez miydi?

Bütçenin bu kadar açık olduğu bir zamanda tasarrufa riayet etmek gerekirken, makinadan anlamayan bu kişilerin İtalya'ya gönderilmeleri doğru değildir. Her bir arkadaşa 5-6 bin lira vermekle bütçe açığı nasıl kapatılır? Bu çeşmenin suyu nereden gelecek. Herkese birer vazife vererek gönderelim. Fakat bu çeşmenin suyu akmaz. Akma olasılığı da yoktur. Vergileri arttırdık... Maliye Vekili 'Ya 16 milyon lira bütçe açığını kapatmalısınız ya bana gelir göstermelisiniz yoksa ben böyle kanunlar getirmek zorundayım' diyordu. Biz her gideri kabul edecek olursak ve yapılanları hoş görürsek Maliye Vekili de elbette yeni yasa tasarılarıyla gelecektir." "Bendeniz diyorum ki bu iki arkadaşın izamı zaittir. Bilüzum ve beyhude olarak hazine-i milleti ızrardır." "Bu arkadaşların gönderilmesinin maslahat-ı temin edeceğine de kani değilim", "bu muameleden dolayı Nafia Vekâleti'ne güven duymuyorum." der.[760]

Vehbi Bey, "....Herkes görebileceği göreve gitmeli, göremeyeceği vazifeye gönderildi mi mutlaka kayrılmaktadır. Biz ihtilal meclisiyiz ve ihtilal devresindeyiz. Böyle boşu boşuna para sarfedecek zamanda değiliz."[761]

İhsan Bey, "Nafia Vekâleti bazı malzeme alımına karar vermiş, onların alınması için de iki uzman görevlendirmiş. Bunların yolsuzluk yapmalarını önlemek için de malzemenin ismi, kullanım yeri, nerede yapıldığı konusunda bilgi sahibi olmayan iki arkadaşımızı görevlendirmiştir... Bunları kontrol etmek imkânının olduğunu kabul etmek için akıldan mantıktan uzak olmak lazımdır. Çünkü sanatı değil, nereden anlasın zavallı... Burada alışveriş yapılırken bir memur tayin edilmiyor da İtalya'ya ne için gönderiliyor? Dava peşindeyiz. Bu davayı kazanmak için bir ordu, bir de para lazımdır. Başka bir şey değil... Sigara kâğıdına 20 para, 80 bin lira bilmem kime, maliye her gün yeni tekliflerle geliyor. Milletin halini, düşünüyor ve ağlıyoruz derken Nafia Vekili 5 bin lirayı anlamsız yere harcıyor. Heba ediyor. Binaenaleyh efendiler hakikati söyleyeyim. Nafiada yalnız bu değil, orada pek çok tezebzüb vardır. Nafiayı düzeltmek isterseniz Nafia Vekili beyefendiye, adem-i itimat beyan ediniz." diyerek Mehmet Şükrü Bey'i desteklemiştir.[762]

İsmail Fazıl Paşa, "Bu alınacak malzeme Anadolu Demiryolları Genel Müdürlüğü'nde bulunan en yetkin kişilerce saptanmıştır. Bunların önceki yıllarda kaça alındığı da saptanmıştır... Bu giden arkadaşlara verilen para 4-5 bin liradır. Çok görülecek bir para değildir. Bununla bütçemiz kapanmayacak bütçemize yük olacak diye söylenmek doğru değildir. Bu adamların kayırıldığı sözünü olanca gücümle reddederim... Ben hiçbir zaman vatanıma, milletime zarar verecek bir iş yapmadım. Böyle yapsaydım Sultan Hamit zamanında on yedi sene bu dağlarda sürünmezdim... İsterseniz güvenoyu verin, isterseniz vermeyin... İşinize gelmiyorsa âlâsını tayin edebilirsiniz.." diyerek kendini savunmuştur.[763]Ancak yapılan oylamada 2 çekimser 28 güven, 69 güvensizlik oyu verilerek İsmail Fazıl Paşa'nın vekilliği sonlandırılmıştır.

b- İktisat Vekili'nin Düşürülmesi

Karahisarı Sahib milletvekili İsmail Şükrü Efendi, 22 Nisan 1922'de Meclis Başkanlığı'na verdiği bir gensoru önergesinde İktisat Vekili'nin, ülkenin savaş içinde bulunduğu bir dönemde fi-

danlık kurarak binlerce lirayı heder ettiğini, Ankara'da tayin ettiği Ticaret Müdürü'ne İstanbul'dan ataması yapılmış gibi göstererek yasalara aykırı bir şekilde harcırah ödediğini, yasadışı memur ataması yaptığını, kimi kişileri kayırarak haksız kazanç elde etmelerine olanak sağladığını,[764] Bulgar dağı altın ve gümüş madeninin Arif Oruç Bey'e verilmesine çalıştığını, Bir Fransız yurttaşına Türkiye'nin her tarafında maden arama izni verdiğini, yapılan suiistimallerin millet hazinesine maliyetinin iki milyon lira olduğunu vurgulayarak İktisat Vekili'nden açıklama istemiştir.[765] Meclis Başkanlığı'na verilen bu önergenin mecliste görüşülerek 22 Nisan 1922'de genel kurulca kabul edilmesi üzerine İktisat Vekili Sırrı Bey, 24 Nisan'da gensoru önergesini yanıtlayacağını ve 25 Nisan günü için gündeme alınmasını istemiştir.[766]

25 Nisan 1922'de, Sırrı Bey, önergede iddia edilen maddeleri tek tek ele almış ve yaptıklarının mevcut yasalara uygun olduğunu belirtmiştir.[767] Yapılan oylamada yeterli çoğunluk sağlanamadığı için 27 Nisan'da tekrar oylama yapılmıştır. 25 çekimser, 85 güvenoyuna karşılık 89 güvensizlik oyu verilmiştir. Bunun üzerine İktisat Vekili istifasını vermek zorunda kalmıştır.[768] Ancak Emin Bey'in de belirttiği gibi istifa oylamadan önce olabilirdi. Oysa güvensizlik ortaya çıktıktan sonra istifa pek de rastlanılan bir şey değildi.[769]

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin, vekilleri sıkı bir şekilde denetlemelerine karşılık bu denetimden aklanarak çıkan vekil sayısı da az değildir. Örneğin Maliye Vekili Hasan Bey.

Isparta Milletvekili Mehmet Nadir Bey, 26 Aralık 1921'de Maliye Vekili hakkında 7 maddeden oluşan şu gensoru önergesini Meclis Başkanlığı'na sunmuş ve bu önerge 31 Aralık 1921'de meclisçe kabul edilmiştir:

> Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na,
>
> Milletin canından ve kanından çıkarılan paraların yerli yerine harcanması gerekirken bir zamandan beri Maliye Vekâleti'nde israf ve suiistimal, düşünülenin de üstüne çıkmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:
>
> 1- Maliyenin veznesinde on bir kişi müstahdem olarak çalışıyor. Bunlardan dokuzuna mesai yaptırılarak her birine her gece 1,5 lira, vezne müdürüne de güya bunlara başkanlık ediyor diye günde 2 lira ücret ödeniyor.

2- Maliye Vekili Hasan Bey'in emrinde miri parasıyla yüksek fiyatla alınmış 66 beygir ve 3 adet araba vardır. Bunlara bakmak için 90 lira aylıkla arabacı-seyis çalıştırılıyor. Hayvanların iaşeleri hazineden karşılanıyor. Beygir ve arabaların masrafı 300 lirayı geçiyor. Arabalardan biri kendine, ikisi yabancı misafirlere diye gösterilmektedir. Yabancılara araba lazım olduğunda kiralama yoluyla bunu temin etmek olası.

3- Maliye Vekili Zekâi Bey, 2500 lira avansla otomobil ve araba almak için İstanbul'a gönderilmiştir. Ayrıca Osmanlı Bankası aracılığıyla 10 bin, İnebolu bankası aracılığıyla 20 bin lira gönderilmiştir. Meclis ordunun acil ihtiyacını karşılamak için kıvrandığı bir sırada Maliye Vekili'nin bu lüzumsuz işlere para harcaması uygun değildir.

4- Tahsisat dairelerindeki askeri ve mülki komisyonlarda üye olup da bunlardan toplantılara katılmayanlara maliyece para ödenmiştir.

5- Maliye Vekâleti Levazım Müdürü 1000 liralık mal alıyorsa 5000 liralık senet imzalattırıyor.

6- Maliyenin yakacak hesabından 50, 60 bin kuruş alınmış fakat odalarda odun yoktur.

7- Hükümet, Kayseri'ye gittiği zaman Maliye Müsteşarlığı'na 1000 lira avans verilmiş bazı memurlar da harcırah almış sonra da Kayseri'ye gitmemişler. Bu paralar geri alındı mı?[770]

Maliye Vekili, 2 Ocak 1921'de bu önergedeki soruları aynı dizge içinde şöyle yanıtlamıştır:

1- Suistimal yok. Zira açık kadro olduğu halde memur atamıyorum. Tasarrufa dikkat ediyorum.

2- Ben Hariciye Vekâleti'nin ve Meclis Başkanı'nın isteği üzerine, 1500 liraya yabancı konukları gezdirmek için bir araba satın aldım.

3- Vekaletlere birer arabanın alınması kararı vardır. Yolların kötü olması nedeniyle bu arabalar parçalanıyor. Güzel bir araba altı ay sonra kullanılmaz hale geliyor. Bu nedenle de vekillerden kimileri arabalarını iade etmiştir. Örneğin Maarif Vekili, Adliye Vekili gibi.

Elimizde kırık birkaç araba ve iki çift hayvan vardır. Maliye Vekili devlet malı olan her şeyi koruyor. Üç kırık arabayı sattım. Son kırık arabayı da açık arttırmaya çıkardım. Yeterli para verilmediği için satmadım. Hükümet binasının altında duruyor.

Celal Nuri, "Bu gibi şeylere cevap vermek sizin için tenezzüldür."

Maliye Vekili Hasan Bey, "Bendenize bugün hazinenizi emanet ettiğiniz halde bu gibi hasis şeylerden dolayı cevap vermeyi biraz ağır görüyorum ne çare ki suale dâhil olduğu için cevap vermek mecburiyetindeyim... Maatteessüf, Heyet-i Celileniz bunu kabul etmiştir ve ben de pek müteessirim. Bugün hazinenizi tevdi ettiğiniz bir adamın bir çift kırık araba, bir hayvan için huzurunuzda cevap vermesini bendeniz de kemal-i teessürle kabul ettim." diyerek üzüntülerini ve tavrını açıkça ortaya koymuştur.[771]

Hasan Bey, Maliye Müsteşarı'nı İstanbul'a kendisinin değil İstihzarat-ı Sıhhiye Komisyonu'nun gönderdiğini; Zekai Bey'e verilen paranın, Ankara'da bulamayıp yüksek fiyattan almak zorunda oldukları "matbuata" ait kırtasiyenin alınması için verildiğini; yasanın öngördüğü ilkeler dışında kimseye avans vermediğini belirttikten sonra araba konusuna da değinerek, "Başkumandanlığın cephedeyken gösterdiği lüzum üzerine" ne yapıp edip bir otomobil bulunmasını Maliye Vekâleti'nden ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden istediğini, İstanbul'da bulunan devletin mutemedi bir kişi aracılığıyla bu otomobilin alınması girişiminde bulunulduğunu, bu amaçla para da gönderildiğini açıklamıştır. Komisyonlara gelmeyen kişilere para ödenmediğini de belirterek tüm sorulara milletvekillerini ikna edici yanıtlar vermiştir. Ayrıca hükümetin kuruluşundan beri tüm harcamaları kayıtlarıyla inceletmeye hazır olduğunu, bunun için bir heyet oluşturulması gerektiğini belirtmiş ve "Ben onlara incelemek istedikleri ne varsa veririm" diyerek yaptıklarının hesabını vermekten korkmadığını açıkça ortaya koymuştur. Bu tavır meclisin, vekile güvenini pekiştirmiştir. Nitekim yapılan oylamada Hasan Bey güvenoyu almıştır.[772]

Görülüyor ki Türkiye Büyük Millet Meclisi ulustan aldığı yetkiyi ulusal amaçlar doğrultusunda kullanarak, hükümetin tüm uygulamalarını denetim altına almış; eksikliği, yanlışlığı görülenleri görevden almakta duraksamamıştır.

Sonuç

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin düşünce yapısını saptamaya yönelik olarak yapılan bu çalışmada varılan sonuç ne olmuştur? Bunu bölüm bölüm şöyle özetlemek olanaklıdır:

Araştırmanın birinci bölümünde görüldüğü gibi, Batılılaşma hareketleriyle birlikte çağdaş Batı düşüncesi de Osmanlı Devleti'ne girmiş, ülkedeki saltçı yönetimden demokratik yönetime doğru gidişi başlatmış ve giderek bu gidişin ivmesini artırmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu yapısı, halkın demokratik bilinçten yoksun olması, demokratikleşme süreci bakımından olumlu bir geleneğin yerleşmesine engel olmuştur.

·1789 Fransız Devrimi'nin ateşlediği ulusçuluk meşalesinin alevlerinin Osmanlı topraklarına sıçraması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma düşüncesinde de bir değişiklik olmasına yol açmıştır. İmparatorluğun saltçı saltanat rejimini geleneksel yapısıyla ayakta tutmak için kimi Batı kurumlarının alınması giderek meşruti sistem arayışına dönüşmüştür. Ancak, 1920'ye gelinceye değin, Batıcı aydın kesim ara sıra somut başarılara ulaşır gibi görünen inatçı ve özverili bir savaşı sürdürmüşse de, bu konuda köklü adımlar atılmamıştır.

Osmanlı yöneticilerinin saltçılıktan ayrılmak istememeleri, Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdışı kalmış olmakla

suçlamalarına karşın, bu konuda içten olmamaları, emperyalist çıkarlarını saltçı yönetimlerle kuracakları işbirliğiyle daha büyük boyuta ulaştırma düşüncesi de ülkedeki demokratikleşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bir düşüncenin somut bir sonuca ulaşabilmesi için, onun halk tarafından benimsenmesi zorunludur. Bu dönemdeki dünya olayları, demokratik sistem düşüncesinin Osmanlı halkına ulaşmasını engellemiştir. Ülke sorunlarının çözümünü, yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasında gören asker ve sivil aydınlar Ankara'da "salahiyet-i fevkaladeyi haiz" (kurucu) bir meclisin toplanmasını sağlamıştır.

Böylece parlamenter sistem kurma düşüncesi kurucu meclisle noktalanmıştır. Saltçı düşünceden kurucu meclis düşüncesine uzanan siyasallaşma çizgisi üzerindeki önemli dönüm noktaları belirlenerek, Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin aşamaları ortaya konulmuştur.

Yeni bir devletin kurulması için toplanan kurucu meclisin oluşum biçimi ve böyle bir meclise katılacakların görev ve sorumlulukları saptanmıştır.

Kurucu meclis niteliği taşıyan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sosyo-ekonomik yapı bakımından halk tabanına daha yakın bir kadrodan oluştuğu, eğitim düzeyi bakımından ülke ortalamasının üstünde bulunduğu, üyelerinin daha çok idealist yanları ağır basan gençlerden oluştuğu saptanmıştır. Meclisin üretken bir düşünceye sahip olmasında bu niteliğinin de önemli bir payının olduğu görülmüştür.

Açılışından başlayarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi sanını alıncaya değin ad konusundaki değişiklikler belgelerle ortaya konulmuştur.

Meclisi, kurucu meclis olması düşüncesiyle toplayan liderin, yeni Türk Devleti'ni siyasal bağlamda hangi düşünce temeli üzerine oturtacağı üstünde durulmuş ve bu açıklamanın yapılabilmesi için öncelikle Mondros Mütarekesi sonrası ortaya çıkan düşünce akımlarına göz atılmış, bunların irdelenmesinden sonra TBMM'nin toplandığı dönemde Anadolu'yu en çok etkileyen yeni düşünce akımı (sosyalizm) üzerinde durulmuştur.

Anadolu'yu en çok etkileyen ve tüm ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin ederek bağımsız devletlerini kurma amacına dayanan sosyalizm konusu incelenirken, milletvekillerinin ve basının durumu ayrı ayrı ele alınmış, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki tutum ve davranışı çok açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu dönemde Sovyet sosyalizmine karşı olanların Türkiye'ye özgü bir sosyalizm düşüncesini savundukları saptanmıştır. Türk Devrimi'nin öncülerinin, sosyalist bir düzenin kurulması için ülkede gerekli koşulların oluşmadığını savunarak, bu akıma karşı nasıl cephe almış oldukları da ayrıca belirtilmiştir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan milletvekilleri ülkenin içinde bulunduğu durumun bir nedeni olarak da ülkedeki parti çekişmelerini gördüklerinden, başlangıçta mecliste siyasal partilerin doğmasına yol açacak girişimlerden kaçınmışlardır. Fakat daha sonra parti kurmayacaklarına ilişkin yaptıkları yemini unutarak mecliste partiler, zümreler, gruplar kurmaya başlamışlardır. Böylece, farklı düşünceleri uzun süre bir arada tutmanın mümkün olmadığı gerçeği bir kez daha test edilmiştir.

Mecliste kurulmuş hiziplerin, partilerin, zümrelerin, grupların meclisin demokratik bir ortam içinde çalışmasına büyük bir katkı sağladığı belirlenmiştir. Devrim tarihimizde çok az bilinen bu konuya bu çalışmayla yeni boyutlar kazandırılmıştır. Bunların tümü, bireysel amaçlarla kurulmadığı gibi, meclisteki hizip savaşı da Halkçılık Programı'nın meclise sunulmasından sonra başlamamıştır. Meclisteki hizip savaşının Ağustos 1920'den itibaren kendini gösterdiği vurgulanmıştır. Halkçılık Programı'nın Halk Zümresi'nin siyasi programından esinlenerek hazırlanmadığı da saptanmıştır. Çünkü gerek Halkçılık, gerekse Halk Zümresi'nin programındaki kimi maddelerini içeren bir yasa tasarısı 1920 Ağustos'unda meclise sunulmuştur.

Bu dönemde ülkede sınıf bilinci gelişmemiş olduğu için kurulan partilerin, zümrelerin ve grupların da kuramsal bağlamda sınıfsal bir niteliğinin olmadığı gözlenmiştir. Ancak Birinci ve İkinci Grup olarak bilinen grupların ideolojik yönlerinin olduğu, Birinci Grup'un yeni Türkiye'yi demokratik bir temele oturtmaya, İkinci

Grup'unsa geleneksel Osmanlı düzenini yaşatmaya çalıştığı ve köktenci değişimlerden rahatsız olduğu saptanmıştır.

Gruplar üzerine yaptığımız incelemede Birinci Grup'un İttihatçı geleneğini sürdürdüğü; grubu, dolayısıyla da meclisi etkilemek için içinden bir komite oluşturduğu görülmektedir. Bunun yanında bugüne değin ileri sürüldüğü üzere İkinci Grup'un programı olmadığı düşüncesinin yanlışlığı da bu araştırmayla açıklığa kavuşturulmuş ve İkinci Grup'un programının bir bölümü ilk kez bu araştırmayla gün ışığına çıkarılmıştır.

Bilindiği gibi Osmanlı ülkesi çeşitli yönlerden gelen farklı düşünce akımlarına açık bir alan görünümündedir. Yüzyılların getirdiği geleneksel İslâmcı düşünce; Türk ulusunun bağımsızlığına ve özgürlüğüne kasteden emperyalist düşünce; ulusların kendi yazgılarını kendilerinin saptamasını temel alan ve yeryüzünden emperyalizmin kalkmadığı sürece ulusların barış içinde yaşayamayacağını savunan sosyalist düşünce... İşte tüm bu düşüncelerin yankı bulduğu Türkiye... Bunlara karşı TBMM'de Anadolu gerçeğinin yarattığı Halkçı düşünceyi savunan bir grup milletvekili, Osmanlı tarihinin gelişim çizgisini, Anadolu gerçeğinin yarattığı somut koşulları, çağdaş düşünce akımlarını özümseyerek oluşturulan bu halkçı düşüncenin, zamanla kendine alternatif olma çabasındaki tüm öteki düşünceleri bir yana iterek nasıl meclisin ideolojisi haline geldiği de belirlenmiştir.

Meclis, Türkiye Devleti'nin bir halk devleti olduğunu vurguladığı gibi, vilayetlere ve nahiyelere de "muhtariyet" veren bir yönetim biçimini benimseyerek çağının en demokratik ve en ilerici bir anlayışına sahip olduğunu göstermiştir. Osmanlı tarihinin iyi bir analizini yapan TBMM, ülkenin ileri bir aşamaya ulaşmasının yönetime halkın gelmesiyle mümkün olabileceğini görmüş ve memur otokrasisine karşı savaş açmıştır. Halkçılık Programı ile bu düşünceyi belgelendirmiştir.

Bu çalışmada bugüne değin yapılanın ötesinde halkçılık, salt bir yönetim biçimi olarak değerlendirilmemiştir. Ulusal devlete geçişte uluslaştırma unsuru olarak da ele alınmıştır. Ulusal egemenliğin ancak ulus emeğinin ve ulusal bilincin devletin politikasına yön

vermesiyle sağlanabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle de halkçı ideolojiye siyasal, toplumsal ve toplumsal kalkınma açısından bakılarak, onun çağımızdaki kimi Avrupa devletlerinin düzenlerine benzer bir içerik taşıdığı saptanmıştır.

Ulusalcı ve tam bağımsızlıkçı düşünceyi benimsemiş milletvekillerinin çabasıyla TBMM, ülke topraklarının bir daha fiili işgal altına girmesini önleyecek önlemlerin alınmasını gerekli görmüştür. Bu konuda ihtiyaç duyulan siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik devrimlerin yapılmasını ihtilalci misyonlarına koşut bir biçimde belirttikleri ve gösterdikleri saptanmıştır. İşe siyasal yapılanmadan başlayarak ülkede köktenci değişimlere olanak sağlayacak meclis hükümeti sistemi modelini Türkiye'ye getirmişlerdir.

İhtilallerin genel gelişimine koşut olarak ihtilalcilerin, kendi yasalarını kendilerinin koyacağı kuralı, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi için de geçerli olmuştur. Olayların akışına göre yürütme gücünün oluşum biçimi değiştirilmiştir. Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu ile "kabine" sistemine doğru bir gidişat başlamıştır.

Olağanüstü dönemleri, normal dönemlerin kurumlarıyla atlatabilmek olanaksızdır. Nitekim 1920-1923 dönemi Türkiye'sinde bunu açık bir biçimde gözlemleyebiliyoruz. Meclis otoritesini yurdun her köşesinde egemen kılabilmek için yasal önlemler yanında yeni yeni örgütler kurulmuş ve Osmanlı tarihinde görülmemiş bir kamuoyu oluşturma yöntemine başvurulmuştur. Araştırmamız göstermektedir ki ulusal savaşın kazanılmasında halkın içine giren, onlarla kısa süre de olsa iç içe yaşayan ve onların diliyle ülke sorunlarını onlara anlatan, yardımlarını isteyen propagandistlerin büyük katkısı olmuştur. Bu çalışmayla ortaya çıkardığımız bir diğer bulgu da somut bir hedef, güvenilir bir lider, halkçı davranış Anadolu insanı için özveri, umut ve başarı demektir. Çağdaşlığın gereği olduğu gibi, halkçılığın da zorunlu bir sonucu olarak sade vatandaştan milletvekiline varıncaya değin tüm halkın yasalar karşısında eşit tutulmasına özen gösteren TBMM'nin, içinde bulunulan dönemin özgün koşulları dolayısıyla zaman zaman halkın özgürlüğünü kısıtlayıcı önlemlere başvurduğu da saptanmıştır.

Ulusal egemenliğin ilerde tehlikeye düşmemesi ve devrimin istenilen hedefe ulaştırılması için gençliğe çağdaş, üretken ve demokratik bir bilinç kazandıran okulların açılması düşüncesini Türkiye Büyük Millet Meclisi benimsemiştir. İlke her kuşağın kendinden sonra gelen kuşağı, geleceğin gereksinimlerine göre yetiştirmesi olarak belirlenmiştir. Bu da eğitime dinamizm kazandırmıştır. Zaman zaman İslâmcıların istemlerine olumlu yanıt verilmişse de bunun bir strateji gereği olduğu saptanmıştır. Çünkü çok açık olarak eğitimin "ruhunun" ulus, "yönünün" Batı, "hedefinin" ulusal ekonomi olduğu saptanmıştır.

Çağdaş devlet anlayışında bütçe önemli bir yer tutmasına karşın, 1920-1923 döneminde Türkiye'de düzenli bir bütçeden söz etmek olanaklı değildir. Bunun nedeni hükümetin ya da meclisin bütçeye karşı oluşu ya da milletvekillerinin bütçe hazırlama bilincinden yoksun olmaları değildir. Bunun nedeni dönemin kendi özgün koşullarıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, savaşın mali yönünü bir sınıfın üzerine yüklemeyip tüm sınıfları ortak katılıma sokacak önlemleri almaya çalışmıştır. Ancak yine de devletin vergi yükünün büyük bir bölümünün kırsal kesimde yaşayanların çekmesini önleyememiştir. Hükümet, dışarıdan borç para almadan kendi öz kaynaklarına dayanarak bu savaşı sürdürmüştür. Meclis, hükümete bütçe açığını giderebilmesi için borçlanma yetkisini de vermiştir. İç piyasada ve dış piyasada borçlanılacak kişi ve kurum bulunamamıştır. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlar yüzünden bağımsızlığını yitirdiği bilinciyle hareket eden hükümet, borçlanmaya sıcak bakmamıştır. Nitekim bütçe açıkları yeni vergi konularak, maaşlardan kesintiler yapılarak ve başka alanlarda kısıtlamaya gidilerek giderilmeye çalışılmıştır.

TBMM Hükümeti, ülkenin somut koşullarını göz önüne alarak iktisat politikasını tarım, ticaret, sanayi ve yeraltı gelir kaynakları olmak üzere dört sektör üzerine oturtmuştur. İmparatorlukta oluruna işleyen ziraat politikası bir kenara itilerek ulusal tarım politikası çağdaş ve bilimsel bir içeriğe kavuşturulmuştur. Tarımda teknolojik araçların kullanımına ve eğitime önem verilmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu fiili durum bile göz ardı edilerek, ürün artırımı-

nı sağlamak için çeşitli alternatifler geliştirilmiştir. Yasal önlemlere koşut olarak halkçı düşüncenin temel ögesi olan köylünün, tefecinin elinden kurtarılmasını sağlamak ve ona kaynak oluşturmak amacıyla Ziraat Bankası devlet bankasına dönüştürülmüştür. Osmanlının dışa bağımlı ve azınlık tekelinde bulunan ticaret politikası dışlanarak, ulusal bir ticaret politikasının izlenmesi benimsenmiştir. Ulusal savaş, tam bağımsız bir devletin kurulmasını amaçladığına göre siyasal bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla bütünleştirmek için ulusal tüccarın yaratılması zorunlu görülmüş ve ticareti devletin desteklemesi ilkesi benimsenmiştir.

Meclis açıldığı zaman -diğer alanlarda olduğu gibi- ticari alanda da yapılan uygulamaların devletçi olduğu, daha sonra devletin siyasal yapısının liberalist bir çizgi izlemesine koşut olarak bu düşünceden uzaklaşıldığı, serbest ticaret politikasının benimsendiği belirlenmiştir. Tam bağımsızlıkçı milletvekilleri dışa bağımlı olmayan bir sanayileşme politikasının izlenmesi gerektiğini savunmuşlar ve ulusal sanayinin devletçe desteklenmesini zorunlu görmüşlerdir. Sanayileşme politikasında, devletle halkın iç içe olması düşüncesini benimseyen Türkiye Büyük Millet Meclisi bunu, kurduğu çeşitli şirketlerle somutlaştırmıştır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemi, Anadolu halkına ülke sorunlarının çözümünün kişilere, anayasalara ve hükümetlere değil, ekonomik sorunun çözümüne bağlı olduğunu açıkça öğretmiştir. Ekonomik sorunun çözümününse planlı devletçi ekonomik politikayla giderilebileceği görüşü ortaya çıkmıştır. Bu planlı ve devletçi ekonomik politikada kooperatiflerin önemli bir yer tuttuğu dikkati çekmektedir.

Tam bağımsızlık, temel ilke olduğuna göre yerüstü gelir kaynakları yanında yeraltı kaynaklarının da yeni Türkiye Devleti'nin olduğu düşüncesi meclisçe benimsenmiş ve yeraltı kaynaklarının devletleştirilmesi bağımsızlığın ve ulusalcılığın zorunlu bir sonucu olarak algılanmıştır. Yabancı sermayenin beraberinde siyasal karışmaları da birlikte getirdiğini bilmelerine ve yabancı sermayenin girdiği yeri yıktığını belirtmelerine karşın, meclisin bu konuda kesin bir tavır almaktan kaçındığı saptanmıştır. Ekonomik politika-

yı yönlendirici örgütlerin başında bulunan kimi milletvekilleri, suçun yabancı sermayede olmayıp sermayeyi kullanan ve onu yönlendiren örgütlerde olduğunu belirterek, bu örgütlerin düzeltilmesini savunmuş, böylece de ne denli gerçekçi olduklarını ortaya koymuş ve bağımsızlığa zarar vermemek kaydıyla yabancı sermayenin yurda girmesine olanak sağlamışlardır.

Ulusal savaş geniş cepheli ve çok yönlü bir halk savaşı olduğuna göre halkın ulusalcı yönetimin yanında yer almasını sağlayacak önlemlerin de alınması zorunlu görülmüştür. Meclis, İslâmcı ilkeleri de göz önünde bulundurarak, öncelikle can güvenliğini sağlamak amacıyla daha iç bölgelere kaçan ve "muhacir" olarak adlandırılan kitlelerin sorunlarına eğilmiştir. Bunların beslenme, barınma sorunlarının çözümüne çaba göstermiştir. Çağdaş, ulusal bir Türkiye oluşturabilmek için, bu dönemde kurulacak yerleşim alanlarına ve buralarda oturacak halkın seçimine özen gösterilmiştir.

Meclis, o güne değin işverenin eline bırakılmış olan işçilerin sorunlarına eğilmiş, bu konuda maden işçilerine özel bir iş yasası çıkarmıştır. Bunun yanında işçinin ekonomik hakkını kendi çabasıyla elde edebilmesi için onların örgütlenmesine olanak sağlayacak yasal düzenlemelere ortam sağlamıştır. Böylece Anadolu'da devletin öncülüğünde sendika kurma çalışmaları başlatılmıştır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı, içinde bulunulan koşulların biçimlendirdiği çok yönlü bir dış politika izlenmesini gerektirmiştir. Meclis, herhangi bir devlete bağlanmaksızın, ulusal çıkarlar kimi gerektiriyorsa onunla görüşmekten, onunla anlaşmaktan kaçınmamayı ilke edinmiştir. Osmanlı Devleti'nin izlediği, bir büyük devlete dayanma politikasını dışlayarak, ulusuna güvenmeyi ilke edinmiştir.

TBMM Hükümeti, ulusal bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı olmayan, hak eşitliğini göz ardı etmeyen tüm devletlerle etnik, dinsel ve siyasal yapılarına bakmadan ilişki kurulabileceğinin somut örneklerini vermiştir.

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı, ulusal savaşların, önderlerin dünya politikasını objektif bir biçimde değerlendirerek kararlı ve çok

yönlü bir dış politikayla kazanılabileceğini kanıtlamıştır. Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı her zafer, ulusal dış politikada yeni açılımlara yol açmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı halk savaşları karşısında emperyalist savaşların uzun süre devam edemeyeceğinin örneğini sergilemiştir. Savaş içinde kurulan dostlukların savaş sonrasında da sürdürülebileceğini, savaşılan devletlerle de savaş sonrasında iyi ilişkiler kurulabileceğini, dış politikada duygunun değil, ulusal hak ve çıkarların, dünya barışının önemli olduğunu belgelemiştir.

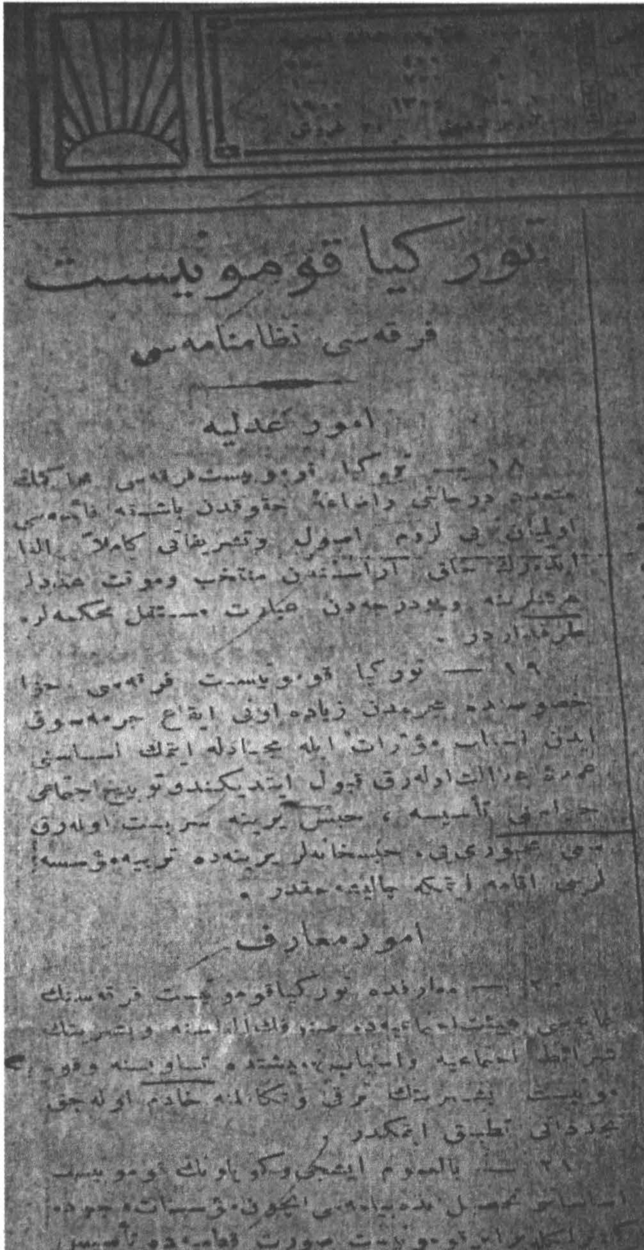
Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, ulustan aldıkları vekâleti ulusal amaçlar doğrultusunda kullanarak, kurduğu denetim sistemiyle hükümetin daha dinamik ve ulusal çıkarlar doğrultusunda bir çalışma sergilemesini sağlamıştır. Sormaktan, sorgulamaktan kaçınmamış, sorularına yanıt alamadığı hükümet üyelerini görevden almakta da duruksamamıştır. Böylece kendinden sonra geleceklere örnek bir meclis olmuştur.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin düşünce yapısını saptamaya yönelik bu çalışmanın orijinal yanı, milletvekillerinin kendilerini mecliste, basında ve anılarında konuşturarak ve bu konuşmaları tarih yöntemiyle değerlendirerek açıklamaya çalışmış olmasıdır. Sosyal tabakaları, dünya görüşleri, değer yargıları ve eğitim düzeyleri birbirinden farklı olan, kuramsal tartışmalardan uzak ama Anadolu'nun gerçek sorunlarının içinde yetişen bu insanların oluşturduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi, içindeki çelişkilere rağmen yeni Türk Devleti'ni nasıl ve hangi düşünce üzerine kurmuştur? Bu çalışmada en geniş anlamıyla bu sorunun karşılığı aranmış, böylece Türkiye olgusundan yola çıkılarak ulusçu, halkçı, tam bağımsız ve demokratik yeni düzenlerin oluşturulmasına yönelik bir modelin düşünce temeli ve somut örneği ortaya konulmuştur.

EKLER

Büyük Millet Meclisinin memleketine beyannamesi

Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satınalınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bâzı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Anteb'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâhına sarılan milletdaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikından kurtarmak, Anadolu'nun şunun, bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabıhak ve Resulüekremi namına yemin ederiz ki Padişaha ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri aldatılan müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind'in, Mısır'ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın! İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını elhâsıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak istiyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Tâ ki, din son yurdunu kaybetmesin. Tâ ki, milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmiyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allahın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfikı, Halife ve Padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.

توركيا قوموينست

فرقه سی نظامنامه سی

امور عدليه

امور معارف

Türkiye Komünist Fırkası nizamnamesi

Erzurum Valisine Dahiliye Vekilinin Emri

ایکنجی سنه نومرو: ۱۲۹ - ۵۰۹ - نسخه‌سی ۵ غروشدر

صاحب امتیاز و باش محرری: یونس نادی

انقره صالی ۹ جمادی‌الاول ۱۳۳۹ / ۱۸ کانون ثانی ۱۳۳۷ / ۱۹۲۰

جمعه ایرتسیدن

خلقجیلق و خلق حکومتی

انسان، مدنی بالطبع اولمغله مجتمعاً یاشامق، و مجتمعاً اکمال مراحل حیات ایلەمك ضرورتندەدر. مجتمع یاشامق ایچون سویشمك، سویشمك ایچون‌دە آکلاشمق لازمدر. لسان، ایشته بونی تأمین ایدر.

قوۀ حسیه؛ منطق و محاکمه‌یه سرفرو ایتمدیکندن معتقدات مناقشه‌یه متحمل دکلدر. بو معتقدات حسیه‌دەکی توافق‌دە بر سائق محبتدر.

ایشته بو ایکی سائق و مؤثر - لسان و دین - ملیتی وجوده کتیریر. ملتلر مجتمعاً یشامق ضرورتندەدر؛ و بو ضرورت ازمانله، ترقیات مدنیه ایله مبسوطاً متناسبدر. جغرافی وضعیات بو ضرورته حائل اولەماز. موجود اولدیغنی کوردیکمز حلول، حیلولات موقتدر. دیل و دینی بر اولانلری بو کون آیران عوارض طبیعیه، حدود سیاسیه یارین بر طرف اولمغه محکومدر. فرانسزلرك لسان لورنه، ایتالیانلرك ایرەداشته‌یه، تورکلرك تورانلیلرك متحسس اولدقلری عشق اتحادك سائق یکانه‌سی ایشته بودر. بو ضرام اجتماعی؛ وجدانی، دینی، و دە انکلیز سیاست [illegible] اولان عشق رفاهدن

قضای حق اداره‌یه تحویل ایدر. فعل ادارەنك تأمین اجراسی حکومته وابسته اولدیغندن حق قضایی احراز ایدنلر حق حکومتی‌دە احراز ایتمش اولور.

حق قضا ویا حق حکومت ابتداءً بر اجرت معینه مقابلنده تکلیف و قبول ایدلدیکندن صاحب حقك اجیر عد ایدلمسی؛ واجرتك بر خدمت مقابلی اولماسی طبیعی اولمغله حق حکومتك‌دە بر خدمت بولنماسی؛ و خدمتك مبدأ و منتهاسنك حق تعیینی مخدومه عائد اولوب خادمه تعلق ایتمه‌مسی حقیقی حق حاکمیتك بونی تکلیف ایدن هیأت اجتماعیه‌دە بولنوب، تکلیفی قبول ایدن شخص خادمدە اولمادیغنی اثباته کافیدر.

حقك بر قوت، هر قوتك اتساعه میال اولدیغی دوشونیلیرسه حق اداره‌یه صاحب اولدیغی تظاهر ایدر.

حکومت مستبدەنك شو محذورینی بر طرف ایتمك ایچین یکانه چارە اولەرق حق حکومتی، قانون، تسمیه ایدیلان چارچوه ایچنده بولوندیرمق خاطره کلنجه حکومت مطلقه، ظهور ایتدی.

حکومت مطلقه، معین قوانین ایله اداره اولونور ایدن شخص واحدك حکومتیدر. فقط

Halkçılık ve halk hükümeti

ÜÇÜNCÜ CELSE

Açılma Saati : 4,38 Badezzeval

REİS — Reisi Sani Vekili Vehbi Ef. Hz.

KÂTİPLER : Feyyaz Âli Bey (Yozgat), Muhittin Baha Bey (Bursa).

REİS — Efendim, ekseriyetimiz hâsıl oldu. Celseyi küşat ediyorum.

3. — LÂYİHALAR

1. — Teşkilâtı esasiye kanunu lâyihası.

REİS — Hükümetin beyannamesi var okunacak:

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Heyeti Vekilenin siyasi, içtimaî, idarî, askerî noktai nazarlarını telhis ve teşkilâtı idariye hakkındaki mukarreratını ihtiva eden programı Büyük Millet Meclisine takdim ediyorum. İşbu esasta müsteniden tanzimi iktiza eden kanun lâyihalarının dahi derdesti takdim olduğu maruzdur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Maksat ve Meslek

1. — Türkiye Büyük Millet Meclisi, hududu millisi dahilinde temini hayat ve istiklâl ve tahlisi makamı hilâfet ve saltanat ahdiyle teşekkül eylemiştir.

2. — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti hayat ve istiklâlini kurtaramayı yegâne maksadı ve gaye bildiği halkı emperyalizm ve kaptalizm tahakküm ve zulmundan tahlis ederek idare ve hâkimiyetinin hakikî sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı itikadındadır.

3. — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve haricî düşmanlarla tevhidi mesai edip milleti iğfal ve ifsada çalışan dahilî hainlerin tedibi için orduyu tarsin etmeyi ve onu istiklâli millinin müttekâsı bilmeyi vecibe addeder.

4. — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti halkın maruz bulunduğu avamili sefaleti izale ile esbap ve vesaiti saadet ve refahını temin etmeyi umdei esasiye ve binaenaleyh toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve alelûmum içtimaî mesailde asrın icabına ve halkın hakikî ihtiyacına göre muktazi teceddüdat ve tesisatı vücude getirmeyi başlıca vazife addeder. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti gaye ve maksatlarını temin için bilcümle mesai ve icraatında millet ve memleketin maruz bulunduğu fiilî tecavüzat ve ifsadata karşı milletin vahdet ve tesanüdünü halele ve müdafaa ve mücahede kuvvet ve kudretini nakiseye uğratmaktan ehemmiyetle tevakki eder. Siyasi, içtimaî, umdelerini milletin ruhundan almaya atfı ehemmiyet eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu umdelerin tatbikatında milletin temayülât ve ihtiyacatı hakikiyesini nazarı dikkatte bulundurur.

Mevaddı Esasiye

5. — Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Ha-

lifei müslimin kavanini esasiye dairesinde mevkii muhterem ve mübeccelini ahzeder.

6. — Hâkimiyet bilâkaydü şart milletindir. Usulü idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare, etmesi esasına müstenidir.

7. — İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecellî ve temerküz eder.

8. — Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Ve (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) unvanını taşır.

9. — Büyük Millet Meclisi, vilâyetler halkınca reyiâm ile müntahap azadan mürekkeptir.

10. — Büyük Millet Meclisi âzasının miktarı her elli bin nüfusta bir aza olmak itibariyle tertip olunur.

11. — Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Büyük Millet Meclisi âzasının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

12. — Büyük Millet Meclisi her sene teşrinisani iptidasında bilâ davet içtima eder.

13. — Büyük Millet Meclisi azası her mebdei içtimadan itibaren dört ay sonra Büyük Millet Meclisine ait kâffei hukuk ve salâhiyeti haiz olmak ve gelecek devrei içtimaiyeye kadar hali içtimaı muhafaza etmek üzere her vilâyetten asgarî birer aza bulunacak surette içlerinden sülüsünü reyi hafi ile tefrik eder.

14. — Bilûmum kavanın vaz ve tadili, feshi ve muahedat ve sulh akti ve ilânı harp Büyük Millet Meclisinin cümlei hukukundandır.

15. — Büyük Millet Meclisi Hükümeti inkisam eylediği devairi kanunu mahsusu mucibince intihapkerdesi olan vekiller vasıtasıyla, reisinin tahtı riyasetinde olarak, idare eder. Azayi mütebakiye icraî hususat için vekillere veçhe tayin ve lededhace bunları tebdil eder.

16. — Ordu münhasıran Büyük Millet Meclisinin ordusudur. Emrü kumanda salâhiyeti Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde olup emrü kumandaya müteallik umur Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâleti tarafından tedvir olunur.

17. — Büyük Millet Meclisi Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de reisidir. Meclis Reisi sıfatiyle Meclis namına vazı imzaya ve tasdiki mukarrerata salâhiyettardır.

İdare

18. — Türkiye, coğrafî vaziyet ve iktisadî münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekküp eder.

Vilâyet

19. — Vilâyet umuru mahalliyede şahsiyeti maneviye ve muhtariyeti tammeyi haizdir. Siyaseti hariciye ve dahiliye, umuru askeriye, beynelmilel münasebatı iktisadiye ve Hükümetin tekâlifi umumiyesi ile menafii birden ziyade vilâyata şamil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vazedilecek kavanin mucibince bilûmum umuru maarif, sıhhiye, iktisadiye, ziraiye, nafia, ve muaveneti içtimaiyenin tanzimi idaresi (Vilâyet meclislerinin) salâhiyeti dahilindedir.

20. — Vilâyet meclisleri, beş bin nüfusta bir aza itibariyle ve reyiam ile vilâyet halkınca müntehap azadan mürekkeptir. Vilâyet meclislerinin devairi intihabiyesi, Büyük Millet Meclisinin devrei intihabyesi kadardır. Müddeti içtimaiyeleri senede iki aydır.

21. — Vilâyet meclisi azası meyanından bir reis ile dört azadan teşekkül etmek üzere bir heyet idare intihap eder. Salâhiyeti icraiye daimî olan işbu heyete aittir.

22. — Vilâyette Büyük Millet Meclisinin vekil ve mümessili olmak üzere vali bulunur, vali Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından tayin olunup vazifesi Hükûmetin umumî ve müşterek vezaifini rüyet etmektir. İdarei mahalliyeye karşı vaziyet ve vazifesi yalnız murakabeden ibarettir.

Kaza

23. — Kaza yalnız bir idarî ve inzibatî cüzü olup şahsiyeti maneviyeyi haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından mansup ve valinin tahtı emrinde bir kaymakama mevdudur.

Nahiye

24. — Nahiye hayatı hususiyesinde haizi muhtariyet bir şahsiyeti maneviyedir.

25. — Nahiyenin bir meclisi, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

26. — Nahiye meclisi nahiye halkınca reyiam ile müntehap azadan terekküp eder.

27. — İdare heyeti veya nahiye müdürü nahiye meclisi tarafından intihap olunur.

28. — Nahiye meclisi salâhiyeti kazaiye, iktisadiye ve Maliyeyi haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

İ : 67 18 . 9

29. — Nahiye bir veya bir kaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir. Bir veya müteaddit köyün birleşmesinden hâsıl olan nahiyeye (Divan), bir kasabanın teşkil ettiği nahiyeye (Belde) namı verilir.

Müfettişi Umumîlik

30. — Vilâyetler iktısadî ve içtimaî münasebetleri itibarile birleşerek müfettişi umumîlik mıntakalarını vücuda getirirler.

31. — Müfettişi umumîlik mıntakalarının umumî surette asayişinin temini ve bilûmum ve devair muamelâtının teftişi ve müfettişi umumilik mıntakasındaki vilâyetlerin müşterek işlerindeki ahengin tanzimi vazifesi müfettişi umumîlere mevdudur.

13 eylül 1336

İkinci grubun programı

İKİNCİ CELSE

Saat : 3,5

REİS — Birinci Reisvekili Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİP : Mahmud Said Bey (Muş)

REİS — Celse küşadedildi.

5. — MAZBATALAR

1. — Heyeti Vekilenin salâhiyet ve vazifesine dair Encümeni Mahsusun kanun teklifi ve mazbatası. (2/361)

Ruznamemizde on beş günden beri bekliyen Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyetlerine dair Kanunun müzakeresine geçiyoruz.

Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyetine dair Kanun

Esbabı Mucibe mazbatası

Teşkilâtı Esasiye Kanununun yedinci maddesinin fıkrai ahiresinde muharrer Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyetinin bir kanunu mahsusla tâyini lüzumuna ve bu bapta bâzı mebusanı kiram tarafından mütekaddim tekâlifi kanuniyenin tetkiki ile tevhiden ve tadilen bir kanun kaleme alınması hakkında Meclisi Âlinin kararıyle encümenimizin müteşekkil bulunmasına mebni evrakı mezkûre kıraat ve dûrudiraz tetkiki keyfiyet olunmuştur.

Encümen âzasından bir nısfı evvelemirde Heyeti Vekilenin merbut ve mensubu olduğu hükümetin şekil ve vaziyetinin tasrihiyle kuvayi âliyei devletin buna göre tevzi ve tevzinini ve bir kısmı bu cihetin vazife harici olduğunu dermeyan etmesi üzerine dûrudiraz münakaşadan sonra neticeten hukuku âliyei hükümetin alelderecat emri tevziine olan lüzum derkâr olmakla beraber Muaddel Kanunu Esasii Osmaninin bir kanunla gayrimefsuh ve gayrimenküz ahkâmı her karar ve bu meyanda birinciden yedinci maddeye kadar mezkûr olan hukuku âliyei Hilâfet ve Saltanatın mahfuziyeti aşikâr olduğundan muhtacı müzakere ve münakaşa olmıyan bu esasat aynen baki kalmak üzere bu maddeden itibaren Büyük Millet Meclisi karşısında Heyeti Vekilenin vazı ve mesuliyeti kanuniyesinin tesbitine karar verilmiş ve mevaddı muvakkatai mezkûre tetkikatına geçilmiştir.

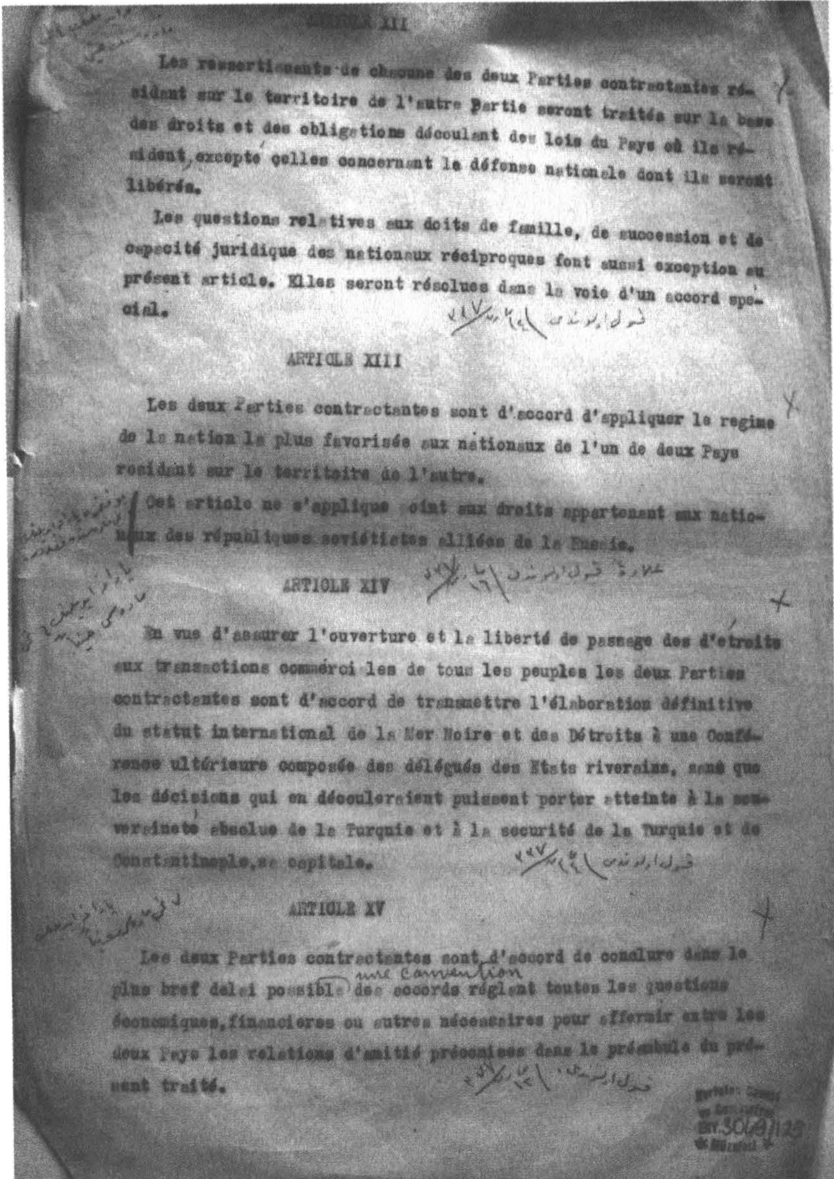
MADDE 1. — Ahvali hazırada millet hukuk ve hakimiyeti asliyesini bizatihi istimale mecburiyet ve ıstırar görmüş ve hukuku âliyei Hilâfet ve Saltanatı intihabettiği Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde istimale karar vermiş olduğundan muaddel yedinci maddede makamı mezkûre mufavvaz olan hukuk ve vazaif halen Meclisi Milliye aidolarak tâyin ve irae olunmuştur.

Bu meyanda devairi Hükümetin muamelâtına ve kavaninin suveri icraiyesine mütaallik nizamnamelerin tanzimi ve kavanini mahsusasına tevfikan rütbe ve nişan ve menasıp tevcihi ve itası hususlarında Meclisi Âlinin tetkikatla iştigaline vaz'ı hazırla maddeten imkân görülemediğinden bu hususta Heyeti Vekileye salâhiyet itası ve Meclis namına Makamı Riyasetin tasdiki ile iktifa olunması tevcihi mesuliyet ve teşrii maslahat noktai nazarından münasip mütalâa ve ancak Meclisi Âlinin fevkalâde olarak tevcihat hakkı ayrıca kayıt ve ityan edilmiştir.

İcabı hale göre muvakkaten mütareke akdi hususunda Hükümete mezuniyet itası ve maahaza Meclisi Âlice tasdik ettirilmesi lüzumunun kabul ve seferberlik ilânı ve her nevi tekâlifin tarh ve tevzi ve ilgası, idarei örfiye ilânı ve bir nevi kan vergisinden ibaret olan esnanı askeriyenin celp ve terhisi hususatının dahi Meclisi Millî kararına iktiranı lâzimei maslahattan ad ve dercolunmuştur.

MADDE 2. — Esbabı mucibesi birinci maddede mezkûrdur.

MADDE 3. — İdam hükümlerinin Meclisi Millice tetkik ve bir karara raptı Meclis vazaifi-

ARTICLE XII

Les ressortissants de chacune des deux Parties contractantes résident sur le territoire de l'autre Partie seront traités sur la base des droits et des obligations découlant des lois du Pays où ils résident, excepté celles concernant la défense nationale dont ils seront libérés.

Les questions relatives aux doits de famille, de succession et de capacité juridique des nationaux réciproques font aussi exception au présent article. Elles seront résolues dans la voie d'un accord spécial.

ARTICLE XIII

Les deux Parties contractantes sont d'accord d'appliquer le regime de la nation la plus favorisée aux nationaux de l'un de deux Pays residant sur le territoire de l'autre.

Cet article ne s'applique point aux droits appartenant aux nationaux des républiques soviétistes alliées de la Russie.

ARTICLE XIV

En vue d'assurer l'ouverture et la liberté de passage des d'etroits aux transactions commérciales de tous les peuples les deux Parties contractantes sont d'accord de transmettre l'élaboration définitive du statut international de la Mer Noire et des Détroits à une Conférence ultérieure composée des délégués des Etats riverains, sans que les décisions qui en découleraient puissent porter atteinte à la souverainete absolue de la Turquie et à la securité de la Turquie et de Constantinople, sa capitale.

ARTICLE XV

Les deux Parties contractantes sont d'accord de conclure dans le plus bref delai possible des accords réglant toutes les questions économiques, financieres ou autres nécessaires pour affermir entre les deux Pays les relations d'amitié préconisees dans le préambule du présent traité.

Moskova Andlaşması ve Maddelere İlişkin Konan Notlar

ARTICLE VII

Le libre transit de marchandises et de toutes matières à destination ou à provenance de la Turquie par le port de Batoum sera assuré, avec exemption de tout droit et charge et avec le droit pour la Turquie d'utiliser le port de Batoum sans frais spéciaux.

ARTICLE VIII

Le libre transit de marchandises et de toutes matières à destination ou à provenance de la Russie sera assuré par des ports de la Mediterrannée qui seront indiqués ultérieurement dans un accord spécial, sans douane, sans surtaxe de transport par rapport aux taxes et frais locaux, et sans aucune entrave.

شرق وغرب

ائتلاف

Şark ve Garp adlı Makale

TBMM'de geçit törenini izlerken

Subay talimgâhından mezun olan subayların gösterileri

NOTLAR

GİRİŞ
I MECLİS-İ MEBUSAN'DAN BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE
(Sayfa 1-130)

1 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e*, İstanbul: 1978.
2 Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul, 1973.
3 Mahmut Gologlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1970.
4 Kemal Zeki Gençosman, *İhtilal Meclisi*, İstanbul, 1980.
5 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1976.
6 Frederick Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965.
7 Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş" *Muammer Reşit Seviğ'e Armağan*, İstanbul, 1956.
8 Tarık Zafer Tunaya, 'TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.23, S.3-4, İstanbul, 1957, S.227-246.
9 Tarık Zafer Tunaya, "Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin 50. Yıldönümü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.31, İstanbul, 1970, s.31-50.
10 Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri", *Belleten*, S. 96, Ankara, 1960, s. 637-663.
11 Vasfi Raşit Seviğ, "23 Nisan 1920'den 24 Nisan 1924'e Kadar Anayasa Hareketleri" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. VIII, S. 1-2.
12 Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara, 1984, s.1.
13 Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Ankara, 1992, s. 74.
14 Fahri Çöker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem*, c. I-III, Ankara, 1994-1995.
15 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, 1994, s. 9, 10, 612 vd.
16 Bu çalışmayı yaparken 1978-1982 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi'ne ve Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Arşivi'ne girememiştim.
17 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 10.
18 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1970, s. 26-39. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princepton, 1962, s. 137. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, s. 44.
19 Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçiliklerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Ankara, 1968.
20 Muzaffer Sencer, *Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul,1971, s. 10.
21 Sencer, a.g.e., s. 10.
22 Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 4-5, İstanbul, 1309. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, 1946, s. 11 v.d, s. 29-163. Musa Çadırcı, *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler (1826-1856)*, Ankara, 1979, s. 3. (Basılmamış Doçentlik Tezi).
23 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, Ankara, 1970, s. 142-164.
24 Çadırcı, a.g.e., s. 11-12.

25 bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-* Ankara, 1994; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci, C.1,* Ankara, 1997, s.13-16.

26 Güneş, a.g.e., s. 40-45.

27 Çadırcı, a.g.e., s. 92 v.d, 171-193.

28 Ayrıntılı bilgi için, bkz. Güneş, a.g.e., s.40-45.

29 bkz. *Tanzimat* I, İstanbul, 1940. Karal, a.g.e., s. 169-196. E. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat,* (Çev. Ali Reşat), İstanbul, 1328. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Ankara, 1954. Berkes, a.g.e., s. 187-219. Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* Ankara, 1941, s. 237-263

30 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, c.* 8, Ankara, 1962, s. 206,

31 Ercüment Kuran, "The Impact of Nationalism on the Turkish Elite in the Nineteenth Cenfury", *Beginnings of Modernization in the Middle East,* Chicago, 1968, s. 110.

32 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908),* Ankara, 1964, s. 163.

33 Recai Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları,* İstanbul, 1957 s. 119 v.d.

34 EbuzziyaTevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi,* İstanbul, 1973. Karal, a.g.e., c. 8. s. 209-214. Berkes, a.g.e., s. 244 v.d.

35 Kanun-ı Esâsi için, bkz. Suna Kili-Şerif Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri,* Ankara 1957, S. 25-38; İslam Ansiklopedisi, c. 6. S. 168 v.d; Karal, a.g.e., c. 8, S. 215-230; Berkes, a.g.e., S. 271-296; Güneş, a.g.e., S.46 vd.

36 Bahri Savcı, *"Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı",* Ankara, 1978 S. VI. Halil İnalcık, Osmanlı Devleti'nde halkın yönetime katılmasını 1840'larda oluşturan vilayet meclislerine üye seçimiyle başlatmaktadır, bkz. "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Gelişim Safhaları", *Türk Kültürü,* S. 25, Ankara, 1964, s. 11.

37 bkz. *Takvim-i Vakayi,* Tertib-i Evvel, No: 1844; Serkiz Karakoç, *Tahşiyeli Kavanin,* c.2, Dersadet, 1341/1343, s. 34; Güneş a.g.e., s.73 vd.

38 Güneş, a.g.e., s.76

39 Meclisin açılış ve çalışmaları için, bkz. Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan,* 1293-1877, İstanbul: 1940. Seçilen üyelerin isimleri için, bkz. *Salname-i Aliye-i Devlet-i Osmaniye,* sene 1295, s. 100-105; Us, a.g.e., c. 2, s. 15-20. Seçimlerin yapılışı ve milletvekillerinin illere göre dağılımı için, bkz. Servet Armağan, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri", *Kanun-ı Esâsi'nin 100. Yılı,* Ankara, 1978, s. 149- 168; Karal, a.g.e., c. 8, s. 232-241; Güneş, a.g.e., s.100 vd.

40 Karal, a.g.e., c. 8, s. 242.

41 Karal, a.g.e., s.242.

42 Meclisin çeşitli yönleriyle incelenmesi için bkz. Armağan, *Kanun-ı Esâsi'nin 100. Yılı,* Ankara, 1978; *Türk Parlamentoculuğunun 100 Yılı.* Güneş, a.g.e,.s. 219-221.

43 İhsan Güneş, *Türk Tarihinde İttihad ve Terakki (1889-1918),* Ankara, 1977 (Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi. Hacettepe Üniversitesi Mezuniyet Sonrası Eğitim Fakültesi).

44 Güneş, a.g.e., s. 11.

45 Bu konuda bkz, Berkes, a.g.e., s. 347 v.d.; Mardin, a.g.e.; Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulur?,* İstanbul, 1965; Hilmi Ziya Ülken, *Çağdaş Düşünce Tarihi,* Konya, 1966.

46 Bkz. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali,* (Çev. Nuran Ülken), İstanbul, 1972, s. 83 v.d.; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* İstanbul, 1952, s. 146. Kar. Berkes, a.g.e., s. 352.

47 Güneş, *Türk Par. Tar...,* s.238.

48 Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul, 1967, s. 130.
49 bkz. Us, a.g.e., c. 1, s. 251 vd.
50 bkz. Güneş, Türk Par., c.1, s.243 vd
51 Milletvekillerinin sayılan ve etnik yapıları için bkz., Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri*, İstanbul, 1947, s. 31; Kar. Feroz Ahmad - Dankwart. A Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler" *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 4-5*. (1975-1976), İstanbul, 1976, s. 247. Bu dönem meclislerinin nitelikleri için bkz., Şükrü Hanioğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri", *T.C. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, 1989, s. 61-73. Mebusların adları ve seçim çevreleri için bkz. Güneş, Türk Par. Tarihi, c. 2., Ankara, 1998.
52 bkz. Güneş, a.g.e., c.1, s.386-412.
53 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 1, İstanbul, 1984.
54 Tunaya, a.g.e., s. 263-286. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, 1990.
55 Meclisin kapatılmasına neden olan olay İttihatçıların anayasanın 7. *ve* 35. maddelerini değiştirmek istemesi, muhalefetin ise buna karşı koymasıdır, bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkinci Devre 1. Sene, 5 Mayıs 1328 tarihli oturum, 9 Haziran 1328 tarihli oturum. Okandan, a.g.e., s. 111.
56 Okandan, a.g.e., s. 110. Seçilen mebusların adları ve seçim çevreleri için bkz. Güneş, a.g.e., c. 2.
57 *Düstur*, İkinci Tertip, c. 7, s. 4-7.
58 Bu konudaki gelişmeler için bkz. Güneş, Türk Par., c. 1, s.262-270.
59 *Düstur*, İkinci Tertip, *c.*11, s. 72. *Takvim-i Vekayi*, 22 Kânunuevvel 1334.
60 Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim Geçirdiklerim*, c. 1, İstanbul, 1969, s. 212-213. Halide Edip'e göre ise tehcir eyleminden önce bile Ermenilerin sayısı nüfusun %2-20'si arasında bulunuyordu, bkz. Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1975, s. 14. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Diyarbakır Milletvekili olan Fevzi Bey, Ermenilerin hiçbir yerde nüfusun %10'unu geçemediğini belirtmiştir. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, c. 1, Ankara, 1959, s. 29-30. Yabancıların bu konu hakkında verdikleri rapor için, bkz. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara, 1973, s. 24; Karal, a.g.e, c. 8., s. 126-145.
61 Yalman, a.g.e., s. 212. Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara, 1981, s. 35.
62 Ergil, a.g.e., s. 36.
63 Ergil, a.g.e., s. 36. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c. 1, Ankara, s. 10-11.
64 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.3, Ankara, 1989, s.7.
65 Atatürk, *Nutuk*, c. 2, Ankara, 197 s. 626. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, Ankara, 1973, s. 5.
66 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1971, s. 57.
67 y. a.g.e., s. 57.
68 *Nutuk*, c. 2. s. 627.
69 Tunaya, a.g.e., s. 444. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, c. 1, 1959, s. 37.
70 *Nutuk*, c. 2. s. 627.
71 y. a.g.e.
72 Sonyel, a.g.e., s. 27.
73 y. a.g.e.

74 y. a.g.e.
75 y. a.g.e., s. 28.
76 y. a.g.e. s. 29. Şimşir, a.g.e., c. 1, s. 40.
77 Tunaya, *Siyasal Partiler,* s. 429. Şimşir, a.g.e., s. 40-41.
78 bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* c. 2. ks. 3- Ankara, 1951. c. 3. ks. 4.s. 1-30.
79 Sabahattin Selek, *Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı,* c 1, 1970, s. 59-60. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi,* c. 1, Ankara, 1991, s. 74.
80 Tamer Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı,* Ankara, 1970, s. 52.
81 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 55.
82 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* İstanbul, 1976, s. 96.
83 Akşin, a.g.e., s. 96. Kar. Baytok, a.g.e., s. 53 v.d.
84 bkz. Baytok, a.g.e., s. 56-60. İngilizlerin, Paris Barış Konferansı'nda hangi hedefleri gözeteceğini belirten bir rapor için, bkz. Akşin, a.g.e., s. 103-105; Osman Olcay, *Sevr Andlaşması'na Doğru,* Ankara, 1981.
85 Jaeschke, a.g.e., s. 54. Tam metin için, bkz. Bilal Şımşir, a.g.e., c. 1, s. 300.
86 Baytok, a.g.e., s. 68. Olcay, a.g.e., s. 6. Bristol da 11 Şubat 1920 tarihli bir yazısında Osmanlı topraklarının Avrupalı devletler arasında paylaşılmasının ileride sorun doğuracağına dikkati çeker. bkz. *U.s. National Archavies,* Belge No: 867.00/1140.
87 bkz., *İstiklâl Harbi,* c. 6. *İstiklâl Harbinde İç Ayaklanmalar (1919-1921),* Ankara, 1974. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* c. 2., İstanbul, 1986.
88 Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları,* İstanbul, 1953, s. 298.
89 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* S. 18, Belge No: 452.
90 Cebesoy, a.g.e., s. 298.
91 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* c. 3, s. 84.
92 *Takvim-i Vekayi,* 11 Nisan 1336, s. 2.
93 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* s. 51, Belge No; 1174.
94 Tansel, a.g.e., s. 111.
95 Tansel, a.g.e., s. 113.
96 *Türk İstiklâl Harbi,* c. 6., s. 34.
97 Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar,* İstanbul, 1955, s. 18.
98 Nadi, a.g.e., s. 22.
99 Celâl Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar,* İstanbul,1955, s. 44.
100 y. a.g.e., s. 45.
101 Cebesoy, a.g.e., s. 363.
102 *Türk istiklâl Harbi,* c. 6, s. 37.
103 y. a.g.e., s. 90.
104 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları,* c. 1, Ankara, 1980. s. 7.
105 *Türk İstiklâl Harbi,* c. 6, s. 89.
106 *Nutuk,* c. 2. s. 442.
107 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları,* c. 1. s. 8.
108 Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri,* İstanbul, 1955, s. 98-100.
109 bkz. *İkdam,* 25 Mayıs 1919. Celal Bayar, *Ben de Yazdım,* c. 6, s. 1872.
110 Atatürk, *Nutuk,* c. 3,. s. 915-916, Belge No: 26.
111 bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* Ankara, 1984, s. 170.
112 Türkgeldi, a.g.e., s. 219.
113 Turan, a.g.e., s. 26.

114 *Nutuk*, c. 1, s. 66.
115 *Nutuk*, c. 3, s. 931-932, Belge No: 39.
116 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1951, s. 232. Akşin, a.g.e., s. 436, 442,443. *Alemdar*, 22-29 Temmuz 1335.
117 bkz. *Alemdar*, 26 Temmuz 1335.
118 Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1969.
119 İğdemir, y. a.g.e.
120 *Düstur*, İkinci Tertip, c. 11, s. 373.
121 *Takvim-i Vekayi*, 4 Teşrinievvel 1335.
122 bkz. *Düstur*, İkinci Tertip, c. 11, s. 388. Ali Rıza Paşa müntehib-i sanîlerin on beş gün içinde seçilmelerine başlanmasını, onu izleyen beş gün içinde de mebus seçimlerinin yapılmasını belirtmiştir, bkz. *Milli Nevsal*, c. 1, s. 170. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Hükümeti seçim kararını ilan etmeden, 23 Eylül'de bir tamim yayınlayarak iki gün içinde seçim hazırlıklarının bildirilmesini istemiştir, bkz. B.O.A., D.H., KMS. Dosya No: (56/1) 3.
123 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 182 v.d. Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş", Ankara, 1956, s. 1.
124 bkz. *Sabah*, 26 Eylül 1335. Tunaya, a.g.mk., s. 3. Sadrazam, 23 Temmuz 1335'te İngiltere temsilcisi Amiral Colthorpe'u ziyaret ederek seçime karşı olduğunu belirtmiştir bkz. Şimşir, a.g.e., c. 1, s. 84, 199-205.
125 Yunus Nadi, a.g.g., Tefrika No: 162.Kar. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Ankara, 1965, s. 147. Turan, a.g.e., s. 49-53.
126 bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara, 1964, s. 114.
127 *Nutuk*, c. 3, Belge No: 160.
128 Yunus Nadi, "*Yeni Gün*'den *Cumhuriyet*'e", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1925, Tefrika No:162.
129 bkz. İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. III, s. 8 (1987), s. 431.
130 Oşmanlı Mesai Fırkası'nın adayı Numan Usta'nın seçilmesi için Müdafaa-i Hukukçular da çaba göstermişlerdir. Türkgeldi, a.g.e., s. 252. Bu tutumla ulusal eylemciler, verilecek savaşta sosyalistleri de yanlarına almayı amaçladıklarını ortaya koymuşlardır. *Nutuk*, c. 3, İstanbul, 1970, s. 1132, Belge No: 180.
131 Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1976, s. 316. Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, Ankara, 1976, s. 113. *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 1977, s. 47-50.
132 *Alemdar*, 26 Kânunevvel 1335. İtilafçılara göre seçim başlarken belediye reisleri değiştirilmiş, kaymakamlar seçime müdahale etmişlerdir, bkz. *Alemdar*, 29 Kanunuevvel 1335. Osman Nuri Efendi'nin seçilmesi için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin silahlı adamlarının çalıştığı, oysa bu kişinin vatana ihanet suçuyla yargılandığı iddia edilmiştir, bkz. B.O.A., DH-ŞFR, 106. Yenişehir'de Fahri Bey çoğunluğu sağlayacakken seçim ertelenmiş, bkz. a.g.e., 105.
133 Türkgeldi, a.g.e., s. 252-253.
134 Meclis-i Mebusan tutanaklarıyla Meclis-i Âyan tutanakları karşılaştırıldığında bu durum somut bir biçimde ortaya çıkar. Tunaya, a.g.mk., s. 7.
135 Turan, a.g.e., c. 2, s. 70 vd.
136 Yunus Nadi, a.g.g., Tefrika No: 163.
137 Yunus Nadi, y. a.g.e. Tülay Duran, "Felah-ı Vatan İttifakı", *Belgelerle Türk Tarihi*

Dergisi, s. 61, s. 12 vd. Güneş, a.g.mk., s. 433.

138 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi IV. Dönem*, s. 115. Belgenin yorumsal çözümü için bkz., Tunaya, a.g.mk., s. 7 v.d. Ayrıca bkz., *İleri*, 9 Şubat 1336, s. 2. *İfham*, 10 Şubat 1336. Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misak-ı Milliye Bağlılık Andı İçilmesi," *Tarih ve Toplum*, s. 19-22, Temmuz-Ekim 1985, s. 47-51, 50-54, 33-41, 59-64. Turan, a.g.e., s. 82-91.

139 Tunaya, a.g.mk., s. 1.

140 Baytok, a.g.e., s. 89.

141 Hükümet yayınladığı resmi duyuruda İtilaf Devletleri'nin siyasi temsilcilerinin sabah hükümete verdikleri notada ve akşam gazetelerde yayınlanan resmi duyurularında İstanbul'un o günden itibaren geçici olarak askeri işgal altına alındığını, herkesin sükunetle işi ve gücüyle meşgul olmasını tavsiye ediyordu, bkz. *Takvim-i Vekayi*, 17 Mart 1336. İşgal kuvvetleri komutanının yayınladığı duyuru için bkz. *Nutuk*, c. 1, s. 414-416.

142 s. 378-379. Tutuklanmaktan korkan bazı kişiler ya İtalyanlara sığınmış ya da İtalyan denetimindeki yerlerden geçerek ulusalcılara katılmıştır, bkz. *U.S. National Archives*, 867.00/1176. Yüksek Komiserlik ilk işgal edilecek yer olarak Savunma ve Donanma Bakanlığı ile posta, telefon ve telgraf hatları olduğunu belirtmiştir, bkz. *U.S. National Archives*, 867.00/1159.

143 bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi IV. Dönem*, *Takvim-i Vekayi*, 13 Nisan 1336.

144 *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1336.

145 y. a.g.g., 6 Şubat 1336.

146 y. a.g.g., 23 Mart 1336.

147 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1969, s. 513-514.

148 Karabekir, a.g.e., s. 515.

149 Karabekir, a.g.e., s. 515.

150 Karabekir, a.g.e., s. 516.

151 *Nutuk*, c. 1, s. 421.

152 Örneğin, Erzurum Milletvekili Ziya Bey, bkz. Karabekir, a.g.e., s. 520.

153 Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 25.

154 Mustafa Kemal'in 17 Mart tarihli gizli istemini 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey, Sivas Valisi Reşit Paşa'ya göstermiş ve ondan bu konudaki görüşlerini sormuştur. Reşit Paşa halkın "Meclis-i Mebusan" terimini bildiğini, "Heyet-i Temsiliye'ye alışık olduğunu belirterek, halka yabancı olarak gördüğü "Meclis-i Müessisan" terimine karşı çıkmıştır, bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1958, s.23, Vesika No: 593-594, s.95.

155 *Nutuk*, c. 1, s. 421-422. Kâzım Karabekir ise, genelgeyi biraz daha farklı vermektedir, bkz. a.g.e. s. 516-517. Mustafa Kemal'in her livadan beş kişi seçilmesini istemesinin nedenlerini Karabekir şöyle açıklamaktadır:

1. Meclisi Ayan olmayacak.

2. Bazı yerlerde seçim yapılamayacak. Bu da az milletvekilinin Ankara'ya gelmesine yol açacak. Az milletvekilinin Ankara'ya gelmesi temsil gücünü azaltacak. Bunu önlemek için her livadan beş kişinin seçilmesi zorunlu görüldü. Karabekir, s.517

156 *Düstur*,. Tertib-i Sani, c. 1, s. 14-16.

157 *Nutuk*, c. 1., s. 424-425.

158 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1336.

159 *Öğüt*, 29 Mart 1920.

160 4 Mayıs 1336 tarihli emrin yazılış yerleri bize bu konuda şu bilgiyi vermektedir: Edir-

ne, Bursa, Erzurum, Bitlis, Trabzon, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Kastamonu, Konya vilayetleriyle Erzincan, Canik, Ayıntap, Maraş, Urfa, Kayseri, Niğde, İçel, Teke (Denizli-Nazilli), Menteşe, Afyon, Eskişehir, Kütahya, Karesi, Kala-i Sultaniye, İzmit, Bolu, Çatalca mutasarrıflıklarına, Yozgat, Gelibolu, Teklurdağı, Kırkkilise, istinaf müddeî-i umumiliklerine yazıldıklarına göre, meclisin egemen olduğu yörelerin buralar olduğu söylenebilir, bkz. Faik Reşit Unat, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşuna Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. 1, s. 6, s. 404.

161 Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, s. 72.

162 *Nutuk*, c. 1., s. 427. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, s. 26, Belge No: 672.

163 y. a.g.d. Belge No: 683. 26 Mart 1920'de Cemil Bey'e yazılan bir şifrede her tarafta seçim başladığı halde Maraş ve Urfa'dan haber alınamadığı belirtilerek, Harput ve Diyarbakır'da seçimin ertelendiğine ilişkin haberler yayıldığına dikkat çekilmiş ve seçimin yapılması için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir, bkz. a.g.d., s.13, Belge No: 345.

164 Karabekir, a.g.e., s. 545.

165 *Nutuk*, *c.* 1, s. 428.

166 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 323 v.d. Fahrettin Bey'le Yusuf İzzet Paşa'nın olumsuz tavırları seçimleri de etkilemiştir. Karabekir, a.g.e., s. 533.

167 Fahrettin Altay; *On Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul, 1970, s. 237. Nisanın 10'undan sonra seçimlere daha çok önem verilmiştir, bkz. Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, s. 25.

168 Karabekir, a.g,y., s.546.

169 Emin Erkul, "Milli Mücadele Hatıraları", *Vakit*, 18 Şubat 1954, s. 2.

170 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (TBM.M Zb.C), c. 1, s. 143-144.

171 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1953, s. 310-311.

172 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1956, s. 16, Belge No: 413-414, 430.

173 *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 1977, s.145. Fevzi Paşa bu biçimde Gekboza (Gebze)'dan milletvekili seçilmiştir, bkz. a.g.e., s. 141-143.

174 Nadi, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, s. 27.

175 *Nutuk*, *c.* 1, s. 431.

176 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Ankara, 1971, s. 34 v.d. Karabekir anılarında meclisin açılışını çok dervişane bir hareket olarak niteler, bkz. a.g.e., s. 617.

177 Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, s. 111. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. 2, İstanbul, 1977, s. 255.

178 Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi binası Enver Paşa'nın isteği üzerine 1915'te Numune Mektebi ya da Fırka Kulübü olarak planlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik darlık dolayısıyla bina bitirilememişti. Mondros Mütarekesi sonrasında işgaller başlayınca küçük bir Fransız birliği bu binaya yerleştirilmiştir. Atatürk'ün Ankara'ya gelmesinden ve meclisin açılması kararlaştırıldıktan sonra bu bina meclis binası olarak belirlenmiştir. Yarım kalmış işlerin tamamlanması görevi, İttihat ve Terakki Partisi'nin temsilciliğini de yapmış olan Necati Bey'e verilmiştir. Necati Bey'in çabaları ve Ankara halkının katkılarıyla binanın eksiklikleri giderilmiştir. Bina 22x43 metre boyutunda bodrum üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir. Bina bir koridorla iki yana sıralanmış irili ufaklı odalardan oluşuyordu. Devrin tüm özelliklerini yansıtan bu binanın cephelerinde Ankara taşı kullanılmıştı. Ön cephedeki üçlü ikili kemerlerse ahşap konsullara oturmuştu. Geniş saçaklarla ön cephedeki iki balkon ise binanın özelliğini yansıtmaktadır.

179 Nadi, y. a.g.e., s. 31.
180 Hamdullah Suphi, *Günebakan*, 1929, s. 169.
181 *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336.
182 Yalman, a.g.e., s.c. 2, s. 244.
183 *İkdam*, 8 Eylül 1337, s. 2.
184 Hamdullah Suphi, a.g.e., s. 169.
185 *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336.
186 6 Mayıs 1920 tarihli ve Eskişehir merkezli bir İngiliz raporunda 24'ü İstanbul'dan gelen olmak üzere 174 üyeyle açıldığı belirtilmişse de bu sayı kanımca abartılıdır. Yerli kaynaklarda bunu doğrulayıcı bilgi yoktur. Meclisin açıldığı gün Eskişehir'de tutuklu bulunan 10 Fransız askeri serbest bırakılmıştır. Bunlar Bursa yoluyla İstanbul'a gitmişlerdir, bkz. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 2, Ankara, 1975, s. 101-102.
187 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Ankara, 1940, c. 1, s. 2. Sadeleştirilmiş biçimi için bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Devirden Devire*, c. 1, 1974, s. 12- 13. Meclisin açılışıyla ilgili olarak 1500 kutlama telgrafı gelmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1336, s. 2. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, c 1, s. 40, 46, 93, 113, 193, 218, 219, 265. Ülke dışından sadece Irak Şeyh-ül Meşayih-i Acemi kutlama telgrafı göndermiştir.
188 bkz. Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, s. 113-115; Vasfı Raşit Seviğ, "23 Nisan 1920'den 24 Nisan 1924'e Kadar Anayasa Hareketleri", *A.U.H.F. Dergisi*, c. VIII, s. 1-2, s. 18. Kâzım Karabekir Paşa ise "Şura-yı Milli" adının verilmesini istiyordu, *İstiklâl Harbimiz* s. 517. Halide Edip meclisin adı konusundaki tartışmanın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının idam fetvasının duyulduğu ya da meclisin açılmasından önceki gün yapıldığını, Hamdullah Suphi Bey'in "Kurultay", Celalettin Arif Bey'in "Meclis-i Kebir-i Milli", bir başkasının da "Büyük Millet Meclisi" adını önerdiği ve "Büyük Millet Meclisi" önerisinin kabul edildiğini belirtmektedir, bkz. Halide Edip, *The Turkish Ordeal*, London: 192, s. 144.
189 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, c. 1, s. 2.
190 *Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan* 1920.
191 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, c. 1, s. 3, 6, 8.
192 y. a.g.e., c. 1, s. 157.
193 TBMM Zb. C, c. 2, s. 156.
194 y. a.g.e., c. 3, s. 281.
195 y. a.g.e., c. 2, s. 141.
196 bkz. y.a.g.e., c. 8, s. 324 vd. *Düstur*, c. 1, s. 34, 92, 227. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası*, c. 1, s. 23, 108.
197 bkz. Coşkun Üçok, "Tarihimizde Türkiye Sözcüğünün Resmen İlk Kullanılışı" *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1988 Atatürk Dizisi 21*, Ankara. 1988, s. 49-56, Üçok, *Tarih ve Toplum*, No: 41, Mayıs 1987.
198 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavainin Mecmuası*, c. 1, s. 157-158. *Sicilli Kavainin Kısmı Evvel*, c. 1, İstanbul: 1926, s. 52, 72, 73-78. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, c. 11, s. 318-335.
199 *Düstur*, c. 1, s. 21. 20 Ocak 1921'de çıkarılan Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun 3. maddesinde de "Türkiye Devleti" ibaresi geçmektedir.
200 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, Ankara, 1961, s. 11.
201 Yılmaz Altuğ, *Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)*, İstanbul: 1978, s. 39.
202 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul*, 1979, s. 54.

203 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1969, s.244.
204 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber*, Ankara, c. 2:
205 Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, s. 310-311.
206 Goloğlu, *Üçüncü ...*, s. 159.
207 Frederick Frey, *The Political Elite in Turkey*, Cambridge, 1965, s, 311. Bu sayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki isim defterine seçildiği belirtilen milletvekillerini göstermektedir. Bunların tümü milletvekilliği niteliği kazanmamıştır.
208 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem* (1919-1923), c. 3, Ankara, 1995. Bu sayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki isim defterinde seçildiği belirtilen milletvekillerini göstermektedir. Ölen, öldürülen, istifa edenlerin sayıları çıkarılmamıştır.
209 İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci, I. ve II. Meşrutiyet Dönemi*, Ankara: 1997, s. 249.
210 Mehmet Salih Efendi, Erzurum ve Ertuğrul'dan; Mehmet Akif Bey, Burdur ve Biga'dan; Yusuf İzzet Paşa, Bolu ve İzmit'ten; Hamdi Efendi, Diyarbakır ve Siverek'ten; Kadri Ahmet Bey, Diyarbakır ve Siverek'ten seçilmişti,.bkz, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Mesai Hülasası*, s.3-4.
211 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, c. 3, s. 281.
212 y. a.g.e., c. 3, s. 467.
213 *Düstur*, c. 1. s. 57.
214 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları* (T.B.MMG.C.Zb.), Ankara, 1980, c.s 1, s. 222. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, c. 3, s. 551.
215 bkz. Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara, 1976.
216 TBMM G.C.Zb, c. 1, s. 15.
217 y. a.g.e., c. 1, s. 15.
218 y. a.g.e., c. 1, s. 12.
219 y. a.g.e., c. 1, s. 15.
220 y. a.g.e., c. 1, s. 18.
221 bkz. y. a.g.e., c. 1, s. 223-224.
222 *Düstur*, c, 1, s. 10.
223 Kâzım Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1973)*, Ankara: 1973, s. 1- 73.
224 bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönemi (1919-1923)*, c.3, Ankara, 1995; Öztürk, a.g.e., s. 1-73. Kitabımın bundan önceki baskılarında o dönemde yeni çıkmış olan Nurettin Gülekli ve Can Onaran tarafından hazırlanan *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 50. Yıl Dönümü (1920-1970)* [İstanbul, 1973] adlı kitaptaki verileri esas alarak 378 kişinin milletvekilliği hakkını kazandığını yazmıştım. Yeni yapılan yayınlar sayesinde bu hatamı da düzeltmiş oluyorum. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1337'de meclisin ikinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada ikinci yıla 12'si Malta'da tutuklu, 68'i İstanbul Meclis-i Mebusan'ından gelen, 270'i de B.M.M. üye olarak seçilen toplam 350 üyeyle başladıklarını belirtmektedir. (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.1,s.170), 1 Mart 1339'da yaptığı konuşmada ise bu sayının 341'e düştüğünü açıklamıştır (a.g.e.y.,s.306). Birinci dönemi eylemli olarak tamamlayan TBMM'nin üye sayısının 337 olduğu görülmektedir.
225 bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952.
226 bkz. Gencay Şeylan, "Millet Meclisinin Meclis Açısından Yapısı Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüz Yılı*
227 Ahmet N. Yücekök, *Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi*, Ankara, 1983, s. 9

228 *Meydan Larousse*, "Kültür", c. 7, s. 724.
229 bkz.Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1982, s.2.
230 E. Hovvard Wilson-İlhan Başgöz, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1968, s. 14.
231 bkz. Berkes, a.g.e. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1970. Roderic H. Davison, *Reform in The Ottoman Empire* (1856-1876), New York, 1973. Frederick W. Frey, "Eductation", *Political Modernization in Japon and Turkey*, Prencepton, 1964, s. 205-254.
232 Wilson, a.g.e., s. 14.
233 Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri* (1846-1940], Ankara, 1978, s. 141.
234 Kimi soru önergeleri ortak imzalıdır. Biz bu çalışmada ortak imzalı soru önergelerini ilk imzaya göre aldık.
235 Kimi istizah takriri ortak imzalı verilmiştir. Biz ilk imzayı esas aldık.
236 Tek dönem Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda bulunan mebusların önemli bir bölümü de (65 kişi) 12 Ocak 1920'de açılıp 18 Mart 1920'de çalışmalarına ara veren son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesidir.
237 Parlamento deneyimi olmayanların % 51.5'i mecliste konuşmuştur.
238 Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olarak bulunan kişilerin doğum yerleri itibariyle dağılımı da şöyledir (5'ten fazla milletvekili veren iller):
İstanbul 32; Erzurum 12; Elazığ 10; Bitlis 9; Denizli 9; Diyarbakır 8; Siirt, Konya, Yozgat, Isparta, İzmir, Dersim, Mardin 7; Kastamonu, Kayseri, Trabzon, Amasya, Ankara, Antalya, Bursa 6; Adana, Afyon, Artvin, Balıkesir, Erzincan, Gümüşhane, İçel, Kangırı, Maraş, Muş, Selanik, Sinop, Tokat 5; Aydın, Çanakkale, Edirne, Eskişehir, Malatya, Rize 4; Antep, Karaman, Kırşehir, Manastır, Muğla, Nevşehir, Niğde, Rodos, Samsun, Urfa, Uşak, Bayazıd, Van 3; Adıyaman, Burdur, Çorum, Gelibolu, Girit, Gümülcine, Kırklareli, Manisa, Mersin, Midilli, Ordu, Oltu, Serez, Serfice, Şebinkarahisar, Ünye, Yugoslavya 2.
239 İsmail Habib, O *Zamanlar*, Ankara, 1981, s. 237.
240 Yakub Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, s. 10.
241 İsmail Habib, *Atatürk İçin*, İstanbul, 1939, s. 58.
242 Suphi Nuri, "Halk Fırkası", *İleri*, 24 Kânunuevvel 1338.
243 TBMM Zb. C., c. 28, s. 286. Mustafa Kemal Paşa'nın da zaman zaman meclisteki gelişmelerden rahatsız olduğu hatta meclisi kapatmayı bile düşündüğü günler olmuştu, bkz. *İsmet İnönü Hatıraları* 2. Kitap, Ankara, 1987, s. 107-108.
244 Mustafa Kemal Paşa Ankara'dan ayrıldığı sırada İsmail Şükrü Efendi, Hilafet-i Islamiye ve Büyük Millet Meclisi adıyla bir kitapçık yayınlamıştı. Bu kitapçık ve doğurduğu tepkiler hakkında bkz. Dursun Ali Akbulut, *Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet*, Samsun, 1994, s. 32-66. TBMMZ b. C, c. 26., s. 446, TBMM G.C.Zb., c. 3., s. 1232 vd.
245 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, 1982, s. 32.
246 a.g.e., s. 84.
247 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (TBMM Zb.C.), c. 28., s. 283.
248 TBMM Zb. C., c 28, s. 285.
249 y. a.g.e., s. 237.
250 a.g.e., s. 285.

251 Hakkı Hami Bey "Her kararın bir ismi olur. Bendeniz bu karara mukaddes karar denmesini teklif ediyorum" demişse de meclisin her kararının mukaddes olduğu belirtilerek öneri reddedilmiştir.
252 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, c. IV,* 1964, s. 486.
253 Kaza Teftiş Heyeti'nde ise 3 ziraatçi, 1 sanayici, 1 tüccar, 2 hür meslek sahibi üye bulunacaktı. Hür meslek sahipleri ise hükümete bağlı olmayan öğretmenler, mühendisler, doktorlar, hukukçular, yazar ve gazetecilerle devlete bağlı olmayan yüksekokul mezunlarıydı.
254 TBMM Zb. C, c. 28, s. 324.
255 bkz. TBMMZ b.C, c. 28, s. 324-326.
256 a.g.e., s. 330 vd. *Düstur,* 3. Tertip, c. 4, Ankara, 1953, s. 17.
257 bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,* s. 488-489.
258 TBMM Zb. C, C.29, s. 32.
259 bkz. a.g.e., s. 175-190.
260 İsmail Şükrü Efendi'nin çalışmaları için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları, s.* 317.

II. TBMM'DE DÜŞÜNCE AYRILIKLARI (Sayfa 131-245)

1 Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası (1919-1920), Giresun, 1972, s. 34.
2 *Vakit,* 1 Haziran 1335.
3 bkz. *İleri,* 23 Teşrinevvel 1335.
4 Gotthard, Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1971, s. 3-4.
5 *Alemdar,* 6 Kânunusani 1335.
6 a.g.g., 3 Mart 1335.
7 a.g.g., 30 Mayıs 1335.
8 a.g.g., 19 Mayıs, 1335.
9 a.g.g., 21 Mayıs 1335.
10 a.g.g, 21 Haziran 1335. Refi Cevat'ın düşünceleri için bkz. Metin Ayışığı, *Refi Cevat Ulunay'ın Milli Mücadele Devri Makaleleri,* Balıkesir, 1994.
11 Mehmet Ali Birand, "Sevr Zabıtlarından Türkiye'yi Yönetme Yöntemi", *Milliyet,* 9 Ocak 1981. Olcay, a.g.e., s. 7.
12 Bkz.Cengiz Dönmez, *Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti,* Ankara, 1999; Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* Ankara, 1988, s.55-143.
13 *BOA,* DH-KMS, Dosya No: 52-1, Belge No: 98/3.
14 BOADH-KMS, Dosya No: 52-1, Belge No: 98/5. İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin bu telgrafı tüm vilayetlere yazdığı arşivdeki belgelerden anlaşılmaktadır, bkz. a.g.e., Belge No: 98/1, 98/3, 4, 5.
15 *BOA,* DH. KMS, Dosya No: 52-1, Belge No: 98/7.
16 *Vakit,* 28 Ağustos 1335, s. 2.
17 *Vakit,* 21 Ağustos 1335, s. 3. bkz. Tevetoğlu, *a.g.e.,* s. 55-143.
18 bkz. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* c. 1, Ankara, 1973, s. 24-25.
19 Sina Akşin, *a.g.e.,* s. 117. Tevetoğlu, a.g.e., s. 147-194.

20 bkz. *Yeni Gün,* 8 Kânunuevvel 1334.
21 bkz. Akşin, a.g.e., s. 117. Erol, a.g.e., s. 37-39.
22 *Vakit, Yeni Gün, İstiklâl, Âti.*
23 *İstiklâl,* 23 Mayıs 1335.
24 a.g.g., 23 Mayıs 1335.
25 *Vakit,* 31 Temmuz 1335.
26 *Vakit,* 2 Ağustos 1335.
27 *Vakit,* 4/13 Ağustos 1335.
28 Akşin, a.g.e., s. 524.
29 bkz. *Nutuk, c.* 1, s. 90-103.
30 bkz. Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları,* Ankara, 1969, s. 47-70.
31 *Alemdar,* 1 Ağustos 1335.
32 bkz. *İleri,* 31 Ağustos 1919; *Yeni Gün,* 22 Teşrinievvel 1335, s. 3; *Yeni Gün,* 30 Teşrinievvel 1335, s. 2; *Yeni Gün,* 25 Şubat 1336.
33 Rupert, Emerson, *Sömürgelerin Uluslaşması* (Çev. Türkkaya Ataöv), Ankara, 1965, s. 3.
34 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu,* Ankara, 1975, s. 251.
35 Emerson, a.g.e., s. 26.
36 bkz. Tunaya, *Siyasi Partiler,* s. 479-512.
37 Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,* İstanbul, 1981, s. 27.
38 Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken,* c. 1, Ankara, 1959, s. 27.
39 Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları* (1918-1920), İstanbul, 1998.
40 *Sebilürreşad,* c.15, s.399.
41 a.g.d., c.15, s.399.
42 a.g.d., c.16, s.108.
43 a.g.d., c.15, s.425.
44 a.g.d., c.16; s.12.
45 a.g.d., c.16, s.12.
46 a.g.d., c.15, s.440.
47 a.g.d., c. 15, s. 441.
48 a.g.d., c. 15, s. 440.
49 a.g.d., c. 16, s. 120.
50 a.g.d., c.17, s.26.
51 a.g.d., c.17, s.26.
52 bkz. a.g.d., c.17, s.37.
53 a.g.d., c.18, s.142.
54 a.g.d., c.15, s.399.
55 a.g.d., c. 18. s. 69.
56 a.g.d., c. 18, s. 304.
57 bkz. Baskın Oran, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği,* Ankara, 1980.
58 Şerif Mardin, a.g.e., s. 105-106.
59 Batılı düşünceden söz etmeye gerek görmüyorum. Çünkü tüm düşünce akımları az veya çok Batı düşüncesinin yarattığı ürünleri almaya taraftardır.
60 bkz. Muhammed Sadıg, *Türkiye'de İkinci Meşrutiyet Devrinde Fikir Cereyanları,* Ankara, 1964 (Basılmamış Doktora Tezi); Yusuf Akçora, *Türk Yılı,* 1928; Yusuf Akçora, *Üç Tarz-ı Siyaset,* Ankara, 1976; Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar,* Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (Çev. Kadir Günay), Ankara, 1979; Ziya Gö-

kalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muassırlaşmak,* Ankara, 1976.
61 bkz. Lewis, a.g.e., s. 346; Heyd, a.g.e., s. 126; Berkez, a.g.e., s, 370.
62 bkz. Gökalp, a.g.e., s. 48-49.
63 bkz. *Türk Yurdu Dergisi.*
64 Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1918),* (Çev. Nuran Ülken), İstanbul, 1971, s. 228-229. 1914'te yazılan Kızılı Destan şiiri de bunun somut kanıtıdır.
65 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, c.* 2. ks. 4, Ankara, s. 374-397.
66 *Vakit,* 30 Haziran 1917.
67 *Ati,* 8 Temmuz 1334.
68 *Vakit,* 31 Mayıs 1335.
69 Bülent Tanör, "Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu", *Lozan'ın 50. Yılına Armağan,* İstanbul, 1978, s. 210-211.
70 *Nutuk,* c. 1, s. 12.
71 a.g.e., s. 13.
72 a.g.e., s. 14.
73 a.g.e., c. 3, s. 910.
74 a.g.e., c. 1. s. 30-31.
75 Temmuz 1336'da meclisin gizli oturumunda ulusal sınırlarımız içinde yaşayan çeşitli Müslüman unsurların birbirlerinin etnik, yöresel, ahlaksal haklarına saygı gösteren öz kardeş olduklarını belirtmiştir, bkz. TBMM G. Zb. C., c. 1, s. 73. Şubat 1336'da *Hâkimiyet-i Milliye*'de çıkan "Asrın Prensipleri" adlı bir başmakalede de şöyle yazılmıştı. "Bizim de vaziyet-i milliyemiz hududumuzla tekerrür etmiş bir milliyettir. Mütareke hududu kabul ettiğimiz, milliyet prensiplerinin çizdiği huduttur. Bunun içinde yaşayan insanları ırkları ve asaf kavimleri ne olursa olsun millettaş addederiz. Aynı zamanda memalik-i Osmaniye'nin her tarafı için önemli gördüğümüz adem-i merkeziyeti uygulamakla her kavmin kendi muhitinde gelişmesinin sağlanmasına çalışılacaktır."
76 Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler,* Ankara, 1969, s. 7-8.
77 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 1, s. 4.
78 a.g.e., s. 11.
79 Erzurum'dan Sivas'a gidileceği sırada Mazhar Müfit, "Paşam Sivas'ta manda sorunu bizi üzecek" dediğinde Mustafa Kemal'in "Ahmaklar, memleketi, Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terk etmekle kurtulunacağını sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bütün bir vatanı ve tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklalini feda ediyorlar" demiştir, bkz. Kansu, a.g.e., c. 1, s. 171.
80 *Hâkimiyet-i Milliye,* 16 Şubat 1336. Seha L. Meray, *Lozan'ın Bir Öncüsü Prof. Ahmet Selahattin Bey (1878-1920),* Ankara, 1976.
81 bkz., Uluğ İğdemir, a.g.e., s. 47-75.
82 Tam bağımsızlıkçı düşünceyi savunanların birleşebildiği nokta "Misak-ı Milli" ile saptanan sınırlar içindeki toprakları kurtarmaktı. Bu toprakları kurtarma yöntemi, kurtarıldıktan sonra bu topraklar üzerinde kurulacak düzen konusunda aralarında görüş birliği yoktur.
83 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* İstanbul, 1955, s. 14.
84 Halide Edip Adıvar, *Türkiye'de Şark, Garp, Amerikan Tesirleri,* İstanbul, 1955, s. 138.
85 Adıvar, a.g.e., s. 137.
86 İğdemir, a.g.e., s. 85 vd.
87 *Albayrak,* 1 Nisan 1336.

88 bkz. Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri*, İstanbul, 1979, s. 147 v.d.
89 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (TBMM Zb.C.,), c. 1, s. 251-257. 1 Mayıs Bayramı'nın Trabzon'da görkemli bir biçimde kutlanması üzerine *Açıksöz* gazetesi "1 Mayıs'tan itibaren Trabzon'da Bolşeviklik ilan edildiğini" yazmıştır, bkz. *Açıksöz*, 2 Mayıs 1336, s. 2.
90 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Haziran 1336.
91 *Yeni Gün*, 25 Ağustos 1336, s. 2.
92 *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Temmuz 1336.
93 TBMM Zb.C., c. 4, s. 347.
94 y. a.g.e., s. 346, 357. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.*, c. 1, s. 126. TBMM Zb.C., c. 23, s. 74.
95 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 101.
96 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19Ağustos 1336.
97 *Yeni Gün*, 20/25 Ağustos 1336.
98 *Yeni Gün*, 20 Ağustos 1336.
99 *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrinievvel 1336.
100 a.g.g., 16 Teşrinievvel 1336.
101 a.g.g., 9 Teşrinievvel 1336.
102 *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinievvel 1 336.
103 a.g.g., 9 Teşrinievvel 1336.
104 *Yeni Gün*, 23 Kânunusani 1336.
105 a.g.g., 31 Ağustos 1336.
106 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 6/7/8 Mart 1337.
107 a.g.g., 8 Mart 1337.
108 a.g.g.,6 Şubat 1337.
109 *Peyam-ı Sabah*, 26 Şubat 1337, s. 2.
110 TBMM G.Zb.C., c. 2, s. 40-41.
111 *Sebilürreşad*, *c.* 18, s. 308.
112 *Sebilürreşad*, c. 18, s. 309.
113 a.g.d., c. 18, s. 311.
114 a.g.d., c. 18, s. 311.
115 a.g.d., c. 18, s. 311.
116 a.g.d., c. 18, s. 312
117 a.g.d., c. 18. s. 314.
118 a.g.d., c. 18, s. 314.
119 a.g.d., c. 19. s. 131. Mehmet Akif, "İnsanlar yaradılışta bir değildir. Kimi zeki, kimi kalın kafalı. Birisi çalışır kazanır, diğeri düşünür kullanır. Nasıl ki fakirin can çekişmesinden sefihin zevk alması 'müştekre' ise toplumsal bir güçle birisinin düşünsel ürünü olan 'servet-i bila-avz olup' diğerine vermek de o kadar 'müştekre' ve zulümdür. Birisi ifrat ise değeri tefrittir. Kaş yapmak için göz çıkarmaktan başka bir şey değildir." der. bkz. a.g.d., c. 19., s. 133.
120 a.g.d., c. 19.s. 207.
121 bkz. TBMM Zb.C., c. 1, s. 251 vd
122 y. a.g.e., s. 257 v.d.
123 TBMM G. C. Zb. C., c. 1, s. 4.
124 TBMM Zb. C, c. 1, s. 258.
125 TBMM 2b. C, c.1, s. 47 vd.
126 y. a.g.e., s. 251.

127 y. a.g.e., s. 259.
128 y. a.g.e., s. 260.
129 y. a.g.e., c. 6, s.12.
130 Atay, *Çankaya*, s.260.
131 TBMM 2b, C., c.6, s.16.
132 y. a.g.e., c. 7, s.276.
133 y. a.g.e., c.7, s.276.
134 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*,c.1, s.135. Kar. TBMM Zb. C., c.18, s.254..
135 TBMM G.Zb. C., c. 2, s. 29-30.
136 y. a.g.e., c. 1. s. 47 vd.
137 y. a.g.e., s. 72.
138 bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 78.
139 Karabekir, İstiklâl *Harbimiz*, s. 799.
140 Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, s. 135-136.
141 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. c. 1, s. 101-102.
142 Atay, a.g.e., s. 260. Damar Arıkoğlu, *Milli Mücadele Hatıralarım*, İstanbul, 1961, s. 260. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Vekili, Türkiye'de toplumsal devrim yapmak gerekirse bunu Anadolu halkının yapacağını belirterek Sovyet elçilik heyetinin iç politikaya karışmamasını diplomatik bir dille belirtmiştir, bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM G.C. Zb*,. Ankara, 1980, c. 1, s. 340-341.)
143 y. a.g.e., s. 333.
144 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 471-475.
145 Atay, *Çankaya*, s. 260.
146 Çerkez Ethem, *Yeni Dünya* gazetesi muhabiriyle yaptığı söyleşide, sosyalizmin dünyayı istila edeceğini, bu nedenle de Anadolu halkının onu gerektiği biçimde karşılayıp benimsemesini istemiştir. Ethem, ülkenin geleceği ve halkın mutluluğu açısından sosyalizmin yararlı olduğunu, Anadolu'nun bu cereyanla bağımsızlığını kurtarabileceğini belirtmiştir. Ethem'in ülküdaşı Hacı Şükrü Bey de Bolşevikliğin Türkiye için tek kurtuluş yolu olduğunu söylemiştir, bkz. *Açıksöz*. 27 Eylül 1336, s. 2.
147 bkz. Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 277; Cebesoy, a.g.e., s. 471-475.
148 Arıkoğlu, a.g.e., s. 151 vd. Atay, a.g.e., s. 259 vd.
149 *T.B.MM.G. Zb. C*, c. 1, s. 172-173.
150 *TBMM Zb. C, c.* 6, s. 14.
151 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 137.
152 *TBMM G. Zb. C*, c. 1, s. 357.
153 Cebesoy, a.g.e., s. 450.
154 Cebesoy, a.g.e., s. 465.
155 Cebesoy, a.g.e., s. 451. Yeşil Ordu'nun kuruluşu için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Ankara, 1978, s. 130-151; Remzi Balkanlı, *Mukayeseli Basın ve Propaganda*, Ankara, 1961, s. 487 vd; Paul Dumont "Revolution Imposible les Counants d'opposition en Anatolie 1920-1921", *Cabiers du Monde Russe et Sovietique VoL XIX*, 1-2, s. 145. Örgütün nisan ve mayıs aylarında kurulduğunu yazanların temel dayanağı Kâzım Karabekir'in 14 Mayıs 1336'da Erzurum'dan yola çıkardığı kırk kişilik bir askeri gücün ellerinde yeşil bayrakla Ankara sokaklarında dolaşması ve "bu güç Ankara'ya ulaştığı sırada Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulmuş olduğunu belirtmesidir", bkz. Karabekir a.g.e., s. 729. Kâzım Karabekir'in Erzurum'dan derleyip Ankara'ya gönderdiği bu gücün Ağustos'ta Ankara'ya ulaştığı görülmektedir, bkz. *Hâkimi-*

yet-i *Milliye,* 3 Ağustos 1336, s. 3.

156 bkz. Tuncay, a.g.e., s. 136-137; TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 19. Bkz. *Yakın Tarihimiz,* c.1, s. 3, s. 70. Bursa'da bir komite kurulmuştur. Dumont, a.g.mk., s. 145.

157 *Yakın Tarihimiz,* s. 71.

158 bkz. *Yakın Tarihimiz,* c. 1, s. 4, s. 103.

159 Yunus Nadi "*Yeni Gün*'den *Cumhuriyet*'e" *Cumhuriyet,* 16 Ocak 1925, s.3.

160 Cebesoy, a.g.e., s. 475.

161 Harris George, *The Origins of Comminism in Turkey,* California, 1967, s. 73.

162 TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 19. Ya.Ta., c. 1, s. 3, s. 72.

163 Ya. Ta., c.1, s. 3, s. 72. Mustafa Kemal cepheye 27 Temmuz'da gitmiştir. TBMM G.C.Zb., c. 1, s. 118. Yunus Nadi'nin anlattığına göre Mustafa Kemal, Yeşil Ordu'nun III.Enternasyonal'e baş vuruşundan hoşlanmamıştır.

164 Tuncay, a.g.e., s. 143-147. *Nutuk,* c. 2, s. 471.

165 TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 20. Yunus Nadi ile birlikte Nâzım Bey'in de Mustafa Kemal'i ziyarete gittiği Hakkı Behiç Bey'in de orada bulunduğu, Halk Zümresi'nin organlaşmasına bu toplantıdan sonra karar verildiği söylenmektedir. Bkz. Ya.Ta., c. 1, s. 3, s. 75.

166 Harris, a.g.e., s. 75.

167 bkz. *Yeni Gün,* 20 Kânunisani 1336, s. 2.

168 Tuncay, a.g.e. s. 148.

169 *Yeni Gün,* 20 Kânunusani 1336, s. 2.

170 Türk İnkılapTarihi Arşivi: 24-3376. *TBMM G. Zb. C,* c. 1, s. 333.

171 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor,* İstanbul, 1955, s. 76. *TBMM G.Zb. C,* c. 1, s. 333.

172 Sosyalist partilerin Türkiye sözcüğünü kullanmaları yeni değildir. II. Meşrutiyet döneminde Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla bir parti kurulmuştu. Bu parti adres olarak da Galata'da Kasaplar Sokağı, 6 No'lu İdare Hanı'nı göstermişti, bkz. *BOA.* DH., SYS 53/2.

173 Kılıç Ali, a.g.e., s. 75. Tuncay, a.g.e., s. 163. Komünistlere katılması için parti delege göndermişse de bu olanağı bulamamıştır, bkz. Doğan Avcıoğlu "Atatürk'ün Bakanı Anlatıyor", *Yön,* 30 Ekim 1964, s. 5. Enver Paşa'nın çabaları için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Savaşımızda İttihat ve Terakki Erkânı,* İstanbul, 1967, s. 128.

174 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c, 1, s. 136.

175 Cebesoy, a.g.e., s. 512. Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası,* İstanbul, 1964, s. 551.

176 *Yeni Gün,* 20 Kânunusani 1336.

177 *Açıksöz,* 25 Teşrinisani 1336.

178 bkz. *İkdam,* 22 Şubat 1337, s. 3.

179 Cebesoy, a.g.e., s. 509.

180 Feridun Kandemir, "Mustafa Kemal'in Kurduğu Türkiye Komünist Fırkası", *Tarih Konuşuyor,* c. 4, S. 24, s. 1987.

181 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları,* s. 507. Enternasyonalin 21 koşulu için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 1 Kânunuevvel 1336, s. 1-2.

182 bkz. *Yeni Gün,* Teşrinievvel-Teşrinisani 1336.

183 bkz. *İkdam,* 22 Şubat 1337, s. 3.

184 a.g.e.

185 bkz. Tunçay, a.g.e., s. 177-185.

186 TBMM G.Zb.C., c. 2, s. 23.

187 Bkz.*Açıksöz,* 9 Kânunuevvel 1336. s.2; *Yeni Hayat,* s.3, s.4. TBMM G.Zb. C., c.2, s.23. Tunçay, Mersin Milletvekili Selahattin Bey'in de bu fırkaya katıldığını belirtmektedir. a.g.e., s.186. n.

188 TBMM G.Zb.C.,c. 1, s. 351.

189 y. a.g.e., s. 351.

190 *Peyam-ı Sabah,* 15 Şubat 1337, s. 2. Fethi Tevetoğlu tutuklamaların grup grup yapıldığını yazmaktadır, bkz. *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler,* Ankara, 1967, s. 192-193.

191 TBMM G.Zb. C, c. 1,s. 361.

192 bkz. y.a.g.e., s. 361.

193 *Hâkimiyet-i Milliye,* 6 Şubat 1337, s. 2; *Peyam-ı Sabah,* 5 Mart 1337, s. 2.

194 TBMM Zb. C, c. 10, s. 285. *Yeni Gün,* 10 Mayıs 1337.

195 y. a.g.e., c. 13, s. 52.

196 *Yeni Hayat,* 25 Mart 1338, S. 2, s. 14. Bildiri için bkz. a.g.d., S. 3, s. 1-4.

197 *Yeni Hayat,* 8 Nisan 1338, s. 4.

198 *Açıksöz,* 13 Temmuz 1338. Programın son maddesinin Yunanistan'a özgü olması ilginçtir, bkz. *Açıksöz,* 17 Temmuz 1 338.

199 *Nutuk,*

200 *Kocatürk, a.g.e., s.352*

201 bkz. A.T.T.B., s. 351.

202 y. a.g.e., s , 361.

203 y. a.g.e., s., 351. Amiral Bristol'un 15 Aralık 1920'de Washington'a yazdığına göre Trabzon'da yirmi kadar Bolşevik varmış, fakat yönetim onların propaganda yapmalarına izin vermiyormuş. Bkz. *U.N. National Archives* 867 00/1368.

204 Cebesoy, a.g.e., s., 509.

205 TBMM G. Zb. C, c. 1, s. 326.

206 y. a.g.e., s., 328.

207 y. a.g.e., s., 329-330.

208 y. a.g.e.. s., 337.

209 y. a.g.e., s., 360.

210 y. a.g.e., s., 345. Bunlar mecliste çoğunluğu elinde tutan gruplardan ayrı yasa önerisi hazırlamışlardır.

211 y. a.g.e., s., 333-336.

212 bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* İstanbul, 1952.

213 *İleri,* 19 Haziran 1337, s. 3. 11 Mayıs 1920'de *Öğüd* gazetesi muhabiri Konya Milletvekili Çelebi Efendi ile yaptığı bir röportajda bu sorunu dile getirince, Çelebi Efendi mecliste "fırka ihtirasatı" olmadığını, vatan endişesinden başka hiçbir emel, hiçbir arzunun bulunmadığını, ülkeyi o günkü duruma getiren parti mücadelelerine Mustafa Kemal'in de karşı olduğunu söylemiştir, bkz. *Öğüd,* 11 Mayıs 1336. Oysa meclisin 9 Mayıs 1336 tarihli gizli oturumunda Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde fırka cereyanlarının olmadığının söylenmesi üzerine, meclisten "Kanaat-i siyasiye burada da caridir" sözlerinin yükseldiği görülmüştür. TBMM G. Zb. C, c. 1, s. 17.

214 Kılıç Ali, a.g.e., s. 67.

215 TBMM G.Zb.C., c. 1, s. 341.

216 "Milli Mücadele'de Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* c. 2, S. 12, s. 2.

217 Rıza Nur, Mehmet Akif'in meclisteki muhafazakâr milletvekillerini bir araya topla-

maya ve "dini bir parti" oluşturmaya çalıştığını söyler, bkz. Rıza Nur, *Hayatım ve Hatıralarım*, c. 3, İstanbul, 1968, s. 645.

218 *Öğüd*, 22 Ağustos 1336.

219 "Milli Mücadele'de Türkiye Büyük Millet Meclisi" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. 2, S. 12, s. 2. Gruplar konusunda birbirleriyle çelişen düşünceler vardır. *Öğüd* gazetesi, cephelerden haberlerin kötü gelmesinin grupları doğurduğunu (Öğüd, 21 Eylül 1336). Cebesoy, İstanbul'un nifak politikası, Yunan saldırılarının, Ermeni zulmünün grupları doğurduğunu belirtir. (Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 161) Besim Atalay ise, 6 Temmuz 1922'de meclisle yaptığı konuşmada icra vekilleri seçimi yasasının grupları doğurduğunu söylemiştir. TBMM Zb. C, c. 21, s. 299.

220 İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul, 1969, s. 36.

221 *Nutuk*, c. 2, s. 594-595. Arar, a.g.e., s. 36.

222 *Peyam-ı Sabah*, 10 Eylül 1336.

223 a.g.g., 23 Aralık 1336. Bu gazete 25 Aralık 1336 tarihli bir yazısında da Ankara'da Bolşevizm, Türkçü-Turancı, İslâmcı olmak üzere üç cereyanın olduğundan söz etmiştir, s. 2. Ankara Emniyet Müdürü Naci Bey'in Trabzon Valiliği'ne atanması üzerine onunla görüşen Sami Sabit Bey 1337 Nisan başlarında mecliste milliyetçi, turancı, çiftçi, emperyalist, demokrat, sosyalist hatta komünist cereyanların olduğundan söz etmektedir, bkz. Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa,Trabzon ve Kars Hatıraları (1921-1922)*, İzmit, *1949*, s. 18.

224 bkz. *Yeni Gün*, 11 Nisan 1337.

225 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, *c*. 1, s. 101.

226 bkz. *Öğüd*, 22 Ağustos 1336.

227 bkz. *Yeni Gün*, 20 Ağustos 1336.

228 *Yeni Gün*, 5 Eylül 1336.

229 *Yeni Gün*, 5 Eylül 1336.

230 a.g.g., 6 Eylül 1336.

231 a.g.g., 8 Eylül 1336. Mete Tunçay, bu programı, *Yeni Gün*'ü kaynak olarak göstererek yayınlamıştır. Fakat Tuncay'ın yayınladığı programın 14. maddesinde şu kısım eksiktir. "Müfettişler, idare ve maksat-ı içtimai hilafına hareket eden şura reislerinin tebdili, kendisini müzakerata iştirak ettirmemek şartıyla ait olduğu şuraya esbab-ı mucibesiyle arz eder ve keyfiyetten büyük şurayı haberdar eyler", bkz, Tuncay, *Mesai*, s. 107-110; A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, 1975, s. 373-376.

232 *Açıksöz*, 13 Eylül 1336. *Öğüd*, zümrenin kuruluşunu hoş karşılamamıştır, bkz. 21 Eylül 1336.

233 a.g.g., 27 Eylül 1336, s. 2.

234 a.g.g., 27 Eylül 1336, s. 2.

235 *Yeni Gün*, 13 Eylül 1336.

236 a.g. g., 13 Eylül 1336. *Öğüd*, Halk Zümresi Grubu'nun 12 Eylül'de Matbuat ve İstihbarat Dairesi salonunda toplanarak saptanan programı benimsediğini, "nizamname-i dahiliyesini" oluşturmak üzere 5 kişiyi görevlendirdiğini yazmaktadır, bkz. *Öğüd*, 13 Eylül 1336.

237 Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya yazdığı 14 Eylül 1920 tarihli mektubunda bu durumu şöyle açıklıyordu: "Mecliste ahıran ortaya çıkan Halk Zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlarımızdır. Bunlar memlekette içtimai devrimin kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini ihate edememektedirler. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olmadı. Fakat şimdi

halkçılık programı adı altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir". Cebesoy, *Milli Mücadele Hat.* s. 474-475.

238 *Hâkimiyet-i Milliye,* 5 Teşrinievvel 1336.

239 Tesanüdçülük düşüncesi için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 181.

240 *Hâkimiyet-i Milliye,* 13 Teşrinisani 1336, s. 2. *Açıksöz* ise 13 Teşrinisani 1336 tarihli haberinde "Büyük Millet Meclisi'nde Tesanüd Grubu namıyla bir grup teşekkül etmiştir" der. s. 3. Kılıç Ali anılarında bu grubun "meclisteki tesanüdü temin maksadıyla I. Grup'tan ayrılarak kurulduğunu belirtmektedir." Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor,* s. 81. Kılıç Ali'nin bu savını kronolojik gelişim doğrulamamaktadır.

241 *İkdam,* 2 Şubat 1337, s. 3.

242 TBMM Zb. C, c. 7, s. 207.

243 *Hâkimiyet-i Milliye,* 9 Mart 1337, s. 2. *Peyam-ı Sabah,* 25 Mart 1337, s. 2. Özalp, Kâzım, *Milli Mücadele (1919-1922),* Ankara, 1971, s. 174.

244 *Öğüd,* 22 Mart 1337.

245 TBMM Zb. C, c. 9, s. 423.

246 Özalp, a.g.e., s. 174.

247 Velidedeoğlu, *Devirden Devire,* c. 1, s. 78.

248 y. a.g.e., s. 79. Daha geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 77-97.

249 Velidedeoğlu, a.g.e.,s.82-97

250 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar,* s. 106.

251 *İleri,* 12 Nisan 1339.

252 Bu konuda bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* c. III, İstanbul, 1989.

253 *İleri,* 12 Nisan 1339.

254 bkz. Tuncay, a.g.e., s. 113 n-44. Talat Paşa'nın Cavid Bey'e yazdığı bir mektup.

255 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* s. 740-741, 744.

256 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* S.55, Vesika No:1262.

257 Karabekir, a.g.e., s. 789-800. Cemal Paşa'nın mektubu, Ya. Ta., c. 1, s. 11, s. 430-431.

258 bkz. Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa,* s. 20-26. *Hâkimiyet-i Milliye,* 15/16 Ağustos 1336.

259 Karaman, a.g.e., s. 100, 102, 106.

260 Bekir Sami Bey'le Londra Konferansı'na giden heyetten biri, Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalif grup içinde "ehemmiyeti pek az" olan bir İttihatçı grubun olduğunu söylemiş, ulusal dava ve özgürlük için çalışanların çalışmalarına engel olacak her şahsı aralarından çıkarmayı görev bildiklerini açıklamıştır, bkz. *İkdam,* 17 Nisan 1337, s. 2.

261 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihad ve Terakki Erkânı,* s. 187.

262 *Hâkimiyet-i Milliye,* 13 Haziran 1337. Enver Paşa'nın hükümeti devirme planı için Karaman, a.g.e., s. 32-37.

263 *Peyam-ı Sabah,* 28 Haziran 1337. Kâzım Karabekir Paşa'ya Enver'in yakalanıp Ankara'ya gönderilmesi emrinin 27 Haziran 1337'de verildiği görülmektedir. Bu konu için bkz. Karaman, a.g.e.. s. 25.

264 *Tevhid-i Efkâr,* 19 Haziran 1337, s. 2.

265 *İleri,* 19 Haziran 1337. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihad ve Terakki Erkânı,* s. 126.

266 Karabekir, a.g.e., s. 223-225.
267 Bkz. Karaman, *"Enver Paşa ile Nasıl Mücadele Ettim"*, Ya. Ta-, c. 1, s. 10, s. 409. Bu olay üzerine Sami Sabit Bey'i de "Biz B.M.M.'de birleşmiş ve anlaşmış kırk İttihatçıyız, istediğimiz anda Mustafa Kemal'i alaşağı eder Enver'i onun yerine getiririz" diye tehdit etmiştir, a.g.mk. s. 308. Ali Şükrü'nün Trabzon Müdafaa-i Hukuk Derneği nedeniyle verdiği önergede de 33 imzanın bulunması, Fethi Bey'e karşı 40 kişinin olumsuz tavır takınması Enverci İttihatçıların sayısının 40'ı geçmediğini gösterir.
268 bkz. *Varlık*, Ekim 1921, s. 6. *Tevhid-i Efkâr*, 22 Ekim 1337. Kongre için bkz. Tuncay, a.g.e., s. 126.
269 *Peyam-ı Sabah*, 23 Kasım 1337, s. 3.
270 bkz. TBMM Zb. C, c. 27, s. 71-72, c. 25, s. 306.
271 Mehmet Akif meclisteki bu konuda bazı girişimlerde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır, bkz. Nur, a.g.e., s. 3. s. 645.
272 Ergün Aybars, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gelişi, öldürülüşüyle ilgili görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a gidişi ile ilgili belgeler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. III, S.24, Ankara, 1979. s. 97-98. Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, s. 25. Tunaya, *Siyasi Partiler*, s. 533. Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul, 1975 s. 95. Hayri Orhun-Celal Kasaroğlu-Mehmet Belek-Kâzım Atakul, *Meşhur Valiler*, Ankara, 1969, s. 436. Sebahattin Selek belge göstermeden bu örgütün Mart 1921'de kurulduğunu yazıyor, bkz. *Anadolu İhtilali*, s. 597. Ahmet Cevat Emre bu cemiyeti en mürteci, en riyakâr ve en müfteri bir cemiyet olarak niteler, bkz. Fethi Tevetoğlu, "Türkiye Komünist Partisi II" *Türk Kültürü*, Yıl 5, s. 3-4, s. 44.
273 bkz. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 917-918.
274 bkz. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Dosya no: 24-3376.
275 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dosya no: 2-2, Yer no: 12, Belge No: 337. Tarih 18 Ağustos 1337 olarak gösterilmişse de bu beyanname daha erken hazırlanmış olabilir. Belgenin tümü için bkz. Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı*, Erzurum, 1991, s. 82-85.
276 Karabekir, a.g.e., s. 924.
277 Karabekir, a.g.e., s. 919.
278 Karabekir, a.g.e., s. 919.
279 A.T.T.B., s. 425.
280 Faik Reşit Unat, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kurulmasına ve Çalışmasına Aid Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. 3, S. 13, s. 1.
281 TBMM Zb.C., c. 8, s. 329.
282 Arıkoğlu, a.g.e., s. 223 v.d.
283 bkz. Emin Erkul, "İstiklâl Savaşı Hatıraları" adlı anılarında şöyle demektedir: Önemli işleri nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın meclis çalışmalarına başkanlık yapamaması üzerine mecliste düzensizlik başladı. Konuşmalar karşılıklı tartışmaya dönüşüyordu. Görüşmeleri düzenli bir hale getirmek için bir grup kurmaya karar verdim ve on yedi arkadaşla meclisin çalışmadığı bir cuma günü mecliste toplantı yaptım. Doktor Fuat, Osman Nuri, Muhiddin Baha, İbrahim Süreyya, Yunus Nadi, Rasim, Hüsrev, Atıf Beylerle ismini unuttuğum birkaç arkadaş ve Miralay Refet Bey de bu toplantıya katıldı. Ben toplantıda "Arkadaşlar meclisimizde siyasi fırka teşkilatı bulunmadığından meclis müzakerelerinin nasıl intizamsız şekilde devam ettiğini görüyorsunuz. Ben particilik tarafları değilim. Fakat mütenasid arkadaşlardan müteşekkil bir grup vücuda getirir ve aramızda mesail-i ruznameyi önceden görüşerek meclise girecek olursak verilecek kararlar daha isabetli olur. İşte içtima hakkında maruzatım" demiş

ve bu öneriyi, öneriye katılanlar kabul etmişlerdir. Refet Bey, bu konunun paşayla görüşülmesini önermiş, toplantıda bulunanlar da onu paşayla görüştürmeye memur etmiştir. *Vakit*, 2-3 Mart 1954, s. 2. Kar. *Peyam-ı Sabah*, 21 Mayıs 1337, s. 2.

284 *İkdam*, 30 Mart 1337, s. 3. Tülay Duran, "Müdafaa-i Hukuk Örgütlerinin Yeniden Güçlendirilmesi ve Düzenlenmesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ekim 1987, s. 32-33, 34.

285 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1337. *Yeni Gün*, 12 Mayıs 1337, s. 2. *Açıksöz*, 13 Mayıs 1337, Karabekir, a.g.e., s. 923. Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, s. 22. Arıkoğlu, a.g.e., s. 223. Tunaya, *Siyasi Partiler*, s. 534 vd. *Peyam-ı Sabah*, 24 Haziran 1337, s. 3.

286 Üyelerin sosyal yapısı şöyledir: Fesli 110, kalpaklı 77, sarıklı 52, başı açık 17, yöresel giysili 4, belirsiz 1. Mecliste daha birçok milletvekili gruba alınmamıştır. Yunus Nadi'nin gruba alınmamasına İstiklâl Grubu üzülmüştür. Arıkoğlu, a.g.e., s. 225-226. Grup üyeleri için, bkz. Çoker, a.g.e., s. 301 vd. 28 Ağustos 1922'de gruptaki milletvekili sayısının 170'e indiği iddiaları da vardır, bkz. US. National Archives, Belge No: 86703.

287 bkz. *İkdam*, 4 Haziran 1337/1921, s. 2. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c. 1, s. 292-304.

288 Unat, a.g.mk., s. 12 vd

289 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1337.

290 Unat, a.g..mk., s. 7.. Çoker, a.g.e., s. 297 vd.

291 Karabekir, a.g.e., s. 935.

292 TBMM Zb.C., c. 10, s. 296 vd.

293 y. a.g.e., s. 296. *İleri*, 17 Mart 1339.

294 *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Mayıs 1337. Unat, a.g.mk., s. 7-8.

295 TBMM Zb. C, c. 10, s. 300-301.

296 Unat, a.g.mk., s. 8-9.

297 Karabekir, a.g.e., s. 919.

298 Karabekir, a.g.e., s. 939. Unat, a.g.mk. s., 2.

299 bkz, Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelen bir grup Amerikalının sorduğu sorulara verdiği 3 Temmuz 1921 tarihli cevapta bu saptamayı yapmıştır, bkz. *Diary of Bristol Library of Congress Collections of The Manuscript Division*, Box: 35, July 1921. Kılıç Ali Bey bu grubun kurulmasıyla milletvekillerinin hükümet yanlıları, tarafsızlar ve hükümet karşıtları gibi üç gruba ayrıldığını belirtmektedir, a.g.e., s. 70.

300 *Peyam-ı Sabah*, 9 Ağustos 1337, s. 2.

301 Karabekir, a.g.e., s 1046.

302 "Rauf Orbay Hatıralarını Anlatıyor", *Ya.Ta.*, c. 3, s. 38, s. 371.

303 Mahir İz, a.g.e., s. 76-77.

304 TBMM Zb. C, c. 1,s. 304.

305 Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. III, s. 8 (1987), s. 427-442. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981. Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii* c. 1-2, Ankara 1965. Suna Kili, *1960-1970 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler*, İstanbul, 1976.

306 Erkul, a.g.g., 2 Mart 1954, s. 2.

307 Erkul, a.g.g., 2 Mart 1954, s. 2.

308 Kılıç Ali, a.g.e., s. 94,

309 Kılıç Ali, a.g.e., s. 94. vd.

310 bkz. TBMM G.C.Zb., c. 3, s. 353.
311 TBMM Zb. C, c. 18, s. 239.
312 y.a.g.e., s. 485.
313 bkz. önceki bölüm.
314 Kılıç Ali, a.g.e., s. 70.
315 Mahmut Esat Bozkurt; Kara Vasıf Bey'i, Selahattin Bey'i ve Celalettin Arif Bey'i İkinci Grup'un şefleri, Hüseyin Avni Bey'i de grubun sözcüsü olarak göstermektedir, bkz. "Cumhuriyet Halk Partisi'ni Hazırlayan Olaylar", 9 Eylül 1943 tarihli *Ulus Gazetesi İlavesi.*
316 *Tevhid-i Efkâr,* 29 Nisan 1339, s. 3.
317 Rıza Nur, Selahattin Bey'in İkinci Grup'ta yer almasının nedenini Sivas'taki Kolordu Komutanlığı'ndan alınmasında görür, bkz. Rıza Nur, *Hayatım ve Hatıralarım,* İstanbul, 1968, c. 3, s. 704 vd.
318 Selahattin Köseoğlu, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup", *Mesuliyet,* S. 2, s.12.
319 Arıkoğlu, a.g.e., s. 272-276.
320 Tansu, a.g.e., s. 455.
321 *Varlık,* 25 Haziran 1339.
322 Ahmet Demirel, belge göstermeksizin muhalefetin 1922 Temmuz'unda örgütlü bir yapı içine girdiğini, dolayısıyla da İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun bu tarihte kurulduğunu belirtmektedir, bkz. Birinci *Mecliste Muhalefet,* İstanbul, 1994, s. 379.
323 Arar, a.g.e., s. 40. Kimi yazarlar bu durumu farklı yorumlayarak İkinci Grupçuların meclisteki bütünlüğü bozmamak için böyle bir tavır takındıklarını iddia etmektedir, bkz. Demirel, a.g.e., s. 392.
324 *İleri,* 6 Nisan 1339. *Tan,* 29 Ocak 1339, s. 2. *Tevhid-i Efkâr,* 30 Nisan 1339, s. 2. Arıkoğlu, a.g.e., s. 272-276. Arar, *İzmit Basın Toplantısı,* s. 40. Arar bu sayının 84'e indiğini yazmaktadır. Hüseyin Avni Bey 70-80 kişiden oluşan grubun dağıldığım benimsememiştir. Bkz. *Tevhid-i Efkâr,* 29 Nisan 1339, s. 2. Meclis Albümü'nde ise İkinci Grup'un üye sayısı 96 kişi olarak gösterilmiştir. Grup üyeleri için, bkz. Ahmet Demirel, a.g.e., s. 125-150; Çoker, a.g.e., s. 307-309. Diyap Ağa bu grupta gösterilmişse de sonradan tekzip edilmiştir. *İleri,* 1 Mayıs 1339.
325 *İleri,* 2 Mayıs 1339.
326 Köseoğlu, a.g.mk., s. 11. Kar. Demirel, a.g.e., s. 391-405.
327 *Tevhid-i Efkâr,* 22 Nisan 1339. Canik Milletvekili Süleyman Bey'e göre ise İkinci Grup, saltanatçı ve mürteci değildi, bkz. *Tevhid-i Efkâr,* 28 Nisan 1339, s. 5.
328 *Tevhid-i Efkâr,* 20 Nisan 1339. *Times* gazetesi de aynı kanıdadır. *Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ocak 1339.* Erzurum milletvekili ve İkinci Grup'un aktif üyesi Hüseyin Avni Bey'in İttihatçılık konusundaki görüşleri için, bkz. *Tevhid-i Efkâr,* 30 Nisan 1339.
329 *Tevhid-i Efkâr,* 20 Nisan 1339.
330 Cebesoy, *Siyasi Hatıralar,* s. 26.
331 TBMM Zb. C, c. 22, s. 474. *Tevhid-i Efkâr,* 27 Nisan 1339, s. 3.
332 y.a.g.e., c. 27, s. 265.
333 *Açıksöz,* 5 Mayıs 1339. Rıza Nur, II. Grup üyelerinin Rauf Bey'in Önerisi ile hükümet darbesi yapmaya kalkıştıklarını, ancak Mustafa Kemal'in yerine gelecek bir kişi bulamadıklarını, bu durumun uzun sürmesinin doğuracağı sonuçlardan da korktuklarını belirterek darbe girişiminden vazgeçtiklerini yazmaktadır. Nur, a.g.e., c. 3, s. 889.
334 Arar, a.g.e., s. 40. Örneğin İkinci Grup, İcra Vekilleri Heyeti'nin Görev ve Yetkilerini

belirleyen yasa tasarısı hazırlanırken "kabine" sisteminin benimsenmesini istemiştir. Rıza Nur'a göre ikinci Grup haklı, haksız, mantıklı, mantıksız her şeye itiraz ediyordu. Nur, a.g.e., s. 901.

335 y.a.g.e., c. 26, s. 392. *Tan* gazetesinde "Fazilete Doğru" adlı makalesinde "artık hakkın mahfuz bulunduğu bu ülkede özgürlüğün tüm gelişmelere temel olması ve ulusal egemenliğin hiçbir etki altında kalmaması için İkinci Grup'un çaba göstereceğini" belirtmiştir, bkz. *Tan*, 28 Ocak 1339.

336 Hüseyin Avni Bey'e göre, "Bir ulusun basınının özgür olmaması o ulusun olgun olmadığını gösterir. Eleştiriden kaçan uluslar sürekli ayıplarını örtmeye çalışırlar. Basının görevi bunlara izin vermemektir. Basın özgür olmakla birlikte, her eli kalem tutan insan ona buna fenalık etmek için serbest değil, kamu yararı için eleştiri yapmakla yükümlüdür. Yoksa örtülü olarak kötü şeyler söylemek şeklinde yazı yazmak için özgür değildir. Özgürlük ülkede haksızlık varsa, yönetimde bulunanlara halkın istemlerine tercüman olarak yol göstermektir. Yanlış gidiyorlar. Şöyle gitmeleri gerekir, ülkenin selameti bunda, felaketi şudur. Basın bu çerçeve içinde özgürlüğe sahiptir... Eğer ülkede basın özgürlüğü yoksa o ülkenin ileri gitmesi şöyle dursun bulunduğu düzeyi bile koruması olanaksızdır. İlerlemenin itici gücü özgürlüktür." bkz. TBMM Zb. C., C. 27, s. 45-50.

337 y.a.g.e., c. 26, s. 210-213.

338 y.a.g.e., c. 27, s. 47.

339 y.a.g.e., c. 27, s. 47 vd.

340 y.a.g.e., c. 22, s. 481.

341 bkz. TBMM Zb.C., c. 14, s. 321 vd.

342 TBMM Zb.C., c. 27, s. 50. Hüseyin Avni Bey, meclis başkan yardımcılığına seçildikten sonra yaptığı konuşmada "gruplar tesis" ederek çalıştıklarını, fakat görevinin gereği olarak "mensub olduğu gruptan" istifa ettiğini açıklamıştır, bkz. y.a.g.e., c. 24, s. 438.

343 *Tan*, 9 Şubat 1339. Bu grubun siyasal yaşamı Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sona ermesiyle bitmiştir. Günümüzde kimi araştırmacılar bu bitişi bir tasfiye olarak adlandırmakta ve Mustafa Kemal Paşa'nın tek partililiğe doğru yönelişinin, dolayısıyla da Türkiye'de sivil bir demokrasinin kurulamamasının yansıması olarak nitelendirmektedirler. Ancak gözden kaçırılan bir nokta var, o da seçim. Demokrasinin en belirgin niteliği, siyasal örgütlerin belirli zamanlarda, yani seçimlerde, iktidara el koymak ya da ortak olmak amacıyla halkın karşısına çıkması ve halktan yetki istemesidir. Kendini ayrı bir siyasal güç olarak nitelendiren İkinci Grup'un, 1923 seçimlerinde örgüt olarak ya da grup üyelerinin ayrı ayrı adaylıklarını koymalarını engelleyen yasal bir düzenlemeye gidilmiş midir? Gidilmediği ortadadır. Tartışma, Mustafa Kemal Paşa'nın niçin bunları aday göstermediği noktasında toplanmaktadır. Niçin göstersin? Geçen süre içinde Mustafa Kemal Paşa bunları yeterince tanımıştı. Yeni Türkiye'yi 1921 Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun öngördüğü ulusal egemenliğe dayanacak bir şekilde kurmak istiyordu. Bunun için de ilerde yapacağı devrimler sırasında kendine ayak bağı olacaklara değil, destek vereceklere ihtiyacı vardı. Oysa bu grubun meclis üstünlüğü, milli irade adı altında geleneksel Osmanlı meşruti sistemini savunduğu saptanmıştı. Bu grup içinde Mustafa Kemal Paşa'yı siyasi haklardan yoksun bırakmak için yasa teklifi verenler bile vardı. Kaldı ki kendini ayrı bir siyasi güç olarak ifade eden, hatta program hazırlayan bir grubun üyelerini Mustafa Kemal Paşa'nın kendi grubu içinde aday göstermesi demokrasiyle, seçimin mantığıyla bağdaşır mıydı? O zaman seçim "güdümlü bir seçim" olmaz mıydı? Oysa bu seçimlerde her siya-

sal örgütün seçime girmesine, adayların örgüt içinde ya da bağımsız olarak seçime katılmalarına engel oluşturulmamıştı. Kendine güvenen kişiler, Mustafa Kemal Paşa'nın adayı olmadan, bağımsız olarak seçime katılmış ve milletvekili seçilmişti. Örneğin, Eskişehir Milletvekili Emin Bey, Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey gibi. Halk tarafından tasfiye edileceklerini anlayan İkinci Grupçular ne siyasal bir kimlikle ne de bu kişilerin gösterdiği cesareti göstererek tek tek adaylıklarını koymamışlardır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından değil, demokrasinin kuralları ile halk tarafından tasfiye edildiklerini kabul etmek gerekir. Bunların seçilememesinin tek partili sistemle de ilişkisi yoktur. Yeni Türkiye Devleti'ni kuranlar tek partili düzeni idealize etmemişlerdir. Bilindiği gibi, zaman zaman çok partili yaşama geçiş denemeleri de yapılmıştır.

344 *Tevhid-i Efkâr,* 30 Nisan 1339, s. 3.

345 *Tan,* 9 Şubat 1339. Lütfü Fikri Bey, İkinci Grup için bir program hazırlamış ve göndermiştir. Grubun bu programı kabul etmemesi halinde kendisinin bir parti kuracağını belirtmiştir, bkz. Aybars, a.g.e., c. 2, s. 264. *Hâkimiyet-i Milliye,* 27-30 Temmuz 1925.

346 *Tevhid-i Efkâr,* 30 Nisan 1339.

347 Halk sözcüğünün kökeni için, bkz. Anıl Çeçen, "Atatürk ve Halkçılık", *Profesör Tahsin Bekir Balta'ya Armağan,* Ankara, 1974, s. 2.

348 bkz. V. İ. Lenin, *Biz Hangi Fikir Mirasını Reddediyoruz* (Çev. Şerif Hulusi). s. 26; İlhan Tekeli-Gencay Şayian, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", *Toplum ve Bilim,* s. 6-7, s. 55; Kar. Çeçen, a.g.mk., s. 2-3.

349 V.İ. Lenin, *Halkçılığın İktisadi Muhtevası* (Çev. Şerif Hulusi), s. 85.

350 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri,* s. 72.

351 Mardin, a.g.e., s. 20.

352 Mardin, a.g.e., s. 29, 34.

353 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s. 345.

354 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu,* s. 62.

355 bkz. Tekeli, a.g.mk., s. 59; Berkes, a.g.e. s. 63.

356 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. 2, ks. 4, s. 5.

357 Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim.* S. 1, s. 92-123.

358 Bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları,* Ankara, 1339, S. 41-45.

359 *İleri,* 19 Teşrinievvel 1336, s. 5. Gazete bir makalesinde halkçılık için bir siyasi partinin kurulmasını erken bulmuş ve hükümetin denetiminde "Cemiyet-i Hayriye" biçiminde bir örgütlenmeye gidilerek halkçı düşünceye kamuoyu oluşturacak çalışmaların yapılmasını önermiştir. 20 Teşrinievvel 1335, s. 8.

360 Bkz., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 1, s. 60.

361 Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı,* s. 37.

362 Adnan (Adıvar) Bey de Mustafa Kemal'in görüşlerine katılmıştır, bkz. Arar, a.g.e., s. 37.

363 Bkz. önceki bölüm.

364 TBMM Zb.C, C. 3, s.. 378 vd.

365 y.a.g.e., s. 280-283.

366 *Nutuk,* c. 2, s. 656.

367 TBMM Zb.C., c. 5, s. 227.

368 *Hâkimiyet-i Milliye,* 9 Teşrinisani 1337.

369 *Nutuk,* c. 2, s. 566.

370 *Öğüd*, 26 Haziran 1336.
371 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 90.
372 a.g.e. s. 101.
373 *Yeni Gün*, 26 Ağustos 1336.
374 TBMM Zb. C, c. 4, s. 179.
375 y.a.g.e., s. 179-181.
376 Programı'ndan ayrı bir biçim de Heyet-i Vekile'nin bir program hazırlayıp meclise yakında sunacağı belirtilirken, 18 Eylül'de de Heyet-i Vekile bununla Halk Grubu'nun girişimini kendileri için gerekli gördükleri bir yöne mi çekmek istiyor diye yazmıştır.
377 TBMM Zb. C, c. 4, s. 181-182.
378 y.a.g.e., s. 183. Besim Atalay Bey ise, kimi kişilerin taklitçi politika izlemeyle, kimilerinin ise eşitlik ve özgürlüğün sağlanmasıyla devletin kurtulabileceğini belirtmiş olmasına karşın Osmanlı Devleti'nin kurtulamadığını belirterek, halka doğru yürünmedikçe, ülkenin özünden doğmuş örgütler kurulmadıkça, "memleketin muhitinden, dininden, ananesinden mülhem müesseseler" yapılmadıkça ülkenin kurtulamayacağını söylemiştir, y.a.g.e., c. 2, s. 288.
379 y.a.g.e., s. 185.
380 y.a.g.e., s. 186.
381 *Öğüd*, 18 Eylül 1336.
382 *Yeni Gün*, 14 Eylül 1336; TBMM Zb. C, c. 7, s. 385.
383 *Tan*, 26 Kânunusani 1339, s. 3.
384 Bkz. TBMM Zb.C.. c. 1, s. 132-139.
385 *Yeni Gün*, 14 Eylül 1336.
386 TBMM Zb. C, c. 21, s. 397.
387 y.a.g.e., c. 5, s. 64.
388 Bkz. y.a.g.e., c. 4, s. 363-369.
389 y.a.g.e., s. 368.
390 Osmanlı Anayasaları ile karşılaştırmak için, bkz. Suna Kili-Şerif Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, 1957; Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Ankara, 1992, Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, 1992, s. 199-216
391 *Yeni Gün*, 26 Ağustos 1336.
392 *Yeni Gün*, 1 Haziran 1337.
393 *Yeni Gün*, 3 Kânunuevvel 1336.
394 TBMM Zb.C., c. 6, s. 485.
395 y.a.g.e., c. 6, s. 359.
396 TBMM Zb.C, c. 6, s. 439. Kili, a.g.e., s. 36.
397 TBMM Zb. C, c. 5, s. 370. Madde 12-21, bu düşünceye tasarının nahiye bölümünde daha da açıklık getirilmiştir. Tasarının 2. maddesinde Nahiye Meclisi'ne "kaza-i, iktisadi ve mali" yetki verileceği belirtilmiştir, bkz. y.a.g.e., c. 5, s. 371, madde 21.,
398 bkz. *Öğüd*, 9 Temmuz 1337. "Muhtar" yönetimin yararları Bolu'nun Gerede kazasında, Dersimin Palo nahiyesinde görülmüştür. *Yeni Gün*, 8 Haziran 1337. TBMM Zb. C, c. 6, s. 365.
399 bkz. *Yeni Gün*, 8 Haziran 1337.
400 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.1, s.165.
401 a.g.e. s.221.
402 TBMM Zb.C., c.12, s.383-384.
403 y.a.g.e., c.5, s.371.
404 y.a.g.e., c.6, s.133.

405 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 2, s. 11.
406 Tanör, a.g.e.,s.212
407 *Öğüd*, 9 Temmuz 1337.
408 *Yeni Gün*, 14 Eylül 1336.
409 TBMM Zb.C., c. 6, s. 359; c. 7, s. 493-494.
410 *Açıksöz*, 29 Teşrinisani 1336, s. 3. *Yeni Gün*, 14 Eylül 1336.
411 Osman Ulugay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, s. 38.
412 TBMM Zb. C, c. 6, s. 133.
413 y.a.g.e., c.12 s.278.
414 y.a.g.e., c.6, s.133.
415 y.a.g.e., c.8 s.67.
416 y.a.g.e., c.18, s.453. Yolsuzluklar için bkz. y.a.g.e., c.28, s.450-452.
417 y.a.g.e, c.4, s.364.
418 *Açıksöz*, 29 Teşrinisani 1336, s.3.
419 TBMM Zb. C, c. 5, s. 363.
420 TBMM Zb. C, c. 5, s. 363.
421 y.a.g.e., s. 364.
422 y.a.g.e., s. 364.
423 bkz. y.a.g.e., s. 369-370.
424 y.a.g.e., s. 370.
425 *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Teşrinisani 1336.
426 TBMM Zb. C, c. 6, s. 129.
427 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 102.
428 TBMM Zb. C, c. 5, s. 368.
429 y.a.g.e., s. 369.
430 *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrinisani 1337.
431 a.g.g., 8 Teşrinisani 1337.
432 a.g.g., 10 Teşrinisani 1337.
433 a.g.g., 20 Kânunuevvel 1337. Mahmut Esat için bkz.Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt(1892-1943)*, Ankara, 2004
434 TBMM Zb. C, c. 6. s. 121, c.7, s.301.
435 y.a.g.e., c. 6, s. 156.
436 *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Kânunuevvel 1337.
437 *Yeni Gün*, 14 Eylül 1336.
438 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1337.
439 bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 225 vd.
440 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1337.
441 a.g.g., 10 Kânunuevvel 1337.
442 *Yeni Gün*, 3 Kânunuevvel 1336.
443 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mart 1337.
444 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 73.
445 y.a.g.e., c. 1, s. 101.
446 y.a.g.e., c. 1, s. 196-221.
447 *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Kânunuevvel 1337.
448 a.g.g., 16 Kânunuevvel 1337.
449 a.g.g., 15 Kânunuevvel 1337.
450 Tanör, a.g.e.,s.212
451 bkz. a.g.g., 22 Kânunuevvel 1337.

452 TBMM Zb. C. c. 4, s. 180.
453 y. a.g.e., s. 186.
454 *Yeni Gün*, 13 Eylül 1336.
455 a.g.g., 4 Teşrinievvel 1336.
456 bkz.Güneş, *Türk Par. Tar.*, C.1, s.73-81, 243-270
457 *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinievvel 1336.
458 a.g.g., 24 Teşrinievvel 1336.
459 *Yeni Gün*, 24 Teşrinisani 1336.
460 *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Teşrinievvel 1337. Bunlar, Mesleki Temsil Yöntemi'nin, demokratik ülkelerde görülen sınıf mücadelesiyle yitirilen ulusal güçlere olanak vermeyeceğini, meslek üyeleri arasındaki dayanışmayı artıracağını, kollektif çalışma bilinci yaratarak esaslı bir meslek ahlakı oluşturacağını savunuyorlardı.
461 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Teşrinisani 1336.
462 *Öğüd*, 16/25 Teşrinisani 1336. 14 Kânunuevvel 1336.
463 *Hâkimiyet-i Millrye*, 5/8 Teşrinisani 1336.
464 Tunçay, a.g.e., s.114-115, n-44
465 Tunçay, a.g.e., s. 114-115, n-44.
466 *Yeni Gün*, 30 Teşrinisani 1337, s. 2. Mahmut Esat'ın görüşleri için, bkz., Halıcı, a.g.e., s.112-121
467 bkz. *Yeni Gün*, 15 Mayıs 1337; *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Kânunuevvel 1337.
468 TBMM Zb.C., c. 5, s. 370.
469 bkz. TBMM Zb. C, c. 5, s. 363-368.
470 bkz. y.a.g.e., c. 6, s. 120.
471 bkz. y.a.g.e., s. 121.
472 y.a.g.e., s.123-124.
473 y.a.g.e., s.126.
474 y.a.g.e., s.156-157.
475 y.a.g.e., s.122-128.
476 y.a.g.e., c.5, s. 415.
477 y.a.g.e., s. 416.
478 y.a.g.e., c. 6, s. 134. vd.
479 y.a.g.e., c. 5, s. 388.
480 y.a.g.e., s. 389.
481 y.a.g.e., c. 7., s. 306.
482 y.a.g.e., c. 5, s 389.
483 y.a.g.e., c. 7, s. 307. vd.
484 y.a.g.e., c. 5, s. 410. vd.
485 y.a.g.e., c. 5, s. 387.
486 y.a.g.e., c. 7, s. 302.
487 y.a.g.e., c. 7, s. 303.
488 y.a.g.e., c. 6, s. 131.
489 İsmail Suphi, halk cahildir, eleştirilerini yanıtlarken, "Bu halk dünyayı tanımayabilir, siyaset bilmez, ondan anlamaz. Fakat kendi sanatını senden benden iyi bilir." der, a.g.e., c. 5, s. 386-387. Yunus Nadi, halkın cahillikle suçlanması halinde milletvekillerinin vekalet haklarının yok olacağını belirtir, a.g.e. c. 6, s. 130. Bu arada "ilmin" salt okuyup yazma olmadığı da vurgulanır. Azınlıkların meclise girmesi sorununu da Mahmut Esat Bey yanıtlamıştır. Demokratik ülkelerde çıkar ve düşünce gruplarının siyasal partiler yoluyla meclise girdiklerini savunan Mahmut Esat Bey, Mesleki Tem-

sil yöntemiyle bu durumun önleneceğini söylemiştir. Çünkü aynı meslek dallarının birleştirilmesiyle çoğunluğun yine Müslümanlarda olacağını savunuyordu, y.a.g.e., c. 5, s. 390. Bu uygulamanın başka bir yerde yapılıp yapılmamasının önemli olmadığını söyleyen Mahmut Esat Bey, "Benimsenecek bir yöntemin, mutlaka bir başka ülke tarafından uygulanmış olması gerekmez. Uluslar arasında tarih, coğrafya, ekonomi ve toplumsal yapı ayrılığı vardır." der. Mahmut Esat, Batı ülkelerinde yöntemin izlenmemesinin nedeni olarak da Mesleki Temsilin kapitalizme ters düşmesini gösterir, *Yeni Gün*, 24 Teşrinisani 1336.

490 TBMM Zb. C, c. 6, s. 149.

491 y.a.g.e., s. 120. Güneş,

492 TBMM Zb. C, c. 6, s. 130.

493 bkz. y.a.g.e., s. 152. vd.

494 y.a.g.e., c.5, s.366.

III. YENİ TÜRKİYE DEVLETİ'Nİ YAPILANDIRACAK TEMEL DÜŞÜNCELER (Sayfa 247-456)

1 *Atatürk"ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 26.

2 Halide Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal*, s. 139-140.

3 *Atatürk"ün Söylev ve Demeçleri.*, c. 1, s. 60.

4 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, (TBMM Zb. C.) c. 1, s. 35.

5 y.a.g.e., s. 63.

6 y.a.g.e., s. 53.

7 y.a.g.e., s. 53.

8 y.a.g.e., s. 54.

9 y.a.g.e., s. 52.

10 y.a.g.e., s. 53.

11 y.a.g.e., s. 53.

12 y.a.g.e., s. 54.

13 y.a.g.e., s. 55.

14 y.a.g.e., s. 55.

15 y.a.g.e., s. 63.

16 y.a.g.e., s. 158. Bu taslağın altında sekiz imza vardır. Bu sekiz imzanın önemli bir bölümü Mustafa Kemal ile sonuna kadar birlikte kalmış, kimileriyse muhalefet safına geçmiştir, örneğin, Şeyh Servet, Celalettin Arif gibi.

17 TBMM Zb. C, c. 1, s. 167.

18 y.a.g.e., s. 159.

19 y.a.g.e., s. 161.

20 y.a.g.e., s. 186. *Düstur*, c. 1, s. 6.

21 İstanbul'da çıkan saltanatçı *Peyam-ı Sabah*, bu hükümeti bir nevi "naib-i saltanat" olarak yorumlamıştır, bkz. *Peyam-ı Sabah*, 28 Mayıs 1336.

22 Böylece Ankara'da ulusal meclisin yanında ulusal bir hükümet de kurulmuş, yeni devletin oluşum süreci tamamlanmıştı. Hükümetin atanmasında, saltanat makamı sistem dışında tutulmuştu. Sistemin adı açıkça belirtilmemişti. Ancak parlamenter sistem içinde yer alan meclis hükümeti sistemi olduğu da açıkça gözüküyordu. Buna rağmen

-kimi yazarların belirttiği gibi- bu sistemi meşrutiyet diye adlandırmak ve 23 Nisan'dan itibaren başlayan dönemi de üçüncü meşrutiyet olarak adlandırmak bize göre doğru gözükmüyor.

23 TBMM Zb. C., c. 1. s. 141-142.
24 bkz. y.a.g.e., s.247-288.
25 bkz. y.a.g.e., c. 3, s. 56-58.
26 *Nutuk*, c. 2, s. 500-502.
27 *TBMM* G. Zb. C., *c*. 1, s. 359.
28 TBMM Zb. C.c. 5, s. 259.
29 y.a.g.e., s. 260.
30 Örneğin, Hamdullah Suphi, a.g.e., s. 293.
31 Bu konudaki tartışmalar için bkz. TBMM Zb.C., c. 5, s. 291-300. *Düstur*, c, 1, s. 123.
32 *Düstur*, c, 1, s. 196 (Madde 8-9).
33 Meclis Hükümeti Sisteminin özellikleri için, bkz. Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, s. 51-74.
34 *Düstur*, c. 1, s. 199.
35 *Düstur*, c. 1, s. 199.
36 TBMM Zb. C, c. 7, s. 438.
37 a.g.e. c. 8, s. 133.
38 *Düstur*, c. 1, s. 196.
39 TBMM Zb. C, c. 14, s. 321.
40 y.a.g.e., c. 14, s. 323.
41 a.g.e., c. 14, s. 324-329.
42 y.a.g.e., s. 331.
43 y.a.g.e., s. 33.
44 y.a.g.e., s. 339. Selahattin Bey, tüm meşruti hükümetlere diye yanıtlar. Tevfik Efendi'ye de Müslüman hükümeti "esâsatına" benziyor der.
45 y.a.g.e., c. 14, s. 340 vd.
46 y.a.g.e., s. 345-347.
47 y.a.g.e., s. 355.
48 a.g.e., c. 14, s. 369-372.
49 bkz. y.a.g.e., s. 377-381.
50 a.g.e., s. 384-385.
51 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1. s. 187-220.
52 TBMM Zb. C, c. 14, s. 443-444.
53 y.a.g.e., s. 15, s. 4-5.
54 a.g.e., s. 4.
55 bkz. *Peyam-ı Sabah*, 9 Kânunuevvel, 1337. s. 2.
56 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Kânunuevvel, 1337.
57 *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Kânunuevvel, 1337.
58 *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Kânunuevvel, 1337.
59 TBMM Zb. C, c. 21, s. 279.
60 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c, 5, s. 22.
61 TBMM Zb. C.c. 21, s. 278.
62 y.a.g.e., s. 281.
63 y.a.g.e.,s. 292.
64 y.a.g.e., s. 304-305.
65 a.g.e., c. 21, s. 278-342.

66 *Nutuk*, c. 2, s. 663.
67 *Atatürk"ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara, 1964, s. 440.
68 Vekiller istifa dilekçelerini tek tek vermişlerdir bkz. TBMM Zb. C, c. 21, s. 349-350.
69 TBMM Zb. C, c. 21, s. 353
70 *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Temmuz 1338. Rauf Bey'in İcra Vekilleri Reisi olmasını İkinci Grup istiyordu. Aslında Rauf Bey de "muhalefetin örgütlenmesinde, gelişmesinde ve yönlendirilmesinde ilk günden itibaren" görev almıştır fakat açıktan açığa İkinci Grup'a geçmeyip Birinci Grup içinde çalışmayı yeğlemiştir. *Nutuk*, c. 2, s. 664. Nur, a.g.e. c. 3, s. 889.
71 TBMM Zb. C, c. 21, s. 358-361. Rauf Bey, yaptığı konuşmada "her hususta rehberim müzaheret-i ilahiye ve Peygamberimiz Efendimiz hazretlerinin ruhaniyeti olacaktır" demiştir. Devre sonuna kadar görev yapan İcra Vekilleri Heyeti üyeleri için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, 1994, s. 421- 432.
72 TBMM Zb. C, c. 21, s. 392.
73 y.a.g.e., s. 389-391.
74 bkz.Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s .606.
75 bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s. 48, 96.
76 y.a.g.e., s. 253. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1955, s. 13, Vesika No: 333, 335.
77 y.a.g.e.
78 Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, s. 122.
79 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 257.
80 y.a.g.e., s. 269.
81 TBMM G. Zb. C, c. 1, s. 7. *Türk İstiklâl Harbi*, c. 6, s. 66.87. Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, s. 7 vd.
82 TBMM Zb. C, c. 1, s. 7.
83 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 26.
84 TBMM G. Zb. C, c. 1, s. 41, 42, 63, 198-209. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara, 1978, c. 3, s. 14.
85 TBMM Zb.C.c.,2, s.142-143.
86 TBMM G.C.Zb., C. 2, s. 209-211,264.
87 y.a.g.e., c. 1, s. 203. TBMM Zb. C., c. 5, s. 31, c. 8, s. 486, c. 25, s. 448.
88 y.a.g.e., c. 25, s. 443.
89 *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Şubat 1337.
90 TBMM Zb. C, c. 25, s. 448.
91 TBMM Zb. C, c. 1, s. 87. Atay, *Çankaya*, s. 265-267, TBMM Zb. C, c. 2, s. 878. "İsmet İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*, 16 Nisan 1968. Bunun nedenleri Kuva-yı Milliye'nin yapısından kaynaklanıyordu, bkz. Selek, a.g.e., s. 122 vd.
92 TBMM Zb.C., c. 1, s. 241-242.
93 Seyyar jandarma düşüncesi İkinci Meşrutiyet dönemine kadar uzanmaktadır. Zira 1327/1911'de Selanik'te, Üsküp'te ve Manastır'da olmak üzere üç tabur Seyyar Jandarma Birliği oluşturulmuştu, bkz. *Düstur*, İkinci Tertip, c. 4, s. 1333.
94 TBMM Zb. C, c. 2, s. 90.
95 y.a.g.e., c. 2, s. 94.
96 *Düstur*, c. 1, s. 25.
97 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 346.
98 TBMM G.C.Zb., c. 1, s. 7.
99 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Güneş "1920'de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü" *Birinci As-*

keri Tarih Semineri, Bildiriler II, 1983, s. 203-217.
100 TBMM Zb.C., c. 1, s. 63.
101 bkz. a.g.e., c. 1, s. 79-84, 99-108, 115-122, 127-134. *Türk İstiklâl Harbi, c.VI. İstiklâl Harbi'nde İç Ayaklanmalar,* Ankara, 1974.
102 *Düstur,* c. 1, s. 4.
103 TBMM Zb.C., c.3, s.272.
104 y.a.g.e.,c.3, s.272-273.
105 y.a.g.e., c.3, s.273-274.
106 y.a.g.e., c.4, s.23.
107 y.a.g.e., c.4, s.19.
108 Yasanın getirdikleri için, bkz. TBMM Zb. C, c. 4, s. 21-22.
109 y.a.g.e., s. 24.
110 y.a.g.e., s. 25.
111 y.a.g.e., s. 26.
112 Hamdullah Suphi Bey, "Salt korkuyla hükmetmek, ülkeyi savunmak istedik mi mutlak harabeye döneriz. Başımız üzerine son yıldırım iner ve bizimle beraber ülke de yanar. Biz halka doğru bir hareket yapmayı niçin düşünmedik?" dedikten sonra bazı kumandanların, başarıya ulaşan adamların hareket yönteminin izlenmemesini eleştirir, bkz. TBMM Zb.C., c. 4, s. 28.
113 a.g.e.,s.27
114 bkz. y.a.g.e., s. 29 vd.
115 y.a.g.e., s. 87.
116 bkz. *Düstur,* c. 1, s. 61, TBMM Zb. C, c. 4, s. 93-101.
117 bkz. y.a.g.e., c 4, s. 361-372.
Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin 3 Şubat 1921 tarihli bildirisine bakılacak olursa, bu mahkemenin zengini fakire yeğleyenleri, halka haksız yere eziyet edenleri de yargılayacağız ve bunların kimliklerine, mevkilerine bakılmayacağı görülür. *Açıksöz,* 3 Şubat 1337, s. 4.
119 TBMM Zb. C, c. 9, s. 154-155.
120 TBMM Zb. C., c. 4, s. 192.
121 Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri,* Ankara, 1975, s. 68. vd.
122 TBMM G.Zb. C, c. 1, s. 60, 283-284.
123 TBMM Zb. C, c. 1, s. 60, 283-284.
124 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 1, s. 67. TBMM Zb. C, c. 1, s. 94 vd.
125 y.a.g.e., c. 1, s. 96.
126 y.a.g.e., s.96.
127 y.a.g.e., c. 1 s., 213.
128 y.a.g.e., c. 1, s. 60.
129 y.a.g.e.. c. 1, s. 85.
130 bkz. y.a. g.e., c. 1, s. 123 vd.
131 *Yeni Gün,* 23 Teşrinievvel, 1336.
132 TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 546.
133 *Hâkimiyet-i Milliye,* 9 Mayıs 1336.
134 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 1,s. 125.
135 TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 563.
136 Arıkoğlu, a.g.e., s. 161.
137 TBMM G.C.Zb., c. 2. s. 563.
138 Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları,* Ankara, s. 218. Enver

Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İç Âlemi*, İstanbul, 1967, s. 69 vd.

139 bkz. TBMM Zb. C, c. 18, s. 191 vd.

140 a.g.e., c. 6, s. 172.

141 bkz. İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını*, Ankara, 1981, s. 11 vd. Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, Ankara, 1989. Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı*, Erzurum, 1991. Mehmet Önder, "Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VII, s. 20, Ankara, 1991, s. 285-302. Yıldırım Hüseyin, "İrade-i Milliye Gazetesi" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VIII, s. 23, Ankara: 1992, s. 325-330.

142 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1978, s. 257. Bu ajansın adı konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmışsa da, Anadolu Ajansı dışındaki adlar benimsenmemiştir, bkz. Yunus Nadi, "Yeni Gün'den Cumhuriyet'e", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1340, s. 3. Yücel Özkaya, "Milli Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. I, s. 2, Ankara, 1985, s. 587-607. Korkmaz Alemdar, *İletişim ve Tarih*, Ankara, 1996, s. 59 vd.

143 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1336, s. 4.

144 *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Nisan 1336, s. 2, 3. Mustafa Kemal, bu karardan önce 28 Nisan 1336'da Erzurum Valiliği'ne gönderdiği telgrafta Kürtçe *Zeyn* gazetesinin vilayete girişinin yasaklanmasını istemiştir, bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 30.

145 TBMM Zb. C, c. 1,s. 21.

146 y.a.g.e., s. 353.

147 y.a.g.e., c. 2, s. 126 vd.

148 y.a.g.e., s. 124-126.

149 Örneğin, Sevr "Sulh Muahedesi'nin" Türkçe yayınlanarak bu konuda halkı aydınlatmak için *Öğüt* gazetesiyle bağlantı kurulmuştur. 1920'de Dışişleri Vekâleti"nin de yardımıyla bu konuda biri basit, diğeri daha ayrıntılı olmak üzere iki yapıt hazırlanmıştır.

150 TBMM Zb.C., c. 4, s. 290.

151 TBMM G.C.Zb., c. 1, -s. 62.

152 TBMM .Zb.C., c. 4, s.398

153 TBMM Zb.C., c. 6, s. 89.

154 TBMM. Zb.C., c. 7, s. 10. *Düstur, c.* 1, s. 171.

155 TBMM Zb. C, c. 22, s. 594. vd. c. 23. s.58- 92. Bu tartışmaları abartarak anlatan Arıkoğlu, Hamdi Bey'in, Mehmet Akif'i devrimi anlamayan bir softa, bir yobaz olarak suçladığını yazmaktadır. Arıkoğlu, a.g.e., s. 269-270. Oysa meclis zabıtlarına bakıldığında tartışmanın ideolojik düzeyde değil kişisel düzeyde yapıldığı, Mehmet Akif'in Hamdi Bey'i dalkavuklukla, Hamdi Bey'in de Mehmet Akif'i rezillikle suçladığı görülmektedir, bkz. TBMM Zb.C, c. 8, s. 517.

156 A.S.D., c. 1, S. 126. TBMM Zb.C, c. 23, s. 55-87.

157 bkz. TBMM Zb. C, c. 10, s. 263 vd.

158 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1,s. 126.

159 Meclisin gizli oturumlarında bu konuda yapılan tartışmalarda şu gerçek ortaya çıkıyor ki, Bakü Kurultayı'ndan sonra, sola kayan gazetenin yayınları hükümet tarafından hoş karşılanmamıştır. TBMM Zb. C, c. 2, s. 38-45.

160 TBMM Zb. C, c. 18, s. 461 vd.

161 y.a.g.e., s. 441 vd.
162 bkz. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul, 1939, s. 139.; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 80. TBMM Zb. C, c. 2, s. 150 vd. c. 6. s. 179 vd. 2 Aralık 1920'de Amasya, Tokat, Çorum, Kırşehir ve Samsun sancaklarında milletvekilleriyle haberleşme dışında haberleşmeye kısıtlama getirilmiştir.
163 *Düstur*, C. 1, s. 192 vd. TBMM Zb. C, c. 6, s. 467-477.
164 bkz. Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Ankara, 1992. Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan *Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt, Batı Cephesi 3. Kısım Ankara, 1966 adlı yapıtta (s.57) bu örgütün 20 Aralık 1920'de kurulduğu yazılmaktadır.
165 TBMM Zb. C, c. 8,s. 291
166 TBMM Zb. C, c.8, s.292
167 TBMM Zb. C, c. 18, s. 195, 463. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 52, Vesika No: 1205.
168 y.a.g.e., c. 20, s. 202.
169 TBMM G. C. Zb. c. 1, s.88.
170 *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi, IV. cilt 1. Kısım*, Ankara, 1984, s.86
171 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap*, Ankara, 1992, s. 224.
172 TBMM G.C. Zb., c.1, s.252.
173 a.g.e., s.6
174 "İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*, 9 Nisan 1968. Hüsrev Bey ise mütareke koşullarına uyulduğunu göstermek için askerlerin sivil halde kullanıldığını belirtmektedir. TBMM G. C. Zb., c.1, s.88.
175 Turan, a.g.e., s.225
176 Atay, *Çankaya*, s.235-242 "İsmet İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*, 16 Nisan.1968 Afyon'un bir köyüne Kuva-yı Milliye 1000 lira yazmış. On çete köyü yakıp yıkıyormuş. Parayı bulmak için buğdayı satışa çıkarmışlar fakat para etmiyormuş. Bu zulümden kurtulmak için odun getirmişler kente onu satmışlar. TBMM G. C. Zb., c.3, s.434. Refet Bey ise halkın Kuva-yı Milliye'den nefret ettiğini söylemekte "Halk kendilerinden değil, isimlerinden korkuyor." diyerek o günkü psikolojik ortamı aktarmıştır. TBMM G. C. Zb., c.3, s.878.
177 TBMM G.C.Zb., c.1, s.6. Konya Milletvekili Vehbi Bey "Karesi sınırlarını geçince Kuva-yı Milliye deyince eşkıya ocağı akla gelmektedir. Bunu saklamakta mana yoktur. Bugün köylüyü yakıp kavuruyor. Kimse ne hayvanına sahip ne de ırz ve namusuna sahip." der, a.g.e.,c.1,s.87.
178 bkz. *Nutuk*, Vesika No:188.
179 Sabahattin Selek, *Milli Mücadele*, c.1, s.369
180 "İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*,10 Nisan 1968.
181 *İsmet İnönü Hatıraları 1.Kitap*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Ankara, 1985, s.193.
182 "İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*, 20 Nisan 1968.
183 Selek, a.g.e., s.193. Bunun nedeniyse Birinci Dünya Savaşı sırasında menzil teşkilatlarının yaptığı suiistimallerin halkın tepkisine yol açmasıydı, bkz. *Ulus*, 16.Nisan.1968
184 TBMM Zb. C., c.1, s.156
185 "İsmet İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*, Tefrika No:10.
186 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.448-449. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.276-277.

187 İsmet İnönü'nün Hatıraları, *Ulus*, 7 Nisan 1968.
188 TBMM Zb.C., c.3, s.137. TBMM G.C.Zb.,c.1, s.70.
189 TBMM G.C. Zb., c.1, s.7. "İsmet İnönü'nün Hatıraları", *Ulus* , 26.Nisan 1968.
190 TBMM Zb.C., c.1, s. 241-242
191 TBMM G.C.Zb., c.1,s.45
192 *Düstur*, 3.Tertip, c.1, Ankara,1953, s.9. İzzet Öztoprak, "Düzenli Ordunun Kuruluşu", *İkinci Askeri Tasrih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1985, s. 262.
193 a.g.e., c.2., s.93.
194 Bunun nedenleri için bkz., TBMM G. C. Zb., c.1, s.274 vd.
195 Güneş, a.g.e., s.146. Öztoprak, a.g.e., s. 264.
196 Bu komutanlık 9 Aralık 1920'de 2. Kolordu adını alacaktır.
197 Turan, a.g.e., s.231.
198 *Düstur*, c.1,s.20.
199 TBMM G.C.Zb., c.1, s.70.
200 TBMM G.C.Zb., c.1, s.45.
201 TBMM Zb. C., c.4, s.556.
202 İsrafil Kurtcebe ve Mustafa Balcıoğlu ilk mezunların 42 kişi olduğunu söylüyorlar, bkz. *Kara Harp Okulu Tarihi*, Ankara, 1992, s.72. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi'ndeyse bu talimgâhtan 102 kişinin mezun olduğunu, bunlara 150'şer lira eşya alım parası verildiğini belirtilmektedir. C.6, s.300.
203 bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, Ankara, 2006, s.160-161.
204 bkz. TBMM Zb.C., c.3, s.30-31. Bu karar olumlu karşılanmıştır. Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, "...Hepimiz muhtelif yerlerden mektuplar, haberler alıyoruz. Bu anarşi hali artık tahammül edilemeyecek bir noktaya gelmiştir. Pek ziyade korkuyorduk, memleket içinden yıkılacak. Binaenaleyh bu hale, bu fenalığa çare-sâz olduğundan dolayı bendeniz kendi namıma teşekkür ediyorum." demiştir, a.g.e., c.3, s.31.
205 a.g.e., c.3, s.4. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne bağlanması için önerilen yasa benimsenmemiş ve sert eleştirilere yol açmıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni yöneten kişilerin bölgelerinde egemen ve şahsiyetli kişiler olduğu belirtilerek paraların da bunların etkisiyle toplandığı vurgulanmıştır, bkz. a.g.e., c.4, s.415, c.6., s.58.
206 *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Kânunusani 1337.
207 "İsmet İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*, 26 Nisan 1968.
208 a.g.e.
209 Düzenli ordunun giysisi, araç ve gereçleri, maaşı yetersizken Kuva-yı Milliye askerleri bol para alıyor, iyi giyiniyor, güzel atlara biniyordu, bkz. Mehmet Arif, *Anadolu İnkılâbı*, s. 58 vd.
210 TBMM G.C.Zb., c.1, s.71
211 Ahmet Emin Yaman, "Milli Ordundan Düzenli Orduya", *Atatürk Yolu*, Sayı,6(Kasım 1990), s.390
212 *Nutuk*, c.2, 1969, s.495.
213 Yunus Nadi, "Yeni Gün'den Cumhuriyet'e", *Cumhuriyet*, Tefrika No:165.
214 Rahmi Apak, *Garb Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s.195. Nadi, a.g.e., No:166.
215 Selek, *Milli Mücadele*, c.2, s.123.
216 TBMM G.C.Zb., c.1, s.88.
217 İhsan Güneş, "Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1985, s.145-147.
218 TBMM Zb. C., c.3, s.150-151.

219 a.g.e.,s.156. Denizli'den gönderilen 26 Eylül 1920 tarihli raporda Denizli, Kuzey Aydın, Antalya, Burdur, Isparta ve Muğla halkının düzenli ordu istediği dikkati çekmektedir. Öztoprak, a.g.e., s.269.

220 a.g.e., s.161.

221 Selahaddin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.3, Ankara, 1978, s.182.

222 Yaman, a.g.mk.., s.391.

223 "Şark, Garp, Adana, Elcezire Cephe Kumandanlıklarına, III. Kolordu Kumandanlığına,

Badema gönüllü teşkilatından kâmilen sarfınazar olunması ve elyevm müteşekkil ve mevcud olanların da Erkan-ı Harbiye-i Umumice ibkasına karar verilecek olanların bir kadroya ve muntazam bütçede tetkiki mukarrerdir. Bu kadroya tevfiken ibkasına karar verilecek teşkilat için adi bütçede Kuva-yı Milliye namıyla hiçbir tahsisat mevcud olmadığından bunların mesarifi Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce derdest-i tanzim fevkalade-i bütçeye konulacaktır. Cephe emrinde bulunan bilumum Kuva-yı Milliye teşkilatının isim ve mahal ve mevcutlarıyla hangi tarihte ve nerede teşekkül etmiş bulunduklarının ve hangilerinin nasıl bir kadro ile ibka ve kalb ve ilgası tasavvur edildiğinin sürat-i teklit ve iş'arını rica ederim.

Telgafın alındığı bildirilecektir.

Cephe kumandanlıklarına tamim edilmiştir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumi Reisi" Yaman, a.g.mk.., s.392

224 *Türk İstiklâl...*, s.75.

225 TBMM G.C.Zb., c.1, s.275-276.

226 TBMM G.C.Zb.,c.1, s.276. Apak, Çerkez Ethem güçlerinin görevlerini yapmadıklarını, düşman karşısında uzak mesafeden at oynatmakla yetindiklerini söylemektedir, bkz. a.g.e. ,s.200..Kar.. Çerkez Ethem, *Çerkez Ethem'in Hatıraları*, 1962, s.114-115. Atay, *Çankaya*, s.273.

227 Yunus Nadi, "Yeni Gün'den Cumhuriyet'e", *Cumhuriyet*, Tefrika No:165.

228 TBMM G.C.Zb., c.1, s.274 vd.

229 *Ulus*,29 Nisan 1968.

230 TBMM G.C.Zb., c.1, s.253.

231 TBMM G.C.Zb., c.1, s.276.

232 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.2, s. 504. TBMM G.C.Zb., c.1, s. 277.

233 "İsmet İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*, 30 Nisan 1968.

234 "İsmet İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*, 30 Nisan 1968.

235 Arif, a.g.e., s.59.

236 Atay, a.g.e., s.273.

237 TBMM G.C.Zb., c.1, s.255.

238 TBMM G.C.Zb., c.1, s.269.

239 TBMM G.C.Zb., c.1, s.265 vd.

240 a.g,.e, s.267.

241 Selek, a.g.e, c.2, s.152.

242 bkz. TBMM G.C.Zb., c.1, s.279-281.

243 Nadi, a.g.g, Tefrika No:168-169.

244 TBMM G. C. .Zb., c.1, s.282.

245 Özalp, a.g.e., s.168.

246 TBMM G.C.Zb., c.1, s. 283.

247 Yunus Nadi, a.g.g., Tefrika No:171.

248 Nadi, a.g. g, Tefrika No:177.

249 Demirci Mehmet Efe'ye çekilen 9 Aralık tarihli telgraf için, bkz. Nadi, a.g.g., Tefrika

No: 171.
250 Özalp, a.g.e., s.170.
251 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,* No:180
252 Nadi, a.g. g., Tefrika No:180. Bu bildiri Meclis Heyeti, Kütahya'dayken yayınlanmıştır.
253 Nadi, a.g. g., Tef., No:182
254 bkz. TBMM G. C. Zb. c.1, s. 255
255 *Hâkimiyet-i Milliye,* 17 Mayıs 1336.
256 TBMM Zb. C.c.8,s.170-171
257 *Hâkimiyet-i Milliye,* 10 Mart 1337.
258 *Sebilürreşad,* c.19, s.91.
259 *Hâkimiyet-i Milliye,* 21 Teşrinisani 1337.
260 *Hâkimiyet-i Milliye,* 20 Teşrinisani 1338, s.2, 20 Kânunuevvel 1338.
261 Yahya Akyüz, *Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri,* Ankara, 1978, s.188. Bir başka genelgesinde de tüm yabancı etkilerden uzak olarak, dini ve milli esaslar dâhilinde, milli hars ve irfanın geliştirilmesi ve yüceltilmesinin eğitimin temel ilkesi olduğunu belirtmiştir,. bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 14 Temmuz 1338.
262 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 28 Teşrinisani 1338, s. 2.
263 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 28 Teşrinisani 1338, s.2.
264 *Hâkimiyet-i Milliye,* 7 Mart 1339.
265 TBMM Zb. C, c.1, s.74.
266 TBMM Zb. C, c.1, s.74.
267 TBMM Zb. C, c. 1, s.76.
268 TBMM Zb. C, c. 1, s.77.
269 TBMM Zb. C, c.14, s.190.
270 TBMM Zb. C, c. 4, s.473.
271 y.a.g.e., s.190.
272 y.a.g.e., c.8, s.167 vd.
273 y.a.g.e., s.167.
274 y. a.g.e., c.4, s.480.
275 y.a.g.e., c.7, s.451-452.
276 y.a.g.e, s.167.
277 Wilson, a.g.e., s. 235-236.
278 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 2, s. 16-18, 42-46, 137-146, 163-165.
279 bkz. Maarif Kongresi bölümü.
280 bkz. a.g.e., c. 1, s. 229-231.
281 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 2, s. 44-46. Hamdullah Suphi Bey'in açıklamalarına göre, ülkede olduğu gibi mecliste de mektep düşmanları vardır. Bunlar, fırsatları değerlendirerek etrafa zehir saçmaktadırlar. Bunlar, tüm mektepleri kapatarak yerine sıbyan mekteplerinin, medreselerin geçirilmesini istiyorlardı. *Hâkimiyet-i Milliye,* 17 Kânunusani 1339.
282 bkz. Asım ÜS. *Gördüklerim Duyduklarım,* İstanbul, 1964, s. 96-101.
283 TBMM Zb. C, c. 1, s. 75.
284 y.a.g.e., s. 244.
285 *Sebilürreşad,* 24 Nisan 1337, s.90 v.d
286 *Hâkimiyet-i Milliye,* 10 Mart 1337.
287 *Hâkimiyet-i Milliye,* 24 Teşrinisani 1338.
288 *Hâkimiyet-i Milliye,* 11 Kânunuevvel, 1338.
289 *Anadolu Ticaret Gazetesi,* 3 Şubat 1921, s. 8, s. 6.

290 *Hâkimiyet-i Milliye,* 23, 26 Teşrinisani 1338.
291 *Hâkimiyet-i Milliye,* 27 Teşrinisani 1338.
292 TBMM Zb. C, c. 6, s.207.
293 bkz. T. B. M. M. Zb. C. c. 5, s. 99 v.d, c. 14, s. 199.
294 T. B. M. M. Zb. C. c. 8, s. 167-168.
295 T. B. M. M. Zb. C. c. 2, s.6.
296 *Yeni Gün,* 10 Kânunusani 1338.
297 *Yeni Gün,* 12 Kânunusani 1338, s. 2.
298 *Yeni Gün,* 16 Haziran 1337.
299 *Hâkimiyet-i Milliye,* 18 Temmuz 1337.
300 *Hâkimiyet-i Milliye,* 5 Haziran 1337.
301 *Hâkimiyet-i Milliye,* 7 Temmuz 1337.
302 T. B. M. M. Zb. C., c. 15, s. 29.
303 T. B. M. M. Zb. C., c. 15, s. 31.
304 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 5 Kanunuevvel 1337.
305 T. B. M. M. Zb. C., c.5, s. 99.
306 T. B. M. M. Zb. C., c. 15, s. 31.
307 Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri,* Ankara, 1978, s 172.
308 *Hâkimiyet-i Milliye,* 20 Temmuz 1336.
309 T. B. M. M. Zb. C., c. 2, s. 318-319.
310 T. B. M. M. Zb. C., c. 2, s.79-82.
311 T. B. M. M. Zb. C., c. 15, s. 32.
312 *Yeni Gün,* 12 Kânunusani 1338, s. 2.
313 *Hâkimiyet-i Milliye,* 26 Nisan, 28 Teşrinisani 1338.
314 bkz. *Sebilürreşad,* 24 Nisan 1337, s.91.
315 T. B. M. M. Zb. C., c.7, s. 455.
316 TBMM Zb. C., c.7, s. 442-443.
317 bkz.a.g.e., s. 443-445.
318 a.g.e., s. 445-446.
319 TBMM Zb. C., c.7, s. 447.
320 TBMM Zb. C., c.7, s. 448-450.
321 T. B. M. M. Zb. C., c.7, s. 452-453.
322 T. B. M. M. Zb. C., c.8, s. 340
323 Akyüz, a.g.e., s.218.
324 *Hâkimiyet-i Milliye,* 10 Mart 1337.
325 T. B. M. M. Zb. C., c. 8, s.169.
326 y.a.g.e., c. 8, s. 169-171. Maarif Vekili, Amerikan, Fransız, İngiliz, İtalyan mekteplerinin; Rum, Ermeni mekteplerinin yarattığı olumsuzluklar yanında ikinci, üçüncü derecede bir etkiye sahip olduğu kanısındadır.
327 a.g.e., c.15, s. 241.
328 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 25 Mart 1337, s.2.
329 *Hâkimiyet-i Milliye,* 21 Teşrinisani 1338.
330 *Hâkimiyet-i Milliye,* 4 Ocak 1338.
331 *Hâkimiyet-i Milliye,* 31 Mayıs 1337, s. 2.
332 *Hâkimiyet-i Milliye,* 3 Haziran 1337.
333 *Hâkimiyet-i Milliye* bu sayının 180'den fazla olduğunu yazıyor, bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 17 Temmuz 1337.

334 bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.2.
335 *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1337.
336 *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1337.
337 Akyüz, a.g.e., s.191.
338 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1337.
339 *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Temmuz 1337.
340 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1337.
341 İsmail Habib Sevük, *O Zamanlar*, Ankara, 1981, s.39-42.
342 TBMM Zb. C.,.c.14, s.165.
343 bkz. TBMM Zb. C.c.14, s.165-2002.
344 T.B. M. M. Zb. C. c. 14, s. 170-171.
345 *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Kânunusani 1337, s. 2.
346 T. B.M. M. Zb. C. c. 8, s. 527.
347 *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Kânunusani 1337, s. 2.
348 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 19,22 Kânunusani 1337, s.1, 2.
349 bkz. *Yeni Gün*, 1 Şubat 1337, s. 2.
350 a.g.g.,6 Şubat 1337, s. 2.
351 a.g.g., 7 Şubat 1337, s. 2.
352 T. B. M. M. Zb. C., c,8.s. 526-527.
353 *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Haziran 1337.
354 *Yeni Gün*, 17 Haziran 1337, s.2.
355 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1337, s.2.
356 *Hâkimiyet-i Milliye* 21, 25 Haziran 1337.
357 *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Haziran 1337, s.2. Bu heyetin çalışmalarına ilişkin bir yönerge yapılacağı belirtilmişse de bu yönergeye ulaşamadık.
358 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Teşrinisani 1337, s.2. Veled Çelebi Efendi, okutacağı Türk Dili dersinin özetini 18 Teşrinisani 1337'de *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayınlamıştır.
359 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Kanunuevvel 1337, s. 2. Cumartesi günü âli derslerin açılış törenine tüm öğretim elemanlarının katılması istenmiştir
360 bkz. *Yeni Gün*, 5 Kânunuevvel 1337, s. 2. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9, 11 Kânunuevvel, 1337, s. 2.
361 *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Kânunuevvel, 1337, s.2.
362 *Hâkimiyet-i Milliye*, 15, 26 Kânunusani, 3 Şubat 1338.
363 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Teşrinievvel 1338, s. 3. Yusuf Akçura Bey'in ve Doktor Nazım Şakir Bey'in verdiği derslerin özeti için, bkz.a.g.g., 19, 24 Teşrinievvel 1338.
364 *Hâkimiyet-i Milliye*, 3, 24 Mart 1337, s.2, 5 Temmuz 1337, 3 Teşrinisani 1337. Telif ve Tercüme Heyeti; Yusuf Akçura Bey, Veled Çelebi Efendi, Ağaoğlu Ahmet Bey, Ziya Gökalp Bey, Mahmut Esat Bey, Kâzım Nami Bey, Edip Bey, Hakkı Baha Bey ve Vahdeddin Bey'den oluşuyordu. 25 Haziran'da yapılan toplantıda Yusuf Akçura Bey encümen başkanlığına, Hakkı Baha Bey de kâtipliğe seçilmiş ve şu kararları almışlardır:

1-Telif ve Tercüme Heyeti, Maarif Vekâleti'nden kendisine gönderilecek yapıtları inceleyecek ve verilecek mükâfaatın miktarını belirleyecek. Bu konuda hazırlanacak tutanak vekâlete gönderilecek.

2-Encümen eksik olan uzmanı dışardan tamamlayacak.

3-Eser, üyelerden birine incelettirilecek. Ancak eser üyelerin uzmanlık alanı dışındaysa dışardan birine incelettirilecek ve hazırlanan rapor, üyelerin huzurunda okunacaktır. Karar üyelerin çoğunluğu tarafından verilecektir.

4-Eser, ilköğretim programına uygun bulunursa esere "...sınıfında okutulmasına izin verilmiştir ya da izin verilmemiştir" kaydı konacaktır.

6-Eser, programa uygun bulunmaz fakat öğrencinin okumasında yarar görülürse okul kütüphanesinde bulundurulması uygun bulunmuştur kaydı konulacaktır.

7-Yüksekokulların kitaplarından bazılarıyla bilimsel incelemelerin okuyucusu az, gideri yüksek kitaplarının vekâletçe basılarak, yazarına da telif ücreti ödemesi uygun olacaktır, bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Haziran 1337, s.2.

365 *Hâkimiyet-i Milliye*

366 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Temmuz 1337.

367 y.a.g.e., c. 1, s. 241-242.

368 y.a.g.e., s. 241.

369 Selek, a.g.e., s. 138.

370 TBMM Zb. C., c. 3,s. 76.

371 Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, İstanbul, 1976, s. 198.

372 Kili, a.g.e., s. 41, 42.

373 2 Mayıs 1336-Mayıs 1336 tarihleri arasında avans biçiminde yapılan harcamaların dağılımı şöyledir: Milli Müdafaa Vekâleti: 33.145 lira, Dahiliye Vekâleti: 19.067 lira, Adliye Vekâleti: 10.079 lira, Maliye Vekâleti: 3.163 lira, İktisat Vekâleti: 2.304 lira. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti: 1.102 lira, Nafia Vekâleti: 878 lira, Maarif Vekâleti: 660 lira, Hariciye Vekâleti: 60 lira, bkz. TBMM Zb. C, c. 3, s. 72.

374 y.a.g.e., c. 3, s. 69.

375 y.a.g.e., c. 4, s. 15-17.

376 y.a.g.e., c. 4, s. 17-18.

377 y.a.g.e., s. 52-53.

378 y.a.g.e., s. 55.

379 TBMM Zb. C, c. 4, s. 56 vd.

380 y.a.g.e., s. 399.

381 TBMM G.C.Zb., c. 1, s. 242.

382 bkz. TBMM Zb. C, c. 7, s. 129-146.

383 a.g.e., c. 8, s. 538. *Hâkimiyet-i Milliye*'ye göre, bütçedeki devlet geliri 79.334.440 lira, giderse 67.519.650 liradır, bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Şubat 1337. *Milli Nevsal*, İstanbul, 1339, s. 168. Hazine kesin hesap cetveline göreyse, gelir 46.839.868 lira idi.

384 Bütçedeki harcamaların oransal analizi için, bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1974, s. 330.

385 Selek, a.g.e., s. 523.

386 TBMM G.C. Zb, c. 2, s. 49.

387 Maliye Vekili'nin açıklamalarına göre, Rusya'dan gelecek 10 milyon rublelik yardımın 4 milyonu Kars'a gelmiştir. Buna göre 24.400.000 liralık kaynak da göz önüne alınacak olursa bütçe açığının 10.276.705 liraya ineceği görülür, y.a.g.e., c. 2. s. 50.

388 y.a.g.e., s. 81.

389 Maliye Vekili'nin açıklamalarına göre 1921 yılı denk bir bütçe yılı olacaktır. Çünkü mevcut devlet geliri 53 milyon, yeni vergi yasalarıyla elde edilecek gelir 19 milyon, maaşlardan kesilecek % 20'lerle de sağlanacak gelir 6 milyon olacaktır. 6 milyon da Sovyet Rublesi ile karşılanacaktır, y.a.g.e., s. 82.

390 y.a.g.e.,s. 85 vd. Gerek nitel gerekse nicelik yönünden 1921 yılındaki ordunun 1920'den çok daha güçlü olduğu, buna karşılık bütçenin % 62'sinin Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne ayrıldığı görülmektedir.

391 y.a.g.e., s. 147 vd. Gider 85 milyon, gelir 50 milyon olarak tahmin edilmektedir.

392 y.a.g.e., s. 717-721. 1921 yılının en önemli savaşı olan Sakarya Savaşı sırasında konulan Tekâlif-i Milliye emirleri doğrultusunda elde edilen gelir, bütçeye konmamıştır. Tekâlif-i Milliye Emirleri için, bkz. Cemal Kutay: "Büyük Zaferin Yapısında Tekâlif-i Milliye" *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, 1972, s. 245-254; Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. V, s. 15, Ankara, 19S9, s. 639-664. 26 Mayıs 1921 tarihli bütçe taslağına göre bu sayı verilmiştir. Maliye Vekili'nin 9 Şubat 1922 tarihli açıklamalarına göre gelir, 52 milyon, 20 Şubat 1921 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine göre 79.627.225, Hazine Genel Hesabı verilerine göre 57.435.193 liradır, bkz. İhsan Güneş, "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. IV, s. 12. s. 776. Gider ise Hazine kesin hesap verilerine göre 82.162.190 liradır.

393 TBMM G.C. Zb., c. 3, s. 489.

394 y.a.g.e., s. 491.

395 Güneş, a.g.mk., s. 778 vd.

396 Bu açıklara karşın Mustafa Kemal, tam bağımsız bir Türkiye oluşturabilmek için ülkenin gelir kaynaklarının yeterli olduğu kanısındaydı, bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 228.

397 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 2, s. 16, 65.

398 Selek, a.g.e. s. 136.

399 *Düstur*, c. 1, s. 21.

400 TBMM Zb. C, c. 2, s. 357 vd.

401 y.g.e., c. 3, s. 358.

402 y.a.g.e., s. 114.

403 y.a.g.e., c. 6, s. 310.

404 y.a.g.e., s. 315.

405 y.a.g.e., c. 6, s. 58, c. 12, s. 250, c. 18. s. 225 vd. c. 19, s. 206. Bu konuda Abidin Bey şöyle der: "Köylüye bir şey tahmil edildiği vakit biraz gürültü oluyor. Fakat sonradan kabul ediyoruz. Biraz zengine, tüccara dokunulmak istendiğinde herkes bir kıyamettir koparıyor." bkz. y.a.g.e., c. 19, s. 207.

406 y.a.g.e., c. 6, s. 318 vd. 11 Aralık 1336 tarihli oturum.

407 bkz. y.a.g.e., c. 4, s. 203. vd.

408 Maliye Vekili'nin açıklamalarına göre, Ankara'da 20 bin mükellef, gelir vergisi ödemektedir. 8 binini 100 kuruştan az, 1.200'ü 500 kuruştan az, 4 bini de 500 kuruştan çok, vergi mükellefi olarak gözükmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu vergiyi 20 liraya çıkarmak istemektedir. Kimi milletvekilleri vergiyi az bularak bu miktarın arttırılmasını istemiştir, bkz. y.a.g.e., c. 4, s. 205-206. Vergi oranının artırılmasını isteyenler düşüncelerini benimsetmek için bir köylünün vergi durumunu göz önüne alarak savunmalarını yapıyorlardı. Ragıp Bey'in açıklamalarına göre 1.000 kile zahire kaldıran köylü 250 kile zahire veriyor. Kilesi 2 liradan bu miktar 500 lira tutar. Çoluğu çocuğuyla çalışan köylü 2 bin lira kazanıyor, 500 lira vergi veriyor. Yılda 80, 100 bin lira kazanan tüccarsa salt 500 kuruş veriyordu, bkz. y.a.g.e., c. 4, s. 206.

409 *Düstur*, c. 1, s. 70.

410 *Düstur*, c. 1, s. 82.

411 TBMM Zb.C., c. 19, s. 206-207.

412 *Düstur*, c. 1, s. 230-231. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 324-329.

413 y.a.g.e., c. 3, s. 201. Kimi milletvekilleri Rusya'dan gelen altınlara ister borç biçiminde, ister hediye biçiminde olsun karşı çıkmışlardır, y.a.g.e., c. 2, s. 157.

414 TBMM G.C. Zb, c. 2, s. 797.

415 TBMM G.Zb. C, c. 2, s. 800. Mustafa Kemal, meclisin üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada "her medeni devlet gibi harici istikrazlar" yapılmasına taraftar olduğunu ancak, alınan bu paraların Babıâli'nin yaptığı gibi amaçsız israf ve tüketimle borç yükünü artırarak mali bağımsızlığı tehlikeye atmaktan öte, gelişmeye olanak sağlayacak, üretimi artıracak, halkın mutluluğunu yükseltecek, kaynakların kullanılmasına ortam hazırlayacak bir biçimde kullanılmasının da zorunluluğunu vurgulamıştır, bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 229.
416 TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 784-785. c. 3, s. 198-271.
417 y.a.g.e., c. 2, s. 800.
418 y.a.g.e., c. 2, s. 743, 744.
419 y.a.g.e., s. 738-739.
420 y.a.g.e., s. 725.
421 y.a.g.e., c. 3, s. 490.
422 bkz. Müderrisoğlu, a.g.e.
423 *Yeni Gün*, 25 Ağustos 1336, s. 2.
424 y.a.g.g., 17 Haziran 1337, Mustafa Kemal'in görüşleri için, bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 2, s. 130-131.
425 *Yeni Gün*, 17 Haziran, 1337.
426 *Düstur*, c. 2, s. 148.
427 *Düstur*, c. 2, s. 147 vd
428 TBMM Zb. C, c. 15, s. 173.
429 y.a.g.e., c. 15, s. 174.
430 y.a.g.e., s. 176.
431 y.a.g.e., s. 179.
432 *Düstur*, c. 2, s. 203.
433 TBMM Zb. C, c. 18, s. 392.
434 y.a.g.e., s.394.
435 y.a.g.e., s.395.
436 y.a.g.e., s.201.
437 TBMM Zb.C., c.2, s.681.
438 y.a.g.e., s.681.
439 y.a.g.e., s.685.
440 TBMM Zb. C, c. 18, s. 200.
441 *Düstur*, c. 3, s. 67.
442 a.g.e., s. 89.
443 TBMM Zb. C, c. 22, s. 321.
444 bkz. *Yeni Gün*, 19 Haziran 1337.
445 y.a.g.e., 20 Eylül 1336. Savaş sürerken Ziraat Bankası 1920'de 985.643 lira, 1921'de 898.323 lira, 1922'de 927.085 lira köylüye kredi dağıtmıştır. 1889 ile 1915 yılları arasında ise dağıtılan miktar 10 milyon liradır, bkz. *İhsai Yıllık*, 1928, s. 129.
446 TBMM Zb. C, c. 21, s. 209.
447 y.a.g.e., c. 26, s. 110.
448 y.a.g.e., s. 327.
449 TBMM Zb. C, c. 22, s. 322.
450 y.a.g.e., s 325.
451 *Düstur*, c. 3, s 116.
452 TBMM Zb.C., c. 27, s. 329.
453 y.a.g.e., c. 29, s. 69.

454 *Hâkimiyet-i Milliye,* 4 Mayıs 1337.
455 TBMM Zb.C., c.9, s.53-54.
456 y.a.g.e., s. 54.
457 y.a.g.e., s.56.
458 y.a.g.e., c.26, s.448.
459 y.a.g.e., c.9, s.57.
460 y.a.g.e., c. 26, s. 110.
461 bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918),* Ankara, 1982.
462 TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 691.
463 *Düstur,* c. 1, s. 9.
464 TBMM Zb. C, c. 4, s. 144.
465 *Yeni Gün,* 30 Mayıs 1337.
466 y.a.g.g., 25 Ağustos 1339, s. 2.
467 bkz. TBMM Zb. C, c. 6, s. 473-474.
468 TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 344.
469 TBMM Zb. C, c. 26, s. 124.
470 bkz. TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 766 vd.
471 y.a.g.e., s. 682.
472 y.a.g.e., c. 2, s. 682-684. İslâmcı Basri Bey de hububat ticaretinde himayeci görüşü savunuyor, bkz, y.a.g.e., s. 760.
473 bkz. *Açıksöz,* 31 Temmuz 1338, 12 Kanunuevvel 1338.
474 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 2, s. 136 vd.
475 TBMM Zb. C.c. 7, s. 97-98.
476 *İkdam,* 21 Mart 1337. Kar. TBMM Zb. C, s. 136. Maliye Vekili 3 Ocak 1921'de dışalımın 21 milyon, dışsatımınsa 9.324.279 lira olduğunu söylemiştir, bkz. TBMM Zb. C, c.7, s. 136.
477 *Yeni Gün,* 17 Haziran 1337, s.2. *Hâkimiyet-i Milliye,* 22 Haziran 1337.
478 *Hâkimiyet-i Milliye,* 19 Nisan 1337.
479 *Peyam-ı Sabah,* 3 Kânunusani 1338, s. 3.
480 *Hâkimiyet-i Milliye,* 26 Kânunusani 1338.
481 TBMM Zb. C, c. 8, s. 413. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 2, s. 104.
482 y.a.g.e., c. 11, s. 14.
483 y.a.g.e., c. 19, s. 443.
484 *Hâkimiyet-i Milliye,* 9 Mart 1337.
485 *Hâkimiyet-i Milliye,* 9 Mart 1337.
486 TBMM Zb.C., c. 9, s. 60.
487 TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 745.
488 TBMM Zb. C, c. 10, s. 431.
489 *Hâkimiyet-i Milliye,* 9 Mart 1337.
490 TBMM Zb. C, c. 11, s. 382.
491 y.a.g.e., s. 393.
492 y-a.g.e., c. 19, s. 443.
493 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 16 Şubat 1337.
494 TBMM Zb.C., c. 10, s. 432.
495 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c.2, s.56.
496 y.a.g.e., c.1, s.226.
497 bkz. TBMM Zb., c.10, s.428-448, c.11, s.13-16.
498 y.a.g.e., c.10, s.433.

499 y.a.g.e., s.431.
500 y.a.g.e., c.11,s.19.
501 y.a.g.e., c.9, s.256.
502 y.a.g.e., c.10, s.440 vd.
503 y.a.g.e., c.11, s.23-24.
504 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.1, s.226.
505 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Mayıs 1337.
506 bkz. Tevfik Çavdar, "Cumhuriyet Devri Başlarken Türkiye Ekonomisi", *Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri*, Bursa, 1973, s.163.
507 *Anadolu Ticaret Gazetesi*, 20 Mart 1337 (1921), S. 12, s. 5.
508 *Yeni Gün*, 17 Haziran 1337, s. 2.
509 bkz. TBMM Zb. C, c. 11, s. 372 vd.
510 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 227.
511 bkz.Gündüz Ökçün, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara,1971.
512 y.a.g.e., c. 2, s. 100 vd.
513 y.a.g.e., c. 1, s. 196.
514 TBMM Zb. C, c. 10, s. 214.
515 y.a.g.e., c. 5, s. 123.
516 *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Temmuz 1336.
517 TBMM Zb. C, c. 8, s.432.
518 y.a.g.e., s. 441.
519 y.a.g.e., s. 401.
520 y.a.g.e., s. 401.
521 *Yeni Gün*, 25 Ağustos 1336.
522 *Düstur*, c. 1, s. 16.
523 y.a.g.e., s. 185.
524 TBMM Zb.C., c. 8, s. 433.
525 y.a.g.e., s. 433. Yahya Sezai Tezel. "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Yabancı Sermaye Sorunu: Bir Örnek Olay", *s.B.F. Dergisi*, c. XXV, No: 1, s. 239-251.
526 T.B.M.M Zb. C, c. 5, s. 351.
527 y.a.g.e., c.8, s.401.
528 *Yeni Gün*, 17 Haziran 1337.
529 bkz. TBMM Zb.C., c.11, s.407.
530 y.a.g.e., c.6, s.462-467.
531 *Düstur*, c. 2, s. 158. Sina Akşin, "Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923- 1938)*, İstanbul, 1977, s. 119-130.
532 *Açıksöz*, 13 Teşrinisani 1337.
533 y.a.g.g,, 13 Teşrinisani 1337.
534 TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 725.
535 y.a.g.e., s. 725.
536 y.a.g.e., s. 738.
537 TBMM Zb. C, c. 19, s. 408.
538 *Açıksöz*, 30 Kânunusani 1338.
539 *Açıksöz*, 11 Şubat 1338.
540 y.a.g.g.. 15 Şubat 1338.
541 *Peyam-ı Sabah*, 25 Şubat 1338, s. 2.
542 *Hâkimiyet-i Milliye*, 12/14 Temmuz 1338. *Açıksöz*, 17 Temmuz 1338.

543 *Öğüt,* 16 Teşrinisani 1338, s. 2. TBMM Zb. C, c. 28, s. 147-151.
544 *Öğüt,* 7 Kanunuevvel 1338, TBMM Zb.., c. 26, s. 109 vd.
545 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 2, s. 75.
546 y.a.g.e., s. 109.
547 Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 263-264.
548 Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz,* c.1, İstanbul, 1962,s.276
549 *Hâkimiyet-i Milliye,* 23 Kânunuevvel 1337.
550 *Nutuk,* c. 1, s.5.
551 TBMM Zb. C, c. 3, s. 19.
552 y.a.g.e., c. 2, s. 61, c. 3, s. 20.
553 y.a.g.e., c. 3, s. 83 vd.
554 *Hâkimiyet-i Miiliye*'ye göre, "Vilayet-i Şarkiye"nin mülteci sayısı 228.228, Batı illerinden gelen mülteci sayısıysa 21.428'dir, bkz. 19 Şubat 1338.
555 TBMM Zb. C, c. 8, s. 506-508.
556 *Hâkimiyet-i Milliye,* 27 Nisan 1337, s. 2.
557 y.a.g.g., 28 Nisan 1337, s. 2.
558 *Düstur,* c. 2, s. 75-76.
559 Komisyonların kuruluşu için, bkz. *Düstur,* c. 2, s. 74.
560 *Düstur,* c. 2, s. 81.
561 *Hâkimiyet-i Milliye,* 19 Şubat 1338. Göçmen sayısını *Hâkimiyet-i Milliye* 116.557 olarak belirtirken, *Yeni Gün* 218.787 kişiden söz etmektedir. *Yeni Gün,* 15 Kânunusani 1338, s. 2.
562 Arıkoğlu, a.g.e. s. 150.
563 *Hâkimiyet-i Milliye,* 19 Şubat 1337, *Yeni Gün* ise, 46-527.964 kuruş harcandığını yazıyor, bkz. 15 Kânunusani 1337, s. 2.
564 *Düstur,* c, 2, s. 190.
565 *Düstur,* c. 2, s. 190.
566 TBMM Zb.C, c. 20, s. 404. vd. 18 Haziran 1338'de yasanın kapsamı daha da genişletilmiştir, a.g.e., s. 464-500. *Düstur,* c. 3, s. 87.
567 bkz. *Düstur,* c.3, s.142-145.
568 y.a.g.e., s. 68.
569 *Hâkimiyet-i Milliye,* 13 Ağustos 1338.
570 TBMM Zb.C., c.28, s.274.
571 y.a.g.e., s. 274.
572 y.a.g.e., s. 261 vd.
573 y.a.g.e., s.259.
574 y.a.g.e., s.264.
575 y.a.g.e., c.13, s.151 vd.
576 Buralardaki çocuk sayısı şöyledir:

İli	Erkek	Kız
Kayseri	177	66
Trabzon	172	19
Elazığ	140	99
Canik	127	27
Amasya	49	189
Erzincan	54	9

bkz. *Yeni Gün,* 25 Kânunusani 1338, s.2.
577 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c.1, s.291.

578 *Düstur*, c. 1, s. 163.
579 TBMM Zb.C., c.8, s.23.
580 *Yeni Gün*, 14 Kânunusani 1337.
581 bkz. TBMM Zb.C., c.17, s.129-148.
582 *Düstur*, c.3, s.70-71.
583 Araç ve gereç miktarı için, bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1337.
584 y.a.g.g., 16 Kânunuevvel 1337.
585 y.a.g.g., 25 Kânunuevvel 1337.
586 *Düstur*, c. 2, s. 177.
587 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 63, Vesika No: 1418.
588 TBMM Zb. C, c. 24, s. 482. Kurtarılan Bursa, Eskişehir, Karesi, Manisa, Aydın, Kütahya, Ertuğrul, Afyon, İzmir, İzmit, Çanakkale için "istilazedelere" bedelsiz tohumluk için 32.500, hayvan ve taşıma bedeli olarak 4.300.000, ev yapımı ve onarımı için 470 bin lira olmak üzere toplam 1.225.000 lira para gönderilmiştir, bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrinievvel 1338. Ancak rakamlar toplanırsa gönderilen paranın 4.802.500 lira olduğu görülmektedir.
589 TBMM Zb. C, c. 24. s. 429-480.
590 y.a.g.e., c. 23, s. 172-173. Yöre halkına yapılacak yardım konusundaki tartışmalar için, bkz. y.a.g.e., c. 13, s. 252-261, c. 14, s. 1-5.
591 M.V. Frunze, *Türkiye Hatıraları* (Çev: Ahmet Keş), İstanbul, 1978, s. 2. Bu sırada ekmeğin 68,3 gramının 1 kuruş olduğu görülmektedir.
592 *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi* (Çev; A. Hasanoğlu), İstanbul, 1978, s. 88.
593 *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Temmuz 1336.
594 *Açıksöz*, 9 Ağustos 1338.
595 *Düstur*, c. 1, s. 43.
596 TBMM Zb.C., c. 9, s. 25-26.
597 TBMM Zb. C, c. 10, s. 26.
598 y.a.g.e., s. 27.
599 y.a.g.e., s. 29.
600 y.a.g.e., s. 30.
601 y.a.g.e., s. 27.
602 y.a.g.e., s. 28.
603 TBMM Zb. C, c. 10. s. 30. Bunlar işçinin yiyeceği ile ilgilenmedikleri gibi, kazalarda bile onlara ilgi gösterilmiyorlardı.
604 y.a.g.e., c. 6, s. 463-464.
605 y.a.g.e., c. 10, s. 28.
606 bkz. 2 Mayıs 1337 tarihli meclis toplantısı TBMM Zb. C., c.10, s.197
607 y.a.g.e., s. 197.
608 Yasanın ikinci maddesinde 18 yaşından küçükler denilmektedir.
609 y.a.g.e., s. 198-199.
610 TBMM Zb. C, c. 10, s. 203-204.
611 y.a.g.e., s. 208-209.
612 y.a.g.e., s. 209.
613 y.a.g.e., s. 212. Türkiye'deki işçi sınıfının tarihsel gelişimi için, bkz. Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul, 1969.
614 TBMM Zb. C, c. 10, s. 209.
615 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Eylül 1337.
616 *Düstur*, c. 2, s. 140-141.

617 *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, s. 89.
618 Selek, a.g.e., s. 44.
619 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 200-201. Cevat Dursunoğlu, "Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri", *Belleten*, 1963 (108), s. 636.
620 bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, IV. Dönem, s. 115.
621 Sınır sorunu için bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 16-17. A.S.D. c. 1, s. 30.
622 TBMM Zb. C, c. 1,s. 3.
623 y.a.g.e., s. 446. *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336.
624 *Vakit*, 26 Şubat 1954.
625 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 314-315, Enver Ziya Karal, "Türkiye'nin Siyasi Olayları", *Yeni Türkiye*, İstanbul, 1959, s. 55.
626 TBMM Zb. C, c. 1. s. 258. *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1924, s. 3,
627 bkz. TBMM Zb. C, c. 2, s. 12-16.
628 bkz. TBMM G.C.Zb., c. 1, s. 43, Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara, 1994, s. 89.
629 bkz. İhsan Güneş, "Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler," *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985, s. 140-163.
630 Bu değişimin dış politikaya yansıması için, bkz. Öztoprak, a.g.e. s., 242-245.
631 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 167.
632 Öztoprak, a.g.e., s. 262, vd.
633 Öztoprak, a.g.e., s. 280-299. Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası*, İstanbul, 1978, s. 113 vd.
634 *Nutuk*, c. 2, s. 554.
635 a.g.e., s. 554.
636 TBMM Zb. C, c. 8, s. 222-231
637 *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Kânunusani 1337.
638 TBMM Zb.C., c. 8, s. 39.
639 y.a.g.e., s. 39.
640 TBMM G.C.Zb., c. 1, s. 366 vd.
641 Bekir Sami Bey'in sözleri için, bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Nisan 1337. Bir başka yorum için bkz. a.g.g., 31 Mart 1337.
642 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, s. 234. Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, İstanbul, 1942, s. 78-86. *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1925, s. 3.
643 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, c. 1, s. 151.
644 Bu antlaşmalar için,.bkz.Oriento Moderno Rivista Mensıle D'informazıonı E DI Studı Anno I Gıugno 1921-Maggıo 1922, s.18, 79-80, Türk Dış Politikasında Elli Yıl, s.101-105.
645 Dış politika konusunda Heyet-i Vekile ile arasında görüş ayrılığı çıktığını gören Bekir Sami Bey 8 Mayıs 1921'de istifa etmiştir, bkz. TBMM G.C..Zb, c. 2, s. 73; *Nutuk*, c. 2 s. 587- 592. Bayur, a.g.e., s. 86-87. Yapılan anlaşmanın onaylanmayacağı 13 Mart 1921'de belli olmuştu, bkz. TBMM G.C.Zb., c. 2, s. 4.
646 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri*, Ankara, 1978, s. 178 vd. Melek, a.g.e. s. 118- 119.
647 İstanbul'da bulunan "müttefik güçler" başkomutanı General Harrington da Mustafa Kemal'le görüşmek istemişse de bu istem gerçekleşememiştir.
648 bkz. TBMM G.C..Zb, c. 2, s. 164 vd
649 bkz. *Nutuk*, c. 2, s. 620-625. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul,

1967, s. 250 vd. Antlaşma metni için, bkz. *Düstur, c.* 2, Ankara:1953, s.98-107.
650 TBMM G.C.Zb., c.2, s.290-295
651 y.a.g.e., s.298-372.
652 y.a.g.e., s.351 vd. Aynı konuşmanın bir başka yerinde de bu itilafnamenin tümüyle "Misak-ı Milli'ye mutabık" olduğunu vurgulamıştır.
653 y.a.g.e., s.355.
654 *Hâkimiyet-i Milliye,* 2 Teşrinisani 1337. Yorumu için, bkz. 20/21 Teşrinisani 1337. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası,* c. 1, Ankara, 1981, s. 587-597, İsmail Soysal, *Tarihleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* c. 1, Ankara: T.T.K., 1983, s. 50-52.
655 *Ecnebi Matbuat Hülasaları,* No: 16, s. 17.
656 Bayur, a.g.e. s. 91. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1921-1922),* Ankara, 1975, s. 141-155. İngiltere'nin tepkisi için, bkz. Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 118, n. 3.
657 *Hâkimiyet-i Milliye,* 30 Teşrinievvel 1337.
658 Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 219.
659 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 1, s. 235.
660 *Nutuk,* c. 2, s. 646.
661 A.S.D. c. 1, s. 248. Örneğin Yusuf Kemal Bey, Marsilya Haber Ajansı'nın sorularını yanıtlarken Türk ulusunun savaşa hazır olduğunu fakat barışa olanak sağlayacak hiçbir fırsatı da kaçırmak niyetinde olmadığını söylemiştir, bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 9 Mart 1338. İhsan Güneş, "Büyük Taarruz Öncesi Diplomatik Hazırlıklar" *Büyük Taarruz'un Elli Dördüncü Yıl Dönümü* nedeniyle 1996 yılında Afyon'da düzenlenen sempozyuma sunulan bildiri.
662 Bayur, a.g.e. s. 107 vd.
663 bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 26 Mart 1338. Bu istemin halk üzerindeki tepkileri için bkz. a.g.g. 31 Mart, 2 Nisan 1338. TBMM Zb. C, c. 3, s. 117 vd. Bayur, a.g.e. s. 107- 108. Bilal Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922),* İstanbul, 1972, s. 355-366.
664 bkz. TBMM G.C.Zb., c. 3, s. 122.
665 y.a.g.e., s. 165-168, 275-276.
666 y.a.g.e., s. 453. Bu durum 3 Haziran 1922'de uzun bir notayla protesto edilmiştir, bkz. y.a.g.e., s. 472-480.
667 Şimşir, a.g.e. s. 404 vd.
668 Bayur, a.g.e. s. 115.
669 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 1, s. 249. Celalettin Arif Bey'in görüşleri için bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* s. 59, Vesika No: 1357.
670 TBMM G.C.Zb., c.3, s.812.
671 y.a.g.e., s.784-798.
672 Bu konudaki tartışmalar için bkz. y.a.g.e., 18 Eylül 1922 tarihli toplantı.
673 y.a.g.e., s.826-827.
674 bkz. y.a.g.e., s.861.
675 y.a.g.e., s.862.
676 y.a.g.e., s. 863.
677 a.g.e., s.872. *Nutuk,* c. 2, s. 678-379. B.M.M.G.C.Zb., c. 3, s. 918. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,* s. 464.
678 TBMM C.Zb., c. 3, s. 921.
679 A.T.T.B., s. 467-470.
680 TBMM G.C-Zb., c. 3, s. 924.

681 bkz.TBMM G.C.Zb, c.3., s.944

682 y.a.g.e., s. 911 vd. Ali Fuat Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara, 1948, s. 158-188. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası,* c. 1, Ankara, 70. *yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları-* Bildiriler, Bursa, 1993

683 Bayur, a.g.e., s. 63 vd.

684 Stefanos Yerasimos, Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, İstanbul, 1979, s. 11-146.

685 TBMM G.C.Zb., c. 1, s. 4-5.

686 *Atatürk'ün Tamim telgraf ve Beyannameleri,* s. 304.

687 Yusuf Kemal, "Milli Mücadele'de Ruslarla ilk Temasımız", *Yakın Tarihimiz,* c. 4, s. 43, s. 97. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde,* s. 146 vd.

688 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* s. 708. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* s. 61.

689 bkz. TBMM Zb. C, c. 1, s. 257-261. Bildiri için, bkz. *Cumhuriyet,* 7 Temmuz 1924, s.3.

690 Karabekir, a.g.e. s. 735. Yerasimos, a.g.e., s. 238. *Cumhuriyet,* 11 Temmuz 1924, s.3.

691 Yusuf Hikmet Bayur, "Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün Dış Siyasası", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri,* Ankara, 1975, s. 129. TBMM G.C. Zb., c. 1, s. 73. Verilen yanıt için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* 8 Temmuz 1336.

692 TBMM G.C Zb., c. 1, s. 47.

693 y.a.g.e., c. 1, s. 48.

694 Yerasimos, a.g.e., s. 242.

695 TBMM G.C.Zb., c. 1, s.61.

696 3 Temmuz 1920 tarihli meclis toplantısı.

697 Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* s. 66 vd.

698 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* c. 1, s. 83.

699 bkz. a.g.e. c, 1, s. 92-102.

700 bkz. Tengirşenk, a.g.e., s.172-173. Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* s. 80-81.

701 TBMM G.C.Zb., c.1,s.149.

702 y.a.g.e., s.158-173.

703 y.a.g.e., s.176-179.

704 y. a.g.e., s.179

705 y.a.g.e, s.180-182

706 y.a.g.e., s. 183.

707 y.a.g.e., s.184

708 y.a.g.e., s. 185.

709 y.a.g.e., s.186

710 bkz Tengişenk, a.g.e.,s.183-186, Bu belge Cebesoy'un *Moskova Hatıraları*'nda 16 Ekim 1921 tarihli olarak gösteriliyor ki meclisin gizli oturumunda bu konunun 16 ve 17 Ekim tarihlerinde yapıldığını göz önüne alırsak, verilen tarihte hata olduğunu sonucuna varırız,.bkz. Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* s.88- 90.

711 Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* s. 91.

712 TBMM Zb. C, c. 5, s. 301. Karabekir, a.g.e. s. 7151-814. Cebesoy, *Moskova Hatıraları, s.* 91 vd. Yusuf Hikmet Bayur, bu sırada İngilizlerin Kafkaslar'dan çekildiklerini belirterek böyle bir hareketin İngilizlerin daha uzun süre orada kalmalarına neden olacağı, bunun da ulusal çıkarlara ters düşeceği kanısındadır, bkz. *Türkiye Devletinin Dış Siyasası,* İstanbul, 1942, s. 65.

713 Ahmet Muhtar Bey, 26 Eylül'de Ermeniler üstüne yapılacak askeri hareketin nedenlerini açıklayan bir nota yayınlamıştır, bkz. Yerasimos, a.g.e., s. 184.

714 *Nutuk,* c. 2, s. 471-485 Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı,* Erzurum, 1991, s. 48

vd. Karabekir, a.g.e., s. 837-852.
715 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika No: 1138.
716 TBMM Zb. C, c. 5, s. 301.
717 y.a.g.e., s. 302-303. Karabekir, a.g.e., s. 843-844.
718 Antlaşma metni için bkz. TBMM Zb. C, c. 7, s. 146-160. *Albayrak*, 12 Kânunuevvel 1336, s. 2. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, c. 1, s. 517-528.
719 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 101-103. Araştırma heyetinin gönderilme nedenleri için, bkz. TBMM G.C.Zb., c. 1, s. 153.
720 Tengirşenk, a.g.e., s. 227.
721 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Şubat 1337, s. 3..
722 TBMM G.C.Zb., c. 1, s. 436.
723 y.a.g.e., c. 2, s. 497.
724 Yerasimons, a.g.e.,s.305
725 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Şubat 1337, s.3. Bekir Sami Bey'in Londra'da Fransa temsilcisiyle yaptığı anlaşma Sovyetler Birliği'nde kaygı yaratmış ve Çiçerin 12 Mart 1921'de Ali Fuat Paşa'ya verdiği bir notada "Size sormak isterim: Acaba Bekir Sami kimi temsil ediyor? Ankara'yı mı, İstanbul'u mu? Ankara'yı temsil ediyorsa arada bir rota değişikliği mi olmuş ve olmuşsa, geçen yıl aramızda alınan kararlara göre... Türkiye'nin bizi haberdar etmesi gerekmez miydi?" demiştir, bkz.Yerasimos, a.g.e.,s.311
726 Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Arşivi, ENV. 3041.
727 *Düstur*, c. 2, s. 102. Tengirşenk, a.g.e., s. 216, 277 vd. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 139 vd. Bu tarih taraflarca İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1921 olarak değiştirilmiştir, bkz. Sonyel, a.g.e., c.2, s.56.
728 Kars Antlaşması için,.bkz. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, s.137-146; Yerasimos, a.g.e.,s. 420-425.
729 Yerasimos, a.g.e., s. 445-449.
730 Melek, a.g.e., s. 73.
731 bkz. S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları* (Çev. Hasan Ali Ediz), Ankara, 1985.
732 TBMM Zb. C, c. 17, s. 55-56.
733 TBMM Zb. C, c. 18, s.17.
734 y.a.g.e.,c.17, s.57, c. 18, s. 245-255.
735 TBMM Zb.C., c.18, s.431.
736 *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Şubat 1337. *Nutuk*, c. 2, s. 484. Salahi Sonyel, "Türk Kurtuluş Savaşında Doğu Politikası", *Belleten*. 1977 (164), s. 721. Kâzım Bey, 30 Ekim 1920'de Tiflis'e temsilci olarak atandı.
737 Öztoprak, a.g.e., s. 341.
738 Tengirşenk, a.g.e., s. 218 vd. *Açıksöz*, 6 Teşrinievvel 1337.
739 Suna Kili Şeref Gözübüyük. *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, 1982, s.77.
740 Kili, a.g.e.s.78 (md.38).
741 TBMM Zb. C.c.1,s.72
742 a.g.e.,s.72
743 a.g.e.c.3, s.9 Karahisarı Sahib milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in 27 Temmuz 1920 tarihli istizah takriri.
744 a.g.e., s. 9.
745 a.g.e.,c.3, s.66
746 Parantez içindeki sayılar gizli celsede verilen gensoru sayılarını göstermektedir.
747 a.g.e., c.3, s.64

748 Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, İstanbul, 1973, .s.203. Nafız Bey (Canik) "Arzu etmeyenler çekilirler. Yerlerine başka ehlini seçeriz." TBMMZb. C.c.3, s.66.
749 bkz., TBMM Zb. C.c.3, s.61-64.
750 a.g.e., c.14, s.67.
751 a.g.e., s.157.
752 a.g.e., s.163-165
753 a.g.e., s.165-171
754 a.g.e., s.186-187
755 a.g.e., s.188-190
756 a.g.e., s.191-193
757 a.g.e., s.194-200.
758 bkz.a.g.e.,c.6, s.429
759 TBMM Zb. C. c.7, s.12
760 a.g.e.,c.7, s.13
761 TBMM Zb. C.c.7, s.14
762 a.g.e.,s.16.
763 a.g.e., s.16 -17.
764 a.g.e., c .19, s.347-348.
765 a.g.e., s.394-395.
766 a.g.e., s.376.
767 a.g.e., s.395, 401 vd.
768 bkz.a.g.e., s.401-412,430.
769 a.g.e., s.430.
770 a.g.e., c.15. s.272.
771 a.g.e., c.15, s.297-303
772 a.g.e., s.329-303.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

a) ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Cumhuriyet Arşivi
Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi Arşivi
Türk İnkılâp Tarihi Arşivi
Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi
United States National Archavies

b) BELGESEL KAYNAKLAR

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk(1916-1922), Ankara: T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2003.
Düstur, Birinci Tertip, c. 1. Dersaadet: Matbaai Osmaniye, 1329
İkinci Tertip, c. 7, Dersaadet: Matbaai Amire, 1336. c. 11, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928.
Üçüncü Tertip, c. 1–4, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929.
Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, IV. Dönem. İstanbul: 1336.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Kâvânin Mecmuası, c. 1. 1337/1921
Salnâme-i Âliye-i Devlet-i Osmaniye, 1295.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 1–28,
Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, 1940-1961.
Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Mesai Hülasası,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, c. 1–4,
Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, 1980.

c) GAZETE VE DERGİLER

1- Gazeteler

Açıksöz
Albayrak
Alemdar
Hâkimiyet-i Milliye
İfham
İkdam
İleri
İrade-i Milliye
Öğüd
Peyam-ı Sabah
Takvim-i Vekayi
Tan
Tevhid-i Efkâr
Vakit
Varlık
Yeni Gün

2- Dergiler

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Belleten
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
Sebilürreşad
Tarih Vesikaları Dergisi
Yakın Tarihimiz
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Yeni Hayat

c- ANILAR VE ARAŞTIRMALAR

Ağaoğlu, Samet, *Kuva-yı Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1973.
Adıvar, Halide Edip, *The Turkish Ordeal*, London: 1928.
_______ *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul: Doğan Kardeşler Basımevi, 1955.
_______ *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1975.
_______ *Dağa Çıkan Kurt*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
_______ *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1978.
Akarsu, Bedia, *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, Ankara: T.D.K., 1978.
Akbulut, Dursun Ali, *Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet*, Samsun: 1994.
Akçura, Yusuf, *Üç Tarzı Siyaset*, Ankara: T.T.K., 1976.
_______ "Türkçülük" *Türk Yılı*, 1928, s. 289-455.
Aksoy, Muammer, "Gerçek Bağımsızlık ve Atatürk" *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara: 1971, No: 2, s. 1-78.
Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti(1920–1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 1-II. İstanbul: Cem Yayınevi, 1976-1992.
_______ *100 Soru'da Jön Türkler İttihat ve Terakki*, Ankara: Gerçek Yayınevi, 1980.
Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara: T.T.K., 1975.
_______ *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmede Etkileri (1848-1948)*, Ankara: Doğan Basımevi, 1978.
Altay, Fahrettin, *Onyıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları, 1970.
_______ "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Temeli Birinci Büyük Millet Meclisi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1970, S.31, s.24-25.
Aralov, S.İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), İstanbul: Burçak Yayınevi 1967.
Arar, İsmail, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul: Baha Matbaası, 1963.
_______ *Hükümet Programları (1920–1965)*, İstanbul: Tipo Neşriyat Basımevi, 1963.
_______ *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1969.
Aras, Tevfik Rüşdü, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu Temeli Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1970, S. 31, s. 17-19.
Arıburun, Kemal, *Milli Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar*, c. 1, Ankara: Gü-

zel İstanbul Matbaası, 1957.
_______ *Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1975.
Arıkoğlu, Damar, *Milli Mücadele Hatıralarım*, İstanbul: Tan Matbaası, 1961.
Arısan, Abdullah Galib, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Bugünki Beyaz İhtilalciler*, Ankara: 1955.
Armağan Kanunu Esasinin 100. Yılı, Ankara: S.B.F. Yayını, 1978.
Arsel, İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, Ankara: A.Ü.H.F. Yayını, 1975.
"Atatürk", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970. c.I,s.719-807.
Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-938), İstanbul: İ.Y.İ.T.M Mezunları Derneği Yayını, 1977.
Atatürk Dönemi İktisat Politikası, İstanbul: İ.Ü.İ.F. Mezunları Cemiyeti Yayını, 1981.
Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Atatürk Serisi, Ankara:1977.
Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmlar, Ankara: T.T.K., 1980.
Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) (1919-1923), c.1. Ankara: Kültür Bakanlığı,1981.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.1-3, 5 Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959-1972.
Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, c.1-3, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1970.
Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1964.
Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası, 1969.
Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971.
_______ *Milli Kurtuluş Tarihi (1838-1995)*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978.
Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974.
_______ *Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922)*,
İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977.
_______ *İkinci Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.
Bayar, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Sel Yayınları, 1955.
_______ *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1978.
_______ "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Temeli Birinci Büyük
Millet Meclisi" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1970, S. 31, s. 12-16.
Baydar, Mustafa, *Atatürk'le Konuşmalar*, İstanbul: Varlık Yayınevi,1967.
_______ *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul: Menteş Kitabevi, 1978.
Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara: T.T.K., 1974.
_______ "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", *Belleten*, 1969 S.132 (1969) s.517-575.
_______ "Türkiye Cumhuriyetinin Oluşması Üzerine" *Belleten*, S.170 (1949), s. 491-504.
Baytok, Taner, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başmur Matbaası, 1970.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, İstanbul: İ.Ü. Yayını, 942.
_______ *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.2, Kısım 4, Ankara:T.T.K., 1952.
_______ "Kuva-yı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa İle İlgili Bazı Görüş ve Davranışları", *Belleten*, S.80(1956), s. 659-669.
_______ "Birinci Genel Savaştan Sonra Yapılan Barış Antlaşmamız II, 1- Sevres Antlaşmasına Doğru, Moskova Antlaşmasına Doğru", *Belleten*, S.117(1966), s. 115-116.
_______ "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", *Belleten*, S.140(1971), s. 587-654.
_______ "Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün Dış Siyasası" *Cumhuriyetin 50. Yıl önümü Semineri*, Ankara: T.T.K., 1975, s. 119-147.
_______ "Türkiye Büyük Millet Meclisi Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisi İle İlgili Anılar", *Belleten*, S.160, (1976), s. 617-667.
Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.
_______ *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da*, Ankara: T.T.K., 1959.
_______ "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri", *Belleten*, S.96(1960), s. 637-663.
_______ "Türk İstiklâl Savaşı Yıllarında Türk Sovyet Dostluğu", *Belleten*, S.99(1961), s. 458-491.
Bilge, Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)*, Ankara:T.T.K.,1994.
Bilge Suat. A., *Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920–1964), Güç Komşuluk*, Ankara: T.İ.B.Y.1992.
Birinci Meclis, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 1998.
Büyük Zaferin 50. Yıl Dönümüne Armağan, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayın, 1972.
Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953.
_______ *Moskova Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1955.
_______ *General Ali Fuat ebesoy'un Siyasi Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1957.
Cerrahoğlu, A., *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul: May Yayınları, 1975.
Criss Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayıncılık, 1993
Coşar, Ömer Sami, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayını, No: 5.
Cumhurbaşkanı Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, c. 1, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, 1946.

C.H.P. 25. Yıl (1923-1948),Ankara: Ulus Basımevi,1948.
Çadırcı, Musa, *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler (1826- 1856)*,Ankara: 1979. (Basılmamış Doçentlik Tezi).

Çavdar, Tevfik, *Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*, İstanbul: Köz Yayınları, 1974.
_______ *Milli Mücadele Başlarken*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971.
_______ *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, İstanbul: Uygarlık Yayınları, 1982.
Çeçen, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara: T.İ.B.K. Yayınları, 1981.

_______ "Atatürk ve Halkçılık", *Tahsin Bekir Balta Armağanı*, Ankara: S.B.F. Yayını,1974, s. 1-40.
Çoker Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923. c.I-III*, Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1995
Çoruhlu, Samih, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyetleri", *Yeni İstanbul*, Mayıs, 1966.
Davison, Roderic H. "Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne", *The Diplomats (1919-1939)*, Princeton: 1953, s. 172-209.
Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 1994.
Dumont, Paul, "Revolition Imposible Les Counants d'Opposition en, Anatolie 1920-1921", *Cabiers du Monte Russe et Sovietique*, Vol, XIX, 1-2.
Duran, Tülay, "Müdafaa-i Hukuk Örgütlerinin Yeniden Güçlendirilmesi ve Düzenlenmesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1987, S 32,33,34.
Dursunoğlu, Cevat, "Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri", *Belleten*, S.108(1963), s. 633-639.
Duru, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978.
Ebuzziya, Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, (Çev. A. Hasanoğlu), S.S.C.B. Bilim Akademisi, İstanbul:1978.
Emerson, Rupert, *Sömürgelerin Uluslaşması*, (Çev. Türkkaya Atöv). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1965.
Enginün, İnci, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Yazarlarımız", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.II*, S.6, (1986), s.733-741
Erdeha, Kamil, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
Ergil, Doğu, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayını, 1981.
Ergün, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: A.Ü.D.T.C.F.,Yayınları, 1982.
Erkul, Emin. "Milli Mücadele Hatıraları" *Vakit*, 7 Şubat-14 Nisan 1954.
Erol, Mine, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)*, Giresun: İleri Basımevi, 1972.
Frey, Frederick, W., *The Turkish Political Elite*, Cambridge: Mas. M.I.T., 1965.
Feroz, Ahmad, *ttihat ve Terakki (1908–1914)*, (Çev. Nuran Ülken). İstanbul: Sander Yayınları, 1971.
Finefrock, M. Michael.,The Second Group in the First Turkish Grand National Assembly" *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* Vol: III, No: 1, Fall 1979, p. 3-21.
Frunze, M.V., *Türkiye Anıları* (Çev. Ahmat Ekeş), İstanbul: Cem Yayınevi, 1978.
Gaulis, Berthe Georges, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul: Rado Yayınları, 1981.
Gençosman, Kemal Zeki, *İhtilal Meclisi*, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1980.
Glasneck, Johannes, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, (Çev. Arif Gelen). Ankara: Onur Yayınları, 1976.
Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara: Başnur Matbaası, 1970.
_______ *Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, Ankara: Başnur Matbaası,1971.
Gökbilgin, Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken*, c. 1-2, Ankara: T.T.K., 1959-1965.

Gönlübol, Mehmet - Sar Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara: S.B.F. Yayını, 1977.
Gülekli, Nurettin Can -Onaran, Rıza, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıl Dönümü (1920–1970)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.
Güneş, İhsan, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.III, S.8, Ankara: 1987, s.427-442.
_______ "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.IV,S.12, Ankara: 1988, s.763-781
_______ "1920'de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II, Ankara, 1983,s.203-216
_______ "Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara: 1985, s.140-166.
_______ *Türk Parlamento Tarihi, c. I-II*, Ankara: T.B.M.M. Matbaası,1997-1998
Gürün, Kamuran, *Türk Sovyet İlişkileri (1920–1953)*. Ankara:T.T.K. 1991.
Halıcı, Şaduman, *Yeni Türkiye'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2004
Hamdullah Suphi, *Günebakan*, 1929.
Hanioğlu, Şükrü, "Osmanlı İmparatorluğunda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri" *T.C. İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, IV. 1989, s. 61-73.
Harrs, George, *The Origins of Communism in Turkey*, California: 1967.
Howard, Harry, *The Partition of Turkey a Diplomatic History (1913-1923)*, Newyork: 1966.
Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (Çev. Kadir Günay). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: T.T.K., 1969.
_______ *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara: T.T.K., 1975.
İlk Meclis Anketi, (Yayına Hazırlayan Cihangir Gündoğdu). Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004.
İnönü, İsmet. "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Temeli Birinci Büyük Millet Meclisi" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1970, S 31, s. 8–11.
_______ "İstiklal Savaşı ve Lozan", *Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Semineri*, Ankara: T.T.K., 1975, s. 1-30.
_______ "İnönü'nün Hatıraları", *Ulus*, 4 Şubat-15 Haziran 1968.
_______ *Hatıralar, c.1-2*, (Yayına Hazırlayan Sebahattin Selek). Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985-1987
İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1939.
İz, Mahir, *Yılların İzi*, İstanbul: İrfan Yayınları, 1975.
Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar), Ankara:T.T.K 1970.
_______ "Büyük Millet Meclisi'nin 50. Yıl Dönümü Münasebetiyle" *Belleten*, S.134(1970), s. 185-188.
_______ *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara: T.T.K., 1971.
Kabasakal, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, İstanbul:1991.
Kandemir, Feridun, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul: 1966.

Kansu, Mazhar Mufit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c. 1-2, Ankara: T.T.K., 1966-1968.

Kaplan, Mehmet- Enginün, İnci- Emil, Birol- Birinci, Necat- Uçman, Abdullah, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, c.I.*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayını, 1981.

Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969.

______ *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı*, İstanbul: Menteş Kitabevi, 1967.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, c.* 8, Ankara: T.T.K., 1962.

______ *Atatürk'ten Düşünceler,* Ankara: T.İ.B.K. Yayınları, 1969.

Karaman, Sami Sabit, "Enver Paşa İle Nasıl Mücadele Ettim", *Yakın Tarihimiz*, S.10,11(1962), s. 307-309, s. 339-341.

______ *İstiklal Mücadelemiz ve Enver Paşa, Trabzon ve Kars Hatıraları (1921-1922)*, İzmit:Selüloz Basımevi,1949.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Vatan Yolunda, Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Selek Yayınları, 1958.

______ *Atatürk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.

______ *Ergenekon: Milli Mücadele Yazıları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967.

Kaymaz, Nejat, "Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği" *Belleten*, S.160(1976), s. 599-616.

______ "Misâk-ı Milli Üzerine Yapılan Tartışmalar Hakkında" *8. Türk Tarih Kongresinde Sunulan Bildiriden Ayrı Basım*, Ankara:T.T.K., 1977.

______ "TBMM'de Misak-ı Milliye Bağlılık Andı İçilmesi" *Tarih ve Toplum*, S.19-22 Temmuz- Ekim 1985, s.47-51,50-54,33-41,59-64.

Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, İstanbul: Sel Yayınları, 1955.

Kılıç, Ali, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu Temeli Birinci Büyük Millet Meclisi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1970, S. 31, s. 20-23.

Kili, Suna - Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayını, 1975.

Kili, Suna, *1960–1965 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul: B.Ü. Yayını, 1976.

______ *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: B.Ü. Yayını, 1980.

______ *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara: T.İ.B.K., Yayınları, 1981.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1989–1938)*, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1973.

Koraltan, Refik, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Temeli Birinci Büyük Millet Meclisi" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1970, 31, s. 36-40.

Köseoğlu, Selahattin, "T.B.M.M.'de İkinci Grup", *Mesuliyet*, 1954, s. 1,2. 17, 24 Temmuz 1946.

Kurtuluş Savaşımız (1919–1922), T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Serisi.

Kutay, Cemal, *Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1978.

Lenin, V.I., *Biz Hangi Fikir Mirasını Reddediyoruz*, (Çev. Şerif Hulusi), Payel Yayınları.

_______ *Halkçılığın İktisadi Muhtevası*, (Çev. Şerif Hulusi), Payel Yayınları.
Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: T.T.K., 1970.
Mardin, Şerif, *The Genesis Young Ottoman Thought*, Princeton: 1962.
_______ *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, Ankara: T.İ.B.K., Yayınları, 1962.
Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul: Dilmen Yayını,1984.
Mehmet Arif, *Anadolu İnkılâbı*, İstanbul: 1340.
Melek, Kemal, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, İstanbul: B.Ü. Yayınları, 1978.
Meray, Seha, *Lozan'ın Bir Öncüsü Prof. Ahmet Selahattin Bey (1878-1920)*, Ankara: T.T.K., 1976.
Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara: Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yayınları, 1974.
Neşet Halil (Atay), *Büyük Meclisi ve İnkılâp*, Ankara:1933.
Nur, Rıza, *Hayatım ve Hatıralarım*, *c. 1-3*. İstanbul: 1968.
Okandan, Recai Galip, *Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet*, İstanbul: İ.Ü. Yayınları, 1947.
Orbay, Rauf, "Rauf Orbay'ın Hatıraları" *Yakın Tarihimiz*, c. 1-3, İstanbul: 1962.
Oran, Baskın, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği*, Ankara: Işık Yayıncılık, 1977.
Ökçün, Gündüz, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1971.
Önder Mehmet, "Milli Mücadele'nin Gazetesi Hâkimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.VII, S.20, Ankara:1991, s.285-302
Özalp, Kazım, *Milli Mücadele. c. 1-2*, Ankara: T.T.K., 1971.
Özbudun, Ergun, "Türkiye Büyük Millet Meclis Hükümeti'nin Hukuki Niteliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.I, S.2, Ankara: 1985, s.475-503
_______ *1921 Anayasası*, Ankara: 1992.
Özkaya, Yücel, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın(1919–1921)*, Ankara: A.D.T.Y.K.A.A.M.Yayınları,1989.
_______ "Milli Mücadele'de Anadolu Ajansının Kuruluşu ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.I,S.2, Ankara:1985, s.587-607.
Öztoprak, İzzet, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919- Temmuz 1921)*, Ankara:T.İ.B.K. Yayınları, 1981.
Öztürk, Kâzım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul: Ak Yayınları, 1968.
_______ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (23 Nisan 1920-14 Ekim 1970)*, Ankara: 1973.
Pehlivanlı, Hamit, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1992.
Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, (Yayınlayan, Muzaffer Sencer), İstanbul: Elif Yayınları, 1965.
Robinson, Richard D., *The First Republic: A case Study in National Development*, Cambridge: Mass., 1963.
Selek, Sebahattin, *Milli Mücadele*, Ağaoğlu Yayınevi, 1971.
_______ *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.
Sencer, Muzaffer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul: Geçiş Yayınları, 1971.

Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.
Sefa, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ege Matbaası.
Seviğ, Vasfi Raşit, "23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e Kadar Anayasa Hareketleri" *A.Ü.H.F. Dergisi, c.* 8 (1951). S. 1-2. s.1-73.
Sevük, İsmail Habib, *O Zamanlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
Sezgin Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara: Birey ve Toplum Yayını, 1984
Smith, Elaine Diana, *Turkey: Origins of the Kemalist Movement, and The Goverment of the Grand National Assembly*, Washington: 1959.
Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, c. I-II.*, Ankara, T.T.K., 1973.-1986.
______ "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (20 Nisan 1920-Mart 1921)" , *Belleten*, S.164(1977), s.657-731.
______ "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1920)" *Belleten*, S.177(1981), s. 327-417.
______ "Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları", *Belleten*, S.179 (1981), s. 215-301.
Soner, Şükran, "Padişah buyruğundan halk iradesine", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1969–3 Haziran 1969, s.5.
Soysal, Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1968.
Steinhaus, Kurt, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, (Çev. M. Akbaş). İstanbul: Sander Yayınları, 1973.
Şapolyo, Enver Behnan, *Kuva-yı Milliye Tarihi, Gerilla*, Ayyıldız Matbaası, 1957.
______ *Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İç Alemi*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1967.
______ *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, Ankara: Ülkemiz Matbaası, 1969.
Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, Ankara: Ülke Yayınları, 1975.
Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.
______ *İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. 1-2*, Ankara:T.T.K., 1973-1975.
Tanör, Bülent, "Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu" *Lozan,'ın 50. Yılına Armağan*, İ.Ü.H.F. Yayınları,1978, s.199–229.
______ *Osmanlı Türk- Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: YKY, 1998.
Tansel, Selahattin, *Mondrostan Mudanyaya Kadar. c. 1–4.*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: Pınar Yayınevi, 1964.
Tanyol, Cahit, *Atatürk ve Halkçılık*, Ankara: T.İ.B.K. Yayınları, 1981.
Tarih IV., İstanbul: Devlet Matbaası,1934.
Tekeli, İlhan-Şaylan, Gencay, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi,? *Toplum ve Bilim*, 1978, S.6-7, s.44-110.
Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa İle Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, S.174 (1980), s. 301-345.
Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul: 1967.
Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910–1960)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967.
______ *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
Tezel, Yahya, "Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu: Bir Örnek Olay", *S.B.F. Dergisi*, c. 25, No: 1, s.239-251.

Timur, Taner, *Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1968.
_______ *Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946)*, Ankara: Doğan Yayınları, 1971.
Toprak, Zafer. "II Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, 1977, S. 1, s. 92-123.
_______ *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara:Yurt Yayınları,1982.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859–1952)*, İstanbul: Doğan Kardeş Basımevi, 1952.
_______ *Hürriyet İlânı*, İstanbul:1959.
_______ *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul: Baha Matbaası, 1962.
_______ *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1981.
_______ Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları" İstanbul: 1959, *Prof. Tahir Taner'e Armağan*'dan Ayrı Basım.
_______ "Amme Hukukumuzda Garpçılık Cereyanı", *İ.Ü.H.F. Mecmuası*, c. 14, s. 585-631.
_______ "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimi Geçişi", *Muammer Reşit Seviğ'e Armağan*, s.373-394.
_______ "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri" *İ.Ü.H.F. Dergisi*, c. 23, S. 3-4, s. 227-246.
_______ "Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin 50. Yıldönümünde" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1970, S. 31, s. 31-50.
Tunçay, Mete, *Mesaî, Halk Şuralar Fırkası Programı*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1972.
_______ *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1978.
_______ *Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara:Yurt Yayınları, 1981.
Turan, İlter, *Cumhuriyet Tarihimiz, Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1969.
Turan, Şerafettin, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", *Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Semineri*, Ankara:T.T.K., 1975, s. 147-157.
_______ "Atatürk Milliyetçiliği", *Atatürk Konferansları*, c. 3, Ankara: 1969, s. 69-89.
_______ *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, Hacım Muhiddin Çarıklının Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1967.
_______ *Türk Devrim Tarihi. c. I-III*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991–1995.
Türkgeldi, Ali Fuat, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara: T.T.K., 1948.
Türk İstiklal Harbi, c. 6. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara: 1974.
T.B.M.M., *Bir Tarihçe İle Aza-i Kiramın Teşviklerine Muhtevi Albüm*, Ankara: 1338.
Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25. Yıldönümü Anış Albümü: Ankara:1945.
Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa: B.İ.T.İ.A.. 1973.
Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüz Yılı, Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1978.
Ulagay, Osman, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1974.

Uluğ, Naşit, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*,. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973.
_______ *Halifeliğin Sonu*, İstanbul:T.İ.B.K. Yayınları, 1975.
_______ "23 Nisan: Milletin Geleceğini Düşünmek İçin Bir Milli Meclisin Kurulması Lazımdı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1970, S. 33, s. 15-20.
Unat, Faik Reşit, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. 1, 1942, S. 1, s. 3-9. S. 2, s. 81-90.
_______ "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşuna Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikalar Dergisi*, c. 1, 1942, S.6, s. 401-406.
_______ "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. 3, 1944. S. 13, s. 1-15. s. 15, s. 161-170.
_______ "Atatürk'ün Toplamak istediği Meclis-i Müessisan" *Belleten*, S. 83 (1957), s. 483-487.
Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul: 1940.
Us, Hakkı Tarık, *Meclis-i Meb'usan 1293: 1877. c.1*-2, İstanbul: 1939-1954.
Ülger, S. Eriş, *Özgün Belge ve Fotoğraflarla Atatürk*, Ankara: TBMM Basımevi, 1996.
Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya: Selçuk Yayınevi, 1966.
Ülken, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, Ankara: T.İ.B.K. Yayınları, 1981.
Ülman, Halük, "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir Deneme" *A.Ü.S.B.F. 100. Yıl Armağanı*, Ankara: 1959, s. 317-333.
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1971.
_______ *Devirden Devire. c.1*., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
Wilson, E. Howard -Başgöz, İlhan, *Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk*, Ankara: Dost Yayınları, 1968.
Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, c.3. İstanbul: 1969.
Yerasimos, Stefanos, *Türk Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.
"Yeşil Ordu Cemiyeti", *Yakın Tarihimiz*, c.1. İstanbul: 1962, S. 3-10.
Yunus Nadi, "Yeni Günden Cumhuriyete", *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1924- 31 Ekim 1925.
_______ *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul: Sel Yayınları, 1955.
_______ *Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar*, İstanbul: Sel Yayınları, 1955.
_______ *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, İstanbul: Sel Yayınlari, 1955.
Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: 1939.
_______ *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

DİZİN

"23 Nisan 1920'de toplanan meclis kuşkusuz bir ihtilal, bir devrim meclisidir. Toplanma nedenleri ve oluşum biçimi bunu açıkça yansıtmaktadır. Ancak, bu meclisin kurumsal bağlamda üyelerinin tümünce benimsenmiş bir ideolojisinden söz etmek zordur. Fakat, meclisin kapılarından içeri girip de meclis tartışmaları yakından incelendiğinde milletvekillerinin büyük çoğunluğunun bir arayış içinde oldukları açıkça görülür. İşte bu arayış içinde bulunan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir grup milletvekilinin savunduğu çağdaş düşünce akımlarını ve kendi ülkelerinin içinde bulunduğu somut koşulları içeren bir ideolojinin de varlığı dikkatimizi çeker."

Prof. Dr. İhsan Güneş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Bilim ile Yayın Kurulları ve Türk Parlamento Tarihi Yazım Kurulu üyeliklerinde bulundu. Halen Anadolu Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi bölüm başkanlığı görevini sürdürmektedir.

KDV dahil fiyatı
26 TL